V. A. Malinin

Marksçı-Leninci FELSEFENİN TEMELLERİ II

(TARİHSEL MADDECİLİK)



KONUK YAYINLARI

TARİHSEL MADDECİLİK V. A. Malinin
FELSEFENİN TEMELLERİ II

MARKSÇI - LENİNCİ FELSEFENİN TEMELLERİ II
TARİHSEL MADDECİLİK

KONUK YAYINLARI

Babıâli Cad. Tasvire Han
Kat : 3, No : 38, Cağaloğlu
Tel. : 27 81 51

Yazışma Adresi :
P.K. 749 — İSTANBUL

Genel Sıra No : 85
Sosyalizm Kitaplığı Büyük Boy : 5
Birinci Baskı : Kasım 1979

Özgün Adı : **The Fundamentals of Marxist - Leninist Philosophy, Progress Publishers, 1974** * Kapak Düzeni **Mustafa Delioğlu** * Dizgi **Gözlem Matbaacılık** * Baskı **ER-TU Matbaası** * Kapak Baskısı **Nurel Ofset** * Cilt **Dostlar Mücellithanesi**

V. A. Malinin

MARKSÇI – LENİNCİ FELSEFENİN TEMELLERİ II

TARİHSEL MADDECİLİK

Çevirmen: Caner ERTUNA

KONUK YAYINLARI

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR BİLİM OLARAK TARİHSEL MADDECİLİK

İnsan toplumunun en genel gelişme yasalarının bilimi olan tarihsel maddecilik, genel bir sosyoloji teorisi olarak, komünizmin bilimsel, tarihsel temeli olarak göreli bir bağımsızlığa sahiptir. Bunun yanısıra tarihsel maddecilik, Marksçı-Leninci felsefenin ayrılmaz bir parçasıdır.

1. TARİHSEL MADDECİLİĞİN DOĞUŞU

Marks-öncesi maddecilik tutarsız ve sınırlıydı; felsefi maddeciliğin ilkelerini toplumsal yaşamın ve tarihin incelenmesine uygulayamamış, bu alanlarda bir takım idealist görüşleri benimsemiştir.

Marks ve Engels'in bilimsel düşünce tarihine yaptıkları en büyük katkı, ilk kez kapsamlı, tamamen tutarlı ve etkili hale gelen maddeci dünya görüşü sayesinde, bir yapı olarak yarısı tamamlanmış olan maddeciliği tamamen kurmuş olmaları, yani maddeciliği toplumun incelenmesine uygulamış olmalarıdır.

Tarihsel maddecilik, belirli toplumsal ve teorik önkoşulların ortaya çıkmasından sonra doğabilmiştir. Tarihsel maddeciliğin doğuşunu, ilerici toplumsal, politik ve felsefi düşüncenin mantıksal gelişim yasaları hazırlamıştır. Toplumsal yaşama ilişkin yasaların bulunması olanağının ortaya çıkmasında toplumsal koşullar da etkili olmuştur.

Toplumsal gelişmenin hızlanması, İngiliz ve özellikle Fransız burjuva devriminden sonra, 1789 ile 1794 arasında büyük tarihsel olayların meydana gelmesi, sınıf çelişkilerinin ve çatışmalarının son derece keskinleşmesi ve işçi sınıfının tarih sahnesine çıkması, bütün bunlar genel olarak tarihsel maddeciliğin doğuşunu hazırlayan toplumsal önkoşullardır.

Feodalizm çağında olduğu gibi tarihsel ilerlemenin son derece yavaşladığı dönemlerde, toplumun ileriye dönük gelişiminin herhangi bir özel yasasını saptamak, bir toplum biçiminin diğerinin yerini almasını kavramak oldukça zordur. Böyle zamanlarda metafizik görüşün kolaylıkla yerleşmesi doğaldır.

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen büyük olaylar, toplumun hareketsiz bir yapı olmayıp, tersine değişikliğe uğrayan ve varlığı olsun, gelişmesi olsun belli nesnel yani insan iradesinden ve bilincinden bağımsız yasalara tabi bulunan canlı bir toplumsal organizma olduğunu göstermiştir.

Örneğin Hegel tarih felsefesinde bu sonuca varmıştır. Hegel görüşlerinin tüm idealist ve mistik karakterine karşın, dünya tarihini, onun gelişmesine kay-

naklık eden iç zorunluk açısından incelemeyi denemiş ve toplumsal gelişmenin yasal düzenlilliklere tabi mahiyeti ve toplumsal yaşamda özgürlük ile zorunluk arasındaki karşılıklı ilişki hakkında parlak görüşler ortaya atmıştır.

Toplumsal gelişim yasalarının bulunmasında, İngiliz burjuva iktisatçıları William Petty, Adam Smith ve David Ricardo'nun incelemeleri, onların çalışmayı zenginliğin kaynağı sayan görüşleri ve emek-değer teorisine katkıları etkili olmuştur. Marks'in yazdığı gibi, İngiliz iktisatçıları sınıfların ekonomik anatomisini açıklamışlardır. Bunlar her ne kadar burjuva toplumundaki üç büyük sınıfın (toprak sahipleri, burjuvazi ve proletarya) varlığının temelini gelirin (toprak rantı, kâr ve ücret) farklı kaynaklarında görmüşlerse de, yani bu temeli üretim araçları alanında değil de, bölüşüm alanında yakaladıklarını sanmışlarsa da, görüşleri, toplumsal düşüncenin gelişmesinde önemli bir adım olmuştur.

Fransız restorasyon dönemi tarihçileri Augustin Thierry'nin, François Mignet'in, François Guizot'un ve bunlardan çok önceleri büyük Fransız ütopik sosyalisti Saint-Simon'un sınıf savaşımının çağımızda devrimlerin itici gücü olarak rolüne ilişkin buluşları, tarihsel maddeciliğin oluşmasında büyük bir önem taşır. Marks-öncesi maddeciler de katkıda bulunmuşlardır. Bunlar, toplumsal ve tarihsel olayları yorumlarken, tümüyle idealist görüşleri temel almışlarsa da, aralarından bazıları parlak tahminlerde bulunmuştur. Örneğin Fransız maddecisi C. A. Helvetius, çevrenin ve koşulların, toplumsal görüşlerin ve ahlak değerlerinin oluşmasındaki önemine işaret etmiştir. Helvetius, kötü ahlakın kötü durum ve koşulların ürünü olduğunu yazmaktadır. Buradan da, kötü ahlakın değiştirilmesi için, koşulların değiştirilmesi gerektiği sonucunu çıkartmıştır. Ne var ki Helvetius bunu gerçekleştirebilmek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine ilişkin bilimsel bir açıklama yapamamıştır. Helvetius'un görüşüne göre, salt dahî bir yöneticinin uygulamaya sokabileceği yeni, ileri bir mevzuat toplumsal koşulların değişmesini sağlayacaktı. İşte bu noktada Helvetius idealist bir konuma düşmüştür.

Doğa bilimlerindeki ilerlemeler de, tarihsel maddeciliğin doğuşuna belli bir etkide bulunmuşlardır. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın ilk yarısında mekanik, fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimleri örnek alınarak sosyolojinin de kesin bir toplum bilimi olacak biçimde kurulması çabaları yoğunlaşmıştır. Ne var ki bu çabalar sonuçsuz kalmaya mahkûmdur; çünkü topluma natüralist bir gözle bakılıyordu, toplumun özel, aşlı gelişim yasalarına tabi özgül mahiyeti gözönünde tutulmuyordu.

Bilimsel bir toplum teorisinin ilk kurucuları Marks ve Engels'tir. Marks ve Engels, felsefi maddeciliği ve maddeci anlayışa göre gözden geçirilmiş diyalektiği toplumun yorumlanmasına uygulanacak biçimde genişletmek ve hem felsefi maddeciliği hem de maddeci diyalektiği uygulamak suretiyle tarihsel maddeciliği ortaya koymuşlardır. Lenin, tarihsel maddecilik ile genel felsefi maddecilik arasındaki ayrılmaz, aslî bağıntıyı şu sözlerle ifade etmektedir: «Marks, felsefi maddeciliği daha da derinleştirmiş, tamamen geliştirmiş ve doğaya ilişkin bilgileri, *insan toplumunu* da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Onun *tarihsel maddeciliği*, bilimsel düşüncenin dev bir başarısıydı. O güne değin tarihe de politikaya da ilişkin görüşlere egemen olan kargaşa ve keyfilik yerini --üretim güçlerinin geliş-

mesi sonucunda, toplumsal yaşamın bir sistemden daha yüksek başka bir sisteme doğru (örneğin feodalizmden kapitalizme doğru) nasıl geliştiğini gözler önüne seren-- şaşılacak derecede bütünlük ve uyumluluk gösteren bilimsel bir teoriye bırakmıştır.» (1)

Diyalektik maddeciliğin ortaya koyduğu en genel yasalar, etkilerini toplumda da sürdürürler; ancak toplumda özgül bir biçim alırlar. İnsan toplumunun gelişim yasalarını ortaya koyabilmek için, felsefi maddeciliğin genel ilkelerini ve diyalektiğin yasalarını bilmek yetmez; aynı zamanda onların etkilerinin özel biçimlerini de incelemek gerekir.

Karşıtların bütünlüğü ve birbirleriyle savaşımları yasası, yalnızca uzlaşmaz sınıfların bulunduğu bir toplum içinde sınıf savaşımı biçimini alır. Sınıf savaşımının, farklı tarihsel çağlardaki biçimleri, türleri ve eğilimleri büyük bir çeşitlilik gösterir.

Topluma uygulanmış haliyle diyalektik yöntem ile tarihsel maddecilik yöntemi, özce özdeştir. Diyalektik yöntem topluma uygulandığında somut hale gelir. Bu, genel felsefi kategorilerin yanısıra, sosyo-ekonomik kuruluş, üretim güçleri ve üretim ilişkileri, üretim tarzı, temelyapı ve üstyapı, toplumsal sınıflar, uluslar gibi salt sosyolojik kategorilere de sahip olunması gerektiği anlamına gelir. Böylesi kategoriler, toplumsal varlığa ve sosyo-tarihsel bilgiye ilişkin belli başlı yasaları insan toplumunun gelişme yasalarını kendi bünyesinde toparlamaktadır.

Marks ve Engels tarihsel maddeciliğin temel önermelerini 1840'larda, *«1844' ün ekonomik ve politik elyazmaları»*nda, *«Alman ideolojisi»*nde, *«Kutsal Aile»*de ve özellikle daha olgun biçimiyle *«Felsefenin Sefaleti»*nde ve *«Komünist Partisi Manifesti»*nde ortaya koymuşlardır. Tarihin ve toplumsal gelişmenin bu yeni kavranış tarzı, başlangıçta kuşkusuz yalnızca bir varsayım ve yöntem olarak belirmişti; ancak bu öyle bir varsayım ve yöntemdi ki, ilk kez tarihe tamamen bilimsel bir şekilde yaklaşma olanağını sağlıyordu. Lenin'in deyimiyle, Marks ve Engels, sosyolojiyi bir bilim haline getirdiler; çünkü onlar toplumsal ilişkilerin gelişiminde görülen yinelenmeyi ve düzenliliği açığa çıkarmayı, çeşitli ülkelerdeki sistemleri sosyo-ekonomik kuruluş kavramı biçiminde genelleştirmeyi, bu sistemleri ve aynı zamanda bunların gelişimleri sırasında ortaya çıkan özgül koşullara bağlı olan farklılıkları bütünleştiren geneli ortaya koymayı olanaklı kılmışlardır.

Marks, 1850'lerde, son derece karmaşık bir sosyo-ekonomik kuruluş olan kapitalizmin görkemli bir incelemesini yaptı. *Kapital* adlı yapıtında, bu sosyo-ekonomik kuruluşun doğuşunu, hareketini ve gelişimini gösterdi. Bu sosyo-ekonomik kuruluş içinde üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki, toplumsal sınıflar arasındaki çelişkilerin nasıl geliştiğini; maddi üretim ilişkileri temelinde bunlara uygun politik üst yapının nasıl geliştiğini; belli fikirlerin, ahlakın, yakın çevreyle ve günlük ilişkilerin nasıl doğduğunu saptadı. *Kapital*'in yaratılmasıyla tarihsel maddecilik sağlam temellere oturtulmuş bilimsel bir sosyoloji teorisi haline geldi.

(1) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 19, s. 25

Marks ve Engels teorilerine «sosyoloji» adını vermediler; çünkü bu deyim, o zamanlar gerçek sosyolojiyle hiçbir ortak yanı bulunmayan çeşitli idealist pozitivist okullar tarafından kullanılmaktaydı. Gerçekten de, Marks ve Engels tarafından ortaya atılan öğreti, bu adı hak eden biricik bilimsel sosyoloji teorisiydi. Çünkü, yalnızca bu öğreti, toplumsal gelişimin itici güçlerini ve gerçek yasalarını öğretmekteydi. «Tıpkı Darwin'in hayvan ve bitkiler aleminin bağıntısız, rastlantısal, tanrı tarafından yaratılmış ve değişmez olduğu görüşüne son verip türlerin değişebilirliğini ve aralarındaki sürekliliği sağlayarak ilk kez biyolojiyi tamamen bilimsel bir temele oturtuşu gibi, Marks da, toplumun, otoritelerin iradesine göre (ya da aynı şey demek olan toplumun ve hükümetin iradesine göre) her çeşit değişime uğratılabilen bireylerden oluşmuş mekanik bir küme olduğu, rastlantı sonucu meydana gelip aynı şekilde ortadan kalktığı görüşüne bir son vermiş, mevcut üretim ilişkilerinin tümünü ifade eden bir kavram olarak sosyo-ekonomik kuruluş kavramını ileri sürüp böylesi sosyo-ekonomik kuruluşların gelişiminin doğa ile tarihsel bir süreç olduğunu ortaya koyarak sosyolojiyi bilimsel bir temele yerleştiren ilk kişi olmuştur.» (2)

2. TARİHSEL MADDECİLİĞİN İNCELEME KONUSU

İnsan toplumu, özü ve yapısı itibariyle maddenin en karmaşık varoluş biçimidir. İnsan toplumu, doğanın özgül, nitelikçe benzersiz bir parçası; bir anlamda doğanın geri kalan kısmının karşıtıdır. Tarihsel maddecilik doğa ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi böyle yorumlamakla, hem --çoğu kez doğa ile toplumu bir tez— anti-tez ilişkisi halinde ele alan-- idealizmden, hem de --doğa ile toplum arasında varolan nitelik farkını göremeyen-- metafizik maddecilikten temelden ayrılır.

18. yüzyıl İtalyan düşünürü Giovanni Vico, toplum tarihinin yalnızca insanlar tarafından yaratıldığı halde, doğasal fenomenlerin ve süreçlerin rastlantısal, kendiliğinden güçlerin bir sonucu olarak doğduğunu, bu özelliğin de toplum tarihini doğa tarihinden ayırdığını yazar. Toplumun, kendine belirli hedefler koyan ve bunlara ulaşmak için çalışan, akıl ve iradeyle donanmış insanların eylem sahnesi olması, geçmişte ve çoğu kez günümüzde, toplumsal süreçlerin ve fenomenlerin özünü, temel nedenlerini araştırmaya çalışan sosyolog ve tarihçiler için yanıltıcı bir etken olmuştur. Bunlardan bazıları toplumsal ve tarihsel olayların özgül mahiyetini mutlaklaştırarak, genel, yinelenen fenomenleri ve süreçleri inceleyen doğa bilimlerini, yalnızca bireylerle ve tek tek olaylarla ilgilendiği öne sürülen tarih bilimlerinin mekanik bir şekilde karşısına koymuşlardır. Nitekim 19. yüzyılda yeni-Kantçı okullardan birini temsil eden Alman filozofları (H. Rickert, W. Windelband) iki tane farklı ve hatta karşıt bilgi edinme yöntemi olması gerektiğine inanmışlardı. Bunlardan biri, doğa bilimleri tarafından uygulanan neometrik ya da genelleştirme yöntemi; diğeri ise tarih bilimleri

(2) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 1, s. 142

tarafından kullanılan (yalnızca bireylerle ve tek tek olaylarla ilgilenen) ideografik ya da tekilleştirme yöntemidir.

Ne var ki doğa bilimleriyle toplum bilimlerini böylesine metafizik tarzda karşı karşıya koyma, ayakları yere basmayan ve haksız bir tutumdur. Nasıl doğada mutlak olarak özdeş iki fenomen yoksa aynı şekilde toplumların tarihinde de mutlak olarak özdeş iki fenomen yoktur. (Örneğin aynı ağaç üzerinde özdeş iki yaprak ya da bir türe bağlı tek tek iki hayvan yoktur). Öte yandan, toplumda, tarihte özgül olanın, tek'in yanısıra genel olan da yer alır. Genel, tarihsel gelişmenin aynı basamağında bulunan çeşitli ülkelerin ve halkların ekonomisinde, toplumsal ilişkilerinde, politik ve manevi yaşamlarında ortaya çıkar. Bu genel özelliklerin bulunması, toplumsal yaşamın yasalarını ortaya konmasını sağlar.

Toplumsal olayların, toplumsal süreçlerin, insanın kendi faaliyetlerinin sonucu olduğunu kavrıyabilmenin, doğa fenomenlerinin bilgisini edinmek kadar karmaşık bir sorun olmadığını düşünebiliriz. Elbette insan ve toplum için, toplumsal koşullara egemen olmak, insanın karşısında yer alan büyük doğa güçlerine egemen olmaktan daha kolay gözükebilir. Ne var ki bu tablo, insanlık tarihinin ve bilim tarihinin gösterdiği gibi, yanlıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında henüz toplum bilimi doğuş halindeyken doğa bilimleri büyük bir gelişim düzeyine erişmişlerdi. İnsanlık, yavaş yavaş doğanın yasalarını ve güçlerini öğrenerek onları egemenliği altına alıyordu. Ne var ki insan toplumunun asıl mahiyetini ve onun yasalarını bulmak henüz oldukça zor bir görev olarak duruyordu. Toplumsal yasalara ve süreçlere egemen olunması ve bunların toplumun denetimi altına alınması daha da güç ve uzun zaman gerektiren bir görevdi. Bu sorunları çözme olanağı yalnızca toplum biliminin yaratılmasıyla, onun toplumsal yaşamın devrimci yoldan dönüşüme uğratılmasına yönelik pratik uğraşa uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır.

İnsan toplumu, toplumsal fenomenler ve süreçler çeşitli bilimler tarafından incelenir. Ekonomi-politik, ekonomik ve politik ilişkileri, maddi zenginliklerin üretim tarzının doğuşuna ve gelişimine ilişkin yasaları araştırır. Hukuk bilimleri, çeşitli politik ve hukuksal kuruluşların doğuşuna ilişkin yasaları, devleti, hukuku ve bunların işlevlerini inceler. Estetik ve sanat eleştirmenliği, sanatın doğuşuna ve gelişimine ilişkin yasaları, sanatın gerçekle olan bağını, sanatsal yaratıcılık yöntemlerini ele alır. Etik ise, insanlar arasındaki ahlaksal ilişkiler alanıyla ilgilenir. Böylelikle, insan toplumu her ne kadar çeşitli bilimler tarafından araştırılıyor ise de, bunların her biri toplumsal yaşamın yalnızca belli bir yönünü, toplumsal ilişkilerin ya da fenomenlerin (ekonomik, politik, ideoloiik) şu ya da bu türünü inceler.

Tarihsel maddecilik ise, *toplumsal yaşamın tek tek yanlarını değil, gerek toplumsal yaşamın işleyişinin ve gelişiminin genel yasalarını ve itici güçlerini, gerekse tüm yanlarının ve ilişkilerinin iç bağıntıları ve çelişkileriyle bütünsel bir sistem oluşturan toplumsal yaşamı* ele alır. Tarihsel maddecilik, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerden farklı olarak en başta *toplumun en genel gelişim yasalarını, sosyo-ekonomik kuruluşların doğuşuna, varoluşuna ve gelişimlerinin itici güçlerine ilişkin yasaları inceler.*

Tarihsel çağların tümüne ilişkin genel toplum bilimsel yasalar her sosyo-

ekonomik kuruluşta, her çağda özgül bir tarzda işlerler. O halde, eğer toplum bilimsel yasaları karakterini ve özüne ilişkin doğru bir fikre sahip olmak istiyorsak, bu yasaların çeşitli tarihsel çağlardaki, çeşitli sosyo-ekonomik kuruluşlardaki (örneğin feodalizmdeki, kapitalizmdeki ya da sosyalizmdeki) özgül işlevlerini incelemeliyiz. Nitekim «genel sosyolojik yasalar» kavramı, tarihsel bakımdan sınırları belli sosyo-ekonomik kuruluşlara ilişkin en genel yasaların belirgin özelliğini oluşturan asli bağıntıları ve ilişkileri kapsar.

Tarihsel maddecilik tarih biliminden de farklıdır. Tarih bilimi, ülkelerin, halkların, olayların tarihinin kronolojik bir sıra içinde incelenmesini kapsar. Tarih bilimi olayların akışını soyut bir şekilde, genel teorik deyimlerle değil; her ülkenin somut koşullarını, tarihsel olaylarda bazen çok büyük bir rol oynayan --belli insanların eylemlerini ve rastlantının etkisini göz önünde bulundurarak-- özgül tarihsel bir biçimde ele alır.

Tarihsel maddecilik ise, genel teorik bir bilim, bir *yöntem* bilimidir. Özel bir halkı ya da özel bir ülkeyi değil, tümüyle insan toplumunu en genel gelişme yasaları açısından inceler.

Genel olarak Marksçı felsefe gibi, tarihsel maddecilik de teori ile yöntemi tek bir bütün içinde birbiriyle uyumlu kılar. Tarihsel maddecilik toplum biliminin bilgi teorisiyle ilgili temel sorununa, yani toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasındaki ilişki sorununa diyalektik maddeci çözümü sağlar. Toplumların en genel gelişme yasalarını ve itici güçlerini incelediğinden, tarihsel maddecilik, genel bir bilimsel sosyoloji teorisidir. Bu nedenle tarihsel maddecilik, hem toplumsal yaşamdaki fenomenlerin ve süreçlerin incelenmesinde etkili bir yöntem, hem de devrimci bir eylem yöntemidir. Tarihçi, iktisatçı, hukukçu ya da sanatçı toplumsal fenomenlerin karmaşıklığı içinde yolunu ancak onun yardımıyla bulur. Tarihsel maddecilik, işçi sınıfının politik önderlerini ve Marksçı-Leninci partileri, özgül tarihsel bir durumun araştırılmasına ve kavranmasına yardımcı olacak yol gösterici bir düşünce tarzıyla donatır.

Tarihsel maddecilik, tarihin keskin bir dönüm noktası yaşadığı; olayların, sınıfların ve partilerin davranışlarının özellikle titiz ve nesnel bir analizinin gerekli olduğu büyük tarihsel gelişimler ve hızlı değişimler bağlamında özel yöntem-bilimsel bir önem kazanır.

Tarihsel maddecilik, işçi sınıfı savaşımının strateji ve taktiğini, sosyalist devrimin, ulusal kurtuluş hareketinin ve tümüyle dünya devrim sürecinin yasalarını ve itici güçlerini inceleyen bilimsel komünizmin başlıca dayanağıdır. Sosyalizm ve komünizm kuruculuğu bağlamında, diğer toplum bilimleriyle birlikte, sosyalist toplumun gelişiminin toplumsal ve politik yönlerini inceler.

Tarihsel maddecilik, somut tarihsel araştırmaların yapılmasında da büyük bir önem taşır. Matematiksel yöntemler ya da anket yöntemleri kullanılırken, mülakat yapılırken, araştırma formları dağıtılırken vb., Marksçılığın genel sosyolojik teorisi ve onun yöntemi temeline sıkıca dayanmak gerekir.

Topluma ilişkin genel bir teorik bilim olan Marksçı sosyolojiye gelince, bu bilimin gelişimi özgül sosyolojik araştırmalara, toplumsal yaşamın çeşitli yanlarıyla ilgili istatistiksel ve diğer ampirik verilere dayanır. Özgül sosyolojik araş-

tırma, sosyoloji yasalarının çeşitli, somut yaşam koşullarındaki işleyişinin mekanizmasını ortaya koyar.

Marksçılık-Leninciliğin klasikleri, genel sosyoloji yönteminin, toplumsal süreçlerin somut incelenmesine uygulanmasının parlak örnekleriyle doludur. «Gri dir değerli dostum teori, ama yeşildir yaşamın ölümsüz ağacı.» Lenin yaşamın hızlı gelişimi içinde ortaya çıkardığı yeni, beklenmedik olayları göremeyen sözüm ona Marksçılara karşı polemiklerinde, Goethe'nin Faust'undan alınan yukarıdaki dizeleri sık sık kullanırdı. Yaşam, dünyada ve tarih içinde fiilen olan her şey en ileri toplum teorisinden bile her zaman için daha zengindir. Bu, fırtınalı ve dinamik çağımızda özellikle bilmemiz gereken bir doğrudur.

Tarihsel maddecilik, olayların akışı konusunda nesnel bilimsel bir yol göstericidir; olayların bilgisini edinmemizi ve onları kavramamızı, bilimsel bir şeklide tahminde bulunmamızı ve toplumsal gelişimin olanaklarını ve eğilimlerini görerek, devrimci eyleme teorik bir temel hazırlamamızı olanaklı kılar.

3. *TOPLUMSAL GELİŞME YASALARI VE BUNLARIN NESNEL KARAKTERİ*

Marks, yüzyıldan fazla bir süre önce yazdığı *Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde, tarihsel maddeciliğin temel önermelerinin ve ilkelerinin klasik formülasyonunu yapmıştır. Marks şöyle yazmaktadır: «İnsanlar, yaşamlarının toplumsal üretiminde, maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişim basamağına tekabül eden, belirli, yani zorunlu ve iradelerinden bağımsız üretim ilişkileri kurarlar. Bu üretim ilişkilerinin bütünü, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuksal ve politik bir üst yapının yükseldiği ve kendisini belirli toplumsal bilinç biçimlerinin tekabül ettiği gerçek temel yapıyı oluştururlar. Maddi yaşamın üretilme tarzı, genel olarak toplumsal, politik ve zihinsel yaşam sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen, onların bilinci değil tersine onların bilincini belirleyen, onların toplumsal varlığıdır. Toplumdaki maddi üretim güçleri, gelişimlerinin bir basamağında, mevcut üretim ilişkileriyle, ya da bunların yalnızca hukuksal bir ifadesi olan, o zamana kadar içinde hareket edegeldikleri mülkiyet ilişkileriyle çelişkiye düşerler; üretim ilişkilerinin gelişiminin biçimleri olmaktan çıkan bu ilişkiler, üretim güçlerinin ayak bağı durumuna gelirler. Derken bir toplumsal devrim dönemi başlar. Ekonomik temel yapının değişmesiyle birlikte, koskocaman üstyapının tümü [temel yapıdan] daha yavaş ya da daha hızlı dönüşüme uğrar. Bu dönüşümleri incelerken, her zaman ekonomik üretim koşullarındaki maddi değişmeye bağlı olan doğa bilimine özgü bir kesinlikle saptanabilen temeldeki dönüşüm ile, hukuksal, politik, dinsel, sanatsal ya da felsefi, kısacası ideolojik biçimlerin, --insanların, içinde bu çekişmenin bilincine vardıkları ve onları sona erdirene değin uğraştıkları ideolojik biçimleriyle-- birbirinden ayırt etmek gerekir. Bir birey hakkında, onun kendisi hakkında düşündüklerine bakarak yargıya varmak olanağı ne denli az ise, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, o dönemin bilincine bakarak yargıya varmak olanağı o denli azdır; daha çok maddi yaşamın çelişkilerinden, toplumsal üretim güçleriyle

üretim ilişkileri arasındaki mevcut çatışmadan hareketle açıklanmalıdır. Herhangi sosyo-ekonomik kuruluş, üretim güçleri tümüyle gelişmeden, yani o sosyo-ekonomik kuruluş, üretim güçlerini kendi bünyesine sığdırabildiği sürece asla çökmez, yeni ve daha yüksek üretim ilişkilerinin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında olgunlaşmadan, yeni, daha yüksek üretim ilişkileri, eskisinin yerini alamaz. Bu yüzden insanlar, ancak çözebildikleri sorunları kendilerine konu edinirler. Çünkü yakından bakıldığında daima görülecektir ki, sorunun kendisi ancak onu çözüme götürecek maddi koşulların daha önce var-oldukları, ya da hiç değilse oluşma sürecine girdikleri durumlarda ortaya çıkar. Kaba çizgilerle, asya tipi, ilkçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, sosyo-ekonomik kuruluşların ilerleme yönündeki dönemleri olarak adlandırılabilirler. Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin uzlaşmaz son biçimidir; uzlaşmazlık, bireysel uzlaşmazlık anlamında değil, bireyin toplumda var-oluş koşullarından doğan uzlaşmazlık anlamındadır; fakat burjuva toplumunun bağrında gelişen üretim güçleri aynı zamanda bu uzlaşmazlığın çözümünü de getiren maddi koşulları da sağlarlar. Öyleyse bu sosyo-ekonomik kuruluşla birlikte, insan toplumunun tarih-öncesi dönemi son bulmuş olacaktır.» (3)

Marksçı toplum teorisinin temel önermelerinin ve ilkelerinin bu şekilde formülasyonu, onun en önemli iki özelliğine dikkati çekmektedir; birincisi, tarihi, son tahlilde üretim tarzlarının gelişimi tarafından koşullanan yasal düzenliliklere tabi bir süreç olarak ele alan maddeci görüşün tutarlı bir şeklilde uygulanması; ikincisi ise *tarihsellik ilkesi*'nin sıkı sıkıya gözetilmesi, yani toplumun sürekli gelişme halinde bir şey olarak ele alınmasıdır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, daha Marksçılığın ortaya çıkmasından önce, özellikle doğa bilimlerindeki ilerlemenin etkisi altındaki sosyolojik düşüncelerde toplumsal yaşam, toplum tarihi yasal düzenliliklere tabi bir süreç olarak kavranmaya çalışılmıştır. Ne var ki toplumsal yasalar genellikle, doğada oluşan mekanik bir, fiziksel ya da biyolojik süreçlere ilişkin yasalarla aynı tarzda ele alınmıştır. Akla ve iradeye sahip insanların yarattığı toplumsal yaşamı karakterize eden özgül özellikler böylelikle göz ardı edilmiştir.

Marks ve Engels'in en önemli bulgularından biri de, toplumsal yaşamda, toplumların tarihinde geçerli toplumsal yasalar ile doğa yasaları arasındaki bağı ortaya koymak, bunun yanısıra da sosyo-tarihsel yasaların köklü bir şekilde doğa yasalarından farklı olduğunu göstermek olmuştur. Bu, onların, toplumsal gelişmeyi doğal-tarihsel bir süreç olarak betimlenmelerinde dile gelir.

Doğal-tarihsel süreç, doğasal süreçler gibi, yasalara tabi, zorunlu ve nesnel bir süreçtir; yalnızca insanların iradelerine ve bilinçlerine bağlı olmak bir yana aslında insanların iradelerini ve bilinçlerini belirleyen bir süreçtir. Öte yandan, doğadaki süreçlerden farklı olarak, doğal-tarihsel bir süreç, bizzat insanların faaliyetlerinin bir sonucudur. İlk bakışta bu önerme mantıksal bir çelişki taşıyor gibi gözükebilir. Toplumsal yaşamı, tarihsel süreci, bilince, iradeye ve isteme sahip, kendilerine belirli görevler ve amaçlar saptamış insanların ya-

(3) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 1, s. 503 - 504

rotması ile tarihin insan iradesine ve bilincine bağlı olmayan bir takım zorunlu ve nesnel yasalara tabi olması nasıl bağdaştırılabilir?

Kendi hedefleri doğrultusunda, belli fikirlerin ve isteklerin yol göstericiliğinde hareket eden insanların (ve özellikle uluslar, sınıflar, partiler vb. gibi büyük insan gruplarının) aynı zamanda daima kendi iradelerine ve isteklerine bağlı olmayan, son tahlilde faaliyetlerinin, fikirlerinin ve isteklerinin yönünü ve karakterini belirleyen belli nesnel koşullarda yaşamak zorunda oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bu çelişki ortadan kalkmış olur.

Maddeci dünya görüşüyle tam bir uyum halinde tarihsel maddecilik, toplumsal varlığın, toplumsal bilince göre birincil olduğu önermesinden yola çıkar. Toplumsal bilinç, toplumsal varlığın bir yansısıdır. Bu, yansı az ya da çok doğru veya yanlış olabilir. İdealistlerin iddia ettikleri gibi, toplumsal bilinç, toplumsal yaşam sistemini ve toplumsal gelişimin yönünü belirlemez. Tersine son tahlilde toplumsal varlık, toplumsal bilinci, insanların ve toplumsal sınıfların fikirlerini, isteklerini ve hedeflerini belirler. O halde, tarihsel maddecilik içinde böylesine önemli bir yere sahip olan «toplumsal varlık» neyi dile getirmektedir?

Felsefi maddecilikte varlık kategorisine madde, doğa kavramıyla özdeş gözüyle bakılır. Buna uygun olarak toplumsal varlık, Marksçılar tarafından toplumun maddi yaşamı, onun üretimi ve yeniden üretimi olarak kavranır. Toplumsal varlık, toplumsal üretimin; bizzat insanların yeniden üretimi de dahil olmak üzere toplumsal üretim için zorunlu koşulları; maddi zenginliklerin üretilmesi sürecinde insanlar arasında kurulan toplumsal ilişkiler sistemini, yani üretim, ya da ekonomik ilişkileri ve ailenin, sınıfların, ulusların ve diğer insan topluluğu biçimlerinin, yaşamlarının maddi yönlerini kapsar.

Toplumsal varlık birincildir, çünkü toplumsal bilincin dışında ve ondan bağımsız bir şekilde var olur. Toplumsal bilinç ikincildir, çünkü insanların toplumsal varlıklarının bir yansısıdır.

Zaman zaman, toplumsal varlığın, toplumsal bilinçten bağımsız olduğunu nasıl anladığımız sorusu sorulmaktadır. Kendi üretim araçlarını bizzat insanlar yaratmıyorlar mı? İnsanın kendi amaca-uygun faaliyeti, insan çalışmasının ayırt edici özelliği değil midir? Üretim sürecinde bizzat insanlar birbirleriyle ilişki kurmuyorlar mı? Böylesi düşüncelerden yola çıkan Rus Mahçısı Bogdanov, insanların bilinçleri olmaksızın birleşemiyeceklerini söyleyerek, tüm dışa vurma biçimleriyle toplumsal yaşamın bilinçli, akıllı, aktif bir yaşam olduğunu ileri sürmüş; buradan da toplumsal varlık ile toplumsal bilincin özdeş oldukları sonucunu çıkarmıştır.

İnsanlar kendi toplumsal yaşamlarını kendileri kurarlar. Ne var ki bunu her zaman ve heryerde bilinçli bir şekilde yapmazlar. Elbette, onlar üretimin tek tek her edibini bilinçli bir şekilde gerçekleştirirler. Ancak, buradan onların üretim süreci içinde kurdukları toplumsal ilişkilerin karakterinin, bu ilişkilerin ne şekilde değiştiğinin ya da bu değişimlerin toplumsal sonuçlarının ne olduğunun bilincinde oldukları sonucu çıkmaz.

Yaşam, insanları çalışmaya, ürünler yaratmaya ve bu ürünleri mübadele etmeye zorlar. Bu yüzden de insanların aralarında kurdukları ekonomik ilişkiler, onların bilinçli seçimlerine ya da isteklerine değil, ulaşmış oldukları top-

lumsal üretim düzeyine bağlıdır. Lenin, insanların, bilinçli varlıklar olarak birbirleriyle karşılıklı ilişkiler içine girmesinden, toplumsal varlığın, toplumsal bilince özdeş olduğu sonucunun çıkarılamıyacağını söylemektedir. Toplumsal bilinç az çok toplumsal varlığın doğru bir yansısı olabilir; hiç bir zaman onunla özdeş değildir. Çünkü toplumsal bilinç, toplumsal varlığı belirlemediği gibi, onu bütünüyle de kapsamaz.

Bunun yanısıra, insanların toplumsal ya da kişisel çıkarları tarafından koşullanmış olan, onların eylemlerinde ete kemiğe bürünen ve böylece belli bir toplumsal yaşam düzeyinde ortaya çıkan irade, hedefler, istekler ve arzular birbirleriyle uyuşmazlığa düşer, birbirlerine sarmaşır ve birbirleriyle çelişkili hale gelirler. Arzu edilen sonuca ulaşılması çok enderdir. Milyonlarca insanın sayısız eylemlerinin ve arzularının uyuşmazlığı, çoğunlukla önceden kestirilemeyen ve hiç kimsenin ulaşmaya çabalamadığı sonuçlara yol açmıştır. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik belgileri, 1789 devriminden 1794 yılına dek Fransız halkına esin kaynağı olmuştu. Ne var ki pratikte, bu «özgürlük» işçinin kendi işgücünü satma özgürlüğü, «eşitlik» işçi ile işçinin, kapitalist ile kapitalistin eşitliği, «kardeşlik» ise sömürücüler ile sömürücülerin, sömürülenler ile sömürülenlerin kardeşliği haline gelmişti.

Faşist bağlaşıklığı oluşturan ülkeler, 1939-1945 arasında bir saldırganlık savaşı başlattıklarında, dünya egemenliğini kazanma ve sosyalist bir ülke olan SSCB'yi yok etme çabasındaydılar. Oysa, pratikte ne oldu? Faşizm yenildi, dünya sosyalist sistemi doğdu ve sosyalizm güçlendi.

Engels, toplumsal gelişmeyi, doğal-tarihsel bir süreç olarak karakterize ederken şöyle yazmaktadır: «... Tarih, öyle bir tarzda yaratılır ki, nihai sonuç her zaman pek çok bireysel irade arasındaki çatışmalardan doğar; bireysel iradelere gelince de, bunların her birini bir yığın özel yaşam koşulları oluşturur. Böylelikle, tek bir bileşkeye, yani tarihsel olaya götüren birbiriyle kesişen çok sayıda güç, sonsuz sayıda paralelkenar grubu vardır. Bu bileşke, bir bütün olarak *bilinçsiz bir şekilde* ve iradeye dayanmaksızın işleyen bir gücün ürünü gibi de görülebilir. Her bireyin istediği şeyi, başka herhangi bir birey engeller ve sonuçta ortaya çıkan şey, hiç kimsenin istememiş olduğu şeydir. İşte böyle, tarih, günümüze dek bir doğa süreci gibi ilerler ve esasen doğayla aynı hareket yasalarına tabidir. Ne var ki, herbiri fiziksel bünyelerinin ve --son tahlilde ekonomik olmak üzere-- dış koşulların (ya kendi kişisel çevresinin ya da genel olarak toplumun yarattığı çevrenin) dürtülediği şeyleri isteyen insan iradelerinin, istediklerine ulaşmayıp, genel bir ortalamada buluşmalarından, yani ortak bir bileşkede kaynaşmalarından, bu [insan iradelerinin] sıfıra eşit oldukları gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Tam tersine, bu iradelerin her biri bileşkeye katkıda bulunur ve katkıda bulundukları ölçüde bu bileşkede içerilmiş durumdadırlar.» (4)

Ancak toplumun, toplumsal ilişkilere egemen olmasını sağlayan sosyalist devrimden sonra, insanlar gitgide artan ölçüde gitgide hedeflerine ulaşmaya başladılar. Ne var ki bu dönemde bile toplumsal gelişme, --insanların bilinçleri

(4) K. Marks F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 3. s. 488

dışında varolan; onların iradelerini, bilinçlerini, hedeflerini ve ödevlerini belirleyen nesnel nedenlerce ve yasalarca koşullanmış bulunan-- doğal-tarihsel bir süreç olmaya devam ediyordu. Nitekim sosyalizm toplumsal gelişmenin kendiliğindenliğini adım adım aşmakla birlikte sosyalizmde de toplumsal süreçler, nesnel koşullar tarafından, halkın gözönünde bulundurması ve eylemlerinde çıkış noktası olarak alması gereken fiili olanaklar tarafından belirlenmektedir. Öznelcilik ve keyfilik sosyalizmde bile, olumsuz sonuçlar doğurabilir; insanın eylemi ise yalnızca nesnel toplumsal yasalara uyuyorsa başarı kazanabilir.

Öyleyse, toplumsal yasa ne anlama gelmektedir?

Bilindiği gibi herhangi bir yasa, fenomenler ya da süreçler arasındaki nesnel, zorunlu, istikrarlı bir bağıntıyı dile getirir. Benzer şekilde, tarihsel maddeciliğin ve diğer toplum bilimlerinin ortaya koyduğu yasalar da, toplumsal fenomenler ve süreçler arasındaki zorunlu, istikrarlı ve yinelenen bir bağıntıyı dile getirir.

Bazı toplumsal yasalar toplumsal gelişmenin tüm aşamalarında işlerler. Bunlar, toplumsal bilince göre toplumsal varlığın belirleyici rolüne ilişkin yasa; özel bir toplum yapısına göre üretim tarzının belirleyici rolüne ilişkin yasa; ekonomik ilişkiler karşısında üretim güçlerinin belirleyici rolüne ilişkin yasa; toplumsal üstyapıya göre ekonomik temel yapının belirleyici rolüne ilişkin yasa; bireyin toplumsal mahiyetinin toplumsal ilişkiler bütününe bağlılığına ilişkin yasa gibi yasalardır. Bunlar genel sosyolojik yasalardır; komünizm de dahil olmak üzere toplumsal gelişmenin tüm düzeylerinde etkilerini gösterirler.

Genel sosyolojik yasaların yanısıra, yalnızca belli toplumsal kuruluşlar için geçerli olan yasalar da vardır. Bunlar, özellikle, yalnızca belli üretim tarzları için tipik olan toplumun sınıflara bölünmesine ilişkin yasa ve yalnızca sınıflar arasındaki uzlaşmazlığa dayalı sosyo-ekonomik kuruluşlar için geçerli olan sınıf savaşımının, tarihin itici gücü olduğu yolundaki yasadır.

Tarihsel maddeciliği eleştiren bazı kişiler, bir yasanın her zaman ve her yerde var olan bir ilişki olduğunu söylemektedirler. Bunlar, sınıf savaşımı yasasının bu koşula (her zaman ve her yerde bulunan bir ilişki olma koşuluna) uymadığı takdirde, yasa olamayacağını iddia etmektedirler.

Doğanın ebedi yasalarıyla karşılaştırılacak olursa, daha kısa süreli bir varoluş ve işleyiş, genel olarak toplumsal yaşama ilişkin yasaların özelliklerinden biridir. Diğer toplumsal yasalar gibi sınıf savaşımı yasası da yalnızca gerekli koşulların ve ilişkilerin varolduğu mekan ve zaman bağlamında etkisini gösterir. Nasıl ki yeryüzünde geçerli olan biyoloji yasalarının, güneş üzerinde geçerli olmaması, bu yasaların nesnelliğinden, gerçekliğinden kuşku duyulmasına yol açmıyorsa, aynı şekilde toplumsal fenomenler ve süreçler arasındaki asli, nispeten uzun ömürlü bağıntıları dile getiren toplumsal yasaların nesnelliğinden ve gerçekliğinden de kuşku duyulamaz.

Bazı burjuva iktisatçıları ve sosyologları toplumsal yasaları (örneğin kapitalizmin varoluşuna ve gelişmesine ilişkin yasayı) ebedi, doğal, sürekli yasalar düzeyine çıkartmakta, böylece de mülkiyet eşitsizliğiyle, hükmetmeye ve boyun eğmeye dayanan ilişkileriyle kapitalizmin toplumun gelişmesinin tüm aşamalarında geçerli olduğunu iddia etmektedirler.

Engels, toplumsal ve ekonomik yasalara ilişkin böylesi görüşleri eleştirirken, şöyle yazmaktadır: «Bizim için 'ekonomik yasalar' doğanın ebedi yasaları değil, doğan ve kaybolan tarihsel yasalardır; iktisatçıların kendine özgü bir nesnellikle ortaya koyduğu ölçüde, modern ekonomi-politiğin yasalar demeti, bizim için, modern burjuva toplumunun varlığını sürdürebilmesinin biricik yasalarının ve koşullarının, özcesi modern burjuva toplumundaki gerek üretimin gerekse mübadele koşullarının soyut bir tarzda dile getirilmiş ve özetlenmiş yalın bir bütünüdür. O halde bizim için bu yasalardan her biri, --*salt burjuva ilişkilerini* dile getirdikleri sürece-- çağdaş burjuva toplumundan daha eski değillerdir. Bugüne kadarki tarih için az çok geçerliliği olan yasalar ise, gerçekte yalnızca sınıf egemenliğine ve sınıf sömürüsüne dayanan tüm toplumlardaki koşullar için ortak olan ilişkileri dile getirirler.» (5)

Her yasa belli koşullar altında işler ve bu yasanın işleyişinin sonuçları, gerek farklı sosyo-ekonomik koşullarda gerekse tek tek her sosyo-ekonomik kuruluş içinde değişik değişik olup, farklı ülkelerde özgül biçimler alır.

Tıpkı kapitalizmin her ülkede, o ülkenin tarihsel geçmişine, kapitalizm-öncesi ekonomik yapıların büyüklüğüne ya da küçüklüğüne bağlı birtakım özellikler kazanması gibi, sosyalizm de, gelişiminde bazı genel yasalara tabi olmakla birlikte, kurulduğu toplumun tarihsel geçmişine, üretim güçlerinin ve kültürün gelişmişlik düzeyine bağlı olarak, her ülkede bir takım özellikler ve özgüllükler gösterir. Ancak bu özgül özellikler ana özelliği etkilemez; sosyalist toplumun tabi olduğu genel yasaları bozmaz, bozamaz. Kapitalizmin ya da sosyalizmin gelişimine ilişkin ulusal yasalar, tek tek her ülkeye özgü yasalar yoktur. Tek tek her sosyo-ekonomik kuruluşa ilişkin yasalar genel sosyolojik yasalara göre özgül karakter taşımasına karşın, belli bir sosyo-ekonomik kuruluşun parçası olan tüm ülkeler açısından kuşkusuz genel yasalardır. Burada da, diğer alanlarda olduğu gibi genel ile özel arasında, uluslararası olan ile ulusal olan arasında diyalektik bir bütünlük görülmektedir. Bu bütünlüğün göz ardı edilmesi ya da yok sayılması, ulusal olanın, genel olanın ve uluslararası olanın zararına abartılması milliyetçi eğilimlere yol açabilir. Burada politikada enternasyonalist; teoride diyalektikçi olan Marksçı-Leninci'nin farkedip anlaması gereken ayırıcı bir çizgi vardır.

4. *İNSANIN BİLİNÇLİ FAALİYETİ VE BUNUN TARİHTEKİ ROLÜ. ÖZGÜLLÜK VE ZORUNLUK*

Toplumsal gelişmeye, doğal-tarihsel bir süreç gözüyle bakmamız, insanın yaratıcı ve devrimci dönüşüme uğratma faaliyetinin rolünü doğru kavramamızı engellemez mi? Bu tarihsel faaliyeti, ilerici toplumsal güçlerin tarihsel girişkenliğini küçümsememize, öznel etkenin rolünü küçümsememize yol açmaz mı? Tarihe öznel-idealist gözle bakan kimseler Marksçıları çoğunlukla kadercilikle suçlamışlardır. Günümüzde her soydan ve boydan sağ ve 'sol' revizyonistler

(5) K. Marks F. Engels, Seçilmiş Yazışmalar, Moskova, 1965. s. 172

toplumsal gelişmenin nesnel yasalarına ve tarihsel zorunluğa ilişkin Marksçı-Leninci öğretiye karşı çıkmaktadırlar. Bu kişiler burjuva sosyologlarının yolunu izleyerek, bu öğretinin, insanın özgül, amaca uygun faaliyetini küçümsediğini, insanı aşağıladığını ve insana düşman olduğunu geveleyip durmaktadırlar. Bu öğretinin, fikirleri ve felsefe, ahlak, din gibi toplumsal bilincin çeşitli biçimlerini tamamen bir yana bırakarak ve bunlara hiç bir önem vermeyerek, ekonomik etkene her şey gözüyle baktığını iddia etmektedirler. Marksçılığın eleştiricileri Marksçılık-Leninciliği işte böyle göstermektedirler; tarihsel maddeciliği, ekonomik, kaba maddecilik ile karıştırmaktadırlar. Oysa ki bu iki eğilim birbirlerine kökten karşıttırlar.

Tarihsel maddecilik, hiç bir şekilde politikanın, toplumsal bilincin, çeşitli tinsel değerlerin önemini göz ardı etmez; tersine, bunların toplumsal yaşamda oynadıkları büyük rolü kabul eder. Gerici fikirler ve gerici politika (örneğin ırkçı ideoloji ve faşist politika) son derece olumsuz bir rol oynar; halklara büyük felaketler getirir.

Buna karşılık, ilerici, devrimci felsefi, toplumsal, ekonomik, politik ve ahlaksal fikirler ve bu fikirleri temel olan politika, özellikle bu fikirler yığınlar arasında yayıldığı, harekete geçirici, örgütleyici ve dönüşüme uğratıcı tarihsel bir güç haline geldiği zaman büyük bir rol oynar. Marksçılık-Lenincilik, Marksçı partilerin ve sosyalist devletlerin Marksçılık-Leninciliği temel alan politikası günümüzde böyle bir rol oynamaktadır.

Tarihsel maddecilik, Marksçılığın bütünü gibi, iki karşıt eğilime karşı girdiği savaşım içinde biçimlenip gelişmiştir: Birincisi, Genç Hegelcilerin öznelciliği, Rusya'da Narodniklerin ve Mahçıların öznelciliği, Troçkistlerin ve 'sol' komünistlerin iradeciliği, ikincisi ise insanın bilinçli, yaratıcı faaliyetinin önemini küçümseyen ilahi determinizm ve kadercilik, burjuva nesnelciliği, ekonomizm ve kapitalizmin barışçı bir tarzda gitgide sosyalizme doğru büyüdüğünü savunan sağ oportünist teorilerdir.

Tarihsel maddeciliğin burjuva eleştiricileri Marksçı partilerin devrimci faaliyetleri ile tarihsel zorunluğa, özellikle kapitalizmin çöküşünün kaçınılmazlığına ilişkin öğretisi arasında bir çelişki keşfetme çabasındadırlar. Bu eleştiricilere göre, eğer ay tutulmasının kaçınılmaz olduğunu ve belli yasalara tabi bir şekilde oluşacağını biliyorsak, hiç kimse böylesi bir tutulmayı gerçekleştirmek için bir parti kurmayı düşünmeyecektir. Ne var ki Marksçılar, kapitalizmin sosyalizm tarafından ortadan kaldırılacağını öne sürmekle birlikte kapitalizm ile savaşmak ve sosyalizmi kurmak için politik partiler de kurmaktadırlar. Yeni-Kantçı Rudolf Stammler bu «çelişki»ye değinenlerden biridir.

Elbette ayın tutulmasını sağlayacak ya da baharı, yazı getirecek parti kurmak salaklık olur. Dünyanın güneş etrafındaki, ayın ise dünya etrafındaki dönüşü, insanın faaliyet alanının dışında kalır. Yeryüzünde tek bir insan bulunmadığı dönemlerde de dünya güneşin etrafında, ay ise dünyanın etrafında dolanıp duruyordu. Gelgelelim tarih insanlar tarafından yapılmıştır ve yalnızca onlar tarafından yapılmaktadır. Toplumsal gelişmeye ilişkin yasalar, doğa yasalarından farklı olarak, insan faaliyetine ilişkin yasalardır ve bu faaliyetin dışında varolamazlar. İşte bu yüzden sosyalist devrimler de dahil olmak üzere tüm toplumsal

devrimler, ancak ilerici sınıfların, başta sınıf savaşımı yasaları olmak üzere toplumsal gelişime ilişkin nesnel yasaları temel alan savaşımları sonucunda oluşmuştur ve oluşur. Toplumsal gelişimin, toplumsal devrimin yasalarını ne denli derinden ve kapsamlı olarak kavrarsak, emekçilerin bilinci, kararlılığı, birliği ve örgütlülüğü o denli artar, sosyalizm savaşımında başarı o denli yükselir ve tarihin akışı o denli hızlanır.

Nasıl doğa yasalarının ve süreçlerinin bilinmesi, kendiliğinden işleyen güçlerin denetlenmesine ve kullanılmasına olanak sağlıyorsa, toplumsal gelişmeyi sağlayan güçleri denetleyen toplumsal yasaların bilinmesi de aynı şekilde ilerici sınıfların, tarihi bilinçli olarak yaratmalarını, toplumsal ilerleme için savaşmalarını sağlar. En ilerici toplumsal güçler, toplumsal gelişmeye ilişkin nesnel yasaları öğrenerek, kendiliğinden, başıboş eylem yapmayı aşıp ne yaptıklarını bilerek, bu anlamda özgürce eylem yaparlar.

Toplumsal gelişim yasaları genellikle eğilimler olarak ortaya çıkarlar. Pek çok engeli, bir sürü raslantısal olayı, ilerici güçlerin ve eylemlerinin utkusunu güvence altına almak için etkisiz kılınıp alt edilmesi gereken düşman güçler tarafından desteklenen karşıt eğilimlerle arasında doğan çatışmaları aşarak yol alır.

Bu çeşitli eğilimler arasındaki çatışma, her tarihsel dönemde birden fazla olanağın varolması anlamına gelir. Nitekim emperyalizm varoldukça savaş da bir olanak olarak her zaman varolacaktır ve emperyalist ülkelerde savaştan çıkar uman güçlere herzaman rastlanacaktır. Ancak, emperyalizmin mahiyeti gereği ortaya çıkan bu somut olanağın yanısıra, bir somut olanak daha vardır ki, bu da barış olanağıdır. Bu barış olanağı, emperyalizme karşı savaş veren sosyalizm güçlerinin serpilip gelişmesinden, kapitalist ülkeler işçi sınıfının devrimci hareketinin güçlenmesinden, ulusal kurtuluş hareketlerinin boy atmasından ve tüm barışsever güçlerin savaşımından doğmaktadır.

Buradan da anlaşılıyor ki, tarihsel zorunluluk, önceden belirlenmişlikle aynı şey değildir. Gerçek yaşamda, toplumsal gelişmedeki nesnel yasalardan ve çeşitli eğilimlerden doğan bazı olanaklar vardır ki bunların gerçekleştirilmesi yığınların sınıf savaşımı boyunca yürüttükleri faaliyete bağlıdır.

Tarihsel zorunluğa ilişkin yasaların, toplumsal gelişmeye ilişkin nesnel yasaların öğrenilmesi, insanları eylemde bulunma gereksiniminden kurtarmak şöyle dursun, bu yasaların gerçekleştirilebilmesi için onların aktif, bilinçli faaliyetlerini gerektirir. Tarihsel maddeciliğin, doğal-tarihsel süreç olan toplumsal gelişmeye ilişkin öğretisi, insanın, onun bilinçli faaliyetinin rolünü küçümsemez; tersine bu faaliyetin, ilerici toplumsal güçlerin savaşımının önemini vurgular. Toplumsal yasaların göz ardı edilmesi, somut koşulların ve savaşım araçlarının gözden kaçırılması, işçi sınıfını, onun partisini ve emekçileri ya karamsarlığa ve pasifliğe ya da serüvencilliğe ve yenilgiye sürükler.

İşte bu şeklide tarihsel maddecilik, eski felsefenin üstesinden bir türlü gelemediği, bir bakıma da sosyolojik bir sorun olan, özgürlük ile zorunluk arasındaki ilişki sorununu, iradenin özgürlüğü ile belirlenmişliği sorununu ilk kez çözüme kavuşturmuştur.

«Özgürlük, doğa yasalarından bağımsız olma düşünde değil, bu yasaların bilinmesinde ve böylelikle de bu yasaların sistematik bir şekilde belirli amaçlara yöneltilmesini sağlayan olanakta yatar. Bu, --birbirinden olsa olsa düşüncede ayırıp, gerçekte ayıramayacağımız-- gerek dış doğa yasaları için, gerekse bizzat insanların bedensel ve zihinsel varoluşlarını yöneten yasalar için geçerlidir. Bu bakımdan irade özgürlüğü, nedenleri bilerek karar verebilme yeteneğinden başka bir şey değildir. O halde, belirli bir sorun karşısında bir insanın muhakemesi *ne denli özgürse,* bu muhakemenin asıl içeriğini belirleyen *zorunluk* o denli büyük olur. Bilgisizliğe dayalı ve pekçok farklı ve çelişkili karar olanakları arasından keyfi olarak bir seçim yapma [hali] gibi gözüken belirsizlik, tamı tamına onun özgür-olmaması'nda, onun tastamam kendine tabi kılmak durumunda olduğu nesneye tabi olmasında dile gelir. Bu nedenle özgürlük, kendi kendimiz üzerindeki ve dış doğa üzerindeki egemenlikte, doğasal zorunlulukların bilinmesine dayalı egemenlikte yatar; bu yüzden de zorunlu olarak tarihsel gelişmenin bir ürünüdür.» (6)

Engels'in yukarıdaki doğa yasalarına ilişkin sözleri, toplumsal yasalara da, toplumsal yaşam içindeki özgürlük ile zorunluk arasındaki ilişkiye de bütünüyle uygulanabilir. Toplumsal yasalar bilinmediği ve insan bu yasalara karşı eyleme giriştiği sürece, bu yasalar, insana düşman, kendiliğinden güçler olarak etki yaparlar. Ancak bu yasalar, bunların mahiyetleri, işleyiş koşulları ve bu işleyişin yönü bilindiğinde, insanlar bu yasalara egemen olur ve onlardan yararlanırlar, Sosyalizm koşullarında, komünist partisinin klavuzluğundaki halk yığınları, nesnel yasaları gitgide artan ölçüde iradelerine tabi kılarak, hedeflerine daha büyük ölçüde ulaşma olanağını bulurlar.

İnsanlık tarihi, hiçbir zaman dümdüz, aşağıdan yukarı tırmanan bir hat izlemez. Tarihin yalnızca ileriye dönük bir hareket içinde olduğunu sanmak oldukça mistik bir anlayıştır. Bununla birlikte, insanlık tarihi, geri dönüşlere, zigzaglara, savaşlar, barbarların saldırıları, güçlü devletlerin çöküşü ve yokoluşları gibi tarihsel felaketlere karşın, bir bütün olarak, toplumsal gelişme yasaları doğrultusunda yükselen bir çizgi boyunca, bir sosyo-ekonomik kuruluştan diğerine, daha alt basamaklardan daha üst basamaklara doğru ilerler.

Tarihsel hareket, tekdüze değil çok yanlıdır; çeşitli halkların kendilerine özgü özelliklerine ve gelişim koşullarına bağlı olarak bir çok özgül özellik taşır. İşte tarihsel maddeciliğin önemi de burada kendini gösterir; çünkü tarihsel maddecilik görünürdeki kargaşa ve sonsuz sayıdaki çeşitlilikten yola çıkarak, yasaları, insanlığın gelişimini karakterize eden ana ve en asli nesnelerdeki, fenomenlerdeki, süreçlerdeki düzenliliği ve yinelenmeyi gözler önüne serer.

İnsanlık tarihinin, toplumsal gelişmenin bir hedefi, bir anlamı var mıdır? Yoksa bu gelişim, tıpkı yolu üzerinde önüne çıkanı sürükleyen bir sel gibi anlamsız, kendiliğinden bir akış mıdır? Elbette tarihin, tanrı tarafından önceden belirlenmiş bir şekilde, halklar için önceden hazırlanmış bir programa ya da doğaüstü bir yazgıya bağlı olarak hareket ettiğini kabul etmemizi sağlayacak hiçbir kanıt yoktur. Öte yandan toplumların tarihi, her dönemde kendine özgü

(6) F. Engels, **Anti-Dühring**, s. 136-137

belli bir içeriğe sahiptir. Tarihi yapan halklar, ilerici toplumsal güçler, yeni, daha ileri ekonomik, politik ve toplumsal ilişkilerin doğmasına yol açarlar ve belli tarihsel görevlerin yerine getirilmesi için savaşırlar. İnsanlar bu görevleri az çok doğru ve tam olarak anlayabildikleri gibi, zaman zaman mistikleştirilmiş dinsel ve düşsel biçimlerde de kavramışlardır. Büyük tarihsel dönüşümlerin oluştuğu dönemlerde, yığınların, ilerici sınıfların bilinçli, yaratıcı faaliyetlerinde bir yoğunlaşma görülür. O halde insanlık tarihi kendiliğinden, başıboş akıp gitmez; bu gelişimde toplumsal bilincin de önemli bir payı vardır.

Çağımızın içeriğini, sosyalizm ve kapitalizm güçleri arasındaki savaşımı, kapitalizmden sosyalizme devrimci yoldan geçiş oluşturmaktadır. İşçi sınıfının ve onun bağlaşıklarının sosyalizm için yürüttükleri bilinçli savaşım, tarihin akışını hızlandırmaktadır. Bu akış, çeşitli güçlüklerin, derin çelişkilerin ve uzlaşmazlıkların üstesinden gelme yoluyla sürmektedir; bu yüzden de dümdüz bir çizgi izlemez. Zigzaglar ve geri dönüşler barındırır. Fakat bir bütün olarak ele alındığında, çağdaş tarihsel süreç, sosyalizme ve komünizme doğru ilerlemekte ve bu sürecin derin anlamı, bu ilerlemede yatmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MADDİ ÜRETİM TOPLUMSAL YAŞAMIN TEMELİDİR

Bundan önceki bölümde gördüğümüz gibi, tarihsel maddeciliğin inceleme konusu, insan toplumu ve onun gelişmesinin en genel yasalarıdır. Bu yasaların keşfedilmesindeki ilk adım, maddi üretimin toplum yaşamında oynadığı rolün saptanmasıydı. İnsanların yaşamı için gerekli olan maddi ürünlerin üretimi olmaksızın toplum diye bir şeyin varolmayacağı kolaylıkla anlaşılabilir. Bu önerme açıktır; daha Marks ve Engels'ten önce toplum bilimlerince kabul edilmiştir. Ne var ki Marks ve Engels bu saptamayla yetinmemişler, daha ileriye giderek bilim alanında büyük bir buluş yapmışlardır. Bu buluş, tüm toplumsal ilişkiler sisteminin maddi ürünlerin üretilme tarzına yasal düzenliliklere tabi bağımlılığını ortaya koymuşlardır.

İnsanlar üretim süreci içinde yalnızca maddi ürünleri yaratmakla yetinmezler; üretim de insanlara yalnızca varlıkları için gerekli araçları sağlamakla kalmaz. *İnsanlar maddi ürünleri üretirken kendi toplumsal ilişkilerini de üretirler ve yeniden üretirler.* Bu nedenle toplumsal üretimin yapısının, bu yapının öğelerinin ve bunlar arasındaki karşılıklı bağıntıların incelenmesi, tarihsel sürecin özüne nüfuz etmemizi toplumun yaşamında işleyen derin toplumsal mekanizmaların açıklığa kavuşturulmasını olanaklı kılar.

1. TOPLUM VE DOĞA. BUNLARIN ETKİLEŞİMİ

Maddi üretim gerek toplumun iç yapısını anlamamızı gerekse toplum ile dış dünya, yani toplumu çevreleyen doğa arasındaki etkileşimi kavramamızı sağlayan bir anahtardır. Üretim, herşeyden önce toplum ile doğa arasında bir etkileşim sürecidir. İnsanlar bu etkileşim süreci içinde doğa ile ilişki kurarak varlıkları için gerekli olan nesneleri sağlarlar. Çalışma, üretim, insanın toplumsal bir varlık olarak oluşumunun, onun doğadan kendini ayırt edişinin temelidir.

Engels, *Maymundan İnsana Geçişte Çalışmanın Rolü* adlı yapıtında, çalışmanın insanın evriminin itici gücü, temeli olduğunu göstermiştir. Kuşkusuz bu önerme, sanki çalışma insandan önce de varmış gibi aşırı basit bir tarzda kavranmamalıdır.

Başlangıçta atalarımız, ellerine geçen doğa nesnelerini vahşi hayvanlardan korunmak ve avlanmak için kullanmışlardı. Bu faaliyet, henüz «çalışmanın ba-

sitçe hayvanı anımsatan, ilkel, içgüdüsel biçimleri» (1) kategorisine giriyordu. Ne var ki atalarımızın bu ilkel faaliyetleri, bir insanın çalışma faaliyetinin kendine özgü nitelik kazandığı bir biçime dönüşmesini sağlayan gelişimin başlangıcını işaret ediyordu. Hayvanlarda da rastlanan, doğanın sağladığı nesnelerden basit şekilde yararlanma alışkanlığından işe başlayan atalarımız yavaş yavaş iş aletlerinin *yapımına* geçmişlerdi. Bu geçiş, insanın bizzat çalışma faaliyetinin doğuşunda asli bir etken olmuştur. Gittikçe gelişen çalışma faaliyeti iki belirleyici sonuç getirmişti: Birincisi, atalarımızın organizma yapısı yalnızca çevre koşullarına ayak uydurmakla kalmadı, aynı zamanda kendi çalışma faaliyetinin koşullarına da ayak uydurdu. İnsanların fiziksel yapılarının özgül özellikleri olan dik yürüme, ön ve arka uzuvların işlevlerinde farklılaşma, ellerin ve beynin gelişimi, insan organizmasının çalışma faaliyetine ayak uydurduğu çok uzun bir süre içinde gelişti. İkincisi, ortak bir faaliyet olan çalışma, eklemli konuşmanın, yani dilin bir haberleşme, çalışma alanındaki ve toplumsal alandaki deneyimleri toplama ve birbirine iletme aracı olarak ortaya çıkmasını sağladı.

İnsanın oluşum sürecinde iki önemli aşama görülür: Bunlardan biri alet yapımıyla başlar. Bu aşama, ilkel insanın (pithekantropus'un ve neandertal insanın) ilk gelişim aşamasıdır. Çağdaş arkeolojiye göre, en eski taş aletler en son jeolojik zamanın katmanları arasında bulunmuştur. İnsanın en eski atası olan pithekantropus'un kalıntılarının da yine zamanımızdan yaklaşık olarak bir milyon yıl öncesinde başlayan bu döneme ait olduğu saptanmıştır. Bu gerçek, çalışma faaliyetinin gelişimi ile insanın evrimleşmesi arasındaki iç bağıntının bir kanıtıdır. Nitelikçe ikinci ana aşama, neandertal insandan bugünkü insan türüne (*Homosapiens'e*) geçişin olduğu aşamadır. Bu, zamanımızdan yaklaşık olarak yüzbin yıl öncesine, orta paleolitik çağa rastlar. İlk insanda onu maymun soylarına bağlayan pekçok özellik korunmuş, *homosapiens*'in ortaya çıkmasından sonra insanın fiziksel yapısında çok büyük bir değişiklik görülmemiştir. Bu dönemin tipik özelliklerinden biri de, taştan, kemikten, boynuzdan çeşitli aletlerin yapımı da dahil olmak üzere üretimdeki çığır açıcı değişiklikler olmuştur. İnsanın ve onun iş aletlerinin evrimleşmesindeki aşamalar, en ilkel biçimindeki insan toplumunun, yani klan ve kabilenin kuruluş aşamalarına tekabül eder.

İnsan çeşitli özellikleri bakımından hayvanlardan ayrılır. Ancak iş aletlerinin üretimi, eklemli dil ve soyut düşünme yeteneği (2) bu özelliklerin en önemlileridir. Birinci özellik yani iş aletlerinin yapımı tayin edici özelliktir. Marks ve Engels'in deyimiyle, insanlar, «...yaşamaları için gerekli nesneleri *üretmeye* başlar başlamaz, hayvanlardan kendilerini ayırmaya başlarlar.» (3)

Üretim süreci en genel biçimleriyle ele alındığında, insanların varlığını sürdürmelerini sağlayan konut, giysi, beslenme maddeleri gibi araçların elde edilmesi ve üretilmesi için, doğadaki nesnelere ve güçlere yaptığı etkidir. Bu sü-

(1) **K. Marks, Kapital, c. 1, s. 178**

(2) **Benjamin Franklin'in, Marks'ın Kapital'de atıfta bulunduğu tanımına göre, insan «alet yapan bir hayvan»dır. (Bk. K. Marks, Kapital, c. 1, s. 179)**

(3) **K. Marks - F. Engels, The German Ideology (Alman İdeolojisi), s. 31**

reç, iş nesnelerine etki eden insan faaliyetini yani çalışmayı gerektirir.

İnsanın içgüdüsel faaliyet biçimlerine benzemeyen çalışma faaliyeti, sözcüğün doğru anlamıyla, Marks'ın dediği gibi, sonucu daha önceden insanın zihninde, yani tasarım halinde varolan bir nesnenin üretimine yönelik amaca-uygun faaliyetidir. Marks, balmumundan başarılı bir şekilde petek ören bir arının faaliyetini, bir inşaat ustasının faaliyetiyle karşılaştırarak, en kötü ustayı bile en iyi arıdan ayırt eden yanın, ustanın inşa edeceği binayı daha önceden kafasında zihinsel olarak kurması olduğunu dile getirmiştir.

Çalışma faaliyeti, iş nesnesine etki yapan, uygun iş aletlerinin, araçlarının yardımıyla yürütülür. Bunlar, insanın çalışma faaliyetinin asli öğeleridir.

İş aletleri sayesinde --doğasal organlarını, pençelerini, tırnaklarını vb. kullanan hayvanlarda olduğu gibi-- nesnelere doğrudan etki yapma süreci bitmiş, esas itibariyle insana özgü olan, iş araçlarından yararlanarak faaliyet gösterme sürecine girilmiştir. İş aletleri adeta insanın doğal organlarının işlevlerini sürdürmüş; ne var ki bunların etkilerini yoğunlaştırmıştır.

Sovyet biyoloğu Timiryazev biyolojik organizmanın cansız doğaya göre özgül mahiyetini karakterize ederken şöyle yazar: «Kristal madde, kristal parçacıklarından oluşur, oysa organizma sözcüğü bile onun parçacıklarının organlar, yani araçlar olduğunu dile getirir.» (4) Toplumu toplumsal bir organizma olarak tanımlayabiliriz. Biyolojik organizmalarda, organizmanın varolabilmesi için zorunlu bazı işlevleri yerine getiren doğasal organlar sistemi bulunur. Diğer yandan insanın ya da insan toplumunun gelişimi, yapay organların, yani iş aletlerinin ve araçlarının gelişip yetkinleşmesini kapsar.

İnsanın gelişimi özellikle onun toplumsal organlarının, yani iş araçlarının değişmesine bağlı olduğuna göre, bu gelişimin doğasal sınırları yoktur. Ludwig Noire'ye göre iş aletleri «...insan vücudunu herhangi bir yönde değişime uğratmaksızın ya da onun başka bir işi yapabilmesini engellemeksizin, sayısız ve son derece uzmanlaşmış işlevler görür.» (5) İnsan, hayvandan farklı olarak, çalışırken kendi doğasal çevresine etki eder, onu değiştirir ve kendi gereksinimlerine uydurur.

Özcesi, insanın çalışma faaliyeti, birincisi insanın, hayvanlarda olduğu gibi basit bir şekilde doğaya boyun eğmeyerek, onun üzerinde aktif bir etkide bulunmasını sağladığı için; ikincisi sistemli bir uygulamayı ve en önemlisi üretim aletlerinin üretimini zorunlu kıldığı için; üçüncüsü insanın amaca-uygun, bilinçli faaliyetini dile getirdiği için; dördüncüsü, başlangıcından itibaren toplumsal bir karakter taşıdığı ve toplumun dışında düşünülemiyeceği için en gelişmiş hayvanın faaliyetinden bile farklıdır.

Bütün bu nedenlerden ötürü, toplumsal gelişme, biyolojik gelişmeden farklılık gösterir. İnsanın biyolojik doğası köklü bir değişime uğramadan, kendisi toplumsal bir varlık olarak değişir. Demek ki bu iki değişim sürecinin karakterleri ve hızları birbirinden farklıdır. İnsanın faaliyeti sonucunda doğada oluşan değişimleri bir yana bırakacak olursak, toplumsal yaşamdaki köklü değişimler

(4) **K. A. Timiryazev, Yapıtlar**, c. 5, s. 111, Moskova, 1938 (Rusça basım)

(5) **Ludwig Noiré, Das Werkzeug**, Mainz. Diemer, 1880, s. 183

biyolojik türlerin gelişiminde oluşan önemli değişimler için oldukça yetersiz olan bir zaman aralığı içinde ortaya çıkarlar. (6) Bunun yanısıra biyolojik gelişme, bazı organizma türleri kendilerini çevrelerine uydurduğu için daha da yavaşlama eğilimindedir. Öte yandan, toplumun gelişmesi, çeşitli zigzaglara ve geçici gerilemelere karşın bir bütün olarak bir hızlanma eğilimi gösterir.

Bu hızlanma, büyük ölçüde --biyolojik evrimlerle karşılaştırıldığında-- toplumun gelişiminde devamlılık sağlayan yeni mekanizmaların ortaya çıkmasına bağlıdır. Organik dünyada enformasyonların biriktirilmesi ve bir kuşaktan diğerine aktarılması, genellikle doğuştan getirilen birtakım içgüdülerin kalıtım yoluyla devralınmasıyla sağlanır. Gelişmiş hayvanlarda anne ve baba tarafından kazanılmış bireysel beceriler, gelecek kuşaklara aktarılır. Toplumsal yaşamda ise, her kuşağın kendisinden önceki kuşağın yarattığı üretim araçlarını devralması; ayrıca dilde, düşüncede, kültür alanında ve geleneklerde somutlaşan toplumsal deneyimlerin yeni kuşaklara aktarılması önemli bir rol oynar. Biyolojik özelliklerin bir kuşaktan diğerine geçişinin, kalıtımı sağlayan genler içinde depolanabilen enformasyon yoluyla sınırlandırılmasına karşılık, toplumsal deneyimlerin bir kuşaktan diğerine aktarılması böylesi bir sınırlamayla karşılaşmaz ve kesintisiz olarak yürür. Kültür, sözcüğün en geniş anlamıyla, toplumsal deneyimlerin somutlaşması, yani insanlık tarihinin akışı içinde ortaya çıkan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür. Her kuşak, yeni katkılarla kültürü zenginleştirir Bütün değişimlerin kendiliğinden, bilinçsiz bir şekilde yürüdüğü biyolojik dünyanın tersine, insan toplumu, tarihin akışı içinde maddi yaşam koşullarını bilinçli ve amaca uygun bir şeklide değiştirmekte ve doğa ile insan toplumu arasındaki karşılıklı ilişkileri düzenlemekte daha büyük olanaklara sahip olmaktadır.

Her maddi sistem, kendini oluşturan öğeler arasında belli tipte bağıntıların varolmasını gerektirir. Toplumsal yaşamın özgül mahiyeti, üretim tarafından ya da ekonomik bağıntılar tarafından belirlenir. Toplumsal üretimin tüm biçimleri, son tahlilde insanların üretim sürecinde kurdukları ilişkilere, yani toplumsal organizmanın maddi temelini oluşturan ve ona bütünlük kazandıran üretim ilişkilerine dayanır.

Toplumsal organizmayı oluşturan bağıntıların nitelikçe yeni biçimlerine, bu organizmanın özgül gelişim yasaları tekabül eder. Bu gelişim yasaları, biyolojik yasalardan farklıdır. Marks ve Engels daha o zamandan, biyolojik yasaları toplumsal fenomenleri açıklamakta kullanma çabalarının yanlışlığını belirtmişlerdi. Tıpkı diğer doğa yasaları gibi biyolojik yasalar da toplumsal fenomenlerin gelişimlerini ne belirlerler, ne de düzenlerler. Toplumu, tarihsel maddecilik ve diğer toplum bilimleri tarafından ortaya konan kendisine özgü yasalar yönetir.

Ama bu toplumun, doğadan kopuk olarak geliştiği anlamına gelmez. Bazı doğasal koşullar olmaksızın toplumun gelişmesi düşünülemez. Bu koşullar ara-

(6) İngiliz Marksçısı John Lewis, bunu şu parlak sözlerle dile getirmektedir: «Genetik değişimler yoluyla biyolojik evrimleşmesi 50 milyon yıl alan uçmayı, biz 50 yılda öğrendik.»

sında, başta coğrafi çevre (7) adı verilen toplumu saran doğasal koşullar ve nüfusu oluşturan insanların maddi örgütleniş tarzı gelir.

Sosyolojideki çeşitli natüralist teoriler, bu doğasal önkoşullara tarihin akışı içinde belirleyici bir rol atfetmeye yeltenmişlerdir. Örneğin coğrafi determinizmin taraftarları olan Fransız filozofu Charles Montesquieu, İngiliz tarihçisi Thomas Buckle, Fransız coğrafyacısı Elisée Reclus ve diğerleri, toplumsal sistem ile çeşitli halkların tarihleri arasındaki farklılıkları, bunların içinde yaşadıkları doğasal koşulların etkisine dayanarak açıklamayı denemişlerdir. Oysa, fiilen aynı coğrafi koşullar altında yaşayan halkların çok değişik toplumsal sistemlere sahip olabildikleri, aynı toplumsal sistemin değişik doğasal koşullarda ortaya çıkabildiği görülmüştür. Örneğin kabile sistemi çeşitli dönemlerde Avrupa'da, Asya'da, Amerika'da, Avusturalya'da ve Afrika'da ortaya çıkmıştır. Bir sosyo-ekonomik kuruluşun bir başka sosyo-ekonomik kuruluşun yerini alması, toplumun etkisine bağlı olmayan doğasal coğrafi çevrede ortaya çıkan değişimlerden çok daha çabuk bir zamanda gerçekleşebilir. Bu bakımdan toplumsal sistemlerdeki değişimleri, coğrafi çevredeki değişimlere bağlamak yanlıştır.

Coğrafi çevreyi toplumsal gelişmede belirleyici bir etken olarak kabul eden sosyolojik teorilerin yöntemsel bakımdan temel yanılgıları, toplumsal gelişmenin kaynağını toplumun dışında aramalarıdır. Elbette gelişen bir sistem olan toplumun üstünde dış koşulların etkisi olacaktır. Ancak böylesi bir sistemdeki değişme, değişen çevrenin etkisine karşı basit bir tepki, bu etkinin pasif bir sonucu değildir. Bir sistem kendine özgü bir iç gelişme mantığına sahiptir ve böylelikle de çevresine etki yapar. Sistemler konusundaki modern sınıflandırmayı toplumlara uygulamak istersek, o zaman topluma, kendini çevreleyen ortamla enerji ve madde alışverişinde bulunan açık bir sistem gözüyle bakılabilir. Toplum ile doğa arasında, Marks'ın çalışma ya da üretim sürecinde gerçekleştiğini söylediği gibi, sürekli bir madde mübadelesi (sürekli bir metabolizma) vardır. İnsan, hayvanlar ve bitkiler dünyasından besin maddelerini ve kullandığı nesnelerin yapımı için gerekli olan hammaddeyi sağlar. Maden kaynakları, insana üretim araçlarının yapımında kullandığı malzemeyi sağlarlar. Üretim, çeşitli enerji kaynaklarının kullanılmasını kapsar. Bu enerji kaynakları herşeyden önce insanın adale gücüdür. Adale gücünün yerini, daha sonra evcilleştirilmiş hayvanlar, rüzgâr, su, giderek buhar, elektrik gücü, kimyasal enerji ve atom enerjisi almıştır.

Coğrafi çevre, toplumun çeşitli gelişim basamaklarında, çeşitli şekillerde topluma etki eder. Ne var ki, coğrafi çevrenin (Montesquieu ve diğer coğrafi

(7) Coğrafi çevre kavramı elbette doğanın tümünü sınırsız olarak kavramaz, söz konusu çevre doğrudan ya da dolaylı olarak toplum üzerinde etkili olan çevredir; bu çevre, yaşamın ve insan faaliyetinin doğasal koşullarını oluşturur. Bazı yazarlar toplum tarafından değiştirilen ya da dönüştürülen doğaya bu adı verirler. İlerde de göreceğimiz gibi, insanı çevreleyen doğa insan faaliyetinin damgasını taşır. Ama insanın denetleyemediği, güneş ışınları, yer kabuğunun hareketinde etkili olan dünyanın iç enerjisi gibi güçler de insanın yaşamı üzerinde etkili olurlar.

deterministlerin sandığı gibi) insanın doğasına ve psikolojik yapısına yaptığı etki, hiçbir zaman birincil derecede önem taşımaz. Çünkü, asıl önemli olan, bu doğrudan etki değil, coğrafi koşulların üretimin ve karşılıklı ilişkilerin yarattığı koşullar yoluyla yaptığı etkidir. İnsanın yalnızca doğada hazır bulduğu nesneleri kullandığı uygarlığın o ilkel basamaklarında, verimli topraklar, bol balık gibi insanların varlıklarını sürdürebilmelerini sağlayan doğasal nesneler daha büyük bir önem taşıyorlardı. Sanayinin gelişmeye başladığı daha yüksek uygarlık düzeylerinde ise, akarsular, şelaleler, ormanlar, madenler, kömürler, petrol gibi doğasal üretim araçları çok büyük bir önem taşır hale gelmişlerdir.

Elbette ekonomik faaliyetin doğrultusu, farklı halklar için her zaman aynı olmamıştır. Bu, büyük ölçüde bu halkların içinde yaşadıkları coğrafi koşullara bağlıdır. Kuzeyin suptropikal bölgelerinde, Mezopotamya'da, Nil deltasında ve bunun gibi verimli yerlerde yerleşen kabilelerdeki üretim güçleri, kuzeyin dağlık bölgelerinde ve güneyin çorak arazilerinde yerleşen kabilelerdekinden çok daha hızlı bir şekilde gelişmiştir.

Bunun yanısıra, üretimde görülen eşitsiz gelişme hızları, farklı toplumsal koşullara, farklı halklar arasındaki ilişkilerin tarzına, yani bunların karşılıklı bağıntısına ya da yalıtılmışlığına, aralarındaki karşılıklı ilişkilere ya da çelişkilere vb. bağlıdır.

Coğrafi koşulların etkisi, başta üretimin gelişmişlik düzeyi olmak üzere *daima toplumsal koşullar aracılığıyla* gösterir. Bu bakımdan, insanlar, kendilerini çevreleyen doğanın özelliklerinden çeşitli şekillerde yararlanırlar. Üretime her geçen gün yeni yeni maddeler katılır; insanlar, doğanın yeni yeni alanlarına (dünyanın derinliklerine, deniz diplerine, uzayın derinliklerine) el atarlar ve gereksinimlerini karşılamak için yeni yeni zenginlikleri ele geçirirler. Demek ki, doğa ile insan arasındaki ilişki biryandan yaygınlaşırken, öte yandan çok yanlı bir hale gelmektedir.

Elbette, doğasal kaynakların bolluğu, önemlerini hiçbir zaman yitirmez ve bir ülkenin ekonomik potansiyeli açısından önemli bir öğeyi oluşturur. Mübadelenin, ekonomik bağların genişlemesi sayesinde kimi ülkeler salt kendi doğasal kaynaklarıyla yetinmeyip, diğer ülkelerin doğasal kaynaklarından da yararlanma olanağını elde etmişlerdir. Böylelikle, doğasal kaynaklardan yoksun olan ülkeler, başka ülkelerin kaynaklarına dayanarak gelişmiş bir hammadde işleme sanayisi kurabilmektedirler. Üretimin gelişmesiyle birlikte, toplumun doğasal koşullara olan bağımlılığı da göreceli olarak azalır. Sentetik madde üretimi, sanayinin doğasal hammadde stoklarına duyduğu gereksinimi azaltmaktadır. Günümüzde elektrik enerjisinin uzak mesafelere yollanabilmesi, özellikle nükleer enerjiden yararlanılabilmesi, fabrikaların mutlaka doğasal enerji kaynaklarının yanına kurulması zorunluğunu ortadan kaldırmıştır.

Gerek ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması, gerekse doğasal koşullara olan bağımlılığın göreceli olarak azalması, insanın doğa üzerinde gittikçe artan etkisinin sonucudur. Doğasal koşulların kendi başlarına oldukça ağır değişmelerine karşılık, insanın müdahalesi bu değişim sürecini hızlandırabilir. İnsanı kuşatan doğa onun üretim faaliyetinin damgasını taşır.

Yeryüzündeki coğrafi koşullar, önemli ölçüde canlı organizmaların faaliyetlerinin sonucudur. Örneğin, canlı organizmalar kireç taşının, dolomitin, mermerin, taşkömürünün, linyitin, verimli toprakların vb. oluşumunu sağlamışlardır. Yaşamın yeryüzü üzerindeki aktif rolü *biosfer* kavramıyla ifade edilir. Bu kavram akademisyen Vernatski tarafından ortaya atılmış olup, yaşam tarafından ele alınıp dönüşüme uğratılan organizmaları ve inorganik maddeyi kapsayan yeryüzü ortamını ifade etmektedir. Eğer dünya üzerinde yaşam söz konusu olmasaydı, yeryüzü de ayın cansız yüzüne benzer olacaktı. İnsanın ortaya çıkmasıyla, «yaşamın» yeryüzü üzerine yapmış olduğu «basınç» ölçülemeyecek kadar çok yoğunlaşmıştır.

İnsanoğlu hayvan ve bitki dünyasını etkiler, şu ya da bu türü değişime uğratır, ortadan kaldırır ve bunların yerine yenilerini koyar. Yeryüzündeki bitki dünyasının önemli bir bölümü insan tarafından geliştirilmiştir. İlk çağ Yunanistan'ında topu topu iki tür elma bilinirken, bugün yeryüzünde onbinden fazla elma türü vardır. Yine insanın etkisiyle pek çok bitkinin yetiştirildiği alan genişlemiştir. İlk kez Güney Amerika'da Ant dağları platosunda yetişen patates, ilk kez yalnızca Amerika'da yetişen mısır, Afrika'da yetişen karpuz ve diğer yararlı bitkiler sayesinde bütün dünyaya yayılmıştır.

İnsanın dünya kabuğuna etki yapma gücü en etkili jeolojik güçlerle karşılaştırılabilir. Akademisyen Fersman'ın saptadığı değerlere göre insanlar son beşyüz yıl içinde elli milyar ton kömür, iki milyar ton demir, yirmi milyar ton bakır ve yirmi bin ton altın çıkarmışlardır. Yine akademisyen Kalesnik'e göre insanın üretim faaliyeti yoluyla yılda beş kilometreküp taş insan hizmetine sunulmaktadır. İnsanoğlu kıtaları aşan kanallar yapmakta, denizlerden toprak kazanmaktadır. Çöller sulanmakta, bataklıklar kurutulmakta, nehirlerin yatakları değiştirilip iklim koşullarına bile etki edilmektedir. Öte yandan üretim faaliyetinin kendisi de iklime etki etmektedir. Örneğin kömür, linyit ve petrolün yanmasıyla yılda birbuçuk milyar ton karbon atmosfere karışmaktadır. Dünyanın ısısı bu karbon miktarına göre değişmektedir.

Doğanın topluma yaptığı etki tamamen kendiliğinden bir etkidir; oysa toplumun doğaya yaptığı etki insanların bilinçli olarak varlıklarını sürdürme savaşımlarının bir sonucudur. Doğanın insan tarafından amaca-uygun bir şekilde değiştirilmesinin yanısıra, insanın üretim faaliyeti önceden hesaplanamayan büyük tahribatlara da yol açabilmektedir. Marks daha o dönemde, eğer tarım bilinçli bir şekilde denetlenmezse ve kendiliğinden gelişecek olursa, ardından çöller bırakır demişti. (8) Örneğin ağaçların düşüncesizce kesilmesi, nehir yatakların, akarsu yollarının değişmesine yol açmakta, giderek daralıp, derinleşen çukurların yayılmasına neden olmakta, kuraklığı getirmektedir. Böylelikle geniş toprak alanları erozyonla sürüklenip gitmekte ve tarım için kullanışsız bir hale gelmektedir. Öte yandan kimyasal gübreler ve böcek öldürücü tarım ilaçları yararlı bitkilerin ve hayvanların kökünü kurutmaktadır.

Yeryüzünün hemen hemen tümünün insanın faaliyet alanı içine girmiş olması, insanın yeryüzünün sınırlarını aşarak uzayın derinliklerine dalması, top-

(8) Bk. **K. Marks F. Engels. Seçilmiş Yazışmalar**, s. 244

lum ile doğa arasındaki etkileşimin vardığı çağdaş aşamanın özgül bir özelliğidir. Dünya kabuğunda insanın yararlanmadığı tek bir nesne, tek bir enerji kaynağı yoktur.

İnsanın faaliyet alanının genişlemesiyle birlikte, onun doğayı denetleme olanakları da artmaktadır. İnsan faaliyetinin yan etkilerinden biri, doğadaki çeşitli süreçler arasındaki, dengenin bozulması, su ve havanın insan varlığını tehlikeye düşürecek denli büyük miktarlarda radyoaktif maddenin, sanayi artıklarının baskınına uğramış olmasıdır. Fransız bilim adamı Jean Dorst *Doğa Ölmeden Önce* adlı kitabında şöyle yazıyor: «Belki çelişkili görünecek ama, doğanın korunması alanında şu andaki en acil sorun, kendi türümüzün korunması sorunudur. *Homosapiens [düşünen insan], Homofaber*'den [üreten insandan] korunmalıdır.» (9) Ama bu tehlikeden *doğrudan doğruya* insanı sorumlu tutamayız; asıl sorumlu olan insan faaliyetini, kâr amaçlarına ya da bencil çıkarlara ve dar görüşlülüğe tabi kılan toplumsal koşullardır.

Bugün dünyamızdaki doğasal süreçlerin rasyonel bir şekilde kullanılması, acil bir sorun haline gelmiştir. İnsanlar bunu yapabildikleri takdirde yeryüzünün gerçek efendileri olacaklardır. Bu zorunluk doğa bilimlerinin ortaya attığı *neosfer* (Yunanca'da *neos:* mantık, akıl demektir) kavramında dile gelmektedir. Neosfer bilinçli insan faaliyetinin örgütlediği, doğa ile toplum arasındaki etkileşim alanıdır. Yirminci yüzyılın biosferi, Vernatski'ye göre «özellikle bilimin ve bilimsel kavrayışın gelişmesiyle, insanın bu kavrayış üzerinde yükselen toplumsal çalışmasının yaygınlaşmasıyla yaratılan neosfer» (10) haline gelmektedir. Böylesi bir neosferin yaratılması ancak doğa güçlerinden tüm ülkeler ve kıtalar ölçüsünde yararlanılmasıyla olanaklıdır. Ne var ki böylesi bir girişim, kapitalist topluma aykırıdır; çünkü bu türden bir görevin yerine getirilebilmesi için üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin var olması gerekir. Kuşkusuz böylesi bir girişim, üretimin etkili ve rasyonel bir tarzda planlanmasını, iyi bir sevk ve idareyi gerektirir ki bu, sosyalizm koşullarında bile kendiliğinden ulaşılabilecek bir şey değildir. Eğer yeryüzünün efendisi olmak istiyorsak, bütünsel bir yaklaşıma sahip olmalıyız. Doğanın dönüşüme uğratılmasına ilişkin sorunlar tek bir bütün halinde ele alınıp çözümlenmelidir. SBKP'nin 24. Kongresi'nde de belirtildiği gibi, bilimsel-teknik ilerlemenin hızlandığı koşullarda yeni olanaklar, bu ilerlemenin çevre kirlenmesine, toprağın aşınmasına yol açmasına engelleyecek şekilde kullanılmalı ve bilimsel-teknik devrim doğasal kaynaklarla uyumlu bir şekilde birleştirilmelidir.

Özcesi, insanların doğaya yaptıkları etki, üretim güçlerinin gelişim düzeyine, toplumsal sistemin karakterine, toplumun ve bizzat insanların gelişim düzeyine bağlıdır.

Bu, ilke olarak, insanlık tarihinin diğer doğasal ön koşulu olan insanların

(9) Jean Dorst, **Avant que nature meure,** Neuchâtel, Suisse, 1965, s. 124
(10) **Nature and Society'den aktarılmıştır, Moskova, 1968, s. 335-336 (Rusça Basım)**

bedensel organizmaları, biyolojik özellikleri için de doğrudur. (11) Biyolojik özellikler insanda beslenme, giyim, barınma gibi gereksinimlere yol açar. Ancak insanların bu gereksinimleri karşılamalarını sağlayan araçlar biyolojik koşullar tarafından değil, toplumsal koşullar tarafından belirlenir. İnsanın üremesinde biyolojik özellikler egemen olmakla birlikte, nüfus artışı, toplumun gelişme yasalarınca düzenlenen öncelikle toplumsal bir fenomendir.

Natüralist anlayışa göre, toplumun gelişme yasaları, nüfusun artışında etkili değillerdir; tersine nüfus artışı, toplumun gelişimini bizzat belirleyen bir etkendir. Konuyu bu şekilde ele alan bazı sosyologlar, nüfus artışı etkenini olumlu bir etken sayarak, nüfus artışının, insanları yeni beslenme kaynakları aramaya ittiğini, böylelikle de üretimi gelişmeye zorladığını düşünmektedirler. Örneğin Rus sosyologu Kovalevski böyle düşünenlerden biriydi. İngiliz iktisatçısı Thomas Robert Malthus ve onun bu düşüncesini bugün de sürdüren yeni-Malthusçüler, buna tam bir ters anlayışla, nüfusun hızla artışında, toplumsal yoksulluğun kaynağını görmektedirler.

Malthus'un «nüfus yasası»na göre, insanın varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan nesnelerin aritmetik bir diziyle artmasına karşılık, nüfus geometrik bir diziyle artmaktadır. Yani nüfus, besin kaynaklarından çok daha hızlı bir şekilde artmakta, böylelikle de emekçi halkın açlığına, işsizliğine, sefaletine neden olmaktadır. Böylesi bir düşünceden hareket eden Malthus, emekçilerin, durumlarını düzeltebilmeleri için doğum kontrolu uygulamaları gerektiği sonucuna varmıştır. (12)

Gerçekte nüfusun büyüme hızı ile insanın varlığını sürdürebilmesini sağlayan maddelerin üretimi arasındaki oran, her zaman sabit değildir. Teknik alt yapının nispeten gelişmemiş bir düzeyde bulunduğu ve yavaş yavaş geliştiği kapitalizm-öncesi sosyo-ekonomik kuruluşlarda, nüfus yoğunluğunun üretim güçlerine bir baskı yaptığı ve büyük ölçüde nüfusun göç etmesine yol açtığı görülür. Öte yandan hızlı bir teknik ilerlemenin getirdiği koşullarda, insanın varlığını sürdürebilmesi için gerekli maddelerin üretilme hızı, nüfus artış hızını geçer. Bunu, örneğin birey başına üretimde görebiliriz. Brezilya'lı bilim adamı Josué de Castro'nun verilerine göre, dünya nüfusu 1950'lerin sonunda yılda ortalama % 1,5 oranında artarken, besin maddelerinin üretimi % 3 oranında artmıştır. Ancak bu veriler, besin kaynaklarının son derece eşitsiz dağılımını göstermektedir. Çünkü, Asya'da olsun, Afrika'da olsun milyonlarca insan açlık çekmekte, hatta açlıktan kırılmaktadır. Bunun nedeni, ekonomik bakımdan geri kalmışlık, ülkenin sömürge oluşu ve emperyalist ülkelerin bu azgelişmiş ya da geri bıraktırılmış ülkeleri sömürmesidir.

(11) Marks ve Engels **Alman İdeolojisi**'nde şu saptamayı yapmışlardır: Tüm insanlık tarihinin birinci koşulu, kuşkusuz, «canlı insan bireylerinin varlığıdır. Demek ki, saptanacak birinci olgu, bu bireylerin bedensel organlaşmaları ve bu organlaşmaya bağlı olarak doğa'nın diğer geri kalan kısmıyla kurdukları ilişkileridir.» (K. Marks - F. Engels, **The German Ideology**, s. 31)

(12) Malthus'tan sonraki dönemlerde bu hatalı görüş, emperyalizmin istila savaşlarını haklı çıkarmak için kullanılmış, «fazla nüfusun» kırılması adeta haklı gösterilmiştir.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde, nüfus artışı üretim güçlerine baskı yapmaz; tersine üretim güçleri, nüfus üzerine baskı yaparlar ve göreceli bir nüfus artışı yaratırlar. Marks bu olguyu gözönünde bulundurarak, kapitalist üretim tarzına özgü bir nüfus yasasının var olduğunu söylemiştir. Marks'ın bu yargısı, sosyolojl açısından son derece önemlidlr. Bu yargı, tarihsel bakımdan sınırları belli her üretim tarzına özgü, tarihsel bir karakter taşıyan, özgül nüfus yasalarının bulunduğunu gösterir. Marks'a göre, «soyut bir nüfus artışı sorunu --insan bunların varlık koşullarına müdahale edemediği sürece-- yalnızca hayvanlar ve bitkiler için vardır.» (13)

Kuşkusuz, belll bir bölgedeki insan sayısı, nüfus yoğunluğu, nüfusun artışı ve nüfus dağılımı, toplumsal gelişim üzerlnde etkill olur. Örneğin herhangl bir ülkede üretimin gelişme olanakları belirlenmek istense, o ülkenin doğasal zenginlikleri lle birllkte nüfusunu da gözönünde bulundurmak gereklr. Örneğin çöllerde ve kutup bölgelerinde olduğu gibi, yetrli insan sayısı ve nüfus yoğunluğu olmaksızın, doğasal zenginlikleri ele geçirmek ya olanaksızdır ya da çok güçtür.

Toplumu oluşturan insanların sayısı da, mevcut üretimin gelişlm düzeyine bağlıdır. Neolitik çağın başlarında --yani yaklaşık olarak onbln yıl önce-- tüm kıtalara yayılmış bulunan ilkel kabilelerin nüfuslarının toplamı topu topu birkaç milyon kadardı. Zamanımızın başlangıcıyla birlikte bu sayı 150-200 milyona ulaştı; bundan yaklaşık olarak bin yıl önce dünya nüfusu 300 milyona varmıştı. O zamandan günümüze kadar bu sayının on, onbeş kat arttığını bllyoruz.

Nüfus artış hızının büyümesi, üretim tarzının ya da insanların yaşama koşullarının değlşmeslnin nedeni değil, onun sonuçlarından birldir. Nüfus artışı, bir yandan da doğum ve ölüm oranına bağlıdır. Doğum ve ölüm oranlarını lse, ekonomik illşkiler, yaşam düzeyi, konut, beslenme, sağlık koşulları glbl pek çok toplumsal etken etkiler. Ayrıca nüfusun yeniden üretiminin tlpleri de toplumsal ve ekonomik koşullara bağlıdır.

Günümüzde gelişmiş ülkeler için nüfus, şu belirgin özellikleri gösterir: 1000 kişiye 10-20 kişi olmak üzere düşük ya da yavaş bir nüfus artış hızı, 1000 klşlye 10 kişi olmak üzere düşük bir ölüm oranı, az ya da orta derecede doğal bir büyüme, 65-73 gibl uzun bir yaş ortalaması ve bunların sonucu olarak, kuşakların birbirlerinin yerini yavaş yavaş alması. Oysa Afrika, Asya ve Latln Amerika'nın blrçok ülkelerinde nüfus artışı değlşlk bir özellik gösterlr: Bu ülkelerde 1000 kişiye 40-50 kişl olmak üzere doğum oranı çok yüksektlr; 1000 klşiye 20 kişl olmak üzere aynı derecede yoğun bir ölüm oranı vardır; bunların sonucu da kuşaklar hızla birbirlnin yerini almaktadır.

Sosyalist ülkelere gelince, bunlarda, --gelişmlşlik düzeylerindeki farklılıklara, geçmişten devraldıkları özelliklere ve diğer etkenlere bağlı olarak-- nüfus artış hızı oldukça büyük farklılıklar göstermektedir. Sovyetler Birliği örneği, sosyalist sistemin nüfusun yeniden üretlml için elverişli koşullar yarattığını göstermiştir. Sosyalizmde lşsizliğln önü alınmış, aktif nüfusa geniş bir lş alanı sağlanmış, bunların maddi ve kültürel yaşam düzeylerinde sürekli bir lyileşme gerçekleştirllmlştlr. Tüm bu önlemler, toplumsal güvenlik sistemiyle ve sağlık hiz-

(13) Bk. K. Marks, Kapital, c. 1, s. 632

metlerinde elde edilen başarılarla birlikte ölüm oranını önemli ölçüde azaltarak yaş ortalamasını yükseltmişlerdir.

Nüfus artışı, aslında kendiliğinden bir süreçtir; ama devletin izleyeceği politika ve yerine göre doğum oranının artmasını ya da azalmasını düzenleyecek önlemlerin alınması, nüfus artışında etkili olabilir. Yeni-Malthusçüler, bugünkü «nüfus patlaması»nın atom bombası patlamasından aşağı kalır yanı olmadığını söylemektedirler. Amerikan biyologu Paul Ehrlich, dünya nüfusunun artışını, kanser hücrelerinin çoğalmasıyla karşılaştırmakta ve önümüzdeki on yıl içinde dünya üzerinde yeni kıtlık bölgelerinin ortaya çıkacağını ortaya sürmektedir. Ne var ki o da tıpkı diğer Malthusçüler gibi, kıtlığın asıl toplumsal nedenlerini görmemezlikten gelmektedir.

Bilim adamları, tarım alanlarının tamamen kullanılması ve elde edilen tarım ürünlerinin artırılabilmesi halinde, bugünkü nüfusun on katından fazlasını besleyebileceğimizi hesaplamışlardır. Gelecekte, denizlerin ve okyanusların besin kaynaklarının kullanılması ve kimyasal araçlarla sentetik besin üretimi yoluyla çok daha geniş insan yığınlarını besleme olanaklarının doğacağı açıktır. Bu olanakların gerçekleşmesi, biosferden rasyonel araçlarla yararlanılmasının yanısıra, toplumsal sorunların çözümlenmesine, birçok ülkenin ekonomik ve kültürel bakımdan gerikalmışlıktan kurtarılmasına, emperyalist ezginin yok edilmesine ve milyonlarca emekçinin sömürüsüne son verilmesine bağlıdır.

Malthusçülüğün eleştirilmesi, aklı başında bir nüfus planlaması yaparak, nüfus artışını düzenleme ve rasyonel bir yeniden üretim düzeyine erişme çabalarına girmeyi yadsımak anlamına gelmez. Engels, daha o dönemde, insanlığın gelecekte sayıca kendi büyümesini belirli sınırlar içinde tutmak zorunda kalabileceği bir düzeye kadar artabileceğine ilişkin soyut olanağı kabul etmişti. Engels şöyle yazmaktadır: «Komünist toplum, nesnelerin üretiminin düzenlenmesini zaten sağlamış olacağından, insanların üretiminin düzenlenmesi gerekli hale geldiğinde, bunu güçlük çekmeden komünist toplum ve yalnızca o yerine getirebilecektir.» (14)

Marksçılığın, nerede ve ne zaman olursa olsun, o yerin ve zamanın özgül koşullarına aldırış etmeksizin nüfusun artmasını istediğini sanmak hatalıdır. Böylesi kaba bir düşünce, Marksçılık ile Malthusçülük arasındaki karşıtlığın asıl mahiyetini çarpıtmaktadır. Marksçılık ile Malthusçülük arasında, nüfus artışı sorunu karşısındaki anlayış farkı, önlemlerin alınabilirliğini kabul etmekte ya da yadsımakta değil, toplumsal sorunların çözümünde birbirinden tamamen ayrı yollar önerilmesinde ortaya çıkar. Malthusçüler açlık ve sefaletin sorumluluğunu olağanüstü bir nüfus artışına bağlarlarken, Marks bu aksaklıklardan, köhneleşmiş sömürü düzenini ve üretimin yetersiz gelişimini sorumlu tutar. Malthusçüler toplumsal huzursuzlukların giderilmesinde en etkin çare olarak nüfusun sınırlanmasını öne sürerlerken, Marksçılar, günümüzde ancak kapitalizme sosyalizmle son verilmesi halinde bu toplumsal sorunların çözüme kavuşturulabileceğini söylerler.

(14) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yazışmalar**, s. 335

Toplumun gelişimi, bizzat toplumlara dayanarak açıklanmalı; toplumun dönüşüme uğratılmasını sağlayacak anahtar, bizzat toplumun içinde aranmalıdır. Toplumsal gelişimin gerçek iç güçlerini kavrayabilmek için, maddi üretimin, toplumsal yaşamın ve ilerlemenin temeli olduğunu kavramamız gerekir.

2. *TOPLUMDAKİ ÜRETİM GÜÇLERİ. ÜRETİM GÜÇLERİNİN OLUŞTURDUĞU SİSTEM İÇİNDE İNSANIN YERİ*

Maddi üretim, --gerek daha sonraki üretim için, gerekse bireylerin gereksinimlerini karşılamak için-- bir bütün olarak toplum tarafından tüketilen maddi ürünün yaratıldığı toplumsal yaşam alanıdır.

Bir toplum ne denli gelişmiş olursa olsun, üretim yapmaksızın, ne varlığını sürdürebilir, ne de gelişebilir. Bunu anlayabilmek için üretimin çok kısa bir süre için durduverdiğini varsaymak yeter. Bu durumda, fırınların, ayakkabı imalathanelerinin, kumaş fabrikalarının çalışmaları duracak, trenler işlemeyecek, elektrik kesilecek, su akmayacaktır vb. Üretimin tamamen durması halinde toplum çöker. Üretim yapmayan toplum varolamaz.

Toplum yaşamının kalıcı bir koşulu olan üretim, toplumun çeşitli gelişim basamaklarında farklı tarzlarda gerçekleştirilir.

İnsanlar üretim sürecinde gerek doğayla gerekse birbirleriyle karşılıklı ilişkiler kurarlar. Her üretim tarzının *üretim güçleri ve üretim ilişkileri* gibi birbirinden ayrılmaz iki yanı vardır. Bu nedenle üretim tarzına ilişkin en genel bir analiz, üretim güçlerinden ve üretim ilişkilerinden ne anlaşıldığını ve bunların ikisi arasındaki ilişkinin ne olduğunu ortaya koyar.

Üretim güçleri, toplumun doğaya etki yapıp onu değiştirmesini sağlayan güçlerdir.

Üretim güçleri, toplum ile doğa arasındaki ilişkiyi dile getirdiklerine göre, kuşkusuz tek başına doğa toplumun üretim güçlerinden biri değildir. Doğa, genel bir iş nesnesidir. «Çalışma zenginliğin babası, doğa ise anasıdır» der Marks. Elbette doğrudan iş nesnesi, doğanın tümü değil onun insan tarafından kullanılan, üretim süreci içine sokulan parçasıdır.

İnsan, çalışma süreci içinde işlediği malzemeyi, hammaddeleri doğadan alır. İstihraç (çıkarım) sanayini ve yeni toprakların işlenmesini bir yana bırakırsak, üretimde kullanılan nesneler genellikle kendilerine daha önceden emeğin katılmış olduğu nesnelerdir. Örneğin, makina imalatında kullanılan çelik daha önceden eritilmiştir. Pamuk, tahıl, maden cevheri gibi hammaddeler, yarı mamul maddeler vb. insanın çalışmasıyla yaratılmıştır. İnsan böyle nesneleri yalnızca doğada hazır bulmaz, kendisi de üretir. Sanayinin ilerlemesi hergün yeni maddelerin üretime katılmasıyla gerçekleşir. Modern üretimde, ender metaller, yeni alaşımlar, plastik sentetik iplik gibi çeşitli yapay maddeler vb. kullanılmaktadır. Yeni maddelerin üretimin alanını genişletmesi tamamen doğaldır.

İş araçları, insanın kendisi ile çalışmasının yöneldiği nesne arasına soktuğu ve bu nesne üzerinde onun aktif etkisini yönlendiren nesneler ya da nesne

gruplarıdır. İş araçları ve iş nesneleri, yani çalışma sürecinin maddi öğeleri birleşerek *üretim araçlarını oluştururlar.*

İş araçlarının bileşimi olaukça çeşitlidir ve çağlara göre farklılık gösterir. Bugün sanayide ve tarımda motorlar ve makinalar kullanılmakta, ürünlerin taşınması, aepolanması ve benzer amaçlar için çeşitli yardımcı iş araçlarına başvurulmaktadır. Marks, dikkatini çeşitli çağlarda kullanılmış olan ve söz konusu çağlar için tipik sayılabilen iş araçları arasından insanın doğa üzerindeki etkisine yön veren iş araçları, yani *üretim aletleri* üzerinde toplamıştır. Marks'ın da belirttiği gibi, üretim aletleri, üretimin «eli-ayağı» olup toplum ile doğa arasındaki ilişkinin, mevcut çalışmanın üretkenliğinin en önemli göstergesidir. Üretim aletleri, tekniğin oluşturduğu karmaşık bütünün yalnızca bir parçasıdır ve tekniğin gelişme eğilimi saptanırken, bu karmaşık bütün içindeki tüm bağlamlılıkların ve etkileşimlerin gözönünde bulundurulması gerekir.

İş araçları üretimin gelişiminin belirleyici temelidir. «Neyin yapıldığı değil, hangi iş araçlarıyla, nasıl yapıldığı, ekonomik çağları birbirinden ayırt etmemizi sağlar» (15) her yeni kuşak için bir önceki kuşaktan devraldıkları iş araçları daha çok gelişmeyi sağlayacak bir başlangıç noktasıdır ve böylelikle de tarihin sürekliliğinin temelini oluşturur.

İş araçları, ancak *insanın* canlı çalışma süreciyle bağlantılı olarak iş nesnesini dönüşüme uğratan aktif bir güç haline gelebilirler.

İnsanlar, emekçi yığınlar, üretimi gerçekleştirmek için gerekli olan bilgileri, deneyimleri ve yetenekleri sayesinde bir üretim gücüdürler.

Özcesi, toplumsal üretim güçleri, başta üretim aletleri olmak üzere toplum tarafından yaratılan üretim araçlarından ve bunları kullanarak maddi ürünler üreten insanlardan oluşur.

Üretim güçleri içinde, iş araçları, insanlar ile doğa arasındaki ilişkinin karakterini tayin ettiklerinden *belirleyici öğeyi,* emekçiler ise bilgi ve deneyimleriyle iş araçlarını kullandıklarından toplumun *en önemli* üretim gücünü oluşturur. Teknikten yararlanan, üretim aletlerini kullanan ve üretimi gerçekleştiren hep insandır. İş araçlarının işleyişi, insanların bilgilerine, becerilerine ve deneyimlerine, onların mevcut teknik olanaklardan ne ölçüde yararlanabildiklerine, bu olanaklara ne ölçüde egemen olabildiklerine bağlıdır. Öte yandan insanların yetişkinlik düzeyleri, yetenekleri ve deneyimleri de mevcut üretim araçlarına ve hangi üretim aletlerini kullandıklarına bağlıdır. Taşıtsız sürücüler, uçaksız pilotlar, gemisiz kaptanlar düşünülemez.

İşte insanların deneyimlerinin ve yeteneklerinin üretim tekniğine bağlı olması, öznenin nesneye, üretimdeki insan etkeninin maddi etkene bağımlılığının genel bir ifadesidir. El zanaatlarının egemen olduğu dönemlerde, deneyimler ve beceriler, ampirik tarzda biçimlenmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılan gelenek karakterini kazanmışlardır. Orta çağ zanaatkârları, elde ettikleri bilgi ve becerileri, özenle gizleyerek saklamışlardı. Bu koşullarda, geleneksel üretim tarzında yapılacak herhangi bir değişiklik desteklenmek şöyle dursun engellenmişti. Böylelikle de durgunluk üretim sürecine egemen olmuştu.

(15) **K. Marks, Kapital, c. 1, s. 180**

Makinalı üretime geçer geçmez, makinayı işletebilmek için gerekli olan eğitim, kültür ve bilimsel bilgiler, deneyimlerin ve becerilerin yanında gittikçe daha büyük önem kazanmaya başladı. Bir kanal ya da demiryolu işçisi kolaylıkla kazmasını atıp ekskavatör kullanmaya başlayamaz. Ekskavatörün, onun eskiden yaptığı işi başarıyla yapmasına karşılık, o bu yeni makinanın tekniğini öğrenmek zorundadır. Öte yandan makinalı üretim, bazı hallerde (örneğin seri imalatta) düşük vasıflı ya da vasıfsız bir çalışmanın doğmasına yol açmaktadır.

İnsan yalnız elde mevcut olan araçları kullanmaz, yenilerini de yaratır. Üretim aletleri, insan bilgisinin maddileşmiş olduğu güçlerdir. İnsan deneyimi, bilimsel bilgiler ve beceriler, üretim donatımının ve üretim tekniğinin ilerletilmesi için, araştırıp, yeni şeyler bulmak için ve üretimin rasyonalizasyonu için asli bir önem taşırlar. Tüm diğer etkenler eşit olmak koşuluyla, bizzat tekniğin gelişmesi ve onun yeni olanaklarından yararlanılması, insanların deneyimlerine, becerilerine, bilimsel bilgiye, kültüre ve insanların yeteneklerine bağlıdır.

Üretim güçlerinin gelişmesi, iş araçlarıyla birlikte bizzat insanın da (onun kültürel ve teknik yaşam düzeyinin de) gelişmesi demektir. Üretim güçlerinin gelişim düzeyini *toplumsal çalışmanın üretkenliği*'yle ölçerİz. Çalışmanın üretkenliğinin artmasında en önemli etken, daha üretken iş aletlerinin ve çalışma araçlarının yaratılması, yani *teknik ilerleme*'dir. Mevcut aletlerin yetkinleştirilmesine, yeni ve daha üretken iş aletlerinin ve araçlarının yaratılmasına, yeni tekniğin ve enerji üreten kaynakların geliştirilmesine uygun olarak ekonominin her alanının yeniden donatılması toplumsal üretimi artıran ana etkenlerdir.

Toplumun doğuşundan bu yana üretim güçleri büyük bir gelişme göstermişlerdir. Üretim, tarihsel bakımdan taştan, kemikten ve tahtadan, taş baltalar, ok uçları, mızraklar, gürzler gibi çeşitli ilkel aletlerin yapımıyla başlar. İnsanlığın ilk gelişim aşamalarında görülen tarihsel başarılardan biri de ateşin bulunup kullanılmasıdır. Bu buluş, Engels'in de belirttiği gibi, insanları sonunda hayvanlar aleminden nihai olarak ayırmıştır. Diğer büyük bir ilerleme de kilden eşyaların, seramiğin yapımıyla başlamıştır. Ok ile yayın bulunması da insanların olanaklarını önemli ölçüde artırmıştır. İnsanlar, avlanmalarını, balık tutmalarını, meyve toplamalarını sağlayan çok sayıda ilkel alet yapmışlardır. Aletler geliştikçe, belli işlemlerde kullanılacak şekilde uzmanlaştırılmışlardır. İnsan daha ilkel toplumun başlarında yalnızca üretim aletleri yapmakla yetinirken, varlığını sürdürebilmek için gerekli maddeleri hazır olarak doğadan almış, bu da gelişiminin geniş ölçüde doğasal koşullara bağlı kalmasına yol açmıştır.

İlkel üretimin gelişiminde en büyük devrim, insanların, doğada hazır bulunan maddelerden yararlanarak gereksinimlerini gidermekten, varlıklarını sürdürebilmek için üretim yapmaya geçişleridir. Bu aşama tarımın ve hayvan yetiştirmenin ortaya çıkmasına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu geçiş neolitik çağda olmuştur. Ot ve meyva toplama tarımı, avcılık ise hayvancılığı hazırlamıştır. Çok ilkel bir alet olan çapayla tarlanın işlenmesi büyük bir çaba gerektiriyordu; ama bu buluş gelişimde kökten yeni bir adımdı; çünkü bu, insanın güçlü bir üretim aracından yani topraktan yararlanmasını sağlamıştır. Toprağı işlemeye yarayan aletlerin geliştirilmesi, sabanın ve toprağı ekip, sürmeye ve

ekinleri biçmeye yarayan diğer aletlerin bulunmasına yol açtı. İlerlemenin bundan sonraki evresinde, önce bakır ve bronzun daha sonra da demirden aletlerin kullanıldığını görüyoruz. Toprağın işlenmesi hayvancılık ve madeni aletlerin kullanılması üretimi yüksek bir düzeye çıkardı. Böylece tarım ile hayvancılık arasındaki, el zanaatları ile tarımsal üretim arasındaki ve nihayet zihinsel çalışmayla bedensel çalışma arasındaki iş bölümünün temelleri ortaya çıktı. İnsanlar maddi varlıkları için gerekenden daha çok üretmeye başladılar. Zenginliklerini biriktirme olanakları doğdu. Tüm bu gelişmeler yeni toplumsal koşulları da beraberlerinde getirdi. Bu koşullar, ilkel komünal toplumdan sınıflı topluma geçişi hazırladı. Bu aşamada yazının bulunmasının, üretimin gelişmesinde ve bir bütün olarak insanlık kültüründe ne denli büyük bir önem taşıdığına işaret etmeden geçmeyelim.

Sınıflı toplumda, üretim, uzun süre el aletleri biçimindeki üretim aletlerine bağlı olarak yürüdü. Marks üretimin dayandığı bu temeli (el aletlerini) bir anlamda «tutucu» olarak tanımlamıştı. Çünkü bu aletler belli bir iş üzerinde uzmanlaşmışlardı ve gelişimlerini sınırlandırabilecek belli biçimler kazanabilirlerdi. Örneğin, bıçağı, baltayı, kazmayı, küreği belirli faaliyet alanlarında kullanacak şekilde --ancak belli sınırlar içinde kalmak koşuluyla-- değiştirebilme olanağı vardı. Kuşkusuz bu aletler geliştiler, çeşitli üretim dallarını ortaya çıkararak üretimi geliştirdiler.

İnsanlar hayvanların adale gücünün yanısıra, su ve rüzgâr değirmenleri, su çarkları yaparak su ve rüzgâr enerjisinden de yararlanmanın yollarını buldular. Daha karmaşık aletler ortaya çıktı. İnsanlık, tekniğin gelişimine büyük katkıda bulunan mekanik saatler, barut, matbaa, kâğıt, pusula gibi büyük buluşlar yaptı. Tüm bunlar, üretim güçlerinin gelişiminde nitelikçe yeni bir sıçramanın koşullarını, yani makinalı üretimin doğuşunu hazırladılar.

Makinaların doğuşunu hazırlayan doğrudan teknik önkoşulları manifaktür sağlamıştır. Çalışmada işbirliği yani insanların çeşitli görevlerin yerine getirilmesi için biraraya gelmeleri o güne kadar, ancak madenlerde, kömür ocaklarında, atölyelerde, inşaatlarda vb. görülmekteydi. İmalat sanayii ise, basit işbirliğinden farklı olarak ayrıntılı bir iş bölümünü gerektiriyordu. Bu işbölümü, aletlerin ve çalışmanın uzmanlaşmasına yol açtı. Emekçi, özel bir işi yapan insan haline dönüştü. Daha önce el zanaatlarında, zanaatkâr ürünü tek başına üretirken; manifaktürde bu ürün bir dizi işçinin ayrı ayrı işlemlerinden geçerek üretiliyordu. Üretim süreci ayrı ayrı işlemlere bölünmüştü. Bu durum çalışmanın üretkenliğini artırdı giderek çalışan insanın yerini makinalar almaya başladı.

Makinalı sanayi üretimi, İngiltere'de sanayi devriminin başladığı 18. yüzyıla rastlar. Marks bu devrimi, makinaların ortaya çıkmasına ya da el aletlerinin yerine geçen dokuma tezgâhının ve iplik bükme makinalarının kullanılmasına bağlar. Bu makinalar, daha önce elle yapılan işleri yerine getirmeye başlayınca, büyük sayıda işçi işsiz kalmıştır. Bu makinaların da bir motora (çalıştırıcı güce) gereksinimi vardı. Buhar makinasının bulunması bu sorunu da çözümledi. Bu motor, vites mekanizmaları ve asıl makina, makinalı üretimin ilk üretim mekanizmasını oluştururlar. Makinalı üretime uygun teknik temel, yani makinaların makinalarla üretimi gerçekleşince, makinalı üretim de doruk noktasına

ulaştı. Böylece üretimde ve üretim güçlerinin gelişiminde çığır açıcı, temelden yeni bir adım atılmış oldu. 18. yüzyılda İngiltere'de başlayan sanayi devrimi, 19. yüzyılın başlarında diğer Avrupa ülkelerine ve Kuzey Amerika'ya, bu yüzyılın sonlarına kadar ise Rusya'ya ve Japonya'ya sıçradı. Makinalı üretim böylece kapitalizmin maddi-teknik temeli haline geldi.

Bugün de teknik, makinalı üretim temeline dayalı olarak gelişmektedir. Makinalı üretim, fabrikalarda ve büyük üretim kuruluşlarında geniş halk yığınlarının tek bir çatı altında toplanmasına yol açmakta, böylelikle de çalışma sürecinin toplumsal karakterini pekiştirmektedir. Bunun yanı sıra, çeşitli mesleklerde uzmanlaşma ile üretimin farklı dalları arasındaki iş bölümünün çeşitli biçimleri daha da gelişmektedir. İş bölümü, çeşitli üretim dalları arasında karşılıklı bir bağıntının doğmasını sağlamaktaydı. Böylelikle de bir üretim dalında görülen değişmeler, çok geçmeden diğer üretim dallarında da etkisini gösteriyor ve yeni gelişmelere yol açıyordu.

El zanaatının teknik temelinden farklı olan makinalı üretimin teknik temeli, Marks'a göre, devrimciydi; çünkü bu, pratik bakımdan sonsuz gelişme olanaklarına sahipti. Yine bilimlerin bilinçli olarak üretime uygulanmasıyla, yeni yeni teknik ilerlemeler kaçınılmaz hale geliyordu. Makinalı üretimin gelişmesi, insanın çalışma faaliyetinin ne denli büyük güçleri harekete geçirebileceğini göstermiştir.

Marks geçen yüzyılın ortalarında üretim güçlerinin daha da gelişme olanaklarını analiz ederken, makinalı üretimin gelişmesiyle birlikte, tek tek makinalar yerine bir makinalar sisteminin kullanılmasına doğru bir eğilimin doğduğunu ve bunun, gelecekte, içinde insanın maddi üretim sürecine doğrudan katılımına son vererek, onun yalnızca denetleme, düzenleme, makina tamiri ve yeni makina yapımı gibi dolaylı üretim görevleriyle başbaşa kalacağı otomatik üretimin yaratılmasına yol açabileceğine dikkati çekmişti.

20. yüzyılın ilk yarısında görülen bilimsel-teknik gelişme, üretim güçlerinin gelişiminde yeni, dev bir sıçramayı, bilim ve teknik alanlarındaki devrimci değişimleri birleştiren *çağdaş bilimsel-teknik devrim*'i hazırlayan önkoşulları yaratmıştır. Bilimsel-teknik devrimin teknik ilerleme açısından özü, otomatikleştirilmiş üretim çağını başlatmış olmasıdır. Bu çağda, sibernetiğin ve radyoelektroniğin gelişmesi ve teknik alanda kullanımı temel bir rol oynar.

Makinalar ve bunlara hareket sağlayıcı motorlar, insanın iş nesnesi üzerindeki doğrudan etkisine son vererek, bunu teknik aygıtlarla gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Ancak insan hâlâ makinayı ve üretim sürecini denetlemeyi sürdürüyordu. Bilgisayar teknikleri sayesinde, bugün makinalar üretimin denetlenmesini de sağlayabilmektedirler. Artık, doğrudan maddi üretim süreci insanın katılımı olmaksızın, otomatik bir şekilde yürüyebilmektedir. Bu durum, üretim güçlerini nitelikçe yeni bir düzeye yükseltmektedir. Henüz bu sürecin başlarında bulunuyoruz ne var ki gelecekteki olanaklar, daha şimdiden az çok bilinmektedir. Gelişim kısmî otomasyondan bütünsel otomasyona doğru yönelmekte, insan ile doğa arasına, yalnızca aletler, hatta makina sistemleri değil, tümüyle otomatikleştirilmiş bir üretim süreci girmektedir.

Bilimsel-teknik devrim, enerji üretimi alanında da oldukça yol almıştır. Atom enerjisinden ve termo-nükleer reaksiyonlardan yararlanılmakta, uzay teknolojisi hızla gelişmekte, insanlığa uzayın derinlikleri açılmaktadır.

Bilimsel-teknik devrim, *bilimin toplumdaki yerini,* onunla üretim arasındaki ilişkiyi değişikliğe uğratır. Doğa bilimlerinin 18. ve 19. yüzyılın sanayi devrimlerindeki paylarını araştıracak olursak görürüz ki, üretim alanında ortaya çıkan sorunlar doğa bilimlerine devredilmiş, bu sorunlar bilim tarafından çözülerek üretimin daha da etkinleştirilmesi sağlanmıştı. Örneğin «karnotik dolaşım süreci»ni ele alalım. Bu süreç mevcut olan ve hâlâ çalışır durumdaki buhar makinalarına ilişkin teorik bir genellemeyi dile getiren, ideal bir enerji tesisi modelidir. Bu model, termodinamiğin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Makinalı üretim, başlangıcından itibaren bilime gereksinim duymaktaydı ve doğa bilimlerinin üretim alanına bilinçli bir şekilde uygulanmasını teknik bir zorunluk haline getirmişti.

Günümüzdeki bilimsel-teknik devrimle birlikte, doğa bilimlerinin sonuçlarının üretim alanına uygulanması süreci de ilerlemektedir. Gerçekten de bilimlerdeki gelişmeler yepyeni üretim dallarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Üretim hâlâ bilimin gelişiminin nihai maddi temeli olmakla birlikte, günümüzde bilimin tekniğin gelişiminden önce yer alması zorunlu bir hale gelmektedir. İngiliz bilim adamı John Desmond Dernal şöyle demektedir: «Eskiden bilim, sanayinin ardından gitmişti; şimdi ise bilim ona yetişme ve hatta başa geçme eğilimindedir...» (16)

Özellikle bilimsel-teknik devrim koşullarında, genel olarak makinalı üretimin gelişmesiyle, üretim gitgide artan ölçüde bilimin teknik düzeyde bir uygulaması haline gelmekte; bilim de doğrudan bir üretim gücü haline dönüşmektedir. Ne var ki, Marks'ın ortaya koyduğu bu tezi bilimin tümüyle üretimle kaynaşacağı, göreceli bağımsızlığını yitireceği ve zihinsel üretim alanından çıkacağı şeklinde anlamak yanlış olacaktır.

Bilimin doğrudan bir üretim gücü haline gelmesi şu anlamı taşımaktadır: Birincisi, iş araçları, teknik süreçler, bilimsel bilginin uygulanmasının bir sonucu haline gelmekte; bilim olmaksızın yeni teknik yaratılamadığı gibi, bugün varolan teknik de hiçbir iş görememektedir. İkincisi, bilimsel bilgiler, üretim sürecine katılan emekçilerin tümünün deneyimlerinin ve bilgilerinin asli bir bütünleyici parçası haline gelmektedir. Üçüncüsü, özellikle otomatikleştirilmiş sistemlerde olmak üzere üretimin, teknik süreçlerin fiili denetimi, bilimin uygulanmasının bir sonucu haline gelmektedir. Dördüncüsü, bizzat üretim kavramının kapsamı genişlemekte, bu kavram yalnızca üretim sürecini değil, aynı zamanda araştırma ve geliştirme alanını da kapsamı içine almakta ve böylece bilim ile üretim alanları sarmaşmaktadır.

Bütün bunların sonucunda, üretim güçlerinin bütünleyici bir parçası olan insanın rolü artmaktadır. Üretim güçlerinin bütünleyici bir parçası olan insan öğesi yalnızca bedeni ile iş gören işçileri değil, aynı zamanda üretim sürecinin

(16) J. D. Bernal, **Science in History,** London, 1964, s. 23

bilimsel ve teknik yanı ile doğrudan ilgilenen teknisyenleri, mühendisleri ve hatta bilim adamlarını da kapsamaktadır.

Üretimin otomatikleştirilmesi ve «bilimselleştirilmesi» bedensel ve zihinsel çalışmanın birbirine yakınlaşmasını sağlamaktadır; işçilerin çalışmalarında zihinsel faaliyetin rolü artmaktadır, bu faaliyeti içerikçe zenginleştirip, daha yaratıcı hale getirmektedir. Böylece çalışmanın meslekî yapısında önemli değişiklikler ortaya çıkmaktadır ki, bu da vasıflı işçilerin, teknik elemanların ve mühendislerin sayısını hızla artırmaktadır.

Çağdaş otomatikleştirilmiş üretim insandan, bağımsız karar alabilme, sorumluluk yüklenebilme, kişisel çıkarlarını ortak çıkarlarla bağdaştırabilme gibi birtakım özel yetenekler gerektirmektedir.

Manifaktür döneminin işin belli bir bölümünü yürüten emekçisi kapitalist makinalı üretimin gelişmesiyle birlikte «bir makina aksamı haline» dönüşmüştür. Bilimsel-teknik devrimin sosyalizm koşullarında gelişmesi, bireylerin yaratıcı yeteneklerini de geliştirir ve onun uzmanlık istemeyen, tek düze çalışmadan kurtulmasını sağlar. Bireyin her yanıyla gelişmesi, komünizmin bir ideali olup, gelecek açısından ele alındığında bizzat üretim güçlerinin bir gereksinimi haline gelmektedir. O halde, toplumun komünizm doğrultusunda gelişmesinin gereksinimleriyle bilimsel-teknik devrimin gelişme eğilimleri birbirini tamamlamaktadır.

Burjuva yazarları, Marksçılığı, insana salt bir «üretim gücü» gözüyle bakmakla ve bir birey olarak ona hiçbir değer vermemekle suçlamaya çalışmaktadırlar. Özellikle «Marksologlar» ve «Sovyetologlar» bu karalama kampanyalarına hararetle katılmaktadırlar.

Aslında çalışma insan yaratıcılığının hem dayanağı, hem de bir ifadesidir. Bu nedenle insanı bir üretim gücü saymak, bir küçümseme olmadığı gibi, insanı herhangi bir nesne düzeyine indirgemek anlamına da gelmez. Tersine bu, insanın yaratıcı bir varlık olarak kabul edilmesi, onu hayvanlar aleminin üstüne yükselten, doğaya egemen olmasını sağlayan yeteneklerinin kabul edilmesi anlamına gelir. Asıl aşağılayıcı olan, insanın bir üretim gücü sayılması değil, onun ezgi altında olması, çalışmanın bir bela kabul edilmesi ve bizzat işçinin bir köle haline dönüştürülmesidir. Böylesi toplumsal koşullar insanı alelade bir nesne düzeyine indirir bu nedenle Marksçılık-Leninçilik ezginin her türlüsüne kesinlikle karşıdır.

Marksçılık-Leninçilik insanın bir üretim gücü olarak, özgür bir işçi haline gelmesi için, alabildiğine gelişmiş, yaratıcı bir kişiliğe sahip olabilmesi için savaşım verir. Bu hayali bir hümanizma değil, gerçek hümanizmadır. Çağdaş tekniğin ilerlemesinin giderek artan bir şekilde derin, uzlaşmaz toplumsal çelişkilere neden olduğu koşulları yaratan kapitalizmde, tekniğin rolünü mutlaklaştırarak, ona insana düşman bir güç gözüyle bakan «teknik mitoloji»nin çeşitli türlerini görürüz. Örneğin bazıları bilimsel-teknik devrimin insanlığa hiç de iyi sonuçlar getirmediğini söylemekten geri kalmazlar. Bu görüşlere göre teknik gelişme daha şimdiden insanlar için çeşitli tehlikelerin kaynağı olmuş, yaşamın tekdüzeleşmesine yolaçmış, insanı kişiliğinden uzaklaştırmıştır.

Bu türden düşüncelere bel bağlayanlar, teknik ile insanı birbirinden koparmak, işçi sınıfının, bir bütün olarak emekçilerin rolünü küçümsemekte, teknik gelişimin nihai sonucunun öncelikle hangi toplumsal koşulların ürünü olduğunu unutur görünmektedirler. Şayet kapitalist toplumda yaşam tekdüzeleşiyor ve insanlar kişiliklerini yitiriyorlarsa, bunun nedenini teknikte değil, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin egemenliğinde, sömürü düzeninde aramak gerekir. Sosyalizm koşullarında tekniğin ilerlemesi, farklı toplumsal sonuçlar doğurur, çünkü bu toplumda teknik emekçi yığınların gelişmesine, onların maddi ve manevi bakımlardan ilerlemesine yardımcı olur.

Bu bakımdan tekniğin ve üretim güçlerinin gelişimi, bunların toplumsal *üretim güçleri*'yle bağlamlılığının dışında ele alınamaz.

3. *ÜRETİM İLİŞKİLERİ*

Üretim, her zaman toplumsal karakter taşımıştır ve bugün de taşımaktadır. İnsanlar maddi ürünleri üretirlerken, kendi aralarında da çeşitli ilişkiler kurarlar ve doğayla ancak bu ilişkiler çerçevesi içinde ilişkiye girerler.

İnsanlar hiçbir zaman birbirlerinden yalıtılmış olarak, tamamen yalnız başlarına üretim yapmamışlardır. Tamamen yalnız, toplumun dışında üretim yapan bir insan ancak bir düş ürünüdür, bir saçmalıktır. İnsan toplumun içinde, kendisi gibi olanlarla kurduğu ilişkiler sonucunda hayvanlar aleminden çıkmış ve kendi gelişimini gerçekleştirmiştir. Toplumun daha ilk gelişme basamaklarında üretim, sözcüğün tam anlamıyla kollektif bir karakter taşıyordu. Daha sonraki dönemlerde tek tek ailelerin kapalı üretimi ortaya çıkınca, kollektif karakterini yitirmiş, ancak insanlar arasındaki üretim ilişkileri sona ermemiştir. Süre giden ilişkilerle birlikte toplumsal işbölümü ilerlemiş, üretim ve mübadele artmış, bu durum ilişkilerin de gelişmesine yol açmıştır. İş bölümünün gelişmesi ile birlikte, her üretici gitgide kendisine hammadde ve alet sağlayan, kendi ürettiği ürünü ondan alan diğer üreticilere bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Makinalı üretimin başlamasıyla birlikte bu bağlar daha da organik hale gelmiş ve çalışma sürecinde yaygın bir toplumsallaşma ortaya çıkmıştır.

Üretim süreci içinde insanlar arasında çeşitli ilişkiler doğar. Örneğin teknik işbölümü nedeniyle çeşitli uğraşlar arasında zorunlu bir bağ vardır. Bir işletmenin dalları arasında, birbiriyle ilişkisi olan belirli çalışma faaliyetlerini yürüten işçiler arasında vb. çeşitli ilişkiler kurulur. Bu ilişkiler tekniğe dayalı üretim ilişkileri olarak tanımlanabilir. Bunlar doğrudan donatım, teknik ve üretimin örgütlenmesi tarafından belirlenir. Bu nedenle, ister kapitalist, ister sosyalist işletmelerde olsun, bu ilişkiler arasında dikkate değer bir fark bulunmayabilir.

Toplumsal üretim ilişkilerine (ekonomik ilişkilere) gelince, durum değişir. Bu ilişkilerin karakteri, toplum içinde üretim araçlarının kimin mülkiyeti altında bulunduğuna, diğer bir deyişle *temel üretim araçları mülkiyeti*'nin söz konusu toplum içinde nasıl bölüşüldüğüne bağlıdır.

Bu konuda en genel düzeyde, ilke olarak iki durumla karşılaşılabilir: Üretim araçları ya toplumun tümünün malıdır ya da bazı kişilere ya da toplumun

bir kesimine aittir; toplumun geri kalan bölümü bu mülkiyette pay sahibi değildir. Başka sözcüklerle, üretim araçlarının mülkiyeti ya toplumsal ya da özeldir. Ne var ki mülkiyet, basit olarak bir nesne üzerinde hukuksal bakımdan hak sahibi olmak anlamına gelmez. Mülkiyet, insanların nesnelerle, üretim araçlarıyla olan dolaylı ilişkileri aracılığıyla dışa vuran insanlar arası gerçek bir ekonomik ilişkidir.

Eğer üretim araçları tüm toplumun malı ise, toplumun tüm üyeleri üretim araçlarıyla aynı ilişkileri kurmuş olurlar ve birbirlerine işbirliğine dayalı kollektif ilişkilerle ve yardımlaşmayla bağlanırlar. İşbirliğinin bu biçimleri, tıpkı toplumsal mülkiyet biçimleri gibi değişik değişik olabilirler. Örneğin tarihte toplumsal mülkiyet, klan, kabile ya da ilkel komün mülkiyeti biçiminde, bir komün halinde birleşmiş bulunan emekçi halkın grup mülkiyeti, sosyalist devlet mülkiyeti ve tüm halkın mülkiyeti biçiminde görülebilir. Öte yandan, eğer üretim araçları bireylerin mülkiyetindeyse, yani üretim araçlarına toplumun tümü değil de, yalnızca bir grup insan sahipse, mülkiyet özel mülkiyet karakteri kazanır; insanlar üretim araçlarıyla eşit olmayan ilişkiler kurarlar ve toplumda egemenlik ve tabiyet ilişkileri, sömürü ilişkileri vb. doğar. Yine bu ilişkilerin biçimi de özel mülkiyetin türüne bağlı olarak farklılık gösterir.

Tarihte özel mülkiyetin üç büyük temel türü (*köleci, feodal ve kapitalist* özel mülkiyet) ve bunlara tekabül eden insanın insan tarafından sömürüsünün temel biçimlerine tanık olunmuştur. Toplumsal gelişmenin bu basamaklarında küçük zanaatkârların ve köylülerin kişisel çalışmaya dayanan küçük özel mülkiyeti de vardı ve hâlâ da vardır.

Mülkiyetin biçimi üretici ile üretim araçları arasındaki bağın karakterini belirler. Köleci toplumun üretim ilişkilerinde yalnızca iş araçları değil, çalışan insanın kendisi de köle sahibinin mülkü sayılırdı ve köleye tıpkı bir eşya gibi davranılırdı.

Feodal ilişkiler sistemi, feodal toprak beyine, köylüleri kendine ait topraklarda ücretsiz olarak çalıştırabilme (angarya) ya da belli bir vergi ya da rant ödemeye zorunlu tutma olanağını veren toprak üzerinde geniş ölçekli mülkiyete dayanır.

Kapitalizmin ekonomik yapısı, bir yandan kapitalistlerin temel üretim araçları üzerindeki (fabrikalar, madenler vb. üzerindeki) özel mülkiyete, öte yandan özgür çalışmaya, yani kişiye bağımlılıktan kurtulmuş, gerek iş gerekse geçim araçlarından yoksun insanların çalışmasına dayanır. Ekonomik zorunluk, işçinin işgücünü bir mal olarak kapitaliste satmasını gerektirir. İşçi ancak bu yoldan iş araçlarıyla birleşebilir ve üretim sürecini başlatabilir.

Sosyalizmde insanın insan tarafından sömürülmesine tümüyle son verilmiştir. Ancak ekonomik ilişkiler sistemi içinde hâlâ emekçi sınıflar arasında (işçiler ve köylüler arasında) bir takım farklar bulunur. Bu farklar, üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyetin, devlet mülkiyeti ve kooperatif mülkiyet gibi farklı biçimlerine bağlıdır. Komünizme geçişle birlikte tüm bu farklar ortadan kalkacaktır.

Buradan da görüldüğü gibi, egemen mülkiyet biçimlerine bağlı olarak birbirinden farklılaşan insanlık tarihinin tüm çağlarında, mülkiyet ilişkileri temel

bir önem taşır. Aslında mülkiyet ilişkileri de her zaman *üretim ilişkilerinin belirli bir sisteminde ya da bütününde* dile gelirler. Bu ilişkilerin sınırları maddi ürünlerin, maddi üretim alanından başlayarak belli bir çevrim izleyen mübadele ve bölüşüm yoluyla tüketiciye ulaşan ve bireysel tüketim alanında son bulan hareketi tarafından belirlenir. Bizzat tüketim, üretime bağlıdır; ama aynı zamanda maddi ürünü üretim ilişkileri alanından çekip aldığı için, üretime karşıttır.

O halde, üretim ilişkileri, maddi üretim sürecinde üreticilerin iş araçlarıyla birleşme biçimlerinin yanısıra, gerek faaliyetin gerekse onun ürünlerinin mübadele ilişkilerini ve üretilen maddi nesnelerin bölüşümünü kapsar. Faaliyetin ve onun ürünlerinin mübadelesine duyulan gereksinim toplumsal işbölümünden (çalışmanın tarım ve sanayi alanlarına bölünmesinden, zihinsel ve bedensel çalışmaya bölünmeden) kaynaklanır.

Tüm bu üretim ilişkilerinin toplumsal mahiyeti, mülkiyetin karakterine bağlıdır. Örneğin kapitalist mülkiyet temeline dayalı mal mübadelesi sermayenin işleyişinin bütünleyici bir parçası olup, kapitalist piyasa yasalarının kendiliğinden işleyişine boyun eğer. Mal, kâra yönelik kapitalist mal üretiminin en temel hücresidir.

Sosyalizm koşullarında mal üretiminin ve mübadelesinin toplumsal mahiyeti farklıdır; çünkü burada elde edilen gelir tüm toplumundur. Üretim ve mübadele ise devlet tarafından tüm toplumun çıkarları doğrultusunda düzenlenir. Bölüşümün karakteri, çeşitli sınıfların ve toplumsal grupların gelirlerinin biçimi ve büyüklüğü de yine mülkiyet biçimine bağlıdır. Nitekim sömürünün bulunmadığı ve çalışmaya göre bölüşüm ilkesinin geçerli olduğu sosyalizm koşullarını belirleyen toplumsal mülkiyetin egemenliğidir.

Üretim güçleri gibi, üretim ilişkileri de, toplumsal yaşamın *maddi yanına* aittirler. Üretim ilişkilerinin maddi karakteri, bunların nesnel olarak insanın bilincinden ve iradesinden bağımsız bir şekilde varoluşlarında dile gelir. Bu ilişkilerin varlığı ve karakteri, insanların irade ve istemleriyle değil, üretimin vardığı gelişmişlik düzeyince belirlenir. İnsanlar arasındaki üretim ilişkileri (ya da ekonomik ilişkiler) insanların toplumsal bilinci tarafından belirlenmediği gibi, onun tarafından tümüyle de kavranamaz. Lenin şöyle yazıyor: «Yaşamanız, iş görmeniz, çocuk yapmanız, ürünler üretmeniz ve onları mübadele etmeniz, sizin *toplumsal* bilinclnizden bağımsız ve onun tarafından asla tümüyle kavranamayan nesnel bakımdan zorunlu bir olaylar zincirinin, bir gelişme zincirinin doğmasına yol açar.» (17)

Üretim güçleri ve üretim ilişkileri, toplumsal üretimin, birbirinden ayrılmaz iki yanıdır. Üretim güçlerini üretim ilişkilerinden, üretim ilişkilerini de üretim güçlerinden ancak soyutlama düzeyinde ayırıp ele alabiliriz. Gerçekte, bunlar, biçim ile içerik gibi birbirinden koparılamaz, bu anlamda üretim güçlerine içerik, üretim ilişkilerine de toplumsal biçim gözüyle bakılabilir. Nasıl ki, genel olarak içerik biçimi belirliyorsa, aynı şekilde üretim güçleri de, üretim ilişkilerini belirler. Üretim ilişkilerine gelince, onlar da üretim ilişkilerinin işleyişini belli bir toplumsal nitelikle donatırlar. Her ne kadar, üretim ilişkileri üretim güçlerinin durumu-

(17) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 14, s. 325

na ve karakterine bağlıysa da, her üretim tarzının toplumsal mahiyetini belirleyen üretim ilişkileridir.

4. *ÜRETİM GÜÇLERİNİN VE ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİNİN DİYALEKTİĞİ*

Üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin özelliklerini, üretim tarzının iki yanı olarak inceledikten sonra bunların etkileşimini ve bağlamlılığını analiz edelim.

Üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki etkileşim, tarihin akışı boyunca geçerli olan genel sosyolojik bir yasaya, *üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin karakterine ve gelişim düzeyine uygunluğu yasası*'na tabidir. Bu yasa, üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin gelişimine nesnel olarak bağımlı bulunduğunu, üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin belirleyici etkisi altında biçimlenip, değişime uğradıklarını gösterir.

İnsanlığın çalışma sayesinde hayvanlar aleminden yeni yeni kopmaya başladığı sıralarda kullandığı taş aletler ve diğer nesneler --her ne kadar tek tek insanlar tarafından kullanılmaktaysadalar-- insanların varlıklarını sürdürebilmelerini sağlayacak olan maddi ürünleri tek başlarına elde etmeye el vermeyecek kadar ilkeldi. İnsanlar, birlikte çalışmak, yani büyük doğa güçleri karşısında zayıflıkları nedeniyle birbirlerini desteklemek zorundaydılar. Bu durumda en önemli üretim gücü bizzat kollektif'in gücüydü. İlkel komünal toplum işte bu kollektivist ilişkiler temeli üzerinde yükseldi.

Üretim güçlerinin daha da gelişmesi, taş aletlerin kullanılmasından bronz ve demir aletlerin kullanılmasına geçiş, çalışmanın üretkenliğini artırdı. Bunun sonucunda insanlar bireysel ölçekte ya da aile ölçeğinde üretime geçmeyi başardılar. Ürün fazlası yani zorunlu gereksinimlerin giderilmesinden sonra arta kalan ürün ortaya çıktı. Buna paralel olarak, iş bölümü doğdu; bazı üreticiler birbirlerinden kopmaya başladılar ve özel mülkiyetin kapıları açıldı. Üretimin bu basamağında, üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin karakterine ve gelişim düzeyine uygunluğu yasası, üretim güçlerinin özel mülkiyetçi karakterine, özel mülkiyete dayanan üretim ilişkilerin tekabül etmesiyle kendini belli eder. Üreticilerin kişisel çalışmalarına dayalı küçük çaplı özel mülkiyetin, kişisel kullanım araçlarına tekabül ettiği görülüyordu. Ne var ki mülkiyetin bu biçimi özgül bir sosyo-ekonomik kuruluşun doğmasına yol açmadı; çünkü bu mülkiyet biçimi ekonomik ve kültürel alanlarda ilerlemeyi güvence altına alma yeteneğinden yoksundu. Bu nedenle, artık çalışmanın ve artık ürünün ortaya çıkışına bağlı olarak olanaklı hale gelen, başka insanların çalışmasının sonuçlarına sahip çıkmaya, yani insanın insan tarafından sömürülmesine dayalı özel mülkiyetin çeşitli biçimlerinin küçük çaplı özel mülkiyete paralel olarak gelıştiğini görüyoruz.

Üretim güçlerinin gelişim düzeyi henüz düşükken, insan çalışmasının ürününün bir kısmına ancak zorlama ya da ekonomi-dışı baskı araçlarıyla el konuyordu. Nitekim sömürünün ilk biçimi olan kölecilik doğrudan kaba kuvvete ve şiddete dayanıyordu. Bu aşamada köle hiç bir hakkı olmayan bir üretim ara-

cı haline getirildi. Ekonomi dışı zorlama, --toplumun başlıca üretim gücü olan köylünün temel üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun olduğu-- feodalizm koşullarında da büyük ölçüde kullanılmıştır.

Kapitalizmin doğup gelişme sürecinde doğrudan üretici her türlü üretim aracından kopartılmış ve özel mülkiyet karakteri taşıyan iş aletlerinin kullanımına dayalı bir atölyenin «kısmî işçisi» haline getirilmiştir. Kapitalizm, makinalı üretimi gitgide geliştirerek, bizzat üretim sürecine toplumsal bir karakter kazandırmıştır. Makinaların kullanılması, insanların geniş gruplar halinde bir araya getirilmesini ve toplumda geniş ölçüde bir iş bölümünün uygulanmasını nesnel bakımdan zorunlu kılmıştır. Böylece üretim araçlarından tümüyle koparılmış ve ekonomik bakımdan sermayeye bağımlı hale gelmiş modern sanayi proletaryası doğmuştur.

Bütün bunlar, nitelik bakımından üretim güçlerinin karakterini değişikliğe uğratmıştır. Üretilen ürün, tek bir üreticinin çalışmasının ürünü olmaktan çıkarak bir grubun, pek çok insanın ortak çalışmasının ürünü haline gelmiştir. Ne var ki, bu ortak çalışmanın ürünlerine, onları üreten doğrudan üreticiler değil, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran kapitalistler sahiplenir. Kapitalizm koşullarında üretim sürecinin toplumsal karakteri ile sahip çıkmanın özel mülkiyete dayalı kapitalist biçimi arasında, kapitalist toplumun temel çelişkisi olan bir çelişki gelişir. Bu çelişki kendisini, kendiliğinden kapitalist ekonominin yarattığı felaketlerde, üretim anarşisinde ve üretim fazlası bunalımlarında, proletaryanın sınıf savaşında gösterir.

Kapitalist tekellerin, büyük kapitalist gruplaşmaların oluşturulması, devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizmin gelişmesi, kapitalizmin çerçevesi içindeki modern üretim güçlerinin toplumsal karakterini yansıtmaktadır. Devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizm, dünya sosyalist sistemi karşısındaki durumunu sağlamlaştırma çabası içinde, kapitalist üretimin kendiliğinden gelişimini planlamaya ve düzenlemeye yönelik bazı ilkeleri sokmayı denemektedir. Ama bütün bunlar kapitalizmin mahiyetini ne değiştirir, ne de değiştirebilir; çünkü temel üretim araçlarının sahibi burjuvazi olarak kalmaktadır.

Rekabet, sermayenin temerküz etmesi ve merkezileşmesi mekanizmaları, daha fazla zenginliğin gitgide daha küçük bir grup kapitalistin elinde fiilen toplanmasına yol açar. Bunun yanı sıra, üreticinin üretim araçlarından koparılması, ücretli çalışma, sömürü ve kapitalist illşkilerin diğer özellikleri sürer ve gelişme eğilimi gösterir. Bu temel çelişkinin kapitalizmin çerçevesi içinde çözülmesi olanaksızdır; çünkü yalnızca üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, üretim sürecinin toplumsal karakterine tekabül edebilir. Büyük ölçekli sanayinin gelişmesi, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti için gerekli maddi önkoşulları yaratmakla kalmaz, aynı zamanda kapitalizmden sosyalizme geçişi zorunlu kılar.

Çağdaş bilimsel-teknik devrim, üretimin daha da toplumsallaşmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyetin toplumsal ilerlemenin gereksinimleriyle kesinlikle bağdaşmadığı açıktır.

Ekonominin çarkının kâr amaçları doğrultusunda döndürüldüğü kapitalist düzende, maddi üretim alanında çalışan işçilerin sayısını azaltan otomasyon, geniş halk yığınlarını gereksizler hâline getirir ve böylece yeni çatışmalara ve

uzlaşmaz çelişkilere zemin hazırlar. Kapitalizm, bilim ve teknoloji alanlarındaki büyük buluşların, emekçi halkın yararına, insanın çok yönlü gelişimini sağlayacak şekilde uygulamaya sokulmasına engel olur.

Sosyalist toplumda ise, bilimsel-teknik devrim böylesi çatışmalara yol açmaz; tersine, komünist toplumun maddi ve teknik temelinin kurulmasına, emekçi halkın maddi refahının büyümesine, kültürel ve teknik düzeyinin yükselmesine ve çok yönlü gelişmesine katkıda bulunur.

Bilimsel-teknik devrimin gerek kapitalizme, gerekse sosyalizme etki eden, bilimin toplumda büyüyen rolü, bilimsel araştırmalar için yapılan harcamaların çoğalması, mühendisliğin, bilimsel ve teknolojik çalışmaların öneminin artması, yeni mesleklerin ortaya çıkması gibi bir çok ortak sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bilimsel-teknik devrimin gelişmesinin sosyalist toplumda herhangi bir çelişki yaratmadığını ve engellerle karşılaşmadan ilerlediğini sanmak yanlış olur. Ancak sosyalizmin üstünlüğü, bu devrimin yarattığı sorunları planlı bir temel üzerinde çözümleme yeteneğine sahip olmasıdır. Çünkü bilimsel-teknik devrim sosyalist toplumsal ilişkilerin gelişmesinin gereksinimlerine ve hedeflerine uygun düşer, sosyalist ilişkilerin, komünist ilişkiler haline dönüşmesini teşvik eder.

Geniş kapsamlı bir makinalaşma ve otomasyon yalnızca tek tek işletmeleri ve sanayi kollarını değil, tüm ekonomi alanlarını bütünsel bir üretim organizması haline getirme eğilimindedir; böylelikle tek tek ülkelerin ve ülke gruplarının ekonomik kompleksini ve gelecekte de tüm dünya ekonomisini kucaklayacaktır. Daha şimdiden gözlemlenebilen bu eğilim Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki topraklarının tümü gibi büyük alanları kaplayan dev enerji ağlarının kurulmuş olmasında dile gelir. Üretimin daha da toplumsallaşması, üretim sürecinin tüm toplumun çıkarlarına ve bilinçli denetimine tabi olması, halkların ve ülkelerin birbirinden kopukluğunun üstesinden gelinmesi için nesnel olanaklar ve zorunluk doğuracak olan maddi temeli yaratır.

O halde üretim ilişkilerinin her biçimi, üretim güçlerinin gelişimi için yeterli bir zemin sağladıkları sürece varolurlar.

Fakat gelişme boyunca, üretim ilişkileri gitgide gelişmekte olan üretim güçleriyle çelişkiye düşer ve onlara ayak bağı haline gelirler. Böylece ayak bağı haline gelmiş olan üretim ilişkileri, üretim güçlerinin daha da gelişmesinin biçimi olarak hizmet edecek olan yeni üretim ilişkilerince ortadan kaldırılır. Marks şöyle yazmaktadır: «İnsanlar kazandıkları şeyleri hiçbir zaman terk etmezler, fakat bu, onların bazı üretim güçlerini, içinde kazandıkları toplumsal biçimi hiçbir zaman terk etmeyecekleri anlamına gelmez. Tam tersine; elde edilmiş sonuçtan yoksun kalmamak için uygarlığın meyvalarını yitirmemek için, insanlar ticaret (*) tarzları artık elde edilmiş olan üretim güçlerine tekabül et-

(*) Alıntının devamında Marks, (**ticaret**) sözcüğünü şöyle açıklamıştır: «burada **ticaret** sözcüğünü, Almanca'daki **Verkehr** sözcüğü gibi en geniş anlamıyla kullanıyorum.» (TYN)

mediği andan itibaren, geleneksel toplumsal biçimlerinin tümünü değiştirmek zorundadırlar.» (18)

Üretim ilişkileri, üretim güçlerinin ilerlemesinin etkisi altında değişime uğradığına göre, bizzat üretim güçlerinin gelişimini nelerin sağladığı sorulabilir.

Bu noktada çok çeşitli nedenlerin oluşturduğu bir bütünün etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Daha önce, coğrafi koşullar ve nüfusun büyümesi ile üretim arasındaki etkileşim incelenirken, coğrafi koşulların ve nüfusun büyümesinin, üretim üzerinde önemli bir etkide bulunduğu, onu teşvik ettiği gibi, gelişimini engelliyebildiği de görülmüştür.

Üretim güçlerinin maddi öğelerlyle insan arasında hem etkileşim hem de iş aletleri, daha yalın aletlerin temeli üzerinde doğar. Göreceli olarak gelişmiş bir ekonomide, bir sanayi kolundaki önemli bir değişiklik kaçınılmaz olarak diğerlerini etkiler. Örneğin sanayi üretiminin gelişmesi, tarımın teknik bakımdan yeniden donatılmasına, konut yapımının makinalaşmasına vb. yol açar; tarıma ağırlık verilmesi, yapay gübre üretimini zorlar, bu da kimya sanayisini canlandırır vb.. Tekniğin gelişmesiyle birlikte yeni, daha verimli aletler ve makinalar ortaya çıkar; mevcut makinalar eskimiş hale gelir ve yenilenmeyi gerektirir. Toplum, üretimin bu gelişme mantığını hesaba katmak zorundadır.

Üretim güçlerinin maddi ögeleriyle insan arasında hem etkileşim hem de çelişki vardır. İnsan doğayı değiştirirken kendini de değiştirir, yeteneklerini artırır, kültürel düzeyini yükseltir. Kazanılan deneyim ve bilgiler yeni üretim araçlarında nesneleşir; insana gelince, o bu yeni üretim araçları ortaya çıkıp kullanılmaya başlamasından itibaren bu araçlara ayak uydurmak zorunda kalır. İşte üretimin gelişiminin itici gücü budur. Ne var ki üretim güçlerinin gelişmesindeki iç gereksinimler, üretimin neden bazı durumlarda yavaş, bazı durumlarda ise hızlı geliştiğini, neden bazı durumlarda az çok dengeli bir durum yaratırken, kimi zaman bunalımlara yol açtığını açıklama olanağından yoksundur. Bu farklı ekonomik koşullar, bilimin gelişimiyle de açıklanamaz. Tüm teknik, maddileşmiş bilgidir ve insan bilgisinin gelişimi olmaksızın teknik ilerleme olanaksızdır. Günümüzde, araştırma ve geliştirme teknik ilerlemenin güçlü bir kaynağıdır. Bununla birlikte bizzat bilimin gelişmesi de fiili bilimsel büyüme oranı da, büyük ölçüde üretimin gelişmesine bağlıdır.

Toplumun, insanın *gereksinimleri* üretimin gelişmesinde önemli bir etkendir. Üretim doğrudan ya da dolaylı bir şekilde her zaman insanların birtakım gereksinimlerinin giderilmesine hizmet eder. Gereksinimler ile üretim arasındaki karmaşık diyalektik bağlamlılık kendini toplumda ortaya çıkarır. Bir gereksinimin üretim tarafından karşılanması, yeni gereksinimlere yol açar; bu da gitgide şu ya da bu şekilde, kaçınılmaz olarak, üretime etki etmeye başlar. İnsanın gereksinimleri ile üretim arasındaki ilişki üretim ilişkileri aracılığıyla kurulur. Gereksinimler, üretim güçleri üzerine doğrudan değil, üretim ilişkileri yoluyla etki yaparlar.

Üretim ilişkilerinin her tarihsel biçimi, üretimi özel bir hedefe göre düzenler ve bu hedef, kuşkusuz, her zaman insanların gereksinimlerine yanıt vermeye-

(18) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 1, s. 519

bilir. Nitekim sınıflı toplumdaki yığınlar, sınıflar, her özgül duruma özgü çeşitli uyarıcılarla harekete geçerler; üretim ilişkilerinin insanları harekete geçiren belli bazı uyarıcıları, kapitalist toplumda belli bir tarzda, sosyalist toplumda başka bir tarzda geliştirmesi, bu ilişkilerin aktif mahiyetini ortaya koyar.

Sınıflara bölünmüş toplumlarda, egemen sınıflar, üretimin gelişimini kendi çıkarları ve gereksinimleri doğrultusunda düzenler. Nitekim kapitalist toplumda üretim güçlerinin gelişiminin emekçi halkın maddi durumunun iyileştirilmesi gereksinimini karşılayacağı ileri sürülemez. Kapitalist toplumda egemen sınıfların gözettikleri şey, artı-değerin, kârın artırılmasıdır. Gerek kapitalist üretimin, gerekse onun üretim güçlerinin gelişiminin itici güçlerini, genişletilmiş üretime ve yeniden üretime ilişkin nesnel yasalar, azami kâr yasası ve kapitalist rekabet yasası oluşturmuş ve bugün de oluşturmaktadır.

Peki ama emekçi yığınları, yani doğrudan üreticileri harekete geçiren nedir? Bu, doğrudan üreticinin belli üretim ilişkileri sistemindeki konumuna bağlıdır. Belli bir üretim ilişkileri sistemi yığınlara eski durumlarına göre belli avantajlar sağladıkları sürece ilerleme yönündedirler. Kırbaçla çalıştırılan kölenin bu çalışmadan hiçbir çıkarı yoktur. Oysa feodalizmde, doğrudan üretici olan köylü, kendi toprağının, kendi ailesinin efendisidir; bu nedenle de çalışmadan ve onun üretkenliğini artırmadan bir ölçüde çıkarı vardır. Kapitalizmde ise işçi ile tüm üretim araçlarının sahibi olan kapitalist, biçimsel olarak eşit mal sahipleri halinde karşı karşıya gelirler. İş gücünün sahibi olan işçi iş gücünü satarken, becerileri ölçüsünde yüksek ücret alır; bu nedenle belli bir ölçüde, çalışmasının üretkenliğini artırmak zorunda kalır. Ancak bir kapitalist adına çalışmak, işçinin çalışmaya yalnızca yaşamasını sağlayan bir kaynak gözüyle bakmasına yol açar. Kapitalist üretimin ve yeniden üretimin karmaşık mekanizmasının bütünü, işçiyi olanca gücünü ve yeteneğini seferber etmeye zorlayacak şekilde düzenlenmiştir. Ücret sistemi de bu mekanizmaya göre ayarlanmıştır. İşçinin, işten atılma, işsiz kalma korkusu, köle sahibinin kırbacından daha az etkili değildir.

O halde, üretim güçlerini geliştiren nedenleri, bu üretim güçlerinin içinde gerçekleştiği ilişkilerden, yani üretim ilişkilerinden ayrı olarak düşünemeyiz. İlkel toplumun kaba tekniğinin gelişmesi ve çağdaş makinalı tekniğin gelişimi aynı nedenlere bağlanamaz. Tarihsel bakımdan sınırları belli her üretim tarzı, mevcut bir çağda geçerli olan üretim güçlerinin gelişimine ilişkin *özgül nedenlere (kaynaklara) ve özgül ekonomik yasalara sahiptir;* bu yasaların karakteri ise, üretim ilişkilerinin karakterine bağlıdır.

Üretim ilişkilerinin etkisi, üretim güçlerine uygun düşüp, onların gelişimlerini hızlandırdığında olumlu; bu uygunluk son bulup, onların gelişimine ayak bağı olduğunda olumsuzdur.

Marksçılığın köhneleşmiş üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişimini engelleyici rolüne ilişkin önermesini anlamaya çalışırken, üretim ilişkilerinin etkisini, örneğin treni durduran bir frene benzetip basitleştirmek, bu ilişkileri mekanik bir anlayışla ele almak yanlış olur. Bugün kapitalist ülkelerde çağdaş üretim güçleriyle keskin çelişkiler içinde bulunan ve bunların karakterleriyle kesinlikle bağdaşmayan üretim ilişkileri egemendir. Ama bu, üretimin gelişimi duracak demek değildir.

Acaba kapitalist üretim ilişkilerinin engelleyici rolü nedir? Bu engelleyici rol, her şeyden önce kendini, üretimin o ana kadar erişilmiş olan düzeyinin tüm olanaklarının kullanılamamasında gösterir. Marks şöyle yazıyor: «... Kapitalist üretim tarzı, genişlemiş üretimin --diğer ön koşul (*) açısından bakıldığında, tersine tamamen elverişsiz olacak olan-- belli bir aşamasında engellerle karşılaşır. Kapitalist üretim tarzı, gereksinimlerin giderilmesinin değil de kârın üretiminin ve gerçekleştirilmesinin belirlediği bir noktadan öte gidemez hale gelir.» (19) Burada Marks'ın belirttiği gibi, kapitalist üretimin sınırları ortaya çıkar. Bu sınırlar, yalnızca iş araçları için değil, insanlar için de geçerlidir. Kapitalizm çalışmayı korkunç derecede yoğunlaştırarak, insanların gücünü tümüyle tüketir, bir işsizler ve yarı-işsizler ordusu yaratır, bu da toplumun en önemli gücünün, yani insanın heba edilmesi demektir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişimin ayakbağı haline dönüşmesi, üretimin son derece düzensiz bir şekilde, atılımlarla ve gerilemelerle, «bolluk» dönemlerinin ve bunalım dönemlerinin ard arda gelmesi yoluyla gelişmesi sonucunu doğurur. Kapitalist ekonominin gelişmesi, çoğunlukla ekonominin militaristleştirilmesi, çılgınca bir silahlanmayla ya da savaşlarla sağlanır. Özellikle önde gelen kapitalist ülke ABD'nin dev silahlanma giderleri, bunun bir göstergesidir. Günümüzde kapitalizm, tekniğin ve bilimin sağladığı olanakları savaş, militarizm ve ilerici güçlere karşı savaşım amaçları doğrultusunda kullanmaktadır.

Demek ki, üretim ilişkilerinin aktif rol oynaması, mülkiyet biçimlerinin kendi başlarına üretimi hızlandırmaları ya da frenlemeleri anlamına gelmez. Yalnızca insanlar üretimi geliştirirler; ya da tersine, çıkarları olmadığından onun gelişmesini yavaşlatırlar. İnsanlar tarihlerinin temelini oluşturan kendi üretim tarzlarını geliştirip değiştirirler. İnsanlar ile aletler arasındaki etkileşim yani üretim güçlerinin öğeleri arasındaki etkileşim, her zaman, --insanları faaliyete iten somut güdülerin de belirleyicisi olan-- belli birtakım üretim ilişkileri biçiminde ortaya çıkar.

Üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin karakterine ve gelişim düzeyine uygunluğu yasası, *yalnızca o andaki üretim tarzının gelişimini belirlemekle kalmaz, bir üretim tarzının başka bir üretim tarzı tarafından ortadan kaldırılmasına da yol açar.*

Üretim güçleri eski toplumun bağrında geliştikçe, belli bir ekonomi sistemini, yeni bir üretim tarzının nüvesini oluşturan yeni üretim ilişkileri doğar. Köleci üretim tarzı, ilkel toplumun; kapitalist üretim tarzı ise feodal toplumun bağrından doğdu. Öyleyse, eski üretim tarzı içinde yeni öğeler nicelikçe biriktirler, böylece yeni ekonomik yapının gelişimi gerçekleşir. Genişlemiş olan üretim güçleri, toplumda egemen olan üretim ilişkileriyle çatışma haline girerler. Bu çatışmanın üstesinden gelinmesi, yani yeni üretim ilişkilerinin yerleşmesi, var-

(*) Marks'ın diğer ön koşul dediği: «Çalışmanın üretkenliğinin gelişmesi, kâr haddinin azalmasını, bu gelişmeyle belli bir noktada uzlaşmaz çatışmaya düşer ve bunalımlar boyunca sürekli olarak üstesinden gelinmesi gereken bir yasa haline getirir.» (TYN)

(19) K. Marks, **Kapital**, c. 3, s. 258, Moskova, 1966

lığı egemen sınıflarca ve bunların kurdukları politik ve ideolojik üst yapı sayesinde korunan eski ilişkilerin ortadan kaldırılmasıyla olanaklı olur.

Eski üretim ilişkilerinden basit nicelikçe değişikliklerle yenilerine geçmek, bu nedenle olanaklı değildir. Bunun için nitelikçe bir geçiş, köhneleşmiş ve kemikleşmiş, eski ekonomik, toplumsal ve politik biçimlerin, yeni üretim tarzının yerleşmesini sağlayacak koşulları yaratacak devrimci bir yoldan yıkılması zorunludur.

Sosyalist üretim tarzının doğması, bazı özel özelliklere sahiptir. Sosyalist üretim tarzının maddi ön koşulları, eski toplumun, kapitalizmin bağrında, üretimin dev ölçülerde toplumsallaşması, mahiyetleri itibariyle toplumsal olan modern üretim güçlerinin yaratılması biçiminde ortaya çıkar. Ne var ki yeni doğmakta olan üretim güçlerine tekabül eden yeni, sosyalist üretim ilişkileri kapitalizm koşullarında ne biçimlenir ne de biçimlenebilir.

Oportünistler ve revizyonistler oldum olası bu Marksçı tezi yadsımaktadırlar. Bunlar, hatta üretim ilişkileri de dahil olmak üzere sosyalizmin «küçük parçalarının» daha kapitalizm koşullarında doğduğunu; bu «küçük parçaların» adım adım büyümesinin sosyalizme geçişi sağlayacağını; bu geçişin devrimci fırtınalara ve ayaklanmalara gerek kalmadan tamamen evrimci yollardan gerçekleşeceğini ileri sürerler.

Buna karşılık devrimci Marksçılar, komünistler, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetine dayanan sosyalist üretim ilişkilerinin, kapitalizm koşullarında, tek tek işletmelerin ya da ekonomik birimlerin çerçevesi içinden; feodalizmin bağrından kapitalist ilişkilerin doğuşu gibi doğamayacağını kabul ederler. Sosyalist ilişkilerin doğması için, tüm devlet ölçeğinde üretim araçları sosyalist bir tarzda toplumsallaştırılmalıdır; bu ise, ancak işçi sınıfının politik erki ele geçirmesiyle olanaklıdır. Bu nedenle sosyalist düzene ancak devrimci yoldan geçilebilir ve yeni toplum ancak bilinçli, planlı bir tarzda kurulabilir.

Üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin karakterine ve gelişim düzeyine uygunluğu yasası, sosyalizm aşamasında da etkisini sürdürür. Ne var ki, bu yasanın işleyişini sürdürmesi, sosyalist düzende sarsıntılara, devrimci ayaklanmalara ve yıkıcı çatışmalara yol açmaz. Toplum, üretim ilişkilerini gelişen üretim güçleriyle uyumlu hale getirmek, bunlar arasında doğan çelişkileri bilinçli bir şekilde çözmek için zamanında önlemler alabilir. Ancak bunun yapılabilmesi için, yalnızca nesnel koşulların varolması yetmez; aynı zamanda buna tekabül eden öznel etkenin etkisi de, yani toplumun gelişmesine doğru bir politika ve uygun bir rehberlik yoluyla yön verilmesi de gereklidir.

Komünist ve işçi partileri, sosyalist ülkeler emekçi halkı, sosyalist sistemin bugünkü aşamada sağlamış olduğu toplumsal ve ekonomik gelişmeyi hızlandıran olanakların artırılmasını gözetmektedir. Bilimsel ve teknik yeniliklerin kullanılması, üretimin ekonomik verimliliğinin artırılması, ekonominin sevk ve idare sisteminin daha da iyileştirilmesi, emekçi halkın maddi refahının ve kültür düzeyinin daha hızlı yükseltilmesi, sosyalist demokrasinin geliştirilmesi gibi büyük bir öncelik taşıyan görevlerin yerine getirilmesi, Sovyetler Birliği ekonomisinin tüm dallarının ve onun toplum yaşamının çeşitli alanlarının bütünüyle, hızlı ve dengeli gelişimini güvence altına alacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-EKONOMİK KURULUŞ BİR SÜREÇ OLARAK DÜNYA TARİHİNİN BİRLİĞİ VE ÇEŞİTLİLİĞİ

Tarihsel maddeciliğin asli bir özelliği, onun topluma somut tarihsel yaklaşımıdır. Burjuva sosyologlarının çoğunluğu, genel olarak toplumu tarihin dışında bir kategori olarak ele alan, soyut metafizik yorumlardan yola çıkarlar. Marksçılık ise, tam tersine, topluma değişmez değil, gelişen bir şey gözüyle bakarak, ona diyalektik bir şekilde yaklaşır ve böylece de, onun gelişmesindeki nitelikçe özgül basamakları -özgül sosyo-ekonomik kuruluşları- araştırır.

Marksçı sosyo-ekonomik kuruluş kavramı, tarihin incelenmesini somut bir temele dayandırmayı olanaklı kılar. Toplumların tarihi, özgür sosyo-ekonomik kuruluşların tarihi biçiminde oluştuğuna göre, bu sosyo-ekonomik kuruluşların gelişmesine ve birinden diğerine geçişine ilişkin yasaları araştırmak gerekir. İşte Marks'ın izlediği yol budur. Marks, *Kapital*'de, kapitalist sosyo-ekonomik kuruluşun oluşumuna ve gelişimine ilişkin yasaları analiz etmiş ve onun tarihsel bakımdan geçici karakterini göstererek, yerini kaçınılmaz olarak yeni ve daha yüksek sosyo-ekonomik kuruluş olan komünist sosyo-ekonomik kuruluşa bırakacağını belirtmiştir. Sosyo-ekonomik kuruluşlar teorisi, Marksçı sosyolojinin dayandığı temeldir.

1. SOSYO-EKONOMİK KURULUŞ KAVRAMI

Bir önceki bölümde maddi ürünlerin üretilme tarzının toplumsal yaşamın ve tarihsel gelişimin temeli olduğunu göstermiştik.

Üretim tarzı tüm diğer toplumsal fenomenlerle ve süreçlerle bağıntılıdır. Bu bağıntı, doğrudan ya da az çok dolaylı bir bağıntı olabilir; ne var ki her zaman mevcuttur ve bu bağıntının keşfedilmesi maddeci tarih anlayışının en önemli özelliğidir. Devlet ya da ulus, bilim ya da ahlak, dil ya da sanat gibi hangi toplumsal fenomeni ele alırsak alalım, bunlar kendi başlarına değil, ancak toplum tarafından ortaya çıkarılan ve belli toplumsal gereksinimlere tekabül eden fenomenler olarak kavranabilirler. Tıpkı belli bir toplumda yaşayan insanların yaşam tarzının, esas itibariyle üretim tarzı tarafından belirlenmesi gibi, tüm diğer toplumsal fenomenler de, son tahlilde, üretim tarzına bağlıdırlar ve ondan kaynaklanırlar.

O halde her toplumun barındırdığı toplumsal fenomenlerin tümünün iç bütünlüğü ve karşılıklı bağıntısı, belli yasalara uygun bir şekilde ortaya çıkar.

Toplumsal yaşamın tüm yanları birbirleriyle organik bir şekilde bağıntılı olup, son tahlilde üretim ilişkilerine tabidir. Üretim tarzı, toplumun, sosyo-ekonomik kuruluşun maddi ve ekonomik temelidir; toplumun, sosyo-ekonomik kuruluşun iç yapısının bütününü belirler. Bu nedenle Lenin, sosyo-ekonomik kuruluşu bütünsel tek bir «toplumsal organizma» olarak, yani *bağlamlı toplumsal fenomenlerin ve ilişkilerin bir sistemi olarak* tanımlar. Sosyo-ekonomik kuruluş bireylerden oluşmuş bir yığın, çeşitli toplumsal fenomenlerin mekanik bir şekilde bir araya gelmiş toplamı değil, her bir bütünleyici parçasının (yani çeşitli toplumsal fenomenlerin) kendi başlarına, yalıtılmış olarak değil, diğer toplumsal fenomenlerle bağıntılı olarak ele alınması gereken bir bütündür; çünkü fenomenlerin her biri sosyo-ekonomik kuruluşun işleyişi ve gelişimi açısından belli ve benzersiz bir rol oynar. Bu bütünlük sosyo-ekonomik kuruluş kavramında ifadesini bulur. Bu kavram, belli bir tarihsel basamakta toplum yaşamının her yanını (toplumu karakterize eden maddi ve teknik temelden ona özgü düşünme tarzına kadar her yanını) kapsar.

İnsan toplumlarının tarihi, çeşitli coğrafi ve tarihsel koşullarda yaşayan, kendi etnik, ulusal ve kültürel özelliklerini taşıyan ve kendi tarihlerine sahip olan tek tek ülkelerin ve halkların tarihlerinin birleşmesinden oluşur. Bir süreç olarak dünya tarihinin son derece çeşitlilik göstermesi, bazı filozofları ve sosyologları tarihte yinelenmeye yer olmadığını, tüm olayların ve fenomenlerin tarihte bir kez ortaya çıktığını ileri sürerek, tarih biliminin görevini, yalnızca bu tek tek olayları tanımlamaya ve onları belli bir ideal açısından değerlendirmeye yöneltmiştir. Tarihe böylesi bir yaklaşım öznelciliğe sürüklenmeye mahkûmdur. Çünkü bu şekilde, tarihi yargılamadaki idealler ve değerlerin seçimi gelişigüzel olup, tarihte neyin asli, daha önemli, belirleyici ve neyin türetilmiş ve ikincil olduğunu ayırt etmemizi sağlayacak nesnel ölçütten bizi yoksun bırakır.

Marksçı toplum teorisi, toplumsal ilişkiler bütünlüğü içinden *en önemli ve sonucu belirleyici ilişkiler olarak üretim ilişkilerini* seçip ayırarak bu öznelciliği aşmıştır. İşte, üretim ilişkileri toplumsal yaşamdaki asli olan ile asli olmayan yanları ayırt etmemizi sağlayan nesnel ölçütü verir. Ayrıca bu, çeşitli ülkelerin sistemlerinde görülen yinelenebilirliği ve düzenliliği, tarihsel gelişmenin tek bir basamağındaki tek tek halkların tarihlerinde görülen genel özellikleri açıklığa kavuşturur. Örneğin, İngiltere, Fransa ve ABD, tarihlerinin, politik örgütleniş biçimlerinin ve kültürlerinin çeşitliliğine karşın, bir işçi sınıfına ve bir burjuvaziye sahip olma, içinde sömürü ilişkilerini barındırma, kapitalist mal üretimine dayalı bir ekonomiye sahip olma gibi ortak özellikler taşırlar; böylelikle de burjuva toplumu basamağında olup, kapitalist sosyo-ekonomik kuruluşun örnekleridir. Bilim, ülkelerin ve halkların tarihlerinde genel olanı seçip ayırmak ve bu temel üzerinde, onların gelişmesinin özgül özelliklerini daha yakından tanımlamak gibi geniş bir karşılaştırma alanıyla yüz yüze bulunmaktadır.

Bu yaklaşım, sosyalist toplumun kuruluşunun ve gelişmesinin analiz edilmesinde de aynı derecede önem taşır. Çeşitli ülkelerde sosyalizmin kuruluşuna geçiş, bir süreç olarak dünya tarihi açısından, gerçekte yeni bir toplumsal kuruluşun (özgül yasalarıyla komünist sosyo-ekonomik kuruluşun) gelişmesi anlamına gelir. Bu yasalar, sosyalist gelişme yoluna girmiş bulunan tüm ülkelerde

geçerlidir. Bunun yanı sıra, sosyalizme geçiş her ülkede, o ülkenin tarihsel, ulusal, kültürel özelliklerine uygun şekilde ve elbette, o ülkedeki üretim güçlerinin ulaştıkları gelişmişlik düzeyine bağlı olarak gerçekleşir. Tarihsel maddecilik her iki etkenin, mutlaklaştırılmaksızın gözönünde bulundurulmasını gerektirir. Ulusal özelliklerin abartılması, «sosyalizme giden ulusal yolun» mutlaklaştırılmasına neden olur ve bu da sanki sosyalizmin değişik ülkelerdeki gelişmesi birbirinden tamamen farklıymış gibi bir sonuca varılmasına yol açar. Böylelikle de değişik sosyalist ülkelerin deneyimlerinin biribirleri için önemi yadsınarak, bazı sosyalist ülkelerin kendi içlerine kapanması haklı gösterilmek istenir. Böylesi bir anlayış, sosyalist topluluğun birliğinin zayıflamasına yol açacak olan milliyetçi eğilimlerin dal budak salması sonucunu doğurur. Ama öte yandan, ulusal özelliklerin yadsınması, sosyalizmin kurulmasına ilişkin genel yasaların ve özelliklerin dogmatik bir tarzda yorumlanması da, söz konusu halkın geleneklerinin ve tarihinin küçümsenmesine yol açabilir. O halde tarihte birlik ve çeşitlilik sorunu, teorik ve genel sosyolojik bir önemin yanı sıra, politik, pratik bir önem de taşımaktadır.

Sosyo-ekonomik kuruluş kavramı, tek bir tarihsel gelişim basamağında bulunan çeşitli ülkelerin sistemlerindeki genel özellikleri yakalamayı sağladığı gibi, tarihsel bir dönemi, bir diğerinden ayırt etmemize de olanak verir. Her sosyo-ekonomik kuruluş insan toplumlarının gelişiminde belli bir basamağı gösterir.

Toplumların tarihi, bir sosyo-ekonomik kuruluşunun gelişiminin ve bir başka sosyo-ekonomik kuruluş tarafından ortadan kaldırılmasının tarihidir. Marksçı tarihçiler, genellikle insanlık tarihinin gelişiminde egemen mülkiyet biçimleriyle (üretim ilişkileriyle) birbirinden ayırt edilebilen beş temel sosyo-ekonomik kuruluş tanımlamışlardır. Bunlar, ilkel, köleci, feodal, kapitalist ve komünist sosyo-ekonomik kuruluşlardır. İlkel komünal toplumda insanın ortaya çıkışına tanık oluyoruz. İlkel komünal toplum insan toplumunun daha da gelişmesinin ön koşullarını yaratmıştır. Bu toplumu, aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sınıfları barındıran köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum izler. Bu toplumların belirgin özellikleri toplumsal eşitsizlik, insanın insan tarafından sömürülmesi ve sınıf savaşımıdır. Kapitalizm sınıf uzlaşmazlıklarına dayalı son sosyo-ekonomik kuruluştur; eşitliğe ve kardeşliğe, insanların birlikte yaşarlarken birbirlerine yardımda bulunmalarına, doğaya egemen olmak ve insanın çok yönlü gelişimi için gerekli olan koşulları sağlamak için birlikte çalışmalarına dayanan, uzlaşmazlıkların bulunmadığı komünist sosyo-ekonomik kuruluş tarafından ortadan kaldırılır.

Sosyo-ekonomik kuruluşların bu şekilde ard arda dizilişi, her halkın tarihinin izlenmesi gerek değişmez bir şema değildir; çünkü gelişme süreçleri içinde duraklamaya giren halklar olduğu gibi, bu sosyo-ekonomik kuruluşlardan bazılarını tümüyle atlayan halklar da vardır. Tarih ayrıca çeşitli geçiş biçimleri de ortaya koymuştur.

Yukarıda verilen sosyo-ekonomik kuruluşlar modeli, tarih sürecinin temel basamaklarını göstererek insanlığın gelişmesinin ana çizgisini ortaya koyar; bu da somut tarihe ilişkin yöntemsel araştırmalar yapılması ve tarihsel sürecin

diyalektiğinin izlenmesi bakımından önem taşır.

Demek ki, sosyo-ekonomik kuruluş kavramı, tarih sürecindeki birliğin ve çeşitliliğin kabul edilmesine dayanır. Her ülke ve halk, tarihsel gelişimleri içinde başka başka yollar izliyorlarsa da, tarihte belli bir yinelenme, düzenlilik ve yasaya uygunluk vardır. Bunun yanı sıra tarihsel gelişimin ayrı ayrı basamakları birbirinden nitelikçe farklı toplumsal ilişki sistemlerini temsil ederler.

Sosyo-ekonomik kuruluş, belli bir toplum tipidir; mevcut üretim tarzı temeli üzerinde özgül yasalara göre işleyen ve gelişen, bütünsel bir toplumsal sistem dir. Sosyo-ekonomik kuruluşun ekonomik iskeletini, tarihsel bakımdan sınırları belli üretim ilişkileri oluşturur; ancak diğer toplumsal fenomenler ve ilişkiler de, sosyo-ekonomik kuruluşun incelemeye başlayacağımız karmaşık yapısını ortaya çıkararak onun bütün vücudunu, etini ve kanını yaratırlar.

2. *SOSYO-EKONOMİK KURULUŞUN YAPISI TEMEL YAPI VE ÜSTYAPI*

Her sosyo-ekonomik kuruluş nitelikçe diğerlerinden ayrılan özgül bir toplumsal organizmadır. Ama bir sosyo-ekonomik kuruluş aynı zamanda böylesi sosyo-ekonomik kuruluşların tümü ya da en azından çoğunluğunda var olan genel yapısal özelliklere de sahiptirler. Böylesi genel yapısal öğelerin bilinmesi, her sosyo-ekonomik kuruluşun, her somut toplumun incelenmesine ilişkin yaklaşımın ilkelerini saptamamızı sağlar. Her toplum *belli bir toplumsal ilişkiler tipiyle* belirlenir. Toplumsal ilişkiler, yalnızca toplumun içinde varolan ve insanların toplumsal faaliyet süreçlerinde, yani üretim alanında, politika ve kültür yaşamında vb. ortaya çıkan bağıntıların ve etkileşimlerin özel bir biçimini temsil eder. Bu ilişkiler, yalnızca toplumun içinde varoldukları için değil, aynı zamanda geniş yığınların, toplumsal grupların ve sınıfların etkileşiminden doğdukları için toplumsal ilişkiler biçiminde tanımlanırlar.

Toplumsal ilişkiler son derece çeşitlidir. Ekonomik, politik, hukuksal, sosyopsikolojik, örgütsel ve ahlaksal ilişkiler gibi türleri vardır. Bu çeşitlilik içinde herhangi bir düzenli bağlamlılığı bulabilmek için, hangi ilişkilerin asli ya da birincil, hangi ilişkilerin ise türetilmiş ya da ikincil olduğuna karar vermek gerekir.

Lenin, Marks'ın maddeciliği tarihe uygularken toplumsal ilişkilerin tümünü, *maddi* ve *ideolojik* ilişkiler olmak üzere ikiye ayırdığını söyler; öyle ki, ideolojik ilişkiler, maddi ilişkilerin üstünde yükselen bir üst yapıyı oluştururlar.

Maddi ilişkiler, her şeyden önce, temel insan faaliyeti tipi olarak maddi ürünlerin üretilmesi süreci içinde doğan üretim ilişkileri (ekonomik ilişkiler)dir. Aynı zamanda, insan ile doğa arasındaki ilişkiler, üretim ile tüketim arasındaki ilişkiler, günlük yaşam alanındaki, aile içindeki ilk, birincil ilişkiler de maddi ilişkilerdir. O halde, maddi toplumsal ilişkiler kavramı, ekonomik ilişkiler kavramından daha geniş kapsamlıdır.

Tüm maddi ilişkilerin ortak yanı, toplumsal bilinçten bağımsız bir şekilde varolmaları, tüm diğer toplumsal ilişkilere göre birincil olmalarıdır. Böyle bir ilişkiye örnek, üreticiler arasındaki bir ilişki olarak kavranan değerdir. Değer,

Marks'a göre, üretilmiş bir nesne kadar, kullanım değeri kadar nesnel ve maddi bir şeydir. Ne var ki, duyu organlarıyla algılanabilecek cisimsel bir şey değildir. Değer, üreticiler arasındaki nesnel maddi bir ilişkidir. O halde, toplumsal anlamda maddilik, cisimsel, elle tutulur, gözle görülür bir şey anlamında maddilikle tamamen özdeşleştirilmemelidir. Elbette, toplum insan çalışmasının ortaya çıkardığı maddi cisimsel varlıklar olmaksızın varolamaz. Üretim aletleri, evler, tarlalar, parklar, kanallar, tümüyle insan elinin yapıtları, insanların faaliyetlerinin ve fikirlerinin maddileşmiş halleridir. Ne var ki, «toplumsal madde»yi, tüm toplumsal ilişkilerin nesnel temelini yalnızca bu öğeler oluşturmaz. Bu temel, maddi toplumsal ilişkiler tarafından, yani doğrudan yaşamlarının üretimi ve yeniden üretimi sürecinde insanlar arasında doğan ilişkiler tarafından oluşturulur.

Politik, hukuksal ve ahlaksal ilişkiler gibi üstyapı ilişkileri yani maddi ilişkilerden türeyen ikincil ilişkiler, *ideolojik ilişkiler* genel başlığı altında gruplandırılabilir. Bu ilişkilerin özgül özelliği, ancak toplumsal bilinç yoluyla bir ön geçişten sonra doğmuş olmalarıdır. Örneğin bir proletarya partisinin üyeleri arasındaki ilişkiler bilinçli bir şekilde kurulur; politik bir parti onun programını ve taktiklerini bilinçli bir şekilde benimsemiş olan insanlardan oluşur.

Burada fikir, örgütlenmeden önce gelmektedir. Bunun tersi, üretim araçlarından yoksun olan ve ekonomik zorunluğun baskısıyla işgücünü kapitaliste satmak durumunda bulunan insanların ekonomik ilişkiler alanında kendiliğinden proletarya sınıfı gibi bir grup oluşturması açısından doğrudur.

Maddi ve ideolojik ilişkiler arasında yaptığımız bu ayırım sayesinde, her sosyo-ekonomik kuruluşun, yapısını ve özgül özelliklerini karakterize eden kavramların (temel yapı ve üstyapı kavramlarının) tanımlanmasına geçebiliriz.

Temel yapı ve üstyapı göreceli kavramlardır.

Temel yapı toplumun ekonomik yapısıdır, belli bir toplumdaki üretim ilişkilerinin tümüdür. Temel yapı kavramı, maddi üretim alanının dışında bulunan toplumsal fenomenlerin ekonomik temeli olarak üretim ilişkilerinin toplumsal işlevini dile getirir. Maddi üretim güçlerinin bir biçimi olan üretim ilişkileri, aynı zamanda üstyapısal biçimlerin içeriğini de belirlerler.

Üstyapı üç grup toplumsal fenomeni kapsar. Birincisi toplumsal fikirler, heyecanlar, toplumsal duygular, yani ideoloji ve toplumsal psikolojidir. İkincisi devlet, mahkemeler, din kurumları gibi çeşitli örgütleri ve kuruluşları kapsar. Üçüncüsü ise üstyapısal (ideolojik) ilişkilerdir. Sonuç olarak denilebilir ki, *üstyapı mevcut ekonomik temel yapı üzerinde yükselen, toplumsal fikirlerin, kuruluşların ve illşkilerin tümüdür.* Üstyapı bazı ortak özellikler taşıyan farklı türden toplumsal fenomenleri kapsar.

Üstyapı, temel yapı tarafından belirlenir. Engels şöyle yazıyor: «... toplumun ekonomik yapısı, her zaman, --bizim yalnız başına ondan yola çıkarak hukuksal ve politik kuruluşların yanı sıra, belli bir tarihsel dönemin dinsel, felsefi ve diğer fikirlerinin oluşturduğu tüm üst yapının nihai açıklamasını yapabileceğimiz-- gerçek temeli sağlar.» (1)

(1) **F. Engels, Anti-Dühring, s. 37**

Her sosyo-ekonomik kuruluşun bir temel yapısı ve bu temel yapıya tekabül eden bir üstyapısı vardır. Bu nedenle gerek temel yapı gerekse üstyapı tarihsel bakımdan özgül bir karakter taşırlar.

Bir toplum, ekonomik temel yapısının türüne, içinde barındırdığı sınıflara bağlı olarak, bunlara tekabül eden gerek politik, hukuksal, dinsel, felsefi görüşlerin oluşturduğu sistemler gerekse ilişkiler ve kuruluşlar tarafından belirlenecektir. Emekçi halkın, politikada, hukuk sisteminde ve zihinsel yaşamda egemen rol oynadığı bir toplumun ekonomisinin feodal beylerin ya da kapitalistlerin egemenliği altında olması kesinlikle olanaksızdır. Böylesi bir uyumsuzluk hiçbir zaman varolamaz. Feodal toplumda ve burjuva toplumunda üretim ilişkileri, sınıfsal ilişkilerdir. Mevcut ekonomik yapıda egemen durumda olan sınıf, elbette kendi politik egemenliğini de kurar; ekonomik ve politik egemenliğini koruyan yasaları çıkartır, ideolojik alanda daha egemen bir konuma sahiptir. Başka bir deyişle, mevcut ekonomik yapıda egemen durumda olan sınıf, toplumsal üstyapıda da tümüyle egemendir.

Üst yapı mevcut temel yapının mahiyetini yansıttığı için, temel yapıyı saran çelişkileri de aynı şekilde dile getirir. Sınıflara bölünmüş toplumlarda ekonomik çelişkiler kaçınılmaz olarak üstyapıda ifadelerini bulurlar. Devlet ile yığınların devrimci zihniyeti ve hareketleri arasındaki, farklı politik partiler arasındaki ve ideolojik bakımdan farklı sınıflar arasındaki çelişkiler böylesi çelişkilerdir.

Ayrıca hem geçmişin kalıntılarını hem de geleceğin tohumlarını içlerinde barındırdıklarından, gerek temel yapıda gerekse üst yapıda iç çelişkiler ortaya çıkar. Aynı nedenle, gelişme sürecinde temel yapıyla üstyapı arasında da çelişkiler doğabilir. Örneğin 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da, o dönem için ilerici bir karakter taşıyan kapitalist ilişkiler ile egemen feodal üstyapı arasında derin çelişkiler doğmuştur. Feodalizm koşullarında bile, ekonomik gücünün bilincinde olan burjuvazi, onun ideolojik ve politik sözcüleri, ekonomide, politikada ve ideolojide egemen olan feodal sisteme karşı çıktılar. Böylelikle ezgi altındaki köylülerin ve kent emekçilerinin geniş yığınlarının desteğini sağlamayı başardılar. O dönemde Batı Avrupa, burjuvaziye politik ve manevi egemenlik sağlayan, kapitalist ilişkilerin gelişme yolunu açan anti-feodal, burjuva devrimleriyle dalgalandı.

Çağımızda kapitalist toplum, sosyalizmin maddi ve örgütsel önkoşullarını yaratır. Ancak sosyalist üretim ilişkileri kapitalist toplum içinde olgunlaşamaz; çünkü bu ilişkiler üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti temeline dayanır ve böylesi bir mülkiyet biçimi ancak politik devrim yoluyla kurulabilir. Muazzam kapitalist üstyapının bütünü (burjuva devleti, ideolojik mekanizma vb.) kapitalizmin korunması, onun ekonomik düzeninin ayakta tutulması için kurulmuştur. Kapitalist temel yapının, sosyalist temel yapıyla yer değiştirmesi, bir sınıf savaşımı ve bir sosyalist devrim olmaksızın gerçekleşemez. Sosyalist devrim sürecinde, işçi sınıfıyla onun bağlaşıkları erki elde eder ve proletarya diktatörlüğü biçimindeki sosyalist üstyapının temellerini kurar. Emekçi halk, proletarya diktatörlüğü aracılığıyla eski temel yapıyı ortadan kaldırır, burjuva üstyapısını yıkarak onu dönüşüme uğratır, sosyalist ekonomik ilişkileri, yeni toplumsal ilişkiler sistemini yaratır.

Sovyetler Birliği'ndeki ve diğer sosyalist ülkelerdeki sosyalist devrimlerin, birinci olarak politik ve ideolojik üstyapının temellerini yeni baştan kurma; ikinci olarak sosyalist ekonomik sistemi yaratma sonucunu doğurmuş olması; bazı burjuva sosyologlarının ve politikacılarının sosyalist devrimlerin pratiğinin, tarihsel maddeciliğin temel yapının üstyapıya göre birincilliğine ilişkin öğretisini yıktığını iddia etmelerinin bahanesi olmuştur.

Oysa durum tümüyle farklıdır. Yeni politik üstyapı boşlukta doğmamıştır. Onun doğuşu, sosyalizme geçişin ekonomik bakımdan zorunluğunu dile getirir. Bizzat sosyalist devrim, sosyalizmin zorunlu maddi önkoşulları kapitalizmin bağrında oluşmadan, kapitalist üretim tarzının barındırdığı üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler keskinleşmeden gerçekleşemezdi. Bunun yanı sıra, yeni politik üstyapı sosyalist ekonomik temel yapının bir nedeni değil, yalnızca onu kurmanın bir aracı, işçi sınıfın ve onun bağlaşıklarının kullandığı bir alettir.

Sonuç olarak denilebilir ki, daha ilk döneminde bile proletarya diktatörlüğüne dayanan devletin herhangi bir ekonomik temel yapıdan yoksun bir şekilde varolmadığı açıktır. Devlet, işçi sınıfının erki ele geçirmesinin güvencesi olan devrimin utkusundan hemen sonra doğan sosyalist ekonomik yapıya dayanır. Ancak sosyalizmin ekonomik yaşamda utkuya ulaşmasından sonra, üstyapının dönüşüme uğratılması gerek sosyalist devletin daha da geliştirilmesi gerekse sosyalist fikirlerin yığınların bilincinde utkuya ulaşması yoluyla tamamlanır. Tarihsel deneyimin gösterdiği gibi, geniş halk yığınlarının bilinçlerinin yeniden biçimlendirilmesi, yeni sosyalist fikirlerin eski fikirler, inançlar ve ahlak değerleri üzerinde nihai ve kesin bir utkuya ulaşması uzun yıllar alan bir süreçtir. Bu nedenle sosyalist üstyapı nihai olarak ancak sosyalist temel yapı kurulduktan sonra oluşabilir. O halde, sosyalist devrimlerin deneyiminin, sosyalizmi kurma deneyiminin tarihsel maddeciliği çürütmek bir yana, onu doğruladığı ve zenginleştirdiği mantıksal sonucuna varıyoruz.

Daha önce üstyapının, temel yapıya bağımlılığını gördük. Bu bağımlılık, *ekonomik temel yapının, politik ve ideolojik üst yapının, onun bütünleyici parçalarının içeriğini belirlemesinde dile gelir.* Üstyapıdaki değişimler, temel yapıdaki değişimlerin etkisi altında oluşur. Eski temel yapının ortadan kaldırılması ve yenisinin ortaya çıkması dev üstyapının bütününün de dönüşüme uğramasını sağlar.

Bunun yanı sıra üstyapı temel yapı karşısında *göreceli bir bağımsızlığa* sahiptir. Toplumsal bir sistem, hiçbir zaman mekanik bağımlılıklar sistemi gibi katı ve sıkı bir şekilde belirlenemez. Temel yapı, üstyapıyı ekonomik ve politik sınıfsal çıkarlar, ekonomi ile ideolojinin çeşitli biçimleri arasında yer alan ara halkaların karmaşık sistemi vb. yoluyla etkiler. Tarih, insanlar, toplumsal sınıflar tarafından yapılır. Bunlar temel yapıyı dönüşüme uğratır, devrimler yapar, üst yapıyı değiştirir, politikayla uğraşır ve yeni fikirler geliştirip, ideolojik savaşım verirler. Bu nedenle, üstyapının temel yapıya bağımlılığı aşırı basitleştirilip, bu otomatik bir şekilde işleyen bir mekanizma olarak kavranmamalıdır. Sonra, üstyapıdaki tüm değişmeleri hemen ekonomik nedenlere maletmek de yanlıştır. Üstyapının öğeleri arasında, zaman zaman ekonomik bir şekilde

belirlenmeyen sonuçlara yol açan çeşitli karşılıklı ilişkiler oluşur. Ekonomi, toplumsal üstyapıyı, ancak son tahlilde belirler.

Üstyapı her zaman temel yapı da dahil olmak üzere toplum yaşamının tüm yanlarına etki eden *aktif bir güçtür.*

Üstyapının toplumsal işlevi, kendi temel yapısının savunulmasından, korunmasından ve geliştirilmesinden ibarettir. Sınıflara bölünmüş bir toplumda üstyapı, ekonomide egemen rol oynayan sınıfa, üstyapıda da politik ve ideolojik egemenlik sağlar. Sosyalist üstyapı, işçi sınıfının önderliğinde emekçilerin erkini güvence altına alır, Sosyalist ekonomik ilişkilerin sağlamlaştırılıp geliştirilmesine ve komünist ilişkilerin yaratılmasına yardımcı olur. Üstyapı yalnızca ideolojik bir güç değildir. Daha önce de söylediğimiz gibi, toplumsal fikirleri, politik partiler, insan iradesiyle kurulan örgütler gibi biçimler almış olan politik, hukuksal ve diğer kuruluşları kapsar. Devlet gibi politik bir üstyapı, salt ideolojiye değil, toplumsal denetimin belli biçimlerine de dayanır; baskı uygular; ordu, polis, mahkemeler ve tutukevleri gibi maddi etkenleri de kapsar.

Bugün, üstyapının aktif bir etken olarak tarihte oynadığı rol hızla artmaktadır Burjuva üstyapısının aktifliği, kapitalist düzeni ayakta tutabilmek için yığınlar üzerinde politik ve ideolojik etki yapacak araçlara başvurmaya yönelik olup, burjuva devleti, kapitalist ekonominin düzenlenmesi, toplumsal uzlaşmazlıkların zayıflatılması, sosyalist dünyaya karşı ordunun güçlendirilmesi ve silahlanma yarışının hızlandırılması için kullanılmaktadır. Buna karşılık sosyalist üstyapı, sosyalist temel yapıyı koruyup sağlamlaştırarak, yeni toplumun kurulmasına ilişkin yaratıcı hedeflerin hizmetine koyulmaktadır. Yeni toplumsal ilişkilerin bilinçli ve planlı bir şekilde kurulması zorunluğu, sosyalist üstyapının gittikçe artan aktifliğini koşullar ve açıklar.

Bizzat üstyapının içinde de, temel yapıdaki değişimlerle atbaşı giden gelişmeler olur. Üstyapı, temel yapıya ne kadar fazla tekabül ediyorsa, onun üzerinde o kadar fazla etkisi olabilir. Sosyalist ekonomik ilişkilerin gelişimini körükleyen sosyalist üstyapı, bu ilişkilerin yeni düzeyine, maddi üretimin ve kültürün yeni düzeyine daha iyi uyan yeni biçimler alır. Böylelikle üstyapı, sosyalist temel yapının gelişiminde daha etkili bir araç olabilmektedir.

Temel yapı ve üstyapı her sosyo-ekonomik kuruluşun belli başlı yapısal öğeleridir. Bunlar sosyo-ekonomik kuruluşun nitelikçe benzersizliğini, diğer sosyo-ekonomik kuruluşlarla arasında varolan farklılığı karakterize ederler. Sosyo-ekonomik kuruluş, temel yapı ve üstyapıdan başka toplumsal yaşamın, günlük işler, aile ilişkileri gibi bir dizi diğer öğelerini de içerir; ne var kl temel yapı ve üst yapı bir sosyo-ekonomik kuruluşun bütünsel bir toplumsal organizma olarak özgül mahiyetini belirlerler.

3. TARİH SÜRECİNDEKİ BİRLİK VE ÇEŞİTLİLİK

Sosyo-ekonomik kuruluşların gelişimi ve bir sosyo-ekonomik kuruluşun yerine bir başkasının geçmesi, tarihin ilerleyen akışını belirler. Burada, üretim tarzının bir yanı olan üretim güçleri, toplumun ilerleyen gelişmesindeki sürekliliği sağlayan, gelişimin daha alçaktan daha yükseğe doğru olan yönünü belir-

leyen öğedir. Üretim tarzının öteki yanı olan üretim ilişkileri, tarihsel gelişmedeki kesikliliği dile getirir. Devrini dolçlurmuş üretim ilişkileri ortadan kaldırılır, onun yerine daha yüksek tipte üretim ilişkileri ve daha yüksek bir sosyo-ekonomik kuruluş geçer. Bir sosyo-ekonomik kuruluşun doğuşu ve gelişimi, daha yüksek bir sosyo-ekonomik kuruluşa geçişi, üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin karakterine ve gelişim düzeyine uygunluğu yasasıyla açıklanabilir. Bu yasa, bir sosyo-ekonomik kuruluşun gelişmesindeki ve bir üst düzeydekiyle yer değiştirmesindeki bir eğilim olarak kendini açığa vurur. Daha önce de belirtildiği gibi, insan, ta başlangıçtan beri toplum içinde yaşar ve gelişir. Önceleri toplum küçük ölçekli bir klan ya da kabile biçimindeydi. Kabile aynı zamanda, içinde kan bağlarına dayanan akrabalık ilişkilerinin bulunduğu etnik bir topluluk, bir üretim birimiydi. Kabile üyeleri varlıklarını sürdürebilmek için ortaklaşa çalışıyorlar, bu da belli bir toplumsal örgütleniş tarzını ve dil birliğini doğuruyordu. Birlikte çalışma zorunluğu, tek başına insanın, kendiliğinden doğa güçleri karşısındaki zayıflığından kaynaklanıyordu. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için birleşmek zorundaydılar.

Ortak faaliyet (yalnızca yaşa ve cinsiyete göre işbölümü), bölüşümde eşitlik, katı kabile kuralları (tabular), tek tek kabile üyelerinin bu tabulara kesinlikle uyması ve genç kuşağı günlük amansız bir varoluş savaşımına hazırlayan gelişmiş bir sistem, insanlığın binlerce yıl süren bu ilk yaşam evresinin toplumsal ilişkilerini karakterize eden yanlardı. Burada yaşam tarzının ve tüm ilişkiler sisteminin, üretim düzeyine bağımlı olduğu tüm basitliğiyle apaçık görülüyordu. İlkel komünal sosyo-ekonomik kuruluş, genel geçerli bir karakter taşıyordu. Üretim güçleri kendi çerçeveleri içerisinde yavaş yavaş gelişiyordu. İnsanın çalışması gitgide daha üretken bir hale geliyor, tarımcılık ile hayvancılık, zanaatkârlık ile tarımcılık arasında işbölümü ortaya çıkıyordu. Bu koşullarda kabileler arasında ekonomik ilişkilerin yeni bir biçimi olan mübadele ortaya çıktı. İş aletleri bireysel bir karakter kazandılar. Ürünleri birlktirme, yeniden bölüşme ve zenginliklerin toplumun küçük bir kesiminin ellerinde birikmesi olanaklı hale geldi. Tüm bunların sonucunda yaratılan zenginliğin bir öğesi de bizzat insandı, çünkü işgücünün sömürülmesi ekonomik bakımdan kazanç getirici hale geldi. Tarımcılık yerleşik bir yaşam düzeni getiriyordu; el zanaatlarının gelişmesi ve çeşitli ürünlerin önemli miktarlarda üretilmesi ise insanların daha geniş topluluklar kurmasını ve kentlerde yerleşmesini gerektiriyordu. Tüm bu koşullar ilkel komünal toplumun çözülüp dağılmasına, bu toplumdaki ilkel eşitlik ilişkilerlnin kendisiyle birlikte yıkılıp gitmesine yol açtı. Onun yerini, özel mülkiyetiyle, insanın insan tarafından sömürülmesiyle sınıflı toplum aldı.

Sınıflı toplum her yerde aynı anda ortaya çıkmadı. İlk olarak, Yankçe ve Hıvang Ho, Nil ve Gan|, Dicle ve Fırat vadilerinde görüldü. Bu bölgelerin verimli ve kolay işlenebilir toprakları yalnızca ilkel tarım araçlarının kullanılması halinde bile oldukça iyi bir ürün sağlıyordu. İşte bu yüzden ilkel toplum ilk olarak buralarda parçalandı ve köleci toplum doğmaya başladı.

Kölecliğin toplumsal üretimin temeli olduğu yerde, köleci sosyo-ekonomik kuruluş doğdu. Bu toplum, en parlak devrini ve klasik biçimlerini Akdeniz çevresinde (Yunanistan'da ve onun sömürgelerinde, Kartaca'da, Roma'da ve Roma İmparatorluğu'nda) yaşadı. Bu toplumlarda köle edinmenin yolu genellikle

fetihlerdi. Yığınlar halinde kölelerin sömürülmesi, kölecilerin zenginliğinin kaynağını oluşturuyordu. Antik dünyanın tüm toplumsal örgütleri ve kültürü kölenin çalışması temeli üstünde kuruldu.

Genel olarak Yunanistan ve Roma, köleci sosyo-ekonomik kuruluşun bütününü değerlendirmemizde «model» olarak alınırlar. Fakat ne var ki, böylesi bir yaklaşım tarihsel bakımdan kusursuz değildir. Hindistan'da, Çin'de ve bir dizi yakın doğu devletlerinde gelişip biraz değişik biçimler göstermiştir. Kölecilik buralarda Roma'da ve Yunanistan'da olduğu gibi yaygınlaşmadı. Nisbeten kendi içine kapalı tarım komünleri sistemi, politik işlevlerinin yanısıra, --tarım yapılmasını sağlayan sulama tesislerinin kuruluşu ve bakımı gibi-- ekonomik işlevler de yüklenen merkezileşmiş despotik bir devlet ve bunlarla birlikte toplumun katı bir şekilde kastlara bölünmüş olduğu yapı, Karl Marks'ın *Asya üretim tarzı* adını verdiği üretim tarzına dayalı özel bir toplum türü yaratmıştır. Asya'da ve Afrika'nın Mısır gibi bazı ülkelerinde varolan böylesi bir toplum, sömürenlere ve sömürülenlere bölünmüş sınıflı bir toplumdur; ne var ki komünal ilişkilerin derin izlerini taşıyor ve bazı komünal biçimleri sürdürüyordu. Bu özellik toprağın özel mülkiyetinin düşük düzeyde bulunmasında özgül bir şekilde dile gelir.

Asya üretim tarzının özgül özelliklerini ve bu üretim tarzı temelinde kurulan toplumu incelemek, somut tarihsel araştırmaların konusudur. Bu üretim tarzının özel bir sosyo-ekonomik kuruluş olup olmadığı, tarihçilerin tartıştıkları bir sorundur. Ama bu üretim tarzının, son derece durağan, değişmeye ve gelişmeye direnen özel bir toplumsal örgütlenme türü olup, bu özellikleriyle -o günlerin- dinamik Akdeniz dünyasından kesin bir şekilde ayrıldığı da açıktır.

Feodal toplum, Asya Üretim Tarzı'na dayalı topluma ve köleci topluma göre daha yüksek düzeyde bir sosyo-ekonomik kuruluş biçimini temsil eder. Bu üç toplumun da maddi ve teknik temelini oluşturan ayni işaretleri, zanaatkârlık, tarım ve hayvancılıktır; ne var ki bunların gelişmişlik düzeyi feodal toplumda daha yüksektir.

Feodalizm, doğrudan üreticinin çalışmasından belli bir çıkar elde etmesini sağlayarak ve işgücünün yeniden üretimi açısından köleci topluma göre daha iyi koşullar hazırlayarak üretim güçlerine, daha önceki sosyo-ekonomik kuruluşlardan daha geniş olanaklar sağladı.

Ne var ki feodalizm de statik bir toplumdur. Alışılmış teknik, yerel içine kapanıklık ve kopukluk, ulaşım yollarının ve haberleşme araçlarının yetersizliği, her çeşit faaliyet için katı kurallar ve denetim, hiyerarşik olarak sınıflara bölünme, geleneklerin koyu baskısı, kilise tarafından manevi yaşamın sıkı bir şekilde denetlenmesi, ideoloji alanında dinin egemenliği tüm ilerici değişmeleri frenliyordu. Yaşam kısır bir döngüye hapsolup kalmıştı.

Ama feodalizm koşullarında, ağır ağır, belli belirsiz, yeni toplumsal yaşam tarzlarına geçişi sağlayacak önkoşullar ortaya çıkmaya başladı. İş bölümünün gelişimi, mal-para ilişkilerinin gelişmesi, yeni pazarların ortaya çıkması gibi etkenler, yeni üretim güçlerinin, makinalı üretime zemin hazırlayan korperasyonun ve atölyelerin doğmasına yol açtı. Yeni üretim güçleri, kendi gelişmelerine meydan verecek yeni ekonomik ve toplumsal biçimleri gerektiriyordu. Bu nedenle

feodalizm, yeni bir sosyo-ekonomik kuruluşa, kapitalist sosyo-ekonomik kuruluşa yolu acmak zorundaydı.

Kapitalizmle birlikte tarih, sözcüğün tam anlamıyla, bir dünya tarihi haline gelir; çünkü bölgelerin ve halkların daha önceki yalıtlanmışlığı ortadan kalkar ve ilk kez ekonomik ilişkiler dünya ölçüsünde yayılır, bir dünya pazarı doğar.

Kapitalizmin gelişiminin kaynağı ve temeli makinalı üretime bağlı üretim güçleridir. Ekonomik ve toplumsal gelişmenin hızı bu dönemde çok artmıştır. Ne var ki gelişme artı-değerin (işçinin ücreti ödenmeyen çalışmasının) kapitalistler tarafından ele geçirilmesine dayandığı için, uzlaşmaz çelişkili biçimler içinde yol alır. Rekabet, kâr yağması, üretim anarşisi, dönemsel bunalımlar kapitalist ekonominin gelişmesinin belirgin özellikleridir.

Kapitalizm göreceli olarak kısa bir tarihsel dönem içinde, ilk sermaye birikiminden başlayarak, serbest rekabet sisteminden geçmiş, emperyalizm, devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizm çağına girmiş; yani bir dizi aşamayı yaşamıştır.

Marks'ın başlattığı kapitalizme ilişkin analizi sürdüren Lenin, serbest rekabetten tekelci kapitalizme burjuva devletini denetimi altına alan finans sermayesinin egemenliğine geçişin bir duraklama ve çöküş eğiliminin başlamasına işaret ettiğini, bunun ekonomik ve toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin çöküşünün habercisi olduğunu göstermiştir. Ancak bu duraklama eğilimini, üretimin gelişmesinin tamamen durması şeklinde yorumlamamak gerekir. Tersine çağdaş bilim ve teknik, ekonomik gelişmenin yüksek hızlara ulaşmasını olanaklı kılmaktadır. Ne var ki kapitalizmde bu gelişme son derece eşitsiz bir şekilde yürür. Bazı kapitalist ülkeler ya da tekel grupları kâr elde etme yarışında diğerlerini geçer ve böylelikle güçler oranını değiştirerek çelişkileri derinleştirir. Emperyalizm genel olarak kapitalizmin tüm çelişkilerini yoğunlaştırır, militaristleştirmeye hız verir, politik gericiliği körükler vb.. Bütün bunlar kapitalist sistemi zayıflatır, sosyalist devrimin önkoşullarını yaratır.

Daha sonraki gelişmeler, Lenin'in yargılarını doğrulamıştır. Son yıllarda burjuvazi, sallantıya giren durumunu sağlamlaştırmak için bir dizi önleme başvurmuş; varlığını tehdit edebilecek ekonomik bunalımları önlemek için, üretim ve tüketim sürecini düzenleme çabası içine girmiştir. Aynı şekilde bilimsel-teknik devrimin sağladığı olanaklardan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamaya çalışmaktadır. Ne var ki bu girişimler, üretimin toplumsal karakteri ile sahip çıkmanın özel mülkiyete dayalı kapitalist biçimi arasındaki, emek ile sermaye arasındaki, bir avuç tekelciyle emekçi yığınlar arasındaki ve bizzat kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki kapitalizmin temel çelişkilerini çözmekten uzaktır. Tersine, burjuvazinin başvurduğu önlemler, olsa olsa kapitalist toplumun üretim güçlerinin toplumsal karakterini güçlendirip, çağdaş üretim güçlerine tekabül eden bir ekonomik ilişkiler sistemine, sosyalist üretim ilişkilerine geçişi hızlandırırlar.

Kapitalizm, insanlık tarihinin çok büyük bir döneminin (sınıflara bölünmüş toplumlar döneminin) sona erdiği aşamadır. Bu dönem boyunca, ana toplumsal sorunların tümü, --bizzat sınıflar ve çelişkiler değişikliğe uğrasa da, sınıflara bölünmüş toplumların tümünde tarihsel gelişme tipi, toplumsal grupların politik ve ekonomik çıkarları arasındaki çeşitli çatışma biçimleri, yani sınıf sava-

şımı halinde aynı kaldığından-- bu toplumların tümünde etkisini hissettiren zorlu sınıf savaşımı sırasında çözümlenir.

İnsan sömürüsünün en dehşet verici biçimi olan kölecilikten başlayarak, sınıflı sosyo-ekonomik kuruluşların tarihi, sömürü biçimlerinin yavaş yavaş değişmesine, ekonomi-dışı zorlama biçimlerinin yerini ekonomik zorlama biçimlerinin almasına, gerek doğrudan üreticiler arasında gerekse üretim araçlarının mülkiyetine sahip bulunanlar arasında üretim faaliyetlerinin sonuçlarına duyulan maddi ilginin artmasına tanık olur. İnsanlık tarihinin bu sınıflara bölünmüş toplumlar döneminin büyük bir başarısı, insanı düşlenemeyecek kadar yüksek bir uygarlık düzeyine ulaştıran ve toplumsal uzlaşmazlıkların üstesinden gelerek insanlığın kökten yeni bir toplumsal varoluş düzeyine geçmesinin önkoşullarını yaratan teknikteki, bilimdeki ve kültürdeki dev gelişmedir.

Tarihsel sürecin ilk basamağı (ilkel komünal sosyo-ekonomik kuruluş), insan soyunun ortaya çıkması ve toplumsal gelişmesinin önkoşullarının yaratılması sonucunu doğurdu. İlkel toplumu kurmakla insan, kendini doğadan, «doğasal durumdan» kopardı ve kendi ayakları üstüne dikildi.

Sınıflara bölünmüş toplumun gelişmesinin nihai sonucu, bilimde ve maddi üretimde, insanın doğa güçlerini kendi hizmetine koşmasını sağlayacak bir gelişmişlik düzeyine ulaşılmış olmasıdır.

Tarihin yeni aşamasının (komünist sosyo-ekonomik kuruluşun) hedefi, insanın kendi toplumsal ilişkilerine egemen olmasını, maddi ve maddi olmayan üretimin yüksek gelişmişlik düzeyi temelinde kendini çok yönlü bir şekilde geliştirmesini sağlamak, yoldaşça işbirliğine dayanan ilişkileri ve komünistçe yardımlaşmayı güçlendirmektir.

Bu, dünya tarihinin mantığıdır. Günümüzde kapitalizmden komünizme geçiş dünya ölçüsünde gerçekleşmektedir. Uzun, sınıflara bölünmüş toplumlar dönemi sonuna yaklaşmakta ve yeni bir sosyo-ekonomik kuruluş gelişmektedir. İnsanlık tarihindeki bu yeni çağ, Büyük Oktobr Sosyalist Devrimi'yle açılmıştır. Daha sonra sosyalizm tek bir ülkenin sınırlarını aşmış, bir dünya sistemi haline gelmiştir. Yeni dünya, güçlüklerin ve çelişkilerin aşılması için amansız bir savaşım vererek ilerlemektedir. Yapılan hatalar düzeltilmekte, deneyimler genelleştirilmekte ve aşılan yolun öğrettiği dersler değerlendirilmektedir.

Sosyalizm, daha şimdiden bir dizi ülkede sağlam temeller atmış bulunmaktadır. Dünyanın hiçbir yerinde tarihin tekerleğini tersine döndürebilecek bir güç yoktur.

Tarihsel gelişmenin genel eğilimini, maddi üretimin hareket yasalarınca belirlendiği ölçüde incelemiş bulunuyoruz. Ne var ki bu, tarihsel sürecin her noktasındaki toplumsal gelişmeyi incelediğimiz anlamına gelmez. Somut tarih çok daha zengin olup, tarihsel süreci değişikliğe uğratan ve geliştiren bir dizi etkenin etkisi altındadır.

O halde bu sürece tek bir çizgi halinde ilerleyen bir şey gözüyle bakamayız. Tarihsel gelişme pek çok etkenin etkileşiminden kaynaklanır ve onu, somut biçimleri içinde anlayabilmek için, bu etkileşime katkıda bulunan asli etkenlerin tümünü gözönünde bulundurmak gerekir. Tarihsel maddecilik, somut tarihi incelemek için en bilimsel yöntemi sağlar; çünkü o, yalnızca tarihin bütünlüğünü ve genel doğrultusunu açıklığa kavuşturmakla kalmaz, aynı zaman-

da tarihteki çeşitliliği ne şekilde ele almamız gerektiğini de gösterir.

Marksçılığın kurucuları, tarihsel maddeciliğin kaba bir şekilde yorumlanmasına ve onun önermelerinin somut tarihe dayatılan ve böylelikle de somut olguların incelenmesinin ikamesi haline getirilen bir formül haline dönüştürülmesine karşı uyarılarda bulunmuşlardır. Nitekim Engels şöyle yazar: «... Maddeci tarih anlayışına göre, tarihte belirleyici öğe *son tahlilde,* gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marks ne de ben bundan daha fazla bir şey iddia etmiş değiliz. Şayet biri, [bu önermeyi] ekonomik öğenin *bir tek* belirleyicl öğe olduğu şeklinde çarpıtacak olursa onu, anlamsız, soyut, saçma bir laf haline dönüştürmüş olur.» (2) Engels, devamla, üstyapıdaki çeşitli öğelerin, ideolojiyi vb. gelişme sürecini etkilediğini söylemektedir. Eğer, bu tarihsel etkileşiml göz ardı edecek olursak ve ekonomik zorunluğun ilerlediği yolda önüne çıkan yığınla rastlantıyı göremezsek, (...teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması, birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden daha kolay olacak tır.» (3)

Dünya tarihinin genel gidişini çeşitlendiren türlü nedenler vardır. Daha önce, özellikle toplumsal gelişmenin ilk basamaklarında coğrafi koşulların toplum üzerindeki etkisinin, dünya tarihinin eşitsiz gelişmesini, bazı halkların, gelişmiş, bazılarınınsa az gelişmiş olmasını belirleyen asli etkenlerden biri olduğunu açıklamıştık. Coğrafi koşullar yüzünden her halk belli özgül bir tarihsel çevrede yaşar ve onun etkilerini hisseder. Yine, devlet, kültürel özgünlük, gelenekler, ideoloji, toplumsal psikoloji gibi ekonomiyle karşılaştırıldığında ikincil rol oynayan etkenlerin, tarihin akışı üzerindeki etkisini göz ardı edemeyiz. Örneğin kültürü ele alalım. Alman filozofu Oswald Spengler ve İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee'nin yalıtlanmış ve özerk kültürlerin varlığına ilişkin görüşleri, tarihteki birliğin yadsınması olduğu gibi, tarihsel gerçeklerle de çelişmektedir. Ama, öte yandan yalnızca ulusların değil, bölgelerin ve kıtaların kültürlerindeki özgünlüğü yadsımak da yanlış olur. Örneğin Avrupa ve Asya halklarının kültürleri birçok ortak yanlar içerdikleri gibi, --bu halkların tarihlerini incelemeye koyulduğumuzda görebileceğimiz gibi-- mutlak surette göz önünde tutulması gereken önemli bir özgünlük de taşırlar.

Tarihte bir halkın diğeri üzerindeki etkisi de önemli bir etkendir. Bu, savaştan ve istilâdan başlayarak, ticarete ve kültür alışverişine kadar çeşitli biçimler alır. Bu etki ekonomiden ideolojiye kadar toplumun bütün alanlarına uzanır. İdeolojik etkiler tarihte büyük bir önem taşır. Örneğin Avrupa'da ve Amerika'da Hıristiyanlığın, bir dizi Asya ve Afrika ülkesinde Budizmin ve İslâmiyetin yayılması önemli bir tarihsel rol aynamıştır. Devrimci işçi hareketinin gelişmesiyle birlikte, dünya tarihinin akışına dev bir etki yapan bilimsel Marksçı ideoloji, geniş bir yayılma zemini bulmuştur.

Dünya tarihinin eşitsiz gelişmesi göz önünde bulundurulmazsa tek tek ülkelerin benzersizliği kavranamaz. Kimi halklar ileriye giderken, kimileri yaya kalırlar; bazıları çeşitli somut nedenlerle bütün bir sosyo-ekonomik kuruluşu

(2) **K. Marks - F. Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c. 3, s. 487**
(3) **K. Marks - F. Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c. 3, s. 487**

atlayıp geçerler. Yazılı tarih boyunca, her dönemde, yalnızca bir tek sosyo-ekonomik kuruluş varolmamış, toplumsal gelişmelerinin çeşitli aşamalarında bulunan halklar yaşamış ve bunlar arasında karmaşık karşılıklı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, bir sosyo-ekonomik kuruluş diğerinin yerini alırken izlenen sıra, halklara göre değişik değişik olmuştur. Nitekim merkezi ve doğu Avrupa'da yerleşmiş bulunan Slav ve Cermen halkları arasında, sınıflı toplum öncesi sistemin parçalanması, eski Roma'da köleci sosyo-ekonomik kuruluşun yıkılmaya yüz tuttuğu bir zamanda başlamıştır. Bu nedenle merkezi ve doğu Avrupa ülkelerinde yeni yeni biçimlenmeye başlayan köleci yapı, bir sosyo-ekonomik kuruluş halinde gelişememiş ve bu halklar kabile sisteminden doğrudan doğruya feodalizme geçmişlerdir.

Tarihsel gelişmenin farklı basamaklarında bulunan halkların karşılıklı etkisinin karakteri, onların toplumsal sistemlerinin mahiyetine bağlıdır. Nitekim mahiyeti itibariyle kapitalizm, kapitalist Avrupa'nın, teknik üstünlüğünü kullanarak, diğer kıtaların halklarını köleleştirilmesini ve onları sömürgeci ezgiye boyun eğdirmesini sağlamıştır. Sömürgecilik, bu halkların gelişmesini durdurmakla kalmamış, çoğu kez onların hem kültürel hem de ekonomik gelişmesini geciktirmiştir.

Kapitalist sosyo-ekonomik kuruluşun bunalımlar içine düştüğü, gerilemeye başladığı ve bunun yerini ard arda birçok ülkede sosyalist sistemin almaya başladığı çağımız, toplumsal ve ekonomik bakımdan geri kalmış pekçok halka, kapitalizm aşamasını bertaraf ederek sosyalizme açılan bir yola girme olanağını tanımaktadır.

Kapitalizmle karşılaştırıldığında, sosyalist toplumun halklar arasında tamamen farklı türde ilişkiler geliştirdiği görülür. Sosyalist toplum, uluslar arasında gerçek bir eşitliğin sağlanması ve daha önceleri geri kalmış durumda bulunan halkların ekonomik ve kültürel bakımlardan ilerlemesinin hızlandırılması için elinden gelen her şeyi yapar. Bu, geri kalmış ülkelerdeki emekçi halkın, anti-kapitalist, anti-sömürgeci ilerici toplumsal güçlerin oynadığı rolün yanısıra, kapitalist dünya sistemiyle sosyalist dünya sistemi arasındaki savaşıma ve yarışmaya sosyalist sistemin ne şekilde kapitalizme karşı üstünlük sağladığına ve gelişmekte olan ülkelerde nasıl aktif ekonomik, toplumsal, politik, kültürel ve manevi etkide bulunduğuna da bağlıdır.

Tarihsel maddecilik, toplumsal gelişmenin ilerici karakterini, daha yüksek düzeydeki sosyo-ekonomik kuruluşların, alt düzeydekilerin yerini almasını kabul etmekle birlikte, hiçbir şekilde buna, yazgısı önceden belirlenmiş bir süreç gözüyle bakmaz. Tarihteki çeşitlilik, tek tek ülkelerin ve kıtaların gelişiminde görülen özgül özellikler, yukarıda da söylediğimiz gibi, bir dizi çeşitli nedenler kümesiyle belirlenmiştir.

Halkların tarihi her ne kadar çeşitlilik gösteriyorsa da, toplumsal gelişme, her bir tarihsel dönemde önde gelen bazı eğilimler gösterir. Dünya tarihinin herhangi bir kesitini, o sırada varolan önde gelen eğilimlere göre tanımlayabilmek için *tarihsel çağ/dönem* kavramına başvurulur. Köleci toplum çağı ya da feodal toplum çağı derken, bu sosyo-ekonomik kuruluşların egemen olduğu zaman aralıklarını kastederiz. Günümüzde hâlâ feodalizmin kalıntılarıyla karşılaşıyoruz

ama bugün kalkıp da «feodalizm çağı»nı yaşamakta olduğumuzu söylemek elbette saçmalık olur.

Çağ / dönem kavramı, egemen sosyo-ekonomik kuruluşun belirli aşamaları için de kullanılabilir. Nitekim, örneğin tekelcilik-öncesi kapitalizm dönemiyle emperyalizm dönemlerini ayırt ediyoruz.

Bir dönemin önde gelen eğilimlerinin saptanması için, Lenin'in gösterdiği gibi, o dönemde hangi sınıfın merkezi bir rol oynadığını, o dönemin ana içeriğini, gelişmesinin ana doğrultusunu ve ana özelliklerini saptamak gerekir.

Toplumun belli bir gelişme basamağını karakterize eden sosyo-ekonomik kuruluş kavramından farklı olarak, tarihsel dönem kavramı daha somuttur. Bu kavram, tarihin belli bir aşamasındaki belli bir zamanda oluşan süreçlerin çeşitliliğini dile getirir. Tek bir tarihsel dönemde, dünyanın çeşitli kesimlerinde, çeşitli sosyo-ekonomik kuruluşlar varolur. Örneğin, köleci toplum yapısı içinde yaşayan Yunan ve Roma halklarının yanıbaşında hâlâ ilkel komünal toplum aşamasında olan halklar yaşamışlardır. Yine, kapitalizm Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yerleşirken, bu kıtalar üzerindeki bazı ülkelerde hâlâ feodal ya da feodalizm-öncesi ilişkiler sürüyordu. Tarihsel dönem kavramı, hem söz konusu tarih kesiti için tipik olanı, hem de tipik olmayanı kapsar. Lenin'in söylediği gibi, her dönemde ileriye ya da geriye doğru, tek tek, kısmi adımlar vardır ve her zaman için hareketin ortalama tipinden ve ortalama hızından sapmalar olabilir.

Son olarak denebilir ki, dönem / çağ kavramı, insanlığın bir geçiş dönemi yaşadığı ve yaşamı içinde dev değişimlere tanık olduğu, bir sosyo-ekonomik kuruluştan bir diğerine geçişi kapsayan zaman aralığı anlamında da kullanılabilir. Nitekim feodalizmden kapitalizme geçişin farklı evreleri, Rönesans çağı ya da burjuva devrimleri çağı şeklinde karakterize edilmektedir.

Dünya tarihi açısından, zamanımız, kapitalizmden komünizme bir geçiş çağıdır. Bu geçiş, kapitalist sistemin tümünün derin bunalımını, yeni komünist toplumun kurulmasını ve gelişmesini yansıtarak, çağdaş toplumsal gelişmenin önde gelen eğilimini temsil eder. Aynı zamanda unutmamak gerekir ki, zamanımızda ilkel toplumdan tutun da sosyalist topluma kadar çeşitli toplumsal gelişme basamaklarında bulunan halklar vardır. Bu durum, toplumsal sorunların son derece büyük bir çeşitlilik kazanmasına yol açmaktadır. Bu sorunlar, yalnızca halkları toplumsal ilerlemenin daha yüksek bir basamağına ulaştıracak olan sosyalizm ve komünizm yoluna girmekle temelden çözümlenebilir. «Yeryüzünün önemli bir kesiminde sosyalizmin sağlam temellerinin atılmış olduğu ve durmadan geliştiği, kapitalist devletlerde, toplumun devrimci yoldan yeniden kurulmasını amaçlayan güçlerin büyüdüğü, pek çok ülkedeki ulusal kurtuluş savaşımlarının, sömürü ve ezgi sisteminin tümüne karşı bir savaşım haline dönüştüğü bugünkü aşamada, emperyalizmin tarihsel bakımdan herhangi bir perspektiften yoksun oluşu daha da apaçık bir hale gelmektedir.» (4) Sosyalizme dünya ölçüsünde geçiş süreci, tarihsel bir zorunluk olarak olgunlaşmakta ve çağımızın temel içeriğini oluşturmaktadır.

(4) 24th Congress of the CPSU, s. 214, Moskova, 1971

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİNIFLAR VE SINIF SAVAŞIMI

Tüm sosyo-ekonomik kuruluşlar için geçerli olan genel gelişme yasalarından farklı olarak sınıf savaşımı yasası yalnızca bazı sosyo-ekonomik kuruluşlar için geçerlidir. İnsanlık sınıflara bölünmüşlüğü tanımayan ilkel komünal sistemden yola çıkmış, sınıflara bölünmüş çeşitli sosyo-ekonomik kuruluşlardan geçerek sınıfların ebediyen ortadan kalkacağı komünist sisteme doğru ilerlemektedir. Toplumsal gelişimin belli basamaklarında neden sınıflar vardır? Sınıflar nedir? Sınıf ilişkileri toplum yaşamında nasıl bir rol oynarlar?

Bu sorulara doğru yanıtlar verilmesi, devlet, politik ilişkiler ve ideolojik yaşam gibi önemli toplumsal fenomenlerin özünü kavramada bir anahtar hizmeti görür. Sınıflara bölünmüş herhangi bir toplumun yaşamının analizinde sınıfsal yaklaşımın kullanılması, Marksçılığın temel yöntemsel ilkelerinden biridir. Lenin bu ilkenin önemini şu şekilde açıklamıştır: «İnsanlar her zaman politikada aldatmanın ve kendi kendini aldatmanın saf kurbanları olmuşlardır ve tüm ahlaksal, dinsel, politik ve toplumsal ibarelerin, açıklamaların ve vaadlerin arkasında şu ya da bu sınıfın *çıkarlarını* aramayı öğrenene dek böyle olmaya devam edeceklerdir.» (1)

1. SINIFLARIN KÖKENİ VE ÖZÜ

Sınıflar, geniş insan grupları olup, toplumun bölünmüşlüğüne yol açarlar. Bunların yanı sıra, toplumda sınıflara bölünmenin ilkelerinden farklı ilkelerin temelinde bir bölünmüşlüğe yol açan pekçok geniş gruplar vardır. Örneğin insanlar arasında --yeni ve eski kuşak gibi-- yaşlarına, cinsiyetlerine, ırklarına, milliyetlerine, uğraşılarına vb. göre bölünmüş gruplar bulunur.

Bu bölünmelerin bazıları yaş ve cinsiyet gibi doğal nedenlere dayanırken, bazıları kökenleri itibariyle toplumsaldır. İnsanlar arasındaki doğal farklılıklar kendi başlarına toplumsal farklılıklar doğurmazlar; toplumsal eşitsizlikle ancak belli toplumsal koşullarda bağıntılı olabilirler. Nitekim ırk eşitsizliğinin kökeni doğal değil tarihseldir. Farklı ırklara mensup halkların toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyi, ne bunların deri renklerine ne de saç biçimlerine atfedilebilir. Aynı şekilde cinsiyetler arasındaki toplumsal eşitsizlikler de doğal değil, tarihsel nedenlere dayanır. Tarihin ilk basamaklarında, anaerkil aile za-

(1) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c.19,s.28

manında, kadın, toplumda --üretimde oynadığı rolün değişmesine bağlı olarak daha sonra yitireceği-- ayrıcalıklı bir yere sahipti.

Genel olarak sınıflara bölünme hiçbir şekilde doğal farklılıklarla bağlı değildir; değişik sınıflar, tek bir ırkın, tek bir etnik grubun vb. içinde varolabilirler.

Bazı burjuva sosyologları, toplumların sınıflara bölünmesinin nedenlerini, politik etkenlerde, baskıda, örneğin halkların başka halklarca boyunduruk altına alınmasında ararlar. Kuşkusuz sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçiş baskı olmaksızın gerçekleşmemiştir. Ne var ki, baskı yalnızca toplumsal eşitsizliğin büyümesini hızlandırmış ve onu derinleştirmiştir, onun nedeni olmamıştır. Nasıl hırsızlık üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kökenini açıklayamıyorsa, aynı şekilde baskı da sınıfların kökenini açıklayamaz. Hırsızlıkla bir mülkün sahipliği bir başkasına geçebilir, ama bu geçiş özel mülkiyeti doğurmaz. Toplumun sınıflara bölünmesi, ekonomik nedenlerin bir sonucudur; örneğin eski Atina'da olduğu gibi, istilâların olmadığı yerlerde de toplumun sınıflara bölündüğü görülmüştür.

Sınıflara bölünmenin kaynağı, çeşitli üretim dallarıyla uğraşan ve çalışmalarının ürünlerini birbirleriyle mübadele eden üreticilerin birbirlerinden kopmasını şart koşan, toplum içindeki iş bölümüdür. Özel çalışma dalları olarak önce hayvancılık ve tarımcılık ortaya çıktı; derken el zanaatçılığı, tarımcılıktan ve nihayet zihinsel çalışma bedensel çalışmadan ayrıldı. Toplumsal iş bölümü ve mübadelenin başlamasıyla üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet gelişip komünal mülkiyet biçimine son verdi. Böylelikle toplumsal üretimde eşit olmayan konumlara sahip toplumsal gruplar (sınıflar) ortaya çıktı. Artık toplum, zenginler ile fakirler, sömürücüler ile sömürülenler olarak bölünmüştü; eşitsizlik topluma egemen olmuştu.

Sınıflara bölünmenin ilk ve en kaba biçimi köleciliktir. Kölecilik, dolaysız kaba kuvvetin kullanılımını içerdiğinden, ilk bakışta köleciliği zorlamanın yarattığı sanılabilir. Oysa bu anlayış yanlıştır. Kabileler arası silahlı çatışmalar ve bunların av alanlarını ele geçirmek için yürüttükleri savaşlar vb. sınıfların ortaya çıkışından çok öncelere gitmekle birlikte, bunlar tek başlarına köleciliğin ortaya çıkışına yol açamamışlardır; kölecilik, ancak toplumsal çalışmanın üretkenliğinin büyümesi düzenli olarak artı-ürün üretilmesini olanaklı kıldığında doğmuştur.

Sınıflar iki şekilde oluşmuştur: Birincisi, komün içinde, başlangıçta kabile aristokrasisinden, daha sonra da nispeten daha geniş bir zenginler kesiminden oluşan bir avuç sömürücüler grubunun ortaya çıkmasıyla; ikincisi, diğer kabilelerin savaşta tutsak edilmiş üyelerinin ve daha sonra da aynı kabileye mensup olup, yoksullaşarak borçlu durumuna düşmüş üyelerin köleleştirilmesi yoluyla.

Engels'in belirttiği gibi: «... toplumun bu birbiriyle savaşan sınıfları, her zaman üretim ve mübadele tarzlarının, tek bir sözcükle zamanlarının *ekonomik* koşullarının ürünüdürler...» (2)

(2) **F, Engels, Anti - Dühring, s.37**

Toplumsal sınıflar nedir? Toplumsal sınıfların ekonomik, toplumsal ve manevi ayırt edici özellikleri nelerdir?

Sınıflar her şeyden önce tarihsel olarak sınırları belli bir üretim sistemi içindeki yerlerine göre birbirlerinden ayırt edilen insan gruplarıdır. Bu, her sınıfın, onu doğuran üretim tarzıyla birlikte ele alınmasını gerektirir ve uzlaşmaz çelişkiler barındıran her üretim tarzı, toplumları köle sahipleri ile köleler, feodal beyler ile serfler, kapitalistler ile proleterler gibi kendine özgü bir tarzda sınıflara böler.

Her üretim sisteminde sınıflar birbirlerinden farklı ve hatta birbirlerine tamamen karşıt yerler alırlar; bu yeri belirleyen onların *üretim araçlarıyla olan ilişkileri*'dir. Bildiğimiz gibi, bünyesinde uzlaşmaz çelişkili sınıfları barındıran toplumlardaki üretim ilişkileri sömürü, egemenlik ve boyunduruk ilişkileridir. Üretim ilişkilerinin bu karakterini, egemen sınıfın üretim araçları üzerindeki tekeli açıklar; ezgi altındaki sınıfın elinde üretim aracı namına bir şey yokken egemen sınıf üretim araçlarının tümüne ya da en azından en önemlilerine sahiptir. Toplumun bir kesiminin üretim araçlarını tekelleştirdiği durumda, işçi kendi varlığını sürdürebilmek için gerekli olan çalışma süresi dışında, ayrıca üretim araçları sahibinin geçimini sağlayacak ek bir çalışma süresi de harcamak zorundadır.

Sınıfların üretim araçlarıyla olan ilişkileri *onların toplumsal iş örgütlenmesindeki rollerini* de belirler. Sınıflar, toplumsal üretimde çeşitli işlevleri yerine getirirler: Uzlaşmaz çelişkili toplumlarda sınıflardan biri üretimi sevk ve idare eder, ekonomiyi ve tüm toplumsal işleri denetler ve özellikle zihinsel çalışma ile uğraşırken, diğerleri üstlerine zorla yıkılan ağır bedensel çalışmayı sürdürmek zorundadırlar.

Toplumsal üretim ve toplumsal yaşamın tümü daha karmaşık bir hale geldikçe, çeşitli denetim işlevleri zorunlu hale gelir. Örneğin eski doğu ülkelerindeki dev sulama sistemleri bireysel küçük çiftçiliğin gereksinmediği bir tür merkezi denetimi gerektiriyordu. Modern büyük ölçekli makinalı üretim de, örgütlenmiş bir faaliyet ve her alanda üretimin sevk ve idaresi olmaksızın düşünülemez. Sınıflı bir toplumda, toplumsal üretimin denetimi çoğunlukla üretim araçlarına sahip olan sınıfın elindedir. Marks şöyle diyor: «Kapitalist, sanayii yöneticisi olduğu için kapitalist değildir, tersine kapitalist olduğu için sanayii yöneticisidir. Tıpkı feodal çağda din adamlığı ve hâkimlik işlevinin toprak mülkiyetinin nitelikleri olması gibi, sanayinin yönetimi de sermayenin bir niteliğidir.» (3)

Üretim ilişkileri köhneleşip üretim güçlerinin gelişmesine engel olmaya başlayınca, egemen sınıfın toplumsal iş örgütlenmesinde oynadığı rol de değişikliğe uğrar; üretimdeki örgütleyici işlevini yitirerek, toplumun bedenine yapışmış bir asalak durumuna gelir. Bu, eskiden toprak sahibi aristokratlar için geçerliydi; bugün de örgütleyici işlevlerini sevk ve idarecilere, en önde gelen teknik elemanlara vb. terk eden burjuvazi için geçerlidir.

Sınıflar aynı zamanda *toplumsal gelirden aldıkları payın büyüklüğüne ve kaynağına* göre de birbirlerinden ayırt edilirler.

(3) K. Marks, **Kapital**, c.1, s.314 - 315, Moskova, 1972

Elbette sınıflar arasındaki bu bölünme büyük bir öneme sahiptir, ancak yine de belirleyici bir etken değildir. Eğer sınıfların neden çeşitli gelir kaynakları ve bunun sonucunda da çeşitli yaşam koşulları olduğu sorusunu soracak olursak, bunu kolayca anlayabiliriz. Gelir kaynaklarındaki ve yaşam koşullarındaki çeşitliliğin başlıca nedeni, sınıfların toplumsal üretim sistemi içindeki konumlarında yatar. Marks ilk bakışta bir sınıfın, aynı gelir kaynaklarına sahip insanlardan oluşuyormuş gibi göründüğünü söyler. Ama böylesi bir görüş, sınıf ilişkilerin temeline inemez; nitekim bu görüşe göre, ana ve belirleyici ilişkiler, fiilen üretim ilişkilerine dayalı bir bölüşüm biçimidir. Ne var ki yalnızca gelirin kaynakları ve büyüklükleri göz önünde tutulduğunda, sınıflar doğru bir şekilde tanımlanamaz; onlar gelirlerini yine çeşitli kaynaklardan elde edebilen toplumsal grup ve katmanların çokluğu içinden ayırt edilemez. Örneğin, kapitalizmde gelirlerini devletten alan memurların gelir kaynakları, özel kişilerden ücret alan doktorlarınkinden farklıdır. Bu onları ayrı ayrı sınıflara sokmak için yeterli bir neden midir?

Eğer sınıfların herhangi bir özelliğini yapay bir şekilde vurgulayacak olursak, bu kavramın bilimsel bir tanımına ulaşamayız. Çünkü sınıfların tüm özellikleri, organik bütünlükleri içinde birlikte ele alınmalıdır. Sınıflara ilişkin tamamen bütünsel, tutarlı bir bilimsel tanımı Lenin vermiştir: «Tarihsel bakımdan sınırları belli bir toplumsal üretim sistemi içinde bulundukları yerler, üretim araçlarıyla olan --çoğu kez yasalarla saptanmış ve pekiştirilmiş-- ilişkileri, toplumsal iş örgütlenmesinde oynadıkları roller ve dolayısıyla, toplumsal zenginlikten pay alma tarzları ve aldıkları payların büyüklüğü bakımından birbirlerinden farklı durumda bulunan büyük insan kümelerine sınıf adı verilir. Sınıflar, belirli bir sosyo-ekonomik sistem içindeki yerlerinin farklı olması nedeniyle, diğerinin emeğini kendine mal eden insan gruplarıdır.» (4)

Toplumun ekonomik yapısına dayanan sınıflara bölünmüşlük, toplumun politik sistemine ve manevi yaşamına da yansır.

Sınıflara bölünme, bütün toplumsal ilişkiler sistemini etkilemek suretiyle toplum yaşamını baştan başa kapsar. Gördüğümüz gibi, bu ilişkiler maddi ve ideolojik olmak üzere ikiye ayrılırlar. Peki sınıflar arasında ne çeşit ilişkiler kurulur; maddi mi, ideolojik mi? Sınıflar arasında hem maddi, hem de ideolojik ilişkiler vardır. Sınıflar, sömürücü sınıflara, sömürülen sınıfın çalışmasına sahip çıkma olanağını veren belli ilişkilerle birbirlerine bağlanmışlardır. Bu ilişkilerin tümü, toplumun sınıf yapısını biçimlendirir; sınıf savaşımının maddi, ekonomik temelini oluşturur. Ama sınıflar arasındaki ilişkiler yalnızca ekonomi alanına hapsedilemez; en yoğun dile gelme biçimlerini politika alanında kazanırlar. Sonuç olarak sınıflar arasındaki ilişkiler, sınıf savaşımı, ideoloji alanında, toplumun manevi yaşamı içinde ortaya çıkarlar. Marksçılığın kurucularının saptadıkları gibi, kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan proletarya ile burjuvazi arasındaki karşıtlık tüm toplumsal yaşam içinde kendini gösterir. Bu karşıtlık, bu sınıfların yaşam koşullarında, aile ilişkilerinde, aynı zamanda işçilerin burjuvalardan değişik fikirlere, görüşlere, törelere ve ahlaksal ilkelere sahip olma-

(4) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c.29, s.421

larında ve değişik politika izlemelerinde görülür. Sınıfların günlük yaşamdaki, eğitim ve kültür alanlarındaki, fikirlerindeki, inançlarındaki, toplumsal psikolojilerindeki vb. konumlarını karakterize eden farklılıklar, ekonomik ilişkilerden türemişlerdir.

Bir toplumda, --üretimde, toplumsal çalışmada farklı konumlara sahip insanlar arasındaki, farklı mülkiyet konumuna, yaşam koşullarına, kültüre vb. sahip insanlar arasındaki eşitsizlikler gibi-- sınıf farklılıklarından başka toplumsal farklılıklar da vardır.

Örneğin, kent ile kırsal kesim arasındaki farklılıklar, yani son tahlilde sanayi ile uğraşan nüfus ile tarımla uğraşan nüfus arasındaki farklılıklar ve bunun yanısıra bedensel çalışmayla uğraşanlar ile zihinsel çalışmayla uğraşanlar arasındaki farklılıklar bu türden farklılıklardır.

Kent ile kırsal kesim arasındaki farklılaşma tüm nüfusu kentte yaşayanlar ile kırsal kesimde yaşayanlar olmak üzere iki büyük gruba ayırır. Bu bölünme her sınıflı sosyo-ekonomik kuruluşta özgül özellikler taşır. Örneğin feodal toplumda köylüler ve feodal beyler özellikle kırsal kesimde otururlardı; zanaatkârlar, tüccarlar ve yeni yeni ortaya çıkmakta olan burjuvalar ise özellikle kentlerde yaşıyorlardı. Kapitalist toplumda farklı derecelerde de olsa, hem kentte hem de kırsal kesimde temsil edilen tüm toplumsal katmanlardan insanlar vardır. Bu yüzden kapitalist toplumda, gerek kentte gerekse kırsal kesimde yaşayan burjuvalar, küçük burjuvalar olduğu gibi kent ve kırsal kesim proletaryası da vardır.

Sınıflar içinde yer alan daha küçük grupların varlığını dile getiren grup farklılıkları da toplumsal farklılıklardan sayılmaktadır. Örneğin bizzat burjuvazi sahip olduğu üretim aracı miktarına bağlı olarak, küçük, orta ve büyük burjuvazi olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Bunun yanı sıra, tekelci burjuvaziyle tekelci-olmayan burjuvazi ayırımını da göz önünde tutmamız gerekir. Tekelci burjuvazinin içindeyse savaş sanayiyle, ekonominin militaristleştirilmesiyle doğrudan bağıntılı olan gruplar bulunduğunu belirtmeliyiz. Burjuvazinin bu en saldırgan kesimi, emperyalist devletlerin politikası üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Toplumda gerek belli bir sınıfa sokulamayacak az çok önemli ara katmanlar, gerek sınıflarıyla bağlarını yitirmiş deklase insanlar (örneğin, kapitalizm koşullarında belli bir mesleğe sahip olmayan ve dilenciler, fahişeler, hırsızlar gibi uçurum insanlarından oluşan lumpen-proletarya) bulunabilir.

Çeşitli toplumsal farklılıklar arasında, ana ve belirleyici olanlar sınıf farklılıklarıdır. Çünkü bu farklılıklar, birincisi toplumun en derin temellerinden, yani doğrudan doğruya insanların üretim araçlarıyla olan ilişkilerinden, tüm toplumsal ilişkileri belirleyen üretim ilişkilerinin özünden kaynaklanmaktadır. İkincisi, sınıflar, --aralarındaki ilişkilerin ve savaşımın gerek toplum tarihinin tümü gerekse toplumsal, politik ve ideolojik yaşam üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu-- en güçlü ve genellikle sayıca en büyük toplumsal gruplardır.

Burjuva sosyologları sık sık «sınıf» kavramını, daha genel bir kavram olan «toplumsal grup» kavramının içinde eritmeye, kapitalist toplumun sınıflara bölünmesinin yerine toplumsal tabakalara, «katmanlar»a bölünmeyi geçirmeye

yeltenirler. («Katman» ve «katmanlaşma» deyimleri toplumun, çoğunlukla belli bir hiyerarşiyi dile getirecek bir şekilde çeşitli tabakalara bölünmesini anlatmak için jeolojiden alınmıştır.) Çeşitli katmanların bileşiminin belirlnmesinde, meslek, zenginlik, eğitim, yerleşim bölgesi gibi her türlü ölçüt kullanılmaktadır. Ne var ki, ana ve belirleyici etken olan ve son tahlilde insanların toplumsal konumunu belirleyen, onların üretim araçlarıyla olan ilişkileri kulak arkası edilmektedir. Örneğin Amerikan sosyologu Floryan Znanetski, ABD halkının toplumsal bileşimini konu alan analizinde, sınıfların varlığını görmemezlikten gelmekte; bunun yerine, tek tek düzinelerce dinsel grupla, etnik göçmen azınlıklarla ve bunların soyundan gelenlerle, çeşitli kültürlere sahip bir sürü derneğe üye insanlarla, çeşitli mesleklerden ve ticaret işlerinden gruplarla, yönetim işiyle uğraşan belli sayıda gruplarla ve bilim, edebiyat ve sanatla ilgili derneklere üye insanlarla uğraşmıştır. Böylesi bir sınıflandırmanın gizli amacı toplumda sınıf çelişkilerinin varlığı gibi temel bir gerçeği örtbas etmektir. Burjuva sosyologları, grupları, gelirlerine, mesleklerine, kültürel düzeylerine, psikolojilerine vb. göre sınıflandırmak ve bunları sınıfların yerine geçirmeye çalışmak suretiyle, kapitalist ülkelerde sınıfların «ortadan kaybolduğunu» ya da bir tür «orta sınıf»ı oluşturur hale geldiklerini iddia ederler.

Marksçılar, çağdaş toplumda çeşitli toplumsal katmanların ve grupların, çeşitli politik, ekonomik ve kültürel örgütlerin bulunduğunu yadsımazlar. Fakat, bir kez, sınıf, ulus gibi nesnel olarak oluşan insan topluluklarını; politik, kültürel ve diğer bazı amaçlarla kurulmuş örgütlerle karıştırmak hatalıdır. İkincisi herhangi bir grubun gerçek toplumsal önemi, onun toplumun sınıf yapısı içindeki yeri ve sınıf savaşımı içindeki rolü saptanmak suretiyle açıklığa kavuşturulabilir.

2. *TOPLUMSAL YAPI VE TOPLUMSAL YAPININ DEĞİŞİKLİĞE UĞRAMA TARZI*

Sınıfların, toplumsal katmanların ve grupların tümü, bunlar arasındaki ilişkiler sistemi, toplumsal yapıyı oluşturur.

Bir üretim tarzı bir diğeri tarafından ortadan kaldırıldığında, üretim araçlarının sınıflar arasındaki bölüşümü değişir ve bu, bazı sınıfların yerlerini diğerlerinin alması sonucunu doğurur.

Sınıflı toplumların tarihinde üç temel sınıfsal kölelik tarzı vardır: Kölelik, serflik ve ücretli işçilik. Bu sömürü tarzlarının ard arda birbirlerinin yerini alması, çalışan insanın kişisel bağımlılığının yerini gitgide ekonomik bağımlılığın alması anlamına gelir.

Köleci üretim tarzının egemen olduğu çağda, köle sahibi yalnızca üretim araçlarına değil, aynı zamanda bir üretim aletinden başka bir şey sayılmayan çalışan insanlara da sahipti. Romalı yazar Marcus Terentius Varro, tarıma ilişkin olarak yazdığı denemelerde, tarlaların işlenmesinde kullanılan araç ve gereçleri üç kategoriye ayırmıştı: «...Konuşma yeteneğine sahip olan araç ve gereçler, meramını anlatmaktan aciz araç ve gereçler, konuşamayan araç ve ge-

reçler. Konuşma yeteneğine sahip olanlar köleler, meramını anlatmaktan aciz olanlar öküzler, konuşamayanlar ise yük arabalarıydı.» (5)

Feodal üretim tarzında, köylü küçük bir toprağın ve bazı üretim aletlerinin sahibiydi. Ne var ki feodal bey, ana üretim aracının (toprağın) sahibiydi ve bu durum onun, köylünün artı-ürün yaratan çalışmasına sahip çıkmasını sağlıyordu. Serfe tamamen feodal beyin mülkü gözüyle bakılmıyordu; feodal bey serfi alıp satabilir ama (yasaya göre) öldüremezdi. Feodal bey köylünün artı-ürününe ya angarya (emek-rant) ya da ürün-rant veya para-rant biçiminde el koyardı. Bu sahip çıkma biçimleri, feodal üretim tarzının gelişmesinin çeşitli aşamalarında sürekli olarak değişikliğe uğramıştır.

Gerek köleci gerekse feodal toplum koşullarında, toplumsal yapı özgül biçimler almıştır. Birçok doğu ülkesinde toplum, miras alınmış bir mesleğe bağlı bir şekilde, birbirlerinden yalıtılmış, kast denilen insan gruplarına bölünmüştü. «... İşbölümünün Hintlilerde ve Mısırlılarda ortaya çıkan ham biçimi, bu halkların devlet yapılarında ve dinlerinde kast sisteminin doğmasına yol açtı...» (6)

Eski Hindistan'da özgür halk, Brahmanlar (soylu din adamlarından oluşan aileler), Kshatriya (savaşçı soylular), Vaisya (komünlerin özgür üyelerinden oluşan yığın) ve Sudralar (toplumun en alt kesimi, komünden atılmış, kabilesinden ayrılmış vb. insanlar) olmak üzere dört kasta bölünüyordu. Tüm bunlardan daha aşağıda ise köleler vardı. Kastlara bölünme Asya tipi köleci devlet sayesinde korunuyor, din aracılığıyla kutsallaştırılıyordu. Bu din, tanrı Brahma'nın Brahmanları kendi ağzından, Kshatriya'yı ellerinden, Vaisya'yı kalçalarından, Sudraları ise ayaklarından yarattığını öğretiyordu.

Eski Yunan ve Roma gibi diğer köleci toplumlarda ve bunun yanı sıra feodal toplumda sınıf farklılıkları, devletin yardımıyla nüfusun mertebelere bölünmesi sayesinde korunabilmekteydi. Her mertebenin devlet yapısındaki özel konumu, hakları ve yükümlülükleri yasalarla saptanmıştı. Mertebeler sınıflara bölünme temelinde oluşuyordu; ne var ki, egemenlik hiyerarşisini ve yasal ayrıcalıkları devreye soktukları için, tamı tamına sınıf bölünmelerine tekabül etmiyordu. (7)

Kapitalist üretim tarzı, toplumun sınıflara bölünmesini basitleştirdi ve (en azından ilkesel olarak) hiyerarşik ayrıcalıkları ortadan kaldırdı. Kapitalizmde

(5)—**Ancient Modes of Production. Original Sources**'tan aktarılmıştır. Leningrad, 1933, s.20 (Rusça Basım)

(6) K. Marks - F. Engels, **The German Ideology** (Alman İdeolojisi), s.52

(7) Eski Roma'da halk, patrisyenler ile plebler olmak üzere ikiye ayrılıyordu; bunlar da kendi aralarında sahip oldukları mülkiyete göre birçok dereceye bölünmekteydiler. Feodal Avrupa'da en yüksek mertebedeki insanlar din adamları ve aristokratlardı; bunlar üçüncü ve en alt mertebedeki insanlardan --tüccarlardan, zanaatkârlardan, köylülerden vb.-- farklı olarak belli ayrıcalıklara sahiptiler. Vergiden muaf tutuluyorlar, bedensel cezalara tabi tutulmuyorlar, kendi mertebesinde bulunanlar dışındaki mahkemelerce yargılanamıyorlar ve gerek topraklara, gerekse toprağa bağlı serflere sahip oluyorlardı. Devrim - öncesi Rusya'da, soylular, din adamları, tüccarlar, küçük -burjuvazi (meshchane) ve köylüler olmak üzere dört mertebe vardı.

doğrudan üretici olan işçiler, yasal bakımdan özgürlüklerine kavuştular; ama üretim araçlarına sahip olmadıkları için ekonomik yönden kapitalistlere bağlı kaldılar. İşte bu yüzden Marks ve Engels kapitalist sömürü tarzına, ücretli kölelik sistemi adını vermişlerdi.

O halde, uzlaşmaz çelişkiler barındıran üretim tarzlarının karakteri, çeşit çeşit sömürü tarzlarını ve bunun yanı sıra toplumun sınıflara çeşitli şekillerde bölünmesini doğurur.

Uzlaşmaz çellşkiler taşıyan sınıflı bir toplumun *temel sınıfları,* egemen üretim tarzının ortaya çıkardığı ve bu üretim tarzı olmaksızın düşünülemeyecek olan sınıflardır. Mevcut üretim tarzının temel çelişkisi bu sınıfların karşılıklı ilişkilerinde ve savaşımlarında dile gelir.

Temel sınıfların yanısıra, toplumsal yapı genellikle daha önceki üretim tarzlarının varlığını sürdüren kalıntılarına ya da yeni üretim tarzının özel ekonomik yapılar biçimindeki nüvelerine bağlı *yan* sınıfları ya da *geçici* sınıfları da kapsar. Bu sınıflar, toplumsal ekonominin köhneleşmiş ya da yeni doğmakta olan biçimlerini kapsayan eski ya da yeni sınıflardır.

Örneğin köleci toplumlarda özgür küçük çiftçiler ve özgür el zanaatkârları da vardı. Feodal toplumda, kentlerin gelişmesiyle birlikte, loncalar halinde örgütlenmiş olan zanaatkârları, tüccarları vb. kapsayan yeni toplumsal katmanlar ortaya çıkmıştı. Ortaçağın sonlarına doğru kentlerdeki lonca zanaatkârları sömürücü, bunların kalfaları ve çırakları ise sömürülen işçi yığınları haline geldiler. Köylüleri hem kapitalist, hem de kapitalizm-öncesi tarzlarda sömüren büyük toprak sahipleri, kapitalist toplumda uzun bir süre varlıklarını sürdürmüşlerdir, günümüzde feodalizmin izlerini hâlâ barındıran ülkelerde ise, büyük toprak sahipleri bir yan sınıf olarak varlığını korumaktadırlar.

Bir çok kapitalist ülkede köylüleri, zanaatkârları küçük tüccarları ve küçük mülk sahiplerini kapsayan, toplumun sayıca önemli bir kesimini oluşturan ve politik savaşımda oldukça önemli bir rol oynayan bir küçük burjuva sınıfı vardır. Küçük burjuvazi, ekonomik bakımdan burjuvazi ile proletarya arasında bir konuma sahiptir. Özel mülkiyete sahip olmaları onları (her ne kadar mülkiyetleri genellikle, kişisel çalışmayla elde edilmemiş kapitalist özel mülkiyetten farklı olarak kişisel çalışmaya dayalı bir şekilde elde edilmiş mülkiyetse de) burjuvazlye yaklaştırır; ne var ki bizzat işçi olup, sermayenin ezgisine tabi olduklarından da proletaryayla birtakım bağları vardır.

Üretimin gelişmesi, sınıfların konumunu ve sayısını değiştirmiştir. 19. yüzyılın ortalarında, burjuvazi sayıca oldukça kalabalıktı, çünkü o dönemde özellikle orta ve küçük kapitalistler iş aletlerine sahiptiler. Burjuvazi, İngiltere'de o zamanlar çalışabilir nüfusun % 8'inl oluşturuyordu. Bu oran diğer ülkelerde daha da büyüktü. Ücretll İşçiler ordusu ise çalışabilir nüfusun yarısından fazlasını aşmıyordu. Tekelci kapitalizmin gelişmesi, tekellerin devletle bütünleşmesi ve 20. yüzyılın ortalarında başlayan bilimsel-teknik devrim kapitalist üretim tarzında önemli değişikliklere yol açtı. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra üretimde benzeri görülmemiş bir temerküz, sermayenin benzeri görülmemiş bir şekilde merkezileşmesi ortaya çıktı. Böylelikle ABD'deki en büyük 200 şirketin sanayi alanına yatırılmış genel aktif sermayedeki payı 1950'de % 45 iken,

1964-65 döneminde % 57'ye yükseldi. Bu 200 dev şirket net kârların % 68'ine el koyar hale geldiler. Bütün bunlar, kapitalist sınıf içinde, güçlü bir tekelci burjuvazi katmanının doğmasına yol açtı. Burjuvazinin toplam nüfusa oranı, tekellerin birçok küçük ve orta kapitalistleri yutmasına bağlı olarak azaldı. Bugün ileri derecede gelişmiş kapitalist ülkelerde burjuvazinin çalışabilir nüfusa oranı % 1 ile % 4 arasındadır. Bunun yanısıra bu ülkelerde tekelci burjuvazinin gücü ve zenginliği alabildiğine artmıştır.

Sermaye karşısında ücretli işçiler ordusu ise önemli ölçüde büyüdü; safları özellikle kent ve kırsal kesimde yaşayan işini yitirmiş küçük-burjuvaların sayısındaki azalma ile kabardı.

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, küçük-burjuvazinin içinde de bir ayrışma başgöstermektedir. Bunların küçük bir kesimi zenginleşmekte ve kapitalistler haline gelmekte; öte yandan büyük bir kesimi iflas etmekte ve ya ekonomik bakımdan bağımlı mülk sahiplerinin ya da yarı-proleterlerin ve proleterlerin konumuna düşmektedirler. Bu, büyük ölçekli sanayinin küçük ölçekli sanayiye olan üstünlüklerine, Marks tarafından bulunmuş olan sermayenin temerküzüne ve merkezileşmesine ilişkin yasaya dayalı, yasal düzenliliklere uygun bir süreçtir.

Ancak bu süreç, küçük üreticilerin tamamen ortadan kalkmasına yol açmaz. Elbette kapitalist toplumdaki teknik ilerleme, birçok küçük üreticinin yok oluşunu hazırlar. Bunlar teknik devrimin gelişmesine ayak uyduramazlar, eski tekniği yenileme yeteneğine sahip değillerdir, otomatikleştirme araçlarını, telemekanik araçları ve diğer karmaşık, pahalı araçları üretime uygulayamazlar. Ne var ki, üretim işlevlerinin tümünü kendi üzerlerine almak tekelci kapitalistlerin işine gelmez; tekelciler üretim işlevlerinden birçoğunu küçük iş adamlarına bırakırlar.

Marksçılar orta katmanların proleterleşmesi eğiliminin onların zorunlu bir şekilde tamamen ortadan kalkmasına yol açacağını hiç bir zaman iddia etmemişlerdir. Lenin'in de belirttiği gibi kapitalist üretimin gelişmesi, çelişkili bir yol izler: «Kapitalizm, kaçınılmaz bir şekilde, tekrar tekrar, -yan sanayi dallarında, evlerde çalışan, bisiklet ve otomotiv sanayii gibi büyük sanayi dallarının gereksinimlerini karşılamak üzere, ülkenin dört bir yanında kurulmuş küçük atölyelerde çalışan- birçok yeni «orta katman» yaratır. Bu yeni küçük üreticiler tıpkı ortaya çıkışları gibi kaçınılmaz bir şekilde yeniden proletaryanın saflarına fırlatılırlar.» (8)

Küçük burjuvazinin çağdaş gelişmiş kapitalist ülkelerde varlıklarını sürdürmeleri, reformistlerin iddia ettikleri gibi «istikrarlı olmalarından» değil, onları ezgi altında tutan büyük ölçekli sermayenin onlara gereksinim duymasındandır. Ancak bir bütün olarak ele alınırsa, küçük iş adamları, tekelci kapitalizm tarafından durmadan proletaryanın saflarına ve genel olarak ücretli işçiler durumuna itilmektedirler.

Sermaye tarafından her türlü üretim aracının mülkiyetinden «yoksun bırakılmış» ücretli işçiler ordusu, gelişmiş kapitalist ülkelerde nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturur. Bu sınıf, 1968'de İngiltere'deki aktif nüfusun % 98'ini, ABD'de

(8) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c.15, s.39

ve Kanada'da % 85'ini, Almanya'da % 81'ini, Fransa'da % 76'sını, İtalya'da % 65'ini, Japonya'da ise % 60'ını oluşturuyordu.

Son yıllarda kent sanayi proletaryasının temel kesimlerinin sayısı ve nüfusun diğer kesimlerine olan oranı artarken, tarım proletaryasının gerek sayısında gerekse nüfusun diğer kesimlerine oranında düşüş görüldü. 20. yüzyılın başlarında ABD'de, İngiltere'de, Fransa'da ve İtalya'da toplam 29,9 milyon sanayi işçisi vardı; 20. yüzyılın ortalarına doğru bu sayı iki katına (58,1 milyona) ulaştı. Bugün dünyanın her yanında (tüm kıtalarda) işçi sınıfı vardır. Hem de daha olgun, eğitilmiş, bilinçli ve örgütlü bir şekilde toplumdaki politik rolünü artırmaktadır. Bilimsel-teknik devrim koşulları, işçi sınıfının bileşimini değiştirdi; vasıfsız işçilerde görülen azalmaya karşılık, vasıflı işçiler önemli ölçüde arttı.

Seri imalat yönteminin üretime sokulması, her çeşit araç ve makinayı kullanan sıradan fabrika işçilerinin yanına, seri imalatın göreceli olarak basit işleri üzerinde uzmanlaştırılmış çok sayıda işçinin katılması sonucunu doğurdu. Ayrıca otomasyon, üretim faaliyetinin tek tek hünerli kişiler tarafından yürütülmesine son vererek; otomatik seri imalat düzeninin bakımı, ayarlanması ve onarılması işlerinde uzmanlaşmış yeni bir yüksek vasıflı işçiler katmanını doğurmaktadır.

Burjuva sosyologları, bilimsel-teknik devrim koşullarında --birincisi üretimle uğraşan kişilerin sayısının azalması ve hizmetler sektöründe çalışanların sayısının artması; ikincisi aydınların ve genel olarak beyaz yakalı işçilerin artması yüzünden-- proletaryanın ortadan kalktığını sık sık ileri sürmektedirler.

Bir kere şunu belirtmek gerekir ki, burjuva sosyologları ve ekonomistleri yanlış bir şekilde yalnızca bedensel çalışma yapanları «proletarya» kavramı içine sokmaktadırlar. Oysa Marks, hem bedensel hem de zihinsel çalışma yürüten, yani hem üretim sürecine doğrudan katılan hem de çeşitli yardımcı işlevleri yerine getiren işçileri kapsayan kollektif emekçi kavramını getirmiştir.

Bilimsel-teknik devrim çalışmanın üretkenliğini artırmak suretiyle (ticaret, kültürel faaliyetler, lokantacılık gibi) hizmetler sektörü alanının genişlemesini olanaklı kılmaktadır. ABD'de aktif nüfusun % 50'sinden fazlası bu alanlarda faaliyet göstermektedir. Ama bu alan da kapitalist toplumun yapısını yeniden üretmektedir. Hizmetler kesiminde çalışan insanlar da, toplumun sınıflara bölünüşünün dışında kalmayıp, sanayi ve tarım kesimlerinde çalışanlarla aynı toplumsal sınıflara ve katmanlara girerler.

Aynı şekilde, aydınların ve beyaz yakalıların bir bütün olarak aktif nüfusun artış hızını alabildiğine aşan bir hızla büyümeleri de hiçbir zaman nüfusun «proleterlikten çıkma»sının ya da sözde proletaryayı kendi içinde eriten «orta sınıf»ın doğmasının kanıtı değildir.

Aydın denilince, genel olarak meslek bakımından zihinsel çalışma yürüten halk kesimleri akla gelir. Beyaz yakalı işçilerin tümü değilse de önemli bir kesimi, aydınlar katmanına dahildir. Bunların aydınlar katmanına dahil olmayan diğer kesimi, sözcüğün tam anlamıyla zihinsel çalışmada değil, birtakım saf teknik işlevlerde istihdam edilir.

Aydınlar hiçbir zaman başlıbaşına bir sınıf olmamışlardır ve olamazlar. Sınıfsal açıdan bakıldığında çok çeşitli sınıflardan oluşup, çeşitli sınıflara hizmet ettikleri için homojen bir yapıdan yoksundurlar. Rus Marksçısı Vorovski'nin belirttiği gibi, aydınlar, «öyle bir ideolojik parlamentoya benzerler ki, burada çeşitli sınıfların temsilcileri kendilerini oraya gönderen sınıfların çıkarlarının çakışıp çakışmamasına göre her türden gruplaşmalara girerler. Bu nedenle bir bütün olarak aydınların sınıfsal özelliklerinden söz etmeye olanak yoktur...» (9)

Bilimsel-teknik ilerleme, eğitimin ve kültürün gelişmesi, kapitalist ülkelerde aydınların ve beyaz yakalıların çığ gibi büyümesine yol açtı. Örneğin ABD'de bunların toplam aktif nüfus içindeki payları 1880'de % 10,4 iken 1959'da % 34,6'ya fırlamıştır.

Aynı zamanda aydınların toplumsal konumları da önemli ölçüde değişmiştir. Eskiden aydınlar, bedensel çalışmadan oldukça uzak duran, bugünle karşılaştırıldığında sayıca az ve göreceli olarak ayrıcalıklı bir toplum kesimini oluşturuyorlardı. Bugün ise aydınlar sayıca kabarıktırlar; çünkü maddi ve zihinsel üretimin her alanında hizmet görmektedirler.

Aydınların en hızlı bir şekilde büyüyen kesimi bilim adamları ve mühendislerdir. Gerçekte, çok sayıda mühendisin ve teknik elemanın konumu işçi sınıfına gittikçe daha çok yaklaşmaktadır. Geçen yüzyılda, ayrıcalıklı bir kesim olan aydınlar ve beyaz yakalılar, bugün beyaz yakalı proleterler haline gelmişlerdir. Çalışma koşullarına ve ücret durumuna gelince, beyaz yakalı işçilerin durumu çoğunlukla ücretli işçilerden daha kötüdür. Örneğin 20. yüzyılın başlarında Amerika'daki bir büro emekçisinin ortalama maaşı, sıradan bir işçinin ücretinin, iki, üç katıydı; bugün ise % 90'ını hiçbir şekilde aşmaz. Mühendislerin büyük bir bölümü kendilerine bir üstünlük sağlayan işlevlerini yitirerek, Marks'ın sanayide sermayenin subayları ve astsubayları adını verdiği gruplar haline gelmişlerdir. Bu kişilerin çalışma hızı ve temposu, işçilerinki gibi gitgide artan ölçüde fiili teknik ilerleme tarafından belirlenmektedir. Böylece, burjuva sosyologlarının toplumu «proleterlikten çıkma»sı şeklinde sundukları, mühendislerdeki, teknik personeldeki ve beyaz yakalı işçilerdeki büyüyen oran, gerçekte toplumun bu kesiminin daha da büyüyen bir oranının, kapitalizm tarafından işçi sınıfının yaşam koşullarını anımsatan koşullarda yaşamaya mahkûm edildiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, (doktor, avukat, sanatçı gibi) «geleneksel» mesleklere sahip bulunan bir aydınlar kesimi, konum bakımından toplumun orta kesimlerine yakın olmayı sürdürmekte; (sevk ve idareciler gibi) burjuva aydınlarının üst kesimi genellikle egemen sınıflarla sarmaşmaktadır.

Böylece toplumun sınıf yapısının son derece karmaşık olduğunu görmüş oluyoruz. Demek ki temel sınıfların yanı sıra, çeşitli yan sınıflar ve ara katmanlar mevcuttur. Ayrıca sınıflar feodal zamanlardaki hiyerarşik mertebeler gibi kapalı gruplar değildir; bireyler sürekli bir şekilde bazı gruplardan ya da toplumsal katmanlardan diğerlerine geçebilirler.

Kapitalist toplumdaki bu toplumsal akışkanlığı, bazı burjuva sosyologları, sınıf bölünmelerinin ortadan kalkması şeklinde yorumluyorlar. Bazıları sınıf-

(9) V.V.Vorovski, **Yapıtlar**, c.2, s.14, Leningrad,1931 (Rusça Basım)

ların sürekli hareket içinde olduklarını, tıpkı asansörlere binmiş insanlar gibi sınıf üyelerinin de bir aşağıya bir yukarıya inip çıktıklarını ileri sürüyorlar. Elbette ki kapitalizm koşullarında sınıf üyeleri için bir çok hiyerarşik engel taşıyan feodalizmden çok daha büyük bir toplumsal akışkanlık vardır. Ama kapitalizmde sınıf engelleri ortadan kalkmaz, sınıf çelişkileri daha da keskinleşir. Kapitalizmin ilk gelişme aşamalarında soyluların, büyük toprak ağalarının bazı üyelerinin, burjuvazinin saflarına katılabilmelerine karşılık, bugün tekelci çevrelere katılmak mutlakiyet çağında küçük-burjuvazinin soylular arasına katılma hakkını elde etmesi kadar zordur. Amerikalı iktisatçı Ferdinand Lundberg *Zenginler ve Süper Zenginler* adlı kitabında, ABD'de paranın gücünün hangi boyutlara ulaştığını göstermiştir. Lundberg'in verdiği rakamlara göre günümüzde ABD'de süper zenginlerin sayısı 200.000 kişiyi bulmaktadır; bunların çoğu da en zengin 500 aileye mensuptur. Bunların % 60'ından fazlası zenginliklerini miras yoluyla elde etmişlerdir.

Her ne kadar bazı bireylerin sınıfsal konumları değişebiliyorsa da, bu, toplumun sınıfsal yapısını oluşturan, sınıflar arasındaki farklılıkların ortadan kalkması anlamına gelmez. Bunun yanı sıra, kapitalizmde yığınların toplumsal konumlarındaki değişmeler, küçük iş adamlarının iflas etmesi, köylülerin ve zanaatkârların proleterleşmesi, daha çok işçinin işsizler ordusuna katılması, olsa olsa kapitalist toplumda var olan temel sınıflar arasındaki uçurumu daha da derinleştirir.

3. *SINIFSAL ÇIKARLAR VE SINIF SAVAŞIMI SINIF SAVAŞIMININ VE SINIFLARIN ÖRGÜTLENMESİNİN BİÇİMLERİ*

Sınıf savaşımı ilkel toplumun dağılmasından bu yana toplumların tarihi boyunca sürüp gitmiştir. «Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, derebeyi ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek bir sözcükle ezen ile ezilen her zaman birbirlerine muhalif olmuşlar, kimi zaman gizliden gizliye, kimi zaman açıktan açığa, her seferinde ya toplumun tüm ayrıntılarıyla devrimci bir tarzda yeniden kurulmasıyla ya da çarpışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan kesintisiz bir kavgayı sürdürmüşlerdir.» (10) Bu satırlar Marks ve Engels'in *Komünist Partisi Manifesti*'nde, kapitalizmden önce sınıf savaşımının aldığı temel biçimleri nasıl karakterize ettiklerini göstermektedir. Kapitalizm çağı sınıf savaşımını daha da keskinleştirmiştir.

Sınıflar arasında çatışmaya yol açan şey nedir? Bu çatışma tarihsel bakımdan kaçınılmaz mıdır? Burjuva tarihçileri ve sosyologları sınıf savaşımının sınıflar arasındaki «yanlış anlamalar»ın «karşılıklı iletişim noksanlığı»nın egemen sınıfların aptalca politikasının, «kötü niyetli öğeler»in ortalığı karıştırmasının vb. bir sonucu olduğunu ileri sürerler. Bunlardan birçoğu, savaşan sınıfları birbirine bağlayacak toplumsal ve ahlaksal değerlerin araştırılıp ortaya konması çağrısında bulunurlar. Ancak kim uzlaşmaz, barışmaz çıkarlara sahip sınıfların

(10) **K.Marks - F.Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c.1, s.108-109**

herhangi bir şekilde, hatta «en iyi» fikirlerin ya da ahlaksal değerlerin kullanılması yoluyla birleştirilebileceğini umuyorsa, bu sorunu yanlış noktadan, idealist tarih anlayışından hareket ederek yaklaşıyor demektir. Gerçekte, sınıfların ekonomik yaşam koşulları nedeniyle birbirlerine karşıt oldukları bir toplum içinde istikrarlı bir toplumsal, politik ve manevi birlikten söz edilemez.

Sınıf savaşımı sınıfların birbirine tamamen karşıt toplumsal konumları ve çelişkili çıkarları yüzünden ortaya çıkar. Sınıfsal çıkarlar nedir? Bunların arkasında ne vardır? Bazen sınıfsal çıkarların o sınıfa mensup bireylerin bilinçleri tarafından belirlendiği ileri sürülür. Ne var ki bu yanlıştır. Kapitalist bir ülkedeki işçi sınıfının belli bir zaman için kendi genel çıkarlarının bilincinde olmayıp, ücret artışı, işgününün kısaltılması gibi bazı özel çıkarlar uğruna savaşım vermekle yetindiği olur. Ancak bu, onların temel çıkarlarının varolmadığı anlamına gelmez.

Sınıfsal çıkarlar sınıf bilinci tarafından değil, ilgili sınıfın toplumsal üretim süreci içindeki konumuyla ve rolüyle belirlenir. Proletarya üretim araçlarından yoksun ve kapitalistler tarafından sömürülen bir sınıf olduğu için, kapitalizmin ortadan kaldırılması onun çıkarlarına uygun düşer; bu nedenle de proletarya, devrimci bir sınıftır.

Burjuvazi ile proletarya, aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sınıflardır; çünkü bunların sınıfsal çıkarları birbirine tamamen karşıt ve barışmazdır. Kapitalizmden önceki toplumların efendiler ile köleler, feodal beyler ile serfler gibi temel sınıfları da, aralarında uzlaşmaz çelişkiler olan sınıflardı.

Yalnızca tek bir sosyo-ekonomik kuruluşun karşıt sınıfları arasındaki ilişkiler değil, birbirinin yerine geçen farklı sosyo-ekonomik kuruluşların egemen sınıflarının ilişkileri de uzlaşmaz bir karakter taşıyabilir. Burjuva sömürü yöntemlerinin feodal sömürü yöntemleriyle çatışmaya düştüğü dönemde, burjuvazi ile feodal aristokrasi arasındaki ilişkiler bu türden ilişkilerdi. Oysa her iki sınıf da sömürücü sınıf olduğuna göre, aralarında bir birlik oluşturabilirlerdi. Nitekim bir çok ülkenin ekonomisinde feodal sömürü yöntemleri, burjuva sömürü yöntemleriyle sarmaşık ve politik alanda, karşılarında proletaryanın başını çektiği halk yığınları gibi ortak bir düşman bulunduğu zaman burjuvazi ile toprak ağalarının bir blok oluşturdukları sık görülür.

Sınıfsal çıkarların karşıtlığının ya da çeşitliliğinin sınıf savaşımının temelini oluşturmasına karşılık, farklı sınıfların çıkarlarının uyum içinde bulunması, bunların birlikte hareket etmesini olanaklı kılabilir. Çağdaş kapitalizmin yarattığı koşullarda, tekellere karşı yürütülecek bir savaşım için, proletaryadan, köylülerden, kent küçük-burjuvazisinden, aydınlardan ve beyaz yakalı işçilerin çoğunluğundan oluşan insanların ortak bir eyleme girmesinin nesnel koşulları vardır. Bu grupların oluşturduğu herhangi bir bağlaşıklıkta, proletaryaya en devrimci, en iyi örgütlenmiş ve en birleşik sınıf olarak önder sınıf olma görevi düşer.

Sınıf savaşımında köklü bir şekilde farklı sınıfların çıkarlarının bile, ortak bir düşmanla karşılaştıklarında, geçici olarak çakıştığı olur. Örneğin sömürge ve yarı-sömürgelerdeki ulusal bağımsızlık savaşımı, işçi sınıfından, köylülerden, kent küçük-burjuvazisinden ve aydınlardan oluşan emekçi halk ile ulusal bur-

juvazinin ortak eylemi için bir temel sağlayabilmektedir. Ancak böylesi durumlarda her sınıfın kendi haklarına ve sınıfsal çıkarlarına uygun düşen bir eylem tarzı gösterdiğine tanık olunur. İşte bu yüzden Lenin, «... *farklı* sınıfların, bir takım belli sınırlı ortak amaçlarda çakışan değişik çıkarlarının titiz bir analize tabi tutulmasını» (11) gerekli görmüştü.

Burjuva sosyologları ve reformistler, sağ-sosyalistler, sınıf savaşımının zorunluğunu yadsırlar ve ilerlemenin itici gücünün «sınıf işbirliği» olduğunu iddia ederler. *Oysa gerçekte, aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sınıflardan oluşmuş toplumların gelişmesini sağlayan itici güç, devrimci sınıf savaşımıdır.* Maddeci diyalektik, tüm gelişmelerin kaynağının karşıt güçler ve eğilimler arasındaki savaşımlarda yattığını ortaya koymuştur. Sınıflı toplumda diyalektiğin bu yasası sınıf savaşımında dile gelir.

Sınıf savaşımının, üretim güçlerinin gelişmesi üzerinde derin bir etkisi vardır. Örneğin makinaların kullanılmasına yol açan uyarıcılardan biri, kapitalistlerin işçinin direncini kırmak, onları fabrika üretiminin zorlayıcı temposuna uymaya zorlamaktı. Marks, yaşadığı dönemde, İngiltere'de «... 1825'ten beri makinaların buluşunun ve üretim sürecine sokuluşunun yalnızca işçiler ile işveren arasındaki savaşın bir sonucu...» (12) olduğunu saptamıştı. İşçilerin direnci, kapitalistlerin kârlarını, iş gününü uzatarak artırmaktan alıkoymuş ve onları çalışmanın üretkenliğini artırmak, yani daha verimli üretim sağlayan makinaları kullanmak suretiyle gerekli çalışma süresini kısaltmaya zorlamıştır.

Ne var ki Marksçılığın sınıf savaşımının, aralarında uzlaşmaz çelişkiler taşıyan sınıflı toplumların tümünde gelişmenin itici gücü olduğu yolundaki önermesi, sınıf savaşımının üretim güçlerinin gelişmesinin birincil nedeni olduğu anlamına gelmez. Toplumun sınıfsal yapısı ve ondan kaynaklanan sınıf savaşımının kendisi, üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin gelişmesi tarafından belirlenir. Sınıf savaşımının tarihsel gelişmenin itici gücü olmasının nedeni, en başta köhneleşmiş bir toplumsal sistemden yeni, daha yüksek bir sisteme geçişin sınıf savaşımı sayesinde gerçekleşmesindendir. Yeni üretim güçleriyle köhneleşmiş üretim ilişkileri arasındaki çatışma sınıflar arasındaki uzlaşmazlıkta dile gelir. *Bu çatışma, sınıf savaşımının en yüksek bir dile gelme biçimi olan toplumsal devrim yoluyla çözülür.*

Sınıf savaşımı, yalnızca toplumsal devrim dönemlerinde değil, barışçı olarak adlandırılan dönemlerde de tarihsel olayların itici gücü görevini görür.

Reformistlerin çok övdüğü reformlar ve küçük iyileştirmeler, gerçekte, devrimci savaşımın birer yan ürünüdür. Bir ülkede erişilen demokrasinin düzeyi, ilerici sınıfların devrimci savaşımının ulaştığı boyutlarca belirlenir. Lenin toplumsal ilerlemenin itici gücü olarak sınıflar arasındaki işbirliğini gören burjuva teorisine karşı, tarihin biricik gerçek itici gücünün sınıf savaşımı olduğunu ileri süren sosyalist teoriyi çıkarmıştı. Lenin şöyle der: «Sosyalizmin, yani Marksçılığın teorisine göre... tarihin gerçek itici gücü, devrimci sınıf savaşımıdır. Burjuva filozoflarının teorilerine göre, ilerlemenin itici gücü, bazı kuruluş-

(11) **V.İ.Lenin, Tüm Yapıtlar, c.12, s.404**

(12) **K.Marks - F.Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c.1, s.521**

ların 'eksiklerini' kavrayan toplumdaki tüm öğelerin birliğidir. Birinci teori maddeci; ikincisi ise idealisttir. Birincisi devrimcidir; ikincisi reformist. Birincisi proletaryanın çağdaş kapitalist ülkelerdeki taktiğinin, ikincisi burjuvazinin taktiğinin temeli görevini görür.» (13)

Sınıf savaşımı, karakteri ve biçimi itibariyle, büyük değişiklikler gösterebilir. Toplumsal yaşamın değişik alanlarına, ekonomik, toplumsal, politik ve zihinsel alanlara uzanır, düşman sınıfa karşı pasif direnmeden, onun konumları üzerine aktif bir saldırıya, kesin sınıf çatışmalarına kadar çeşitli yoğunluk derecelerinde olabilir, örtülü ya da açık olduğu gibi, kendiliğinden ya da bilinçli yürüyebilir. Sınıf savaşımının bazı biçimlerinin diğerlerinin yerini alması, içinde bulunulan durumdaki değişmelere, çeşitli sınıfların çıkarları arasındaki çelişkilerin yoğunluk derecesine, her sınıfın gelişimine bağlıdır.

Sınıf savaşımı biçimleri, sınıfların örgütlenme biçimleriyle bağıntılıdır. Proletarya, kapitalizme karşı savaşımını üç ana biçimde sürdürür: *Ekonomik, politik ve ideolojik.*

Ekonomik savaşım proletaryanın sınıf savaşımının tarihsel bakımdan ilk biçimidir. Tüm ülkelerde işçilerin savaşımı, kendi doğrudan, günlük ekonomik çıkarlarını savunmakla başlamıştır. İşçiler ilk önce ücret artışı, iş gününün kısaltılması, daha iyi çalışma koşulları vb. için savaşım vermişlerdir. Sınıf savaşımının okulu sayılabilecek ilk proleter örgütleri olan sendikalar bu savaşım içinde doğmuştur. Ekonomik savaşımın yaşamsal önem taşıyan aracı, kısmi ve genel grevdir. Bugün bazı ülkelerde, örneğin İtalya'da, işçiler patronların üretimi kısıtlama ya da işyerlerini kapatma yeltenişlerine «çalışmayı sürdürme» greviyle karşılık vermektedirler. Bu grev sırasında fabrikaları işgal etmekte ve fabrika sahibini üretimi durdurma niyetinden vazgeçirmek için sevk ve idareyi ele almaktadırlar.

Günlük gereksinimler için verilen ekonomik kavga işçi sınıfı için yaşamsal bir önem taşır; ancak onu sömürüden, yoksulluktan ve yarınına güvensizlikten kurtaramaz.

Kapitalizmin ideologları proletaryanın sınıf savaşımının artık anlamsız hale geldiğini, çünkü onun konumunun yavaş yavaş iyileşmekte olduğunu ve tekellerin kârlarının «damla damla aşağıya», toplumun tüm katmanlarına «sızdığını» iddia etmektedirler. Ama gerçekte ücretlerin artışı, her zaman fiat artışının ve çalışmanın üretkenliğinin yükselmesinin arkasında kalır. Bu fiili sömürü derecesinin sistemli bir şekilde yükselmesi anlamına gelir. Kapitalizme övgüler yağdıran reformistler ve sağ-sosyalistler çeşitli kapitalist ülkelerde yürürlüğe sokulan ücretlere, çalışma koşullarına ve toplumsal güvenliğe ilişkin toplumsal mevzuatı göklere çıkarırlar; ancak bu kazanımları kapitalistlerden çatır çatır koparanın işçi sınıfı olduğunu, bunun hiçbir şekilde tekellerin «iyi niyetleri»nden kaynaklanmadığını unutur görünürler. Birkaç kapitalist ülkede emekçilerin yaşam düzeylerinin yükselmiş olması, özellikle proletaryanın sınıf savaşımının bir sonucudur. Bazı kapitalist ülkelerde işçiler, kendi elleriyle ve beyinleriyle ürettikleri dev zenginliklerden aldıkları payı biraz artırarak, 19. yüzyılın işçi sınıfıyla

(13) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c.11, s.71

karşılaştırıldığında yaşam düzeyinde bir iyileşmeyi ifade eden az çok katlanılabilir yaşam koşullarına ulaşmışlardır. Ne var ki, en zengin kapitalist ülke olan ABD'de bile milyonlarca emekçinin sefalet koşullarında yaşadığı da unutulmamalıdır. Aslında işçi sınıfının toplumsal konumunda en küçük bir ilerleme bile kaydedilmemiştir: Tıpkı diğer emekçi kesimler gibi işçi sınıfı da sömürülmeye, üretimin sevk ve idaresinde söz sahibi olmamaya, toplumun türlü işlerine katılmaktan yoksun kalmaya devam etmektedir. Olsa olsa en düşük kaliteli, en ucuz konutlarda oturabilmekte; en ucuz ve «kitle tüketimi» için üretilmiş otomobillere vb. sahip olabilmektedir. Hâlâ milyonlarca işçi gecekondularda ömür tüketmektedir.

Öte yandan kapitalist ülkelerde işçilerin bazı kesimlerinin elde ettikleri haklar, artan yaşam pahalılığı, enflasyon yüzünden hiçbir anlam ifade etmemektedir. İşçinin ve ailesinin maddi ve kültürel gereksinimleri toplumun gelişmesine paralel bir şekilde artar; ama ücretler bunların gerisinde kalır. Gelişmiş kapitalist ülkelerin küçük bir bölümünde ulaşılan az çok katlanılır yaşam düzeyi, Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının sömürülmesine, eşit-olmayan mübadeleye, kadın işçilere eşitsiz bir ücret ödenmesine, göç yoluyla gelen yabancı işçilerin ve zencilerin insafsızca sömürülmesine ve bizzat bu ülkelerdeki emekçilerin sömürüsünün yoğunlaştırılmasına dayalıdır.

Çağdaş burjuva ideologları, günümüzde kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının, kapitalist toplumla «bütünleştiğini», bu toplumdan «çıkar sağladığını»; çünkü ondan yaşamıyla ilgili bazı iyi şeyler sağladığını ileri sürmektedirler. Oysa tüm iyi şeyleri üretenlerin bizzat işçiler olduğu ve ancak onun amansız savaşımının, kendi çalışmasının yaratttığı bu şeylerin bir kısmını kendisine sağladığı unutulmaktadır. Üretkenliği büyük ölçüde arttığı halde işçi, hâlâ eskiden olduğu gibi, yarattığı zenginliğin önemli bir kısmını elde edememekte, artı-değere el konulmasıyla bundan yoksun bırakılmaktadır. İşçi hâlâ sermayenin sömürüsü altındadır. İşçilerin grevlerindeki yaygınlık bunu doğrulamaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde 1919 ile 1939 arasında grevcilerin toplam sayısı 745 milyondu. 1946'dan 1959'a kadar bu sayı iki katına, 1960-64 döneminde ise dört katına yükselip 360 milyonu buldu.

Ayrıca, grevlerde en aktif rol oynayan işçilerin, işçi sınıfının ücretlerin tekel dışı sektöre göre daha yüksek olduğu tekelleşmiş ana sanayilerde toplanmış kesimi olması anlamlıdır. Öte yandan, kapitalizm koşullarında işçiler için birçok zorluklar doğuran bilimsel-teknik devrimin daha da ilerlemesi, bu devrimden en fazla nasibini almış olan fabrikalardaki sınıf çatışmalarını daha da sertleştirmektedir.

Ekonomik savaşım, yalnızca proletaryanın sefalete düşmesini engellemekle kalmaz, daha geniş devrimci görevleri yerine getirebilmesi için onun örgütlenmesini de çabuklaştırır. İşçiler, sermayenin soyguncu emellerine karşı savaşım vermedikleri takdirde, Marks'ın bir ifadesiyle, kendilerine hiç kimsenin yardımcı olamayacağı perişan zavallı mahlûklardan oluşan bir yığın haline dönüşürler. Eğer işçiler «sermaye ile karşı karşıya geldikleri her gün korkarak

geri çekilirlerse, daha geniş herhangi bir harekete girişme yeteneklerini kendi ellerinden kendileri alırlar.» (14)

Büyük önemine karşı ekonomik savaşım kapitalist sömürünün ortadan kaldırılması için yeterli değildir. Bunun için proletaryanın *politik savaşım* vermesi gerekir.

Örneğin, iş gününün kısaltılması, bir asgari ücretin saptanması, toplumsal güvenliğin emeklilik maaşları biçiminde sağlanması vb. kısmi ekonomik talepler bile proletaryaya politik eyleme girme esinini verirler. Bugünkü koşullarda, ekonomik çıkarların savunulması büyük ölçüde militarizme ve silahlanma yarışına karşı başarılı bir savaşım verilmesine bağlıdır. Bu nedenle grev kampanyası sık sık politik bir önem kazanır ve emperyalizmin yeni bir savaş hazırlığına karşı, barış, demokrasi ve ulusal bağımsızlık savaşımıyla bağlanır.

Politik savaşımın ekonomik savaşım üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Sınıf savaşımının devrimci bir yığın hareketine dönüşmesinden ödleri patlayan kapitalistlerin sosyalizme karşı genel savaşım koşullarında, işçilerin taleplerinden bazılarını ister istemez karşılaması, sömürünün örtülü biçimlerini uygulamaya çabalaması doğaldır. Dünya sosyalist sisteminin varlığı ve sosyalist ülkelerin başarıları, kapitalist ülkelerdeki proletaryanın gücünü büyük ölçüde artırmaktadır.

Politik savaşım, parlamento, yerel yönetim ve diğer devlet organları için yapılan seçimlere katılmaktan, yığın gösterilerine, parlamento kürsülerinin kullanılmasından, erki devrimci savaşım yoluyla ele geçirmeye kadar pek çok biçim alabilir. Proletaryanın politik savaşımının başlıca hedefi kapitalist sınıfın erkini yıkarak, bunun yerine kendi erkini, proletarya diktatörlüğünü kurması ve bir kez proletarya diktatörlüğü kurulduktan sonra onu sosyalist toplumun kurulmasının bir aracı olarak pekiştirmesidir.

Tarihsel bakımdan politik savaşım, ekonomik savaşımdan sonra gelişmiştir; ancak sınıf savaşımının daha yüksek bir biçimi olduğu için önem açısından önceliğe sahiptir. Bunu şu özellikleri göstererek açıklayabiliriz:

1. Ekonomik savaşımda, sömürücülere karşı yürütülen eylem işçi sınıfının tek tek kesimleriyle (örneğin tek bir fabrikanın işçileriyle) sınırlanabilir; politik savaşımda ise, işçiler ile kapitalistler birer sınıf olarak topyekün karşı karşıya gelirler.

2. Ekonomik savaşımda işçiler, doğrudan, günlük çıkarlarını, bazen işçi sınıfının tek tek gruplarının çıkarlarını savunurlar; politik savaşımda ise, sınıfın temel, genel çıkarlarının savunulması sözkonusudur.

3. Ekonomik savaşım, politik savaşımdan kopuk bir şekilde sürdürülürse, işçiler yalnızca sendikal savaşa özgü bir bilince, yani yalnızca kendi dar mesleki çıkarlarının kavranması düzeyinde bir bilince sahip olurlar. Marksçı partinin önderliğinde sürdürülen bir politik savaşımda, işçi sınıfında gerçekten proleter sosyalist bir sınıf bilinci doğar; işçi sınıfı da böylelikle kendi temel sınıfsal çıkarlarını, tarihsel görevini ve devrimci hedeflerini kavramış olur.

(14) K.Marks - F.Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c.2, s.75

4. Ekonomik savaşım, proletaryanın sendikalarda örgütlenmesini zorunlu kılar; politik savaşım ise Marksçı bir politik partinin kurulmasını gerektirir. Marksçı parti, proletaryanın sınıfsal örgütlenmesinin en yüksek biçimidir.

Ekonomik ve politik savaşımın yanı sıra, *ideolojik savaşım* proleter sınıf savaşımının son derece önemli bir biçimidir. İşçi sınıfını geniş bir ekonomik ve özellikle politik savaşıma çekebilmek için, onun temel sınıfsal çıkarlarının bilincine varmasının sağlanması gerekir. İşçi sınıfına bu bilinç Marksçı-Leninci teoriyle, bilimsel sosyalizmle verilir. Bu teori, toplumsal gelişime ve kapitalizmin gelişimine ilişkin yasaları ortaya koyarak, işçi sınıfının sömürüden kurtulması ve sosyalizmin kurulması için, hangi yolun izlenmesi ve hangi araçların kullanılması gerektiğini göstermiştir. İşçi sınıfının, onun partisinin teorik, ideolojik savaşımı, işçilerin bilinçlerinin burjuva düşüncelerinden ve ön yargılarından kurtarılmasını hedefler. Marksçı sosyalist ideoloji ile kendiliğinden işçi hareketinin kaynaştırılması proleter sınıf savaşımını daha yüksek bir düzeye ulaştırır. Bu nedenle sınıf savaşımının ideolojik biçimi, proletaryanın nihai utkusu açısından, diğer, ekonomik ve politik savaşım biçimleri kadar asli bir önem taşır.

Sınıflar, ideolojik savaşım içinde politik ve ideolojik bakımdan biçimlenirler. Toplumsal sınıflar karmaşık bir gelişme yolundan geçerler; tarihin pasif bir nesnesi olmaktan çıkıp, onun bilinçli ve aktif bir öznesi, onun yapıcıları haline dönüşürler. «Kendinde sınıf»lar olmaktan çıkıp, «kendileri için sınıflar» (15) haline gelirler. Marks şöyle yazıyor: «Ekonomik koşullar önce ülkedeki halk yığınını, işçiler haline dönüştürdü. Sermayenin birleşmesi, bu yığın açısından ortak bir durum, ortak çıkarlar yarattı. Böylece bu yığın sermaye karşısında daha şimdiden bir sınıftır, ancak henüz kendisi için bir sınıf değildir. Savaşım içinde... bu yığın birleşmiş bir hale gelir ve kendisi için bir sınıf oluşturur.» (16)

Bir sınıfın aktif bir şekilde faaliyet gösteren bir özne, «kendisi için» bir sınıf oluşunda, bu sürece tekabül eden politik örgütlerin, özellikle de politik partilerin ortaya çıkması önemli bir rol oynar.

Sınıf savaşımı, en kesin dile gelme biçimini politik partilerin savaşımında bulur. Politik partiler, sınıfların çıkarlarını dile getirip, onların savaşımına önderlik ederler. Partiler sınıflardan farklıdır. Çünkü birincisi, parti deyimi bile, Latince parça anlamına gelen *Pars*'tan türemiş olup, partiler bir sınıfı hiçbir zaman tümüyle kapsamazlar, yalnızca onun bir parçasını temsil ederler. İkincisi ise, sınıfların toplumun ekonomik gelişiminin bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkmalarına karşılık, partiler belli bir sınıfın ileri ve en aktif temsilcilerinin belirli politik fikirler ve hedefler uğrunda bilinçli bir şekilde bir araya gelmelerinin sonucudurlar. O halde partiler, ilgili sınıfın biçimlenmesinden sonra ortaya çıkarlar.

(15) Kuşkusuz, tüm sınıflar bu değişime uğramamışlardır. Egemen sınıflar, temel çıkarlarının bilincine genellikle ezilen sınıflardan önce varmışlardır. Bazı ezilen sınıflar (örneğin köleler), kendi temel çıkarlarına hiçbir şekilde sahip çıkamamışlardır, ya da çıkarlarını, daha ileri sınıfların önderliğindeki savaşım yoluna girdiklerinde kavramışlardır (örneğin, bu durum köylüler için söz konusudur).

(16) K. Marks, **The Poverty of Philosophy**, s. 166, Moskova, 1962

Burjuva ideologları, reformistler ve revizyonistler parti ile sınıf arasındaki bu bağıntıyı gölgelemeye kalkarlar. Birçok burjuva sosyologu, Alman sosyoloğu Max Weber'in yolunu izleyerek toplumu, ekonomik, toplumsal ve politik olmak üzere birbirinden bağımsız üç düzeye bölerler. Böylesi bir bölünmede sınıflar ekonomik düzeyde yer alır; toplum içinde kazandıkları saygınlığın derecesine göre birbirinden ayırt edilen statü grupları denilen gruplar toplumsal düzeyi oluştururlar; partiler ise politik düzeye sokulurlar. Böylece de sınıflar ile partiler yapay bir şekilde birbirlerinden kopartılmış olur.

Elbette toplumun partilere bölünmesi genel olarak sınıflara bölünmesiyle çakışmaz. Bir sınıfın, genel çıkarlarından başka, sınıf içindeki tek tek grupların çıkarlarını da kollayan birden fazla parti ile temsil edildiği çok görülür. Burjuva partileri arasındaki çelişkiler, çoğunlukla yüzeysel bir karakter taşırlar; ancak bazen bunlar sınıflar içindeki çeşitli zümreler arasındaki derin farklılıkları yansıtırlar ve proletarya tarafından sınıf savaşımının çıkarları doğrultusunda kullanılabilirler.

Sınıf savaşımı içinde her partinin gerçek yüzü ortaya çıkar. Lenin şöyle yazıyor: «Herhangi bir toplumun farklı politik partilere bölünmesi, en açık bir şekilde tüm ülkeyi sarsan derin bunalımlar sırasında kendini gösterir... tüm süslü cümleler, tüm sudan şeyler ve zırvalar, savaşımın sürükleyiciliği tarafından silinip süpürülür; partiler tüm güçlerini toplayarak, *yığınlara* yönelirler; yığınlar da özel bir sınıfın çıkarlarını temsil eden bu partileri tam isabetli içgüdülerinin rehberliğinde, açık bir savaşım deneyimiyle aydınlanmış bir şekilde izlerler.» (17)

İşçi sınıfının partisi, işçi sınıfının ileri, politik bakımdan örgütlenmiş ve aktif parçasıdır; onun öncü koludur. Sömürünün ağır yükü altında ezilen işçilerin çoğunluğu, kapitalizm koşullarında öncüleri olan partinin verdiği bilinç düzeyine kendi başlarına yükselemezler. İşçilerin daha az gelişmiş kesimlerince daha kolaylıkla kavranabilen daha basit bir örgütlenme biçimi olan sendikalar bile tüm proletaryayı kapsayamaz. Bu nedenle işçi sınıfının öncü kesimiyle diğer kesimleri arasındaki sınırın kapitalizmde (ya da kapitalizmden komünizme geçişte) kendiliğinden kaybolacağını savunmak bir yanılgıdır. Bu ancak komünizmin nihai utkuya ulaşmasıyla olanaklı olabilir.

Proletaryanın, sendikalar, kültürel kuruluşlar ve eğitim kuruluşları gibi tüm diğer örgütleri, sınıf savaşımında zorunlu bir araç görevi görürler; ancak bunlar temel sorunu, yani kapitalist sistemi devirme ve sosyalist bir devrimi gerçekleştirme sorununu çözemezler. Yalnızca proletaryanın politik sınıf örgütlenmesinin en yüksek biçimi olan Marksçı-Leninci parti, proletaryanın tüm örgütlerinin faaliyetlerini bağdaştırabilir ve onları sosyalist devrim hedefine götürebilir.

Birçok kapitalist ülkede işçi sınıfının devrimci partilerinin yanı sıra, oportünist partiler de vardır. *Oportünizm ve revizyonizm,* işçi sınıfı hareketinde ortaya çıkan birtakım rastlantısal fenomenler değildir. Bunların toplumsal kökleri vardır; işçilerin istikrarsız kesimlerine burjuvazinin uyguladığı baskının bir

(17) **V.İ. Lenin, Tüm Yapıtlar, c. 18, s. 45**

sonucudurlar. İşçi sınıfı toplumsal bakımdan homojen bir yapıya sahip değildir; kısa bir süre öncesine kadar küçük burjuva olan insanları, yüksek ücret alan işçileri, işçi aristokrasisi gibi çeşitli ara katmanları kapsar. Emperyalizm koşullarında, gelişmiş kapitalist ülkelerin burjuvazisi, sömürgelerin ve ekonomik bakımdan kendilerine bağımlı ülkelerin soyulmasından ve zorla kabul ettirdikleri tekel fiatlarından elde ettikleri kârın küçük bir bölümünü proletaryanın bazı üst kesimlerine bölüştürerek, onları satın almak ve böylece işçi sınıfı hareketi içine oportünizmi sokmak olanağına sahiptir. Tekelci kapitalizm proletaryanın bir kesimini satın almak için sömürgelerden sağladığı süper kârları olduğu kadar, bilimsel-teknik devrimin meyvelerinden, bilimdeki ve teknikteki başarılardan sağladığı süper kârları da kullanabilir. İşçi sınıfının toplumsal bakımdan heterojen yapısı, onun farklı kesimleri arasındaki görüş ve özlem ayrılıklarını kaçınılmaz kılar ve sınıf savaşımının gelişmesindeki her ani değişiklik, aşırı «sol» ve sağ sapmaları, eğilimleri körükleyerek bu ayrılıkları derinleştirir. Devrimci hareketin diyalektiği, bu hareketin gittikçe büyümesinin işçi sınıfının geniş kesimlerinin ve özellikle de (küçük-burjuvazi gibi) diğer katmanların bu savaşıma katılmasının, bir yandan olumlu bir fenomen olmasına karşılık, diğer yandan hem sağ hem de 'sol' oportünizmi beslemekte olduğunu gösterir. Oportünizm, işçi sınıfının içten bölünmesi ve farklı milliyetlerden işçiler arasındaki çekişmeler, burjuvazi tarafından işçi sınıfı hareketinin zayıflatılmasında başlıca araçlar olarak kullanılmaktadır. Böylece burjuvazi bazı ülkelerde sınıf savaşımının gelişmesini yavaşlatabiliyorsa da, onu durdurmaya hiçbir zaman gücü yetmez.

Sınıf savaşımı, sınıflı toplumların temel gelişme yasası ve itici gücüdür. Marks ve Engels'in buldukları yasa şöyledir: «Politik, dinsel, felsefi ya da herhangi bir ideolojik alanda görülen tüm tarihsel savaşımlar, aslında toplumsal sınıfların savaşımının az ya da çok açık bir ifadesidir; bu sınıfların varlığına ve bunlar arasındaki çatışmaya gelince, bu da onların ekonomik durumlarının gelişmişlik derecesince, üretim tarzlarınca ve bununla belirlenen mübadele tarzlarınca koşullanır.» (18) Engels'in belirttiği gibi, bu yasa, tarih bilimi ve sınıflı toplumların gelişmesinin kavranılması açısından, enerjinin dönüşümü yasasının doğa bilimi açısından taşıdığı önem derecesinde öneme sahiptir.

4. TARİHSEL ZORUNLUK VE SINIFLARIN ORTADAN KALDIRILMASININ YOLLARI

Proletaryanın sürdürdüğü sınıf savaşımının nihai amacı, sınıflar arasında kaçınılmaz uzlaşmazlıklar barındıran kapitalist toplumun yıkılması ve sınıfsız komünist toplumun kurulmasıdır. Bu amaca giden yol ancak kapitalizmin bunalım döneminde açılmıştır.

Bilindiği gibi, daha önceleri, kapitalizmin şafağında aralarında uzlaşmaz çelişkiler taşıyan sınıflara bölünmüş bir toplumun haksızlığının bilincine va-

(18) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar, c. 1, s. 396 - 397**

rılarak onun yıkılması istenmişti. Ne var ki o zamanlar bu istekler ekonomik ilerlemenin gereksinimlerine ters düşüyordu. Sınıfların ortadan kaldırılmasının ekonomik koşulları henüz olgunlaşmamıştı.

Ancak ilk kez gelişmiş kapitalizm döneminde, üretim güçlerinin görkemli büyümesi, «sınıf farklılıklarının ortadan kalkmasının gerçek bir ilerleme olabileceği ve toplumsal üretim tarzında herhangi bir duraksamaya ya da hatta geri dönüşe yol açmadan sürekli yürüyebileceği» (19) ön koşulları yarattı. Böylesi bir durumda ezilen ve sömürülen yığınların, sınıfları ve toplumsal farklılıkları ortadan kaldırıp sınıf eşitsizliğini yok etme arzuları, ekonomik ilerlemenin gereksinimleriyle, nesnel zorunlulukla çakıştı.

Aynı zamanda çağdaş kapitalist toplumun gelişimi, kent ile kırsal kesim, zihinsel çalışma ile bedensel çalışma arasındaki işbölümünün eski toplumsal biçimlerinin ortadan kaldırılmasının maddi ön koşullarını da yarattı; bunu zorunlu hale getirdi. Kent ile kırsal kesim arasındaki karşıtlığın ve giderek de tüm asli farklılıkların ortadan kaldırılması «... yalnızca olanaklı hale gelmekle kalmadı; tıpkı tarımsal üretimin bir zorunluğu haline gelmesi gibi, bizzat sanayi üretiminin doğrudan bir zorunluğu haline de geldi.» (20) Bu durum, yalnızca bir azınlığın değil, toplumun tüm üyelerinin özgür ve çok yanlı gelişimini güvence altına aldı ve bu da toplumsal ilerlemeyi artan ölçüde hızlandırdı.

Ekonomik ilerleme, yalnızca sınıfların ortadan kaldırılmasını gerekli kılmakla kalmadı, bu tarihsel görevi yerine getirebilecek toplumsal gücü de, yani modern sanayi proletaryasını da doğurdu.

Özgürlükleri için savaşım vermiş olan ezilen sınıflar arasında, işçi sınıfı, toplumun sınıflara bölünmesine son verebilecek biricik sınıftır. Köleler özel mülkiyetin ve sömürünün tüm biçimlerine değil, yalnızca kölecilik ilişkilerine son vererek kurtulabildiler. Serfler, özgürlüklerine kavuştuktan sonra, kendi küçük toprak parçalarının sahipleri oldular. Proletarya ise ancak üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti genel olarak ortadan kaldırarak ve insanın insan tarafından sömürülmesinin tüm biçimlerine son vererek kurtulabilir. Bu nedenle proletarya devrimci sınıf savaşımıyla yalnızca kendini kurtarmakla kalmaz, tüm emekçilerin üzerindeki baskıya da bir son verir. En yoksul ve en büyük acılarla başbaşa kalmış bir sınıf olması, proletaryayı en devrimci sınıf yapan nedenler değildir. Kapitalizm milyonlarca yoksul köylüyü ve kentte yaşayan yoksulları, çoğu kez proletaryadan daha fazla acı çeken lumpen proletaryayı sefalet ve acıların içine gömer; ne var ki bu durum, bu insanları proletaryadan daha devrimci yapmaz. Proletaryanın tutarlı devrimci sürükleyiciliği, onun yalnızca kapitalizmin devrilmesinde çıkarı olan ezilen bir sınıf olmasında değil, emekçilerin tüm ezilen ve sömürülen grupları arasında yalnızca onun yeni, daha yüksek, yani sosyalist üretim tarzının taşıyıcısı olmasında belirlenir.

Bunun yanı sıra, proletarya en bilinçli ve en iyi örgütlenmiş sınıftır. Çünkü büyük ölçekli üretimle kaynaşmış olan proletarya «tüm kapitalist ekonomik

(19) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 2, s. 387
(20) F. Engels, **Anti-Dühring**, s. 351 - 352

sistemin merkezine ve can damarına ekonomik bakımdan egemen olur.» (21) Proletarya, büyük ölçekli üretimin çalışma koşullarının da kendisi tarafından birleştirilmiş ve gerek disiplin gerekse örgütlenme açısından yetiştirilmiş olup; birleşik, bilinçli bir eylem sürdürme konusunda diğer herhangi bir emekçi sınıftan daha yeteneklidir. Tek bir milliyetin yaşadığı sınırlar içinde bile birleşme yeteneğinden yoksun olan kendinden önceki tüm devrimci sınıfların tam tersine, proletarya kapitalizme karşı verdiği sınıf savaşımını uluslararası ölçekte sürdürür *Enternasyonalizm,* proletaryanın sınıf savaşımının ayrılmaz ve asli bir özelliğidir.

Marksçılar, proletaryayı, --geri kalan tüm emekçi sınıfların karşısına dikmek için değil, onun önder rolünü ortaya koymak amacıyla-- tek tutarlı devrimci sınıf olarak ayırt ederler. Marks, Alman sosyalisti Ferdinand Lassalle'in, proletaryaya göre tüm diğer sınıfların «katı tutucu bir yığın» olduğunu ileri süren iddiasını açıkca reddetmiştir. Lassalle'in bu yargısı yanlış ve politik bakımdan zararlıdır; proletaryayı yalıtlanmaya mahkûm etmektedir. Sermayeyi alt edebilmek için proletarya başta köylüler olmak üzere geniş emekçi yığınlarını, beyaz yakalı işçileri savaşımda yanına kazanmak zorundadır. Kapitalizm, küçük ve orta köylüleri iflasa sürükler; önemli sayıda aydını ve beyaz yakalı işçiyi proleterleştirir, halkı militarizm ve savaş felaketiyle, kültür ve sanat alanlarında ulaşılmış tüm başarıların yıkıma uğratılmasıyla tehdit eder. Bu nedenle, günümüz dünyasında emekçilerin daha da geniş kesimlerinin işçi sınıfının yanına kazanılması olanakları artmaktadır. Proletarya, tarihsel görevini ancak diğer emekçi kesimlerin yardımıyla yerine getirebilir.

Bilimsel-teknik devrim, kapitalist toplumdaki çeşitli emekçi kesimleri kapsayan toplumsal çatışmaların önemli ölçüde yayılmasına yol açmaktadır. Günümüzde bu kesimler arasına otomasyon nedeniyle işlerinden atılan ya da üretimin gerekli kıldığı vasıflardan yoksun olup, az ücretli yerlerde çalışmak zorunda kalan işçilerden başka, alışık olmadıkları proleter yaşam koşullarına ayak uydurmak zorunda kalan kapitalizmin iflasa sürüklediği küçük üreticileri ve kapitalizmin gayri-insani, halk düşmanı mahiyetini gittikçe daha sert bir şekilde duyan aydınları ve memurları da katmalıyız. Giderek günümüz bilimsel-teknik devrimi koşullarında gereksinim duydukları eğitimi ve vasıfları geliştirme olanağını bulamayan gençliğin büyük bir kısmı da bu kesimler arasına girmektedir.

Herbert Marcuse gibi bazı goşist teorisyenler, bu emekçi kesimlerin artan aktifliklerinin, işçi sınıfının devrimci rolünü yitirmesi anlamına geldiğini ileri sürmektedirler. Goşistler, en devrimci güç olarak gördükleri ve sözüm ona «tutucu» proletaryanın günümüzde yerini alacak kesim kabul ettikleri öğrencilere büyük umutlar bağlamışlardır. Gerçekten de öğrencilerin büyük bir politik faaliyet yürütebildikleri su götürmez. İngiliz Marksçısı Palme Dutt'un saptadığı gibi, «İkinci Dünya Savaşı'ndan 24 yıl sonra ne faşizmi ne de savaşı tanıyan, çağdaş dünyadaki bozukluklara ve haksızlıklara, atom bombasına, yoksulluğa, toplumsal eşitsizliğe ve ırkçılığa, yoksul ülkeler ile zengin ülkeler arasındaki uçu-

(21) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar,** c. 30, s. 274

rumlara sabırsız bir dürüstlük ve açıklıkla, öfkeyle karşı çıkan koca bir kuşak tarih sahnesine çıkmıştır. Daha önce hiçbir dönemde görülmemiş kadar çok gencin bu politik kımıldanışı, ileri kapitalist ülkeler de dahil olmak üzere, günümüz koşullarının en olumlu özelliklerinden biridir...» (22) Despot ve otoriter bir karakter taşıyan burjuva yüksek öğrenim sisteminden nefret eden öğrenciler, kapitalist iş dünyasının uşakları olmak istememektedirler. Ancak bunlar farklı sınıflardan geldiklerinden, istikrarlı değillerdir. Toplumun üretim güçlerinden biri olmadıkları için, yalnızca örgütlü proletaryanın başarabileceği tarihsel kapitalizmi yıkma görevini bağımsız bir şekilde yüklenemezler.

Günümüzde kapitalist ülkelerde çeşitli halk gruplarının toplumsal faaliyetlerinin artması, işçi sınıfının dünya ölçüsündeki tarihsel görevini «elden kaçırdığı» anlamına gelmeyip, bu ülkelerde işçi sınıfının, toplumun geniş katmanlarını kapitalist tekellere karşı savaşımda kendi çevresinde toparlama olanaklarının genişlediğini gösterir.

Kapitalist toplum savunucularının ileri sürdüklerinin tersine kapitalizmin gelişmesi sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmayıp, onları keskinleştirir. Üretim araçlarına sahip bulunan kapitalistler ile üretim araçlarından yoksun olan proletarya, emekçiler arasındaki karşıtlık kapitalist üretim tarzı tarafından gittikçe derinleştirilir. Bu üretim tarzını yalnızca proletarya devrimi aşar ve onun yerine sosyalist üretim tarzını koyarak, toplumun uzlaşmaz çelişkili sınıflara bölünmesine son verir.

Sosyalist devrimin utkuya ulaşması ve proletaryanın erki ele geçirmesi, sınıfların ortadan kaldırılma sürecini başlatır. Bu, uzun ve karmaşık bir süreçtir. İki aşamadan geçer: Sömürücü sınıfların ortadan kaldırılıp proletarya dışındaki emekçilerin sosyalizm yoluna kanalize edildiği kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi ve varolan sınıf farklılıklarının aşıldığı, sosyalizmin gelişme ve komünizme doğru adım adım geçiş dönemi.

Bu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli olan özgül biçimler ve zaman uzunlukları eski düzenden artakalan toplumsal yapının durumuna göre ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir. Kapitalizmin, toplumun sınıfsal yapısını basitleştirdiği, toplumun iki büyük sınıfta daha net bir şekilde kutuplaştığı daha gelişmiş ülkelerde sınıfların ortadan kaldırılma süreci daha hızlı yürüyebilir. Fakat küçük üreticilerin çoğunluğu ya da nüfusun önemli bir bölümünü oluşturduğu kapitalizm-öncesi toplumsal katmanların mevcut olduğu ülkelerde bu süreç, bir dizi geçiş basamağını aşarak, ister istemez daha karmaşık bir şeklide ve uzunca bir zamanda gerçekleşir.

Bilindiği gibi iki tür özel mülkiyet vardır; küçük ve büyük mülkiyet. Büyük özel mülkiyet söz konusu üretim aracı sahibi dışındaki diğer insanların sömürüsüne dayanır ve ortadan kaldırılabilir; küçük özel mülkiyet ise, üretim araçları sahibinin kendi çalışmasına dayanır ve küçük çiftliklerin ya da işletmelerin işbirliği ya da kaynaştırılması yoluyla yavaş yavaş sosyalist mülkiyet haline dönüştürülmek durumundadır. Küçük mülkiyetin ortadan kaldırılması büyük mülkiyetin ortadan kaldırılmasından daha değişik araçları ve zaman aralığını gerektirir; ancak sınıfların ortadan kaldırılması için en az büyük mülkiyet kadar

(22) **Labour Monthly, December 1968, s. 538**

önü alınması gereken bir mülkiyet biçimidir; çünkü bu sorunu çözmeden kapitalist öğelerin ve insan sömürüsünü doğuran kaynakların önüne geçilemez.

Sınıf farklılıklarının tamamen ortadan kaldırılması için yalnızca mülkiyet ilişkilerinin değiştirilmesi yeterli değildir, daha önceki toplumsal iş bölümü biçimlerinin, toplumsal iş örgütlenmesi içinde oynadıkları role göre insanlar arasında ortaya çıkan farklılıkların ve toplumsal zenginliğin bölüşümünden doğan eşitsizliklerin de üstesinden gelinmesi gerekir. Lenin bu konuda şöyle der: «... Sınıfları tamamen ortadan kaldırmak için, yalnızca sömürücüleri, toprak sahiplerini ve kapitalistleri devirmek, *onların* tüm mülkiyet haklarını ortadan kaldırmak yetmez; bunun yanı sıra üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin *tümüne,* beden işçileriyle fikir işçileri arasındaki farklılıkların yanı sıra, kent ile kırsal kesim arasındaki farklılıklara da son vermek gerekir.» (23) Bu, toplumsal bakımdan homojen olan ve tam *toplumsal eşitliği* güvence altına alan bir topluma geçişin biricik yoludur.

Bu sorun komünizmin ilk evresi olan sosyalizmde çözümlenemez. Kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde tüm sömürücü sınıfların yok edilmesi, toplumsal eşitsizliğin temel kaynaklarının yok edilmesi anlamına gelir. Bundan böyle toplum, toplumsal ekonomik sistem içindeki konumu sayesinde başkalarının çalışmalarının ürünlerine sahip çıkabilen insan gruplarına bölünmeyecektir. *Ne var ki sosyalizmde sınıflar tamamen ortadan kalkmaz.* Kentteki ve kırsal kesimdeki üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin gelişim düzeyine bağlı olarak işçi sınıfıyla köylüler arasındaki sınıf ayrılıkları hâlâ sürer. Bu ayrılıklar sosyalist mülkiyetin her iki biçimiyle, tüm halkın mülkiyeti olan devlet mülkiyetiyle ve kooperatif mülkiyetiyle bağıntılıdır. Bu ayrılıkların temelinde, bir yandan üretimin toplumsallaşma düzeylerindeki, öte yandan gerek sanayi gerekse tarım kesimlerinde varolan üretim güçlerinin gelişim düzeylerindeki eşitsizlikler yatar.

Sosyalist toplumda sınıflar, işçiler ve köylüler olarak varlıklarını sürdürürler. Sosyalist ekonomi sistemi, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin toplumsal karakteri bu sınıflar arasındaki bütünlüğü sağlarken; bu sınıfların üretim araçlarıyla olan ilişkileri, toplumsal iş örgütlenmesindeki rolleri ve gelir sağlama araçları ise, belli bir topluluk çerçevesinde onlar arasındaki farklılıkları doğurur. Bu farklılıklar, henüz tümüyle ortadan kalkmamış olmakla birlikte gitgide silinmektedir.

Bu farklılıklar varolduğu sürece de, işçi sınıfının toplumdaki öncü rolü sürer. Çünkü birincisi işçi sınıfı, sosyalist ekonominin en yüksek biçimiyle doğrudan bağıntı halindedir; çünkü tüm halkın malı olan işletmelerde çalışır; ikincisi, işçi sınıfı, tüm ekonominin itici gücü olan sanayi kesiminde çalışan emekçilerin en büyük bölümünü oluşturur; üçüncüsü ise, işçi sınıfı tüm emekçiler arasında en örgütlü sınıftır. Sovyet toplumundaki tüm sınıflar ve toplumsal gruplar, işçi sınıfının sosyalist çıkarları ve komünist idealleri temelinde birbirlerine daha fazla yakınlaşmakta ve birbirlerine daha fazla bağlanmaktadırlar.

(23) V.İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 29, s. 421

Sınıf farklılıkları, kesinlikle sosyalizmin biricik toplusal farklılıkları değildir. İşçi sınıfı ile kooperatifçi köylüler arasındaki farkları bir yana bırakırsak, kent nüfusu ile yalnızca köylülerden değil, işçi ve memurlardan oluşan kırsal kesim nüfusu arasında da, bedensel çalışma yapan insanlar ile geniş ölçüde zihinsel çalışma yapan insanlar arasında da, sonuç olarak işçi sınıfının, köylülerin, aydınların, memurların ve diğer kesimlerin içindeki katmanlar arasında da (işlerin içeriği, gerektirdiği vasıflar ve sağladığı gelirler bakımından) bir takım farklar bulunur.

Bu farklılıkların aşılması, özellikle iki önemli toplumsal sorunun çözümlenmesini gerektirir. Bir yandan kent ile kırsal kesim arasındaki, öte yandan da bedensel çalışmayla zihinsel çalışma arasındaki asli farkların üstesinden gelinmesi gerekir. Bu da, her şeyden önce üretimin geliştirilmesi ve kültür düzeyinin artırılması tarafından belirlenir.

Sosyalist mülkiyetin her iki biçimi arasında bir yakınlaşma oluştuğu için, işçiler ile köylüler de *ekonomik ilişkiler* sistemi içindeki konumları ve üretim araçlarıyla olan ilişkileri bakımından yavaş yavaş birbirlerine yakınlaşırlar. Tüm toplumsal grupları birbirine yakınlaştıran diğer şey *çalışmalarının karakteri*'dir. Tarımsal çalışma, teknik ilerleme temelinde, yavaş yavaş sanayideki çalışmanın özgül bir biçimi haline dönüşür; zihinsel çalışma ve bedensel çalışma da, insanın üretim faaliyeti içinde gittikçe daha çok birbirleriyle organik bir bütünlük oluşturmaya başlar. Çalışmanın karakterindeki farkların ortadan kalkması sürecine paralel olarak, köylülerin *kültürel ve teknik düzeyleri* yavaş yavaş işçilerinkine yaklaşırken, bu her iki sınıfın kültürel ve teknik düzeyleri de, tüm halkın genel kültürel atılımını dile getiren bir şekilde aydınların düzeyine yaklaşır.

Sonuç olarak, komünizme doğru ilerleme süreci içinde, çalışmanın üretkenliğinin büyümesi ve emekçilerin kültürel ve teknik düzeyleri arasındaki farklılıkların ortadan kalkması temelinde, adım adım hem gelirin *bölüşüm* biçimlerindeki hem de *tüm toplumsal grupların günlük yaşam koşullarındaki* farklılıkların ortadan kalkmasının önkoşulları yaratılır.

SSCB'deki ve diğer sosyalist ülkelerdeki sınıf ilişkilerinin dönüşüme uğratılmasıyla ilgili deneyim, sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkilerin ve sınıf farklılıklarının ortadan kalkmasının ne denli büyük ekonomik, politik ve toplumsal bir önem taşıdığını göstermektedir. Bu deneyim, Marksçı-Leninci klasiklerin, günümüzde toplumsal ilerlemenin yalnızca insanın insan tarafından sömürülmesine son verilmesiyle ve insanlığın sınıf ezgisinden kurtarılmasıyla olanaklı olabileceği yolundaki öngörülerini doğrulamaktadır. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete ve sınıf sömürüsüne son verilmesi, toplumun toplumsal, ekonomik ve ahlaksal bakımdan yenilenmesini beraberinde getirir; çünkü bu, zenginleşme hırsına, paranın egemenliğine, düşmanlığa, bireyciliğe, savaşa, militarizme ve sınıflı toplumların tüm kötülüklerine bir son verir. Nasıl zamanında sınıfların ortaya çıkması ilerici bir fenomen idiyse bugün onların ortadan kaldırılması da tarihsel ilerlemenin bir koşulu haline gelmiştir.

Sınıfların ortaya çıkması toplumun kendiliğinden gelişiminin bir sonucuydu; özel mülkiyetin ve insanlar arasındaki eşitsizliğin ortaya çıkmasına bağlıy-

dı. Ancak, sınıfların ortadan kaldırılması tam tersine proletaryanın bilinçli sınıf savaşımıyla olanaklı hale gelebilir. Proletaryanın bilinçli sınıf savaşımı, tüm sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması doğrultusunda asli bir geçiş basamağı olan işçi sınıfının politik erkinin kurulmasına yol açar.

Lenin'in gösterdiği ve tarihsel deneyimin de doğruladığı gibi kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde, sınıf savaşımı ortadan kalkmaz, yalnızca biçim değiştirir. Toplumun içinde sosyalist kuruluşa karşı direnen güçler varolduğu sürece sınıf savaşımı kaçınılmazdır.

Gelişmiş sosyalist toplumda halkın toplumsal, politik ve ideolojik birliği sağlanır. İşçiler ile kooperatifçi köylüler arasındaki ilişkiler ve bu sınıfların aydınlarla olan ilişkileri, artık sınıf savaşımı ilişkileri değildir; bunlar dostluk ve işçi sınıfının önderliğindeki sürekli, bozulmaz bir bağlaşıklık ilişkileridir.

Sömürücü sınıfların ortadan kaldırılması ve toplumun politik, ideolojik ve toplumsal birliğinin kurulması, sınıf savaşımının olanca sertliğiyle, iki sistem (sosyalizm ile kapitalizm) arasındaki yarışmanın geliştiği uluslararası alana sıçraması anlamına gelir. Sosyalizm ile kapitalizm arasındaki karşılıklı ilişkiler ne biçime bürünürlerse bürünsünler, esas itibariyle sınıf savaşımının bir alanını oluştururlar. Sosyalizm güçleriyle kapitalizm güçleri arasındaki savaşım, gerek 1918-1920 yılları arasındaki Sovyetler Birliği iç savaşında ve yabancı istilacılara karşı verilen kurtuluş savaşında, gerekse Nazi Almanyası'nın ve onun yandaşlarının Sovyetler Birliği'ne saldırması sırasında en kesin şekilde ortaya çıktı. Nazi Almanyası, faşizm, emperyalizmin vurucu gücü olup, özellikle SSCB'ye karşı yönelmişti. Nazi Almanyası'nın ve Japonya'nın yenilgiye uğratılması, sosyalizm güçlerinin emperyalizmin gerici güçleri üzerinde kazandığı utkuya işaret eder.

İki sistemin barış içinde yanyana yaşaması bağlamında, ekonomik yarışma belirleyici bir önem taşır. Dünya sosyalist sistemi, daha yüksek bir çalışma üretkenliğine, tüm halk için daha yüksek bir maddi ve kültürel yaşam düzeyine ulaşmak ve bireyin çok yanlı gelişimi için gerekli koşulları yaratmak suretiyle, kapitalizme olan üstünlüğünü kanıtlamak durumundadır. Bu ekonomik yarışmaya, dünya sosyalizm güçleriyle kapitalizm güçleri arasındaki politik ve ideolojik savaşım eşlik eder.

Sosyalizm ile kapitalizm arasındaki savaşım, sosyalist ülkeler içindeki kapitalist dünyanın ajanlarının faaliyetlerini önlemek gerektiği için bir ölçüde, sosyalist topluma da yansır. Hâlâ eski görüşlerin ve ahlakın kalıntılarıyla, bu görüş ve ahlaka sahip insanların toplum ve yurt düşmanı eylemleriyle savaşmak zorunludur. Bu savaşım, sosyalist toplumdaki sınıflar ya da toplumsal gruplar arasındaki bir çatışmayı dile getirmez; ancak belli bir sınıfsal içerik taşır; çünkü eski dünyanın ideolojik muhalefetini aşma gereksinimiyle bağıntılıdır.

Sosyalist toplum, sınıfsız komünist topluma geçiş süreci içinde bir basamaktır. Sınıf bölünmelerinin ortadan kalkması, doğru bir politika uygulanmasını şart koşan, sınıf çatışmalarını ve sınıf savaşımlarını dışlayan tedrici bir süreçtir. Bu nesnel süreç, SBKP'nin, toplumsal yaşamin her alanında işçi sınıfının etkisinin artmasını amaçlayan, onun köylülerle olan bağlaşıklığının güçlen-

mesini ve ortak çalışma içinde işçilerin, kollektif çiftlik köylülerinin ve aydınların birbirlerine daha çok yakınlaşmasını amaçlayan politikasıyla desteklenir. Halkın tüm katmanlarının gitgide birbirlerine daha çok yakınlaşmaları, toplumun sınıfsız topluma daha başarılı bir şekilde geçişini olanaklı kılmaktadır. Sınıfsız toplumda tüm sınıf farklılıkları kaybolacak ve böylece işçi sınıfı tarihsel görevini yerine getirmiş olacaktır.

O halde toplumun gelişmesi, Marksçılık-Leninciliğin, sınıf bölünmelerinin tarihsel bakımdan geçici olduğu yolundaki önermesini doğrulamaktadır. Binlerce yıl önce ilkel komünal sistemin yerini alan sınıflı toplum, insanlığın ebedi bir yaşam biçimi olmayıp, yalnızca --tüm ezgi biçimlerinden arınmış olan ve insanın gücünün ve yeteneğinin tam anlamıyla serpilip gelişmesini sağlayacak geniş olanaklar yaratan gerçek insanlık tarihinin izleyeceği-- bir tarih-öncesi dönemdir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNSAN TOPLULUĞUNUN TARİHSEL BİÇİMLERİ: KABİLE, MİLLİYET, ULUS

Daha önce de gördüğümüz gibi, maddi malların üretilme tarzı, tüm toplumsal ilişkilerin temelini oluşturur. Üretim tarzı, toplumun yapısını, toplumsal grupların tiplerini ve insan topluluklarının klanlar, kabileler, milliyetler ve uluslar gibi az çok istikrarlı tarihsel biçimlerini belirler.

1. *İNSAN TOPLULUKLARININ SINIFLI TOPLUMDAN ÖNCEKİ TARİHSEL BİÇİMLERİ OLAN KLANLAR VE KABİLELER*

Henüz sınıflar yokken, *klanlar* ve *kabileler* insan topluluklarının ana biçimleriydiler. Antropoloji, Etnografya ve Arkeoloji alanlarında toplanan verilere göre, klan ya da gen örgütlenmesi, bugünkü insan türünün ilk kez ortaya çıktığı eski paleolitik dönemde kurulup, insanların sürüler biçimindeki yaşamına son vermiştir.

Klan, sınıflı toplumdan önceki dönemde yaşayan, ortak kökene, dile, geleneklere, inançlara ve gerek günlük yaşamları gerekse kültürleri açısından ortak özelliklere sahip ilk üretken, toplumsal ve etnik bir grup, faaliyetlerinin tümünün yürütülmesinde üretim ilişkilerinin yanı sıra kan bağlarının da önde gelen bir rol oynadığı bir grup olarak tanımlanabilir. Klan ortak yerleşim ve av alanlarına sahipti.

Klanın ekonomik temeli ilkel komünal mülkiyetti. Klanı oluşturan insan grubu, ekonomik faaliyetlerini, toplumsal mülkiyet ve üretilenleri eşitçe paylaşım temelinde birlikte yürütüyorlardı. Ekonomik faaliyetin değişip gelişmesi, gen tcplumunun örgütsel biçimlerinin değişmesine yol açtı.

Kabile, genellikle birkaç yüz ya da birkaç bin (hatta onbinlerce) insandan oluşan, klandan daha büyük bir topluluktur. Eğer çok gelişmişse bir çok klanı kapsayabilir. Her klan, kabile içinde bağımsız bir toplumsal üretim birimi olarak kalır, ancak kabile, yeni bir toplumsal mülkiyet biçimi, yeni bir toplumsal üretim tarzı yaratır. Artık klan mülkiyetinin yanı sıra kabile mülkiyeti vardır.

Kabile mülkiyetine konu olan nesneler, büyük ölçüde, klanların yerleştikleri alanlar, av alanları, çayırlar ve diğer topraklardır. Bir bütün olarak kabilenin yönetilmesi gereksinimi doğmuş, böylelikle de kabile reisleri, rahipler, komutanlar, savaşçılardan ve kabile ihtiyarlarından oluşan genel meclis ve kabile meclisi gibi yönetim organları ortaya çıkmıştır.

İnsan topluluğunun klan ve kabile biçimleri, kendi dönemlerinde, içinde üretimin olduğu kadar bir bütün olarak ilkel toplumun da yaşamını sürdürebildiği ve gelişebildiği biricik olanaklı biçimlerdi. Bu topluluk biçimleri (klan ve kabile) ilkel komünal toplum aşamasında tüm halklar için karakteristik biçimlerde ve binlerce yıl varlıklarını sürdürebilmişlerdi.

Klan ya da kabile topluluğu, ekonomik faaliyetin ve kültürün gelişmesi bakımından elverişli bir ortam sağlamış ve insanların birbirlerine bağlanmalarına yol açmıştır. Ayrıca üretim deneyimlerinin ve kültürün ilk ürünlerinin biriktirilip korunması ve dilin yetkinleştirilmesi için elverişli koşullar yaratmıştır. Klan bağlarına gelince, toplumsal grupların sayıca büyümesini engelleyici sınırlar getirmiş, insanlar arasındaki iletişimi, özellikle de onların bir yerden başka bir yere hareket etmesini ve aralarındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini zorlaştırmıştır.

Toplumsal organizmanın işlevini sürdürmesini kolaylaştıran geleneğin gücü öylesine büyüktü ki, kabilelerin yaşamında herhangi bir önemli değişimin olmasını engelledi. Klan-kabile örgütlenmesinin taşıdığı çelişkilerin derinleşmesi, sonunda bu topluluk biçimlerinin aşılarak, yerlerine yeni topluluk biçimlerinin geçmesine yol açtı. Daha açık bir deyişle, kabilelerin oluşması, birleşik haldeki birçok işlevli topluluğun parçalanması sürecini başlattı. Kabilenin toplumsal işlevlerin yalnızca bir kısmını yerine getirmesi, etnik toplulukların doğrudan ekonomik faaliyetlerden kopuş sürecini de beraberinde getirdi. Derken, çift (karı-koca) temeline dayalı aile doğdu; akraba evlilikleri sona ermeye ve kan bağı ilişkileri, ortak etnik ilişkilerden ayrılmaya yüz tuttu.

2. *SINIFLARIN ORTAYA ÇIKMASI VE İNSAN TOPLULUĞU BİÇİMLERİNİN GELİŞMESİ. MİLLİYET. ULUS*

Tarımcılık ile hayvancılık ve bunlar ile el zanaatları arasında işbölümünün doğması, trampa ve eşit olmayan mülkiyet ilişkilerinin ortaya çıkması, klan-kabile örgütlenmesinin yerini, yeni bir insan topluluğu biçiminin almasını zorunlu kılmıştır. Bu yeni topluluk biçimi, kan bağları yerine, farklı kabilelere mensup olan ama ekonomik faaliyetlerinin karakteri ve ticaret ilişkileriyle ya da diğer ekonomik ilişkilerle birbirine sımsıkı bağlanmış bulunan insanlar arasındaki toprak bağları temeline dayalıdır. Bu yeni topluluk biçimine *milliyet* adı verilir.

İlkel komünal ilişkilerin yerini alan sınıfsal karakterli üretim ilişkileri temelinde oluşan milliyet, belirli bir toprak parçasında yaşıyan, birbirlerine adetlerinde, ahlaksal değerlerinde ve geleneklerinde yansıyan dil birliği, manevi birlik, ortak kültürel özellikler ve ortak yaşam tarzıyla bağlanmış insanlardan oluşan bir topluluk biçimidir. Kabile örgütlenmesinin ilkel komünal ekonomisinin yerini, özel mülkiyete dayanan bir ekonomi almış, sömürücülerin özel mülkiyeti ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Böylece, milliyetlerin oluşması, ekonomi ile insan topluluğunun daha kapsamlı biçimi arasındaki doğrudan bağı yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır. Milliyetler, kabilelerden daha gelişmiş topluluk biçimleri oldukları için, onbinlerce ya da yüzbinlerce insanın yaşadığı göreceli olarak geniş topraklar üzerinde üretimin gelişmesini, üretim deneyimlerinin ve kültürel

başarıların biriktirilmesini ve mübadelesini, dilin ve insanlar arasındaki tüm diğer iletişim araçlarının yetkinleşmesini teşvik etmişlerdir.

Ne var ki zamanın akışı içinde, bu topluluk biçimi de şimdiye kadar insanın her çeşit faaliyetlerini kucaklayan maddi malların üretiminin ve mübadelesinin gelişmesini sınırlandırmaya başlamıştır. Ataerkil ailenin doğal ekonomisi, yerini mal ekonomisine bırakmıştır. Kapitalist ilişkiler, farklı ekonomik alanların ekonomik bakımdan yalıtlanmışlığını ortadan kaldırıp, belli bir milliyete mensup insanlar ile başka bir milliyete mensup insanlar arasındaki bağları sağlamlaştırmıştır. Mal ekonomisinin gelişmesi, ortak bir dilin, ortak kültürel özelliklerin doğmasını destekleyerek, insanların daha dayanıklı topluluk biçimleri olan *uluslar* halinde bir araya gelmesine yol açmıştır.

Ulusların kapitalizm temelinde oluşması Marks ve Engels tarafından *Komünist Partisi Manifesti*'nde parlak bir şekilde açıklanmıştır: «Burjuvazi, nüfusun, üretim araçlarının ve mülkiyetin dağınıklığına gitgide daha çok son vermektedir. Nüfusu bir araya toplamış, üretim araçlarını merkezileştirmiş, mülkiyetin birkaç elde toplanmasına yol açmıştır. Bunun zorunlu sonucu, politik merkezileşme olmuştur. Bağımsız olan ya da ayrı ayrı çıkarlarla, yasalarla, hükümetlerle ve vergi sistemleriyle birbirlerine gevşek bir şekilde bağlı olan eyaletler, tek bir hükümete, tek bir hukuk sistemine, tek bir ulusal sınıf çıkarına, tek bir sınıra ve tek bir gümrük tarifesine sahip, tek bir ulus halinde bir araya toplanmışlardır.» (1)

Marks ve Engels bunları söylerken, kapitalist ilişkilerin olgunlaşmasının politik yalıtlanmışlığı ortadan kaldırırken, aynı anda insanları uluslar halinde bir araya getirdiği Batı Avrupa ülkelerindeki ulusların oluşum sürecini göz önünde bulundurmuşlardır. Oluşan ulusal devletler içinde şivelerde ve yerel adetlerde dile gelen farklılıklara ya da (İsveç'in ve Finlandiya'nın kuzeyinde yaşayanlar gibi) pek çok ulusal devlette varlıklarını sürdüren ulusal azınlıklara karşın, bu iki sürecin --politik yalıtlanmışlığın ortadan kalkması ve insanların uluslar halinde biraraya gelmesi süreçlerinin-- aynı anda ortaya çıkması genellikle merkezileşmiş tek bir ulusal devletin doğmasına yol açmıştır.

Bazen, çeşitli nedenlerle aynı topraklar üzerinde yaşayan milliyetlerin birleşerek bir ulus oluşturma olanağına kavuşmalarından önce, merkezi bir devlet kurdukları da görülmüştür. Böylesi durumlarda, diğer uluslardan daha önce biçimlenen ve devletin kurulmasında öncü rol oynayan ulusun, kurulmuş merkezi devlet içinde diğerlerine göre ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu çok uluslu bir devlet doğmuştur. Bazen bu öncü rolün birden fazla ulus tarafından oynandığı da olur. Oluşmakta olan ulusun egemen sınıflarının, merkezi devlet erki aracılığıyla, kural olarak kendilerinden daha alt bir ekonomik gelişme düzeyinde bulunan diğer halklara egemen oldukları yerlerde de çok uluslu devletler kurulmuştur. 19. yüzyılda, birçok tek uluslu burjuva devleti dünyayı kendi aralarında paylaşmaya başladıkları zaman, halkları arasında çok çeşitli milliyetlerden insanlar bulunan sömürgeci imparatorluklar haline geldiler. Ancak, ne şekilde olursa olsun, uluslar kapitalist üretim ilişkileri temelinde oluşmuştur.

(1) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 1, s. 112 - 113

Lenin, burjuva sosyologlarının ulusal bağlara, kabile bağlarının «devamı ve genelleşmesi» gözüyle bakan anlayışlarını benimseyen Narodnik Mihaylovski'ye karşı girdiği bir polemikte, eyaletlerin, çeşitli arazilerin ve prenslere ait toprakların, Rusya'nın tümünü kapsayan bir pazarın oluşmasına yol açan kapitalist mal ilişkileri temelinde birbirleriyle kaynaşarak bir Rus ulusu haline geldiklerini göstermiştir: «Bu sürecin yöneticileri ve egemenleri tüccar kapitalistler olduğuna göre, böylesi ulusal bağların yaratılması, burjuva bağlarının yaratılmasından başka bir şey değildir.» (2)

O halde uluslar, feodalizmin dağılma süreci içinde, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, halkın ekonomik yaşamını belirleyen istikrarlı ekonomik bağların gelişmesi temelinde ortaya çıkmışlardır. İşte bu gelişmeler, bir milliyeti ya da bir milliyetin bir kesimini ulus haline getiren ya da birbirleriyle ilişkili milliyetlerin bir ulus halinde kaynaşması için gerekli temeli yaratan gelişmelerdir. Ekonomik yaşam ortaklığı olmadan ulus olamaz. Ne var ki bu özellik, ancak diğer bazı özelliklerle birlikte bir ulusu oluşturabilir. Bu özellikler, daha önce, kapitalizm-öncesi dönemde doğmuş olup, yakın ekonomik bağlar temeli üzerinde gelişen özelliklerdir. Ekonomik yaşamın ortaklığının yanı sıra, ortak bir dil, ortak bir toprak, kültürün özgül özelliklerinde dile gelen halkın toplumsal psikolojisinin belli başlı özellikleri, bir ulusun temel özelliklerini oluştururlar. Ne var ki, halkın bazı tali psikolojik ve kültürel özelliklere ortaklaşa sahip olmaları, sözü edilen ulus içinde yer alan birbirine karşıt sınıfların üyeleri arasındaki temel psikolojik farklılıkları ortadan kaldırmaz.

Öyleyse ulus, ortak bir dille, ortak bir toprakla, ekonomik yaşam ortaklığıyla ve söz konusu halkın kültürünün özgül özelliklerinde dile gelen, onun kültürünü diğer halkların kültürlerinden ayırt eden sosyal psikolojik bazı özellikleriyle birbirine bağlanmış istikrarlı bir insan topluluğudur.

Ulus, kapitalist üretim tarzına tekabül eden insan topluluğu biçimiydi. Bu topluluk biçimi, üretim güçlerinin gelişimini teşvik etmiş, politik bakımdan dağınıklığın aşılmasında önemli bir rol oynamıştı. Ulusların ve ulusal hareketlerin ortaya çıkması, feodalizmin ortadan kaldırılmasına ve kapitalizmin kurulmasına yol açmıştır.

Ancak zamanın akışı içinde, kapitalizm geliştikçe, ulusal çerçeve kapitalizm için de dar gelmeye başladı. Kapitalizm, yalnızca ekonomik bir topluluk olarak ulusu sağlamlaştıran ulusal bir pazar yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda tüm uluslar arasında ekonomik bağlar kuran, sonuç olarak da kapitalizmi bir dünya ekonomik sistemi haline dönüştüren bir dünya pazarı da yaratır.

Bu olgu derin çelişkilere, *kapitalizm koşullarında ulusların gelişiminde görülen iki eğilimin* ortaya çıkmasına yol açar. Birinci eğilim, ulusların doğması, ulusal yaşamın ve ulusal hareketlerin serpilip gelişmesi, feodal yalıtlanmışlığa ve insanı ezgi altında tutan kapitalizm-öncesi ilişkilere karşı savaşımdır. İkinci eğilim ise, uluslararasındakl ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması, «uluslararası» sermayenin «ulusal» engelleri aşmasıdır. Lenin bu konuda şöyle der: «Her iki eğilim de kapitalizme özgü genel geçerli bir yasadır. Birincisi kapitalizmin baş-

(2) V. İ. Lenin, Tüm Yapıtlar, c. 1, s. 155

langıç evresinde ağır basar; ikincisiyse, sosyalist toplum haline dönüşmeye doğru giden olgun bir kapitalizmin belirgin özelliğidir.» (3)

Bu eğilimler arasındaki çelişki giderek uzlaşmaz biçimler kazanır. Gelişmiş ülkelerin burjuvazisi, yabancı toprakları işgal edip, oradaki halkları köleleştirir ve sömürgeci bir yayılma politikası izler. Emperyalizmin köleleştirdiği halklar ise, kurtuluşları için savaşım verirler.

Sosyalist toplumda ulusların *gelişmesi ve birbirine yakınlaşması,* toplumsal mülkiyetin egemenliği temelinde, toplumsal ve politik ilişkilerin ortaklığı ve ortak bir sosyalist enternasyonalizm ve yurtseverlik ideolojisi temelinde gerçekleşir. Sosyalizm temelinde oluşan milliyetler ve uluslar, bu temelde dönüşüme uğrayan «eski» uluslar gibi, yeni toplumsal ilişkilerin mahiyetini dile getiren yeni özellikler kazanırlar. Sosyalist toplumdaki uluslar da tıpkı burjuva toplumundaki ulusların gösterdiği ortak toprak, ortak ekonomik yaşam, ortak dil gibi temel özelliklere sahiptirler. Ancak bu özelliklerin içerikleri kökten değişikliğe uğrar; çünkü bu uluslar sosyalist üretim tarzına dayanmakta olup, esas itibarıyle ortak çıkarlara ve ortak psikolojik özelliklere sahiptirler. Sosyalist toplumda uluslar, kapitalist toplumda olduğu gibi birbirine karşıt sınıflara bölünmemişlerdir. Bu nedenle ulusal topluluk, toplumsal toplulukla, emekçi halkın toplumsal mülkiyete ve ortak faaliyete dayalı birliğiyle çakışır. Bu ulusların daha da gelişmesi, onları gelecekteki gelişmiş komünist toplumda kaynaşmak üzere hazırlayan, gönüllü ve eşit işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma yoluyla sağlanır.

O halde insan toplumunun ileriye dönük gelişme süreci içinde tarihsel bakımdan biri diğerinin yerini alan üç çeşit insan topluluğu vardır. Bunlar klan ya da kabile topluluğu, milliyet ve ulustur. Bunların birinin diğerinin yerini alması, toplumsal üretimin gelişiminin ve toplumsal ilerlemenin daha istikrarlı ve daha sıkı dış bağlara sahip daha geniş etnik toplulukların ortaya çıkmasını gerektiğini göstermiştir.

Tarihsel topluluk türleri esas itibariyle bazı sosyo-ekonomik kuruluşlara tekabül ederler. Bu topluluk biçimlerinin «saf» biçimde ortaya çıktıkları durumlar tarihte ender rastlanır durumlardır. Ekonomik gelişimin eşitsizliği nedeniyle, dünyada, her türden ekonomik ilişkiler ve bunlara bağlı olarak da, (ilkel topluluktan sosyalist topluma, kabile topluluğundan gelişmiş bir ulusa kadar) her türden tarihsel topluluk biçimleri karşımıza çıkmaktadır. Esas olarak kabilelerin milliyetlerden, milliyetlerin ise uluslardan önce gelmelerine karşın; bunlar, gerçek tarihte, dünya ölçeğinde ve çoğu kez de tek bir halk çerçevesi içinde yan yana ve etkileşim halinde bulunabilirler. Bu nedenle, Afrika'nın, Asya'nın ve diğer kıtaların birçok kesiminde günümüze dek varlığını sürdürmüş olan kabileler ve milliyetler, uzak geçmişteki kabilelerden ve milliyetlerden önemli ölçüde farklılıklar gösterirler; çünkü bunlar, şu ya da bu şekilde yeni ekonomik ilişkiler sistemi içinde yer almaktadırlar. Sömürgeciliğin birçok ülke halklarının ekonomik ve kültürel gelişimlerini ve özellikle de onların, ulus olarak ortaya çıkma süreçlerini yavaşlatmakta belirleyici bir rol oynadığını göz önünde bulundurmalıyız.

(3) **V. İ. Lenin, Tüm Yapıtlar, c. 20, s. 27**

3. KAPİTALİST TOPLUMDA ULUSAL DÜZEYDEKİ İLİŞKİLER

Ulusların oluşması, ulusal sorunu gündeme getirmiştir. Bu sorunun kapitalizm koşullarındaki gelişimi üç aşamadan geçmiş sayılabilir.

Birinci aşama, kapitalizmin kurulma ve feodalizmin çöküş çağı, milliyetlerin uluslar haline dönüşme çağıdır. Yaklaşık olarak 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan bu süreci, esas itibariyle burjuvazi yönlendirmiştir. Bu dönemde -Avrupa'daki- insanlık ulusal kurtuluş savaşlarını ve devrimlerini ilk kez tanımıştır.

İkinci aşama, (bu yüzyılın başında) kapitalizmin gelişim ve «serbest rekabetçi» kapitalizmin emperyalizm haline dönüşme dönemine işaret eder. Bu aşamada, gelişmiş kapitalist ülkeler, dünyayı kendi aralarında bölüşmüşler ve sömürgeci ezgi sistemini getirmişlerdir. Bu, henüz ulus halinde bütünleşememiş halkların sömürgeci ezgiye, emperyalizme karşı güçlü kurtuluş savaşlarını yükselttikleri bir çağdır.

Bugün üçüncü aşamada bulunuyoruz. Günümüz dünyası, ulusal sorun açısından ele alındığında, emperyalizmin sömürgecilik sisteminin çöküş çağı, özgürlüklerine kavuşmuş ya da anti-emperyalist savaşım sürecinin akışı içinde gitgide özgürlüklerine kavuşmakta olan halkların uluslaşma çağıdır. Dünya sosyalist sisteminin varlığı, bu süreci hızlandırmakta ve onun daha şimdiden dünyanın geniş bir kesimini kapsamasına yol açmaktadır. Uluslaşma eğilimi, halkları kapitalizmden sosyalizme yönelten büyük toplumsal dönüşümlerle uyum halindedir.

Kapitalizmin yeni yeni ortaya çıkmakta olduğu dönemdeki ulusal hareketler, nesnel bakımdan karakterleri ve oynadıkları rol itibariyle, anti-feodaldir. Bu hareketler, burjuvazinin ve halk yığınlarının feodal düzene karşı yürüttükleri savaşım içinde, kapitalizmin varlığını kanıtlama koşullarından birini oluşturmuşlardı. Emperyalizm çağında, egemen ulusun burjuvazisi, sömürge ve bağımlı ülke halklarını ezgi altında tutmakta ve bu halklar da sömürgeci ezgiye karşı bağımsızlıkları için savaşmaktadırlar. Bu noktada ulusal sorun, işçi sınıfının, köylülerin, ulusal burjuvazinin bir kesiminin ve diğer ilerici güçlerin devrimci, özgürlükçü, derinden demokratik hareketi ile emperyalist burjuvazi arasındaki çelişkiyi dile getirmektedir.

Ulusal kurtuluş hareketine katılan her sınıf, ulusal soruna kendi açısından yaklaşır. Örneğin, ulusal burjuvazi, sömürge boyunduruğu yerine kendi egemenliğini geçirme çabasındadır. Bu, ulusal burjuvazinin tutarsızlığını, kaypaklığını ve emperyalist burjuvaziyle çoğu kez uzlaşma yapmasını açıklar. İşçi sınıfının çıkarları ulusal ezgi de dahil olmak üzere, her türlü ezginin tamamen ortadan kaldırılmasını, böylelikle de işçi sınıfının anti-emperyalist savaşıma tutarlı ve kararlı bir şekilde katılmasını gerektirmektedir.

Kapitalizm koşullarındaki tüm toplumsal hareketler ya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde politik bir karakter kazanırlar, sosyo-politik hareketler ve eğilimler haline gelirler. Bizzat politik faaliyet ise, kaçınılmaz bir şekilde ulusal biçimler halinde gelişir. Bu, yalnızca milliyetçilik bayrağı altında, politik egemenliğini sağlamak için savaşan burjuvazinin durumunda değil, işçi sınıfının

durumunda da görülebilir. İşçi sınıfı hareketi *tüm ulusu kapsayan* ölçülere kavuşur kavuşmaz, ya da Marks ve Engels'in dediği gibi, «çeşitli yerel savaşımlar, sınıflar arasında ulusal bir savaşım halinde kaynaştığı» zaman, işçi sınıfı politik bir güç haline gelir. «Ama her sınıf savaşımı politik bir savaşımdır.» (4) İşçi sınıfı ilk planda kendi ülkesinin burjuvazisine karşı savaşım verir, bu savaşım ulusun içinde bulunduğu tarihsel gelişim aşamasınca koşullanmış biçimlere bürünür.

Ulusal sorun, politik bir sorundur; çünkü ilişkilerin devlet ve yasa tarafından düzenlendiği bir durumda, bu sorun hem ülkenin anayasasına hem de devlet örgütüne, egemen sınıfların yürüttükleri politikaya bağlıdır. Buna kaçınılmaz bir şekilde politik bir karakter taşıyan devletler arası ilişkilerin, genellikle ulusal düzeydeki ilişkilerin karakterini kazandığını eklemek gerekmektedir.

Kapitalist toplumda ulusal düzeydeki ilişkiler, ulusların manevi yaşam alanlarında da çok önemli bir rol oynarlar. Her türden manevi faaliyet özellikle de sanat planındaki faaliyetler ulusal bir biçim alırlar. Bizzat ideolojik yaşam, ulusal açıdan ele alındığında, iki eğilimin savaşımı temelinde gelişir. Lenin'in söylediği gibi, bu iki eğilim, «... baştan başa kapitalist dünyanın iki büyük sınıfsal kampına tekabül eder ve ulusal sorun konusundaki *iki* politikayı (hem de iki dünya görüşünü) dile getirir.» (5) Bu iki eğilimden biri *burjuva milliyetçiliği*, diğeri ise *proletarya enternasyonalizmi*'dir.

Milliyetçi yalnızca belirli ortak ulusal çıkarların varolduğu düşüncesinden hareket ederek, bu çıkarların gerçekleştirilmesi için savaşım vermekle kalmaz, enternasyonalistin tersine, bu ortak çıkarların önemini alabildiğine abartır. Tüm diğer toplumsal çıkarları ulusal çıkarlar açısından değerlendirip, ya bunları ulusal saydığı çıkarlara tabi kılmaya çalışır ya da hiç umursamaz. Diğer halklar açısından (çokuluslu bir devlette, mevcut devlet çerçevesindekiler de dahil olmak üzere) milliyetçilik, «kendinin olan» her şeyi, ulusal olanı, sosyo-politik içeriğini dikkate almaksızın, çağını doldurmuş, tutucu toplumsal ve politik kuruluşlar, adetler ve gelenekler de dahil olmak üzere yüceltip göklere çıkarır. Öte yandan diğer ulusların ve milliyetlerin çıkarlarını, özgül özelliklerini küçümseyip, onları aşağılık ve değersiz sayarken, «kendi halkının» diğer halklarla karşılaştırıldığında ayrıcalıklı, özel bir yeri olduğunu ilan etmekten geri kalmaz.

Bunun yanı sıra milliyetçilik, halklar arasında geniş bağların kurulmasına karşıdır. Böylesi bağların yalnızca etnik bakımdan kendi ulusuna yakın halklarla kurulmasını benimser ve gerek tarihsel bakımdan ilerici bir süreç olan ulusların birbirine yakınlaşması sürecine, gerekse bazı ulusların diğerleriyle kaynaşmalarına, --bu sürecin, zorlama önlemlerin ya da zorla özümlemenin bir sonucu olarak değil de, ülkenin ekonomik gelişimi içinde «doğal» bir şekilde olsa bile oluşmasına karşın-- düşmandır.

Milliyetçiliğin en aşırı biçimi *şovenizm*'dir. Diğer halkların özgül özelliklerinin ve çıkarlarının küçümsenmesi bir düşmanlığa ya da kör bir nefrete dönüşünce, diğer halkların yalnızca köleleştirilmesi ve sömürülmesi değil, ortadan

(4) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c.1, s. 116
(5) V.İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 20, s. 26

kaldırılması da arzu edilmeye başlanır. Hele milliyetçiliğin *ırkçılık*'la sarmaştığı yerlerde şovenizmin aşırı, insan düşmanı kimliği sık görünür hale gelir. Irkçılık, özellikle, nüfusun çoğunluğunu beyaz ırkın oluşturduğu gelişmiş kapitalist ülkelerdeki burjuvazinin, kendi ırkı dışında kalan birçok halkı boyunduruk altına alıp çoğunlukla kökünü kazımaya giriştiği emperyalizm çağında yaygın hale gelmiştir.

Irksal farklılıklar, insan organizmasında oluşan fizyolojik süreçlerde hiçbir aşli rol oynamayan yüzeysel biyolojik farklılıklardır. Bunların, beyin yapısına ya da insanların düşünme ve hissetme yeteneklerine hiçbir etkileri yoktur. Böylesi yüzeysel biyolojik farklılıklar, toplumsal, tarihsel süreçlere hiçbir şekilde etki yapmazlar. Irkçılığın, aşırı milliyetçilik gibi her biçimi, emperyalist burjuvazinin nasyonal sosyalizm ve faşizmin diğer biçimleri, ABD'deki Ku-Klux-Klan, Güney Afrika Cumhuriyeti ırkçıları gibi en gerici, en militarist ve en terörcü kesimlerinin ve partilerinin ideolojik ve politik bir silahıdır.

Milliyetçilik ile *kozmopolitizm* arasında kopmaz bir bağ vardır. Dıştan bakıldığında karşıt iki kavram gibi görünürlerse de, milliyetçilik ulusal özellikleri abartırken, kozmopolitizm de bu özelliklerin önemini yadsır. Milliyetçilik ve kozmopolitizm, kapitalizm koşullarında, ulusal sorun konusundaki iki temel eğilimin ideolojik yansıları sayılırlar. Kozmopolitizm, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin, sermayenin uluslararasılaşması eğiliminin bir yansısıdır. Ne var ki bu eğilimi ayırıp, ulusal birlik eğilimine karşı çıkarmak suretiyle, diğer halkların ekonomik ve dolayısıyla politik bakımdan köleleştirilmesi haklı gösterilmek istenmekte ve bu, büyük kapitalist ülkelerin dünyaya egemen olmaya yönelik yayılmacı politikacılarının ideolojik silahı olmaktadır. Kozmopolitizm, emperyalist ülkelerin, ulusal farklılıkların sözde terk edilmesi bayrağı altında, diğer ülkeler üzerinde egemenlik kurmayı, onlara emperyalist ülkenin dilini, yaşam tarzını vb. dayatmayı amaçlayan büyük devlet şovenizmine hizmet eder. Kozmopolitizm, milliyetçiliğin diğer yüzüdür.

Bu açıklamalardan «ulusal» ve «milliyetçi» kavramlarının kesinlikle farklı anlamlar taşıdıkları sonucu çıkar. Ulusal olan, kapitalist toplumun tüm etnik toplulukları arasındaki ilişkileri tümüyle kapsar. Hiçbir sınıf ulusal özellikleri göz ardı edemez; hepsi, toplumsal ilişkilerin tarihsel bakımdan geçici bir özelliği olan ulusal düzeydeki ilişkiler içine girmişlerdir. Hepsi ulusal sorun konusundaki tavırlarını ortaya koymalıdırlar. Milliyetçilik ise, ulusal sorun konusunda izlenen bir burjuva politikası, bir burjuva dünya görüşü ve ideolojisidir. Kuşkusuz gerici emperyalist milliyetçilik ile sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı savaşım veren ülkelerin burjuvazisinin milliyetçiliğini aynı kefeye koymamak gerekir. Bu milliyetçiliğin içeriği, emperyalist ezgiye ve dolayısıyla emperyalist milliyetçiliğe karşı yöneltilmiştir.

Burjuva milliyetçiliği, proletaryanın toplumdaki konumunu, temel çıkarlarını, onun kurtuluş savaşımının mahiyetini ve karakterini yansıtan *proletarya enternasyonalizminin ve sosyalist enternasyonalizmin* karşısında yer alır. Proletarya enternasyonalizmi, işçi sınıfının ulusal sorun karşısında izlediği politikanın, sahip olduğu dünya görüşünün ve ideolojinin özünü dile getirir. Enternasyonalizmden her uzaklaşma, ne kadar az olursa olsun, burjuvazinin konumuna yak-

laşmak anlamına gelir; işçi sınıfının ve emekçilerin savaşımına büyük zarar verir. Bu nedenle, işçi sınıfının devrimci teorisi olan Marksçılık-Leninçilik, tam anlamıyla enternasyonalisttir ve burjuva milliyetçiliğinin her biçimiyle uzlaşmazlık halindedir.

Bunun yanı sıra, işçi sınıfı ulusal sorun karşısında nihilist bir tavır da almaz; çünkü ulusal düzeydeki ilişkiler, her ülkenin işçi sınıfının içinde savaşımını sürdürmek zorunda bulunduğu sosyo-politik çerçevenin önemli bir öğesidir.

Enternasyonalist, milliyetçi ve kozmopolitizm yanlısının tersine bir yurtseverdir. *Enternasyonalizm* ve *yurtseverlik*, tıpkı kendilerine tam karşıt olan milliyetçilik ve kozmopolitizm gibi birbirinden ayrılamazlar. İşçi sınıfı, her ülke halkının gerçek çıkarlarını, gelişme ve kalkınma çabalarını dile getirir; halkın yazgısı onun elindedir, bunun önemini bilir ve daha iyi bir gelecek için savaşır. Bu nedenle, işçi sınıfının ve onun partisinin dışında hiçbir güç, ulusun gerçek çıkarlarını, onlar gibi temsil edip savunamaz ve gerek toplumsal ilerleme gerekse sosyalizm uğruna girişilen genel ulusal hareketi yönlendiremez.

İşçi sınıfı, çağımızın ulusal hareketlerinin dışında kalamaz. Aktif devrimci bir güç olarak, her hareketin sosyo-politik içeriğini, hareketin toplum yaşamındaki nesnel rolünü ortaya koymalı, onlar karşısında kendi tavrını belirtmelidir. Belirli koşullar altında hareketin başına geçmeli, gene belirli durumlarda, bunun tersine gerici bir rol oynayan ve yığınları emperyalizme karşı savaşımdan alıkoyan (siyonizm gibi) çağdaş burjuva milliyetçi akımlarının ve grupların karşısına dikilmelidir.

Ulusal hareket boyunca çeşitli değişiklikler ortaya çıkabilir. Bu hareket, -Arap halklarının hareketi gibi- demokratik bir karakter taşıyabilir, ya da -Endonezya'da olduğu gibi- sağa kayabilir. Yine demokratik dönüşümler sırasında -sağ öğelerin ya hareketten kopmasıyla ya da onu bölmesiyle- farklılaşmaya başlayabilir. O halde, ulusal sorunda devrimci bir politika ve taktik saptayabilmek için, somut durumun nesnel bir analizini yapmak gerekmektedir. *Ulusal bir hareketin ilericiliğinin ana ölçütü, işçi sınıfının, son tahlilde de sosyalizmin çıkarlarına uygun olup olmamasıdır.*

Ulusal düzeydeki ilişkiler, sınıfların ve sınıflar arası ilişkilerin toplumsal yaşamda oynadıkları sonucu belirleyici rolü görmemizi sağlar. Sınıflar bir ulusu karşıt gruplara böldüğü, öte yandan ulusal topluluk, farklı sınıflara mensup insanları birleştirmekte olduğu için, insan ilk bakışta sınıfların uluslarla bağıntısını göremeyebilir. Oysa gerçekte uluslar ile sınıflar arasında doğrudan ve yakın bir bağıntı vardır.

Ulusal hareketler her zaman, giderek yayılmakta olan anti-emperyalist sınıf savaşımının dışa vuran yanlarından biri olmuştur. Bunun yanı sıra, her sınıf ve her parti, ulusal sorun konusundaki kendi politikasını sürdürmektedir.

Burjuva ideologları, her türlü yolu deneyerek, ulusal soruna sınıfsal yaklaşımı örtbas etmeye çalışırlar. Bunların büyük çoğunluğu, ekonomik bağların sürekliliğini, ortak dili vb. ulusun özellikleri kabul etmezler. Ulusların doğuşunun kökenini ve nedenini, ulusal bir fikirde, ulusal benlik hissinde, bazı toplumsal psikolojik özelliklerde ararlar. İşte bu nedenle çoğunlukla «ulus» ile «milliyetçilik», «ulusal» ile «milliyetçi» deyimleri arasındaki ayırımı görmezler.

Ulusun sınıflar üstünde yer aldığını ileri süren burjuva ideologları, ilerici ulusal hareketler ile faşizm gibi gerici hareketler arasındaki farkı göz ardı ederler; milliyetçiliği ve şovenizmi ateşleyip körüklerler. Amaçları, emperyalizme karşı savaşan halkları bölmek ve sosyalist ülkeler arasındaki ilişkilere kama sokmaktır. Bu konuda sağ ve «sol» revizyonistler, sosyalist ülkeleri birbirinden ayırmayı ve böylece sosyalist dünya sistemini zayıflatmayı, dünya komünist hareketini parçalamayı amaçlamak suretiyle, burjuva ideologlarına büyük yardımlar yapmaktan geri kalmazlar. Enternasyonalizmi sözde kabul eden revizyonistler, enternasyonalizmi ulusların eşitliği ve birbirlerinin iç işlerine karışmama talebine indirgemekte, böylece de sosyalist enternasyonalizmin temel ilkesini (ulusal soruna sınıfsal yaklaşımı) bir yana bırakmak suretiyle, belli ülkelerin çıkarlarını, genel sosyalizm davasının çıkarlarının karşısına koyarlar.

Ulusal sorunun en doğru ve en tutarlı çözümünü Marksçı-Leninci teori sağlar. Bu çözümün en önemli koşulu, ulusal sorunu, işçi sınıfının ve tüm emekçilerin savaşım görevleri ve çıkarları doğrultusunda belirlemektir. Sınıfların ortadan kalkması ve sınıfsal farklılıkları doğuran nedenlerin önünün alınması, gelecekte, komünizmin tam utkusuna giden yolda, ulusal farklılıkların da sona ermesinin başlıca koşullarını yaratmış olacaktır; ulusal farklılıklar bu süreç içinde yavaş yavaş ortadan kaybolacaktır.

4. KOMÜNİZM VE ULUSLARIN GELECEĞİ

İşçi sınıfı ve tüm emekçi yığınlar erki ele geçirip, ulusal ezgiye son verdiğinde, özellikle ulusal düzeydeki ilişkiler alanında oldukça ağır bir miras devralırlar: Bir yandan uluslar arasındaki ekonomik ve kültürel eşitsizlikler, öte yandan hâlâ kapitalizm-öncesi ilişkiler içinde bulunan bir dizi kabilenin ya da milliyetin geri kalmışlığı ve nihayet uluslar arasındaki karşılıklı güvensizlik. Geçmişin bu ağır yükünü ortadan kaldırmadan sosyalizmi kurmak olanaksızdır. Çok uluslu bir devletin içindeki tüm uluslar, komünizm kuruculuğunun içine ancak geçmişin bu gerçek eşitsizliği aşılarak, daha gelişmiş uluslar tarafından diğer halklara etkili yardımlar yapılarak ve tüm ulusların ve halkların eşitliği ilkesi, kardeşçe işbirliği ilkesi ardıcıllıkla uygulanarak çekilebilirler.

Sömürünün son bulması ve halklar arasında kardeşçe işbirliğinin kurulması, her bir ulusun kültürünün hızlı gelişimini sağlayacak özgül yeteneklerini ortaya çıkarmasına olanak tanır. Bu anlamda sosyalizm ulusal farklılıkları yok saymak şöyle dursun tersine ulusların serpilip gelişmesini sağlar. Kapitalist toplum koşullarında ölüme mahkûm edilmiş ya da her türlü toplu kırımın hedefi olan milliyetler ve kabileler bir anlamda yeniden doğarlar, diğer uluslarla birlikte ekonomilerini ve kültürlerini geliştirirler, dillerini yetkinleştirir ve gitgide yazılı dillerini geliştirirler. Kendilerinden daha büyük ulusların yaşamına ve kültürüne kendilerini uydurmuş bu milliyetlerden ve kabilelerden bazıları, bunlarla yavaş yavaş kaynaşarak tek bir milliyet ya da ulus oluşturursa da, çoğunluğu yeni sosyalist ilişkilerin temeli üzerinde bağımsız milliyetler ve uluslar halinde sağlamlaşırlar.

Sosyallzmde toplumun ekonomik, toplumsal ve manevi yaşamının uluslararasılaşma eğilimi güçlenir. Sosyalizm, halkları birbirine bağlar, onlara ortak özellikler kazandırır, ulusal biçimden daha geniş yeni bir iletişim biçimini geliştirir. Çokuluslu sosyalist devletin çerçevesi içinde, çokuluslu yeni bir topluluk biçimlenir; bu topluluk, kendine bağlı her sosyalist ulusun en ileri ve en yetkin eğilimlerinin tümünü özümleyip almakta ve geliştirmektedir. Örneğin birleşik Sovyet halkı böylesi bir topluluktur.

Halkların birbirine daha da yakınlaşması yönündeki bu ikinci eğilim, ulusun serpilip gelişmesinde dile gelen birinci eğilimle çelişmez, tersine bu eğilimle uyumlu bir şekilde gelişir. Sosyalizm, her bir ulusun özgür çıkarları ile çokuluslu halkın tümünün çıkarlarının kaynaştırılması için bir temel oluşturur, ulusal olan ile uluslararası olanın bütünlüğünü sağlar.

Sosyalist toplumda ulusların gelişmesine ilişkin bu yasa tek bir çokuluslu devlet için geçerli olduğu kadar, dünya sosyalist sisteminin tümü lçin de geçerlidir. Dünya sosyalist sisteminde uluslar arasındaki ilişkiler devlet içi bir sorun olmayıp, devletler arası karakter taşırlar.

Her sosyalist ülke dünya sosyalist sisteminin güçlenmesine her şeyden önce kendi ülkesindeki ekonomik ve kültürel kuruculuk alanındaki başarılarla katkrda bulunur. Ancak bu sorunun yalnızca bir yanı olup, ulusal sorun konusundaki yalnızca bir eğilimi dile getirir. İkinci yan, diğer sosyalist ülkelerle ekonomik, politik ve kültürel işbirliğinin sağlamlaştırılıp daha da iyileştirilmesinde dile gelir. Örneğin ekonomik bütünleşme, ulusal ekonomi planlarının eşgüdümlü kılınması, dünya sosyalist sistemi çerçevesinde toplumsal işbölümü, uzmanlaşma ve işbirliği, bilimsel bilgilerin, üretimdeki ve teknikteki ilerlemelerin sağladığı yeni olanakların mübadelesi, kültürel ilişkilerin sağlamlaştırılması, sosyalist ülkelerin savunulmasında, dünya barışının korunmasında işbirliği, gelişmekte olan ülkelere yardım, böylesi bir anlam taşır.

Bir ulusu diğerinin karşısına getiren ve güçlü emperyalist ülkeleri küçük ve zayıf halkların köleleştirilmesi amacıyla, tarihsel bir zorunluk olan ulusların kaynaşmasını bile kullanmaya teşvik eden kapitalizmin tersine, sosyalizm ulusal sorun konusundaki iki eğilimin birbiriyle uyumlu bir şekilde birleştirilmesini gerçekleştirmek için elinden geleni yapmaktadır. Ulusal sorun konusundaki böylesi bir çözüm olanağını, gerçekleştirilebilecek bir olanağı yalnızca sosyalizm sunar. Sovyetler Birliği, ulusal sorunu enternasyonalizme uygun bir şekilde çözümleme çabalarını sürdürürken bir dizi büyük deneyim toplamıştır. Ulusların yalnızca hukuksal ve politik eşitliğini sağlamakla kalmamış, önemli birçok sorunda gerçek eşitliği de gerçekleştirmiştir.

Asıl güçlük tarihsel ve ulusal gelişimleri açısından birbirlerinden köklü bir şekilde ayrılmış halkların, bağımsız devlet kuruluşlarını temsil eden ve farklı ekonomik ve kültürel gelişme düzeylerinde bulunan halkların birleştirilmesi sorununun çözümünde ortaya çıkmaktadır.

Bu koşullarda, ulusların yakınlaşmasını ulusal önyargılar güçleştirir. Burada ortaya çıkan milliyetçilik çeşitli biçimler alabilir: Her türlü sorunun ve yanıt bekleyen soruların yalnızca sözü geçen ülkenin kendi çıkarları göz önünde tutularak yanıtlanmasından ve çözümlenmesinden tutun da, o ülkenin gelişimin-

de ortaya çıkan özgül özelliklerin abartılmasından, bu özgül özelliklerin sosyalizm kuruculuğu ilkelerinin karşısına çıkarılarak, komünist hareketin ve sosyalist topluluğun parçalanmasını hedefleyen bir politikanın desteklenmesine değin uzanır. Emperyalist burjuvazi komünist hareketin ve sosyalizmin parçalanmasını hedefleyen politikasında milliyetçiliğin her tür biçiminden yararlanır, sosyalist devletlerin birbirierine yakınlaşma sürecinde ortaya çıkan güçlükleri kullanır. Bu bakımdan ulusal sorun konusunda tutarlı, ilkeli enternasyonalist bir politikanın yürütülmesi çok önemlidir. Bu politika, toplumun bilimsel bir şekilde sevk ve idaresine dayanmalı ve milliyetçiliğin her türlü dışa vurma biçimlerine karşı kararlı bir savaşım vermelidir. Ancak böylelikle, gelecekte tüm ulusların ve halkların birleşip kaynaşması gerçekleştirilebilir. SSCB'de komünizm kuruculuğu çabaları sırasında ulusların birliğinin tamamen sağlanması bu yolda atılmış önemli bir adım olacaktır.

Komünizmin dünya çapında başarıya ulaşması, ulusların kaynaşması için zorunlu tüm maddi ve manevi önkoşulları sağlar. Tek bir plana göre gelişen ve ekonomik bütünleşmenin o güne kadar görülmemiş olan düzeyini güvence altına alan komünist bir ekonomi dünya ölçüsünde yavaş yavaş oluşacaktır. İnsanlar arasında her bir ulusun en iyi tüm karakterlerinin tamamen özümlenmesiyle oluşan ortak bir ahlak sistemi ortaya çıkacaktır. Ortak bir dil, tüm insanlar arasında ortak bir iletişim aracı doğacaktır. İnsanlık, uzlaşmazlıklardan tamamen uzak birleşik, kardeşçe bir topluluk haline gelecektir.

ALTINCI BÖLÜM

TOPLUMUN POLİTİK ÖRGÜTLENİŞ TARZI

Sınıfların ortaya çıkması ve sınıflar arasında uzlaşmaz çelişkilerin doğup keskinleşmesi toplumsal yaşamın yapısını karmaşıklaştırır. Politik ve hukuksal yeni toplumsal ilişki biçimleri doğar. Politik yaşam alanı, sınıflı toplumdan önce bilinmeyen bir dizi örgütü ve toplumsal kuruluşu kapsar hale gelir. Bu örgüt ve kuruluşların en önemlisi, egemen sınıfın erkinin örgütlenmesini temsil eden devlettir. Sınıflı toplumda, şu ya da bu sınıfın çıkarlarını kollamak için sürdürülen savaşımı yürütmek ve erki ele geçirip, elde tutmak için kurulmuş politik partiler ve diğer kamu örgütleri ortaya çıkar. Tüm bu örgütler ve toplumsal kuruluşlar, hep birlikte *toplumun politik örgütleniş tarzını* oluştururlar. O halde, herhangi bir sınıflı toplumun politik örgütleniş tarzı, *sınıflar, uluslar ve devletler arasındaki politik ilişkileri düzenleyen kuruluşlar ve örgütler sistemi* olarak tanımlanabilir. Toplumun politik yaşam alanı, politik kuruluşlar ve ilişkileri, politik bilinci ve faaliyetleri kapsar.

1. *TOPLUMUN POLİTİK-OLMAYAN (KOMÜNAL) ÖRGÜTLENMESİNDEN POLİTİK ÖRGÜTLENMESİNE GEÇİŞ*

İlkel kabile toplumunda toplumsal ilişkiler, yüzlerce yıllık yaşam ve çalışma ortaklığını temsil eden alışkanlıkların, adetlerin ve geleneklerin gücüyle düzenlenmekteydi. Toplumsal yaşamdaki ana güç, silahlı halktı.

Toplumsal işbölümünün daha gelişmiş biçimlerinin ortaya çıkması ve üretim araçlarının özel mülkiyetine geçiş, yeni koşullara uymayan kabilelere özgü yönetim organlarını ortadan kaldırdı. Engels'in saptadığı gibi, kabile sistemi «işbölümü ve onun sonucu olan toplumun sınıflara bölünmesi yüzünden paramparça oldu. Bunun yerini *devlet* aldı.» (1)

Kabilenin erk organlarının, toplumsal mülkiyete ve gerek klanlar gerekse kabileler gibi ilk insan topluluklarının çıkar ortaklığına dayanmalarına karşılık devlet, özel mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanmış bulunan gereksinimlerine hizmet etmek durumundaydı. Özel mülkiyet, yoksulların ve mülkiyeti olmayanların ezilmesi ve baskı altına alınması için ondan yararlanan küçük bir azınlığın elinde toplulaşmaya başlayınca, devlet de ezilen ve sömürülen yığınların karşısına, sömürücülerin çıkarlarının temsilcisi ve koruyucusu olarak çıktı. Devletin ortaya

(1) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 3, s. 326

çıkışı, sınıf çelişkilerinin keskinliğinin hem nesnel bir göstergesi hem de bu çelişkilerin bir sonucudur. Çelişkiler uzlaşmaz hale gelince, artık bizzat halkla özdeşliği kalmayan ve işlevi, ezilen sınıfları baskı altında tutmak olan özel bir erk örgütlenmesi gerekti. Böylece, toplumun aracı olan kabilenin yönetim organlarının yerine «toplumun üzerinde kalan» ve topluma gittikçe daha çok «yabancılaşan» bir güç olarak devlet ortaya çıktı.

Devletin başlıca üç belirgin özelliği vardır.

Birincisi, kabile toplumunda varolan silahlı halkın doğrudan örgütleniş tarzının tersine devlet, *resmî bir otorite*'dir. Lenin'in belirttiği gibi, genel olarak zor kullanma gücü, devletin bir özelliği değildir; çünkü buna, şu ya da bu biçimde her toplumda rastlanır, devletin ayırt edici özelliği her şeyden önce onun resmî bir otoriteye yani halk yığınlarıyla çakışmayan ve özel bir grup insan tarafından uygulanan bir güce sahip olmasıdır. Sürekli kamu hizmetleri, ordu, polis, gizli polis gibi özel silahlı insan grupları, devletin ceza ve haber alma organları, --hapishaneler, toplama kampları ve diğer cezalandırma yerleri gibi-- bunlara tekabül eden «maddi» simgeler bütün bunlar resmî otoritenin asli bütünleyici parçalarıdır.

İkincisi, toplumun devlet olarak örgütleniş tarzı, erk aygıtını beslemek için halktan *vergi* alınmasını gerektirmektedir. İç ve dış çelişkiler artıp devlet aygıtı büyürse, onu beslemek için toplumdan daha fazla kaynak ayırmak gerekli hale gelir. Sömürücü sınıflar devletinin kollarıyla tüm toplumu sarıp, kanını içen bir ahtapota benzetilmesi boşuna değildir.

Üçüncüsü, bir devletin uyrukluğu kan bağları temelinde değil, toprak bağları temelinde ayırt edilir. Devlet erki doğrudan doğruya belirli bir toprak üzerindeki nüfusa uygulanır. İnsanların devlet toprakları üzerinde dağılımı, ekonomik bağların geliştirilmesini ve bunların düzenlenmesini sağlayacak politik koşulların yaratılmasını teşvik eder. Devlet, ezilen sınıfları kendi egemenliği altında tutmak suretiyle egemen sınıfın çıkarlarını, özellikle devletin toprakları üzerinde olmak üzere korur. Ülke içindeki ana görevi budur. Ancak bunun yanı sıra bazı bölgeleri, onların zenginliklerini ve halkını, diğer sömürücü devletlerin saldırılarından korumak ya da bu toprakları elinde yeterli savunma gücü bulunmayan başka ülkelerin ya da komşuların aleyhine genişletmeye çalışmak suretiyle, egemen sınıfın çıkarlarını kendi devlet sınırları dışında da korur. Bu devletin dış işlevi olup, asıl işlevi olan iç işlevinden sonra gelir ve bu işlevin bir devamıdır. O halde, devlet, *ekonomik temel yapı üzerinde yer alan politik bir üstyapı* kurumudur. Ekonomik bakımdan egemen sınıfın erk örgütlenmesi olan devlet, bu sınıfa politik egemenliği de sağlar. Öyleyse, devletin özü, egemen sınıfın diğer sınıflarla ilişkisi tarafından belirlenir. Devlet, *egemen sınıfın temel çıkarlarının* ve her şeyden önce de bu sınıfın temsil ettiği mülkiyet biçiminin *korunması* için kurulmuş bulunan bir örgüttür. Sömürücü sınıfların bulunduğu toplumda devletin ana işlevi, zor ve baskı organları yardımıyla ezilen sınıfları boyun eğmeye zorlamaktır.

Ne var ki devletin iç işlevi bu ana işlevle sınırlanmaz. Egemen sınıfın bir örgütü olarak devlet, bu sınıfın üyeleri arasındaki ilişkileri, onların karşıt sınıflarla olan savaşımda birliğini sağlayacak tarzda düzenlemeye de çalışır. Bunun

yanı sıra, sömürücü sınıfların ortak çıkarlarını savunduğu için, kimi zaman, bu sınıflar arasındaki karşılıklı ilişkileri de düzenler (Örneğin feodal toprak beyinin çıkarlarının savunucusu olan feodal devlet özellikle mutlakiyet çağında, bir yere kadar yeni oluşmakta olan burjuvaların ve tüccarların çıkarlarını da korumaktaydı). Devlet, toplumun, (eğer söz konusu devlet çokuluslu ise) etnik, aileyi vb. toplumsal ilişkiler sisteminin tümünü düzenleyen ve böylelikle mevcut sosyo-ekonomik düzenin sağlamlaştırılmasını teşvik eden (özellikle hukuksal) araçlara sahiptir. Sonuç olarak, devlet bir dizi ekonomik ve kültürel sorunlarla uğraşır.

Özel mülkiyetin doğup gelişmesi, elbetteki, ekonomik faaliyetlerin yönetilmesindeki ağırlık merkezinin mülk sahiplerinin ya da onların temsilcilerinin eline geçmesine yol açmıştır. Ancak, ilkel komünal aşamayı geçmiş hemen hemen her toplumda, tek tek sömürücülerin uğraşamadıkları ve uğraşmak istemedikleri, üretimdeki ve kültürdeki gelişimin getirdiği bazı gereksinimler vardır. Nitekim insan yığınlarını zorla çalışmaya sürerek, o günler için görkemli başarılar olan büyük sulama tesislerinin, yolların ve kanalların yapılmasını sağlayan, kabile örgütü değil, ilk devletler, özellikle de Hindistan'daki, Çin'deki, Yakın Doğu'daki ve dünyanın diğer yerlerindeki despot yönetimlerdi.

Kapitalizmde, özellikle onun emperyalist aşamasında, devlet faaliyetlerinin kapsamı gittikçe daha genişler. Bizzat devlet en büyük mülk sahibi ve müteşebbis haline gelir. Ulusal gelirin yaklaşık üçte birini halktan vergi biçiminde geri aldıktan sonra, bu parayı, yatırım destekleri, krediler, silahlanma projeleri vb. yollarla tekellere aktarır. Gitgide daha fazla modernleşen donatımı da kapsamak üzere maddi üretim süreci ne kadar karmaşıklaşırsa, çalışan personelin kültür düzeyinin artmasına, böylelikle de kısmen ve hatta büyük oranda devlet tarafından finanse edilen ve örgütlenen halk eğitimi sistemine o kadar gerek duyulmaya başlar.

Burjuva ideologları, devlet faaliyetlerinin çeşitliliğine dayanarak, onun sınıfsal karakterini yadsımaya çalışırlar. Devletin doğuşunu genellikle fikirsel etkenlere (uzlaşmaya, toplumsal yaşamın devletsiz örgütlenemeyeceğinin «bilincine varan» insanların büyüyen zihinsel olgunluğuna, insanın doğasının bazı özelliklerine, toplumsal psikolojinin gereksinimlerine, ahlaka vb.) bağlayarak açıklamaya çalışırlar. Bu yaklaşıma göre, politika ve devlet bir kez varoldular mı ebediyen sürüp gidecek kurumlar oluverirler.

Bunun tersine Marksçılık-Leninçilik, devletin, devlet erkinin sınıfsal özüyle bağıntılı tarihsel karakterine işaret eder.

Devletin işlevleri çok çeşitlidir, ancak bu çeşitlilik, devletin sınıfsal özünü dile getiren ana işlevine tabidir. Aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sınıfları barındıran toplumun devletini hangi yönüyle ele alırsak alalım, onun her zaman çıkarlarını savunduğu egemen sınıfın örgütü olduğunu görürüz. Elbette bu, sömürücü devletin ekonomik işlevi için de geçerlidir. O halde devlet, kanallar, sulama tesisleri ve yollar yaparak, özellikle üretimin ve mübadelenin gelişimiyle ilgilenmek suretiyle sömürücülerin kârlarının artmasını sağlar.

Günümüz burjuva toplumunda devlet burjuvaziye, emekçileri yalnızca işletmelerde değil aynı zamanda dolaylı olarak tüm toplumsal üretim sistemi yo-

luyla sömürme olanağını da verir. Böylece devlet, halktan vergi biçiminde sağladığı fonları, tekelleri desteklemek ve onlara sipariş vermek için kullanır; araştırma ve üretimin geliştirilmesi için ödemeler yapar. Aynı şekilde emekçilerden toplanan vergilerden sağlanan gelirle karşılanan halk eğitimi, özellikle işverene yeterli sayıda vasıflı işgücü sağlamak amacına yönelik olarak düzenlenmiştir.

Devlet, egemen sınıfın mülkiyetini ve ayrıcalıklarını *hukuk*'un yardımıyla savunur.

İlkel komünal toplumda insanlar arasındaki ilişkiler adetler, gelenekler ve ahlak ilkeleri temeli üzerinde düzenlenirdi (genel olarak benimsenmiş bu davranış normlarının çiğnenmesi, kişinin toplumsal haklardan yoksun kalmasına yol açardı). Özel mülkiyetle birlikte toplum da sınıflara bölününce toplumsal yaşam daha da karmaşıklaştı, ezilenlere zorla dayatılan normların kullanılması gereği doğdu.

Hukuk, yasalar halinde saptanmış bulunan ve devlet tarafından yaptırıma bağlanmış olan davranış normlarının tümüdür. Bu normların çiğnenmesi, çiğneyene karşı zorlayıcı yaptırım gücü uygulayan ceza organlarını harekete geçirir. Devlet, egemen sınıf için yaşamsal önem taşıyan ve toplumsal organizmanın işleyişini sömürücülerin egemenliği açısından tehdit edici herhangi ciddi bir sarsıntı olmadan sağlamayı amaçlayan kuralları ve davranış normlarını içeren yasalara dayanır.

Hukuk, egemen sınıfın yasa halinde somutlaşmış iradesidir. O halde hukuk da, devlet gibi sınıfsal bir karakter taşır ve uzlaşmaz sınıflı toplumlarda egemen sınıfın emekçileri sömürmesine hizmet eden bir araçtır.

Bunun yanı sıra hukuk, bizzat mülk sahipleri arasındaki ilişkileri düzenleyen normları da yasa halinde saptamış olup, ekonomik ilişkilerin «normal» işleyişi için gerekli yaptırımları içerir. Diğer mülk sahipleri ile ilişki içine giren her mülk sahibi, ticari, ekonomik ya da herhangi bir diğer alanda kendi çıkarlarının göz önünde tutulmasını ister. Ayrıca mülkün vasiye ya da başka kişilere aktarılması da, hukuksal bakımdan belirlenmek zorundadır.

Bu etkenlerin tümü, toplumun ekonomik yapısının bir kısmını oluşturan nesnel mülkiyet ilişkilerini yasalarla sağlamlaştırıp tamamlama zorunluğunu doğurmuştur. Hukuk, ekonomik ilişkileri ve onlara bağlı olan toplumsal ilişkileri, yani sınıfların ve toplumsal grupların (örneğin bir grubun haklardan yoksun oluşu, bir başka grubun ayrıcalıkları, yasa önünde herkesin biçimsel eşitliği gibi) karşılıklı ilişkilerini, aile ve onun üyelerinin ilişkilerini, ulusal azınlıkların konumlarını vb. formüle eder. Hukuk ayrıca tüm toplumsal kuruluş ve örgütlerin, dinsel toplulukların hukuksal statüsünü tanımlar; tek tek her yurttaşın konumunu, haklarını ve görevlerini yasal bakımdan belirler. Hukuk, bir dereceye kadar, toplum yaşamının tüm yanlarını, halkın faaliyetlerin tüm biçimlerini ve tüm toplumsal ilişki biçimlerini kapsar.

Tıpkı devletin hukuksuz yönetilememesi gibi, hukuk da, hukuksal normlara bekçilik eden bir devlet olmaksızın işlev gösteremez. Hukuk, devletle birlikte doğmuştur; onu doğuran nedenler ortadan kalkınca, devletle birlikte kendisi de yok olacaktır. Bu yüzden Marks ve Engels, ekonomik temel üzerinde yük-

selen devlete ve hukuka bir üstyapı kurumu olarak her zaman tek bir kuruluş gözüyle bakmışlardır.

Devletin ve hukukun ortaya çıkmasıyla insanlar arasında daha önce bilinmeyen yeni ilişki biçimleri, yani *politik* ve *hukuksal* ilişkiler doğmuştur. Politik ilişkilerin temelinde sınıflar arası ilişkiler yatar. Ama sınıflar arasındaki her ilişki politik karakter taşımayabilir. Örneğin işçiler arasında, işgüçlerini kapitalistlere satarken, ya da hatta ücret artışı için savaşım verirken oluşan ilişkiler hiçbir şekilde politik değil, ekonomik ve toplumsal bir karakter taşır. Fakat tek bir işletmenin işçileri bile olsa eğer işçiler kapitalist sınıfın tümünün ya da burjuva devletinin karşısına bazı taleplerle çıkarlarsa, o zaman bilinçli bir politik savaşım, politik ilişkiler söz konusudur.

Sınıflar arasındaki politik ilişkiler, sınıfların temel ekonomik çıkarlarının yoğunlaşmış bir ifadesidir. Tüm üstyapı ilişkileri gibi, politik ilişkiler de insanların bilincinde oluşup ortaya çıkarlar. Bu ilişkiler, politik idealler ve hedeflerle, politik partilerin ve politikacıların fikirleri ve görüşleriyle uyum halinde oluşurlar. Bir sınıfın politikası, onun (hiç değilse öncülerinin) diğer sınıflar, toplumsal gruplar ve devlet karşısında az çok bilinçli olarak izlediği davranış çizgisi demektir.

Bu davranış çizgisi, her ne kadar politikanın sınırları dışında yer alıyorlarsa da, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda da izlenir. Bu anlamda, burjuvazinin esas itibariyle devlet aracılığıyla yürüttüğü ekonomik (ticari ya da mali) politikasından, ulusal düzeydeki ilişkiler politikasından, halk eğitimi politikasından vb. söz edilebilir. Elbette, eğitim politika değil, kültür alanına girmektedir. Ne var ki kapitalizm koşullarında eğitim, egemen sınıfın çıkarlarına ve kapitalist üretimin gereksinimlerine tabidir. Gerçekten de bu, burjuvazinin kamu eğitimi alanında uyguladığı politikanın özüdür.

Öyleyse, buradan sınıflı toplumdaki politik ilişkilerin salt özel bir alanı kapsamadığı, bunun yanı sıra şu ya da bu biçimde tüm diğer ilişkilerle yan yana yürüdüğü sonucu çıkar. Terimin geniş anlamıyla sınıflar, devletler ve uluslar arasındaki politik ilişkiler hukuksal ilişkileri içerir. Çıkarılan her yeni yasa, alınan her yeni yaptırım kararı, politik birer önlemdir.

O halde, politika ve özellikle toplumun politik örgütleniş tarzı toplumun tümünü nasıl etkiler? Politika, ekonomiyi nasıl etkiler?

Her şeyden önce, politik ilişkiler sisteminin bütünü, sınıflı toplumun ekonomik ilişkilerini dile getirir ve bu ilişkilerin varlıklarını sürdürebildikleri biricik biçimdir. Bu nedenle, belirli bir aşamada politikayı doğuran ekonomi, bu aşamadan sonra politik ilişkiler sistemi bütününün dışında ne varlığını sürdürebilir ne de gelişebilir.

Politika, ekonomik ilişkiler üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir ve bu etkiyi, öncelikle egemen sınıfın devlet aracılığıyla sürdürdüğü (devlet destekleme alımları, büyük özel mülk sahiplerini -işadamlarını ve tüccarları- finansman yönünden destekleme, ithal edilen mallar üzerinde müteşebbisler yararına koruyucu gümrükler koyma gibi) ekonomi politikalarıyla, (ekonominin militaristleştirilmesi, yeni toprakların, hammadde kaynaklarının ve pazarların zora başvurularak ele geçirilmesi gibi) militarist politikalarla ve sonuç olarak iş faali-

yeti için, diğer ülkelerde sermaye yatırımları için ve dış pazarlara mal satımı için uygun koşulların sağlanmasına yönelik olarak düzenlenmiş dış politikanın «askersel-olmayan» yanlarıyla sağlar. Politika, mevcut devlet tipini ortaya çıkaran toplumsal sistemi destekleyerek ya da (söz konusu olan devrimci sınıfların politikasıysa) ilerici ekonomik ilişkilerin, eski köhneleşmiş ekonomik ilişkileri alt etmesinde sonucu belirleyici rol oynayacak yeni politik biçimleri yaratarak, ekonomik ilişkilere dolaylı bir etki de yapar.

Politikanın ekonomiye göre aktif rolü, Engels'in belirttiği gibi üç temel doğrultuda olabilir: Politik etkenler, ya ekonomik etkenlerle birlikte aynı yolda yürür, böylece de gelişimi hızlandırırlar; ya ekonomik gelişim yasalarına ters yönde etki yaparak gelişimi engellerler; ya da ekonomik ilişkilerin gelişimini bazı yönlerde hızlandırırlarken, diğer yönlerde yavaşlatırlar. (Bu üçüncüsü politikanın ekonomi üzerindeki etkisinin en çok görülen karma türüdür)

Örneğin kapitalizmin doğuşu sırasında genç, devrimci burjuvazinin politikası bir bütün olarak ele alınacak olursa, üretimin gelişmesini hızlandırmış, daha önce egemen olan sınıflarla uzlaşmalar aramak suretiyle ekonomik gelişmeyi yer yer aksatmasına karşın, yine de ekonomik büyümeyi ilerletmiştir. Emperyalist burjuvazinin politikasının ekonomik ilişkiler üzerinde yaptığı etki, ya birinci tür ya da ikinci tür etkidir. Bu politikada özellikle savaş hazırlıklarıyla ve teknik ilerlemeyle bağlı bazı ekonomik kesimlerin hızlı bir gelişme gösterdiği gözden kaçmaz. Ama bunun yanı sıra, koskoca bir kıtanın ekonomik gelişmesi sömürgecilik ya da yeni-sömürgecilik politikasıyla, bağımlı ülkelerin varının yoğunun yağmalanması sonucu engellenir. Engels'in yazdığı gibi, «gerçi ekonomik gelişme genellikle yürür, ancak bizzat onun harekete geçirdiği ve göreceli bir bağımsızlıkla donattığı politik hareketin, gelişimi geriye döndürme çabalarına hedef olur...» (2)

Günümüzde, politikanın özellikle de politik örgütlerin toplum yaşamındaki rolünün gitgide arttığı su götürmez bir gerçektir. Bunun çok çeşitli nedenleri vardır: Toplumsal üretimin gelişmesi ve gerek ekonominin gerekse de toplumun yönetiminin çapının gittikçe büyümesi; böylece ekonomik gelişimin uzlaşmaz çelişkili sınıflar barındıran toplumlarda bir bütün olarak kendiliğinden bir karakter taşımasına karşılık toplumsal yaşamda bilinçli öğelerin öneminin artması; politik savaşım biçimlerinin, özellikle kapitalist toplumda büyük bir önem kazanması ve devletin toplum yaşamında oynadığı ekonomik rolün artması.

2. *POLİTİK ÖRGÜTLENMENİN GELİŞMESİ VE BUNUN TOPLUM YAŞAMINDAKİ ROLÜ*

Tarihsel akış içinde özel mülkiyet türleri ve biçimleri farklılaşmış, buna bağlı olarak sınıf yapıları ve sömürü tarzları da değişikliğe uğramıştır. Böylece farklı politik ilişki biçimleri, inançlar ve kuruluşlar, kısacası toplumun tamamen farklı bir tarzda politik örgütlenişi ortaya çıkmıştır.

(2) K. Marks F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 3, s. 491

Köleci toplumda kölelerin haklarından yoksun oluşu, özgür toplum üyelerinin kastlara ve bazılarının ayrıcalıklı konumlara sahip gruplara bölünmüşlüğü hukuk ve hukuksal ilişkiler çerçevesinde saptanmıştı. Devlet, özü gereği köle sahiplerinin diktatörlüğüydü. Onların mülkiyetini ve ayrıcalıklarını gözetiyor, toplumun diğer üyelerini ve köleleri baskı altında tutuyordu. Buna ek olarak devlet ve ordu, zorla ele geçirilen ülkelerdeki halkın boyunduruk altında tutulmasını sağlıyordu.

Köleci toplumun yönetim biçimleri çok çeşitliydi: Çin'de, Hindistan'da ve Yakın Doğu'da görülen doğu despotizmi, Büyük İskender ve Sezar İmparatorlukları, Atina'da ve Roma İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde görülen cumhuriyetler gibi. Lenin bu konuda şöyle demiştir: «Daha o zaman monarşi ile cumhuriyet, aristokrasi ile demokrasi arasında bir fark vardı. Monarşi tek bir kişinin erkiydi; cumhuriyet herhangi bir seçilmemiş otoritenin varolmamasını temsil ediyordu; otokrasi göreceli olarak küçük bir azınlığın, demokrasi ise halkın erkiydi... Tüm bu farklılıklar kölecilik döneminde ortaya çıktı. Bu farklılıklara karşın, kölecilik döneminde ister monarşi olsun isterse cumhuriyet, ister aristokrasi olsun isterse de demokrasi devlet, köle sahiplerinin devletiydi.» (3)

Diğer politik örgütler hemen hemen hiç gelişmemişlerdi. Gerçi köle sahiplerinin bazı politik grupları ve birlikleri vardı; (Yunanistan'daki ve Roma'daki parti savaşımlarını anımsayalım) köleler arasında da gizli örgütler ve birlikler kurulduğu çok olurdu. Dinsel örgütler de tüm köleci toplumların politik yaşamında önemli bir rol oynuyorlardı.

Feodal üretim tarzı, toplumun yeni türde politik örgütlenmesini ve yeni hukuksal ve politik ilişkilerin ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Her ne kadar sömürücünün sömürülenin yaşamı üzerinde herhangi bir hakka sahip olmamasına karşın, burada da ekonomik zor, ekonomi-dışı zorla tamamlandı. Feodal hukuk kimi toplumsal sınıflara ayrıcalıklar tanırken, toplumun diğer üyelerini hemen hemen tüm haklardan yoksun bıraktı.

Feodal toplumdaki devlet, köleci toplumdaki devletle karşılaştırıldığında, önemli ölçüde büyümüştü. Resmî makamlar, adliye, sürekli ordu ve subaylar kesimi o denli çok insanı kapsar hale gelmişti ki, bu durum egemen sınıfın büyük bir bölümünün, hatta çoğunluğunun devlet mekanizması içinde yer aldığını gösterir.

Feodal devletin belirgin bir özelliği de hiyerarşik sistem ve derebeylik ilişkileridir. Çeşitli bölgelerin ekonomik bakımdan birbirlerinden yalıtlanmış oldukları uzun bir zaman için feodal devlet, politik bakımdan dağınık bir haldeydi. Düklerin, prenslerin, baronların kendi orduları, hatta bazen kendilerine özgü bir para sistemleri vb. varolup, bunlar esasen kendi başlarına buyruk yöneticilerdi. Ama burjuvazinin ve pazar ilişkilerinin gittikçe artan gelişimiyle birlikte, merkezi güç, büyüyen kentlerle işbirliği yapıp bu feodal yalıtlanmışlığa karşı savaş açınca, mutlak monarşiye geçiş süreci başlamış oldu. Feodalizm döneminde cumhuriyetçi hükümet biçimlerine çok ender rastlanıyordu ve bunlar özellikle ortaçağ kentlerinde görülebiliyordu.

(3) V.İ. Lenin, Tüm Yapıtlar, c. 29, s. 479

Feodal toplumun ayırt edici özelliği, kilisenin, devlet erki sistemi içinde önemli bir rol oynaması; yalnızca ideolojik değil aynı zamanda politik bir güç olmasıydı. Örneğin Avrupa'daki katolik kilisesi, kendi askersel kuruluşları olan görkemli bir merkezi örgüttü. Feodal beyler erki kiliseyle bölüşmek, çoğu zaman papazlara boyun eğmek zorundaydı.

Devletin, yasal kuruluşların ve kilisenin yanı sıra, feodal toplumun politik örgütlenmesi, çeşitli hiyerarşik örgütleri ve birlikleri de kapsıyordu. Burada modern anlamda politik örgütler ve partiler yok sayılabilir. Köylü savaşlarında ve kent ayaklanmalarında kendi özgürlüklerini, feodal beylerin saldırılarından korumak için ezilen yığınların kurduğu örgütler, çoğunlukla dinsel bir biçim taşıyorlardı.

Sınıflara bölünmüş toplumun politik örgütlenişi, en yüksek gelişim basamağına kapitalizm çağında ulaştı. Kapitalist toplumun politik ve hukuksal ilişkileri, bu toplumun üretim ilişkilerinin özelliklerini yansıtır. Feodal sınıfların hiyerarşik eşitsizliğinin tersine, yasa önündeki biçimsel eşitlik burjuva toplumunun hukuk normlarının belirgin bir özelliğidir. Hukuk artık yerel olma karakterini yitirerek ülkenin her yanı için geçerli hale gelmiştir. Ekonomik ve diğer toplumsal ilişkilerin çok yanlılığı ve karmaşıklığı, aynı şekilde çok yanlı ve karmaşık hukuk normlarını da beraberinde getirmiştir. Bu normlar yalnızca sınıflar arasındaki ilişkileri düzenlemekle kalmaz, üretim ve ürünlerin bölüşümü alanındaki ekonomik ilişkilerin tüm biçimlerini, özellikle de mal-para ilişkilerini ve finans ilişkilerini, toplumsal örgütlerin, politik partilerin ve basının durumunu da düzenler. Medeni yasanın ve ceza yasasının normları, yurttaşların hakları vb. ayrıntılı bir şekilde saptanmıştır. Ne var ki, tüm bunlara karşılık, hukuk, tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi, özellikle egemen sınıfın (bu toplumda burjuvazinin) çıkarlarını ve iradesini dile getirir ve burjuva mülkiyetini korur.

Feodalizm koşullarında başlayan devlet erkinin merkezileşmesi süreci, kapitalizmde tamamlanır; bazı çokuluslu devletler de dahil olmak üzere merkezi ulusal devletler doğar. Feodal monarşi, yerini (bir burjuva parlamentosuna ve ona bağlı hükümete sahip olan) cumhuriyete ya da sınırlı monarşiye bırakır. Yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirlerinden ayrılır. Ücretli askerliğin yerini genellikle zorunlu askerlik alır. Devlet erkinin, bürokrasi, ordu, polis, istihbarat ve hapishaneler gibi ana organları daha genişler ve daha uzmanlaşır.

Sınıf savaşımı daha geniş bir alana yayılıp, daha açık bir hale geldikçe, politik ilişkiler, politik biçimler ve savaşım yöntemleri daha fazla ağırlık ve önem kazanır. Politik partiler, devletle birlikte, politik örgütlenme sistemi içinde son derece önemli bir yer tutar. Politik savaşımda basın, radyo ve televizyon son derece güçlü araçlar haline gelir.

Ortaçağ ilişkilerinin, serfliğin ve feodal sınıfların ayrıcalıklarının ortadan kalkması, insanlığın gelişiminde ileriye doğru dev bir adımdır. Bu, ilk kez kendi politik partilerine, örgütlerine ve basın organlarına sahip olma hakkını kazanmış bulunan işçi sınıfı ve tüm emekçiler için önemli bir kazanımdır. Ne var ki, burjuva demokrasisi, feodal monarşiden daha ileri bir adım olmasına karşın, kısıtlı ve biçimsel bir karakter taşır. Bu yalnızca kapitalizmin tek bir demokratik talebi hakkıyla karşılayamamasından kaynaklanmaz. Örneğin genel seçim-

ler hiç bir kapitalist ülkede kesinlikle gerçekten genel bir karaktere sahip değildir. Mülkiyet, ikametgâh, eğitim düzeyi gibi kısıtlamalar emekçilerin önemli bir kesimini seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakır. En gelişmiş burjuva ülkelerinin büyük çoğunluğunda bile kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip değillerdir. Burjuvazi ve burjuva demokrasisi hiçbir yerde ulusal ezgiyi tamamen ortadan kaldıramamıştır. Ancak ana konu, burjuva demokrasisinin insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldıramamasıdır. İşte bu, onu demokratik bir karakterden ve gerçek insanilikten yoksun kılan noktadır. Bunun yanı sıra burjuva demokrasisi, burjuvaziye, emekçiler zararına ekonomik üstünlüklerini kullanma olanağını veren politik bir biçimdir.

Zora başvurmanın açık biçimleri, en demokratik burjuva cumhuriyetlerinde bile kullanılmaktadır. Burada yalnızca işçi düşmanı mevzuatı, komünist partilerinin yasaklanmasını ve bu parti üyelerinin haksız yere koğuşturmalara uğratılmalarını anımsamak bile yeter. Bunlara, tekeller tarafından kışkırtılan ve finanse edilen gerici terörist örgütlerin ve grupların varlığını, bunların ilericilere yönelik saldırılarını ve benzer zor kullanma edimlerini eklemeliyiz. Herhangi bir ciddi bunalım sırasında burjuvazi, demokratik özgürlükleri daha da kısıtlama yoluna gider ve bazı durumlarda bunları tamamen askıya almaya yeltenir ve terörist diktatörlüğünü kurar. Gericilik yönündeki bu eğilim, emperyalizm çağında özellikle geçerlidir ve bu, emperyalist burjuvazinin açık terörist diktatörlüğü biçimi olan faşizmle sonuçlanır.

Tüm bu gerçekler, burjuva ideologlarının, demokratik cumhuriyetin ortaya çıkmasıyla devletin sınıfsal karakterini yitirdiğini ve toplumun tümünün temsilcisi haline geldiğini ileri süren iddialarını çürütmektedir. Bunlar sağ sosyalistlerin ve reformistlerin iddialarıdır.

Nitekim Bernstein ve Kautsky, zamanlarında, tamamen açıkça olmamakla birlikte devletin sınıfsal mahiyetini kabul etmişler; ne var ki bu mahiyeti yalnızca geçmişe, kapitalizm-öncesi toplumlara atfetmişlerdir. Onlara göre, burjuva cumhuriyeti, artık herhangi özel bir sınıfa hizmet etmemektedir. Bu cumhuriyet, işçi sınıfına ve tüm emekçilere, seçim savaşımını kazanma ve devlet aygıtını kendi hizmetlerine koşma olanağını sağlamaktadır. Böylelikle, işçi sınıfının görevi, öne sürüldüğü gibi burjuva devlet mekanizmasını parçalamak değil, onu ele geçirerek kullanmak olmaktadır. Reformistler, burjuva parlamenterizmi sisteminin bütününe (seçim sistemine, erkin bölünmüş olmasına, çeşitli politik partilerin varlığına) «saf» demokrasi gözüyle bakmaktadırlar.

Oysa gerçekte, demokratik seçim sistemi, burjuva devletinin sınıfsal özünü değiştirmez ya da onu çoğunluğun bir egemenlik aracı haline getirmez. Eğer üretim araçlarının mülkiyetine kapitalistler sahipse, kapitalistler hâlâ ekonomik ve politik güçlerini koruyorlarsa, herhangi bir yasa hatta emekçilerin baskısıyla kabul ettirilen yasalar bile emekçilere karşı yönelebilir. Bu yasalar ne olursa olsun, egemen azınlık, halk oylaması yoluyla seçilen parlamentodan fiilen bağımsız olan yürütme erki mekanizması yoluyla kendi çıkarlarının korunmasını güvence altına alır. Yürütme aygıtı, seçimle gelmeyen ve burjuvaziyle her bakımdan birleşmiş olan ayrıcalıklı bir kastı oluşturan devlet memurları-

nı içerir. Devlet işlerini yürüten devlet memurlarının ve ordunun oluşturduğu bu aygıttır.

Devrimci hareketin yükseliş dönemlerinde, toplumdaki demokrasi güçlerinin destekledikleri ilerici partilerin ya da hatta Marksçı partinin seçimlerde utkuya ulaşma olanağı her zaman vardır. Ne var ki bu, birincisi devrimci hareketin zora başvurmasına oranla burjuva demokrasisinin kat be kat daha (erdemli) olduğunu kanıtlamaz, ikincisi ise, yığın hareketindeki böylesi bir yükseliş ve aktiflik olmaksızın, sol güçlerin parlamentoda utkuya ulaşması tek başına hiçbir şeyi değiştiremez. Böylesi bir parlamento, halkın desteği olmaksızın, tekellerle, orduyla ve gerici devlet idaresi mekanizmasıyla çatışmaya girer ve yenik düşer.

Kapitalist toplumda demokrasinin sınırlandırılması emekçiler arasında muhalefet doğurur ve onların demokrasiye duydukları özlemleri artırır. Buradan az ya da çok kapitalist ülkelerde hissedilen iki karşıt eğilim doğar: Bir yandan emekçiler, demokratik kazanımlarını korumaya ve genişletmeye çalışırlarken, öte yandan burjuva hükümetleri de demokrasiyi sınırlandırmak suretiyle kendi politikalarını tekelcilerin çıkarlarına tâbi kılarlar.

Emperyalizm dönemiyle birlikte devletin ekonomik rolü artmıştır. Devlet mülkiyetinin artması, militaristleştirme, artan vergi gelirlerinin ekonomik gelişmeye tahsisi, araştırma ve üretimin geliştirilmesi için devlet destekleri, burjuva devletinin, üretimin programlanmasındaki, fiyat politikasının saptanmasındaki ve toplumsal ilişkilere doğrudan katılmadaki rolünü yükseltmiştir.

Tekelci kapitalizmin devletle bütünleşme sürecinin yoğunlaşmasına, pek çok burjuva ideologu, devletin işlevlerinde bir «devrim» gözüyle bakmaktadır. Ne var ki, devletin «ekonomik bir lider ve kamu hizmetlisi» olarak örgütleyici rolünün ileri sürüldüğü gibi artması, gerçekte yalnızca devlet mekanizmasını kendine tâbi kılan ve onu kendi zenginleşmesi için kullanan kapitalist tekellerin güçlenmesi anlamına gelir. Bu şekilde tekeller, yalnızca devlet memurlarına, saylavlara, bakanlara vb. rüşvet verme gibi dolaylı yöntemleri uygulamanın yanı sıra, doğrudan eyleme geçer. Büyük kapitalistler, banka müdürleri, şirket müdürleri, bakanlıkları ve diğer önemli mevkileri tutarlar ve yürütülen politikanın tekellerin yararına olup olmadığını denetlerler. «Devlet» sektörü, özel sektörün yerini almaz, onunla yanyana varolur ve onu destekler. Devlet sektörü, kapitalist özel mülkiyet temelinde gelişir ve gerek üretim sürecinin toplumsallaşmasının büyümesine gerekse bilimsel-teknik devrimin gereklerinin artmasına ayak uydurarak konumlarını güçlendirir. Devlet sektörü de kapitalist üretim yasalarına göre gelişir, bunun yanı sıra devletin yürütme organlarından çok etkili tekelci gruplar tarafından yönetilir.

Öyleyse, burjuva devletinin ekonomik işlevlerinin genişlemesi onun sınıfsal özünü ortadan kaldırmaz; kapitalizm koşullarında ekonomik gelişmenin esas itibariyle kendiliğinden karakterine son vermez. Bu nedenle, burjuva ideologlarının ve sağ sosyalistlerin, burjuva devletinin bir «refah devleti», ekonomik ve toplumsal yaşamı toplumun üyelerinin tümünün çıkarları doğrultusunda örgütleyen bir devlet haline geldiği yolundaki iddiaları yanlıştır.

Marksçılığın devlet konusundaki görüşü, yalnızca reformistler (sağ sosya-

listler) tarafından değil, aynı zamanda anarşistler (anarko sendikalistler) tarafından da çarpıtılmaktadır.

Kapitalizmin küçük-burjuvaca ve sosyalizm boyalı eleştirilerinin harekete geçirdiği anarşistler, kapitalizmin ortadan kaldırılmasının herhangi pratik bir yolunu belirtmekten acizdirler. Tekelci kapitalizm-öncesi dönemde, bir küçük-burjuva eğilimi olarak anarşizmin belirgin özellikleri, bir yandan işçi sınıfının, yığınların devrimci hareketindeki ilerici örgütleyici güç olduğunu görememesi, öte yandan «kendiliğindenliğe» boyun eğmesi, yani politik çalışmayı göz ardı etmesi ya da küçümsemesi ve yığınların «devrimci iç güdüleri»ni, toplumsal devrim yönündeki planlı hazırlık ve örgütlenme görevlerinin karşısına çıkarmasıdır.

Günümüzün anarşistleri, genellikle politik çalışmanın önemini yadsımamaktadırlar. Ne var ki hâlâ işçi sınıfının öncü rolünü ve yığınları canlandırabilmek için yapılması gereken zahmetli çalışmayı göz ardı etmektedirler. Anarşistler, zahmetli çalışmanın yerine, başkaldırıyı teşvik etmekte, her devlete, bu arada bir bela, kaçınılmaz olarak bürokrasinin bir taşıyıcısı vb. olarak baktıkları sosyalist devlete karşı da düşmanca tutumlarını sürdürmekte ve özerkliğin karşısına koydukları merkeziyetçiliğin önemini top yekün yadsımaktadırlar. Günümüzde anarşizm, genellikle «saf» biçimiyle ortaya çıkmaz, çeşitli sendikal örgütlerin, politik partilerin eylemlerine ve taktiklerine ve öğrenci gençlik hareketine damgasını vurabilir. Anarşizmle ilgili fikirler, çoğunlukla, Herbert Marcuse ve Troçkistler gibi kapitalizmin burjuva ya da küçük-burjuva «eleştirmenleri» tarafından geliştirilmiştir.

Komünist harekette, Marksçılık-Leninciliğe düşman bu her iki eğilimin etkisi, sağ ve sol revizyonizm biçiminde yansır. Sağ revizyonistler, reformistler gibi günümüzün sınıf çatışmalarını yumuşatmaya, demokrasinin sınıfsal içeriğini sulandırmaya kalkarlar ve sinsice sözüm ona sınıflar üstü olduğunu ileri sürdükleri «saf» demokrasinin konumlarını benimserler. Sosyalizm kuruculuğuyla yüz yüze geldiklerinde revizyonistler, komünist partisinin rolünü, sosyalist devletin ekonomik yaşamdaki rolünü ve genel olarak politikanın rolünü küçümserler. Bu noktada anarko-sendikalistlerle aynı çizgiye düşerler. Pek çok revizyonistin görüşüne göre sosyalist devlet kaçınılmaz bir beladır ve ne kadar çabuk sönüp giderse o kadar iyi olacaktır. Bunlar, aynı zamanda merkeziyetçiliğe de böylesi bir bela gözüyle bakmaktadırlar ve bunu «işçilerin» özerk ekonomik birimlerde kendi kendilerini yönetmelerinin karşısına koymaktadırlar. Gerçekte revizyonistler her şeyi, özerk komünlerin doğrudan demokrasisine indirgemek suretiyle, temsilî kuruluşlara karşı çıkmaktadırlar.

«Sol» serüvencilik, radikalizm ve «süper-devrimcilik» konumlarını benimseyen «sol» revizyonizm, devrimci taktiklerin geliştirilmesinde nesnel koşulların önemini, yığınlar içinde örgütsel çalışma ve eğitim çalışması yapmanın önemini yadsımakta ve burjuvaziye karşı yalnızca gerilla savaşımı yöntemlerini kabul etmektedirler. «Sol» revizyonizm, aynı zamanda her türlü anlaşma ve uzlaşma olanağını, işçi sınıfının savaşımın belli bir aşamasında burjuva devletini, parlamentosunu ve diğer kuruluşlarını kullanmasını bir kalemde silip atmaktadırlar. «Sol» revizyonizm anarşizmle bu noktada birleşmektedir. Bunun yanı sıra

anarşistlerin sosyalist devletin rolünü yadsımalarına karşılık, «sol» revizyonizmin sözcüleri, devletin özellikle zor kullanımına indirgedikleri rolünü mutlaklaştırırlar. Onlar, işçi sınıfı ve onun partisinin yönetiliş tarzının özü olan ikna ve eğitim yönteminin yerine, emir, tahakküm ve zorlama yolunu geçirmektedirler. Proletarya diktatörlüğüne sahte bir bağlılık göstermekte, pratikte onun özünü yadsımaktadırlar. «Sol» revizyonistlerin diğer bir belirgin özelliği de, ekonomiyi, ekonomi yasaların işleyişinden bağımsız olarak sözümona dönüşüme uğratabilecek politik araçların ve yöntemlerin mutlak gücüne inanmalarıdır. Ekonominin iradeci yöntemlerle dönüşüme uğratılmaya çalışılması gibi serüvenci bir politika, deneyimin gösterdiği gibi, bugün ya da yarın kaçınılmaz bir şekilde felakete yol açar.

3. *SOSYALİST TOPLUMUN POLİTİK ÖRGÜTLENİŞ TARZI*

İşçi sınıfının erki alması, sosyalist toplum ve komünist toplum kuruculuğu açısından asli bir önem taşıyan toplumun yeni tip bir politik örgütlenmesini yaratır.

Bu politik örgütlenme *proletarya diktatörlüğü devleti*'dir. Proletarya diktatörlüğü devleti işçi sınıfı için, yenilgiye uğratılmış bulunan sömürücü sınıfların muhalefetini alt etmekte asli bir önem taşır. Ne var ki proletarya diktatörlüğünün ana öğesi zora başvurma değildir. İşçi sınıfı, tüm emekçileri yönlendirir ve harekete geçirir, onları sosyalizm kuruculuğu doğrultusunda seferber eder.

O halde sosyalist devlet, her şeyden önce yığınların birleştirilmesinin ve komünizm zihniyetiyle eğitilmesinin, yeni toplumu kurmanın bir aracıdır. Bu devlet burjuvaziye karşı yöneldiği için yeni biçimde bir diktatörlük; emekçiler için demokrasiyi güvence altına aldığı için yeni biçimde bir demokrasidir. Burada, sosyalist devletin sınıfsal özünün burjuva diktatörlüğünün aracı olan burjuva devletinin özüne karşıt olduğunu görüyoruz.

Sosyalist devletin politik biçimleri, Sovyet biçiminde, Doğu Avrupa'nın, Asya'nın sosyalist ülkelerinde ve Kuba'da kurulmuş olan proletarya diktatörlükleri biçiminde, parlamenter cumhuriyet de dahil olmak üzere diğer biçimlerde vb. olmak üzere çeşitli türlere sahiptir. Ne var ki bu biçimlerin tümünün özü tektir: İşçi sınıfı diktatörlüğü, onun gerek toplumu gerekse devleti yönetmesi.

Proletarya diktatörlüğü devletinin işlevi de, devrim öncesi devletin işlevlerinden kökten farklıdır. Devlet, emekçileri baskı altında tutmanın bir aracı olmaktan çıkmış, işçi sınıfı tarafından yönlendirilen emekçilerin bir erk aracı haline gelmiştir. Bu, devletin, kökten farklı bir içerik kazanmakla birlikte, baskıcı işlevini sürdürdüğünü anlatır. Sosyalist devlet, sömürücüler varolmaya devam ettikleri sürece ya da direnişleri kırılana dek, onlar üzerinde baskı kurar. Bu baskının biçimi ve araçları, sömürücülerin direnişlerinin derecesine ve karakterine bağlıdır. Sömürücülerin devletinin faaliyetinin önemli yanlarını oluşturan ancak temel işlevler arasında yer almayan ekonomik ve kültürel faaliyetler, sosyalist devlette artan bir önem kazanır ve *sosyalist devletin ülke içindeki ana işlevleri* haline gelir. Dış işlevlerin içeriğinde ve toplumsal özünde temel bir değişiklik olur. Proletarya diktatörlüğü devleti hiçbir saldırganlık özlemine, yeni topraklar ele geçirme ve diğer halkları boyunduruk altına alma arzusuna sahip

değildir. Bu devletin dış işlevleri, sosyalist anayurdu savunmak ve emekçilerin uluslararası dayanışmasını güçlendirmek; ezilen halkların ya da emperyalist saldırganlığa uğrayan halkların haklı savaşımını desteklemek ve dünyanın tüm ülkeleriyle arasındaki ekonomik ve kültürel bağları normalleştirmektir.

Eski erk aygıtının ortadan kaldırılması, onun tamamen yenilenmesi sosyalist devrimin genel bir yasasıdır. Bu, sosyalist devrimi burjuva devriminden ayırt eden noktalardan biridir. Burjuva devrimi, eski yürütme erki aygıtını yıkmak yerine onu korumuş ve yetkinleştirmiştir. Öte yandan proletarya devrimi, halkı ezgi altında tutmak üzere düzenlenmiş, -polisten, gizli polisten, eski ordudan, bürokrasiden oluşan- devlet mekanizmasını yıkar. Devlet aygıtının parçalanması ve yerine yenisinin geçirilmesi, özgül koşullara göre, -Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi bir kerede ya da yavaş yavaş olmak üzere- çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilir.

Burjuva devlet mekanizmasının ortadan kaldırılması gereğinin kabul edilmesi, Marksçılık-Leninciliği, eski devlet mekanizmasının el sürülmemiş bir şekilde işçi sınıfının eline geçmesini isteyen sağ oportünizmden ve reformizmden temelinden ayırır. Bunun yanı sıra Marksçılık-Leninciliik, anarşizmin tersine, burjuva parlamentosunun, burjuva demokrasisinin, kapitalizme karşı devrimci savaşımın çıkarları doğrultusunda kullanılmasını reddetmez. Eski devlet mekanizmasının parçalanması, yeni devlet kuruculuğunda, onun bazı öğelerinin, özellikle ekonomik işlevlerin ve işletmecilik işlevlerinin denetimiyle bağlı öğelerinin (bankalar, posta işletmesi vb.) kullanılması olanağını ortadan kaldırmaz.

Devlet, proletarya diktatörlüğü koşullarında halka düşman bürokratik bir kuruluş olmaktan çıkar. Devlet aygıtının bazı yanlarında sosyalist aşamada da rastlanılabilen bürokrasi kalıntıları, sosyalist devletin mahiyetine aykırıdır ve bunlar sosyalizm kuruculuğunun sağlamlaşması, kültür düzeyinin yükselmesi, halkın komünist bilincinin artması, sosyalist demokrasi ve yönetimin gelişmesi ölçüsünde yavaş yavaş aşılacaktır.

Yeni bir devlet tipinin yaratılmasıyla yeni bir hukuk türü de doğar. Sosyalist hukuk, emekçilerin çıkarlarına hizmet eder ve yeni toplumsal ilişkilerin yasalarla sağlamlaştırılmasını sağlar, toplumsal mülkiyeti korur, devlet organlarının ve yığın örgütlerinin yasal konumunu belirler, tek tek her yurttaşın hak ve görevlerini ortaya koyar vb.. Sosyalist devlet, işlevlerini yürütürken hukuk normlarına dayanır; bu normlar da devlet tarafından korundukları için toplumun yaşamında aktif bir rol oynar. Devlet ile hukuk birlikte sosyalist toplumun anayasal ve yasal üstyapısını oluştururlar.

Sosyalizmde, toplumun politik örgütlenmesinin tüm kesimleri derin bir dönüşüme uğrarlar. Emekçilerin daha kapitalist toplumda sömürüye karşı verdikleri savaşım sonunda doğmuş olan yığın örgütleri, yeni politik örgütlenme sisteminin parçaları durumuna gelirler ve yığınların devletin ve toplumun yönetimine katılmalarını sağlarlar. Bunlardan Sovyetler gibi bazıları, devlet erkinin temeli ve politik biçimi olurlar. Gene sendikalar gibi bazıları, bazı devlet işlevlerini yüklenirler. Ancak bir bütün olarak emekçilerin yığın örgütleri, her ne kadar emekçilerin çıkarlarını savunulmasında, sosyalizmin kurulmasında sıkı bir işbirliği sürdürürlerse de, sözcüğün doğrudan anlamıyla devlet erki organları değillerdir. Komünist partisi, sosyalist devletin ve sosyalist toplumdaki

politik örgütlenmenin tümünün yönlendirici ve yönetici egemen partisi haline gelir.

Sosyalist devletin biçimleri ne denli çeşitli ise, politik örgütlerinin biçimleri de o denli çeşitlilik gösterir. Sosyalist ülkeler, politik yapılarındaki bazı özelliklerle, şu ya da bu örgütte tanınan hakların sınırlarıyla, o ülkenin kendine özgü tarihsel özelliklerinden ve sosyalizm kuruculuğunun özgül görevlerinden kaynaklanan çalışma yöntemleriyle, çok partili bir sistemin bulunup bulunmamasıyla vb. birbirlerinden ayrılırlar. Bu ülkelerin ortak yanları ise, hepsinin sosyalist bir karaktere sahip olması, devletin ve tüm yığın örgütlerinin faaliyetlerinin yönlendirilmesinde komünist partisinin öncü rol oynaması, gerek yığınların örgütlenmesinde gerekse devlet organlarının ve toplumsal organların oluşturulmasında, demokratik merkeziyetçilik, devlet ve toplum disiplinine uyulması gibi ilkelerin temel alınması, Marksçılık-Leninciliğe yürekten bağlı olunmasıdır.

Sosyalizm ve komünizm kuruculuğu döneminde politikanın rolü artar. Bu neden böyle olmaktadır? Bu Marksçılığın, politikanın üstyapının bir parçası olduğu yolundaki önermesine aykırı düşmez mi? Politikanın sosyalizm döneminde -kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında- önem kazanması, özellikle işçi sınıfının şahsında ilk kez geçmişte baskı altında tutulmuş olan bir sınıfın, toplumun ana üretim gücünü temsil eden bir sınıfın erke gelmesi yüzündendir. İşçi sınıfı, emekçilerin diğer katmanlarıyla birlikte, üretici çalışma yapmayan küçük bir azınlık olan sömürücülere karşı kendi politikasını uygulama yoluna gider. Bunu yaparken toplumsal mülkiyete ve planlı olarak geliştirilen merkezi bir ekonomiye dayanır. Sosyalist devletin ekonomik bir güç olarak rolü gittikçe artar, bu sosyalist üretimin temel gereksinimlerini dile getirir. Bir yandan toplumsal mülkiyet öteyandan kamu ekonomisinin merkezden yönetimi, devletin, onun planlamasının, ekonomi ve finansman organlarının, ekonominin ve bir bütün olarak toplumun gelişmesine bir temel hazırlar.

Devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizm çağının eski devletiyle karşılaştırıldığında sosyalist devlet ve onun politikası sosyalist aşamada nitelikçe yeni bir rol oynamaya ve yeni toplum kuruculuğunda zorunlu araçlar olarak işlev görmeye başlar. Politikanın ve sosyalist toplumun politik örgütlenmesinin rolü, maddi üretimin gereklerine, bir bütün olarak toplumsal gelişim yasalarına ne denli tam uyarsa, o denli artar.

Yeni toplum kuruculuğunda, politik örgütlenme *iki temel aşamadan* geçer; birinci aşama kapitalizmden sosyalizme geçiş aşaması; ikincisi sosyalizm ve sosyalizmin sınıfsız topluma doğru büyümesi aşamasıdır.

Her ne kadar SSCB'de gerçekte birinci aşamadan ikinci aşamaya fiili geçiş, sosyalizmin daha o zamandan ana hatlarıyla kurulmuş olduğu 1930'ların ortalarına rastlıyorsa da, sosyalist devletin gelişimindeki iki aşama arasındaki ayırıcı çizgi 1950'lerin ortalarına çizilebilir. (4)

(4) Birinci aşamadan ikinci aşamaya geçiş yalnızca geçiş dönemiyle ve sosyalizmin temellerinin kurulmasıyla ilgili sorunlarla uğraşmayı kapsamaz; bu geçiş sırasında aynı zamanda sosyalizm pekiştirilmeli ve geliştirilmeli, bazı uluslararası koşullar yaratılmalıdır vb.

Sosyalizmin utkusu, sosyalist devletin biricik ekonomik temeli olan toplumsal mülkiyetin bölünmez egemenliğini güvence altına alır. Sömürücü sınıflar ortadan kaldırılır; emekçilerin proleter-olmayan tüm kesimlerinin faaliyetleri sosyalist mülkiyete dayandırılır. Halk işçi sınıfının çevresinde toplanarak yekpare bir birlik oluşturur. Tüm bunlar toplumun politik örgütleniş tarzında önemli değişikliklere yol açar. Devlet, halkın çoğunluğunun sömürücü azınlığa karşı kullandığı bir mekanizma olmaktan çıkarak, toplumun tüm üyelerinin bir aracı haline gelir. Bundan böyle devlet, artık yok olmuş bulunan sömürücülerin direncini kırma aracı olmaktan çıkarak, halkın birliğinin biçimlerini somutlaştırır. Gitgide *tüm halkın devleti* halini alır. Elbette bütün bunlar olurken proletarya devrimi sonrasında ortaya çıkan sosyalist devletin özü değişmez. Bu nedenle proletarya diktatörlüğü ile tüm halkın sosyalist devletini karşı karşıya getirmek yanlıştır. Sosyalizmin nihai utkusuna doğru giden akış içindeki devletin yeni gelişim aşaması, işçi sınıfının toplum yaşamındaki önder rolünü hiçbir şekilde daraltmaz.

Devlet bu aşamada da yasaları çiğneyen ve toplumun çıkarlarına karşı gelen toplum üyelerine karşı zorlayıcı önlemler uygulamaktan geri kalamaz. Sosyalist devletin gelişmesiyle ve yurttaşların komünist bilincinin artırılmasıyla, eğitim ve ikna gittikçe daha büyük bir önem kazanmaya başlar. Devlet organlarının yığın örgütleriyle ve tüm emekçilerle kurduğu bağlar gittikçe güçlenir; sosyalist devletin demokratik karakteri pekişir.

Komünist partisinin ve devletin politikası her zaman emekçilerin temel çıkarlarınca belirlenir. Seçimli organlardaki emekçi temsilcilerinin bu politikayı oluşturmasında, yığınların belli başlı planların ve kararların tartışılmasına ve daha sonra bunların yaşama geçirilmesinin denetlenmesine aktif katılımları gözetilir.

Sosyalist toplumda devletin işlevlerinde de bir takım değişiklikler olur. Ülke içindeki sömürücülerin direncinin kırılması görevi tamamlanmış olduğundan, devletin bu işlevi son bulmuştur. Ne var ki devletin tüm diğer işlevleri varlıklarını sürdürürler, gelişirler ve sosyalizmin ilerlemesine bağlı bir şekilde ulusal ve uluslararası alanda bunlara yeni işlevlerin katılmasıyla genişlerler (sözgelimi sosyalist devletin yeni işlevlerinden biri sosyalist devletler arası işbirliğinin sağlanması için çalışmaktır).

Gördüğümüz gibi sosyalist aşamada toplumun politik örgütlenmesi varlığını korur, hatta toplumsal yaşamdaki önemi daha da artar. Bu olgu, politikanın ve devletin, genel olarak komünist aşamada son bulması zorunluğuna ilişkin tezi çürütmez. Sosyalist toplumun politik örgütlenmesinin bellibaşlı özellikleri, bu örgütlenmenin içeriği bakımından derinden demokratik olması ve biçimleri ve örgüt yapıları bakımından sosyalist demokrasinin daha da ilerlemesini, --yavaş yavaş görevlerini gönüllü bir şekilde yerine getirmeye alışan-- yığınların bilinçli disiplinine sahip olmasını sağlamasıdır. Bu da devletsiz bir sisteme geçişin en önemli önkoşullarından biridir. Sosyalist toplumun politik örgütlenmesinin yetkinleştirilmesi, bu örgütlenme çerçevesi içinde geleceğin artık politik bir «kabuğa» gereksinim göstermeyen kendi kendine yönetim mekanizmasının oluşmasıdır. Politik yapı işlevlerini yitirir ve adım adım sönüp gider.

Ancak bu aşamaya nispeten uzak bir gelecekte, gelişmiş komünizm koşullarında ulaşılacaktır ve bu sürecin biçimlerini ve gelişim hızını bu günden söylememiz olanaksızdır; aksi takdirde kesin bilimsellik ilkelerine ters düşmüş oluruz.

4. İÇİNDE BULUNDUĞUMUZ TARİHSEL ÇAĞ VE TOPLUMUN POLİTİK ÖRGÜTLENİŞ TARZI

Politik yaşamın çeşitliliği, burada ele aldığımız toplumun temel politik örgütlenme tipleriyle sınırlandırılamaz. Politik örgütlenmenin her tipinin, şu ya da bu ülkenin özgül tarihsel koşullarınca, sınıf güçlerinin karşılıklı ilişkisinde, egemen sınıflar ile koalisyon halinde hükümette bulunan politik partiler arasındaki cephe ve bağlaşıklıkların karakterince belirlenen çeşitli biçimleri vardır.

Günümüzde politik örgütlenme biçimleri son derece zengindir. Ana karakteri dünya ölçüsünde kapitalizmden ve kapitalizm-öncesi ilişkilerden sosyalizme geçiş olan çağımız, çeşitli devlet tiplerinden örneklere sahiptir ve çeşitli ülke halklarının sosyalist devlete geçişinde çok sayıda geçiş devleti biçimi ortaya çıkarır.

Burada emperyalist devletler ile şu ya da bu şekilde emperyalizme ve yeni-sömürgeciliğe karşı savaş vermek ve böylelikle bağımsızlıklarını korumak, ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi hızlandırmak için ülkelerinin emekçi yığınlarına dayanmak zorunda kalan ulusal burjuvazinin yönetimindeki bir zamanların sömürge devletlerini birbirinden ayırt etmek gerekir. Ayrıca feodal ve yarı-feodal devletler vardır; bunların kimi emperyalistlerle işbirliği yaparlarken kimi emperyalizme karşı savaşım verirler ve duruma göre ya çok gerici bir rol oynarlar ya da tersine yığınların desteğiyle demokratik reformları yapar ve korurlar. Bir de genç demokratik devletler vardır ki, bunlar, emperyalizme karşı aktif bir savaşım veren, kapitalizm-öncesi ezgi biçimlerinin ortadan kaldırılarak emekçilerin toplumsal haklarının genişletilmesi, ekonomik ve kültürel ilerlemenin hızlandırılması doğrultusunda demokratik reformlara girişen ulusal burjuvazinin en radikal kesimleri, demokrat aydınlar ve ilerici subaylar tarafından yönetilen, kapitalist aşamayı atlamış devletlerdir. Bu devletlerden bazıları kapitalist olmayan bir yol tutmuşlardır ve sosyalist ülkelerle işbirliği yapmaktadırlar.

Bazı ülkelerde ne sosyalist ne de burjuva olan demokratik-devrimci devletler kurma olanağı da vardır. Bunların, faaliyetleri bakımından bir dereceye kadar anti-burjuva karakteri taşıdıkları söylenebilir, çünkü bilinçli bir şekilde sosyalist kalkınma yoluna yönelirler. Burada söz konusu olan devlet tipi, proletarya diktatörlüğüne geçişte bir basamaktır ve ona doğru büyüyebilir. Lenin böyle bir devlete örnek olarak, işçilerin ve köylülerin devrimci-demokratik diktatörlüğünü ve ülkeyi kapitalist olmayan kalkınma yoluna sokan halkın devrimci devletini vermişti. (Lenin'in o günlerde göz önünde bulundurduğu ülke Moğolistan Halk Cumhuriyeti idi.)

Faaliyetleriyle sosyalizme giden yolu hazırlayan demokratik devletlerin varolma olanağı, yalnızca ekonomik bakımdan geri kalmış devletlerde bulunan bir olanak değildir. Belirli koşullar altında bu olanak gelişmiş kapitalist ülkelerde de ortaya çıkabilir, yeter ki geniş, komünistlerin de katılmasıyla oluşturulmuş demokratik bir cephe utkuya ulaşsın ve halka dayanan, tekellerin ayrıcalıklarını sınırlayan, emekçilerin toplumsal ve demokratik haklarını genişleten, faşizm yanlısı ve diğer aşırı gerici grupların faaliyetini önleyen, saldırganlara ve savaş kışkırtıcılarına karşı ulusların barış ve dostluğundan yana bir hükümet kurulsun.

Farklı sosyo-ekonomik ilişkilere sahip ülkelerde toplumun politik örgütlenişi ne denli çeşitlilik gösteriyorsa da, günümüz dünyasında birbirine karşıt iki çekim merkezi vardır: Sosyalizm ile kapitalizm. Bu iki sistemin birbiriyle savaşımı çağımızın özünü belirler ve dünyanın tüm ülkelerindeki ekonomik, toplumsal ve politik süreçlere damgasını vurur.

Buraya değin özellikle tek tek ülkelerin politik örgütlenmesinden söz ettik; ne var ki bunun yanı sıra bir tek ülkeyi değil, dünyanın tüm ülkelerini ya da pek çok ülkesini içine alan politik örgütlenmelerden de söz etmek yerinde olacaktır.

Bizzat kapitalizm bir dünya ekonomik sistemi haline dönüştüğünde, uluslararası ölçüde devletler arasındaki ilişkiler de dahil olmak üzere ekonomik ve diğer ilişkileri düzenleyen hukuksal normlara gerek duyar; bu normlar da uluslararası hukuksal ve politik örgütlerin kurulmasına yol açar. Açıktır ki devletler gelecekte de işlevlerini ulusal sınırları içinde sürdüreceklerdir. Ancak, bunun yanı sıra kapitalistler arasında uluslararası çapta ekonomik ve politik devletler arası bloklar ve politik bağlaşıklıklar kurulmaktadır. Bunlar yalnızca kendi ülkelerinin emekçilerine ve sosyalist ülkelere değil, aynı zamanda birbirleriyle çekişen burjuva devleti gruplarına karşı da yönelmiştir.

İşçi sınıfının devrimci politik ve diğer örgütleri de tek tek ülkelerin çerçevesi içinde sıkışıp kalmazlar, tüm ülkelerin işçi sınıfının uluslararası sermayeye ve kendi ülkelerinin burjuvazilerine karşı verdikleri savaşımda eylemlerini eşgüdümlü kılmak için çabalarını uluslararası ölçekte birleştirirler.

Dünya sosyalist sisteminin doğmasıyla birlikte doğal olarak bu sisteme uygun politik bir örgütlenme de doğmuştur; bu örgütlenme, proletarya diktatörlüğü temelinde yönetilen ülkelerin bir sistemini temsil eder. Sosyalist ülkeler topluluğuna bağlı her devlet tamamen bağımsız ve hükümrandır. Bu devletler arasındaki ilişkiler eşit haklara, karşılıklı güvene, dostluğa ve proletarya enternasyonalizmine dayanır. Tek tek sosyalist devletlerin işlevleri çoğunlukla özdeştir, bunlar arasındaki farklar özellikle ülkelerin eşit olmayan ekonomik gelişim düzeylerinden, tarihsel ve ulusal özgüllüklerinden kaynaklanır. Bu farklar, sosyalist ülkelerin birbirlerine bağlılıklarını sağlayan ortak çıkarların yanı sıra, kendilerine özgü çıkarlara sahip olduklarını gösterir. Eğer bu çıkarlar doğru bir şekilde yorumlanırsa, sosyalist devletler arasındaki ortak çıkarlarla çatışmadığı görülür.

Sosyalizm yalnızca ekonomik ve toplumsal bakımdan değil aynı zamanda politik bakımdan da öylesine güçlenmiştir ki, uluslarası hukuksal ve politik ilişkiler artık kapitalizmin egemenliği temelinde biçimlenmemektedir. Burjuva devletleri, sosyalist devletlerle uluslararası anlaşma ve sözleşmeler yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu türden anlaşma ve sözleşmeler sosyalist devletlerin çıkarlarına uygun düşmektedir. Çünkü bunlar, günümüz güçler oranını yansıtan karşılıklı uzlaşmaların sonucudur. Sosyalist devletler, bu sözleşme ya da anlaşmaların genel içeriğini en demokratik hale getirmeye çalışmaktadırlar. Birleşmiş Milletler örgütündeki faaliyetleri böylesi bir amaca yöneliktir.

Politik ilişkiler alanında sınıfsal çıkarlar arasındaki karşıtlık, özellikle bariz bir hale gelir ve bunlar arasındaki savaşım keskinleşir. Politik örgüt ve kuruluşlar bu savaşımda önemli bir yer tutarlar. Bu nedenle toplumun politik örgütlenmesinin rolünü yalnızca tek tek ülkelerin çerçevesinin yanı sıra, mevcut tarihsel dönemdeki uluslararası ilişkiler sistemi içinde de ele almak son derece önemlidir.

YEDİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DEVRİM

Toplumsal devrimler tarihteki en önemli dönüm noktalarıdır. Köhneleşmiş toplumsal sistemi yıkarak, bunun yerine yeni bir toplumsal sistem kurar ve böylelikle hızlı ilerleme dönemlerini başlatırlar.

Burjuva felsefesi ve sosyolojisi genellikle toplumsal devrimlerin yasal düzenliliklere tabi mahiyetini yadsır ve bunlara tarihsel süreçteki «kopukluklar» ve toplumun «normal» tarzda evrimleşmesinden sapmalar gözüyle bakar. Amerikalı profesör A. M. Schlesinger gibi bazı burjuva ideologları, «çağdaş bilim, egemen sınıfların erkine yığınsal devrimleri köhneleşmiş kılan şeyi vermiştir» (1) demektedir. Ne var ki yaşam böylesi iddiaları çürütmektedir. Çarlık Rusyası'nda Büyük Oktobr Devrimi'nin utkusunu ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra faşist imparatorlukların yıkılmasını büyük bir sosyalist ve ulusal kurtuluş devrimleri dalgası izlemiştir. Günümüzde dünya devrim süreci gittikçe daha da yaygınlaşmaktadır. Bu bakımdan günümüz koşullarında birçok burjuva politikacısının ve sosyologunun devrim fikirlerinin yığınlar arasındaki yaygınlığından yararlanmayı denemelerinde, şaşılacak bir şey yoktur. Bu kişiler kendilerini «işletme devrimi», «gelir devrimi» gibi sözde kapitalizmin mahiyetini değiştirecek «devrimler»in sözcüleri ilan etmektedirler. Devrimleri tamamen yadsımak yerine, devrimlerin özünü çarpıtmak, onların en önemli yanını -köhneleşmiş toplumsal sistemi yıkma yanını- göz ardı etmek istemektedirler.

Tarihsel maddecilik böylesi fikirlerin yanlışlığını kanıtlar ve toplumsal devrimin bilimsel tanımına, tarihteki rolüne, onun doğuş ve gelişme yasalarına ulaşmamızı sağlar.

1. SOSYO-EKONOMİK KURULUŞLARIN BİRBİRLERİNİN YERİNİ ALMASININ YASASI OLARAK TOPLUMSAL DEVRİM

Bilindiği gibi toplumların gelişiminde hem yavaş yavaş, evrim yoluyla değişiklikler; hem de sıçramalar vardır. Bunlar toplumsal yaşamın bilim, teknik, üretim ve iletişim araçları, insanların dünya görüşleri gibi çeşitli alanlarında ortaya çıkarlar. Bu sıçramaların en önemlileri «devrim» terimiyle ifade edilir. Ne var ki toplumsal yaşamın bazı yanlarında öyle değişiklikler olur ki, bunlar çok önemli değişmeler oldukları halde, tek başlarına ele alındıklarında toplum-

(1) Herbert Aptheker. **The Nature of Democracy, Freedom and Revolution**, New York, s. 74

sal devrim değillerdir. Toplumsal devrim, toplumsal sistemin bütünündeki köklü bir değişikliği ifade eder.

Nitelikçe dönüşümler bir gelişme evresinden ya da aşamasından diğerine geçiş sırasında tek bir sosyo-ekonomik sistem içinde de oluşabilirler. Örneğin kapitalizmin tekel-öncesi evreden tekelci kapitalizm ya da emperyalizm evresine geçişi böylesi dönüşümlerdendir. Ancak kapitalizmin temel özellikleri, ana dayanakları yerinde durduğu için bu, toplumsal bir devrim değildir. Bir devrim «... eski düzeni temellerinden yıkan bir değişikliktir...» (2)

Toplumsal devrim denince, toplumun gelişiminde nitelikçe bir sıçrama anlaşılır; bu sıçrama sonucunda bir sosyo-ekonomik kuruluşun yerini diğeri alır.

Bir sosyo-ekonomik kuruluşun yerine bir diğerinin geçmesi, toplumun maddi ve teknik temelinde, ekonomik sisteminde, politik yaşamında, ideolojisinde ve kültüründe oluşan değişiklikleri kapsayan uzun ve karmaşık bir süreçtir. Bu dönüşümler ne aynı zamanda, ne de her zaman aynı fasılalarla ortaya çıkar. Bu dönüşümlerden birçoğu bizzat devrimin bir parçası değildir; devrimin hazırlanma ya da kendiliğinden olgunlaşma süreci boyunca gerçekleşir.

Eski toplumun bağrında yeni üretim güçlerinin doğması ekonomide ve sınıfların karşılıklı yer alımında görülen değişmeler, toplumsal yaşamın yeni öğeleriyle köhneleşmiş sosyo-politik sistem arasında gittikçe keskinleşen çelişkiler, insanların ve sınıfların bu çelişkilerin bilincine varmaları, tüm bunlar toplumsal devrime giden sürecin farklı yanlarıdır. Devrimin kendisi ise, toplumun gelişiminde, Lenin'in deyişiyle, «barışçı gelişim denen dönemlerde yavaş yavaş biriken sayısız çelişkilerin aşıldığı» (3) bir evredir.

Bunlar ne gibi çelişkilerdir? Bunlar her şeyden önce, yeni üretim güçleriyle köhneleşmiş üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler; ikincisi toplumun ekonomik sistemindeki (temel yapıdaki) yeni öğeler ile eski anayasal ve yasal üstyapı arasındaki çelişkiler ve ayrıca üstyapının çeşitli kesimlerinin kendi aralarındaki çelişkileridir.

Toplumsal devrimin en derin nedeni, yeni üretim güçleri ile köhneleşmiş üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerde yatar. Bilindiği gibi, eski toplumun bağrında yeni üretim güçlerinin karakterine uyan yeni üretim ilişkileri doğabilir. Örneğin kapitalist ilişkiler feodal toplum çerçevesi içinde oldukça gelişmiş, bu dönemde ticari şirketler, bankalar, manifaktürler ortaya çıkmıştı.

Yeni ekonomik ilişkilerin gelişmesi, bunların içinde bulunduğu eski ekonomik yapıyı sarsar. Bu yapı gene de kendiliğinden ortadan kalkmaz; çünkü arkasında, yerlerini olanca güçleriyle koruyan köhneleşmiş egemen sınıflar vardır. Örneğin, 18. yüzyılın sonunda Fransa'daki feodal sistem, kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle birlikte sallantılı bir duruma gelmiş; ne var ki büyük topraklara, ayrıcalıklara ve erke sahip olan büyük toprak beyleri, bu sistemi ayakta tutabilmek için var güçleriyle direnmişlerdir. Yeni üretim ilişkilerinin ve burjuva ilişkilerinin gelişimini engelleyen eski ekonomik ve politik düzeni ortadan kaldırmak için devrim kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

(2) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 33, s. 110
(3) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 13, s. 37

Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki bu çatışma, *sınıfların çatışması*'nda dile gelir. Bazı sınıfların köhneleşmiş üretim ilişkileri ile bunlara dayanan sosyo-politik sistemi desteklemelerine karşılık, bazıları bu ilişkileri ortadan kaldırma çabasındadır. Devrimci sınıflar eski politik üstyapıyı yıkar, eski devlet erkine son verip yerine yeni erki geçirirler. Bu erki kullanarak eski üretim ilişkilerinin tamamen son bulmasını sağlar ve yeni üretim ilişkilerini sağlamlaştırırlar.

Toplumsal devrim, toplumsal yaşamın ekonomi ve politika gibi temel alanlarında köklü dönüşümleri gerçekleştirmek görevini yüklenmiştir. Devrim, bunun yanı sıra toplumun manevi yaşamında, kültüründe de az çok derin değişmeleri gerçekleştirecektir. Ne var ki tüm devrimlerin bu görevleri yeterince yerine getirdikleri söylenemez. Aşağıda gösterileceği gibi, değişik tipteki devrimlerin ekonomik, politik ve kültürel alanlarda gerçekleştirebildikleri değişikliklerin birbirleriyle bağıntısı her zaman aynı olmamıştır.

Ekonomik alanda, toplumsal devrimlerin başlıca görevi, gelişmekte olan yeni üretim güçleri ile köhneleşmiş üretim ilişkileri arasındaki çatışmaya son vermek, eski ekonomik sistemin yerine yeni, daha yüksek bir sistemi koymaktır. Bunun baş koşulu, üretim araçları üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin tamamen değiştirilmesidir. «Sınıflar birbirlerinin yerine geçtiğinde, her zaman mülkiyet ilişkilerini değiştirmişlerdir.» (4)

Politik alanda devrim, köhneleşmiş politik üstyapı ile yeni ortaya çıkan ekonomik ilişkiler ya da ekonomik gelişimin gittikçe artan gereksinimleri arasındaki çatışmaya son vermektir. Devrim, yeni doğan sosyo-ekonomik kuruluşun sağlamlaşması ve gelişmesi için gerekli olan yeni politik ve hukuksal üstyapıyı yaratacaktır.

Devrimin ana özelliği, devlet erkinin bir sınıftan diğerine geçmesidir. İşte bu nokta, devrim ile herhangi bir hükümet darbesini ya da saray darbelerini birbirinden ayıran temel noktadır. Hükümet darbeleri ya da saray darbeleri, şu ya da bu sınıfın erkine dokunmadan yalnızca yönetici grupları ya da kişileri değiştirir.

Peki ama erkin bir sınıftan diğerine geçmesine her zaman devrim diyebilir miyiz? Kısa bir süre önce erkten düşürülmüş, köhneleşmiş düzenin temsilcisi olan sınıf, yeniden erki elline geçirirse buna devrim değil, *karşı-devrim* ya da eski düzenin yeniden kurulması denir.

Burjuva felsefesinde ve sosyolojisinde bu temel ayırım genellikle bile bile gözden kaçırılmaktadır. Örneğin, Federal Almanya'da yayınlanmış olan bir Felsefe Sözlüğü'ndeki devrim tanımına bir bakalım: «Devrim, varolan sosyo-politik sistemin, evrimin, adım adım değişmenin tersine, ansızın, şiddete başvurularak değiştirilmesidir.» (5) Kuşkusuz devrim, evrimin bir karşıtıdır ama, devrim ile karşı-devrim arasında bir ayırım gözetilmediği için bu tanımlamada köklü bir hata vardır. Bu ve benzeri tanımlamaların diğer bir yanılgısı da, devrimi, «ille de şiddete başvurularak» yani silahlı ayaklanma yoluyla erkin alınmasıyla özdeşleştirmeleridir.

(4) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 30, s. 467

(5) Bk. **Felsefe Sözlüğü**, Moskova, 1961. s. 500 (Rusça Basım)

Elbette her devrim köhneleşmiş bir sınıfın erkine son verir; hiçbir sınıf kendi erkini kendiliğinden bırakmayacağına göre devrim, -tarihsel deneyimin gösterdiği gibi- şu ya da bu türde bir zor kullanmadan olanaksızdır. Ne var ki zor kullanma çeşitli biçimlerde olabilir, ille de silahlı savaşım gerekmeyebilir. Burada her şey bir devrimin gerçekleştirilmesindeki özgül koşullara bağlıdır.

Devrim kavramı, genel olarak «silahlı ayaklanma» ya da «iç-savaş» kavramlarıyla özdeş değildir. Her ne kadar devrimlerin çoğu sınıflar arasındaki silahlı çatışma yoluyla gerçekleştirilmişse de, tarihte devrim diye tanımlayamayacağımız birçok silahlı ayaklanma ve iç-savaş da vardır. (Örneğin, İngiltere'deki «Gül Savaşı» gibi) çünkü bunlar, yeni bir sosyo-ekonomik sistem kurma amacına yönelik olmamışlardır. Öte yandan silahlı ayaklanma olmaksızın da, iç-savaşa başvurmaksızın da devrimler gerçekleştirilebilir. (6)

Toplumsal devrim çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir; ancak özü bakımından her zaman köhneleşmiş sosyo-ekonomik ve politik sistemin yıkılarak, yeni bir sistemin onun yerini almasıdır.

Devrimin gelişimi, sınıf savaşımının akışına, hangi güçlerin duruma egemen olduklarına, devrimci sınıfların tarihsel görevlerini ne ölçüde yerine getirebildiklerine bağlıdır. Tarihte büyüyüp yaygınlaşan devrimler ve devrimlerin sonucu belirleyici utkular kazandıkları dönemler görüldüğü gibi, yatışıp sönen devrimlere de, geçici karşı-devrimlere de, eski düzenin yeniden kurulmasına da tanık olunmuştur. Fransa tarihini buna çarpıcı bir örnek olarak alabilirlz: Bu ülkede burjuva demokratik devrimin görevlerinin yerine getirilmesi -1789 ile 1794 arasında yer alan devrimle başlayan ve 1830 ile 1848 devrimleriyle sona eren- yarım yüzyıla yakın bir dönemi kapsamıştır.

Devrim sürecinin gelişmesi iç ve dış çelişkilerin birbirine sarmaşmasıyla daha da karmaşıklaşır. Devrimin ana kaynağı uzlaşmaz çelişkili sınıflar arasındaki iç çelişkilerdir; gelgelelim bu, örneğin çeşitli devletler arasındaki çelişkiler gibi dış çelişkilerin devrim açısından hiç önem taşımadığı anlamına gelmez. Bu türden çelişkiler şu ya da bu yoldan iç çelişkileri etkiliyebilirler; bu çelişkileri yoğunlaştırabilirler, devrime gebe bunalımı hafifletebilecekleri gibi derinleştirebilirler. Ulusal kurtuluş devrimleri gibi, hem iç hem de dış çelişkilerin aşılmasını hedef alan devrimler de vardır. Bu devrimler, yabancı sömürücülerin ve ülke içindeki gerici sınıfların çifte ezgisine, dış ezginin kaynağı olan em-

(6) Marksçılık-Leninciliğin kurucuları, sosyalist devrimin barışçı yoldan gerçekleşmesi olanağı üzerinde tekrar tekrar durmuşlardır. Marks 1872'de Amsterdam'daki bir toplantıda, Amerika'daki, İngiltere'deki ve Hollanda'daki işçilerin barışçı yollardan erki ele geçirebilme olanaklarından söz etmişti. (Bk.: K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 2, s. 293) Marks bu olanağı, bu ülkelerde henüz güçlü bir askersel-bürokratik mekanizmanın bulunmayışına, proletaryanın savaşım sonucu elde ettiği demokratik haklarının kullanılmasına, onun gücüne ve örgütlenmişliğine bağlamıştı. Lenin de, Şubat Devrimi'nden sonraki ve 1917 Haziran olaylarından önceki ikili erk döneminde, devrimin barışçı yoldan gelişimi ve erkin barışçı yollardan proletaryanın eline geçmesi olanağını öngörmüştü. (Bk. V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 24, s. 40, 236-237)

peryalistler ile ülke içindeki gericiler arasındaki bağlaşıklığa ve bunun toplumsal dayanaklarına karşı yönelmiştir.

Devrimler birbirlerinden *karakterleri* ve *itici güçleri* bakımından ayrılırlar.

Bir devrimin *karakteri*, açtığı toplumsal çelişkilerin ve kurduğu toplumsal sistemin türüyle belirlenir. Örneğin Çarlık Rusyası'ndaki 1905 ve 1907 devriminde önder sınıf proletarya olduğu halde, bu devrim burjuva karakter taşıyordu. Çünkü görevi aristokratik sistemi yıkmak, feodal üretim ilişkilerinin köhneleşmiş kalıntılarını ortadan kaldırmaktı; bu ise burjuva devriminin çözmesi gereken bir sorundu.

Bir devrimin *itici güçleri,* devrimi gerçekleştiren, ileri götüren ve köhneleşmiş sınıfların direncini aşan sınıflardır. Bu itici güçler, yalnızca bir devrimin karakterine değil, aynı zamanda ortaya çıktıkları dönemin özgül tarihsel koşullarına da bağlıdırlar. Aynı tipteki ve karakterdeki devrimlerin farklı tarihsel koşullar nedeniyle itici güçleri bakımından birbirlerinden köklü bir şekilde ayrıldıkları görülebilir. Örneğin 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa'daki burjuva devrimlerinin itici güçleri köylülerden, kent nüfusunun pleb olan kesimlerinden, yeni doğmakta olan proletaryadan ve kent küçük-burjuvazisinden oluşmaktaydı. Burjuvazi bu devrimlerin yalnızca itici gücü değil, aynı zamanda önderiydi. Oysa Rusya'da 1905, 1907 ve 1917 Şubat devrimlerinde burjuvazi ne önder, ne de itici güç durumundaydı. Rusya'daki burjuva devriminin itici güçleri proletaryanın önderlik ettiği işçiler ve köylülerdi.

Toplumsal devrimler tarihin doruk noktalarıdır; toplumsal gelişimi büyük ölçüde hızlandırırlar. Yığınlar, devrimin ilk birkaç yılı ya da birkaç ayı içinde, toplum yaşamında onlarca yıllık barışçı evrimleşme dönemleri boyunca yaşadıklarından daha önemli değişiklikleri yaratırlar. Marks'ın devrimleri tarihin lokomotifi olarak tanımlaması boşuna değildir.

Bazı burjuva ideologları devrimlerin yığınlar tarafından değil de küçük bir azınlık tarafından, devrimci bir grup tarafından yapıldığını ileri sürerler. Bu türden görüşlere yalnızca onlar değil, devrimin hazırlanmasını devrimci bir azınlığın gizlice anlaşmasına indirgeyen goşist küçük-burjuva devrimcileri de katılmaktadır. Aktif bir devrimci azınlık, devrimi elbette hızlandırabilir; ancak yığınların desteği olmadığı takdirde devrim kaçınılmaz olarak bir darbe ya da hükümet devirmesi haline gelir. Halk yığınları, devrimi ilerleterek onun tamamlanmasını sağlarlar.

Bir dizi burjuva devriminde yığınlar kendi taleplerini öne sürerek ortaya atılmış, olayların akışına savaşımlarıyla damgalarını vurmuşlardır. Bu türden devrimlere burjuva-demokratik devrimleri denir. Bunlar diğer burjuva devrimlerinden karakter bakımından değil, yığınların bağımsız aktif savaşıma çekilme derecesi bakımından ayrılırlar. Örneğin Rusya'daki 1905, 1907 ve 1917 Şubat devrimleri bu türden devrimlerdi. Bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1908 devrimi, Portekiz'deki 1910 devrimi gibi yığınların bağımsız ya da aktif bir rol oynamadıkları burjuva devrimleri de vardır. Bilindiği gibi bu türden devrimlerin tarihin akışına önemli bir etkileri olmamıştır. Öte yandan öyle durumlar da vardır ki, «tepeden inme bir devrim» olarak başlayan bir hareket, geniş halk

yığınlarını harekete geçirebildiği için, gelişim seyri boyunca genişleyip yayılabilir ve tarihsel olarak önem kazanabilir.

Yığınların devrimci savaşıma çekilebilmeleri için eski sistemin yıkılmasının zorunluğunu kavramaları gerekir. Bu bakımdan devrim dönemlerinde çözüm bekleyen tarihsel görevleri dile getiren yeni devrimci fikirler özel bir önem kazanırlar, bu fikirler yığınları harekete geçirmeye yardım ederler ve bu yığınlardan köhneleşmiş sınıfların direncini kıracak politik bir ordu kurarlar. O halde yığınların bilincinde, ruhsal durumlarında derinlemesine bir değişimi ifade eden *ideolojik bir dönüşüm* çoğunlukla politik bir dönüşümden önce gelir. Örneğin Rusya'daki Büyük Oktobr Sosyalist Devrimi'nin arifesinde «tüm erk Sovyetlere!» belgisi milyonlarca emekçinin bilincine yerleşmekle, böylesi bir dönüşümü gerçekleştiriyordu.

Acaba toplumsal çelişkilerin çözülmesi için ille de devrim mi gereklidir? Bu çelişkileri reformlarla, egemen sınıfların kısmi ödünleriyle, yavaş yavaş değişim araçları yoluyla aşma olanağı yok mudur? Devrimin muhalifleri, reformlara devrimler karşısında birer kurtarıcı gibi sarılırlar. Devrimin yasal düzenlilliklere tabi karakterini yadsırlar ve devrimleri, zamanında farkına varmayıp o günün devrimcilerine gerekli ödünleri vermeyen egemen çevrelerin gafletine bağlarlar. Nitekim Winston Leonard Churchill 1789 Fransası'nda geçen olayları açıklarken, bu olaylara neden olarak, krallık hükümetinin ülke yönetiminden anlamayışını göstermiştir. Churchill'e göre, Mirabeau'nun ölümü ve 16. Louis'nin hataları olmasaydı, «aşırıcılar» erki ele geçiremeyecekler ve devrim anayasaya bağlı bir monarşiyle sonuçlanacaktı.

Toplumsal çelişkileri reformlar yoluyla geçici bir süre yumuşatmak ya da söndürmek olanağı bulunmakla birlikte, reformlar ne çelişkilerin kaynaklarını ortadan kaldırır ne de temel toplumsal çelişkileri giderebilir; olsa olsa nihai çözümü ertelerler.

Tarihsel deneyim göstermiştir ki, bir sosyo-ekonomik kuruluştan bir diğerine geçiş, özü itibariyle bir devrimdir; ancak bu devrim çeşitli biçimler alabilir ve amaçlarına değişik yollardan ulaşabilir. Örneğin İngiltere'deki burjuva devrimi, burjuvazi ile feodal aristokrasi arasında yapılan uzlaşmayla noktalandığı halde, Fransa'da feodaller devrim fırtınasının önünde süpürülüp gitmişlerdi.

Reformlar eski sistemin savunucularınca bu düzenin çöküşünün önlenmesi için kullanıldıklarına göre, devrimcilerin her türlü reforma karşı tavır almaları gerekmez mi? Elbetteki hayır. Çeşit çeşit reform vardır. Reformistler, eağ sosyalistler reform ile devrimi karşı karşıya koyarlar ve reformları tek başına bir amaç olarak görürler. Böylelikle emekçileri reformlar sayesinde sınıf savaşımından uzak tutmaya ve devrimci güçleri yollarından saptırmaya çalışırlar. Buna karşın devrimciler, reformları kapitalizm koşullarında *devrimci savaşımın birer yan ürünü* sayarlar ve bunları devrimin temel görevlerine tabi kılmak suretiyle, savaşımlarını genişletirler ve geliştirirler.

Dünya sosyalist sisteminin sağlam bir biçim alarak, dünya tarihinin akışı üzerinde giderek artan bir etkide bulunduğu, kapitalizmin önemli ölçüde zayıfladığı günümüzde, burjuvazinin toplumsal devrim korkusu, onu bazen işçi sınıfına bir takım ödünler vermek zorunda bırakmaktadır. Birçok ülkede, işçi sınıfı-

na, burjuvaziden, sıradan reformlarla karşılaştırıldığında önem ve kapsam bakımından bunların sınırlarını aşan bir takım ödünler koparma olanağı sağlayan koşullar oluşmaktadır. Bu durum ilerlemenin sürmesi bakımından elverişli bir ortam ve olanaklar yaratmakta ve geniş emekçi yığınlarının işçi sınıfının çevresinde sosyalist devrimin utkusu için toplanmasına yol açmaktadır.

Lenin'in gösterdiği gibi, sosyalist devrimin utkusundan sonra, reformlar ile devrim arasındaki ilişki önemli ölçüde değişikliğe uğrar. Utkuya ulaşmış bulunan devrimci sınıf, önünde birikmiş olan görevlerin çözümü için yalnızca devrimci yöntemlerden yararlanmakla kalmaz, aynı zamanda reformlara da başvurur. Durum gerektiriyorsa, böyle bir yol tutulmasında sakınca yoktur; çünkü reformlar zaman kazandırır, yeni bir atılımın hazırlıklarının yapılması gerektiği yerde soluk aldırır, devrim düşmanlarının cephesini parçalama olanağını sağlar ve henüz kararsız olanları devrimci saflara çeker ya da tarafsızlaştırır.

Toplumsal devrimleri doğuran ve bunları tarihsel zorunluk haline getiren nedenleri ortaya serdikten sonra, devrimlerin her zaman olup olmayacağı sorununa girelim.

Nasıl ki sınıflar, sınıf savaşımı ve devlet sonsuza değin varolmayacaklarsa, toplumların gelişimi de her zaman toplumsal devrimler yolundan geçmek zorunda değildir. Bunu yüzyıldan daha fazla bir zaman önce gören Marks, *Felsefenin Sefaleti* adlı yapıtında şöyle yazıyordu: «Ancak ve ancak sınıfların ve sınıf uzlaşmazlıklarının bulunmadığı bir düzende, *toplumsal evrimler, politik devrimler* olmaktan çıkacaktır.» (7) Sosyalizmde ortaya çıkan çelişkiler toplumsal devrime başvurulmadan aşılır. Ancak teknikte olsun, bilimde olsun ya da toplumun üretim güçlerinin gelişiminde olsun, nitelikçe sıçramaların, devrimci değişimlerin sonu gelmez; bütün bunlar zorunlu olarak varolacak, ancak politik dönüşümlere, toplumsal devrimlere yol açmayacaklardır.

Toplumsal ilişkilerdeki devrimler ile teknikteki devrimler arasında sıkı bağlar vardır; ne var ki bunları, reformistlerin yaptığı gibi, özdeşleştirmek yanlış olur. Tıpkı burjuva sosyologları gibi reformistler de, günümüzde kapitalist ülkelerde bir sanayi devriminin oluşmakta olduğunu, bunun tıpkı 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında İngiltere'de ortaya çıkan sanayi devrimi gibi, toplumsal ilişkileri değiştireceğini ileri sürmektedirler. Sözde bu yeni sanayi devrimi, burjuvazi ile proletaryanın «ortadan kalkmasına» yol açmakta ve sosyalist devrimleri gereksiz kılmaktadır.

Bu benzetme, değişik tarihsel fenomenlerin birbirine karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'de, Fransa'da ve diğer ülkelerde doğan sanayi devrimi, kapitalist üretim güçlerinin özgürce gelişmesine olanak tanıyan burjuva devrimlerinin utkusundan sonra doğdu. Kapitalizmin maddi ve teknik temel yapısını kurduğu ve kapitalist üretim ilişkilerinin nihai bir şekilde yerine oturmasına olanak sağladı.

Oysa bugün kapitalist ülkelerdeki durum çok farklıdır. Burada bilimsel-teknik bir devrim başlangıç halindedir ve bu toplumsal bir devrimin ardından gelmemekte, tersine toplumsal bir devrimi hazırlamaktadır. Kuşkusuz bilimsel-tek-

(7) K. Marks, **The Poverty of Philosophy**, s. 168

nik devrimin önemli toplumsal sonuçları olacaktır; ancak bu sonuçlar kendi başlarına, toplumsal bir devrim olmaksızın kapitalist üretim ilişkilerini temelden değiştiremezler. Bilimsel-teknik devrim, kapitalizm koşullarında sermayenin daha da temerküz etmesini, hisse senedine dayalı sermaye biçimlerinin ve devlet ile tekellerin sarmaşmasının gelişmesini körüklemekten başka bir şey yapmamaktadır. İster tek başına olsun, isterse bir grup içinde bulunsun kapitalistlerin tümünden kurtuluşa gelince, bu ancak toplumsal bir devrimle ve bu kez sosyalist bir devrimle gerçekleşebilir.

2. DEVRİMİN TARİHSEL TİPLERİ

Bir sosyo-ekonomik kuruluştan bir diğerine geçiş, her zaman hangi sosyo-ekonomik kuruluşun çöküp gittiğine, hangisinin onun yerine geçtiğine bağlı olarak özgül bir tarzda olur. Devrimin tarihsel tipleri de, buna bağlı olarak birbirinden ayırt edilir. Devrimlerin çeşitli tiplere ayrılması, en başta bu devrimlerin yerine getirmekle yükümlü oldukları tarihsel görevlerin karakterine (hangi sisteme son vereceklerinin, hangi sistemi kuracaklarının), ikinci olarak da devrimlerin sınıfsal içeriğine bağlıdır. Bir devrimin tipinin ne olduğu sorununu tartışırken, devrimin hangi sınıf tarafından gerçekleştirildiğini, kimin çıkarlarını dile getirdiğini belirtmeliyiz. Aynı tipteki (ya da karakterdeki) devrimlere gelince, onlar da birbirlerinden biçimleri, itici güçleri, sonuç alıcılıkları vb. itibariyle ayrılabilirler.

Tarihte bir sosyo-ekonomik kuruluşun yerini bir diğerine bırakmasının ilk örneği ilkel komünal toplumun yerine köleci toplumun geçmesiydi (Daha sonra bazı ülkelerde doğrudan feodal topluma geçilmiştir). Bu geçişin özgül özelliği sınıflar-öncesi toplum biçiminin yerini sınıflı toplumun almış olmasıdır.

Aralarında Amerikan antropologu Lewis Henry Morgan'ın da bulunduğu birçok bilim adamı, bu geçişin devrimci değil evrimci yollardan gerçekleşmiş olabileceğine inanmaktadır. Engels bu soruna *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtında farklı bir yanıt getirmiştir. Engels, sınıflara bölünmenin ilkel komünal sistemin bağrında yavaş yavaş oluştuğunu ve bunun en sonunda sürmekte olan kabile ilişkilerine son veren devrimci bir dönüşüme yol açtığını kanıtlamıştır. Kabile soylularının erki, bir dizi toplumsal dönüşümle yıkılmıştır. Bu dönüşümlerin devrimci bir yol izlediği yerlerde, toplumun gelişimi daha hızlanmış, kabile sisteminin kalıntılarının korunduğu ve ağır ağır yeni koşullara ayak uydurduğu yerlerde ise, bu gelişim tıkanmıştır. (8)

(8) Solon'un ve Kleisthenes'in Atina'daki reformlarına değinen yazısında Engels, yukarıdaki konuda şunları söylemiştir: «Solon, politik devrimler olarak adlandırılan diziyi, önce mülkiyete bir darbe indirerek başlattı.»; «... Klisten Devrimi, onu (gens aristokrasisini) kesin olarak devirene dek sürdü ve onunla birlikte gens anayasasının son kalıntılarını da yok etti.» Engels, Eski Roma'da plebler ile tam hakka sahip yurttaşlar arası savaşımda da «... eski gens anayasasına bir son veren devrimin...» kaynağını görmüştür. (Bk. K. Marks - F. Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c. 3, s. 280, 282, 292)

İlkel komünal toplumun yerini alan köleci toplumda, köle sahipleri ile köleler arasındakilerin yanı sıra, büyük toprak sahipleri ve tefeciler ile küçük köylüler ve zanaatkârlar arasında da uzlaşmaz çelişkiler doğdu. Bu çelişkiler köylülerin ve diğer özgür küçük mülkiyet sahiplerinin devrimci hareketlerine yol açtı. Bu hareketlerin sonunda egemen sınıflar bazı reformları yapmak zorunda kaldılar.

Köleci toplumdaki diğer bir devrimci hareketler dalgası da köleler ile köle sahipleri arasındaki savaşımdan doğdu. Büyük köle ayaklanmaları, örneğin Sicilya'daki köle isyanı, Anadolu'daki Aristonikhos, Boğaz'daki Savmak, Çin'deki «Kızıl Suratlar» ayaklanmalarında olduğu gibi çoğunlukla yoksulların ayaklanmalarıyla birleşti. İlkçağın en büyük köle ayaklanması, yüzbinden fazla kölenin katıldığı Spartaküs ayaklanmasıydı (Z. Ö. 74 - 71).

Köleler ve yoksulların devrimci hareketleri köleci toplumun sarsılmasına yol açtıysa da, köleci sistemi yok edip yerine daha yüksek bir sistemi getirecek utkan bir devrim doğurmadı.

Her ne kadar İlkçağ toplumlarında feodalizme geçişin önkoşulları doğmuşsa da, bu geçişi gerçekleştirebilecek devrimci bir sınıf henüz yoktu. Bu yüzden köleci toplumdaki bunalımlar, bazı devletlerin kendilerinden daha güçlü devletlerin boyunduruğu altına girmelerine yol açtı; diğerini boyunduruk altına alan devlet ise çok geçmeden kendisi yeni bir bunalım dönemine giriyordu. Bunlardan en güçlüsü olan Roma İmparatorluğu, içte kölelerin ve sömürgelerin ayaklanmalarıyla sarsılıp zayıfladı ve çevredeki barbar kabilelerin şiddetli saldırılarıyla çöktü.

Özgül özellikleri ne olursa olsun, köleci toplumdan feodal topluma geçiş, bir sosyo-ekonomik kuruluştan bir diğerine geçişin evrimci yollardan değil, ancak ve ancak köhneleşmiş düzenin temelinden yıkılmasıyla olanaklı olacağına ilişkin genel önermeyi doğrulamaktadır. Köleci toplumda bu geçiş, içte köleci toplumun en alt katmanı olan kölelerin baskısına, dışta barbar kavimlerin baskılarının katılmasıyla gerçekleşmiştir.

Feodal toplumun tarihi de, utkan toplumsal devrimlerle sonuçlanmayan bir dizi devrim hareketine tanık olmuştur. Bu, feodalizmin yükselme dönemindeki hemen hemen tüm köylü savaşları ve ayaklanmaları için geçerlidir. Örnek olarak İngiltere'de Wat Tyler'in öncülük ettiği 1381 köylü ayaklanmasını, Fransa'da «Jacquerie» diye bilinen 1395 köylü hareketini ve İtalya'da 1304-1307'de meydana gelen Dolcino ayaklanmasını anabiliriz.

Köylü hareketleri, köle ayaklanmalarından daha yüksek bir gelişim düzeyinde gerçekleşti, ancak bunların da zayıflığı kendiliğindenliklerinde ve örgütsüzlüklerinde yatıyordu. Zaman, henüz feodal toplumun kapitalist toplum tarafından ortadan kaldırılması için olgun değildi. Köylülere öncülük edecek bir sınıf yoktu. Feodalizme karşı girişilen sert savaşımlara, yalnızca ezilen köylülerin değil, yer yer pleblerin, kent halkının en alt katmanları olan zanatkâr çıraklarının ve yoksulların da katıldığını görürüz. Ne var ki kent yoksulları, köylülere önderlik edemeyecek kadar zayıf, örgütsüz ve bilgisizdi.

Ancak feodal toplumun bağrında kapitalist ilişkiler doğmaya başladığında ve feodal sistem üretim güçlerinin gelişimini engelleyici bir hale gelip derin

bir bunalım dönemine girdiğinde gereksinilen sınıf ortaya çıktı. *Burjuva devrimlerinin* önkoşulları (ülkeden ülkeye kronolojik olarak farklılık gösteren) işte bu dönemde olgunlaşmaya başladı.

Feodalizmin bunalım, kapitalizmin ise yükselme dönemindeki devrimler kent burjuvazisinin önderliğinde oluştu. Kent burjuvazisi kimi zaman feodal güçlerle uzlaşmalara giderek utkuya ulaştı; kimi zaman da bu güçlerin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik kesin savaşımlara girmekten geri kalmadı. Bu devrimlerin savaş birliklerini köylüler ve kentlerdeki yoksul halk oluşturuyordu. Bu nedenle, bu devrimler gelişmelerinin doruğunda burjuvazinin koyduğu amaçları aştılar.

Burjuva devrimlerinin özgül bir özelliği, bunların, --ana amaçları politik üstyapının, feodal toplumun bağrında gelişmiş olan kapitalist ekonomi sistemine ayak uydurmasını sağlamak ve bu ekonomi sisteminin engelsiz gelişimi için zorunlu koşulları güvence altına almak olan-- göreceli olarak hızlı gerçekleşen devrimler olmasıdır. Bu nedenle burjuvazinin politik erki ele geçirmesiyle burjuva devrimleri de bitiyordu.

Tarihsel gelişimin eşitsizliği nedeniyle burjuva devrimleri çeşitli ülkelerde farklı zamanlarda ortaya çıktı. Bu da burjuvazinin --kimi zaman devrimci, kimi zaman karşı-devrimci olabilen-- kurumlarındaki farklılığa yol açtı. Burjuvazi genel olarak devrimci yığınlardan korkar ve bu korku, onun feodal aristokrasiye karşı sonucu belirleyici bir çatışmayı bertaraf etmesine yol açar. Bu eğilim, devrimci proletaryanın artık biçimlenip kendi bağımsız taleplerini öne sürdüğü geç dönem burjuva devrimlerinde özellikle belirgindir. Bu koşullarda burjuvazi, proletaryanın devrimci zihniyetinden, halkın feodal mülkiyete karşı yığınsal saldırısının, kapitalist mülkiyete karşı bir saldırının başlangıcı haline gelebileceğinden korktuğundan, büyük toprak sahiplerine karşı sonucu belirleyici bir saldırıya girişemez.

Tarihsel gelişimin eşitsizliğinin başka bir sonucu daha vardır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde burjuvazinin karşı-devrimci bir güç haline dönüşmesine karşılık, birçok az gelişmiş kapitalist ülkede ulusal burjuvazi, tüm tutarsızlıklarına ve kaypaklıklarına karşın anti-emperyalist ve anti-feodal savaşımda göreceli olarak devrimci bir güç olarak hareket edebilir.

Sosyalist devrim, kapitalizmden sosyalizme geçişi sağlayan tamamen yeni tip bir devrimdir. Bir sömürü biçiminin yerine diğerini geçirmeyi değil, sömürüyü tamamen ortadan kaldırmayı ve sınıflı toplumdan sınıfsız topluma geçişi başlatmayı amaçlar.

Sosyalist devrimin görevleri daha önceki devrimlerle karşılaştırılamayacak kadar çok daha karmaşık ve derindir. Bu nedenle sosyalist devrim kendinden önceki hiçbir devrimin başaramadığı bir şeyi yapar: Halk yığınlarını çığ gibi hareket geçirir. Bu devrimin itici güçleri, devrimin önderi olan proletarya, çeşitli emekçi kesimleri ve ezilen yığınlardır. Çağımızda gerek devrimci-demokratik dönüşümlerin, gerekse sosyalist dönüşümlerin başını çeken proletarya, halk yığınlarıyla, özellikle emekçi köylülerle ve emekçi aydınlarla sıkı bir bağlaşıklık kurar.

Sosyalist devrim politik alanda işçi sınıfını erke geçirir ve onun diktatörlüğünü (devlet denetimini) kurar. Bunun gerçekleşmesi için yalnızca burjuvaziyi yönetimden uzaklaştırmak yetmez, aynı zamanda emekçilerin ezgi altında tutulmasına yarayan eski devlet mekanizmasının tümünü dağıtıp, yerine kökten yeni bir erk örgütü geçirmek de gerekir.

Ne var ki politik erkin ele geçirilmesi, sosyalist devrimin tamamlanması değil, yalnızca başlangıcıdır. Politik erkten yararlanılarak toplum, onun ekonomisi ve kültürü köklü bir dönüşüme uğratılır. Yeni devlet erki, daha önceki devrimlerde olduğu gibi yalnızca köhneleşmiş sistemi ortadan kaldırmaz; aynı zamanda yeni toplumu da kurar.

Lenin şöyle yazıyor: «Sosyalist devrim ile burjuva devrimi arasındaki temel farklardan biri şudur: Feodalizmin içinden doğan burjuva devriminin yeni ekonomik örgütleri, eski düzenin bağrında yavaş yavaş gelişerek, gitgide feodal toplumun tüm yanlarını değiştirirler. Burjuva devrimlerinin karşısında yalnızca *tek bir* görev vardır: Daha önceki toplumsal düzenin tüm kısıtlamalarını süpürmek, bir yana atmak, yıkmak. Bu görevi yerine getiren her burjuva devrimi, kendisinden isteneni yerine getirmiş olur; kapitalizmin büyümesini hızlandırır.

«Sosyalist devrim, tamamen farklı bir konumdadır... Yıkıcılık görevlerine, inanılmaz ölçüde zor yeni görevler, örgütsel görevler eklenir.» (9)

Sosyalist ekonominin kuruluşu, proletaryanın siyasal erki ele geçirmesinden sonra başlar. Ne var ki, sosyalist devrim (bugün dünya sosyalist sistemini oluşturan pek çok ülkede olduğu gibi) eski sistemden ekonomik bir geri kalmışlığın devir alındığı bir ülkede gerçekleşmişse, ekonominin sosyalist tarzla yeniden örgütlenmesi görevlerinin üstesinden gelmenin yanı sıra, sosyalizmin maddi ve teknik temelini oluşturacak geniş ölçekli bir sanayiyi kurup tamamen geliştirme işine de koyulmak zorundadır.

Sosyalist devrim ekonomiyi dönüşüme uğratmanın yanı sıra, kültürel alanda da köklü değişiklikler getirir. Sosyalist devrimin ayrılmaz bir parçası olan kültür devrimi, yeni sosyalist kültürün yaratılması ve sosyalist aydınların yetiştirilmesi şeklindeki yaşamsal görevle yüz yüzedir.

Politik devrim birkaç hafta, ay ya da yıl içinde gerçekleşebildiği halde, ekonominin sosyalist tarzda dönüşüme uğratılması oldukça uzun bir zaman alır (örneğin SSCB'de bu dönüşüm için devrimden sonra yaklaşık 20 yıl gerekmişti). Kültür devrimi daha da uzun sürmektedir. Kültür devriminin görevi, burjuva toplumununkiler de dahil olmak üzere, insanlığın değerli kültür zenginliklerini bir kenara itmek değil, bunları özümlemektir. Geçmişin kültüründe iyi olan ne varsa hepsini eleştirel bir zihniyetle özümleyen proletarya, bu temel üzerinde kendi sosyalist kültürünü yaratır ve kendi sosyalist aydınlarını yetiştirir.

Geçmişte gerçekleşmiş devrimlerin çoğunda, devrimin ulaşmaya çalıştığı hedefin nesnel içeriği ile devrime katılanların öznel istekleri ve yanılsamalı fikirleri arasındaki çelişki, devrime zarar vermiştir.

Bilimsel bir ideolojiyle donanmış olan ve bilimsel ilkeler uyarınca faaliyet gösteren Marksçı partinin devrim süreci üzerindeki etkisi sayesinde, sosyalist

(9) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 27, s. 89

devrim, güncel görevlere yaklaşımda, kendinden önceki devrimlerde olduğundan çok daha sağduyulu ve gerçekçi bir tutumun alınmasına olanak verir. Gerçi sosyalist devrimlere yanılsamalardan ve ütopik fikirlerden kurtulmamış birçok insan da katılır. Günümüz dünya devrim sürecinin, kapitalist-olmayan gelişme yoluna girmiş birçok geri kalmış ülkeyi de kapsayacak şekilde muazzam genişlemesi, geniş küçük-burjuva ve ataerkil köylü vb. kesimlerinin sosyalizm bayrağı altında yürüdüğü anlamına gelir. Bu kesimler, devrim hareketine katılırlarken beraberlerinde sosyalizmle ve onun başarıya ulaşmasıyla ilgili bilimsel sosyalizmden uzak, çoğunlukla anarşist, goşist tavırlarla iç içe geçmiş bulunan anlayışlarını da getirirler. Tüm bunlar, devrimin gelişimi bakımından büyük güçlükler doğurabilir. Böylesi anlayışlar, ancak iyi hazırlanmış ve deneyimli Marksçı partilerin ardıcıl ideolojik savaşımlarıyla ve tutarlı pratik çalışmalarıyla aşılabilir.

3. *DEVRİMİN NESNEL KOŞULLARI VE ÖZNEL ETKENİ*

Bir devrim, ancak nesnel koşullarının olgunluk düzeyi ile kendi çıkarlarının gerçekleştirilmesi için savaşan ilerici güçlerin, sınıfların güçlü faaliyetleriyle çakıştığında başarıya ulaşabilir.

Bir devrimin nesnel koşullarının varolması demek, o devrimin bazı yasalara uygun olarak ilerlemesi gerekir demektir. Toplumsal devrimler «ısmarlama» yapılamazlar. Devrimci bir parti ya da grup, canı istediğinde devrimi başlatamaz. Devrimin herhangi bir yerde her zaman gerçekleştirilebileceğini hayal edenler yalnızca Blankistler, anarşistler ve diğer goşistlerdir.

Bir devrimin nesnel koşulları'ndan biri, köhneleşmiş sistemde bir bunalımın ortaya çıkması, sistemin tüm çelişkilerinin keskinleşmesidir. Devrimin nesnel önkoşulları yalnızca ekonomik koşullardan ibaret değildir; sosyo-politik koşulları da ve her şeyden önce sınıf çelişkilerinin gelişmesini, sınıf güçlerinin birbirleriyle karşılıklı ilişkisini de kapsar. Devrimin nesnel önkoşullarının yalnızca ekonomik koşullar olarak ele alınması, kaba ekonomizme, «sollar»ın idealist görüşleri kadar yanlış olan oportünist hareketsizliğe, devrimin olgunluğunun üretim güçlerinin gelişme derecesi tarafından otomatik olarak belirlendiği yolundaki yanlış yargıya yol açar.

Devrim, ancak sınıflar arası çelişkiler son derece keskinleştiğinde olanaklı ve kaçınılmaz hale gelir. Bu nedenledir ki üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çatışma otomatik olarak bir devrim doğurmaz. Nitekim böylesi bir çatışma bellibaşlı kapitalist ülkelerde uzun zamandan beri vardır; ne var ki bu ülkelerde devrimin nesnel koşullarının tümünün varolduğu söylenemez. Bir devrimin olanaklı hale gelmesi için, bunların yanı sıra, her ülkede özgül ekonomik ve politik koşullara uygun olarak ortaya çıkan bir *devrim durumu*'nun da bulunması gerekir.

Devrim durumu, devrim için zorunlu olan toplumsal ve politik koşulların tümünü kapsar. Devrim durumunun belirtileri, tarihsel gelişimin türlü aşama-

larında değişebilir, ancak her zaman eski sistemin derin bunalımını şart koşar. Lenin bu belirtileri şöyle tanımlıyor: «1 — «Üst sınıflar» arasında bir bunalımın, o zamana kadar sürdüregeldikleri egemenliklerini bundan böyle herhangi bir değişiklik yapmaksızın sürdürme olanağı bulunmayan egemen sınıfların politikasında bir bunalımın ortaya çıkması; 2 — Ezilen sınıfların yoksulluk ve acılarının alışılagelmiş ölçüyü aşması; 3 — Bu iki nedenin bir sonucu olarak «barış zamanı»nda hiç şikayet etmeksizin sömürülen, ancak fırtınalı bunalım dönemlerinde içinde bulundukları durumun tüm koşullarıyla bağımsız bir tarihsel eyleme doğru itilen yığınların aktifliğinin belirgin bir biçimde artması.» (10)

Devrim durumunun belirtileri, yığınların devrimci bilinç düzeyiyle (aktifliklerinin yükselmesiyle) ilişkili olmakla birlikte, devrim durumu devrimin nesnel bir koşuludur; çünkü devrim durumunun ortaya çıkışı tek tek grupların ya da partilerin ya da hatta bütünüyle sınıfların iradesinden bağımsızdır. Nitekim proletarya partisi, savaşımıyla gerici güçlerin manevra alanını zorlasa da eski düzende bir bunalıma kendi isteğiyle yol açamaz. Kuşkusuz partinin faaliyeti, yığınların aktifliğinin yükselmesinde muazzam bir rol oynar ve onların eski düzenin ortadan kaldırılması zorunluğunu kavramalarına yardımcı olur. Bununla birlikte parti, bir devrim durumu için karakteristik olan ve politik bunalım ortamının tümü tarafından yaratılan yığınların aktifliğinin birdenbire büyümesini kendi arzusuyla sağlayabilmekten uzaktır.

Bazı goşistler, devrim durumunun küçük devrimci grupların (örneğin gerici bir rejime karşı açılan gerilla savaşı gibi) kararlı eylemleriyle sağlanabileceğini ileri sürmektedirler. Ancak gerilla birlikleri ne denli yürekli ve özverili olurlarsa olsunlar, başarıları yığınların desteğini kazanıp kazanamamalarına bağlıdır. Devrimcilerin kararlı eylemleri, bir devrim durumunun olgunlaşmasının hızlandırılması için gereksinim duyulan ivmeyi ancak eğer yeterli «tutuşabilir malzeme» birikimi varsa, eğer buna uygun nesnel koşullar varsa sağlayabilir.

Devrim durumunun doğuşunda çeşitli etkenler rol oynayabilir: Ekonomik sarsıntılar, hükümet politikasında örneğin başarısızlıkla sonuçlanan bir savaş serüveninin yol açabileceği iflâs, toplumsal çelişkilerin alabildiğine keskinleşmesine yol açan ulusal ya da ırksal çatışmalar vb. Her ne kadar savaş, devrim durumunun ortaya çıkmasında zorunlu bir önkoşul değilse de, örneğin 1905 ve 1917 devrimlerinde olduğu gibi, devrim durumu çoğu kez savaşlardan doğmuştur. (11)

Çağımız, devrim durumunun olgunlaşması sürecine birçok yeni özellik kazandırmıştır. Güçler oranının genelde sosyalizm lehine değişmesi, dünya kapitalist sisteminin zayıflaması ve sömürge sisteminin parçalanması, bu sürece

(10) Bk. V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 21, s. 213 - 214

(11) Geçmişte kimi savaşların devrimi ve yeni toplum düzenine geçişi hızlandırmasına karşılık, günümüz bağlamında, silahların korkunç derecede gelişmiş bulunan imha gücü gözönüne alınacak olursa, durumun değiştiğini görürüz. Yeni bir dünya savaşı belki emperyalizmi ortadan kaldıracaktır ama termonükleer savaş aynı zamanda tüm ulusların yok olmasına ve öyle bir yıkıma yol açabilecektir ki, insanlık olağanüstü bir gerileme gösterebilecektir.

güçlü bir etki yapmaktadır. Dünya sosyalist sisteminin varlığı, bir yandan nesnel bakımdan kapitalizmin çelişkilerini keskinleştirmekte, böylelikle devrim durumlarının gelişmesini kolaylaştırmakta, öteyandan yarattığı örnekle devrimin öznel etkeninin gelişmesini etkilemektedir. Bununla birlikte devrim durumunun olgunlaşması, tek tek her ülkede, esas itibariyle ülke içindeki sınıf çelişkilerinin ve dış çelişkilerin gelişimiyle belirlenir.

Bazı kapitalist ülkelerde emekçiler savaşımlarıyla, haklarını artıran ve maddi durumlarını bir ölçüde iyileştiren birtakım toplumsal kazanımlar sağlamışlardır (iş saatlerinin azaltılması, ücret artışları, toplumsal güvenlik vb.). Bunun yanı sıra, --bilimsel-teknik devrimin ve ekonomik programlamanın sonuçlarının kullanılması, burjuvaziye daha geniş bir manevra alanı sağlıyorsa da-- [varolan] sosyalizmin örneği, burjuvaziyi emekçilere birtakım ödünler vermeye zorlamaktadır.

Bu, günümüzdeki bilimsel-teknik devrim bağlamında, bir devrim durumuna yol açan toplumsal çelişkilerin keskinleşmesinin temellerinin ortadan kalktığı anlamına mı gelir?

Hayır, bu çağdaş reformistlerin ve revizyonistlerin çıkardığı bir sonuç olup yanlıştır. Kuşkusuz, Marksçılar, «devrimi ancak derin *ekonomik* gereksinimlerin harekete geçirdiği yığınlar yapabilir» (12) demektedirler. Ama ezilen sınıfların yoksunluklarını ve sıkıntılarını mutlak sefalete indirgemezler. İşçi sınıfının, savaşımıyla mutlak yoksullaşma eğilimine başarılı bir şekilde karşı koyabileceğini bilirler. Ancak bu koşullarda bile, göreceli bir yoksullaşma söz konusudur. Lenin'in dediği gibi: «Yoksulluk, fiziksel değil, toplumsal anlamda artar; yani burjuvazinin yükselen tüketim düzeyiyle bir bütün olarak toplumun tüketimi ve emekçilerin yaşam düzeyleri arasındaki eşitsizlik anlamında artar.» (13) Nihayet, yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda doğrudan fiziksel anlamdaki yoksulluk, özellikle az gelişmiş ülkelerde olmak üzere birçok ülkede, birçok bölgede ve hatta en gelişmiş ülkelerdeki emekçi halkın çeşitli kesimleri arasında varlığını sürdürür. Örneğin ABD nüfusunun beşte biri ve tüm zenci ailelerinin yarıya yakın bir kısmı yoksullardan oluşmuştur.

Bilimsel-teknik devrim, üretim potansiyelinin büyümesini sağlamakla birlikte, kapitalist ülkelerde emekçilerin sırtına yeni yükler de bindirmektedir. Otomasyon işsizliği artırmakta, işsizlerin durumlarında istikrarsızlık doğurmakta, çalışanların daha da yoğun bir şekilde sömürülmesine yol açmaktadır. Tüm bunlar ABD Komünist Partisinin değerlendirmesine göre, emek ile sermaye arasındaki özellikle çetin ve uzun savaşım biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizm, birçok durumda, çağdaş kapitalizmin belirgin bir özelliği olan ekonominin militaristleştirilmesi aracılığıyla üretimin büyüme hızını yüksek tutabilir ve hatta bazı bunalım fenomenlerinin önüne tampon koyabilir. Amerikalı yazar Upton Sinclair şöyle yazıyor: «Yükselme ve yıkım döngüsü son birbuçuk yüzyıl içinde tarihimizin (Amerikan tarihinin) temel gerçeği olmuştur... Kâra dayalı sistemimizin böylesi

(12) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 11, s. 423
(13) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 4, s. 201

yükselmelerle ve yıkımlarla dolu birbuçuk yüzyıldan sonra hâlâ ayakta durabilmesinin tek nedeni savaş ve savaş hazırlığıdır... Gerçek bir barış ve tüm silahlanma harcamalarının kaldırılması olasılığını korku duymadan düşünebilecek herhangi bir işadamı olabilir mi? Bunu bir işadamına sorun, yüzünün nasıl sarardığını göreceksiniz. Tersi durumda ekonomimiz iskambil kâğıtlarından yapılmış bir ev gibi yıkılıverirdi.» (14) Kapitalizmin, kendi «kurtuluş»u için böylesine çarelere başvurması, yalnızca onun halk düşmanı karakterini açığa vurur. Kapitalizm kendini ekonomik ve toplumsal çelişkilerden kurtarma yeteneğinden yoksundur ve bu çelişkileri yumuşatmak için başvuracağı her araç da, uzun vadede, çelişkilerin daha da keskinleşmesine yol açacaktır. Kapitalizmin yeni koşullara ayak uydurma çabaları, SBKP'nin 24. Kongresi'nde saptandığı gibi, toplumsal bir sistem olarak istikrar kazanmasına yetmemektedir. Bu nedenle çağdaş kapitalizm de devrim durumunun olgunlaşmasını önleyememektedir.

Devrim durumu, toplumsal devrim için zorunlu ama yeterli koşul değildir.

Bir devrimin olması ve daha da önemlisi, başarıya ulaşması için yalnızca nesnel koşulların varlığı yetmez. Lenin'in belirttiği gibi, 1859-1861 ve 1879-1880 Rusyası'nda da devrim durumları vardı, ama devrim olmadı .Devrim durumu 1905'te de vardı. Ne var ki 1905 devrimi başarısızlıkla sonuçlandı.

Devrimlerin yenilgiye uğramasının, sınıf güçleri arasındaki elverişsiz bir oran da dahil olmak üzere birçok nedeni olabilir. Ancak elverişli güçler oranının bulunduğu durumlarda bile, eğer devrimin *öznel etkeni* yeterince olgunlaşmamışsa, devrim utkuya ulaşamaz. Bir devrimin utkuya ulaşabilmesi için devrimci sınıfın yeterince güçlü ve kararlı bir devrimci eylem yürütebilmesi gerekir. Çünkü köhneleşmiş sınıfların erki hiçbir zaman kendiliğinden çökmez.

Devrimin öznel etkeninin öğeleri arasında şunlar bulunur:

1 – Yığınların devrimci bilinci, savaşımı sonuna kadar götürme konusundaki hazırlıkları ve azimleri; 2 — Devrimin utkusu için yığınların ve tüm güçlerin savaşımda bir araya getirilmesini ve dağınık bir şekilde değil birlikte hareket etmesini olanaklı kılan öncü-gücün örgütlenmiş olması; 3 — Yığınların, yeterince deneyimli, savaş içinde pişmiş ve gerek doğru bir savaşım stratejisini ve taktiğini geliştirilebilen gerekse bunları yaşama geçirebilen bir parti tarafından yönlendirilmesi.

Özcesi toplumsal devrim, nesnel koşullar ile öznel koşulların bütünlüğünü gerektirir. Toplumsal devrimin bu yasası, Lenin'in belirttiği gibi tüm devrimler tarafından ve özellikle 20. yüzyılda Rusya'da oluşan üç devrim tarafından doğrulanmıştır.

Komintern'in değerlendirmesine göre, Avrupa'nın birçok kapitalist ülkesinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan devrim hareketlerinin yenilgiye uğramış olmasının başlıca nedeni, bu ülkelerde savaş suçlularına karşı kendiliklerinden ayaklanan yığınların savaşımlarına yol gösterebilecek yığınsal komünist partilerin bulunmayışıydı. Bu yüzden Komintern'in 5. Kongresi'nde, kapitalizmin derinleşen bunalımının yarattığı koşullarda «öznel etkenin, yani proletarya saflarının ve bunların komünist öncülerinin (partilerin) örgütlenme dü-

(14) **Socialist Digest**'ten «Reflections by Upton Sinclair», Haziran 1958, s. 26

zeyinin, tarihsel çağın tümünün ana sorunu olduğu» sonucu çıkartılmıştır. (15)

Her ne kadar nesnel koşullar tarihte sonucu belirleyici bir rol oynuyorlarsa da, belirli koşullarda öznel etken, devrimin yazgısını belirleyebilir. Ancak bunun olabilmesi için yine de devrimin nesnel koşullarının yeterince olgunlaşmış olması zorunludur. Eğer nesnel koşullar belirli bir tarihsel görevin yerine getirilmesini sağlayacak denli olgunlaşmamışsa, ilerici güçlerin çabaları, toplumun dönüşüme uğratılmasını sağlayamaz. Ne var ki, uygun nesnel koşullar varsa, toplumsal dönüşümlerin sonuçları öznel etkene bağlıdır.

Marksçılık-Leninciliğin muhalifleri, zaman zaman Marks'ın devrime ilişkin görüşleri ile Lenin'in devrime ilişkin görüşleri arasında bir karşıtlık bulunduğunu ileri sürerler. Sözde, Marks ekonomik evrimleşmeye ağırlık verirken, Lenin'in iradeyi, bilinci ve devrimci eylemi vurguladığını söylerler. Oysa gerçekte, Marks'ın devrime ilişkin görüşleri ile Lenin'in devrime ilişkin görüşleri arasında herhangi bir çelişki yoktur. İlke olarak, her ikisi de nesnel koşullar ile öznel etken arasındaki ilişki sorununu aynı şekilde çözümlemişlerdir. Devrim sorununa yaklaşımlarındaki farklar olsa olsa farklı tarihsel koşullara bağlıdır.

Marks ve Engels'in yaşadığı çağda, sosyalist devrimin nesnel önkoşulları henüz tamamen olgunlaşmamıştı. Paris Komünü'nün yenilgisi de bu gerçeği doğrular. (16)

Oysa emperyalizm aşamasında, tümüyle dünya kapitalist sistemi, pratik bir zorunluk haline gelmiş olan sosyalist devrime tamamen elverişli bir durumdadır. Nitekim, öznel etkenin rolü artmaktadır. Bu artış, birincisi sosyalist devrimin ve sosyalizme geçişin nesnel koşullarının ileri derecede olgunlaşmış olmasından, ikincisi, --burjuvazinin, emperyalizmin tüm çelişkilerinin yoğunlaştığı koşullarda egemenliğini sürdürmek için yararlandığı-- burjuva politik ve ideolojik üstyapısının aktifleşmesinden ileri gelmektedir.

Lenin, bu yeni tarihsel koşullarda, sosyalist devrimin gerçekleştirilmesi savaşımında öznel etkenin rolüne ilişkin --proletarya diktatörlüğüne, işçi sınıfı partisine, partinin strateji ve taktiğine, işçi sınıfının ve bağlaşıklarının örgütlenmesinin önemine ilişkin teoriyi kapsayan-- ayrıntılı bir inceleme yapmıştır. Bazı çağdaş burjuva ideologları, içinde bulunduğumuz dönemde öznel etkenin giderek büyüyen rolünün kabul edilmesine, öznelciliğin haklı çıkarılması gözüyle bakmaktadırlar. Oysa Lenincilik, öznel etkenin gittikçe büyüyen rolünü, hiçbir zaman devrimin nesnel koşullarının olgunlaşmasından bağımsız olarak görmemiştir. Nitekim Lenincilik, öznel etkenin bu büyüyen rolünü, yığınların örgütlenmesiyle ve Marksçı bir partinin önderliği altında aktif devrimci savaşıma çekilmesiyle bağlamaktadır. Öte yandan« sol» serüvenciler, öznel etkenin devrimde belirleyici bir rol oynadığını söylemekte ve mevcut koşullara aldırış etmeksizin, devrim yapma çağrısında bulunup durmaktadırlar. Üstelik, öznel etkeni, bir grup suikastçinin, --istedikleri herhangi bir zamanda devrim yapabilme yeteneğini atfettikleri-- bir devrimci azınlığın faaliyetlerine indirgemektedirler. Oy-

(15) **Communist International in Documents. 1919-1932,** s. 403, Moskova, 1933, (Rusça Basım)

(16) Bk.: V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar,** c. 17, s. 140-141

sa günümüzde sosyalist bir devrimin nesnel koşullarının genel olarak olgunlaşması, hiçbir şekilde, herhangi bir ülkede istenildiği bir zamanda yararlanılabilecek bir devrim durumunun her zaman hazır bulunduğu anlamına gelmez. Hiç kimse, nesnel koşullar ile öznel etkenin bütünlüğünü şart koşan toplumsal devrimin temel yasasını görmezden gelemez.

4. ÇAĞDAŞ DÜNYA DEVRİM SÜRECİNİN KARAKTERİ

Sosyalist devrimi, kendinden önceki devrimlerin tümünden ayırt eden özelliklerden biri, onun yasal düzenliliklere tabi eğiliminin bir *dünya devrim süreci* haline gelme yönünde olmasıdır.

Geçmişte de, tarih dünya tarihi haline geldiğinde, yani çeşitli uluslar arasındaki bağıntılar ve ilişkiler geliştiğinde, dünya ölçüsünde öneme sahip olan ve diğer pek çok ülke üzerinde devrimci bir etkide bulunan devrimler ortaya çıkmıştı. 1789-1794 yılları arasında ortaya çıkan ve gerek diğer Avrupa ülkelerinin gerekse Amerika'nın tarihini etkileyen Fransız devrimi bunun tipik bir örneğidir. Ne var ki, çeşitli ülkelerde ortaya çıkan devrimler, farklı ilerleme hızlarına sahip olmalarına karşın, --burjuva değil, proleter bir temel üzerinde ilerleyen-- tek bir ve gerçekten devrimci karakter taşıyan dünya devrim süreci halinde ancak emperyalizmin çökmeye yüz tuttuğu çağda birleşmişlerdir.

Tarihsel deneyimin gösterdiği gibi, devrim sürecinin emperyalizm çağındaki gelişimi eşitsiz bir süreç halinde ilerler. 19. yüzyılda sosyalist devrimin tüm büyük kapitalist ülkelerde (İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da, ABD'de vb.) aynı ya da aşağı yukarı aynı zamanda başlayacağı kabul edildiği halde, 20. yüzyılda çeşitli ülkelerde devrimlerin olgunlaşması konusunda büyük bir eşitsizliğe tanık oluyoruz. Bazı en gelişmiş kapitalist ülkelerde burjuvazi, işçi sınıfı hareketini bölmeyi, bir işçi aristokrasisi ve bürokrasisi yaratmayı başarmış, böylelikle sosyalist devrim güçlerinin olgunlaşmasını yavaşlatmıştı. Buna karşılık, daha az gelişmiş bazı kapitalist ülkelerde işçi sınıfı ve diğer kapitalist katmanlar üzerindeki baskının birkaç kat artmasıyla, bu ülkelerdeki sınıf çelişkileri ve sınıf savaşımı daha da sertleşmiş; sonuçta söz konusu ülkeler devrim için politik bakımdan daha olgun bir hale gelmişlerdir. Bu durum, emperyalist zincirde daha çabuk koparılabilecek *zayıf halkalar*'ın oluşmasına yol açmıştır. Hangi ülkelerin böylesi zayıf halkalar haline dönüşmekte olduğu, hem iç hem de dış etkenlere bağlıdır (bu ülkelerdeki burjuvazinin konumlarının zayıflığı, işçi sınıfının ve bağlaşıklarının gücü).

Lenin daha 1915'de, emperyalizm çağında, sosyalist devrimin önce birkaç hatta tek bir ülkede utkuya ulaşabileceğini, tüm kapitalist ülkelerde aynı anda başarıya ulaşmasının olanaklı olmadığını söylemişti. Nitekim, kapitalist dünyanın temellerinin zayıflaması, devrimci güçlerin emperyalizm cephesini önce Rusya'da ardından da bir dizi Avrupa ve Asya ülkesinde kırmasına yol açtı. Marksçılık-Leninciliğin muhalifleri bu olgudan yola çıkarak, devrimlerin Marks'a göre «olması gereken» yerlerde olmadığını ileri sürdüler.

Gerçekte, çeşitli ülkelerde devrimin hangi sırayla olacağının her zaman için geçerli bir şekilde saptanabileceğini ne Marks, ne de Marksçılar ileri sürmüştü. Marks, tekelci kapitalizm-öncesi koşullarda devrimin öncelikle, onun maddi koşullarının en çok olgunlaştığı en gelişmiş kapitallst ülkelerde gerçekleşeceğini umuyordu. Bununla birlikte Marks, o zamanlar diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında daha geri durumda bulunan Almanya'da bile proletarya devriminin «ikinci bir köylü savaşıyla» desteklenmesi halinde bir sosyalist devrim olanağının ortaya çıkacağını hesaba katıyordu.

Dünya kapitalist sisteminin sosyalist devrim bakımından bir bütün olarak olgunlaşmış bulunduğu emperyalizm koşullarında, az gelişmiş kapitalist ülkelerde de proletaryanın utkuya ulaşma olanakları artmaktadır.

Oktobr Devrimi'nin tarihsel deneyimi, İkinci Enternasyonal dogmatiklerinin sosyalist devrimlerin yalnızca gelişmiş kapitalist ülkelerde olanaklı olabileceği yolundaki iddialarını çürütmüştür. Ne var ki, bazı «sollar» bu deneyimden, geri kalmışlığın devrimin bir itici gücü olduğu yolundaki yanlış sonucu çıkarmışlardır. Nitekim Buharin, *Geçiş Döneminin Ekonomisi* adlı kitabının sayfa kenarına «en az gelişmiş ulusal ekonomi sistemlerinden başlayacağını» yerine «en ileri derecede gelişmiş ulusal ekonomi sistemlerinden başlamayacağını», «ters orantılıdır» yerine «doğru orantılı olmadığını» (17) terimlerinin kullanılmasının gerektiğini not etmişti.

Çeşitli ülkelerde sosyalist devrimin olgunlaşma hızı ile ekonomik gelişme düzeyi arasında doğru bir orantı yoktur. Bir ülkede devrimin olgunlaşma hızı, yalnızca o ülkenin ekonomik gelişim düzeyine değil, her şeyden önce sınıf çelişkilerinin sertleşme derecesine bağlıdır. Üstelik sosyalist devrimin en gelişmiş kapitalist ülkelerde şu ya da bu nedenle ertelenmiş olmasından, devrimin önce az gelişmiş ülkelerde başlaması gerektiği sonucu kesinlikle çıkarılamaz. Sosyalist devrim ancak, --devrimci atılımın ana itici gücü ve önderi olan-- uygun bir tarzda biçimlenmiş ve yeterince güçlü bir işçi sınıfının varlığı halinde olanaklıdır. Bu koşul, en geri kalmış ülkelerde yoktur. Lenin, Rusya'ya ilişkin olarak, şunu kesin bir şekilde vurgulamıştır: «... Eğer kapitalizm, belli bir düzeye ulaşmamış olsaydı hiçbir şeyi başaramayacaktık.» (18)

Oktobr Devrimi'nden önce Rusya, orta derecede gelişmiş bir kapitalist ülkeydi. Rusya'da devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizm daha o zamandan bazı dayanaklar kazanmış ve güçlü bir işçi sınıfı, dünyadaki en devrimci işçi sınıfı biçimlenmişti. 1915'e kadar işçilerin yaklaşık olarak % 60'ı büyük işletmelerde toplanmıştı. Bu büyük işletmelerde çalışan işçiler, devrimci aktiflikleri ve örgütlülükleri bakımından diğerlerinden ayırt ediliyordu. Ayrıca, Rusya işçi sınıfının, kentlerde ve köylerde, gerek kapitalistler gerekse büyük toprak sahipleri tarafından sömürülen özellikle yarı-proleterler ve köylüler olmak üzere çok sayıda bağlaşıkları vardı.

Lenin, Büyük Oktobr Sosyalist Devrimi'ni analiz ederken, nesnel koşulların ve öznel önkoşulların tümü açısından Rusya'da devrime başlamanın Batı'-

(17) **Lenin Miscellany XI**, s. 398, Moskova-Leningrad, 1929, (Rusça Basım)
(18) **Lenin Miscellany XI**, s. 397

dakinden daha kolay olacağını söylemiştir. Bunun yanı sıra Lenin, ülkenin geri kalmışlığında yatan ciddi tehlikeyi, yani küçük-burjuva etkiler tehlikesini ve sosyalizm kuruculuğunun görevlerinin üstesinden gelmenin büyük güçlüklerini sık sık belirtmiştir. Lenin şöyle diyordu: «... Geri kalmış bir ülke, düşmanı dağınık, burjuvazisi örgütlü olmadığı için başlangıcı kolay yapabilir; ama [başlanılanı] sürdürebilmek yüzbin kere daha ihtiyatlı, dikkatli ve sabırlı olmayı gerektirir.» (19)

Dünyada ilk sosyalist ülkenin kurulması, onun diğer ülkelerin devrimci güçlerine destek olması ve dünya emperyalizminin zayıflaması, ekonomik gelişme düzeyi devrim-öncesi Rusyası'nın ekonomik gelişme düzeyinden önemli ölçüde düşük olan ülkelerde de erkin alınması olanağını yaratmıştır. Deneyimin de gösterdiği gibi, demokratik sorunların başarılı bir şekilde çözüme kavuşturulmasından sonra, böylesi bir gelişme düzeyindeki ülkelerin de sosyalizme doğru adım adım ilerlemeleri, işçi sınıfının konumlarının güçlendirilmiş ve daha gelişmiş sosyalist ülkelerle işbirliği yapılmış olması koşuluyla tamamen gerçekleştirilebilir hale gelmektedir. Öte yandan, eğer, Çin örneğinde görüldüğü gibi, bu koşullar yönetimin milliyetçi bir konumu nedeniyle göz ardı edilecek olursa, gerekli ihtiyat, dikkat ve sabır gösterilmeyecek olursa; küçük-burjuva öğelerin başa geçtiği, ülkeye yayıldığı ve işçi sınıfının konumlarını sarstığı bir durumda, sosyalizm için ciddi bir tehlike yaratacak olan bir geriye dönüş olasılığı söz konusu olacaktır.

Emperyalizm cephesi bir ülkede ve özellikle birkaç ülkede parçalandığında, diğer ülkelerdeki kurtuluş hareketlerinin yaygınlaşma koşulları köklü bir değişikliğe uğrarlar. Bugün *«emperyalizm ne yitirdiği tarihsel girişkenliği yeniden kazanabilir; ne de dünya gelişimini tersine çevirebilir. İnsanlığın ana gelişim doğrultusu, dünya sosyalist sistemince, uluslararası işçi sınıfınca, tüm ilerici güçlerce belirlenmektedir.»* (20)

Bu durum, tek başlarına sosyalist dönüşümler için yeterli gücü bir araya getirecek durumda olmayan küçük ülkelerde bile bu dönüşümler için birtakım olanaklar ortaya çıkarmakla, devrim sürecinin gelişimi açısından daha elverişli koşullar sağlamaktadır.

Çağımız yalnızca *sosyalist devrimler* çağı değildir. Birçok ülkede *demokratik devrimler* ve *ulusal kurtuluş devrimleri* de olmaktadır. Elverişli koşullar varolduğunda, bu devrimler sosyalist devrimler haline dönüşebilmektedirler.

Demokratik devrimlerin sosyalist devrimler haline dönüşme olanağı, daha emperyalizm-öncesi çağda ortaya çıkarılmıştır. Marks ve Engels, demokratik değişimlerin geciktirildiği ve kapitalist ilişkilerin geliştiği ülkelerde, kesintisiz devrim aracılığıyla demokratik değişimlerden sosyalist değişimlere doğrudan geçişin sağlanabilme olanağını göz önünde bulundurmuşlardı.

Nitekim, Marks ve Engels, 1848 yılında Almanya'da, burjuva-demokratik devrimin sosyalist devrim haline dönüşme olanağına işaret etmişlerdir. Ne var ki, daha sonraki olaylar, Almanya'nın geri kalmışlığına ve devrimci güçlerin

(19) V.İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 27, s. 291

(20) **International Meeting of Communist and Worker's Parties, Moscow, 1969, Prag, 1969, s. 13**

zayıflıklarına bağlı olarak bu olanağın gerçekleşmesine izin vermemiştir.

Emperyalizm çağında, daha önceleri bir istisna sayılan, demokratik dönüşümlerden sosyalist dönüşümlere doğrudan geçiş, hâlâ bu demokratik değişimlerin yapılması gereken ülkelerde oldukça olağan bir hale gelmiştir.

Emperyalizm çağında demokratik dönüşümler ile sosyalist dönüşümler arasında görülen yeni karşılıklı ilişkiler, Lenin tarafından Rusya'daki birinci devrim sırasında analiz edilmiştir. Rusya'daki birinci devrimde başı çeken güç burjuvazi değil, proletarya olmuştur. İşçi sınıfı ile köylüler arasında varolan, işçi sınıfının önderliği altındaki bağlaşıklık, devrimin gelişiminin itici gücüydü. Bununla birlikte bu bağlaşıklık her zaman aynı kalmaz; sınıfsal içeriği, devrimin geçmekte olduğu aşamalara bağlı olarak değişiklere uğrar. Lenin, burjuva-demokratik devrimde, köylü kesimlerinin tümünün işçi sınıfının bağlaşığı olduğu; fakat, sosyalist devrimde işçi sınıfının yoksul köylülere dayanması ve kent ve kırsal kesim yarı-proleterleri ile bağlaşıklık içinde kapitalizmi devirmek amacıyla savaşması gerektiği sonucuna varmıştır. Proletaryanın öncülüğü, devrimin bu iki aşamasını birbirine bağlar. Burjuva demokratik devrimin sosyalist devrim haline dönüşmesi, aynı zamanda politik üstyapıda da yansır; devrimin ilk aşamasında kurulan proletaryanın ve köylülerin demokratik diktatörlüğü, proletaryanın sosyalist diktatörlüğü haline dönüşür.

O halde proletarya, burjuva demokratik devrimin yanı sıra sosyalist devrimi de tek başına değil, sınıfsal bağlaşıklarıyla birlikte gerçekleştirmektedir. Lenin'in bu konudaki yargısı --proletarya diktatörlüğü fikrini reddeden ve proletaryanın sosyalist devrimde, bağlaşıkları olmaksızın, tek başına hareket etmesi gerektiğini ileri süren-- II. Enternasyonal'in oportünist liderlerinin iddialarını çürütmüştür. Bu iddialara dayalı diğer bir görüş, sosyalist devrimin, ancak proletarya, nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunda olanaklı hale geleceği görüşü de böylelikle yıkılıp gitmiştir. Lenin'in gösterdiği gibi, sosyalist devrim, proletaryanın nüfusun azınlığını oluşturduğu (ancak halkın emekçi ve sömürülen yığınlarıyla, kent ve kırsal kesim nüfusunun yarı-proleter kesimleriyle bağlaşıklık kurduğu) ülkelerde bile olanaklıdır. Lenin'in bu öngörüsü, Rusya'da ve daha sonra diğer ülkelerde sosyalist devrimin utkuya ulaşması tarafından doğrulanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine yakın ve savaştan sonra, Avrupa'nın ve Asya'nın birçok ülkesinde ortaya çıkan devrimler, Çarlık Rusyası'ndaki 1917 Oktobr Devrimi'nden birçok bakımdan farklılık gösterirler. Ne var ki, bu devrimler de günümüzdeki demokratik dönüşümler ile sosyalist dönüşümlerin sarmaşma eğilimini doğrulamıştır. Bu devrimlerin olduğu, Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Çekoslovakya dışındaki Avrupa ülkelerinin çoğunluğu, kapitalizmin orta derecede gelişmiş olduğu birer tarım ülkesiydi. Diğer bazı ülkelerde hâlâ feodal ilişkilerin kalıntıları önemli ölçüde varlığını sürdürüyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında bu ülkelerin tümü (Polonya, Çekoslovakya ve diğerleri) ulusal bağımsızlıklarını yitirerek, işgal edildiler ya da faşizmin uyduları haline geldiler. Bu ülkelerdeki egemen sınıfların üst katmanı (toprak beyleri ve büyük burjuvazi) uluslarına ihanet ettiler ve faşizmle işbirliği yaptılar. Bu nedenle, işgalci faşist güçlere karşı ulusal kurtuluş savaşımı, içteki gerici güçlere karşı savaşımla çitişmiştir. Faşizmin yenilgiye

uğratılması ve bu ülkelerin kurtulması faşizmle işbirliği yapmış bulunan gerici sınıfların erkten uzaklaştırılması sonucunu doğurmuştur; başını işçi sınıfının çektiği devrimci halk cepheleri bu ülkelerde demokratik halk hükümetlerini kurmuşlardır.

Halk demokrasisinin yaratılması için verilen savaşım --ulusal bağımsızlığın kazanılması, siyasal sistemin demokratikleştirilmesi gibi-- genel demokratik, anti-emperyalist ve anti-faşist sorunların çözümlenmesinde toplumun geniş kesimlerinin çabalarını birleştirmelerini sağlamıştır. Bu ülkelerin çoğu, oldukça önemli anti-feodal sorunları da çözümlemek zorundaydı. Demokratik halk hükümeti, demokratik reformların yanı sıra, zaman kaybetmeksizin --büyük ölçekli sanayinin, bankaların, ulaştırmanın kısmî ulusallaştırılması gibi-- bir dizi sosyalist dönüşümü de gerçekleştirmiştir. Ne var ki, tam ölçekli sosyalist görevler, ancak devrim daha ilerlediğinde gündeme gelmiştir.

Bazı demokrasi hareketleri doğrudan doğruya sosyalist hareketler haline dönüşmezler. Bunlar yine de anti-emperyalist savaşımın genel akışına katılırlar ve emperyalizme ve kapitalizme karşı yönelmiş olan dünya devrim hareketinin bir parçası haline gelirler. Bu nasıl olmaktadır?

Bu, özellikle, can çekişmekte olan kapitalizmin demokrasiye karşı artan bir düşmanlık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Demokratik kazanımların korunmasından ve genişletilmesinden yana olan geniş toplumsal katmanlar, egemen tekelci burjuvaziden koparak proletaryayla bağlaşıklık kurma eğilimindedirler. Tekelci üst katmanlara karşı olan farklı toplumsal güçler arasında bağlaşıklık kurmayı sağlayacak uygun koşullar doğmuştur. Birçok ülkedeki köylüler yalnızca toprak sahipleri tarafından değil, aynı zamanda özellikle bankalar ve kapitalist tekeller tarafından sömürüldükleri için, işçi sınıfıyla ortak bir davaya sahip çıkmak zorunda kalmaktadır. Kent küçük-burjuvazisinde, aydınlarda ve hatta bizzat burjuvazinin belli bir kesiminde (orta kesiminde) anti-tekelci bir zihniyetin doğması da demokrasi hareketinin tabanını genişletmektedir. Demokratik hedeflerin gerçekleştirilmesi için verilen savaşım, --bu savaşıma katılanların amaçları ne olursa olsun-- nesnel bakımdan gitgide daha da fazla kapitalizme karşı yönelmektedir.

Bu yasa, çağımızda muazzam bir öneme sahip olan ulusal kurtuluş hareketlerinin ve devrimlerinin gelişiminde de işlemektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Çarlık Rusyası'ndaki Büyük Oktobr Sosyalist Devrimi'nden önce bu hareketler, feodalizme ve kalıntılarına karşı olan burjuva-demokratik devrimlerinin bir parçasıydı. Büyük Oktobr Sosyalist Devrimi, emperyalizmin çöküşünü başlattıktan sonra bu hareketler emperyalizme karşı yönelmiş genel dünya devrim hareketinin bir parçası haline gelmişlerdir.

Ulusal kurtuluş devrimleri, emperyalizm ile onun sömürgeleri arasındaki, ulusal kurtuluşçu güçler ile emperyalizm yanlısı güçler, bu ülkelerdeki gerici sınıflar arasındaki çatışmanın bir sonucudur. Bu ülkelerin çoğunda, üretim tarzı düzeyindeki çatışma, gelişmiş kapitalist ülkelerde gördüğümüzden farklı bir karakter taşır. Bu, yaşamsal geri kalmışlığı yenme gereksinimi ile üretim güçlerinin büyümesini engelleyen ve emperyalizm tarafından uzun bir süre için yapay bir şekilde korunan ve desteklenen köhneleşmiş üretim ilişkileri arasın-

daki çatışmadır. Bugün birçok ülkede ulusal kurtuluş için verilen savaşım hem feodal hem de kapitalist sömürü ilişkilerine karşı verilen bir savaşım haline dönüşmeye başlamıştır.

Kapitalist ülkelerdeki sosyalist devrimlerin emperyalizme karşı cepheden saldırıya geçmelerine karşılık, sömürge ve bağımlı ülkelerdeki ulusal kurtuluşçu anti-emperyalist hareketler ve devrimler, yandan ve arkadan saldırıya geçmekte ve emperyalist sömürge sisteminin temel direklerini sarsmaktadırlar.

Bu çağdaş iki devrim tipi (sosyalist devrim ve ulusal kurtuluş devrimi) birbiriyle karşılıklı bağıntılı ve bağımlıdır. Sosyalist devrimlerin başarıya ulaşması geçmişte olduğu gibi bugün de ulusal kurtuluş hareketlerinin gelişmesi ve yoğunlaşması üzerine sonucu belirleyici bir etki yapmaktadır.

Ulusal kurtuluş devrimlerinin ve bunların kazandıkları utkuların önemi ne denli büyük olursa, bunlar kendi başlarına emperyalizme bir son veremezler. Bu nedenle, ulusal kurtuluş hareketlerinin dünya devrim sürecinin öncü-gücü olduğu yolundaki görüş yanlıştır. Bu görüş, ulusal kurtuluş hareketleri ile uluslararası işçi sınıfı hareketini ve dünya sosyalist sistemini karşı karşıya getirmektedir. Gerçekte, muazzam rollerine karşın ulusal kurtuluş hareketleri, sosyalist değil de demokratik bir karakter taşıdıklarından, çağımızın (kapitalizmden sosyalizme geçiş çağının) temel gelişim çizgisini belirleyemez. Günümüz koşullarında, Asya'nın, Afrika'nın ve Latin Amerika'nın şu ya da bu ülkesi sık sık emperyalizmin zayıf halkası haline gelebilmektedir; ne var ki bu durum, dünya devrim hareketinin merkezinin bu ülkelere kaydığı anlamına gelmez. Günümüzde, «emperyalizmin zayıf halkası» kavramı ile «dünya devrim hareketinin merkezi» kavramı artık çakışmamaktadır. Çarlık Rusyası'nda Oktobr Sosyalist Devrimi'nin utkuya ulaşması ve dünya sosyalist sisteminin doğması, günümüz devrimci güçlerinin tümü için doğal bir çekim merkezi yaratmıştır. Bugün sosyalist ülkeler, dünya devrim hareketinin başında yürümekte, tüm diğer devrimci güçlere yol göstermekte ve destek olmaktadırlar. Bu nedenle, emperyalizmin zayıf halkalarına darbe indiren devrimler çağımızın baş çelişkisinin, yani iki toplum sistemi (sosyalizm ile kapitalizm) arasındaki çelişkinin bağlamı dışında ele alınamaz.

Dünya devrim sürecinin gelişimi hem karmaşık hem de çelişkilidir. Bu sürecin yasaklarından biri, kapsadığı alan genişledikçe daha yeni ulusları ve ülkeleri kendine çekmesi ve bunun yanı sıra devrim tiplerinin ve biçimlerinin çeşitliliğinin artmasıdır. Bu nedenle Lenin, devrimin gelişiminin tüm ülkelerde tek bir modele göre ilerlemek zorunda olduğunu ileri süren dogmatik görüşe karşı çıkmıştır. Lenin şöyle yazmaktadır: «Tüm uluslar sosyalizme ulaşacaklardır; bu kaçınılmazdır; ama hepsi tamı tamına aynı yoldan geçmeyecektir; herbiri demokrasinin şu ya da bu biçimine, proletarya diktatörlüğünün şu ya da bu çeşidine, toplumsal yaşamın farkı alanlarındaki sosyalist dönüşümlerin değişen temposuna kendisinden bir şey katacaktır. Hiçbir şey, 'tarihsel maddecilik adına' geleceğin bu yanını soluk, tekdüze bir şekilde göstermekten, teori açısından daha kısır, pratik açısından ise daha gülünç değildir. Bu sonuç, Suzdalya'-

li (*) İkona ressamlarının acemi fırça vuruşlarından başkaca bir şey değildir.» (21)

Tarih, kapitalizme ya da emperyalizme karşı yönelmiş devrimlerin çeşitli tiplerde ve biçimlerde olabileceğini göstermiştir:

1 — Az ya da çok gelişmiş kapitalist ülkelerde gerçekleştirilebilen sosyalist devrimler;

2 — Göreceli olarak az gelişmiş kapitalist ülkelerde demokratik devrimlerin sosyalist devrimlere doğru gelişmesi ya da temel sosyalist hedeflere ulaşmanın yanı sıra, henüz çözülmemiş bazı demokratik sorunları çözümleyen sosyalist devrimler; (Büyük Oktobr Sosyalist Devrimi)

3 — Farklı sosyo-ekonomik gelişme düzeylerinde bulunan, yabancıların egemenliğine bağlı olarak ulusal bağımsızlığını yitirmiş bulunan ülkelerdeki ulusal demokratik devrimlerden ya da ulusal kurtuluş devrimlerinden doğan sosyalist devrimler; ya da faşist rejimden kurtuluşun bir sonucu olan anti - faşist devrimlerden doğan sosyalist devrimler;

4 — Kapitalistleşme bakımından gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş sosyalist ülkelerin yardımıyla, anti-emperyalist savaşımdan ya da bir ulusal kurtuluş devrimden doğup gelişen sosyalist devrimler;

5 — Dünya devrim sürecinin bir parçasını oluşturan, ancak doğrudan sosyalist devrim haline dönüşmeyen ulusal kurtuluş devrimleri;

6 — Tekelci kliğin erkinin sınırlandırılmasını, küçük üreticilerin (köylülerin, zanaatkârların) bankalara, tröstlere, büyük toprak sahiplerine vb. bağımlılığını ortadan kaldırmayı ve faşizmi ve diğer zorbalık rejimlerini yıkmayı amaçlayan devrimci demokrasi hareketleri; ki bu hareketler demokratik hedeflere ulaşılmasından öte bir şey başaramayabilirler ya da daha da gelişerek sosyalist hedeflere ulaşılmasını sağlayabilirler.

Devrim süreçlerinin büyük çeşitliliği, kaçınılmaz bir şekilde hem bunlar içinde hem de bunlar arasında bir takım çelişkilerin doğmasına yol açmaktadır. Bu çelişkiler, farklı sosyo - ekonomik gelişme düzeylerindeki, farklı tarihlere ve ulusal geleneklere sahip ülkelerin devrim hareketine katılmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, bizzat devrim hareketinin büyümesi, genişlemesi de benzer çelişkileri yaratmaktadır; çünkü bu hareketler yeni yeni toplum ve halk kesimlerini kendine çekmektedir. Lenin, devrim hareketine katılan güçlerin bileşimini «salt» sosyalizmin destekleyicileriyle sınırlandırmak suretiyle, bu çelişkilerden sekterce kaçınma eğilimlerine karşı bizleri uyarmıştır. Lenin, küçük-burjuvazinin ve işçilerin geri kalmış kesimlerinin emperyalist ezgiye karşı yürütülen savaşıma katılabileceğini, bunların katılımı olmaksızın hiçbir devrimin başarıya ulaşamayacağını; ancak «... bunların kaçınılmaz bir şekilde harekete kendi önyargılarını, gerici kuruntularını, zayıflıklarını ve hatalarını taşıyacaklarını» vurgulamıştır. «Ne var ki bunlar, *nesnel olarak sermayeye* saldıracaklar ve bu renk renk ve uyumsuz karmakarışık ve dış görünüş itibariyle parça parça olan nesnel hakikatı dile ge-

(21) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 23, s. 69 - 70

(*) Suzdalya : 12. yüzyılda Dolgoruki tarafından kurulmuş ve Moskova devletinin çekirdeğini oluşturan bir Rus yerleşim merkezi (T.Y.N.).

tiren devrimin sınıfsal bilinçli öncüsü, ileri proletarya, yığın savaşımı, onları birleştirecek ve yönetecektir...» (22)

Emperyalizm dünya devrim hareketinin çeşitli kesimlerini birbirine düşürmek, sosyalist ülkeleri bölmek, gerek bu ülkelerdeki milliyetçi öğeleri, gerekse sağ ve sol revizyonistleri kullanmak suretiyle, devrim savaşımının çeşitli akımlarının sarmaşma eğiliminin karşısına, onları parçalama taktiğini çıkarmaya çabalamaktadır. Emperyalizmin taktiği, bölünmeyi yaygınlaştırmak; proletaryanın taktiği ise farklı türden tüm ilerici toplumsal güçleri birleştirmek ve emperyalizmin çelişkilerinden hem yararlanmak hem de bunları derinleştirmektir.

Lenin'in öngördüğü gibi, halkların emperyalizmin ezgisinden kurtulma süreci, çeşitli zaman uzunlukları içinde ve çeşitli biçimlerde gerçekleşmektedir.

Yeni yeni halklar sosyalizm için verilen savaşıma katıldıkça, biçimlerin çeşitliliği artmaktadır. Bu, ortak düşmana (emperyalizme) karşı verilen savaşımın koşullarının çeşitliliğini ve toplumsal yaşamı dönüşüme uğratan halk yığınlarının devrimin seyri sırasındaki yaratıcı rolünü göstermektedir.

(22) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 22, s. 358

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BİLİNCİN YAPISI VE BİÇİMLERİ

Şimdi toplumsal gelişmenin, ekonomik ve politik illşkilerin tabi olduğu yasaların analizinden, toplumsal yaşamın çok önemli bir alanının -toplumsal bilincin- incelenmesine geçiyoruz.

Toplumsal bilinçten söz edildiğinde, tek ve bireysel düzeydeki her şey bilerek göz ardı edilir ve belli bir toplumun tümü ya da herhangi belirli bir toplumsal grup için karakteristik olan görüşler ve fikirler ele alınır. Toplumsal bilinç her ne kadar doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bireyler tarafından yaratılıyorsa da, tek tek onlara ait kalmayıp, tüm toplumun malı haline gelir. Nitekim, bilimsel buluşlar ve sanat yapıtları tüm insanlığa aittir. Nasıl ki, toplum, onu oluşturan insanların basit bir toplamından ibaret değilse, toplumsal bilinç de bireylerin «bilinçlerinin» toplamı değildir. Toplumsal bilinç, bu toplamdan öte bir şeydir; her ne kadar, son tahlilde, toplumsal varlık tarafından yaratılıyor ve koşullandırılıyorsa da, göreceli bağımsızlığı olan bir varlığa sahip bulunmakta ve --toplumdaki bireyleri toplumsal bilincin tarihsel bakımdan oluşmuş biçimlerini, maddi olmamakla birlikte gerçek bir şey olarak hesaba katmak zorunda bırakmak suretiyle-- tek tek her birey üzerine güçlü bir etki yapmaktadır.

Toplumsal bilinç, tarihsel bakımdan oluşmuş biçimleri içinde toplumun zihinsel kültürünün bütünleyici bir parçasıdır. O halde, önce zihinsel kültür kavramının anlamı üzerinde durmalıyız.

1. ZİHİNSEL KÜLTÜR KAVRAMI

Latince *cultura* sözcüğünden türetilmiş olan «kültür» terimi kökü itibariyle ekim anlamına gelmekte ve genellikle insandan ve onun çalışmasından bağımsız, doğasal durumlarında bulunan nesneler gözüyle bakılmakta olan doğa terimine karşıt anlamda kullanılmaktadır. Biz kültür terimiyle her şeyden önce insanın faaliyet tarzlarını ve bu faaliyetin sonuçlarını, insanın yarattığı değerleri kastediyoruz. Kültür genellikle *maddi* kültür ve *zihinsel* kültür olmak üzere ikiye ayrılır. Bu itibari bir ayrımdır; çünkü insanın maddi gereksinimlerinin karşılanması için genel olarak gerekli olan aletlerin ve nesnelerin yapımı, insanın düşüncesinin katılımı olmaksızın olanaklı değildir. Öte yandan, zihinsel çabanın ürünleri olan fikirler, sanatsal imgeler, toplumsal normlar ve kurallar; el yazmaları, kitaplar, tablolar, müzik yapıtları, resimler gibi belli bir maddi biçim altında varolur.

Zihinsel kültür, insanın zihinsel faaliyetinin bilim, felsefe, sanat, ahlak, politika, hukuk ve (araştırma merkezleri, okullar, tiyatrolar, kütüphaneler, müzeler gibi) bunlara tekabül eden kuruluşlar gibi sonuçlarını ve aynı zamanda onun zihinsel, estetik ve manevi gelişme düzeyini kapsar. Kültür kavramı, insanın şu ya da bu faaliyet alanında biriktirdiği bilgi ve deneyimlerle, onun özel bir değerler sistemini kabul edip özümlemesiyle ve belli bir davranış tarzının evrimleşmesiyle bağıntılıdır. Her birey, daha çocukluğundan itibaren belli bir kültürün --onun nesnelerinin, fikirlerinin, değerlerinin ve davranış normlarının-- etkisi altına girer. Yetişmesi ve eğitimi, fiilen varolan kültüre ayak uydurmasından, toplum tarafından biriktirilmiş genel-bilgiyi, hünerleri ve yetenekleri, toplumun zihinsel değerlerini ve davranış normlarını özümlemesinden ibarettir. Yetişme ve eğitim, kamu eğitimi sisteminin gelişmesi, belli bir toplumun kültür düzeyinin önemli göstergeleridir.

Zihinsel kültür, belli bir sosyo-ekonomik kuruluşun belirgin özelliklerinin, onun yarattığı sınıfların damgasını taşır ve bu anlamda söz konusu ekonomik temel yapının üzerinde yükselen üstyapıyla çakışır. Bununla birlikte, zihinsel kültürü üstyapıyla özdeşleştirmek doğru olmaz. Üstyapı, --ulusal kültürün bir biçimi olan-- doğaya ve dile ilişkin bilimsel genel-bilgi, mantıksal düşünme kuralları ve çeşitli ekonomik sistemlere ve farklı sınıfların çıkarlarına hizmet edebilen diğer fenomenler gibi zihinsel kültürün kimi fenomenlerini kapsamaz.

Aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sınıflara bölünmüş bir toplumun zihinsel kültürü bütünsellik taşımaz. Lenin şöyle yazmaktadır: «*Her* ulusal kültürde, en basit biçimiyle de olsa, demokratik ve sosyalist kültürün *öğeleri* mevcuttur; çünkü *her* ulusta, yaşam koşulları kaçınılmaz bir şekilde demokrasi ve sosyalizm ideolojisini doğuran emekçi ve sömürülen yığınlar vardır. Ne var ki, *her* ulus bunun yanı sıra yalnızca 'öğeler' biçiminde değil aynı zamanda *egemen* kültür biçiminde bir burjuva kültürüne (ve çoğu ulus da gerici ve dinsel bir kültüre) sahiptir». (1)

Bu, işçi sınıfının, burjuva kültürünün içeriğinin tümünü bir yana atmasını gerektirmez. İşçi sınıfı, insanlığın sömürücülerin ezgisi koşullarında ürettiği kültür zenginliğinin tümünü kendine mal etme göreviyle karşı karşıyadır.

Lenin şöyle yazıyor: «Kapitalizmin ardında bıraktığı kültürün tümünü almalı ve sosyalizmi onunla kurmalıyız. Tüm bilimi, tekniği, bilgileri ve sanatı almalıyız.» (2)

Sosyalist kültür, insanın zihinsel gelişiminde yeni bir aşamadır. Sosyalist kültürün temelini, insan düşüncesinin ve kültürünün geçmiş çağlardaki en değerli ilerlemelerinin tümünün özümlenmesi ve yeniden değerlendirilmesi oluşturur. Sosyalist kültürün öğeleri daha kapitalist toplum koşullarında görülebilir. Ne var ki, bu kültür ancak işçi sınıfının erki almasından sonra yeni, sosyalist toplumun kurulmasının ayrılmaz bir parçası olarak biçimlenebilir ve gelişebilir. Marksçılık-Leninciliğin kurucuları, insanlık kültürünün başarılarının korunmasının ve geliştirilmesinin, toplumsal sistemin köklü bir şekilde yeniden ku-

(1) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 20, s. 24
(2) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 29, s. 70

rulmasını, kapitalizmden --«insan beyninin ve zekâsının artık hiçbir zaman ezgi ve sömürü için kullanılmayacağı» (3)-- sosyalizme geçişi gerektirdiği düşüncesini dile getirmişlerdir.

Lenin, Rusya'daki sosyalizm kuruculuğunun planını çizerken bir *kültür devrimi*'nin bu planın asli bir parçası olacağını söylemişti. Temelinde bu, geniş halk yığınlarının politik ve diğer bilgilerle donatılmasını sağlayacak, bilimsel sosyalist ideolojiyi yaygınlaştıracak, burjuva ve küçük-burjuva görüşlerinin ve yaşam tarzının aşılmasını getirecek kamu eğitiminde büyük bir atılım anlamına gelmektedir.

Sınıflar arasındaki ilişkiler, sınıflara bölünmüş bir toplumdaki zihinsel kültürün içeriğine önemli ölçüde damgasını vurur. Bu, ideolojinin her kültürde son derece önemli bir öğe olduğuna işaret etmektedir. Kültür, aynı zamanda belli bir çağ için ya da herhangi bir sınıf için karakteristik olan toplumsal psikolojinin özgül özelliklerini de dile getirir.

2. *PSİKOLOJİ VE İDEOLOJİ:*

İdeoloji nedir? Toplumsal psikoloji nedir? Maddi ekonomik ilişkiler, halkın içinde yaşadığı toplumsal koşullar, halkın günlük faaliyetleri ve birikmiş deneyimi, onların zihinsel faaliyetinde duygular, ruh durumları, düşünceler, güdüler ve huylar biçiminde yansır. Bunlar genellikle toplumsal psikoloji adıyla tanımlanır.

Toplumsal psikolojinin gelişimi doğrudan doğruya halkın toplumsal varlık koşullarınca, halkın faaliyetlerince etkilenir. Toplumsal psikoloji, genelleştirilmiş bir görüşler ve inançlar sistemi biçimini almaz ;yargılar, duygular, heyecanlar, ruh durumları, iradi edimler vb. halinde kendini belli eder. Toplumsal psikoloji düzeyinde halkın fikirleri ve görüşleri teorik bir ifade biçimine sahip değildir; duygusal öğelerle iç içe geçmiş bulunan ampirik ve zihinsel öğeler olma eğilimindedir.

Toplumsal psikoloji halkın olağan bilincinin bir parçasıdır. (4)

Sınıflara bölünmüş bir toplumda halkın psikolojisi, kaçınılmaz bir şekilde belli bir sınıfın özelliklerinin damgasını taşır ve onun yaşam koşullarını dile getirir. Bir sınıfın bilinci daha ideolojiyle sarmaşmış hale gelmeden önce bile, o sınıfın psikolojisi, kendisine karşıt sınıfın bilincinden onu kesinlikle ayırt eden bir takım özellikler gösterir.

Aralarındaki ilişkiler uzlaşmaz olmayan sınıflar arasında psikolojik farklar vardır. Örneğin, kapitalist toplumda proletaryanın psikolojisi ile emekçi köylü-

(3) **V.İ.Lenin, Tüm Yapıtlar,** c.26, s.481-482

(4) **Marksçı yazında «olağan bilinç» terimi, «toplumsal psikoloji» teriminden daha geniş kapsamlı olarak kullanılmaktadır. «Olağan bilinç» yalnızca toplumsal koşulların bir yansısı olmakla kalmayıp, aynı zamanda insanın günlük yaşamının akışı içinde gerçekleştirdiği doğaya ilişkin ampirik gözlemlerin sonuçlarını da, çalışma süreci içinde kazanılan bilgi ve hünerleri vb. de kapsar.**

lerin psikolojisi arasında birtakım farklar vardır. Bu farklar, emekçi köylülerin, proletaryanın sahip olmadığı özel mülkiyete sahip olmalarına, bunların çalışmalarının özgül özelliklerine ve kırsal kesimdeki yaşam koşullarının kenttekinden farklılığına dayanır. Aydınların psikolojisi de, aydınların toplumsal konumuna ve çalışmalarının karakterlerine bağlı olarak birtakım özgül özellikler gösterir. Bu özellikler ve toplumsal psikolojide bunlardan kaynaklanan farklar, sosyalist toplumda, sömürücü sınıfların ortadan kaldırılması ve eski işbölümünün (yani kent ile kırsal kesim arasındaki, bedensel çalışma ile zihinsel çalışma arasındaki karşıtlığın) aşılması yoluyla yavaş yavaş silinip gider. Bu, halkın psikolojisindeki sınıfsal dar görüşlülük özelliklerinin varlıklarının son bulması anlamına gelir. Sınırlı bir sınıfsal psikolojiye sahip insan tipinin yerini komünist toplumun tam anlamıyla gelişmiş, manevi bakımdan zengin kişiliği alır.

Marksçılık-Leninciliğin kurucuları, özellikle devrimci atılım dönemlerinde yığınların toplumsal psikolojisine büyük bir dikkatle eğinilmesi gerektiğini öğretirler; yığınların sömürüye dayalı toplumsal sistemin adaletsizliğinin bilincine varmasının oynadığı muazzam role işaret ederler. Her ne kadar böylesi bir bilinç uyanışı yeni bir sistemin kurulmasının zorunluğuna ilişkin bilimsel bir kanıt değilse de, yığınların eski tarzda yaşamak istemediklerinin, varolan koşulların dayanılmaz hale geldiğinin ve değiştirilmesi gerektiğinin bir ifadesidir. Devrimci bir parti, yığınların bilinç durumunu inceler ve bu bilincin politik bilinç düzeyine çıkarılması için çalışır; yani yığınlara toplumsal süreçlerin açık bir bilimsel açıklamasını ve değerlendirilmesini sunar ve onları savaşım için örgütler.

Dünya tarihi, farklı ülkelerin, halkların ve ulusların tarihidir. Belli bir ülkenin, belli bir halkın tarihinin özgül özellikleri, o ülkenin tüm nüfusunun, onun tüm sınıflarının psikolojisine damgasını vurur. Şu ya da bu sınıf içindeki çeşitli etnik gruplara özgü farklar, ulusal tarihin özgül özellikleri tarafından koşullandırılır. Bu farklar, bazı geleneklerle ve zihinsel yapı özellikleriyle ilgilidir. Nitekim Engels, İrlanda işçilerinin İngiliz işçileri üzerindeki etkisinden söz ederken, İngiltere'ye göç eden İrlanda işçilerinin, «... İngiliz işçi sınıfına ateşli, canlı İrlanda mizacını taşıdığını» (5) yazmıştır. Bir ulusun özgül psikolojisi ve onun çeşitli kesimlerinin günlük yaşamının ve adetlerinin kendine özgülüğü aynı zamanda --gerçeğin sanatsal düzeyde kavranmasının özgül özelliklerini, halkın tarihsel bakımdan gelişmiş estetik beğenilerini dile getiren-- sanatta da dışa vurur. Bununla birlikte hiçbir sınıf, hiçbir ulus ya da ırk, bunlar arasında varolduğu iddia edilen soydan gelen farklara dayalı herhangi bir özel yetenekle karakterize edilemez. Her ne kadar, bu ya da şu topluluk içinde bireysel farklar varsa ve bunlar çeşitli yetenekler ve beceriler biçiminde dile geliyorsa da, böylesi soydan gelen farklara dayalı herhangi bir özel yetenek yoktur. Gerek seçilmiş uluslar teorisi, gerekse bir ulus içindeki seçkin bireylerin özel bir katmanını dile getiren seçkinler teorisi tamamen temelsizdir. Bu teoriler olsa olsa bazı ulusların ve toplumsal grupların diğerleri üzerinde egemenlik kurma yeltenişlerinin bir bahanesidir.

(5) K.Marks - F.Engels, **On Britain**, s.157, Moskova, 1962

Toplumsal psikolojinin doğrudan doğruya halkın günlük faaliyetleri ve karşılıklı ilişkileri süreci içinde biçimlenen olağan bilinç olmasına karşılık, *ideoloji*, (politik, felsefi, ahlaki, estetik ve dinsel) görüşlerin, önermelerin ve fikirlerin az çok bağlamlı bir sistemidir.

Elbette, olağan bilinç düzeyinde kişiler kavramları kullanmakta ve mantık yasalarıyla ve kalıplarıyla uyum halinde, onlardan bir takım yargılara varmaktadırlar. Ancak bu düzeyde kullanılan kavramlar, kişisel deneyimlerin ve kişinin doğrudan çevresinin ötesine gitmeyen en basit kavramlardır. İdeoloji ise, hem tarihsel hem de çağdaş bir karakter taşıyan daha geniş (genelleştirilmiş) deneyimlere dayalı daha karmaşık kavramlarla ilgilidir. Olağan bilinç, halkın yaşam faaliyeti ve etkileşimi süreci içinde kendiliğinden, onun bu sürece ayak uydurması boyunca biçimlenir ve insanların çevresini saran dünyanın dolaysız bir şekilde algılanmasının ürünüdür. İdeoloji ise, büyük ölçüde ideologlardan özel çabalar gerektiren bilinçli faaliyetin ürünüdür. (6) Marks ve Engels, burjuva ideolojisini karakterize ederlerken şöyle demişlerdir: «...Bu sınıf içinden bir kesim, sınıfın düşünürleri (onun aktif, kavramlar oluşturan ideologları) olarak ortaya çıkmaktadır...» (7)

Toplumsal konumları açısından belli bir sınıfın ideologlarının mutlaka o sınıfa mensup olmaları gerekmez. Ancak ideologlar, ideoloji diliyle o sınıfın çıkarlarını ifade etmek suretiyle, ona hizmet ederler ve onun aydınlarını temsil ederler. Lenin şöyle yazıyor: «... Aydınlar, aydın adını, tamı tamına sınıfsal çıkarların ve bir bütün olarak toplumdaki politik grupların gelişmesini en bilinçli, en kararlı ve en tam şekilde yansıtıp dile getirmelerine borçludurlar.» (8)

Günümüzde, komünizm ile anti-komünizm arasındaki ideolojik savaşım, burjuva ideologları arasında ideolojiyi küçümseme isteğini doğurmuştur; bu toplumsal yaşamın «ideolojiden arındırılması» taleplerinde dile gelmektedir.

Bu teorinin savunucularından biri olan Daniel Bell yazdığı kitabın adını *İdeolojinin Sonu* koymuştur. Ne var ki bizzat bu teori de kendi içinde bir ideolojidir. Amerikan burjuva demokrat sosyologu Wright Mills'in belirttiği gibi, ideolojinin sonu, gerçekte sonun, yani burjuva toplumunun çöküşünün ideolojisidir.

«İdeolojiden arındırma» teorisinin savunucuları, bunun yanı sıra, ideoloji konusunda Marks ve Engels'in görüşleri ile Lenin'in görüşleri arasında bir farklılık bulunduğunu ileri sürmektedirler. Bunlara göre, Marks ve Engels'in her ideolojiye, insanların kendileri hakkında sahip oldukları yanılsamaların, mistikleştirmelerin ve çarpık görüşlerin bütünü gözüyle bakmalarına karşılık, yalnızca Lenin'in bilimsel bir ideolojinin varolma olanağını ve bunun devrimci hareket açısından önemini kabul etmektedir.

Gerçekten de Marks ve Engels, «ideoloji» terimini çarpık, yanılsamalı bilince işaret etmek için kullanmışlardır. Ne var ki Marks ve Engels bunu, dü-

(6) Burada «büyük ölçüde» deyimini kullandık; çünkü, örneğin ilkel toplumda din, ilkel halkın gelişmemiş bilincinde doğmuştu ve kuşkusuz kendiliğindendi. Dinin sözcüleri -papazlar ve dinbilimcileri- bu dinsel inançları ancak daha sonraları bağlamlı bir sistem haline getirmişlerdir.

(7) K.Marks - F.Engels, **The German İdeology**, s.61

(8) V.İ.Lenin,**Tüm Yapıtlar**, c.7, s.45

şüncelere ve fikirlere, --bağımsız bir şekilde geliştiği ve yalnızca kendine içkin yasalara tabi olduğu ileri sürülen-- bağımsız özler gözüyle bakan ideolojik teoriler için kullanmışlardır.

Marks ve Engels'in atıfta bulundukları ideologlar, düşünme süreçlerinin içinde süregeldikleri insanların maddi yaşam koşullarının son tahlilde bu sürecin akışını belirlediği gerçeğini kabul etmeyen ya da görmeyen ideologlardır. Tarihin idealist bir yorumunu taşıyan böylesi bir ideolojinin kendisi çarpık bir bilinçtir ve gerek mistikleştirmelere, gerekse yanılsamalara yol açar. Buna karşılık, tüm emekçi yığınlarının öncüsü olan işçi sınıfına kılavuzluk eden ideoloji, *Komünist Partisi Manifesti*'nde şu sözlerle karakterize edilmektedir: «Komünistlerin teorik vargıları hiçbir surette şu ya da bu sözde evrensel reformcunun icat ya da keşfettiği fikirlere ya da ilkelere dayanmaz.

«Bu yargılar yalnızca, varolan bir sınıf savaşımından, gözümüzün önünde süre giden tarihsel bir hareketten kaynaklanan fiili ilişkileri genel terimlerle dile getirmektedir.» (9)

O halde, maddi toplumsal koşulların aslına uygun bir yansısı olan bilimsel ideolojiyi, bu ilişkileri yanılsamalı, çarpıtılmış ve hatta hayali bir biçimde yansıtan ideolojiden ayırt etmek gerekir.

Sınıflara bölünmüş bir toplumda, belli bir sınıfın ideolojisinin hakikati ne ölçüde dile getirdiğinin belirlenmesindeki sonucu belirleyici etken, bu sınıfın, belli bir gelişme düzeyindeki toplumun yaşamsal gereksinimlerini karşılamada oynadığı tarihsel roldür. Son tahlilde bu gereksinimlerin karakterine ve mevcut toplumsal gelişme düzeyinin özgül özeliklerine bağlı olarak, derinliği ve tutarlılığı bakımından dereceleri değişmekle birlikte, ilerici sınıfın ideolojisi, bu gereksinmeleri az çok doğru bir şekilde yansıtabilecek ve bilimsel görüşler kazanabilecek duruma gelir.

Burjuvazinin yükselme döneminde, ekonomik gelişimin nesnel akışı bu sınıfın ideolojisinde -felsefesinde, ekonomi-politiğinde, hukukunda vb.- tam anlamıyla yansıtılmıştır. Ne var ki, bu ideoloji örneğin, tarihsel bakımdan geçici olan burjuva sisteminin ebedi olduğu ve bu sistemin insanın «doğal haklarıyla», onun doğasıyla ve mantığıyla uyum halinde bulunduğu gibi birçok yanılsamalar taşıyordu.

Yalnızca proletaryanın sosyalist ideolojisi tüm yanılsamaları ortadan kaldırabilmiş ve tamamen bilimsel bir ideoloji olabilmiştir. Bunun nedeni, tarihin akışı içinde toplumun yönetimine gelmiş bulunan proletaryadan önceki sınıfların tümünün kendi egemenliklerini sürdürme çabası içinde bulunmalarıdır. Oysa proletaryanın tarihsel görevi, toplumun sınıflara bölünmesine tümüyle son vermektir; bu nedenle toplumsal bilimi -toplumsal gelişme yasaları bilimini- ancak proletarya ideolojisinin yaratıcıları kurabilmişlerdir.

İdeoloji, toplumsal bilincin bir parçası olarak doğa bilimlerinin gelişimini de etkiler. Doğa bilimlerinde elde edilen veriler belirli bir dünya görüşü olmaksızın teorik düzeyde genelleştirilemezler. Bir burjuva ve proleter matematiğinden, fiziğinden, kimyasından vb. sözetmek, tıpkı sınıfsal çıkarlar açısından ta-

(9) K.Marks - F.Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c.1, s.120

rafsız nitelikteki sorunlar karşısında sınıfsal bir konumdan hareket etmek ya da bu sorunlara sınıfsal açıdan yaklaşmak gibi saçmadır. Ancak, doğa bilimlerinin gelişimi, bunların felsefe karşısında tarafsız olmadığını, tersine dünya görüşleri arasındaki savaşımın bir alanı olduğunu, bu bilimlerdeki başarıların çoğu kez, birbirine düşman sınıfların ideologlarının taban tabana karşıt epistemolojik (bilgi teorisine ilişkin) sonuçlarına bir hareket noktası olarak hizmet ettiklerini göstermiştir.

Özcesi ideolojiyi şöyle tanımlayabiliriz: *İdeoloji, toplumun ekonomik ve toplumsal özelliklerini doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yansıtan, belli bir toplumsal sınıfın konumunu, çıkarlarını ve amaçlarını dile getiren ve varolan toplumsal yapıyı korumaya ya da değiştirmeye yönelik görüşlerin ve fikirlerin oluşturduğu bir sistemdir.*

Şimdi toplumsal psikoloji ile ideoloji arasındaki karşılıklı ilişkiler sorununu ele alalım.

Toplumsal bilinç -hem toplumsal psikoloji hem de ideoloji olarak- her toplumda kendini öncelikle bazı toplumsal sınıfların çıkarları biçiminde belli eden ekonomik ve toplumsal ilişkiler tarafından belirlenir. Peki, bu çıkarlar nelerdir?

İlk bakışta çıkar, bir kişinin --maddi ya da manevi belli bir nesnenin kazanılması ya da özümlenmesi yönündeki seçici bir dürtüsünde dile gelen-- belli bir psikolojik tepkisinden öte bir şey gibi görünmemektedir. Ne var ki bu, çıkarın mahiyetini tam olarak açıklamamaktadır. Çıkarlar, aynı zamanda nesnel bir şekilde varolurlar; insanın varlığıyla, onun yaşam koşullarıyla, insanın değerler karşısındaki tutumunun ve psikolojik yanıtlarının temelini oluşturan gereksinimleriyle bağıntılıdır. Bir bütün olarak her toplum, her sınıf ya da her ulus nesnel çıkarlara sahiptir. İnsanların nasıl hareket ettikleri ve eylemlerinin toplumsal sonuçları, onların sınıfsal ya da ulusal çıkarlarının ne olduğunu bilip bilmemelerine bağlıdır. İşçi sınıfı tarih sahnesinde ilk göründüğünde, henüz kendi sınıfsal hedeflerini kavramamış 'kendinde bir sınıf'tı. İşçi sınıfı, kendisine proletarya hareketinin koşullarına, akışına ve genel sonuçlarına ilişkin bilimsel bir anlayış veren ve bir bütün olarak bu hareketin çıkarlarının bilincine varmasını sağlayan kendi ideolojisini kazandığında, «kendinde bir sınıf» olmaktan çıkarak, «kendisi için bir sınıf» haline gelir.

O halde ideoloji, kural olarak bir sınıfın bilincine, o sınıfın teorisyenleri, ideologları tarafından sokulur; --toplumsal psikolojiyle bağıntılı olmasına ve kuşkusuz onun etkisi altında olmasına karşın-- toplumsal psikolojiden doğmaz ve kimilerinin ileri sürdüğü gibi «psikolojinin yoğunlaşmış biçimi» olarak görülemez.

Bir sınıfın psikolojisi ile onun ideolojisi ortak toplumsal köklere sahiptir. Bu da bir sınıfın yığınlarının kendi sınıfsal ideolojileriyle aşina olmalarının nesnel olanağını ortaya koyar. Ne var ki sınıflara bölünmüş bir toplumda bu olanak, ideolojik savaşım koşullarında gerçekleşir.

Proletaryanın devrimci bilincini, onun toplumun sosyalist tarzda dönüşüme uğratılmasına duyduğu isteği, kuşkusuz, kendi toplumsal konumu koşullamaktadır. Üreticiler arasında büyük ölçüde gelişmiş bir toplumsal bağıntı doğuran büyük ölçekli sanayi, işçi sınıfı içinde kollektivist bir psikolojinin oluşmasını teş-

vlk eder. Bununla birlikte, kapitalist ülkelerdeki proletaryanın bazı kesimlerine kendi sınıfının nesnel gereksinimlerine ve hedeflerine aykırı görüşler bulaşmaktadır. Bu görüşlerin çoğu, --kapitalist ekonomi sistemince, işçilerin bölünmesine yol açan rekabet sistemince beslenen-- bireysel ya da grupsal bencillik psikolojisi tarafından biçimlendirilmiştir.

Egemen sınıf, ezilenlerin sınıf bilincinin baskı altında tutulması için ulusal duyguları da kullanır. Yurtseverlik, tek tek ülkelerin yüzyıllar boyu süren varlığınca beslenmiş bulunan, insanın ülkesine olan sevgisinden kaynaklanan bir duygudur. Bu duygu, özgül tarihsel koşullara bağlı olarak halkların çıkarlarına hizmet edebileceği gibi, onlara karşı da kullanılabilir. Bunu anlayabilmek için, Avrupa halklarını, gerçekte emperyalist grupların sınıfsal çıkarlarının yol açtığı uzun ve kanlı bir savaşa sürükleyen yanlış «anayurt savunması» belgisinin atıldığı Birinci Dünya Savaşı'nı anımsamak yeter.

Tıpkı uluslar varoldukça varolmaya devam edecek olan ulusal çıkarların, başka bir ulusun çıkarlarıyla çatışmak zorunda olmayışı gibi; kişisel çıkarlar da mahiyetleri gereği sınıfın ya da toplumsal grubun ortak çıkarlarından uzaklaşmak zorunda değillerdir. Bu karşıtlıkları ve çatışmaları, son tahlilde özel mülkiyetin varlığı doğurur. Burjuvazi kişisel çıkarlar ve kişinin ulusuna bağlılığı hakkında bir takım spekülasyonlar yapar ve yığınların dikkatini sermayeye karşı savaşımdan uzaklaştırarak, bireyler ve gruplar arasındaki, uluslar ve ırklar arasındaki savaşıma yöneltmeye çalışır.

Bu nedenle sosyalist ideoloji, işçi sınıfı hareketi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu ideoloji, devrimci sınıfın bilincini yükseltir, onu bireyciliğin ve milliyetçiliğin zararlı etkilerinden korur, ona kollektivizm ve enternasyonalizm fikirlerini, sosyalist yurtseverlik fikirlerini aşılar.

İşçi sınıfı hareketinde ideolojiyle psikoloji arasındaki karşılıklı illşkl, bir tarafın aktif, diğer tarafın ise yalnızca tabi olduğu bir süreç değildir. Lenin, yığınların gerisinde kalmanın yanlış olacağını, onların sesine kulak verilmesi gerektiğini söylemişti. Yığınlar tek bir sınıfsal mahiyete sahip olsalar da tamamen ve birbirinden ayırt edilemeyecek bir tablo oluşturmazlar. Bunların her zaman daha ileri ve daha geri kalmış kesimleri bulunur ve bu yığınlar arasında her zaman, sınıfsal bilinç düzeylerindeki çeşitli etkenlerce ve onların çeşitli gruplarının yaşam deneyimlerince belirlenen açık bir fark vardır. Sınıfın ileri kesiminin deneyimi, özellikle onun ideolojisi, bu ldeolojlnln geliştirllebilmesl, onun daha zengin ve daha somut bir şekilde dile getlrilebilmesl açısından önem taşır.

Emekçilerin psikolojileri sınıf savaşımı boyunca ve daha sonra gerek derin toplumsal dönüşümler ve yığınların tarihsel yaratıcılığındaki muazzam artış, gerekse kültürün gelişimi ve Marksçı-Lenlnci ideolojinin yaygınlaşması temeli üzerinde derin değişikliklere uğrar. Özel mülkiyet ve milliyetçilik ideolojisinin ve psikolojisinin kalıntıları ortadan kaybolur, dinsel ve diğer batıl inançlar aşılır. Komünizme kendini adama, kollektivist bilinç, sosyalist yurtseverlik ve enternasyonalizm, çalışma karşısında sosyalist tavır, insan onuruna saygı ve insanın her türlü ezgi biçimine karşı hoşgörüsüzlüğü, --sosyalizm koşullarında, sosyalist ideolojinin ve sosyalist dünya görüşünün etkisi altında biçimlenen-- yığınların yeni psikolojisinin, yeni bilincinin asli özelliklerini oluşturur.

3. TOPLUMSAL BİLİNÇ BİÇİMLERİ. BUNLARIN TOPLUMSAL İŞLEVİ VE ÖZGÜL ÖZELLİKLERİ.

Sınıflı toplumda toplumsal bilinç, sosyo-politik ve hukuksal teoriler ve inançlar, felsefe, ahlak, sanat ve din gibi çeşitli biçimler alır. Toplumsal varlığı yansıtan ve onu aktif bir şekilde etkileyen bu biçimlerin herbiri, kendine özgü bir yansıtma konusuna ve tarzına sahip olup, toplumsal varlığı ve insanların bilincini kendine özgü bir tarzda etkiler ve bu biçimlerin herbirinin belirgin özelliğini, sınıflar arasındaki ideolojik ve politik savaşımda oynadığı özgül rol ortaya koyar.

Toplumun gelişiminin ilk aşamalarında, toplumsal bilinç tek tek biçimlere ayrılmamıştı. Maddi üretimin son derece düşük düzeyde bulunduğu ilkel insanın zorlu yaşam koşullarında, bu koşullara tekabül eden ilkel ve farklılaşmamış bir bilinç vardı. Zihinsel çalışma, henüz bedensel çalışmadan ayrılmamıştı ve insanın bilinci «doğrudan doğruya maddi faaliyetle ve insanlar arasındaki karşılıklı maddi ilişkilerle, gerçek yaşamın diliyle sarmaşmıştı.» (10) Bununla birlikte, toplumsal bilincin, sanat, ahlak ve din gibi biçimlerinin belirtilerine, sınıflar öncesi toplumda bile --çalışma faaliyetinin belli gelişim aşamalarında-- rastlanabilir.

İşbölümünün daha da ilerlemesiyle, özel mülkiyetin, sınıfların ve devletin ortaya çıkmasıyla birlikte, gerek toplumsal yaşam gerekse toplumsal bilinç daha karmaşık bir hale geldi. Bedensel çalışma ve zihinsel çalışma alanlarını doğuran işbölümünün ortaya çıkması, zihinsel çalışmanın egemen sınıfın tekeline girmesi, bilincin insanın maddi pratiğinden gitgide ayrılması anlamına gelir. Böylece bilinç, toplumsal varlıktan nispeten bağımsız bir hale gelmiştir. Artık bilince, varlıktan tamamen bağımsız ve hatta ona göre birincil bir şey gözüyle bakılabilirdi ve artık bilinç 'saf' teorileri, dinbilimi, felsefeyi, etik'i vb. oluşturabilirdi.» (11) Gerçekte bu 'saf' teorilerin tümü şu ya da bu şekilde, sınıflı toplumun gerçek koşullarını ya da ilişkilerini dile getirlyorlar ve bazı sınıfların çıkarlarının ideolojik düzeydeki yansısı olarak hareket ediyorlardı.

Bu noktada kısaca, toplumsal bilincin tek tek biçimlerini, bunların doğmasına yol açan tarihsel koşullarla ve toplumsal gereksinimlerle bağıntılı özgül özelliklerini ve işlevlerini inceleyeceğiz.

A. *Siyasal ve Hukuksal Bilinç*

Bundan önceki bölümlerde, sınıfları, toplumun politik örgütleniş tarzını ve devrimi ele alırken politik ve hukuksal bilinç sorunlarıyla geniş bir şekilde ilgilenmiştik. Burada yalnızca, bu iki bilinç biçiminin ekonomik yapıyı yansıtma tarzları açısından taşıdıkları özgül mahiyete değineceğiz.

Politik ideoloji, belli bir sınıfın, toplumun politik örgütlenmesiyle, devletin biçimleriyle, çeşitli sınıflar ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerle, bunların toplum yaşamındaki rolüyle, diğer devletlerle ve uluslarla kurulan ilişkilerle vb.

(10) K.Marks - F.Engels, **The German İdeology**, s.37
(11) K.Marks - F.Engels, **The German İdeology**, s.43

ilgili görüşlerinin sistemleştirilmiş, teorik ifadesidir. Politik ideoloji, politik erkin ele geçirilmesi savaşımında, belli bir politik düzeni ve onun ekonomik temelini savunma, güçlendirme ve berkitme çabalarında yaşamsal önem taşıyan bir silahtır. Politik ideolojiyle sıkı bir bağıntı içinde bulunan *hukuksal ideoloji ise, bir sınıfın hukuksal bilincinin sistemleştirilmiş teorik ifadesi;* yani bu sınıfın, yasal ilişkilerin, normların ve kuruluşların mahiyeti ve amacına, mevzuata, mahkemelere, savcılıklara vb. ilişkin görüşleridir. Hukuksal ideolojinin amacı, o sınıfın çıkarlarına uygun düşen yasal düzeni savunmak ya da kurmaktır.

Teorik bilincin herhangi bir biçimi gibi, politik ve hukuksal bilinç de önermelerini mantıksal biçimler içinde dile getirir ve söz konusu bilgi alanının daha önceki gelişimine dayanır. Politik ve hukuksal bilinç, devlet ve hukuk teorisi alanında uzmanlaşmış çalışmalarda dile getirilir. Politik bilinçten söz ederken, yalnızca politik öğretileri ve teorileri ele almıyoruz, aynı zamanda politik programlarla ve platformlarla, strateji ve taktikle de ilgileniyoruz. Bunların özü, Marksçı-Leninci partilerin faaliyetlerinde açıkça gösterilmiştir. Marksçı-Leninci partilerin, Marksçı-Leninci teoriye dayalı programları, işçi sınıfı hareketinin nihai amacını gösterir. Marksçı-Leninci partilerin stratejisi, programını kılavuz edinerek ve birbiriyle savaşan güçler arasındaki karşılıklı ilişkiyi hesaba katarak hareketin kısa ve uzun vadeli hedeflerini tanımlar. Marksçı-Leninci partinin taktiği ise, herhangi bir özgül durumda belirli bir tarzda hareket edilmesine yardımcı olur. Sınıfların, politik programlarında, platformlarında, strateji ve taktiğinde saptanmış olan hedefleri, bu sınıfların maddi yaşam koşullarının belirlediği çıkarlarını ve özlemlerini, onların iradesini dile getirir. Marks ve Engels, *Komünist Partisi Manifesti*'nde burjuva hukukunu şu şekilde karakterize etmişlerdir: «... Hukuk biliminiz... sınıfınızın herkes için yasa haline getirilmiş bulunan iradesinden başka bir şey değildir; [bu] öyle bir iradedir ki, asli karakteri ve doğrultusu, sınıfınızın ekonomik varoluş koşullarınca belirlenmiştir.» (12) Sovyet hukuku tüm SSCB emekçi yığınlarının çıkarlarını dile getirmektedir. Sosyalist devlet, hukuka bağlılığın ve hukuk sisteminin güçlendirilmesine ve tüm yurttaşların sosyalist topluluk yaşamının yasalarını ve hukukunu gözetme zihniyetiyle yetiştirilmesine uğraşır.

Günümüzde komünist politik ve hukuksal fikirler, toplumsal yaşam üzerinde gitgide artan ileriye dönük bir etki yapmaktadır. Komünist politik ve hukuksal fikirler, toplumsal gelişimin temel gereksinimleriyle uyum halinde yığınların bilincini ve iradesini biçimlendirmektedirler. Marksçılık-Leninçilik, politik, hukuksal vb. çeşitli ideolojik anlayışların sınıfsal özünün kavranılması için gerekli bilimsel temeli sağlamakla kalmaz, aynı zamanda işçi sınıfının politik ve hukuksal ideolojilerini, onun tüm politik faaliyetlerini bilimsel bir temele dayandırır.

B. *Ahlak*

Politika ve hukuk gibi ahlak da, insan davranışlarının bir düzenleyicisidir. Ahlakın en basit biçimleri daha ilkel toplumda ortaya çıkmıştır. Sınıflı toplum, bireyi kabile ilişkilerinin prangalarından kurtarmak ve daha karmaşık top-

(12) K.Marks - F.Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c.1, s.123

lumsal ilişkiler kümesine sokmak suretiyle, onun kendi kendisinin bilincine varma sürecinin gelişiminl hızlandırmış ve onu bireysel ve toplumsal davranışa ilişkin bir dizi yeni sorunla yüzyüze getirmiştir. Bu sorunlar, yeni toplumsal topluluk, belli bir sınıfa mensup insanlar, devlet vb. karşısında alınması gereken tutumla ilgiliydi. Bunlar, daha önceki klan ya da kabile adetlerinin ve geleneklerinin ötesinde bir öneme sahiptiler. Başka bir deyişle, eski adetlerin ve geleneklerin yanı sıra yeni davranış normları gerekli olmuş ve bu normlarla ilgili çeşitli inançlar doğmuştu.

Toplumun manevi yaşamı daha karmaşık bir hale geldikçe, temel normların, yasaların ve emirlerin biraraya toplanmasından oluşan ahlak yasaları ve öğretileri ortaya çıkmaya başlamış ve bunlar uzun bir süre özellikle dinsel bir mahiyet taşımışlardır. Felsefenin gelişimiyle birlikte ahlak, *etik*'in inceleme konusunu oluşturarak felsefi bilginin bir dalı haline gelmiştir.

Gelişmiş ahlaki bilinç -bireyin günlük yaşamında diğer insanlarla kurduğu bağların bilincinde olması- bireyin genel dünya görüşünün bir parçasıdır ve şu ya da bu şekilde, insanın özüne ilişkin sorunların çözümüyle, çevresini saran dünyadaki konumuyla ve rolüyle, yaşamının anlamıyla, iyi ve kötünün anlamıyla ilgili fikirleriyle, ahlaki ülküyle ve ahlak değerleriyle bağıntı halindedir. Bir eylemi seçmek ve bu eylemi değerlendirmek çoğunlukla bu eylemlerin ahlaki karakteriyle ilgili karmaşık düşünceleri ve psikolojik deneyimleri kapsar. Belli bir ahlak anlayışına göre eğitilmiş bir kişi ahlaksal görevinin (yani, diğer insanlara ve belli bir topluluğa karşı kişisel yükümlülüklerinin) bilincindedir; kendi davranışlarını kendisi değerlendirebilir, yanlış bir yol izlediğinde, yükümlülüklerini, görevini yerine getirmediğinde kendisini ahlaki bakımdan yargılayabilir. İnsanın ahlaksal düzeyde kendi kendini bilinçlendirmesi, davranışları, eylemleri konusunda kişisel sorumluluğunun bilincinde olması, kendi davranışını değerlendirmesi vicdanda dile gelir.

İnsan davranışlarının bir düzenleme tarzı olarak ahlakın özgül özelliği, ahlak normlarını zorla kabul ettirmek üzere oluşturulmuş herhangi bir özel kuruluşa doğrudan dayanmamasıdır. (Oysa hukukun arkasında devletin yaptırım gücünün bulunduğunu anımsayınız). Ahlak, iknanın, örneklerin, kamuoyunun görüşünün, eğitimin, geleneklerin gücüyle, bireylerin, örgütlerin ya da kuruluşların manevi otoritesinin gücüyle desteklenir. Bu nedenle ahlak normları, yargılamaya ilişkin normlar ya da örgütsel normlar gibi ayrıntılı ve kesin bir şekilde düzenlenmiş bir karakter taşımazlar. Bunun yanı sıra ahlak normları, insanlar arasındaki (arkadaşlık ilişkileri, yoldaşlık, aşk gibi) herhangi bir devlet organınca ya da toplumsal örgütçe düzenlenmemiş ilişkilere de yayılmıştır.

Bir davranışa ilişkin ahlaki yargı, eylemin ahlaki sonuçlarının yanı sıra toplumsal sonuçlarının, yani belli bir topluluk, sınıf ya da toplum için geçerli olan sonuçlarının göz önünde bulundurulmasını gerektirir; çünkü bireyin içsel dürtülerinin sınanmasını sağlayabilecek başka bir nesnel yol yoktur. Ancak bireyin iç dürtüleri, onun kişiliğinin ahlaki bakımdan değerlendirilmesinde çok önemli bir rol oynar. Örneğin, dış görünüş itibariyle benzer eylemlerin farklı dürtülerin sonucu olması ve böylelikle bireyler arasındaki farklı ahlaki özellikleri açığa vurması olanaklıdır.

Belli bir toplumsal sistemi doğrudan doğruya kurmaya ve pekiştirmeye yönelik yönetsel, hukuksal ve diğer normlardan farklı olarak ahlak, esas itibariyle insanların iç dünyalarıyla ve davranışlarıyla ilgilidir. Ahlakın önde gelen özelliği, onun eğitsel işlevidir. Ahlak, bireye, onun psikolojisine ve bilincine etki etmek suretiyle, davranışların düzenlenmesi işlevini görür ve insanlar arasında çalışmaları sırasında, günlük yaşamlarında ve toplumsal etkileşim ağı içinde uygun ahlaki ilişkilerin kurulmasını sağlar. Bu, ne ahlakın toplumsal (sınıfsal) bir mahiyete sahip olduğu gerçeğiyle, ne de ahlak normlarının ve yargılarının, sınıflar, halklar, devletler gibi tüm kollektiflerin davranışlarına yayıldığı gerçeğiyle çelişmez. Ahlaksal bilinç milyonlarca insanın hareket geçmesine neden olabilecek güçlü bir uyarıcıdır. Bu nedenle devrimci bir parti, onun oluşumuyla ilgilenmek zorundadır. Çökmekte olan sistemin devrimci bir tarzda eleştirilmesi, politik teşhirin yanı sıra ahlaki teşhiri de kapsar. Bunun amacı, yığınlarda sisteme karşı öfke uyandırmak, onların kendi güçlerine ve yeni sistemin utkuya ulaşacağına olan inançlarını artırmaktır.

Tüm bunları göz önüne alarak ahlakı, *bireysel davranışların düzenlenmesiyle, bireylerin eylemlerinin gerek diğer insanların ya da belli bir topluluğun çıkarlarıyla gerekse halkın eğitim tarzının bazı ahlaki özelliklerinin ve ilişkilerin yaratılıp güçlendirilmesinin çıkarlarıyla eşgüdümlü kılınmasıyla ilgili görüşlerin ve fikirlerin, normların ve yargıların oluşturduğu bir sistem* olarak tanımlayabiliriz. Ahlak bu işlevleri yerine getirirken yalnızca resmî kurallara değil, aynı zamanda ikna etmenin ve örnek göstermenin gücüne, bireylerin manevi otoritesine ya da belli bir topluluktaki kamuoyunun görüşüne dayanır. Ahlak, normlarını ve yargılarını, insanların iç dünyalarındaki dürtüler, ahlaki duygular ve özellikler, kişisel yükümlülüklerin ve sorumlulukların bilincinde olma haline dönüştürür.

Belli sınıfların ideologlarının hazırlayıp geliştirdikleri etik sistemleri de, ahlakları gibi kendi zamanlarının, bu sınıfların özgül özelliklerinin damgasını taşır. Geçmişte etik, öncelikle ahlaki (erdemli) davranışın temelleriyle ilgiliydi. Erdemli davranma isteğinin, insanın sözde ebedi «doğası»ndan kaynaklandığını ileri süren Marks-öncesi etik, insanın bu ebedi «doğası»nda ya özverili ya da bencil yanlar bulunuyordu. Buna bağlı olarak da, öncelik ya idealize edilmiş bireysel çıkarlara (mutluluk, haz, zevk) ya da --insanın kişisel özlem ve arzularını tabi kılmak durumunda olduğu idealize edilmiş genel geçerli bir ahlak yasası biçimini alan-- genel çıkarlara tanınıyordu. Marks-öncesi etik, kişisel çıkarlar ile toplumsal çıkarları, mutluluk ile görevleri, bencillik ile özverililiği uyumlu kılmanın yollarını aramış, ancak bulamamıştır. Çünkü burada, sınıflı toplumun temel çelişkisinin kişisel çıkarlar ile genel çıkarlar arasındaki çelişki olmayıp, herbirl kendisine özgü ahlaka, iyi ve kötüye ilişkin görüşlere sahip sınıflar arasındaki çelişki olduğu dikkate alınmamıştı.

Gelişmiş sınıflı toplumlarda, herbiri farklı bir toplumsal öneme sahip olan en azından iki ve bazen de birkaç ahlak sistemine rastlanır. Nitekim Engels, geçen yüzyılın sonunda Avrupa'nın burjuva ülkelerinde, feodal-Hırlstiyan, burjuva ve proleter olmak üzere üç tip ahlakın varolduğunu söylemişti. Feodal-Hıristiyan ahlakı, burjuva toplumunun Ortaçağdan miras aldığı ahlaktı; burjuva

ahlakı, varolan kapitalist toplumun egemen ahlakı, proleter ahlak ise geleceğin çıkarlarını dile getiriyordu. Acaba, feodal-Hıristiyan ahlakı ile burjuva ahlakı arasında ne gibi bir bağıntı vardır? Ana bağıntı, bunların her ikisinin de toplumun temelini oluşturan özel mülkiyete dayanmalarıdır. Bu nedenle feodal-Hıristiyan ahlakı kaçınılmaz olarak burjuva ahlakına ayak uydurmuştur. Amerikan sosyologu Jerome Davis'in dediği gibi: «... Dinin kapitalist çıkarlar tarafından sıkıca denetim altına alınması, Hıristiyan topluluğunun etik normlarının, kapitalizmin etik normlarına büyük ölçüde uyumlu hale gelmesi sonucunu doğurmuştur.» (13)

Peki acaba, sınıflı bir toplumda her insan topluluğu için asli karakter taşıyan ahlak normları yok mudur? Elbette böylesi normlar vardır. Bunlar, halkların tarihsel gelişim süreçlerinin tümü boyunca biçimlenmiş bir takım *insan ahlakının yalın normları*'dır. Bunlar, kaba kuvvet, kötüye kullanma gibi topluluğu tehdit eden aşırılıkları önlemeye çalışır, karşılıklı ilişkilerde asgari düzeyde bir saygının gösterilmesini gerektirir. İnsanın topluluk yaşamına uygun --insan onuruna saygı, insanlar arasında barış gibi-- normlarına, komünistler ve tüm iyi niyetli insanlar tarafından uluslararası ilişkiler açısından asli önem taşıyan normlar gözüyle bakılmaktadır.

Ancak, insanın insan tarafından sömürülmesi sürdükçe, emperyalizm ve onun halkları ezgi altında tutma ve soyma politikası sürdükçe, bu yalın ahlak ve adalet normları kaçınılmaz bir şekilde çiğnenmektedir. Burjuvazi bu normlara sahte bir bağlılık gösterir, pratikte onları gözardı eder. Faşizmin vahşilikleri, ölüm kamplarındaki ve gaz odalarındaki yığınsal kırımlar temel ahlak normlarının en barbarca yöntemlerle ayaklar altına alınmasının örnekleridir. Ahlakın genel normlarını, gerek insanlar arasındaki gerekse uluslar arasındaki ilişkilerde çiğnenemez kurallar haline ancak sosyalizm ve komünizm getirebilir. SBKP'nin 24. Kongresi'nde vurgulandığı gibi, Sovyet toplumunda, Sovyet halkının çalışma karşısında komünist bir tavır ve toplumsal mülkiyet anlayışıyla eğitilmesine, bilinçli disiplinin ve örgütlülüğün güçlendirilmesine, sosyalist anayurtla gurur duyma duygusunun aşılanmasına, «toplumsal yaşamın tüm alanlarında, çalışma alanında olsun günlük ilişkiler alanında olsun insanlara dostça bir tavır takınılmasının, namuslu ve dürüst davranılmasının, kesin bir sorumluluk ve gerçek bir yoldaşlık zihniyetiyle birleşmiş bir güven duygusunun kazanılmasının sağlanmasına» (14) özel bir önem verilmektedir.

Komünist ahlak, işçi sınıfının ve günümüz toplumundaki ilerici güçlerin, insanlar arasında gerçekten insanca ilişkilerin kurulması yolundaki hümanist görevini dile getirmektedir. Komünist ahlak, insanın ahlak alanındaki ilerlemesinin en değerli başarılarını somutlaştırmakta olup, bu alanda bugün ulaşılmış en yüksek aşamadır. Bunun en genel ilkeleri, komünizme bağlılık, işçi sınıfının yeni toplumun kurulması savaşımındaki disiplini ve dayanışmasıdır. Yeni toplum için savaşım veren işçi sınıfı, aynı zamanda yeni bir insan, yeni bir ahlak için de savaşım verir. İşçi sınıfının ahlakı sınıfsal bir karakter taşır. Ancak

(13) Jerome Davis, **Capitalism and Its Culture**, s.400, New York, 1935
(14) **24th Congress of the CPSU**, s.102, Moskova, 1971

amacı tüm insanlığı ezgi ve köleliğin her türlüsünden kurtarmaktır. Bu sorun çözümlendiğinde, ahlak sınıfsal karakterini yitirecektir. Engels'in deyimiyle: «... Sınıf uzlaşmazlıklarının ve onların anısının üzerinde yer alan gerçekten insani bir ahlak, ancak sınıf uzlaşmazlıklarının aşılmakla kalmayıp aynı zamanda pratik yaşamda unutulduğu bir toplum aşamasında olanaklı hale gelir.» (15)

C. *Sanat*

Sanat, bilim gibi, çağdaş toplum yaşamında gitgide daha da büyük bir önem kazanmaktadır.

Sanat, toplumsal bilincin en eski biçimlerinden biridir ve sınıflı toplumdan çok önce doğmuştur. İlkel toplulukların kültürleri üzerinde yapılan incelemeler, insanların paleolitik çağdan başlayarak, yavaş yavaş yalnızca gereksinim duydukları aletleri nasıl yapacaklarını değil, bunun yanı sıra sanat yapıtlarını nasıl yaratacaklarını da öğrendiklerini de göstermektedir. Çalışma, insanların yaratıcı yeteneklerini yetkinleştirmiş, düşünme yeteneğini geliştirmiş, elin kullanımını ve insan duygularının farklılaşmasını sağlamış, insanların daha iyi bir iş, ritm ve simetri yaratmak arzularını geliştirmiştir. Yine çalışma, nesneleri ve fenomenleri imgeler biçiminde genelleştirme ve yeniden üretme yeteneğini doğurmuştur. Binlerce yıllık çalışma faaliyetinin sonucunda, sanat, dünyanın estetik düzeyde kavranılmasının bir biçimi olarak, toprağı işlemeye ya da hayvanları avlamaya değil, insanın yaratıcı imgelemini, fikirlerini ve duygularını somutlaştırmaya yönelik nesneleri yaratma faaliyeti olarak olanaklı hale gelmiştir. Sanatın karşıladığı gereksinim, güzellik gereksinimi, insana mutluluk veren nesnelerin yaratılması gereksinimiydi. Bu gereksinimin kendisi de, insanın yaratıcı faaliyet biçimlerinden biri olarak sanatsal yaratıcılığın gelişmesiyle birlikte gelişmiştir. Sanatsal yaratıcılık, dünyanın insan tarafından yansıtılmasının özgül bir biçimi olan özgül estetik yetenekleri, işlenmiş estetik duyguları, beğenileri, değerlendirmeleri, deneyimleri ve fikirleri gerektirir.

Sınıflı toplumda sanat, maddi üretimden kopuk, bağımsız bir faaliyet alanı haline gelmiştir. «Sanat ustalığının yalnızca tek tek bireylerde toplanması ve buna bağlı olarak geniş yığınların bu ustalıklarının bastırılması, İşbölümünün bir sonucudur.» (16)

Sanat, büyük ölçüde, şairler, ressamlar, heykeltraşlar, müzisyenler gibi bir seçkin kesimin uğraşı haline gelmiş; uzmanlaşmış teorik analizlerin konusu olmuştur. Böylece, inceleme konusu güzelliğin, onun özünün ve yasalarının insan tarafından kavranması olan yeni bir felsefi bilim -estetik- ortaya çıkmıştır. Böylelikle sanatın çeşitli dalları incelenmeye başlanmıştır. Sanat, profesyonel bir uğraşı alanının yanı sıra, derin kökleri sınıflı toplum öncesine kadar uzanan ve yüzyılların akışı içinde ölümsüz sanatsal değerler yaratmış olan mitoloji, folklor gibi halk sanatı biçiminde de gelişmiştir.

Estetiğin ve sanat konusundaki incelemelerin temel sorunlarından biri, estetik bilinç (güzellik, çirkinlik anlayışları vb.) ve sanat ile gerçek arasındaki

(15) F.Engels, **Anti-Dühring**, s.115
(16) K.Marks - F.Engels, **The German İdeology**, s.431

ilişki sorunudur. Bu soruna filozoflar, sanat teorisyenleri ve bizzat sanatçılar çeşitli yanıtlar vermişlerdir. Estetik alanındaki maddeci teoriler, gerçeğin estetik bilincin oluşumunda belirleyici etken olduğunu kabul ederler. İdealistler ise, tersine, estetik bilincin ve sanatın toplumsal ilişkilerden bağımsız olduğunu ileri sürerler.

Ne var ki, estetik anlayışlarının tarihsel gelişimi, bu kavramların değişik sınıflardan ve değişik çağlardan insanlar arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiğine tanıklık etmektedir. Nikolai Çernişevski, feodal beyler ile onların serflerinin kadınsı güzellik anlayışları arasındaki temel farkla ilgili derin gözlemlerde bulunmuştur. Yine Plehanov, Milo Venüs'ünde somutlaşan ilkçağın güzellik ülküsünün «tartışılmazlığı», (yani tüm çağlar için geçerli bir güzellik anlayışı olduğuna) ilişkin iddiayı yanıtlarken; günümüze kadar varlığını koruyabilmiş desenleriyle değerlendirilebilecek olan ilkel toplumun sanatçılarının, bu heykel karşısında güzellikten eser bulamayacaklarına ve ortaçağ sanatının da bu güzellik anlayışını kabul etmekten uzak olduğuna işaret etmiştir.

Gelgelelim, bizler ilkel toplumun insanlarının desenlerinde bile estetik bir zevk veren bir şeyler bulabiliyoruz. Marks, başta Yunan sanatı olmak üzere ilkçağ sanatı ile ilgili olarak şunları yazmıştır: İlkçağ sanatının ürünleri «bize hâlâ estetik bir zevk vermekte ve bazı bakımlardan standart ve erişilemez birer ideal sayılmaktadırlar.» (17) Marks, bu yargıya ulaşmasına, Yunan sanatının insanlığın şahane çocukluğu olmasının ve bu çocukluğun, gelişmemizde bir daha asla yinelenmeyecek bir aşama olarak her zaman bizleri büyüler ve bizlere haz verir bir nitelik taşımasının yol açtığını söylemiştir. Yunan sanatı, genel-geçerli insani değer taşıyan bir takım özelliklere sahiptir.

Öte yandan, kapitalist toplum, eski toplumlardan çok daha yüksek bir teknik düzeye sahip olmasına karşın, Marks'ın dediği gibi, «... zihinsel üretimin, örneğin sanat ve şiir gibi bazı dallarına düşmandır.» (18)

19. yüzyılın Stendhal, Balzac, Hugo, Dickens gibi Batı Avrupalı büyük yazarlarının yapıtları, kapitalist toplumun koşullarında, insanı bayağılaştıran ve onu kişilikten yoksun bırakan bu koşullara (paranın gücüne, özgürlük, eşitlik gibi yanılsamalarla örtülmüş orman yasasına) karşı doğrudan ve dolaylı bir protestonun ifadesi olarak doğmuştur.

O halde, sanatın ve estetikle ilgili görüşlerin toplumsal koşullara bağımlılığı oldukça karmaşıktır. İçinde bulunulan durum ve belli bir sınıfın çıkarlarıyla onların sanatsal yansıtmaları arasında pek çok ara bağ vardır. (19) Toplumsal ve politik savaşım, onun çeşitli bilinç biçimleri halindeki yansısı ve toplumun

(17) K.Marks, **A Contribution to the Critique of Political Economy**, s.217, Londra, 1971
(18) K.Marks, **Theories of Surplus - Value**, Part I, s.285, Moskova, 1969
(19) Burada, sanatın çeşitli biçimleri ile toplumsal yaşam arasındaki bağıntının her zaman aynı olmadığını eklemeliyiz. Örneğin, müziğin toplumla ve sınıflarla bağıntısı, edebiyat ya da resimin toplumla ve sınıflarla bağıntısından çok daha karmaşıktır. Nitekim, sanatın biçimlerinin tümü, etkileşim halindeki toplumsal ilişkilerin bütününün yapısı bilimsel bir analizden geçirilmedikçe hakkıyla kavranamaz. (Bk. :K.Marks - F.Engels, **Seçilmiş Yazışmalar**, Engels'ten J. Bloch'a mektup, 21-22 Eylül 1890, s. 417 - 419)

bazı kesimlerinin psikolojisi bu bakımdan büyük bir önem taşır. Gerçeğin sanatsal bir düzeyde yeniden üretilmesi, bunun yanı sıra bizzat sanatçının kişiliğinden, yeteneğinden ve ustalığından, onun dünya görüşünden ve mensup olduğu sanat okulundan, onun çeşitli geleneklerle ilişkisinden vb. de büyük ölçüde etkilenir.

Sanatın gelişiminin genel yasalarından biri, insanlığın değerli kültür hazinesinin bir parçasını oluşturan en büyük sanat yapıtlarının, canlı gerçeğin, yani belli bir çağdaki insanların ilerici ülkülerinin ve özlemlerinin somutlanması olmasıdır. Sanatın ulusal biçimi, kendi halkının bir çocuğu olarak diğer halkların başarılarını küçümsemediği sürece, sanatçının çağının ileri fikirlerini dile getirmesine yardımcı olur. Kültürlerin birbirleri üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulmadığı takdirde, ne geçmişin ne bugünün kültürlerinin birçok yanını anlamak olanaksızdır. İlerici sanat, hem kendi halkının, hem de insanlığın, hem bugünün hem de geleceğin çıkarlarına hizmet eder.

Halkın yaşamına sıkıca bağlı olan sanat, toplumsal ilerlemede güçlü bir etkendir. Sanat, işlevini, dünyanın sanatsal düzeyde kavranması, insanın estetik gereksinimlerin karşılanması yoluyla yerine getirir. Sanat, gerçeği sanatsal imgeler halinde yansıtır ve onlar yoluyla, halkın düşüncelerini ve duygularını, özlemlerini, eylemlerini ve davranışlarını etkiler. Sanat yapıtları, belli maddi araçlarla dile getirildikleri için, kuşaktan kuşağa aktarılırlar ve hem toplumsal yaşam konusunda bilgi edinilmesi için hem de genç kuşakların ideolojik, estetik ve manevi bakımdan eğitilmeleri için bir araç hizmeti görürler.

Estetik düşünce içinde, sanatın toplumsal rolünü reddeden ve ona kendi başına bir amaç gözüyle bakan teoriler, eskiden olduğu gibi bugün de vardır. Böylesi teoriler genellikle sanatçının toplumsal çevresine uyumsuzluğunu dile getirirler ve onun belli koşullarda, her türlü toplumsal yükümlülükten kaçmasına, biçimsel denemeler vb. için tek yanlı bir heyecan duymasına yol açarlar.

Sanat tarihi ve onun günümüzdeki, bilimsel-teknik devrim çağındaki gelişimi, hem sanatın hem de bilimin, gerçeği öğrenmenin önemli birer aracı olduğunu ve karşılıklı olarak birbirlerini zenginleştirdiklerini göstermektedir.

Kuşkusuz sanatın ve bilimin özgül özellikleri vardır. Gerçeğin sanatın kapsamı dışında kalan alanları bulunduğu gibi, yaşamda yansıtılmalarında sanatın bilime üstün olduğu yanlar da vardır. Bu, özellikle insan ahlakı, duyguları, ruh durumları, heyecanları, karakterleri gibi alanlar için doğrudur.

Sanat eserinin konusu, özellikle insan ilişkileri alanı olmak üzere büyük ölçüde toplum yaşamıdır. Sanat doğayı da betimler. Doğanın betimlenmesi bile bazı insan duygularını, heyecanlarını, ruh durumlarını vb. da dile getirir. Sanatçı doğanın kopyasını olduğu gibi vermez, onu estetik bir tarzda kendine mal eder. Doğada güzel, harika ya da çirkin olan şeyleri yalnızca nesnelerin fiilen var olan nitelikleri temelinde değil, aynı zamanda kendi estetik «denek taşı»na vurarak keşfeder. Bir kişi, doğada şu ya da bu nesneye (örneğin yüksek dağlara) «görkemli» dediği zaman, hem bu nesnenin nesnel mahiyetini hem de bıraktığı izlenimi dile getirmektedir. Balzac şöyle yazıyordu: «Sanatın görevi, doğayı kopya etmekte değil, onu dile getirmekte yatar... Hiçbir ressam, şair ya da heykeltraş, --her ikisi de ayrılmaz bir şekilde birbirinin parçası olduğu için--

nedeni, onun bıraktığı izlenimden ayırmamalıdır.» (20) Balzac, bunu söylerken, salt nedensel, öznel bir izlenimi değil, bunun yanı sıra «nesnelerin ve varlıkların ruhuna, manevi yanlarına ve çehrelerine» (21) nüfuz etmeyi kastediyordu.

Bu talep (nesnelerin ve varlıkların hem nesnel mahiyetlerini hem de bıraktıkları izlenimi dile getirme talebi) özellikle insanların, onların iç dünyalarının ve toplumsal etkileşimin portresinin çizilmesi konusunda geçerlidir. İnsanın ve toplumun yaşamında çirkin ile güzel olanın, trajik ile komik olanın, kahramanca ile korkakça olanın dile getirilmesi, toplumsal gerçeğe, onun gelişimine ve anlamına ilişkin derin bir bilgiyi gerektirir. Sanatçının gerçeği ölçüye vurmak için kullandığı estetik «denek taşı», yalnızca onun öznel iradesinin bir dışa vurma biçimi değildir. Bu «denek taşı», insanlığın tüm sosyo-tarihsel pratik süreci içinde oluşmuştur.

O halde, sanatın bilgi edinme açısından (ve politik, ahlaksal, eğitsel vb. açılardan) taşıdığı önemi, onun ideolojik ve estetik işleviyle bağıntı içinde ele almamız gerekmektedir.

Sanatçı gerçeği imgeler biçiminde yeniden ürettiğinde, gerçeğin ideolojik ve estetik bir değerlendirmesini yapmakta, yani gerçeğin karşısında, kendi estetik anlayışına, güzel konusundaki görüşlerine uygun bir tavır almaktadır. Bu, böylesi görüşlerin, gerçeğin nesnel niteliklerine tekabül etmek ve onun gelişiminin ve dönüşüme uğratılmasının yollarının doğru bir şekilde kavranması temeline dayanmak zorunda olmasının ne denli önem taşıdığını göstermektedir. Sanatçı, daha üzerinde çalışacağı malzemeyi seçerken bile belli bir «eğilim»in içindedir; toplumsal yaşamın fenomenleriyle ilgili yargılarını dile getirir, birşeyi savunur, diğerini bir yana iter, bazı duyguları ve özlemleri uyandırır.

Sanatçı, yaşamın genelleştirilmiş bir yansısını vermeye, gerçeğin -insanlar, bunlar arasındaki ilişkiler gibi- asli, önemli yanlarını göstermeye çalışır. Sanatsal bir imgeyle bilimsel bir kavram arasındaki fark, imgede genelleştirilmiş halde bulunan gerçeğin, duyu organları tarafından kavranabilecek canlı ve somut bir bütün olarak bulunmasıdır. Örneğin, ekonomi-politiğe ilişkin bilimsel bir çalışmada kapitalist, kişisel özellikleri hiçbir önem taşımayan sermayenin kişileştirilmiş bir simgesinden başka bir şey değildir. Sanatsal bir çalışmada ise, kapitalist, genelleştirilmiş, ama aynı zamanda bireyselleştirilmiş, duyu organlarıyla kavranabilir bir imge, kendine özgü iç dünyasıyla ve somut bir şekilde dışa vuran hareketleri ve eylemleriyle belirli bir kişiliktir.

Buradan hareketle *sanat, gerek toplumsal bilincin gerekse gerçeğin özümlenmesinin, artistik düzeyde bilgisinin edinilmesinin ve değerlendirilmesinin özel estetik bir biçimi olarak, insanın yaratıcı faaliyetinin özel bir biçimi olarak tanımlanabilir.* Gerçeği -toplumsal çatışmaları, insan tiplerini ve karakterlerini, insanların eylemlerini ve davranışlarını- ona yakın bir şekilde yeniden üreten sanat yapıtları, bugünün ve geleceğin kuşakları üzerinde büyük bir ideolojik, estetik ve manevi etkide bulunur. Sanat, eetetik bir haz vermek, insanları yüce fikir-

(20) **Balzac on Art'tan aktarılmıştır**, s.164, Moskova - Leningrad, 1941, (Rusça Basım)
(21) **A.G.E.**

lerle, duygularla ve heyecanlarla «sürüklemek» gibi kendine özgü bir özelliğe sahiptir. (22)

Lenin e göre sanat, zamanının inanılır bir yansısı, milyonların sevinç ve esin kaynağı olmalı, onların duygularını, düşüncelerini ve iradelerini birleştirmeli, onları manevi bakımdan zenginleştirmeli ve aralarından yeni sanatçıların yetişmesini sağlamalıdır. Sovyet toplumu komünizme doğru ilerledikçe, Sovyet halkının dünya görüşünün, onun manevi kazanımlarının ve zihinsel kültürünün oluşmasında edebiyatın ve sanatın rolü gitgide artmaktadır.

Halkın ve sosyalizmin çıkarlarını savunan sanat işte böylesi bir görevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu sanat anlayışı, sanatçının düşünce ve hayal alemini sınırlandıran dar görüşlü talepleri dayatmaktan uzak olup, sanatçının görevinin, daha iyi bir gelecek için savaşan milyonlarca insana hizmet etmek olduğunu savunur. İşte *sanatın taraflılığı* ve gerçek özgürlüğü burada yatar. Böylesi bir sanat, ne bir avuç züppenin beğenilerine ne de ilkel beğenilere uydurulabilir. Lenin, işçilerin ve köylülerin gerçek ve görkemli bir sanatı hak ettiklerini söylemiştir.

D. *Din*

Marks ve Engels, dine ve felsefeye -insanların dünya görüşlerini dile getiren toplumsal bilinç biçimlerine- ekonomik temel yapıdan en uzak toplumsal bilinç biçimleri gözüyle bakmışlardır.

Din, kökeni itibariyle felsefeden daha eskidir. Dinin sınıflı toplum öncesinde ortaya çıkması, üretim ve üretim ilişkileri düzeylnin gelişmemiş olması ile koşullanmıştır. Marks'ın yazdığı gibi, «bunlar [üretim ilişkileri] ancak çalışmanın üretken gücünün .gelişiminin alt bir aşamasının ötesine geçmediği ve bu yüzden, maddi yaşam alanındaki, insan ile insan, insan ile doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin buna uygun şekilde dar olduğu bir zamanda doğabilir ve varolabilir. Bu darlık, ilkçağdaki doğaya tapınmada ve yaygın dinlerin diğer öğelerinde yansır.» (23)

Dinin ilk biçimleri, doğa güçlerinin, bitkilerin ve hayvanların tanrılaştırılmasıyla bağıntılıdır. Bu biçimlerin animizm, totemizm gibi kalıntıları, daha sonraki dinlerde bile varlığını sürdürmüştür. Nitekim eski Yunan tanrısı Zeus, insan özelliklerine sahip olmakla birlikte, bir boğa, bir kartal ya da kuğu haline gelebilmekteydi. Mısır tanrısı Anomis, bir insan vücuduna ve bir köpek kafasına sahipti. İnsanlar, doğa fenomenlerini tanrılaştırıp, onlara tapınırlarken, giderek toplumsal güçleri de tanrılaştırdılar ve bu da tanrıların işlevlerinde bir değişiklik doğurdu. Örneğin, Yunan mitolojisinde tanrı Mars, önce bitki tanrısıyken, daha sonra savaş tanrısı olmuş; yine Hepaestos, başlangıçta ateş tanrısıyken, giderek demircilerin tanrısı haline gelmiştir.

(22) Her ne kadar edebiyat, müzik, resim gibi sanat dalları doğrudan yarar sağlayan bir özelliğe sahip değillerse de, heykel, dekoratif sanatlar, modern sanayi proje taslakları gibi sanatın bazı biçimleri doğrudan yarar sağlayan bir amaç ile estetik değeri birleştirirler.

(23) K.Marks, **Kapital**, c.1, s.79, Moskova, 1963

Dinler tarihi, bazı din bilimcilerinin ileri sürdükleri gibi, dinlerin hiçbir halkta tektanrıcılık, tektanrı öğretisi biçiminde ortaya çıkmadığını; tersine çoktanrıcılığın her halkta tektanrıcılıktan önce geldiğini göstermektedir.

Halklar arasındaki savaşlarda, yenilen tarafın tanrıları, yerlerini, --çoğu zaman yenilen halkın tanrılarının bir takım özelliklerini taşıyan-- yenen tarafın tanrılarına bırakmışlardır. Kabilelerin ve milliyetlerin birleşmesi, tanrıların ya da tapınılan diğer nesnelerin birleşmeleri ve hatta kaynaşmaları sonucunu doğurmuştur. Büyük monarşik devletlerin kurulmasıyla, kabile birlikleri ve ilk devlet tipleri için karakteristik olan çeşitli dinsel inançlarının yerini, tüm diğer tanrıların özelliklerini taşıyan görkemli, tek bir tanrıya tapınma almıştır. Engels şöyle yazıyor: «Bir (ve tek) tanrı, bir (ve tek) kral olmaksızın, hiçbir zaman ortaya çıkmayacaktı... Çeşit çeşit doğa fenomenlerini denetleyen ve birbiriyle çatışma halindeki doğa güçlerini bir arada tutan tanrının tekliği; birbiriyle çatışan çıkarlara sahip çatışan bireyleri sözde ya da gerçekten bir arada tutan bir Doğu despotunun yansısından başka bir şey değildir.» (24)

İnsanın maddi ve zihinsel faaliyetinin ürünü olan kendilliğinden oluşmuş toplumsal ilişkiler, işbölümü geliştikçe ve gerek özel mülkiyet gerekse sınıflar ortaya çıktıkça insanlar üzerinde özel bir güç kazanmaya başlarlar.

Gerçeğin düşsel bir yansısı olan din, insan çalışmasının ürünleri, üreticilere egemen oldukları sürece kaçınılmaz bir şekilde varolacaktır. Tıpkı, ilkel toplumun insanının doğaya karşı verdiği savaşımdaki çaresizliğinin onun, doğaüstü güçlere inanmasını doğurması gibi, sınıflı bir toplumda yaşayan insanların toplumsal gelişimin kör güçleri karşısındaki çaresizliği de benzer bir inanç doğurur Lenin'e göre, kapitalist toplumda «...emekçilerin toplumsal bakımdan ezilişleri ve onların kapitalizmin kör güçleri karşısında görünüşteki tam çaresizlikleri» (25) dinin en derin köküdür. İnsan, bu güçler karşısında aciz bir yaratık, tanrının kölesi, ona yalvaran bir varlıktır.

Dünyaya ve insana ilişkin doğaüstü ve düşsel anlayışların yanı sıra, tüm dinlerde *dinsel tapınma* önemli bir rol oynar. Dinsel tapınma, kökeni ilkel toplumdaki büyücülüğe dayanan bazı ayinlerden oluşur. İlkel toplumun insanı, nasıl büyülerle (ayinlerle, kurbanlarla vb.) doğaüstü güçleri harekete geçirmeyi ve onlardan kendi arzularını ve amaçlarını gerçekleştirmelerini istemişse, aynı şekilde bugün de dine inananlar, belirli tapınma eylemleriyle ve bugünkü dinlerce saptanmış yasaklara uymak suretiyle tanrıdan yardım beklerler.

Sihirbazlar, büyücüler vb. ilkel toplumlarda, insanlar ile gizemli güçler arasında aracılık yapıyorlardı. Sınıflı toplum, papazlar gibi dinsel hizmetlerle görevli özel bir grubun doğmasına yol açtı. Kilise, insanların manevi dünyasında saltanat kurdu. Kilisenin ideolojik etkisi, onun devletle olan bağıntısı ve belli bir inancın devletin resmî dini olarak kabul edilmesi sayesinde arttı. Dinsel tapınma biçimleri daha da gelişti; içinde müziğin ve şarkıların da yer aldığı dinsel seremoniler, dinsel duyguların ve inançların güçlenmesinde önemli bir rol oynadı.

(24) K.Marks-F.Engels, **Werke**, Bd. 27, s.57
(25) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c.15, s.405 - 406

Dinin üç öğesi olan 1 — dinsel görüşler, 2 — dinsel duygular ve 3 — tapınma ve ayin, toplumsal koşullara bağlı olarak değişik önem derecelerine sahip oldular. Din, kuralları tanrı adına ebedileştirilmiş en tutucu ideolojik biçimdir.

Ne var ki insanlık tarihi, büyük toplumsal dönüşümlerle birlikte dinlerin de birbirlerinin yerlerini aldıklarını göstermektedir. Köleci toplumun çöküş döneminde, Hıristiyanlık eski dinlerin yerini almıştır. Bununla birlikte Hıristiyanlık, eski dinlerden birtakım belirli özellikleri de miras almıştır. Örneğin, Tevrat ve Doğu halklarının acı çekmeye, ölüme ve tanrıların yeniden dirilişine ilişkin mitleri, Hıristiyanlığa özellikle Stoacıların olmak üzere Yunan felsefesinin kabalaştırılmış biçimleriyle kaynaşmış bir şekilde geçmiştir.

Roma İmparatorluğu'nda, yoksul ve ezilen yığınların dini olarak ortaya çıkan Hıristiyanlık ,daha sonra egemen sınıfların resmî ideolojisi haline gelmiş ve eski Hıristiyanlığın demokratik zihniyet gibi ayinlere ve seremonilere önem verilmemesi gibi pekçok asli özelliğini yitirmiştir. Hıristiyanlık, feodalizmin gelişmesine paralel olarak «... kendisine tekabül eden feodal hiyerarşiyle birlikte, feodalizmin tamamlayıcı bir öğesi haline geldi.» (26) 16. yüzyılda, burjuvazinin güçlenmesi temelinde Protestanlık, insanın tanrıyla aracısız ilişki kurması gerektiğini ileri süren fikirleriyle, bireye yönelimiyle, tutumluluk, çalışkanlık gibi erdemleri vaaz etmesiyle feodal-Hıristiyan katolik kilisesinden kopmuştur. Kapitalizmin gelişmesi, Katolikliği, dogmatik yanlarını korumakla birlikte, yeni koşullara ayak uydurmaya ve sermayeyle emeğin uzlaştırılması, sömürgeciliğin haklı çıkarılması gibi amaçlara yönelik toplumsal bir öğreti geliştirmeye zorladı.

Günümüzde de Hıristiyanlığın ve diğer dinlerin tüm kolları gerek bilimsel-teknik gelişmelere gerekse toplum yaşamındaki derin devrim süreçlerine bağlı yeni koşullara ayak uydurma sürecine girmişlerdir. Bunun yanı sıra, sosyalizm güçlerinin, işçi sınıfı hareketinin ve ulusal kurtuluş hareketlerinin büyümesi, nükleer savaş tehlikesi ve geniş yığınların barış için yürütülen savaşıma katılmaları, -geleneksel nitelikteki ana dogmalarını korumakla birlikte- birçok dinsel lideri, barış, temel insan hakları, tüm halkların onuruna saygı vb. için savaşan yığınlarla işbirliği kurmaya yöneltilmiştir. Ne var ki, esas itibariyle din, yenileştirici, yaratıcı bir toplumsal güç olamaz; o, yalnızca geleneklerin, yeniliğe karşı direnmenin ve tutuculuğun gücünü temsil eder. Dinin geleceği yoktur.

Burada söylenilenler, sözgelimi ortaçağ'da devrimci yığınların, taleplerini dinsel biçimlerde dile getirmeleri gerçeğiyle çelişmez. «... Yığınların duyguları, yalnızca ve yalnızca dinle beslenmiş olduğundan güçlü bir hareket yaratmak için kendi çıkarlarını dinsel bir görünüm altında ileri sürmek zorundaydılar.» (27)

Bazı tarihsel dönemlerde pozitif toplumsal içeriğin dinsel biçimler alması ne dinsel bilincin gerici bir bilinç olduğunu ne de dinin yığınların asli çıkarlarını ve insan yaşamının anlamını gerçeğe uygun bir şekilde dile getiremeyeceği gerçeğini hiçbir zaman olumsuzlamaz. Din, her zaman «halkın afyonu»dur, emekçilerin zihinsel bakımdan köleleştirilmesinin bir aracıdır ve öyle kalacaktır.

Marksçılık, eski maddecilerden militan tanrıtanımazlık bayrağını almış ve gerek doğa gerekse toplum bilimlerindeki son buluşlar temelinde dinin eleştiri-

(26) K.Marks - F.Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c.3, s.373
(27) K.Marks - F.Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c.3, s.373

sini geliştirmiştir. Marksçılık, dinin sınıflı toplumdaki toplumsal köklerini açıklayarak, dine karşı savaşımın, eski maddecilerin sandıkları gibi yalnızca yığınların eğitilmesi sorunu olmadığını göstermişlerdir. Dine karşı savaşım, her şeyden önce dini doğuran ve onun yaşamasını sağlayan koşullara karşı yürütülmelidir. Bilimsel bir dünya görüşünün oluşturulması çalışmasının ayrılmaz bir parçası olan, gerçekten tanrıtanımazlık yönündeki aydınlanma ancak bu temel üzerinde gerçekleştirilebilir.

Komünist toplum, insanlığı dinsel görüşten ebediyen kurtaracaktır. Ne var ki, yeni toplum kuruculuğu deneyimi, dinsel dünya görüşünün toplumsal köklerinin zayıflatılmış olmasından ve kilisenin politik ve ideolojik rolünü yitirmiş olmasından sonra bile, dinin ne denli direngen olabildiğini göstermiştir. Din, bu koşullarda, bazıları sosyalist ülkelerin tümüne, bazılarıysa şu ya da bu sosyalist ülkeye özgü olan birçok neden yüzünden varlığını sürdürmektedir. Başta ayinlerin olmak üzere yüzlerce yıllık geleneklerin, en geri üretim biçimleriyle uğraşan ya da toplumsal yaşamda göreceli olarak önemsiz bir rol oynayan nüfusun bazı kesimleri arasında varlığını sürdürmesi; kişilerin özellikle savaş ve doğal afetler sırasında karşılaştığı güçlükler ve talihsizlikler, çalışmayla ilgili ve toplumsal hizmetlerin örgütlenmesindeki eksiklikler, yetersiz eğitim ve daha birçok nedenler geri kalmış insanlar arasında dine bir gereksinim doğurmakta ve kilisenin etkisini artırmaktadır. Buradan, yeni toplumun bilinçli kurucularının, toplumsal deneyime, bilime ve bilimsel felsefi dünya görüşüne dayanan sistematik bir tanrıtanımazlık çalışması yürütmesinin gereği ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal bilinci ele aldığımız bu bölümde, onun özgül biçimlerinden biri olan felsefeye değinmedik; çünkü felsefenin inceleme konusu, toplumsal yaşamdaki yeri ve rolü, kitabın birinci bölümünde etraflı bir şekilde incelenmiştir.

4 — TOPLUMSAL BİLİNCİN GÖRECELİ BAĞIMSIZLIĞI. ONUN BİÇİMLERİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI BAĞINTI VE ETKİLEŞİM.

Toplumsal bilinç, toplumsal varlık tarafından belirlenmekle birlikte, belli bir göreceli bağımsızlığa da sahiptir. Ekonomik yapıda ortaya çıkan köklü değişikliklerin toplumsal bilinçte de kendilerine tekabül eden değişiklikleri otomatik bir şekilde yaratacaklarını söyleyemeyiz.

Bilincin gerek toplumsal psikolojik gerekse ideoloji alanındaki çeşitli biçimleri arasında bir *gelişim sürekliliği* ve etkileşim vardır.

Burada öncelikle, geleneklerin ve alışkanlıkların insanların bilinçlerinde, özellikle olağan, günlük bilinçlerinde büyük bir rol oynadığını belirtmeliyiz. Ancak, yeni yaşam biçimlerinin ve yeni bilincin gelişimini engelleyen alışkanlık ve gelenekler ile, korunması ve daha da teşvik edilmesi gereken alışkanlıklar ve gelenekler arasında bir ayırım yapmak gerekir. İlerici geleneklerin ve alışkanlıkların (devrimci geleneklerin, iş geleneklerinin, topluluk yaşamının belirli kurallarına uyma alışkanlığının vb.) özümlenmesi toplumsal ilerleme açısından büyük önem taşır.

Toplumsal bilincin dönüşüme uğratılması süreci, farklı toplumsal gruplar ve hatta belli özel bir grubun bireyleri için her zaman aynı kolaylıkta ve hızda ilerlemez. Sovyet toplumunda bile, bazı bireylerin ve hatta toplumun bazı kesimlerinin bilincinde olumsuz yanlarla karşılaşılmaktadır. Lenin, yüzyıllar boyu süren özel mülkiyetin çarpıttığı bilinci atıfta bulunarak, şöyle demiştir: «Milyonlar ya da on milyonlarda varolan alışkanlığın gücü en korkunç güçtür.» (28) Böylesi alışkanlıklar, geçmişin insanların bilinçlerindeki kalıntıları, onların varoluşunun ekonomik temelleri ortadan kaybolduktan sonra bile belli bir süre varlıklarını sürdürürler. Açgözlülük, rüşvet, sarhoşluk, tembellik, çıkarcılık, kırtaslyecilik vb. bunun örnekleridir. Toplum, komünist partisi ve tüm ilerici, politik bakımdan bilinçli yurttaşlar, böylesi olumsuz etkenlere karşı amansız bir savaşım yürütmektedirler ve yürütmelidirler.

İdeolojinin gelişiminin göreceli bağımsızlığı özel bir önem taşır. İdeolojinin gelişim tarihi, onun, fikirlerin sistemleştirilmiş bir bütünü olduğuna işaret eder. Her ne kadar ideolojinin gelişimi son tahlilde ekonomik gelişim tarafından belirleniyorsa da, gerek ideolojinin gerekse toplumsal bilincin her biçimi kendilerine özgü bir sürekliliğe sahiptir. Örneğin, politik fikirler sistemi, temel yapıya felsefeden daha fazla bağlıdır. Felsefe, temel yapıyı daha dolaylı bir şekilde yansıtır ve bu yüzden göreceli olarak daha büyük bir bağımsızlığa sahiptir.

Ekonomik gelişim ile ideolojik gelişimin zaman zaman birbirlerine tamı tamına tekabül etmediğine ilişkin olgular, ideolojinin her alanından verilebilecek örneklerle ortaya konabilir. Örneğin, felsefe tarihinden, Fransızların ekonomik gelişim bakımından İngilizler'den geri durumda olmalarına karşın, Fransız maddecilerinin İngiliz maddecilerinden daha yüksek bir gelişme düzeyine ulaştıklarını öğreniyoruz. Yine Rusya'nın ekonomik bakımdan gerek Fransa'dan gerekse İngiltere'den daha az gelişmiş olmasına karşın, Rusya devrimci-demokratlarının maddeciliğinin, her iki ülkede gelişen maddecilikten daha radikal ve çok daha eksiksiz bir şekilde gelişmiş olduğunu görüyoruz. Politik bakımdan ise, Fransız burjuvazisinin, İngiliz burjuvazisinden ve --Çarlık Rusya'sının derin çelişkilerini görerek ezilen köylülerin özlemlerini dile getiren-- Rusya devrimci demokratlarından daha radikal olması, bu noktada büyük bir önem taşır. Rusya'daki maddeciliğin, kendi geleneklerine sahip olmakla birlikte, Avrupa felsefi düşüncesinin kazanımlarına dayanması ve bu düşünceyi daha da geliştirmesi de önemli bir olgudur. Bu şekilde, günümüz maddeciliği, her ne kadar bütünü itibariyle ekonomik atılım tarafından ortaya çıkarılmışsa da, gelişimi boyunca felsefi düşüncenin gelişimindeki iç süreklilik ve onun bazı felsefi sorunların ortaya atılıp çözümlenmesini kapsayan iç gereksinimleri gibi ekonomik olmayan etkenlere de bağlı olmuştur.

Gelişmiş ideoloji, toplumsal gelişime ilişkin yaşamsal sorunları ortaya atar ve bu anlamda toplumsal gelişimin nesnel akışına ilişkin öngörülerde bulunur. Ancak bu durum, bilincin artık varlık tarafından belirlenmediği anlamında yorumlanmamalıdır. Önemli olan nokta, bilincin toplumsal varlığın gelişimindeki belli eğilimleri ortaya koymakta ve onları az çok gerçeğe yakın bir şekilde yan-

(28) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c.31, s.44

sıtmakta oluşudur. Gelişim süreçlerinin ve eğilimlerinin önceden kestirilebilmesi, ilerici toplumsal güçlerin dönüşüme uğratıcı gücünün kullanılmasını olanaklı kılmakta ve onların toplumsal gelişimde oynadıkları aktif rolü kanıtlamaktadır.

Toplumsal bilincin göreceli bağımsızlığı, aynı zamanda *onun biçimleri arasındaki karşılıklı bağıntıda ve etkileşimde dile gelir.* Bu, son tahlilde ekonomik gelişim tarafından belirlenen şu ya da bu ideolojik biçimin tarihinde, bazı sorunların ortaya çıkması ve bunların diğer ideolojik biçimlerin de gelişimine bağlı bir şekilde çözümlenmesi anlamına gelir.

Belli bir toplumun bilincinin tam anlamıyla yoğunlaşmasını sağlayan belli bilinç biçimleri (özellikle yönetici sınıfınkiler) her tarihsel çağda ön plana çıkmışlardır. Zamanımızdan önce 5. yüzyılda Yunanistan'da felsefenin ve sanatın (tiyatronun, heykeltraşlığın, mimarinin) toplumsal bilinç içinde özellikle önemli bir rol oynadığını biliyoruz. Ortaçağ Avrupası'nda din, felsefe, ahlak, sanat gerek politik gerekse hukuksal görüş üzerinde egemen bir rol oynamıştır. Ortaçağ felsefesi tamamen din bilime tabi durumdaydı. O günlerde, maddeci ve tanrıtanımaz düşünce bile yalnızca dinsel görünüm altında ortaya çıkabiliyordu. Kapitalist toplum koşullarında dinin insanların kalpleri ve kafaları üzerindeki etkisi göreceli olarak azalmış; bizzat dinin ayak uydurmak zorunda olduğu laik ideolojinin -felsefi, politik, hukuksal inançların ve teorilerin- rolü önemli ölçüde büyümüştür.

Bazı dönemlerde, toplumsal bilincin din, felsefe, sanat gibi çeşitli biçimleri, politik fikirlerin propagandasının yapılmasının en önemli araçları, yani politik savaşımın araçları olarak hizmet görürler. Nitekim, Andre Bonnard'a göre, klasik trajedi de «... trajik kahramanın --mitoloji diliyle ifade edilen-- alınyazısına karşı verdiği savaşımı, halkın Z.Ö. 500 ile 700 yılları arasında, kendilerini ezgi altında tutan toplumsal kısıtlamalardan kurtarmak için giriştikleri savaşımdan başka bir şey değildir...» (29)

Felsefe ve edebiyat, 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da, 19. yüzyıla varılırken Almanya'da ve 1840'dan 1870'e kadar Rusya'da, insanın gelişimi ve onun Ortaçağın feodal ilişkilerinin prangasından kurtulması da dahil olmak üzere toplumsal gelişimin yaşamsal sorunlarının çözümlenmesini isteyen ilerici toplumsal güçler için, politik savaşımın ana alanı haline gelmişti. Felsefenin ve edebiyatın politik savaşımda oynadıkları bu rol, yalnızca bu ülkelerin ekonomik ve politik gelişiminin özgül koşullarından değil, bunun yanı sıra ilerici felsefe, ilerici sanat ile insanların yaşamı, onların özgürlük arzuları arasındaki derin, organik bağdan kaynaklanmıştı.

Felsefe ile sanat arasındaki bağıntı, bunların doğrudan ya da dolaylı etkileşimleriyle sınırlı değildir. Büyük sanat yapıtları (Yunan trajedyası, Shakespeare, Goethe, Puşkin, Tolstoy, Dostoyevski) her zaman dünyaya ve insana ilişkin derin felsefi düşünceler içerir. Tarih, içinde felsefi düşüncenin ve sanatsal yaratıcılığın birleştiği, filozofun bir yazar ya da şair olarak ortaya çıktığı pek çok sanat yapıtı örneği verir. Voltaire'in *Felsefi Hikâyeleri,* Diderot'nun

(29) André Bonnard, Civilisation Grecque. De l'İliade au Parthénon, s.183 Lausanne, 1954

Le Neveu de Rameau gibi bazı yapıtları ve Çernişevski'nin *Nasıl Yapılmalı?*'sı bunun örnekleridir. Felsefe ile din arasındaki ilişkiden daha önce söz etmiştik. Buna, idealist felsefenin çoğunlukla -materyalizme karşı savaşta- dinle flört etmekle kalmayıp, -Kierkegaard gibi bazı varoluşçular ve kişiselcilerde olduğu gibi- doğrudan doğruya dinsel bir felsefe geliştirdikleri ve dinle kaynaştıkları da eklenebilir.

Bazı durumlarda, felsefi bir sistemin asli öğeleri yeni bir dinsel öğretinin temeline katkıda bulunmuşlardır.

Din ile sanat, din ile ahlak arasında çok eski zamanlardan beri süregelen etkileşim dikkatle ele alınmalıdır. Bugün, -özelikle dinbilimcilerden gelenler olmak üzere- dinin hem sanatın hem de ahlakın kaynağı olduğunu ileri süren iddialar duymaktayız. Oysa ilkel toplumun kültürüne ilişkin tarihsel incelemeler, sanatın ve ahlakın (ve bizzat dinin) kökeninin ve gelişiminin bazı toplumsal koşullara ve daha önce sözünü ettiğimiz gereksinimlere bağlı olduğunu göstermiştir. Yüzyıllar boyunca din, insanlığın resmî ahlak kılavuzu olmuştur; ancak bu, ahlakın «dinin temeli üzerinde» doğduğu anlamına gelmez. Dinsel temalar taşıyan pek çok resmin ve heykelin estetik değeri, bu dinsel temaların önemine bağlı değildir. Bunlar, seçkin sanatçılar tarafından yaratılmışlardır ve bugün bize Pantheon Tapınağı ve Gotik katedraller gibi dinsel duygulardan bağımsız estetik bir haz vermektedirler.

Toplumsal bilincin tüm biçimleri ve doğa bilimlerinin çeşitli alanları insanların dünya görüşlerinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Dünya görüşünün temel sorunları, sınıflı toplumların tarihi boyunca, din ve felsefe tarafından, belirli toplumsal konumlardan çeşitli şekillerde yanıtlanmıştır. Politik ve hukuksal ideolojiler insanların dünya görüşleri üzerinde büyük bir etkide bulunmaktadırlar (belli koşullarda bu etki dinin ve felsefenin etkisinden bile daha büyük olmaktadır). Eski toplumu, çeşitli dönemlerde egemenliği altında tutan çeşitli dünya görüşlerinden farklı olarak Marksçılık-Leninciliк, batıl inançlara, önyargılara, gericiliğe ve ezgiye düşman, tam anlamıyla bütünsel bir bilimsel dünya görüşüdür. Sosyalist toplum, insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldırmak suretiyle, eski toplum için karakteristik olan dünya görüşü ile bir yandan bilimsel bilginin büyümesi, öte yandan egemen ahlak arasındaki uçurumu da ortadan kaldırmıştır. (Eski toplumda bilim adamlığı ve bilime dayalı ileri felsefi düşünce, çoğunlukla ahlaktan yoksunluk ve sözde tanrı tarafından konulmuş olan yasaların çiğnenmesi olarak ele alınıyordu). Komünist Partisi, yığınların Marksçılık-Leninciliк fikirleriyle eğitilmesinin, komünist dünya görüşünün oluşmasına yönelik tüm ideolojik ve eğitsel görevin yerine getirilmesi açısından can alıcı önem taşıdığına inanır. Komünist Partisinin amacı, bu fikirlerin yığınlara mal olmasını ve yığınların, yeni toplumun kurulmasında, insanlar arasında yeni tip ilişkilerin oluşturulmasında ve komünist ahlakın yaratılmasında aktif yaratıcı bir rol oynamasını sağlamaktır.

Buraya kadar söylediklerimizin, toplumsal bilincin çeşitli biçimleri arasındaki etkileşimin karmaşıklığını gösterebileceğini sanıyoruz. O halde, ideolojik fenomenlerin tümünü doğrudan doğruya ekonomik temel yapıdan çıkarmaya çalışan kaba ekonomik maddeciliğin hatalarına düşmemek için dikkatli olmalıyız.

Temel yapı ile ideolojik üstyapı arasındaki bağıntı o kadar basit değildir. Bu bağıntı, toplumun politik sisteminden ve politik ilişkilerden, sınıf savaşımından, bizzat toplumsal bilincin biçimleri arasındaki etkileşimden ve sonuç olarak da toplumsal bilinç ile bireysel bilinç arasındaki karşılıklı bağıntıdan etkilenir.

5. *TOPLUMSAL VE BİREYSEL BİLİNÇ*

Toplum toplumsal bir organizma olmakla birlikte, toplumdaki bireye, biyolojik bir organizmadaki hücre gözüyle bakılamaz; nitekim nasıl ki toplum onu oluşturan bireyler dışında düşünülemezse, toplumun bilinci de tek tek bireylerin bilinçleri dışında düşünülemez.

İnsanların içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin genel koşulları, onların çıkarlarının ortak olmasından kaynaklanan görüş ve özlemlerinin ortaklığını belirler. Hatta, bireyler arasında belli bir fikir üzerinde anlaşma bile her zaman bireysel bir ifade tarzı alır. Başkalarıyla aynı belli bir toplumsal kökene ve konuma sahip olmak bireye, bu aynılığa uygun düşen bir toplumsal yönelime sahip olmayı mutlak bir şekilde güvence altına almaz, olsa olsa böylesi bir yönelim olanağını sağlar. Bireysel bilincin doğup, gelişip yok olması birçok bakımdan toplumsal bilinçten farklıdır.

Toplumsal bilinç, toplumsal yasalara uygun olarak oluşur.

Toplumsal bilincin akışı zorunlu olarak toplumsal varlığın akışını izler ve toplumsal bilinçte oluşan (evrimci ya da devrimci) herhangi bir değişim son tahlilde toplumsal varlıkta buna tekabül eden bir değişiklik tarafından belirlenmiştir.

Bireysel bilinç, bizzat bireyle birlikte doğar ve onunla birlikte yok olur. Bireysel bilinç, bireyin yaşam yolunun benzersiz özelliklerini, onun yetişmesinin özgüllüklerini ve üzerindeki çeşitli politik ve ideolojik etkileri dile getirir.

Bireysel bilincin oluşumunu etkileyen nesnel çevre, makro düzeydeki çevre -toplumsal varlık, sınıflı toplumda bir sınıfın yaşam koşulları-, -bir sınıfın bir toplumsal grubun belli bir kesiminin yaşam koşulları- ve doğrudan çevre (aile, arkadaşlar, tanıdıklar) arasındaki etkileşimin, kısacası kişisel yaşam koşullarının bir sonucudur. Bireysel bilinç, bireyin gelişim düzeyi, onun kişisel karakteri gibi etkenlerden de etkilenir. Tüm diğer koşullar aynı kalmak şartıyla, her bireyin özgül gelişim yolu, onun manevi dünyası ile diğer bireylerin manevi dünyası arasındaki farkı belirlemekte ve insanın bireyselliğinin zenginliğini oluşturmaktadır.

Toplumsal bilinç ile bireysel bilinç sürekli bir şekilde etkileşim halinde olup, birbirlerini zenginleştirirler. Her birey, yaşamı, diğer insanlarla ilişkileri, eğitimi ve yetiştirilmesi boyunca, toplumsal bilincin etkisi altında kalmaktadır. Ne var ki bireyin bu etki karşısında tavrı pasif değil aktif ve seçicidir. Tarihsel akış içinde evrimleşmiş olan toplumsal bilinç normları bireyi manevi bakımdan besler, onun inançlarını etkiler ve onun ahlak kurallarının, estetik anlayış ve duygularının kaynağını oluşturur.

Toplumsal bilinç, yalnızca tek tek bireylerin akıllarının bir parçası olmakla kalmayıp aynı zamanda kollektif bir akıl, tek tek bireylerin akıllarının benzersiz

ve karmaşık bir sentezidir. Engels'e göre, insan düşüncesi «ancak geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki milyarlarca insanın bireysel düşüncesi olarak vardır... tüm bu insanların düşüncelerinin bütünüdür.» (30)

Bir bireyin ortaya koyduğu bazı inançlar ya da fikirler topluma malolabilir; kişisel varlığın sınırlarını aştığı ve diğer insanların inançlarını ve davranış normlarını oluşturacak şekilde genel bilincin bir parçası haline geldiği zaman, toplumsal bir rol oynamaya başlar. Bu yüzden, toplumun bireyin gelişimiyle, onun becerileriyle ve yaratıcı yetenekleriyle ilgilenmesi gerekmektedir. Toplumsal sistemin karakteri, toplumsal düşüncenin kazanımlarının birey tarafından özümlenmesi üzerinde ve bireyin toplumsal «tepki»si üzerinde sonucu belirleyici bir öneme sahiptir. Egemen sınıfın eğitimi tekelinde bulundurduğu koşullarda, gerçekte geniş yığınlar zihinsel ufuklarını genişletebilme yeteneğinden yoksundurlar. Emekçi yığınlar, tüm faaliyet alanlarında yaratıcı girişkenliklerini gösterme ve böylelikle toplumun ortak bilgi ve deneyim birikimini zenginleştirme olanağına ancak sosyalist toplumda sahip olabilirler.

Çağdaş kapitalist toplumda egemen sınıf, daha sonra da göreceğimiz gibi, eldeki tüm iletişim araçlarını yığınların bilincini ve kamuoyunun görüşlerini koşullandırmak için kullanır. Ne var ki, toplumdaki demokrasi ve sosyalizm güçlerinin gelişimi, bu güçlerin kamuoyunun görüşlerinin tekellerin mutlak erkine, militarizme ve savaşa, ırkçı zulme karşı oluşmasındaki rollerini arttırır. O halde, sınıflı bir toplumda kamuoyu, kaçınılmaz bir şekilde gerek sınıfsal çıkarlar gerekse ideolojiler arasındaki savaşımı yansıtmaktadır.

Sovyet toplumunun belirgin özelliği, halkın politik ve manevi birliğidir. Bu, sosyalizm koşullarında çeşitli sorunlara ilişkin görüş ayrılıkları bulunmayacağı anlamına gelmez ancak, görüş ayrılıkları ile dünya görüşü farklılıkları, politik program ve temel ilkeler konusundaki farklılıklar arasında bir ayırım gözetmek gerekir. Sosyalist toplumdaki görüş ayrılıkları, ideolojinin temel konularıyla ilgili değildir; bunlar toplumsal yaşamın, tartışma gerektiren, henüz çözümlenmemiş bazı sorunlarıyla ilgilidir. Sosyalizm, emekçilerin devletin yönetimine katılımını sağlamak ve sosyalist demokrasiyi geliştirmek suretiyle, her yurttaşa toplumsal yaşamdaki herhangi bir sorun üzerindeki görüşlerini açıklayabilme olanağını verir.

O halde görüşler arasındaki her ayrılık, ideolojik farklılık değildir. Bununla birlikte, özellikle günümüzde, ideolojik savaşım toplumun yaşamında oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

6. *ÇAĞIMIZDA FİKİRLER ARASINDAKİ SAVAŞIM*

Toplumların tarihi, fikirlerin toplumların gelişiminde büyük bir rol oynadıklarını kanıtlamaktadır.

Fikirlerin toplumların gelişiminde oynadıkları rolün önemi içinde bulunan döneme göre değişir. Bu rol; 1 — Belli fikirlerin ortaya çıkması için bir temel

(30) **F.Engels, Anti - Dühring, s.105**

oluşturan toplumsal ilişkilerin karakterine; 2 — Bu fikirleri üreten sınıfın tarihsel rolüne; 3 — Bu fikirlerin doğruluk derecesine, yani toplumsal gelişimin olgunlaşmış gereksinimlerini aslına-uygun bir şekilde yansıtıp yansıtmamasına; 4 — Bu fikirlerin yığınlar arasındaki yaygınlığına, onların, doğruluklarına her zaman eşdeğer olmayan yığınlar üzerindeki etkisine bağlıdır. Yaklaşan toplumsal değişimin fiilen içten içe oluştuğu koşullarda, ilerici toplumsal fikirler, toplumsal gelişme gereksinimini bilimsel bir biçim altında değilde, örneğin yığınların bilincinin bir parçası haline gelmiş olan soyut bir adalet talebi biçimi altında dile getirdiği zaman bile, bu fikirlerin rolü artabilir. Engels, bu çeşit fikirlerin ekonomik anlamda yanıltıcı olsalar da, dünya tarihinin perspektifleri açısından hakikati kapsadıklarını belirtmiştir. Deneyim, gerici toplumsal fikirlerin de oldukça önemli bir rol oynayabildiklerini ve toplumun yaşamına güçlü bir olumsuz etki yapabildiklerini göstermiştir.

Fikirler, toplumun gelişiminl kendi başlarına değil, ancak insanların faaliyetleri yoluyla etkilerler. «*Fikirler,* hiçbir zaman eski dünya sisteminin ötesine götüremezler... Fikirler *hiçbir şeyi gerçekleştiremez.* Fikirleri gerçekleştirmek için, belli bir pratik güç gösteren insanlar gereklidir.» (31)

Uzlaşmaz çelişkili sınıflara bölündüğünden bu yana toplumların tarihi, aynı zamanda ilerici fikirler ile gerici fikirler arasındaki savaşımların tarihidir. Bu savaşım, her zaman, özellikle eski toplumun temellerinin çökmekte ve yeni toplumsal güçlerin, ilerici sınıfların tarih sahnesine çıkmakta oldukları dönüm noktalarında keskinleşmiştir. Demokrasi ve sosyalizm güçlerinin emperyalizm güçlerine karşı savaşım yürüttükleri çağımızda ideolojik savaşım daha önce benzeri görülmedik bir yoğunluk kazanmıştır.

Burjuvazinin ve onun ideologlarının günümüzdeki amacı, işçi sınıfının devrimci hareketine ve onun ideolojisine -Marksçılık-Leninciliğe- karşı bir savaş yürütmektir. Faşizmin yenilgiye uğratılmasından beri kapitalist dünya, komünizm güçlerine karşı sözde «özgürlük», «demokrasi» ve «hümanizm» belgileri altında saldırısını sürdürmekte; öte yandan bazı koşullarda (geniş yığınlar gerçek özgürlüğü yaşama geçirmeye hazır olduklarını ilan ettiklerinde), emekçilerin en temel haklarını bile ayaklar altına alan gerici militarist kliklerin doğrudan erkinin kurulmasına, polis terörü uygulamasına yönelebilmektedirler.

Burjuva ideologları, kapitalizmin artık kapitalizm olmaktan çıktığını kanıtlamaya ve onun için «halk kapitalizmi», «kollektif kapitalizm», «refah devleti», «olgun toplum», «sanayi toplumu», «sanayi-ötesi toplum» gibi itibar ve kabul edilebilir adlar bulmaya çalışmaktadırlar.

Çoğunlukla mantıktan çok duygulara dayanan, halkı etkilemenin sinsice farklılaştırılmış yöntemleri, bu etkileme süresinin akışı içinde devreye sokulur. Yığınların ideolojik bakımdan beyinlerinin yıkanmasına yönelik dev aygıt, özellikle de iletişim araçları (basın, radyo, sinema, televizyon) belli bir ülkedeki ve ülke dışındaki insanların kafalarına yöneltilmiştir. Tüm bu araçlar, belli bir toplumsal bilincin yaratılmasına, yığınların standart davranış modellerine, görüşlere ve gerek tekeller gerekse devlet erkinin çıkarına bir uslamlamaya yöneltilmesine hizmet ederler ve kolaylıkla güdülebilecek bir kişi tipini yaratmaya çalışırlar.

(31) K.Marks - F.Engels, The Holy Family, s.160

Çağdaş kapitalizmin sözcülerinin ağızlarında geveledikleri sözde «yığın» kültürü, gerçekte hiçbir şekilde yığınların kültürel düzeylerinin yükseltilmesi arzusunun bir göstergesi değildir. «Yığın» kültürü, halkın yaratıcı faaliyetleriyle, ya da gerçekten profesyonel sanatla karıştırılmamalıdır. Bu, büyük ölçüde, ticari bakımdan kâr getiren zıvanadan çıkmış bir eğlence anlayışını temsil etmekte olup, yığınların dikkatini toplumsal yaşamın gerçek sorunlarından uzaklaştırmanın bir aracıdır.

Ne var ki çağdaş tekelci kapitalizmin büyük ölçekli ideolojik etkisinel karşın, kapitalist ülkelerdeki emekçi yığınlar, kapitalist toplumsal sistemin haklılığından ve onun «değerlerinden» her geçen gün daha fazla kuşku duymakta olup, bu sisteme karşı protesto duygusu büyümekte ve bu da kendisini yığınların artan aktifliğinde dile getirmektedir.

Böylesi bir durumda, bilimsel Marksçı-Leninci dünya görüşüne ve emekçilerin tümü arasında sosyalist bilincin yaygınlaşmasına olan gereksinim çok büyük ölçüde artmaktadır. Bugün, burjuva ideolojisi ile sosyalist ideoloji arasındaki savaşım sorunu dünya çapında bir önem kazanmıştır. Bu savaşım, insanların yüreklerini ve beyinlerini kazanma savaşımıdır; bu savaşım tarihin nasıl bir yol izlemesini gerektiğine karar verme savaşımıdır.

Burjuvazinin, sosyalist ülkelere ve dünya komünist hareketine karşı yürüttüğü ideolojik savaşımın temel içeriği, en kaba ve ilkel biçiminden en sinsi ve gelişmiş biçimine kadar çeşitli biçimler alan anti-komünizm ve anti-Sovyetizmdir. «İdeolojiden arındırma», karşıt ideolojilerin barış içinde yan yana yaşaması, «yakınlaşma» gibi tüm teoriler bu savaşım içinde ortaya çıkmışlardır. Emperyalist burjuvazi, revizyonizme, onun sağcı ve «solcu» tüm biçimlerine, milliyetçiliğe, sosyalist topluluğu ve dünya komünist hareketini içinden çökertme çabalarına bel bağlamaktadır. Günümüzde, burjuva dünyasında, --anarşizmle bir blok oluşturan ve çığırtkan sahte-devrimci belgiler altında hareket eden-- çok önceleri teşhir edilmiş bulunan küçük-burjuva Troçkist fikirlerin ve «yeni sol» denilen görüşlerin hortlatılmak istenmesine tanık oluyoruz. Maoculuk ile sosyalizme ve Marksçılık-Leninciliğe düşman çok çeşitli ideolojik ve politik eğilimler arasında nesnel bir bağ vardır. Günümüzün karmaşık ideolojik ortamı içinde, Marksçılık-Leninciliğin duruluğu ve onu yaratıcı bir şekilde daha da geliştirme savaşımı yürütmenin gerekliliği özel bir önem kazanmıştır.

Fikirler arasındaki savaşım, sınıf savaşımının biçimlerinden biridir. Bu savaşım içinde sosyalizm dünyasının ilkeleri ve değerleri ile burjuva dünyasının ilkeleri ve değerleri karşı karşıya gelir. Böylelikle, özel mülkiyet ilkesi karşısında toplumsal mülkiyet ve toplumsal zenginlik ilkesi; bireycilik ve bencillik ilkesi karşısında dayanışma ve kollektivizm ilkesi; miliyetçilik ve şovenizm ilkesi karşısında enternasyonalizm ve sosyalist yurtseverlik ilkesi; bireyin beyninin yıkanması ve kişiliğin yitirilmesi ilkesinin karşısında bireyin çok yönlü gelişimi ilkesi yer alır. Başka bir deyişle, sosyalist toplumun ve onun ideolojisinin gerçek hümanizmi ile kapitalizmin ve onun ideolojisinin insanlık-dışı ve insan-düşmanı mahiyeti karşı karşıya gelmektedir.

Komünist partileri, teorik faaliyete dünya işçi sınıfının ve tüm ilerici insanlığın evrensel bir görevi gözüyle bakmaktadırlar. Bu partiler, teoriyle devrimci pratik, yani sosyalizm ve komünizm kuruculuğunun güncel sorunlarının çözümü arasında yakın bir bağ kurma gereksinimini vurgulamaktadırlar. Yeni sorunlara yeni bir yaklaşımla yönelme, yani Marksçı-Leninci teoriyi yaratıcı bir şekilde geliştirme yeteneği, komünizm kuruculuğuna ilişkin teoriyi ve pratiği hedef alan burjuva ve revizyonist saldırıların eleştirilmesini alabildiğine ikna edici ve etkili bir hale getirmektedir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

BİLİM-BİLİMİN TOPLUM YAŞAMINDAKİ YERİ VE ROLÜ

Geçen bölümde, toplumsal bilincin yapısını ve biçimlerini inceledik, şimdi --toplumun maddi ve manevi tüm yaşamıyla sıkı bir bağıntı içinde bulunan ve toplumun geişiminde giderek daha da artan bir rol oynayan-- özgül bir toplumsal fenomeni, bilimi ele alacağız.

1. TOPLUMSAL YAŞAMIN ÖZGÜL BİR FENOMENİ OLARAK BİLİM

Bilim, ancak toplum belli bir olgunluk aşamasına ulaştığında ortaya çıkabilir ve bilimin içinde bulunduğu durum toplumsal ilerlemenin temel göstergelerinden biridir. Günümüzde bilimin toplumun gelişiminde oynadığı rol öylesine büyümüştür ki, 20. yüzyıl çoğu zaman «bilimler yüzyılı» olarak adlandırılmaktadır. Elbette bu derinlemesine bir tanım değildir. Doğa bilimleri olmaksızın günümüz bilimsel-teknik devriminin gerçekleşmesi olanağının bulunmadığı Marksçı-Leninci toplumbilimi olmaksızın, kapitalizmden sosyalizme doğru devrimci yoldan dönüşümün olanaksız olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 20. yüzyılın «bilim yüzyılı» olduğu şeklindeki tanım belli bir haklılık kazanır.

Peki, öyleyse bilim nedir? Bu sorunun tek bir yanıtı yoktur; çünkü bilim hem zihinsel hem de maddi etkenleri birleştiren çok yanlı bir toplumsal fenomendir. Yine de, bilimin dünyaya ilişkin bir bilgi sistemi şeklindeki alışılagelmiş tanımı bize bir çıkış noktası sağlamaktadır.

Bilimsel bilgi de dahil olmak üzere tüm bilgilere doğanın ve toplumsal varlığın yansıları gözüyle bakmamız gerekir. Doğadaki ve toplumsal yaşamdaki istisnasız tüm süreçler bilimsel araştırmanın inceleme konusunu oluşturur. İşte bu, bilimi, politik ya da hukuksal bilinç, ya da ahlak gibi yalnızca toplumsal ilişkileri yansıtan toplumsal bilinç biçimlerinden ayırt eden şeydir.

Bilim ile din arasındaki karşılıklı ilişki diğer toplumsal bilinç biçimlerine oranla farklı bir yapıya sahiptir. Bunlar esas itibariyle birbirine karşıt fenomenlerdir. Bir bütün olarak ele alınırsa bilim, doğanın ve toplumun doğru ve aslına uygun bir yansısını sunar; din ise gerçeğin yanlış ve çarpıtılmış bir yansısını verir. Bilimin gelişim süreci içinde ortaya çıkan hatalı varsayımlar ve teoriler bu sorunun özünü değiştirmez; çünkü bilimdeki hatalar, ya gerici ideolojinin baskısının bir sonucu ya da hakikatın araştırılması sırasında doğan birer yan üründür. Bilim, insan mantığının ulaştığı en yüksek aşama, onun gücünün ve etkinliğinin somutlaşması iken, din mantığa düşmandır.

Din, bilimden önce, insanın, son derece düşük bir pratik başarı düzeyinde, tümüyle doğa güçleri ve toplumsal güçlerin egemenliği altında, onları kavrayabilmekten ve iradesine tabi kılabilmekten aciz olduğu bir sırada ortaya çıkmıştır. Öte yandan, bilimin doğuşu insanın artan pratik gücünün doğrudan bir sonucudur. Bilimin gelişimiyle insanın doğanın ve toplumun kendiliğinden güçleri üzerindeki egemenliğinin artması birbiriyle karşılıklı bağıntı içindedir.

Engels'in belirttiği gibi: «...İnsan zekâsının ne kadar arttığı, onun doğayı değişime uğratmayı ne kadar öğrendiğiyle ölçülür.» (1) O halde bilim ile din arasındaki karşıtlığı göz önünde bulundurarak, bilimi, *ona kaynaklık eden ve onun sınanma aracı olan pratiği genelleştiren, nesnel bakımdan doğru bilgilerin oluşturduğu bir sistem* olarak tanımlayabiliriz. Ancak daha da ileri gitmek için, bilim ile olağan günlük bilgi arasındaki ve bilim ile sanat arasındaki ayırımı da akılda tutmak gerekir.

Doğrudan doğruya pratikten edinilen günlük, ampirik düzeydeki bilgi, bilim olmaksızın ve ondan ayrı da varolabilir. Örneğin, ilkçağda insanlar gündüzün düzenli bir şekilde geceyi izlediğinin, demirin tahtadan daha ağır olduğunun vb. farkındaydılar. Günümüzde, bile, ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerde küçük üretimde bulunan köylüler ya da zanaatkârlar, kuşaktan kuşağa aktarılan ampirik düzeydeki bilgiden yararlanmaktadırlar. Öylesi bilgi, günlük yaşamda da önemli bir rol oynar. Örneğin bir anne çocuğu titremeye başladığında onun hasta olduğunu anlar.

Bilimi böylesi bilim-öncesi ampirik düzeydeki bilgiden ayıran şey, bilimin yalnızca nesnelerin tek tek yanlarına ve onlar arasındaki dış bağıntılara ilişkin bilgi sağlamakla kalmayıp, her şeyden önce doğanın ve toplumun tabi olduğu *yasaları* dile getirmesidir. Gerçekten de demirin tahtadan daha ağır olduğuna ilişkin bilgi bilim olmaksızın da edinilebilir; ne var ki özgül ağırlık kavramı, demirin tahtaya göre daha büyük bir özgül ağırlığa sahip olmasının nedeni fiziği ve kimyayı ilgilendiren bir sorundur. Yine gündüzün geceyi izlemesi gerçeği, bilincimizde ampirik gözlem yoluyla yer etmiştir; ne var ki, yıl boyunca gündüzün ve gecenin birbirini izlemesinin ve günlerin dönem dönem uzayarak kısalmasının nedenlerini astronomi bilimi olmaksızın hiçbir zaman açıklayamazdık. Hastalığın bir belirtisi olarak ateş, bilimin yardımı olmaksızın da anlaşılabilir; ancak doğru bir teşhis ve tedavi, olsa olsa biyolojiye ve kimyaya dayalı tıp bilimi sayesinde gerçekleştirilebilir.

Bilim gibi sanat da toplumsal yaşamın fenomenleri açısından bilgi edinmeye ilişkin bir rol oynar. Realist sanat, bilim gibi bizlere derinden derine oluşan toplumsal süreçlere ve belli bir sınıfın psikolojisine ilişkin bilgiler verebilir. Ancak, genel olanı her zaman bireysel olan, somut olan yoluyla dile getiren sanattan farklı olarak bilim, genel olanı kavramlar ve kategoriler aracılığıyla, soyut mantık biçimi altında sunar.

Özcesi, bilimin özgül mahiyetini şöyle tanımlayabiliriz: *Bilim, pratik konusunda, nesnel gerçekteki tüm fenomenleri kapsayabilen en yüksek düzeyde bir genelleme olup, fenomenlerin ve süreçlerin özüne, doğa ve toplum yasalarına ilişkin doğru bilgiyi soyut, mantıksal bir biçim altında sunar.*

(1) F.Engels, **Dialectics of Nature**, s.231

Yapısı son derece karmaşık olmasına karşın bilim, etkileşim halindeki üç temel bütünleyici parçaya indirgenebilir.

Birincisi, bilim, yalnızca analiz ve genelleştirme amacıyla olağan bilinçten devralınan bilgilerin yanı sıra, deneyler ve gözlemler yoluyla edinilmiş bilgileri de kapsayan *ampirik bilgi*'lerden oluşur. Doğa bilimindeki yeni teori alanları, çoğunlukla mevcut teorilerin çerçevesine «uymayan» ve bir süre için yeterli bir teorik açıklama getirilemeyen yeni gerçeklerin deneylerle keşfedilmesi tarafından açılır. Geçen yüzyılın sonlarında radyoaktivitenin keşfedilmesi böylesi bir durumdu. Radyoaktivitenin kimyasal elementlerin dönüşüme uğraması olduğunun açıklanabilmesi için yirmi yılın geçmesi gerekmişti. 1960'larda keşfedilen ve «pulsar» (*) olarak bilinen uzaydaki güçlü radyasyon kaynaklarının mahiyeti, zamanla fizikçiler ve astronomi uzmanları için bir sır olmaktan çıkacaktır. O halde, yeni olgular teorinin gelişimini teşvik etmektedirler.

İkincisi, bilim, bir *teorik bilgi* alanıdır. Olguları bütünlüğü içinde açıklamak, ampirik düzeyde kavranabilir malzemenin içinde yasaların işleyişini keşfetmek ve bu yasaları biraraya getirerek birleşik bir sistem haline sokmak teorinin görevidir. Bilimin her alanında olguların biriktirilmesi süreci, eninde sonunda bir bilgi sistemi olarak bir teorinin yearatılmasına yol açar. Bu, sözü edilen bilgi alanının, sözcüğün gerçek anlamıyla bir bilim haline gelmekte oluşunun güvenilir bir belirtisidir. Mekanik, 17. yüzyılın sonunda cisimlerin temel hareket yasalarını bulan ve onları bir sistem haline getiren Newton sayesinde bir bilim haline gelmiştir. Geçen yüzyılın ikinci yarısında ısı teorisi, enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasasının ve entropi (*) yasasının bulunması sayesinde termodinamik bilim haline gelebilmiştir. Elektrik teorisi, ancak Maxwell tutarlı bir elektromanyetik teorisini ortaya koyduğunda gerçek bir bilim haline gelmiştir. Aynı dönemde Marks'ın ve Engels'in ekonomi-politiği ve sosyolojiyi bir bilim haline dönüştürmedeki büyük başarısına tanık olunmuştur.

Teorik bir sistem olarak bilimin özü, onun, nesnel gerçeğin şu ya da bu alanındaki fenomenler arasındaki nesnel bakımdan zorunlu, asli bağıntıları yansıtan yasalarından oluşur. Bilimin yasaları, ancak onlar arasındaki karşılıklı bağıntıyı bilimsel bilgi sisteminin asli bir parçası olarak ele aldığımızda doğru bir şekilde kavranabilirler. Teorik bilimin diğer parçası, bilimin gelişiminin temeli olan ve pratikte sınama süreci içinde yadsınan ya da düzeltilen, hatalardan arındırılan ve teori haline gelen varsayımlardan oluşur.

Üçüncüsü, bilimin ayrılmaz bir parçası, içlerinde teorinin kendi doğrudan devamını ve doruk noktasını bulduğu *felsefi temeller ve vargılardır.* Bilimsel teori farklı genel geçerlilik derecelerine sahip olabilir ve genel geçerlilik derecesi ne kadar büyürse mevcut teori felsefeye o kadar yakınlaşır. Öyleyse doğa bilimlerindeki en önemli sentezleştirilmiş teorilerin açıkça felsefi bir karakter taşımasına şaşırmamak gerekir. Örneğin, termodinamiğin temelini oluşturan enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasası ve entropi yasası, maddenin ve onun hareketinin ebediliğine ve sonsuzluğuna, onların nitelik ve nicelik bakımdan yok edi-

(*) pulsar: Aralıklı ve düzenli radyo dalgaları yayan gök cismi.
(*) entropi: Termodinamik bir sistemde elde edilemeyen enerji miktarı

lemezliğine ilişkin felsefi sorunlar aydınlatılmasaydı yorumlanamıyacaktı. Rölativite teorisi, zaman, mekan ve madde arasındaki bağıntıyı kurar, kuantum teorisi mikrodüzeydeki evren içindeki sürekllllk ile kesiklilik arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıklar; bunlar yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda felsefi sorunlardır. Burada söylenenler, biyoloji ve astronomi için olduğu gibi ve onlardan daha da fazla toplum bilimlerindeki genelleştlricl teorilerle ilgilidir.

Toplumsal bilimlerde ideolojik etkenler, olguların yorumlanmasında, yani teorik düzeyde bir rol oynarlar. Oysa doğa bilimlerinde bunlar çoğunlukla teorilerin felsefi bakımdan yorumlanması düzeyinde işlev görürler. Bu nedenle, çağdaş burjuva felsefesi ve sosyolojisi için karakteristik olan bilim ile ideolojinin mutlak bir biçimde karşı karşıya getirilmesinin hiç bir dayanağı yoktur. Yine de burjuva ideologları, bilimin «ideolojiden arındırılması»nın zorunluğuna ilişkin büyük bir gürültü koparırlar. Bunların ana amacı gerçekte toplumsal bilimlerin Marksçılıktan «arındırılması» ve tamamen burjuva ideolojisine tabi kılınmasıdır.

Gerek pozitivizm gerekse dinsel felsefe, farklı konumlardan hareket etmekle birlikte, doğa bilimlerinin tamamen ideolojiden arındırılması üzerinde ısrarla dururlar. Viyana'da 1968'in Eylül ayında yapılan 14. Uluslararası Felsefe Kongresi'nde «felsefe ve doğa bilimleri» sorunu üzerinde tartışma yapılırken, yeni -pozitivist A. J. Ayer ve yeni-Tomacı Joseph Meurers, yaptıkları konuşmalarda doğa bilimcilerinin «yalnızca nicelikleri ölçebileceğini söylemişlerdi. Ayer açısından bu genel olarak bilgi edinmenin sonuydu; Meurers açısından ise doğa fenomenlerinin özü ancak felsefe ve din sayesinde bilinebilirdi bu yüzden de doğa bilimi felsefeden «bağımsız kılınabilirdi» ve «kılınmalıydı». Bu şekilde iki filozof da doğa bilimlerini yoksullaştırmakta ve alanını daraltmaktaydılar. Gerçekte bilim, fenomenlerin ve süreçlerin özüne gitgide daha da derinlemesine nüfuz etmekte ve dünyanın daha da geniş bir tablosunu kapsamaktadır. Bu nedenle bilimin felsefi içeriği durmaksızın zenginleşmektedir.

Bilim, toplumun manevi ve zihinsel yaşamının bir fenomeni olmasının yanı sıra, toplumun maddi yaşam alanını da kapsamı içine alır. Bilim insanın *hem teorik hem de pratik* faaliyetinin özel bir alanıdır. Bilimsel gelişimin ilk aşamalarında bilim adamları doğayı temaşa etmekle kalmayıp aynı zamanda pratik faaliyetlerde bulunmuşlar; aletler icat etmişler, gözlemler yapmışlar, deneyler gerçekleştirmişler, böylellkle de bilim için yeni olguları bıraraya getirmişlerdir. İlk çağda Yunanlılar tarafından icat edilen ve güneş saati adı verilen astronomi aletini ele alın. Bu alet yatay bir düzlem üzerinde dikey bir kutuptan oluşuyor ve yalnızca yatay eksen üzerinde güneşin yüksekliğini değil aynı zamanda coğrafi enlemin belirlenmesinde kullanılıyordu. Günümüzde çeşitli aletler kullanılarak yapılan gözlemler özellikle deney gibi bilimsel pratik biçimleri hızla gelişmektedir. Bu gün sağlam deneysel bir temele dayanmayan tek bir bilim yoktur. Bilimin çeşitli dallarında bu deneysel temel, dev harcamalar gerektirmekte olup, teknik bakımdan herhangi bir üretim dalından daha karmaşıktır. Dev proton, sinkron, sinkrotonluları, uzay gemileri ve roketler, mikro ölçekteki zamanı ve mekanı ölçmemizi sağlayan son derece duyarlı aletler ve pek çok diğerleri tümüyle modern bilimin deneysel temelini oluştururlar. Bu donatımın yaratılması

ve denetimi, pratik faaliyetin çok önemli bir yanıdır. Bilimin pek çok dalında teori ile pratik arasındaki bölümde bilim adamlarının işbölümü yapmalarını gerektirmiştir. Örneğin, teorik fizikçilerin kendilerini tamamen deneysel verilerin genelleştirilmesine ve teorinin geliştirilmesine adamalarına karşılık deneysel fizikçiler deneyler yaparlar, aletleri denetlerler ve toplanan verilerin ilk genelleştirilmesini sağlarlar.

Bilim alanındaki pratik faaliyetin ana ayırt edici özelliği, onun bilgi toplama ve teoriyi geliştirme çalışmasına tabi olmasıdır. Maddi etkenler ile zihinsel etkenler, yalnızca bilimde değil, insan çabasının her alanında birbirine sarmaşmıştır ve bu etkenler arasındaki etkieşimin diyalektiği hangi birimi ele alırsak alalım göz önünde bulundurulmalıdır. Maddi üretimin ve çalışmanın zihinsel öğe olmaksızın varolamaması gibi, hiçbir toplumsal bilinç biçimi de maddi öğe olmaksızın varolamaz. Bu, özellikle pratik faaliyetin deney, gözlem gibi bir dizi özel biçimini gerektiren ve çoğunlukla «pratik bilim» olarak tanımlanan bilim için doğrudur. Ancak «pratik bilim»in varoluşunu, bilime öncelikle *toplumun zihinsel yaşamının bir fenomeni, toplumsal bilincin özel bir biçimi* gözüyle bakan anlayışa bir karşı tez olarak düşünmemek gerekir.

2. *BİLİMİN GELİŞİMİNİN TARİHSEL YASALARI. DOĞA BİLİMLERİ VE TOPLUM BİLİMLERİ*

Bilimin tarihsel gelişim süreci boyunca niceliksel bilgi birikiminin yanı sıra derin niteliksel dönüşümler de ortaya çıkmıştır; bilimin toplumsal yaşamda oynadığı rol temelinden değişikliğe uğramıştır.

İlkel toplumda bilimsel bilgi ancak nüve halinde vardı. Bilimsel gelişme zihinsel çalışmanın bedensel çalışmadan ayrılmasını, --bilgilerin kaydedilmesini, korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını olanaklı kılan-- yazılı dilin ortaya çıkmasını gerektirdi. Ortaya çıktığı andan itibaren bilimin toplumsal yaşamdaki rolü de adım adım arttı. Toplumun tarihsel gelişiminin bu yanı, olsa olsa bilim ile pratik arasındaki bağlamlılık göz önünde bulundurularak kavranabilir.

Daha *ilk aşama*'dan itibaren bilim, pratik taleplere, özellikle üretimle ilgili taleplere yanıt vermiştir. Astronomiyi, matematiği ve mekaniği doğuran şey, sulamacılık, denizcilik ve piramitler, tapınaklar gibi kamuya ait büyük yapıların çalışmalarının gereksinimleriydi. Engels şöyle yazıyor: «En başından itibaren bilimlerin kökeni ve gelişimi üretim tarafından belirlenmekteydi.» (2) İlkçağ Akdeniz dünyasında ve diğer kapitalizm-öncesi toplumlarda bilim henüz emekleme çağındaydı; gelişimi ve toplumsal önemi çok yavaş ilerliyordu ve zaman zaman yüzyıllar boyunca duraklıyordu. Nitekim erken ortaçağ Batı Avrupası'nda ilkçağdaki bilimsel buluşların çoğu unutulmuşa benziyordu.

Bilimin bu göreceli olarak yavaş gelişimi, üretimin gerilliğine, yani tarım, hayvan yetiştirme, zanaatçılık ve konut yapımı alanlarındaki temel üretim süreç-

(2) **F.Engels, Dialectics of Nature, s.184**

lerinin ilkel el aletlerlyle ve kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel ampirik düzeydeki bilgiler temelinde gerçekleştirilmesine bağlıydı. Her ne kadar aritmetikten ticarette ve vergi toplanmasında yararlanılmışsa da, ilkel toplumun yönetiminde bilimden pek pazla yararlanılmamıştır; örf ve adete dayalı hukukun yazılı hale getirilmesiyle birlikte ortaya çıkan hukuk bilimi Roma'da yüksek bir gelişme düzeyine ulaşmıştır ve ilkçağdaki politik ve felsefi yapıtlar, toplumun yönlendirilmesinde önemli bir araç, çeşitli toplumsal güçler arasındaki politik savaşımda bir silah olmuştur.

Bilimin tarihinde *ikinci aşama,* 15. yüzyılın sonunda, Avrupa'da deneye dayalı modern bilimin oluşmasıyla ve bununla aynı zamanda gerek toplumsal ve politik bilimlerde gerekse felsefede baş döndürücü bir büyümenin ortaya çıkmasıyla başlar. Bu ani değişimin temel nedeni, feodalizmin bağrında yeni, burjuva toplumsal ilişkilerin doğmasıydı. Engels şöyle yazıyor: «Ortaçağın karanlıkları sona erdikten sonra, bilimlerin birdenbire, mucizevi bir hızla gelişen akıl almaz bir güçle yeniden doğuşunu, bu mucizeyi yine üretime borçluyuz.» (3) Engels, bu zamanı, bilimin, «hareket noktasından (zaman içinde) katettiği uzaklığı, deyim yerindeyse misli kadar güç kazanmış olan» (4) ivmeli gelişiminin başlangıç noktası olarak değerlendirdi.

Bilimin toplumsal yaşamda oynadığı rolün artması ile onun dev ilerlemesi çakışmaktadır. Bilim ile üretim arasındaki etkileşime gelince de bu etkileşim de üretim kuşkuya yer bırakmayacak şekilde belirleyici rol oynar. Bilimsel bilgideki 16., 17., 18. yüzyıllarda özellikle mekanikteki ve matematikteki büyüme, doğrudan doğruya üretimi, denizciliği ve ticareti geliştirme gereksinimleriyle bağıntılı olup 18. yüzyılda İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Makinalı üretime geçişte bilime yeni bir teknik temel hazırlamış ve onun daha da gelişmesi için güçlü bir uyarıcı olmuştur.

Doğa yasalarının bilinçli bir şekilde uygulanması olmaksızın makinaya dayalı büyük ölçekli sanayi olanaksızdır. Buhar makinasının ve daha sonra akaryakıtlı motorun icat edilmesi, ısı teorisinin gelişimini ve uygulanmasını gerektiriyordu; gerek dokuma tezgahının, torna tezgahlarının ve diğer makinaların gerekse modern taşımacılık araçlarının gelişimi için mekaniğin gelişimi ve uygulanması gerekliydi; elektrikli jeneratörlerin ve motorların icat edilmesi, elektrik teorisinin gelişimine bağlıydı. Metalurjinin, cam imalatının ve gıda sanayiinin gereksinimleri kimyanın doğmasına yol açıyor; milyonlarca ton kömürün, maden cevherinin ve inşaat malzemesinin çıkarılmasını sağlayan madencilik sanayiinin gereksinimleri jeolojiyi yaratıyordu. Sonuç olarak, botanik ve zooloji, anatomi ve fizyoloji, yani biyoloji alanına giren bilim dallarının gelişimi olmaksızın ne tarımsal üretim, ne de tıp gelişebilirdi. Nitekim Darwinci teori, doğuşunu, yalnızca canlı organizmaların ve onların kazılarda bulunmuş kalıntılarının gözlemlenmesine değil, bunun yanı sıra tarımdaki yapay ayıklama pratiğine borçludur.

O halde, 19. yüzyılda doğa bilimlerinde görülen büyümeyi de özellikle burjuva toplumunun üretim güçlerinin gelişiminin bir sonucu olarak yorumlayabili-

(3) **F.Engels, Dialectics of Nature, s.184 - 185**
(4) **A.G.E., s.22 - 23**

riz. Marks, bilimin tarihini özetleyerek, şunu belirtir: «Daha önceki çağlarda *bilim etkeni* konusunda en küçük bir anlayış yokken, kapitalist üretim ile birlikte bu etken ilk kez bilinçli bir şekilde geliştirildi, uygulandı ve [yeni] bir ölçekte yaratıldı.» (5)

Kapitalizmin yükselme dönemi, burjuvazinin feodalizme karşı sınıf savaşımının akışı içinde gelişen toplum bilimlerinin büyümesine de tanık olmuştur. Ortaçağda ortaya çıkan köylü ayaklanmaları ve hatta batı Avrupa'daki ilk burjuva devrimleri kendi özlemleri için gereken ideolojik temelleri dinde aramak zorunda kalmışlarken, Fransız burjuva devrimindeki yığın hareketinin, 18. yüzyıldaki aydınlanma çağının sosyo-politik ve felsefi fikirlerine dayanması, sosyo-politik düşüncenin ilerlemesini dile getiren bir örnektir.

19. yüzyılda, Marksçılığın bilimsel sosyalizme ilişkin teorisinin işçi sınıfının devrimci hareketinin en yüksek derecede genelleştirilmesi olarak yaratılması, toplum bilimlerinin gelişiminde gerçek bir devrimi işaret eder. Maddeci tarih anlayışının ortaya çıkarılması, gerek toplum bilimlerinin gerekse beşeri bilimlerin daha da ilerlemesi için gerekli temelle donatılmasını sağlamıştır. Marksçılığın kurucuları, felsefenin, sosyolojinin ve ekonomi-politiğin gelişiminde nitelikçe bir sıçramayı gerçekleştirirler; ne var ki toplum bilimlerinin dönüşüme uğratılmasını sağlayacak olan Marksçı yöntemin yaratıcı bir şekilde uygulamaya konulması, bütünü itibariyle henüz yeni başlamıştı.

Bilimin gelişimindeki *üçüncü aşama* ve onun toplum yaşamında oynadığı rolün dönüşüme uğraması, 20. yüzyılda başlar. Bu aşamada yalnızca bilimsel ilerlemenin daha da ivme kazanmasına değil, bilim ile pratik arasındaki ilişkide özlü bir değişime de tanık oluyoruz. Bugün, bilimin gelişimi pratiğin devrimci tarzda dönüşüme uğratılması için, yeni üretim daalarının yaratılması için bir hareket noktası haline gelmektedir.

Bilimin toplumsal rolünün artması, toplumun gelişiminin önemli bir yasasıdır. Bunun yanı sıra, bilimsel gelişim kendine özgü bir iç mantığa, kendine özgü asli yasalara sahiptir.

Bilim, ilk önce bölünmez bir bütün olarak ortaya çıkmıştı. Örneğin, Yunanistan'da felsefeye ayrılmaz bir şekilde bağlıydı. Fakat, daha o zaman bile, bilimsel bilgideki *farklılaşma* süreci işlemeye başlamıştı. Bu tek ve bölünmez bilim, doğa bilimleri, toplum bilimleri, matematik ve felsefe halinde dallanmaya başladı. Matematik, bilimlerin oluşturduğu sistem içinde özel bir yere sahipti; doğa bilimlerine, toplum bilimlerine olduğundan daha sıkı bağlıydı ve ona çoğu zaman doğa bilimlerinden biri gözüyle bakılıyordu. Matematiğe nasıl doğa bilimlerine daha yakın gözüyle bakılıyorsa, öte yandan felsefe de toplum bilimcileriyle ele alınabilir. İki temel bilim grubu -*doğa bilimleri ve toplum bilimleri*- birtakım ortak özelliklere sahiptir; ama toplumsal yaşamda oldukça farklı roller oynarlar. Bilimsel bilginin her geçen gün daha fazla uygulamaya konulması, *uygulamalı bilimleri* yaratmıştır. Bunlar, özellikle fiziğin ve kimyanın yasalarının teknik araçlardaki işleyişini inceleyen teknik bilimlerdir. Teknik bilimlerin korkunç geliş-

(5) **Kommunist'in 7. sayısındaki (The Written Heritage of K. Marx» adlı makaleden aktarılmıştır. s.23, 1958**

mi 19. yüzyılın sonlarına doğru başlar; bunlar hem üretimdeki hem de savaş sanayiindeki tekniğin ilerlemesinde doğrudan rol oynayan itici güçlerdir. Bunun yanı sıra, bunlar, çiftçilikle ve hastalıkların tedavisinde etkili olan canlı doğa yasalarının işleyişini ve kullanımını inceleyen tarımsal ve tıbbi bilimleri de kapsarlar. Tüm bu bilimler, doğrudan doğruya doğa bilimleriyle bağıntılıdır.

Doğa bilimlerinin ve teknik bilimlerin temel işlevi doğaya ve insan yapısı makinalara ilişkin bilgi sağlamak suretiyle topluma yardım etmek ve yeni teknik araçların yaratılmasına yardımcı olmaktır. Toplumdaki çeşitli sınıflar, üretimden, ve üretimin gelişmesinden çıkar sağladıklarından, doğa bilimlerinin ve teknik sistemlerin yasalarını aynı tarzda kullanırlar. O halde, buradan çıkaracağımız, sonuç, bu bilimlerin (doğa bilimlerinin ve teknik bilimlerin) temel içeriği sınıfsal bir karakter taşımaz ve sınıf savaşımı doğa bilimlerine damgasını ancak felsefi sorunlar işin içine girdiğinde vurur.

Toplum bilimleri için durum oldukça farklıdır. Bunların inceleme konusu doğrudan doğruya farklı sınıfların çıkarlarını etkiler ve temel içerikleri bu yüzden sınıfsal bir karakter taşır. Örneğin burjuvazi ile işçi sınıfı, kapitalist kârın mahiyeti, devletin asli mahiyeti gibi sorunlarda aynı bakış açısına sahip olamazlar. O halde, toplum bilimlerinde her bilimde rastlanan görüşler arası çatışmalar, sınıf savaşımını da kapsamaktadır. Toplum bilimlerinin gelişimi, doğrudan doğruya üretim güçlerinin büyümesine değil, üretim ilişkilerinin gelişimine ve böylelikle toplumsal ilişkilerin oluşturduğu sistemin tümüne, toplumun yönetimine bağlıdır; bu nedenle, sınıf çıkarları bu bilimleri üzerine oldukça büyük bir etki yaparlar.

Son on yıllarda bilimlerdeki farklılaşma süreci oldukça hızlanmıştır. Fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, astronomi gibi temel doğa bilimleri yavaş yavaş sayıları gitgide artan tek tek uzmanlaşmış bilim dallarının oluşturduğu karmaşalar haline gelmektedir. Bunun yanı sıra, biyokimya, jeofizik, biyofizik, jeokimya, fiziksel kimya gibi önemleri gitgide artan bilgi alanlarının ortaya çıkışıyla temel doğa bilimlerinin eski sınırlarının aşıldığına tanık oluyoruz. Benzer bir sürece toplum bilimlerinde de rastlanmaktadır.

Öte yandan başka bir eğilim de -bilimsel bilginin *bütünleşmesi* eğilimi- de varlığını sürdürmektedir. Doğa bilimlerinde bu, hem matematiğin hem de gerek onun gerekse teorik fiziğin kullandığı yöntemlerin büyüyen rolünde dile gelmektedir. Toplum bilimlerinde aynı eğilim, ifadesini --karakteri itibariyle istisnasız tüm toplum bilimlerinin sentezi olan-- Marksçı teorinin bu bilimlerin tümünü durmaksızın fethetmesinde ve bunun yanı sıra matematiksel töntemlerin toplum bilimlerine nüfuz etmesinde bulmaktadır. Sentezleşme yönündeki eğilim, gerek doğa gerekse toplum bilimlerinin temel dalları da dahil olmak üzere, bilimlerin bütünleşme eğilimi bugün giderek büyük bir güç kazanmaktadır. Kuşkusuz bu eğilim başlangıca, ilkçağın bölünmemiş bilimine geri gidişe değil tüm bilimler arasındaki yeni diyalektik bütünlüğü, büyüyen bir çeşitlilik içindeki birliğin kuruluşuna işaret etmektedir.

Bilimin artan *göreceli bağımsızlığı* da, onun gelişiminin genel yasalarından biri sayılabilir. Biriktirilmiş bilgilerin tümü ne kadar fazla olursa, yeni sorunlara el atmadaki «baskıları» da o kadar gözle görülebilir olduğu için, bilimin iç

kaynakları, onun daha da gelişmesi için giderek daha güçlü bir uyarıcı haline gelmektedir. Bilim adamı, kendisinden önce yaratılmış bulunan şeyleri özümlemek durumundadır. Bu, Engels'in deyimiyle «... bilimin her alanında daha önceki kuşakların düşüncesinden bağımsız bir şekilde oluşan ve daha sonraki kuşakların beyinlerinde bağımsız bir gelişim gösteren malzemeye sahip olmak...» (6) anlamına gelir.

Bilgiler bütününün büyümesi, bilim adamları arasında artan bir işbölümünü gerektirdiğinden, bilimin yapısı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu etken de, bilimin bağımsızlığını artırma eğilimindedir; çünkü işin çeşitlenmesi ve çok sayıda alana bölünmesi bağlamında, bilim adamlarının yetiştirilmesini ve gerektiğinde onların yerlerinin doldurulmasını giderek daha da karmaşık bir sorun haline getirmektedir.

Yine de bilimin bağımsızlığı, eskiden olduğu gibi bugün de hâlâ göreceliğini sürdürmektedir. 20. yüzyılda da, bilimin ilerlemesi, son tahlilde pratik, üretimin, hükümetlerin gereksinimleri (emperyalizm hâlâ varlığını sürdürdüğü için) askersel gereksinimler, sınıf savaşımı ve gerek insan sağlığını gerekse doğal çevreyi korumak ve artan nüfusu eğitmek gereksinimi tarafından koşullanmaktadır. Bilimsel faaliyetin alanı ne kadar genişlerse, onun içindeki işbölümü ne kadar derinleşirse, bilimin gelişimin iç mantığının, onun ilerlemesinin iç kaynaklarının önemi de o denli artar.

Bilimin gelişimindeki en önemli iç kaynak, gerek onun çeşitli eğilimleri ya da okulları, gerekse tek tek bilim adamları arasındaki ideolojik savaşımdır. Fikirlerin ve görüşlerin savaşımı bilimi her zaman ilerletmiştir. Bu savaşım ve özgür eleştiri olmaksızın bilim bir dogma haline dönüşür, ya duraklar ya da geriler. Bilimin düzeyi ne kadar yüksek ise, bilimsel sorunların çözümüyle ilgili görüşler arasındaki savaşımın önemi, --bu sorunların son tahlilde pratiğin gerekleri tarafından doğrulanmasına karşın-- o kadar büyür.

Bilimin toplum yaşamındaki artan rolü, bilim adamlarının sayılarının dağ gibi büyümesinde, araştırma harcamalarının artmasında ve bilimsel kuruluşların genişletilmesinde gözle görülür bir şekilde dile gelir.

Yüz yıl önce, dünyada en fazla birkaç bin bilim adamı varken, bugün bu sayı milyonlara varmıştır. Bilim adamlarının sayısı özellikle sosyalist ülkelerde hızla artmaktadır. Devrim öncesi Rusyası'nda onbinden biraz daha çok bilim adamı vardı. Sovyetler Birliği'nde, savaştan önce daha 1941 yılında 98.300 bilim adamı bulunmaktaydı. Bu sayı 1950'ye kadar 162.500'e, 1960'ta 354.200'e ve bugün de yaklaşık olarak 930.000'e varmış bulunmaktadır.

Kuşkusuz, bilimin toplumsal rolü yalnızca bilim adamlarının sayısıyla ölçülmez, daha da önemlisi yalnızca bilim adamlarının ve onların yardımcılarının çalışmalarının finansmanını sağlamayı değil, bunun yanı sıra bilimsel araçların yapılmasında ve donatımın kurulmasında, bilimsel çalışmaların basılıp dağıtılmasında vb. çalışan yüzbinlerce işçinin, teknisyenin ve mühendisin bu çalışmalarının karşılıklarının ödenmesini olanaklı kılan, bilime ayrılmış harcamaların hızla büyümesiyle ölçülür.

(6) K.Marks - F.Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c.3, s.496

Bu harcamalarla ilgili nicel bilgiler bile her şeyi yansıtmaz. Bugün hem üretim alanında, hem de bilim alanında yaygın (ekstansif) gelişmeden yoğun (entansif) gelişmeye doğru bir kayış ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, toplumun bilim alanındaki yatırımlarının etkililiğinin ve bilimsel araştırmanın verimliliğinin nasıl artırılacağına ilişkin sorun önem kazanmaktadır.

Bilimsel gelişim, gerek günümüz gerekse gelecek için o kadar önemlidir ki, bu gelişim hem kapitalist ülkeler arasındaki rekabetin hem de iki farklı toplumsal sistem arasındaki yarışma ve savaşımın ana alanı haline gelmiştir. Bugün ekonomik ve askersel güç, büyük ölçüde bilim alanındaki yatırımlara, bunların etkililik derecesine, bilimsel-teknik devrimin hızına ve onun sonuçlarının üretime hızla uygulanmasına bağlıdır. Bu etkenler, aynı zamanda iki farklı dünya sistemi arasındaki savaşımın seyrini ve sonucunu büyük ölçüde belirlerler. SSCB'de bilimsel araştırmalar için yapılan harcamaların ulusal gelir içindeki payı, ABD'ninkinden fazla olmakla birlikte, Sovyetler Birliği bilim alanındaki yatırımların etkiliğinin daha da artırılması göreviyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Bilim alanındaki yatırımların etkililiği, bilimsel çalışma yapan personelin vasıflarına ve araştırmanın örgütlenmesine bağlıdır. Arastırma kuruluşlarının yapısı ve bu kuruluşlardaki çalışmanın örgütlenmesi kapitalist ve sosyalist ülkelerde büyük farklılık gösterir. Ancak gerek SSCB'de gerekse batıda bugün üç temel bilimsel kuruluş tipi vardır.

Bunlardan birincisi, doğa ve toplum bilimlerinin ana alanlarındaki temel sorunlarla ilgili bilimsel kuruluşlardır. SSCB'de bu çeşit kuruluşların çoğu, ülke bilim adamlarından sayıca az ama yüksek vasıflı bir kesimini istihdam eden (SSCB'nin ve tek tek cumhuriyetlerin) Bilimler Akademileri'ne bağlı araştırma enstitüleridir. Bu bilimsel kuruluşların önemi son on yıllarda büyük bir hızla artmıştır; çünkü doğaya ilişkin yeni yasaların bulunması ile bunların teknik bakımdan uygulanması arasındaki zaman aralığı kısalmakta olup, ülkenin bilimsel, teknik ve askersel potansiyeli her şeyden önce araştırma ve gelistirmenin örgütleniş tarzına bağlı bulunmaktadır. İçinde, çeşitli alanlardaki küçük uzman gruplarının bilimsel-teknik ilerlemenin olanaklarını ve toplumsal sonuçlarını saptamak için işbirliği yaptıkları enstitüler bu örgütler arasında özel bir yere sahiptirler.

İkinci olarak, bilimsel çalışma yapan insan gücünün önemli bir kesimi, özellikle teknik, tıbbi. tarımsal vb. enstitüler ve fabrika arastırma merkezleri ve laboratuvarları olmak üzere yardımcı ya da uygulamalı aratırma enstitüleri adı verilen enstitülerde toplanmıştır. Bu bilim merkezleri ve araştırma grupları teknik ilerlemenin somut sorunlarının çözümüyle doğrudan uğraşmakta ve «saf» doğa bilimiyle üretim arasında bir köprü oluşturmaktadır. Kaptalist ülkelerde, böylesi bilim kuruluşlarının çoğunluğu tekeller tarafından kurulmakta ve denetlenmektedir. SSCB'de ve diğer bazı sosyalist ülkelerde bunlar, gerek sanayi, inşaat, tarım bakanlıklarına ve diğer bakanlıklara gerekse bunların alt bölümlerine bağlıdır. SBKP'nin 24. Kongresinde belirtildiği gibi, bilimsel-teknik ilerlemenin hızlanması, bizzat sanayide araştırma ve geliştirmenin önemli ölçüde yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir. Bu, işletmelerde proje bürolarının ve zengin deneyler yapmaya olanak verecek donatımın kurulmasını ve bilimsel çalışma yapan çok

sayıda personelin sanayiye çekilmesini kapsamaktadır. Araştırma kuruluşlarını üretimde bulunan işletmelere bağlayan büyük sanayi araştırma örgütlerinin yaratılması dikkate değer büyük bir ekonomik etkiye sahiptir.

Doğa yasalarını fabrikaların ve makinaların projelerinin çizilmesinde ve yeni tekniğin yaratılmasında kullanmaya çalışan teknik bilimler gibi uygulamalı bilimler alanında, bilim adamlarının pratik faaliyetleri, maddi ürünlerin ilk tiptekl araştırma enstitülerindekinden daha doğrudan bir şekilde üretilmesini kapsar. Ne var ki, pratiğin ne bilimsel ne de sözcüğün tam anlamıyla üretime değgin olan deneysel üretim olan bu «ara» biçiminde bile ana görev ürünleri üretmek değil, asgari maliyetle büyük çaplı üretime yönelik olan yeni teknolojiyi yetkinleştirmektir.

Üçüncü olarak, çok sayıda bilim adamının toplandığı üniversitelerde ve diğer yüksek okullarda bilimin hem temel, hem de uygulamalı sorunları konusunda yürütülen çalışma, mühendislerin, doktorların, tarım uzmanlarının ve bilim adamlarının yetiştirilmesiyle sıkı sıkıya bağlıdır. SSCB'de yüksek eğitim kuruluşlarının öğretim üyeleri, bilimler akademilerinin araştırma enstitüleriyle, belli alanlarda uzmanlaşmış enstitülerle ve fabrika laboratuvarlarıyla işbirliği halinde çalışırlar, işletmelerde sözleşmeler yaparak, bu sözleşmelerin gereklerini yerine getirirler ve böylelikle öğrencilerinin önemli bir kesimini aktif bilimsel çalışmaya yöneltirler.

Araştırmanın etkililiği, yalnızca gerekil fonun ve personelin elde mevcut bulunmasına değil, aynı zamanda onun nasıl örgütlendiğine de bağlıdır. Planlı ekonomiye sahip sosyalist sistem, bu alanda da, özellikle bilimsel-teknik ilerlemenin ana sorunlarını ele alırken, kapitalizme olan üstünlüklerini göstermiştir. Araştırma alanında Çarlık Rusyası'ndan miras alınan gerilik, görecell olarak kısa bir tarihsel dönem içinde aşılmış ve Sovyet bilimi ve tekniği bugün bir dizi alanda dünyada önde gelen bir yer kazanmıştır.

Ancak bu kesinlikle yeterli değildir. SBKP Merkez Komitesi'nin 24. Kongreye sunduğu raporda vurgulandığı gibi, «doğrudan bir üretim gücü olarak bilimin rolü artarken, tek tek bilimsel başarılar, ne kadar parlak olurlarsa olsunlar artık merkezi bir önem taşımazlar; merkezi önem taşıyan şey bir bütün olarak üretimin yüksek bir bilimsel ve teknik düzeye ulaşmasıdır.» (7) Bu, bilimin örgütlenmesinde, özellikle bilimsel buluşların uygulanmasıyla ve yığınsal üretimde kullanılmasıyla ilgili dallarda görülen eksikliklerin olanaklı olduğu kadar çabuk aşılması gerektiği anlamına gelir. Öte yandan, işletmeler, bilimdekl yeni buluşların uygulanması doğrultusunda sonucu belirleyici bir adım atmalıdırlar; onları en son modelleri üretmeye ve bilimsel-teknik buluşlardan yararlanmaya zorlayacak koşullar yaratılmalıdır. Bilimsel-teknik ilerlemelerin uygulanması, işletmelerin planlarında hakkıyla yansımalıdır. Diğer yandan, araştırma merkezleri üretimle, pratikle olan bağlarına daha büyük bir ilgiyle eğilmelidirler.

Günümüzde, bilim adamlarının ve araştırmalarda çalışan diğer personelin maaş sisteminde iyileştirme yönünde, ekonomik reforma dayalı büyük bir atılım vardır. Bilim kuruluşlarının yeniden örgütlenmesine ilişkin olarak yapılan tar-

(7) **24th Congress of the CPSU**, s.67

tışmalarda, uzun yıllar boyunca belli bir sorun üzerinde çalışma yapan kalıcı bölümlerin, kesimlerin ve laboratuvarların yanı sıra ayrıntılı bir mahiyet ve çözümlenmesi büyük önem taşıyan sorunlar üzerindeki kısa erimli araştırmalar için ekipler oluşturulmasının da olanaklı olabileceğine değinilmektedir. Deneysel temel açısından çoğunlukla yeterli olmayan yüksek öğrenim kuruluşlarında, araştırmaların örgütlenmesi önemli ölçüde iyileştirmeyi gerektirmektedir.

Bu eksikliklerin aşılması Sovyet biliminin, sosyalizmin bilimsel ilerleme için sunduğu üstünlüklerden daha fazla yararlanabilmesini sağlayacaktır. Yalnızca planlı ekonomi sayesinde değil, aynı zamanda yeteneklerin gelişerek bilimle donanmasının önündeki engellerin ortadan kaldırılması, milyonlarca emekçinin araştırma ve geliştirme çalışmalarına daha aktif katılmaları ve bilim ile devrimci dünya görüşünün Marksçı-Leninci felsefeyle birleştirilmesi sayesinde bu üstünlükler gerçekten bitip tükenmez. Bu gün SSCB ve diğer sosyalist ülkeler tarihsel önem taşıyan bir görevle karşı karşıyadır. Bu görev, bilimsel-teknik devrimin başarılarını, sosyalist ekonomi sisteminin üstünlükleriyle organik bir şekilde birleştirmek, ve sosyalizmin bünyesinde barındırdığı bilim ile üretimi uyumlu kılmanın biçimlerini daha geniş bir ölçekte geliştirmek görevidir.

3. *BİLİMSEL-TEKNİK DEVRİM VE İKİ DÜNYA SİSTEMİ ARASINDAKİ YARIŞMA*

Bilimin gelişimindeki bugünkü aşamanın bazı asli özellikleri, yüzyıldan daha fazla bir süre önce Marks'ın yazılarında nüve halinde yer almış ve bilimin toplumun bir üretim gücü haline dönüşeceği şeklinde tanınmış formülle dile getirilmiştir. Marks şöyle yazmıştır: «Doğa, makinalar, lokomotifler, demiryolları, telgraflar, tekstil imalathaneleri vb. inşa etmez. Bütün bunlar insan çalışmasının, yani insanın doğadaki faaliyetinin ürünleridir; doğaya egemen olan insan iradesinin organları haline gelen doğal malzemedir. Bunların tümü, *insan beyninin insan elleri tarafından yaratılan organları,* bilginin maddileştirilmiş gücüdür. Değişmeyen sermayenin gelişimi, genel geçerli toplumsal bilginin ne dereceye kadar... doğrudan üretim gücü haline dönüşmüş olduğunu gösterir...» (8) Bu önermeyi biraz daha açıklamak gerekmektedir. Eğer, daha önce dediğimiz gibi, bilim, bilgilerin oluşturduğu bir sistem, zihinsel bir güç ise, nasıl olup da ona, madi üretim gücü gözüyle de bakılabilmektedir?

Bu soruyu yanıtlarken, toplumsal yaşamdaki maddi ve zihinsel öğelerin, birbirleriyle yalnızca etkileşim halinde olmakla kalmayıp, bunun yanı sıra sarmaşmaları gerektiğini de söyleyen diyalektiği göz önünde bulundurmak gerekir. Gerçekten de, çalışma sürecine işçinin bilinci ve iradesi de katıldığı için, zihinsel etken her zaman şu ya da bu şekilde üretim gücü haline gelir. Bugün, üretimin bilimsel verilerden gitgide daha da fazla yararlandığı koşullarda, bu süreç yoğunlaşmıştır.

(8) **K. Marks, Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, s. 594, Moskova, 1939**

Bilimin gelişimindeki bugünkü aşamanın, yani bilimsel-teknik devrimin ayırt edici özelliği, *bilimin üretime* büyük bir hızla gitgide artan bir şekilde uygulanmasıdır. Bu, bugünkü konumumuz ile bundan birkaç on yıllık süre önceki konumumuz arasındaki temel ayırım noktasına işaret etmektedir. Kuşkusuz, daha 19. yüzyılda bile bilim, üretimde gitgide daha yaygınlaşan bir şekilde kullanılıyor, ancak ana üretim dalları yine de geleneksel karakterlerini koruyorlardı. Metalurji, cevherlerden demirin ve diğer metallerin üretilmesi işlemi olmayı sürdürüyor; gıda sanayii, Pasteur'ün buluşlarının besinlerin saklanması alanında tartışmasız bir devrim başlatmasına karşın, tarımsal üretimin işlenmesi işiyle sınırlı kalıyordu.

Oysa, 20. yüzyılda, doğrudan doğruya son bilimsel buluşlara dayanan üretim dalları doğmakta; deneysel araştırma ile sanayii teknolojisi arasındaki bağ gitgide daha doğrudan bir bağ haline gelirken, son bilimsel buluşlar ile üretimin bunlara tekabül eden biçimlerinin doğması arasındaki zaman aralığı durmaksızın kısalmaktadır. Bu, Hertz'in, Popov'un ve daha sonraları Langmuir'in ve radyo lambalarındaki gaz yüküne ilişkin diğer araştırmacıların deneyleriyle ortaya çıkan radyo sanayii için doğru olup, bugün yarı iletkenler fiziğinin temelinde ilerlemektedir. Bu durum yöntemlerini doğrudan doğruya bilim laboratuvarlarından alan sentetik sanayi için olduğu gibi bilimin sanayide antibiyotikleri ve kurutulmuş sebzeleri, roket ve bilgisayar imalatını sağlayan tekniği doğrudan doğruya belirlemesi için de geçerlidir.

Toplumsal yaşamda artan bir önem kazanmakta olan tüm bu ve benzeri diğer sanayi dalındaki bilimsel ilerleme, tekniğin ve bir bütün olarak üretim güçlerinin ilerlemesinde sonucu belirleyici bir etken olarak ortaya çıkar. Bugün, sanayideki «bilimle ilgili dallar» geleneksel sanayi dallarıyla karşılaştırıldığında daha da büyük bir önem kazandığı hatta modern bilim temelinde daha da ilerlemekte olduğu için, üretimdeki gelişimin hızı özellikle bilimin ilerleme hızı tarafından belirlenmektedir.

Şimdi bilimsel-teknik devrimin sağladığı olanakları değerlendirmek için, önümüzdeki birkaç on yıl içinde, iş nesnelerinin (malzemenin) karakterinde, iş araçlarında (otomatik makinalar) ve iş araçlarını çalıştıran enerji kaynaklarında oluşması olası değişmeleri gözden geçireceğiz.

Günümüzde sanayi, özellikle yer kürenin derinliklerinden çıkarılan ve mekanik tesislerde kimyasal yöntemlerle temizlenen doğal malzemeye olduğu gibi, tahta, pamuk, yün, kauçuk gibi tarım ve ormancılık ürünü olan organik kökenli doğa malzemesine de bağlıdır. Ancak, tüm bunların yanında, kimyanın ve katı cisimler fiziğinin, kendilerine «önceden verilen» özellikleri taşıyan sentetik maddelerin üretimi için geliştirdikleri yöntemler gitgide önem kazanmaya başlamışlardır.

Doğa bilimlerinin bugün ulaştığı gelişmişlik düzeyinde bile, işçinin malzemeyi işlerken kullandığı ellerinin ve gözlerinin yerini tutabilmek için yapılan makinaların geliştirilmesini sağlayacak büyük olanakların varolduğu görülmektedir. Örneğin, makinaların ağırlıklarının azalması ve yapılarının ilerletilmesi, mühendislik alanında büyük araştırma gruplarının çalışmasını gerektirir. Ancak, burada bile gelişim olanakları, yeni bilimsel ilkelerin tekniğe uygulanması ile belir-

lenir. Yalnızca işçinin ellerini ve gözlerini değil, beynini de üretim sürecine doğrudan katılmaktan kurtarmayı amaçlayan otomasyon, günümüzdeki bilimsel-teknik devrimin ana hedefi haline gelmektedir. Otomatikleştirilmiş toplu üretim süreçlerinin, imalathanelerin ve fabrikaların kurulması, günümüzde bilimsel-teknik ilerlemede görülen en önemli eğilim olup, bunlar çalışmanın üretkenliğinde daha yüksek bir hıza ulaşılmasını sağlayan temel araçlardır. Otomasyon, sanayiye, konut yapımına ve taşımacılığa, bilgisayarların ve elektronik denetim cihazlarının sokulmasını gerektirir. Sibernetiğin ve elektroniğin gelişiml üretimdeki otomasyonun olanaklarını ve hızını; yalnızca tek tek işletmeler tarafından değil, bunun yanı sıra ekonominin tüm dalları tarafından otomatik denetim sistemlerinin kurulmasını bellrlemektedir.

Enerji alanında, termo-elektrik ve hidro-elektrik santrallarının kapasitelerinin ve verimliliklerinin artırılması için büyük bir çaba harcanmakta olup, bu çabalar sürecektir. Ne var ki, yeni tükenmez enerji kaynaklarının bulunması sorununu çözümleyecek olan temel doğa bilimleridir. Nükleer enerji santralları, daha şimdiden, özellikle enerjiden yoksun olan bölgelerde önemli bir rol oynamaktadırlar. Çok uzak olmayan bir gelecekte, insanlık, yeryüzünün «malzeme deposunu» yağma ederek, içinde bulunan kömür, gaz ve petrol gibi değerli kimyasal hammaddeleri yakmak ya da tarıma elverişli yüzbinlerce hektar araziyi baraJlar kuracağım diye su baskınına uğratmak zorunda kalmayacaktır. Bu, bir yandan, güneş ve gelgit enerjisi gibi hiç tükenmeyecek enerji kaynaklarından yararlanılarak; diğer yandan plazmanın denetim altına alınmasıyla ve hafif çekirdeklerin sentezleşmesi sırasında ortaya çıkan korkunç enerjinin elektrik enerjisine dönüştürülmesiyle ilgili bilimsel sorunu çözmek suretiyle sağlanabilir.

Demek ki modern bilim, teknik ilerlemenin üç ana eğiliminin tümünde şu ikili görevle karşı karşıyadır: Bir yandan varolan üretim yöntemlerini iyileştirmek, diğer yandan temelden yeni yöntemler bulmaya önem vermek.

Her ne kadar, bilimin üretime uygulanması tartışması ana eğilim ise de, burada söylenenlerin tümü yalnızca üretim alanıyla ilgili değildir. Bilimsel-teknik ilerleme, iletişim, taşımacılık, günlük yaşam, spor gibi çeşitli alanları kapsar. Bilimin uygulanmasında ve iki dünya sistemi arasındaki yarışmada özellikle önem taşıyan bir alan, askersel teknoloji alanıdır.

Bilimsel-teknik devrimin görevlerinin yerine getirilmesinde, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin söz konusu olduğu bir toplum, yani sosyalist toplum, üretim araçlarının özel mülkiyetinin söz konusu olduğu toplumdan temel üstünlüklere sahiptir.

Çağdaş kapitalizmin en derin çelişkileri bilimin gelişimiyle ve üretime uygulanışıyla bağıntılıdır. Kapitalizm, çağdaş bilimi yalnızca kârı yükseltmenin değil, bunun yanı sıra varlığını sürdürebilmenin de bir aracı olarak gördüğü için, onun gelişimini teşvik eder. Bugün belli başlı emperyalist devletlerin egemen çevreleri, sınıfsal egemenliklerini sağlamlaştırmakta ve sosyalist ülkelere karşı yarışmada öne geçmekte, bilimsel-teknik devrimin hızının artmasına ve onun sonuçlarının uygulamaya konulmasına bel beğlamaktadırlar. Bilime ayrılan fonların büyük bir kısmını, bilime en kârlı sermaye yatırımı gözüyle bakan tekeller

tarafından karşılanmakla birlikte, burjuva devletinin bu alandaki harcamaları da gitgide artmaktadır.

Bunun yanı sıra, burjuva yazınında bilimsel ilerlemeye ilişkin dikkate değer bir yeniden değerlendirme göze çarpmaktadır. 1928-1932 «büyük depresyon»u sırasında bilim, ekonomik sorunların nedeni olarak suçlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk yıllarda, Hiroşima'dan ve insanlığın nükleer silahlarla imha edilmesi olasılığından bilim sorumlu tutulmaya çalışılmıştı. Daha kısa bir süre öncesine kadar Batı'nın tanınmış ideologları, bilimsel-teknik ilerlemenin sonuçlarını son derece kötümser bir açıdan ele alma eğilimindeydiler. Bugün bile bu eğilim kaybolmamış olup, özellikle yeni-Tomacıların ve varoluşçuların yazılarında göze çarpmaktadır. Ne var ki, 1950'lerin sonlarından beri, bilimsel-teknik devrimin tam yol ilerlemeye başlaması üzerine burjuva iktisatçıları, politikacıları ve ardından sosyologları ve filozofları arasında tam karşıt bir eğilim de ortaya çıkmıştır. Bu kişiler, bilimsel-teknik ilerlemeyi, kapitalizmin yitirdiği sömürgelerin boşluğunu doldurabilecek, ülke içindeki sınıf çelişkilerini küllendirecek ve ayakta durmaktan öteye, sosyalizmle yarışmada onu öne geçirecek bir güç olarak görmeye başlamışlardır. Batı sosyolojisi, erkin dar bir «teknokratlar» çevresine, gerçekte ise tekelci sermayenin eline devredilmesi gerektiğini öne süren «teknokratlar teorisi» denilen teoriden gün geçtikçe daha da fazla etkilenmektedirler.

Her ne kadar burjuva toplumsal düşüncesi gerçeğin çarpıtılmış bir tablosunu veriyorsa da, onun bilimin rolünün değerlendirirken içine düştüğü çelişkili durum, kendine özgü bir şekilde, kapitalizm koşullarında bilimin rolünde yer alan --uzun bir zaman önce Marksçılık tarafından işaret edilen-- derin çelişkilerin keskinleştiğini kanıtlamaktadır. Peki, öyleyse bu çelişkiler nelerdir?

Birincisi, sermayenin bencil çıkarlarının baskısı altındaki modern bilim, giderek artan bir şekilde emekçilerin çıkarlarına karşı kullanılmaktadır. Marks yüz yıldan daha fazla bir zaman önce şöyle yazıyordu: *«Bilimin»,* insanlığın teorik ilerlemesinin *kullanılması.* Sermaye bilimi yaratmaz; onu kullanır ve üretim süreci içinde onu kendine maleder. Bunun sonucu, «Bilimin gerek emeğe yabancı ve düşman olan, gerekse onu egemenliği altına alan bir güç halinde ortaya çıkmasıdır..» (9) Bu çelişki, devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizm çağında son derece keskinleşmiştir. Her yıl milyarlarca doları yutan silahlanma yarışı ve nükleer savaş tehlikesi, kapitalizmin bilimin kazanımlarını halkların çıkarlarına aykırı kullanılışının en göze batar kanıtlarıdır.

İkincisi, burjuva sistemi üretim güçlerini geliştirdiği için, doğa bilimlerinin gelişimlerini de teşvik eder. Teknik ilerleme ile bilimsel ilerleme yan yana yürür; biri olmaksızın diğeri olanaksızdır. Ne var ki, kapitalizm üretimin ve doğa bilimlerinin gelişimine karşı işleyen gitgide artan güçte eğilimler de doğurmaktadır. Bu, bilimsel ilerlemenin gerçekten tükenmez olanaklarının ve onun uygulanışının hiçbir şekilde hakkıyla kavranmamış olduğu anlamına gelir. Tekeller bilimin ve tekniğin pek çok buluşunu barışçı amaçlara yönelik olarak kullanmayı reddeder; çünkü bu çıkarlarına ters düşmektedir.

(9) **Kommunist'in** 7. sayısındaki «The Written Heritage of K. Marx» adlı makaleden aktarılmıştır. s.22 - 23, 1958

Öte yandan, kapitalizm koşullarında ideolojik düzeydeki çelişkilerin de giderek keskinleştiği unutulmamalıdır. Sermaye, bilime, yalnızca tekniği geliştirmenin bir aracı olarak gereksinim duyar. Ne var ki bilim de bir dünya görüşünden, felsefi bir temelden kopuk olarak varolamaz. Doğa bilimleri, maddeci konumları kendiliğinden benimsemiş olup, 19. yüzyılın sonlarından bu yana, olguların baskısı altında gelişmeye, diyalektiğe ilişkin fikirlerle gitgide artan bir şekilde iç içe girmektedir. Bunun yanı sıra, burjuvazinin ideolojik gereksinimleri, --kökenleri, eğitim durumları ve toplumsal konumları bakımından varlıklı sınıflar yanında yer alan bilim adamlarının çoğunluğunun felsefi görüşleri üzerinde etkili olan-- din ve dine bağlı idealist felsefenin korunmasını gerektirmektedir.

Devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizm koşullarında, toplum bilimlerinin gelişiminde görülen çelişkiler daha da keskindir. Burjuvazi, erki ele geçirme döneminde, bir ölçüde tarihe ilişkin nesnel bilgilere ilgi göstermiştir; ancak tarihin kapitalizm lehine ilerlemesinin durmasından itibaren, burjuvazi ve onun ideologları nesnel yasaların kabulüne karşı, bilimsel hakikatlere karşı bir savaş açmış bulunmaktadır. Ne var ki, bugün bile burjuvazinin ve tekelci devletin ekonomiye ve sosyolojiye, edebi incelemelere ve tarih bilimine, felsefeye ve hukuka gereksinimi vardır; çünkü bunlar olmaksızın ne toplumu yönetebilirler, ne de ideolojik egemenliklerini sürdürebilirler. Tekellere ve burjuva devlete hizmet eden iktisatçılar, avukatlar ve sosyologlar, piyasaya yürürlükteki hukuka, işçi sınıfı örgütlerinin faaliyetlerine, iş örgütlenmesinin yöntemlerine, sanayideki insan ilişkileriyle sorunların çözümüne ve diğer pek çok konuya ilişkin incelemelere dayalı tavsiyelerde bulunurlar.

Ne var ki, iki temel etken, toplum bilimlerinin kapitalizm tarafından kullanılmasını, kaçınılmaz olarak sınırlar.

Birincisi, kapitalist ekonominin kendiliğinden gelişimi, ekonominin *tüm yanlarıyla* yönetilmesine ve planlanmasına elvermez. Burjuva iktisatçıları, öngörüleri çoğunlukla gelişigüzel bir nitelik taşımakla birlikte, bir dereceye kadar sanayideki durgunlukları ya da para bunalımlarını öngörebilirler. Fakat kapitalist üretimi ve para sistemini bunalımlı durumdan ne öngörüler ne de tahminler kurtarabilir. Kuşkusuz bu, burjuva iktisatçılarının ve tahmincilerinin öngörülerinin Marksçılar tarafından göz ardı edilmesi gerektiği anlamına gelmez.

İkincisi, burjuva toplum bilimi, kendisini doğuran sistemin varlığını haklı gösterebilmek amacıyla çeşitli araçlara başvururken, kapitalizmin gelişiminin yasalarına ve sağladığı olanaklara ilişkin değerlendirmelerinde temelinden hatalı görüşler savunur. Yaşamın gerçekten bilimsel bir tablosunu ve burjuva toplumunun gelişme olanaklarını gözler önüne ancak Marksçılık-Leninclik serebilir.

Kapitalist toplumun tersine sosyalizm, toplum bilimlerini değişime uğrayan toplumsal ilişkiler sürecinde artan bir şekilde kullanmaksızın gelişemez. Sosyalizmin gelişimi, planlı bir ekonominin işletilmesini sağlayan yöntemlerin sürekli bir şekilde iyileştirildiğini ve böylelikle ekonomi bilimlerinin ve sosyolojinin, bilimsel komünizm teorisinin, hukuk bilimlerinin vb. yeni toplumsal ilişkilerin işleyişinde kullanıldığını gösterir.

Bu, pratik ifadesini, SSCB'de ve diğer sosyalist ülkelerde planlamanın iyileştirilmesinde bulur. Yıllık planların yanı sıra, uzun erimli beş yıllık planlar ve daha uzun dönemler için planlar yapılmaktadır. Planlama, kültürü ve bizzat bilimin gelişiminde karşılaşılan sorunları kapsamak suretiyle, gitgide daha gerçekçi ve daha ayrıntılı bir hale gelmektedir. Planlamanın bilimsel düzeyi yükseltmektedir. Bugün planlama devletlerarası düzeyde olmaktadır. Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ne üye ülkeler, ulusal ekonomi planlarını eşgüdümlü hale getirmekte; sosyalist ülkeler için uzun erimli, ayrıntılı bir ekonomik bütünleşme programı hazırlanmış bulunmakta ve bu program sosyalist ülkeler ekonomilerinin birbirlerine daha sıkı bir şekilde bağlanmasını, onların ekonomik gelişmişlik düzeylerinin yükseltilmesini ve ekonominin, bilimin ve tekniğin temel dallarında yakın bağların kurulmasını kapsamaktadır.

Sosyalist toplumda toplum bilimleri, yığınların eğitim ve komünist bilinç düzeylerinin yükseltilmesinin önemli bir aracı haline gelmektedir. Sovyet okulları, yeni yetişmekte olan kuşakları bilimsel bilginin temelleriyle donatırken, bilimsel dünya görüşünün temellerini, komünist bilinci, aktif yurttaşlığı ve sosyalist toplumun ahlak normlarını aşılamaktadır. Sosyalist toplumda, tüm kamu iletişim araçları, basın, görsel-işitsel propaganda, edebiyat, sinema, radyo ve televizyon, tek bir amaca -yeni insanın oluşturulmasına- yönelmiştir.

Bilimin konumunda ve toplumsal rolünde oluşan devrimin özü, Lenin tarafından Rusya'da Büyük Oktobr, Sosyalist Devrimi'nin utkusunun hemen ardından şöyle dile getirilmiştir: «Eski günlerde, insan zekâsı, insan beyni, yalnızca bazılarının tekniğin ve kültürün olanaklarından yararlanmasını ve diğerlerinin... eğitimden ve gelişmeden... yoksun bırakılmasını yaratmıştı. Bugünden itibaren ise, bilimin tüm mucizeleri ve kültürün kazanımları tümüyle ulusa aittir ve gerek insan beyni gerekse insan zekâsı artık hiçbir zaman ezmek ve sömürmek için kullanılmayacaktır.» (10)

Bilim adamlarının imgelemini daha şimdiden zaptetmiş olan bilimsel-teknik devrimin daha da yeni olanakları gerçek haline geldiğinde, sosyalizmin üstünlükleri kendisini daha da fazla hissettirecektir.

Bilimsel-teknik devrim, tüm coğrafi alanların iklim ve su koşulları da dahil doğanın köklü bir dönüşüme uğratılmasını, geniş çöl ve bataklık alanların, toplumun çıkarları doğrultusunda oturulabilecek ve üretken bir şekilde kullanılabilecek hale getirilmesini sağlamıştır. Bir besin ve mineral hammaddesi kaynağı olarak henüz çok az kullanılan okyanusların araştırılması ve bunlardan yararlanılması özellikle önemlidir. Okyanusların işlenmesi, yeni teknik alanlar ve yeni sanayii dalları doğuracaktır.

Bilimin ve tekniğin gelişiminin daha şimdiden yarattığı öngerekler, bizi, kentlerin ve kirlenmiş, bulut kaplı «birleşmiş geniş kentler» haline dönüşmüş bulunan ve yaşam için elverişli olmayan tüm sanayi alanlarının çehresini değişikliğe uğratma ve böylelikle, sanayii ile nüfusun rasyonel dağılımının ve dünyadaki doğal kaynakların korunmasının göz önünde bulundurulması gereksinimiyle yüz yüze getirmektedir.

(10) V. İ. Lenin, Tüm Yapıtlar, c. 26, s. 481 - 482

Bilimin ilerlemesi ve buna bağlı olarak bilim adamı sayısının artması, bunların faaliyet alanlarının genişlemesi, bilimsel yayınların sayısında bir artışa yol açmıştır. 20. yüzyılda bilimsel-teknik bilgilerin akışının her 10 ya da 15 yılda iki kat arttığı kabul edilmektedir. Bilimsel-teknik devrimin önemli bir özelliği, bilimsel bilgilerin toplanmasını, işlenmesini ve arz edilmesini sağlayan yöntemlerde gerçek bir devrime yol açacak olan «bilgi (enformasyon) sanayii'nin» gelişimidir. Sibernetik, bize, herhangi bir bilimsel, teknik ya da politik sorunla ilgili enformasyonu arz ve talep edebilen merkezileştirilmiş bir sistem sunar. Ekonominin tüm alanlarında otomatik denetim sistemlerinin yaratılması, öğretici makinaların kurulması, bir dilden diğerine otomatik çevirinin yapılması, televizyon ekranının gazetelerin yerini alması, aynı ekranın, «istenildiği zaman» bilimsel, teknik ve diğer enformasyonun sağlanmasında kullanılması ve bunlara tekabül eden kütüphane çalışmasının baştan başa yeniden örgütlenmesi, tüm bunlar bugün, bilim alanına giren sorunlardır.

Doğanın ve insanlığın maddi varoluş koşullarının dönüşüme uğratılması, bizzat insanda bir değişimi gerektirmektedir. Bugün biyoloji ve tıp bilimi, organ nakli, virüs ve kanser hastalıklarının önüne geçilmesi, insanın soy çekim özelliklerinin denetimi ve yaşam süresinin önemli ölçüde uzatılması gibi sorunlarla yakından ilgilenmektedir. İnsanın toplumsal bakımdan yetkinleştirilmesi için, sömürünün, şiddetin ve savaşların, ulusal ve ırksal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Çağdaş bilimin ve pratiğin daha şimdiden ortaya attığı bu etkili görevlerin yerine getirilmesi, doğa ve toplum bilimlerinin kazanımlarının emekçi yığınların çıkarları doğrultusunda planlı ve ayrıntılı bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Ne var ki bu, kapitalizm koşullarında olanaksızdır; çünkü kapitalizmin temel ilkelerine ters düşmektedir.

Engels, daha yüz yıl önce ileri bir görüşle, insanın doğa üzerindeki egemenliğinin, «onun yasalarını bilmek ve doğru bir şekilde uygulamak bakımından tüm diğer yaratıklara göre bir üstünlüğe sahip olmamız» (11) anlamına geldiğini söylemişti. Fakat eğer, doğa üzerindeki etkimizin yalnızca doğrudan sonuçlarını ele alırsak, bu sırada daha ilerdeki sonuçlar yalnızca denetimimiz dışına çıkmakla kalmayıp, bunun yanı sıra çoğu durumda ilk sonucun tam tersini verecektir. Eğer bu sonuçları hem denetleyecek hem de düzenleyeceksek, Engels'in vurguladığı gibi «salt bilgiden öte bir şeye» sahip olmamız gerekmektedir. Engels şöyle yazıyor: «Bu, bundan önce varolan tüm üretim tarzlarıyla birlikte, tüm çağdaş toplumsal düzenimizde tam bir devrimi gerektirmektedir.» (12)

Sosyalizmin utkusunu komünizm kuruculuğunun izlemesi, bilimsel-teknik devrimin gelecekteki görevlerinin yerine getirilmesi ve böylelikle onun daha da ilerlemesi için temel koşuldur.

Komünizmde, bilim toplumsal bilinç alanında merkezi bir konuma sahip olmalıdır. Geçmişte bu konum dine aitti. Din daha sosyalist toplumda sönüp git-

(11) F.Engels, Dialectics of Nature, s.180
(12) A.G.E, s.182

meye yüz tutmuş; toplumsal bilincin politik ideoloji, hukuksal bilinç, ahlak ve felsefe gibi biçimleri sağlam bir bilimsel temel kazanmaya başlamıştır. Zamanın akışı içinde, politik ve hukuksal ideolojilerin yavaş yavaş sönüp gitmeye yüz tutması üzerine, insanların davranışlarının düzenlenmesi işlevini, tamamen, --toplumsal ilişkilerin özüne ve bireyin yükümlülüklerine ilişkin derin bilimsel anlayışla iç içe geçmiş bulunan-- ahlak yüklenecektir. Bilim ve sanat, dünyaya ilişkin bilgi edinmenin iki farklı ve çağdaş aracı olarak yeni gelişmişlik düzeylerine ulaşacaktır. Bunların birbiriyle bağıntısı ve etkileşimi artacaktır. Daha şimdiden bilim, en geniş halk yığınlarının dünyayı estetik düzeyde kavramaları ve ona değer biçmeleri süreci üzerinde büyüyen bir etkiye sahiptir.

O halde, bilimin toplumun yaşamında oynadığı rolün büyümesi, zamanın akışı içinde onun, toplumsal bilincin oluşturduğu sistemin bütünü içinde önde gelen bir yer tutmasına ve toplumsal varlığın gelişimi üzerinde daha da artan bir etkiye sahip olmasına yol açacaktır.

ONUNCU BÖLÜM

TOPLUM VE BİREY

Toplum ile birey arasındaki karşılıklı ilişki, toplumsal bilgi edinme sürecinin en önemli sorunlarından biridir. Bu ilişki, --hedefi, sömürünün ve yabancılaşmanın tüm biçimlerini ortadan kaldırmak ve bireyi özgürlüğe kavuşturarak, onun özgürce ve tüm yanlarıyla gelişmesini sağlayacak gerçek koşulları yaratmak olan-- yeni toplumun kurulmasına yönelik pratik çalışma açısından büyük bir önem taşır. Bizler de bu bölümde, bu konuyu derinlemesine anlamamızı sağlayacak olan, bireyin doğası ve özü sorununu, onun toplumsal yaşam ve faaliyet koşullarını ve bireyin çıkarları ile toplumun çıkarlarının uyumlu bir şekilde bağdaştığı koşulları gözden geçireceğiz.

1. *BİREY NEDİR?*

Bireyler yalnızca insan toplumunda varolduklarından, birey kavramının anlamını açıklamak için, önce insanın, toplumsal bir varlık olarak özünü tanımlamamız gerekmektedir. Marks'a göre «insanın özü, tek tek her bireyde varolan bir soyutlama değildir. Gerçekte, insanın özü, toplumsal ilişkilerinin bütünüdür.» (1) Marks'ın bu tezi, insanın özünü yorumlarken, yalıtılmış birey görüşünden hareket eden ve toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine «yalnızca *doğal* bağlarla» bağlandığına inanan en başta Feuerbach'ın bir eleştirisidir. Feuerbach, «... analize tabi tuttuğu soyut bireyin, gerçekte özel bir toplum biçimine mensup olduğunu,..» (2) görememiştir.

«İnsan kavramı, insan soyunun bünyesinde barındırdığı genel özellikleri dile getiren geniş kapsamlı bir kavramdır. İnsan soyunun tek tek üyeleri genellikle birer birey olarak tanımlanıyorsa da, bireyler hem genel hem de bireysel özellikler taşırlar. Marks'ın söylediği gibi, birey *«özel* bir bireydir (ve onu bir birey ve gerçek *bireysel* bir toplumsal varlık yapan şey tamı tamına özel oluşudur)...» (3)

İnsanın özünün tüm toplumsal ilişkilerin bütünü olduğunu söyleyen Marksçı tanımlamadan yola çıkılarak, hiçbir şekilde, Marksçılığın insanı tamamen bu

(1) **K. Marks - F. Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c. 1, s. 14**
(2) **A.G.E.**
(3) **K. Marks - F. Engels, From Early Writings, s. 591 (Rusça Basım)**

toplumsal öze indirgediği, insanın özelliklerinin onun fiziksel varlığıyla bağıntılı olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. İnsanı bir birey olarak ele aldığımızda, o, karşımıza «bir insanda varolan, onun herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı zihinsel ve fiziksel yeteneklerin bütünü» (4) olarak çıkar.

O halde, insan bir dereceye kadar biyolojik ve toplumsal bir varlıktır. Toplumsaldır, çünkü toplumsal bir öze sahiptir; biyolojiktir, çünkü bu toplumsal özün taşıyıcısı canlı bir insan organizmasıdır.

Birey kavramının, insan kavramına kopmaz bir şekilde bağlı olduğunu görmüş bulunuyoruz. Ancak bir kavramı, bireysellik kavramıyla da ilişkilidir.

Bireysellik, insanın doğal yeteneklerinde ve psikolojik özelliklerinde, onun bellek, imgelem, mizaç, karakter gibi özgül özelliklerinde, yani insanın tüm nitelik ve faaliyetlerinde dile gelir. Bilincin, görüşler, yargılar, anlayışlardan oluşan içeriğinin bütünü, farklı insanlar tarafından paylaşılmış olsa bile her zaman kendine «özgü» bir şeye -bireysel bir renge- sahiptir. Her kişinin talepleri ve gereksinimi bireyseldir ve kişiler yaptıkları her şey üzerine bireysel damgalarını vururlar. Birey, hem genel doğası ve özellikleri açısından, hem de toplumsal, zihinsel ve fiziksel niteliklerinin bireyselliği açısından ele alınan insandır.

Birey kavramına, yalnızca toplumsal özellikleri açıklayan bir kavram gözüyle bakan bazı yazarlar, bundan yola çıkarak, bireyin psikoloji ya da başka herhangi bir bilim tarafından değil, yalnızca sosyoloji tarafından incelenmesi gerektiği üzerinde ısrar etmektedirler. Oysa, her ne kadar birey, *esas itibariyle toplum bilimi tarafından inceleniyorsa* da, diğer çeşitli bakış açılarından da incelenerek felsefe, sosyoloji, psikoloji, antrepoloji ve fizyoloji gibi birçok bilim alanı içinde de ele alınabilir.

Bireyi, kendi dışındaki dünyadan farklı kılan genel özelliği, *toplumsal faaliyet*'tir. İnsan, her şeyden önce, yaşam koşullarını değişime uğratan yapıcı, aktif bir toplumsal öznedir; yalnızca toplumsal bakımdan aktif bir varlık olmakla kalmayıp, aynı zamanda *toplumsal bakımdan düşünen ve duyan* bir varlıktır ve bu nitelikler birbirleriyle kopmaz bir şekilde bağıntılıdır. Eğer, istisnasız tüm insanların genel niteliklerinin, duymak, düşünmek ve yapmak olduğunu söyleyecek olursak, kuşkusuz bu yanlış olmaz. Ne var ki, tüm bu niteliklerin içeriğini ele alır almaz, dikkatimiz genel olarak bireyler üzerinde değil, gerek iç dünyaları gerekse yaşam ve faaliyet tarzları farklı ve hatta karşıt özelliklerle donanmış belli bir sosyo-tarihsel tipteki bireyler üzerinde toplanacaktır. Proletarya ile burjuvazinin, ilericiler ile gericilerin birbirine karşıt bireysellikleri bunun örneğidir. Bunun yanı sıra, tarihsel gelişim boyunca, toplumsal ilişkiler değiştiği için, toplumsal tipler de değişmekte, bunların bireysel yapıları da buna bağlı olarak ortaya çıkmakta ve kaybolmaktadır.

Bir toplumda, burjuva adı verilen toplumsal bir tip varolduğunda, bu tip her burjuva kişide bireyselleşmektedir. Sosyalist toplumda, yeni toplumsal ilişkiler, yeni «tür bir yaşam» ve dolayısıyla yeni bireysel yaşam yaratılmaktadır.

O halde, birey sorununu analiz ederken, çağın, mevcut sosyo-ekonomik kuruluşun toplumsal yapısının koşullarından yola çıkmamız gerekmektedir.

(4) K. Marks, **Kapital**, c. 1, s. 167, Moskova, 1959

Burjuva felsefesinin ve sosyolojisinin insanın ve insan kişiliğinin özüne ilişkin tanımının, karakteri itibariyle tarihselliği göz ardı etmesine karşılık, Marksçılık, bu soruna yaklaşımında somut tarihselliği gözetir.

Örneğin, insanın yaşam faaliyetinin bütününü, onun «doğal» (fiziksel, biyolojik) özünün dışavurmasına indirgeyen bazı teoriler vardır. Bu teoriler insan tarihini ve toplumsal gelişme yasalarını göz ardı etmektedirler. Yine bu teoriler, bireyin oluşmasını sağlayan tarihsel koşulları, kişiliği, onun gelişme tarzlarını ve gerek insanın yeteneklerinin, yetilerinin ve hünerlerinin, onun toplumsal faaliyetinin geliştirilmesini, gerekse onun maddi ve zihinsel gereksinimlerinin karşılanmasını sağlayacak gerçek koşulları anlamamıza olanak vermezler. Böylesi biyolojik ve psikolojik teorilerin savunucuları, «mülk sahibi olma içgüdüsü»nden, «biriktirme içgüdüsü»nden, «bencillik»ten, «saldırganlık»tan ve hatta «öldürme içgüdüsü»nden söz etmektedirler. İnsan doğasına ilişkin böylesi yorumlar, ırklar ve cinsler arasındaki zihinsel ve ahlaki eşitsizlik masalını desteklemektedir. Emperyalizmin ideologları, sömürgeciliği ve yağmacı savaşları haklı çıkarmakta bu antropolojik ve biyolojik anlayışları yaygın bir şekilde kullanmaktadırlar.

Toplumsal etkeni bir ölçüde dikkate almasına karşın, bir kişinin zihninden denetlenemez dürtüler hallnde kaynaklanan eğilimlere, insan bilincinin ve davranışının belirleyici temeli gözüyle bakan teoriler de vardır. «Reformdan geçirilmiş», yeniden kurulmuş psiko-analiz (yeni-Freudculuk) anlayışı bunun bir örneğidir. Yeni-Freudculuğun tanınmış temsilcilerinden olan Erich Fromm, bireyin düşüncelerinin, duygularının ve eylemlerinin, dışavurmak için uygun bir fırsat kollayan uyuşuk haldeki eğilimlerden kaynaklandığını açıktan açığa iddia etmiştir. (5) Fromm, varolan toplumsal sisteme tartışmasız bağlılık ya da tam tersine aşırı güç tutkunluğu, pasif, kör itaat (konformizm) ya da yıkıcılık dürtüsü gibi fenomenleri, özel psikolojik güçlerin işleyişine atfetmektedir. Fromm'un teorisinde bu güçlerin kökleri, --insanın, hayvanlar dünyasından çıkış süreci içinde, tüm çevresinden ayrı olduğunun ve gerek doğadan gerekse diğer insanlardan yabancılaşmasının bilincine varmasıyla birlikte karşılaştığı-- «soydan gelen sarsıntı» adı verilen şeyde yatmaktadır. Her ne kadar Fromm, ekonomik ve polltik gerçeğin, örneğin kapitalist dünyanın, insanın yabancılaşma duygusunu nasıl yoğunlaştırdığını göstermek suretiyle, toplumsal etkeni de göz önünde bulunduruyorsa da, son tahlilde, psikolojik güçlerin birincil olduğunu ileri süren Freudcu önermeye bağlı kalmaktadır.

Gerçek yaşamda, bizler belli birtakım ebedi psikolojik eğilimlerle karşılaşmıyoruz; insanların tarihin akışı içinde değişime uğrayan toplumsal koşulların ve ortamların ürünü olduklarını ve onlarla birlikte değişime uğradıklarını görüyoruz. Bununla da kalmayarak, tarihin insanlar tarafından yapıldığını anlıyoruz. Bu nedenle, yığın halindeki insanları değişime uğratmak için gereksinim duyulan şey, psiko-analizcilerin öne sürdüğü gibi psiko-terapi değil, insanların tarihsel eylemleri, devrimci pratikleri ve onların toplumsal yaşam koşullarının köklü bir şekilde dönüşüme uğratılmasıdır.

(5) **Bk.: E. Fromm, Escape from Freedom, N. Y. - Chicago - San Francisco, 1964, s. 180**

2. TOPLUMUN, TOPLUMSAL GRUBUN VE BİREYİN ÇIKARLARI

Toplum ile birey arasındaki karşılıklı ilişki, en başta onların çıkarları arasındaki karşılıklı ilişkidir.

Toplumda toplumsal farklılaşma ortaya çıktığından beri, her birey belli bir toplumsal gruba mensup olmuş, bunun sonucu olarak da, bireyin çıkarları ile toplumun çıkarları arasındaki karşılıklı illşkl, bireyin mensup olduğu toplumsal grubun çıkarları ile toplumun çıkarları arasındaki karşılıklı ilişkiyi yansıtmıştır. Sınıflara bölünmüş bir toplumda bu ilişkiler, bünyesinde uzlaşmazlıklar barındırmayan toplumdaklnden oldukça farklıdır. O halde, birey ve toplum sorununa somut tarihsel ve özellikle sınıfsal bir yaklaşımla yönelmek gerekir. Marksçılığın ortaya çıkışından önce böylesi bir yaklaşımın olmaması, sorunun metafizik, bilimsel olmayan bir anlayışla ele alınmasının temel nedenidir.

Marks-öncesi toplumsal düşünce tarihine bir göz atacak olursak, toplumun çıkarları ile bireyin çıkarlarının uzlaşmaz olduğunu ileri süren görüşlerle karşılaşırız. Şöyle bir eski atasözü vardır: «*Homo homini lupus est* - insan insanın kurdudur.» Bu görüş 17. yüzyılda İngiliz filozofu Thomas Hobbes tarafından yeniden canlandırılmıştır. Bu görüş, bugün bile taraftar bulmaktadır. Bu görüşü sayunanlar, insan yaşamının dramının, sınıflar arasındaki çelişkilerin ve çatışmaların değil, «mahiyetleri» itibariyle bağdaşmaz olan birey ile toplum arasındaki çelişkllerin ve çatışmaların bir sonucu olduğunu ilerl sürerler.

Burjuva teorisyenleri bu öncülden hareketle iki aşırı vargıya ulaşmışlardır.

Bir kısmı, bireyin toplumdan tamamen «özgür» olmasını isteyerek (burjuva bireyci ve anarşist görüşleri), bireyin kişisel istemlerini mutlaklaştırmakta; diğer bir kısmı ise her türlü özgürlük ve bağımsızlığa karşı çıkmaktadır. Örneğin Hobbes, devletin, yanında başka bir bireye katlanamayan «biricik ve hükümran birey» olduğunu iddia etmişti. Bu nedenle insanlar haklarından vazgeçmeliydiler ve devletin bireyler üzerindeki gücü sınırsız olmalıydı. Bu fikirler, daha sonraki dönemlerde, çeşitli organizmacı toplum teorilerinin savunucuları tarafından geliştirildi.

Her iki bakış açısı da, toplum ile bireyin iki düşman kutup oluşturduğu görüşünde birleşirler. Biricik farkları, bu açmazdan kurtulmanın yolunu, birisinin bireyinin sınırsız «özgürüğünde», özellikle «güçlü kişilikte» ararken, diğerinin, bunun için bireyselliğin bastırılmasını ve onun toplum, devlet vb. tarafından özümsenmesini istemesidir.

Marksçılık-Lenincilik böylesi anlayışların tersine, birey ile toplum arasındaki çatışmaya, belirli toplumsal ilişkilerin, her şeyden önce üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı ilişkilerin bir ürünü gözüyle bakmaktadır. Bu çatışmanın özü, üretim araçlarının özel mülkiyetinin hüküm sürdüğü bir toplumun, ancak çoğunluğun çıkarlarını baskı altında tutarak gellşebllmesidir. Bu koşullarda *bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarlar karşıt durumda bulunurlar.*

Peki, öyleyse toplumsal çıkarlar nelerdir? Bunlar, toplumu oluşturan insanların çıkarlarının basit bir toplamı şeklinde yorumlanmamalıdır. Toplumsal çıkarlar, toplumun toplumsal bir organizma olarak bünyesinde barındırdığı nes-

nel gelişme yasaları temelinde işlev göstermek için gereksinim duyduğu şeylerdir. Bu nesnel yasalara tabi toplumsal ilerlemenin temel dayanağı, toplumun üretim güçlerinin ilerleme yönündeki gelişimidir ve bu gelişim sonucunda üretim tarzları, tarihin akışı içinde değişime uğrar.

Ne var ki, tarihin gösterdiği gibi, değişen bu üretim tarzları, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı oldukları için, tamamen, yalnızca sömürücü bir azınlığın çıkarlarına tekabül etmektedirler.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti doğduğu zaman, bu, gerek toplumun gerekse onun maddi üretim güçlerinin gelişiminin çıkarları doğrultusunda olmuştur. Ama özel mülkiyet emekçileri sömürünün kurbanlığı haline getirmiştir. Bedensel çalışma ile zihinsel çalışmanın birbirinden ayrılması da toplumun çıkarları doğrultusundaydı. Engels şöyle yazıyor: «... İnsan çalışması henüz zorunlu geçim araçları ötesinde ancak çok az bir fazlalık sağlayacak kadar çok az üretken olduğu sürece, üretim güçlerinde herhangi bir artış, ticaretin yaygınlaşması, devletin ve hukukun gelişimi ya da gerek sanatın gerekse bilimin kuruluşu ancak daha büyük bir işbölümü sayesinde olanaklıydı. Bunun için zorunlu temel ise basit kol çalışması yapan yığınlar ile çalışmayı yöneten, ticaret işlerini ve kamu işlerini yürüten, daha sonraki bir aşamada sanat ve bilimle uğraşmaya başlayan küçük bir azınlık arasındaki büyük işbölümüdür.» (6) Bu durum, sınıflara bölünmüş toplumlarda geniş emekçi yığınlarının cinsel yaşamdan kopmalarına yol açmış; emekçileri eğitim ve kültür olanaklarından yoksun bırakmış ve onların zihinsel güçlerini olsun, yeteneklerini olsun baskı altına sokmuştur.

Tarihin nesnel akışının yarattığı toplumsal afetler, kapitalist dünyada da varlığını sürdürmektedir. Modern proletaryanın yaşam düzeyi, daha önceki ezilen sınıflardan daha üst düzeyde ise de, bugün proletarya, kendisini sömürenlere feodal beylerin ve köle sahiplerinin elde edebileceklerinden çok daha fazla bir zenginlik sağladığı için, kendisinden önceki ezilen sınıfların hepsinden daha fazla sömürülmektedir. Kültürel olanaklar açısından ise durum şöyledir. Her ne kadar, modern proletarya, serften ya da köleden farklı bir şekilde, genel olarak okuma yazma biliyorsa da, --kapitalist toplumda, bilimsel verilere dayalı üretim ne kadar artacak olursa, doğrudan üreticinin üretimden o kadar çok kopacağı gerçeğinden kaynaklanan-- Marks'ın işaret ettiği bir paradoksla karşı karşıyadır. Bilimsel-teknik devrime ve bunun sonucu olan gerek otomasyona gerekse üretim süreçlerine bilgi işlemlerinin sokulmasına, bir yandan işçilerin, yavaş yavaş üretim alanının dışına itilmesi, diğer yandan --vasıfsız işçilerle karşılaştırıldığında-- vasıflı işçilerin oranının artması eşlik etmektedir. Ne var ki, otomasyon, eğer halkın çıkarları doğrultusunda gerçekleştirilecekse, yalnızca dar bir uzmanlar kesimi değil, genel olarak yüksek düzeyde eğitim görmüş insanların halk arasında yaygınlaşmış olmasını gerektirmektedir. Bu, kapitalizmin altından kalkabileceği bir iş değildir ve artık sosyalizmin bir görevidir. İngiliz bilim adamı John Desmond Bernal, bilimsel-teknik devrim çağı kaçınılmaz bir şekilde sosyalizm çağı olacaktır derken çok haklıdır.

(6) F. Engels, **Anti-Dühring**, s. 217

Bir zamanlar, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin kurulması, zihinsel çalışmanın bedensel çalışmadan ayrılması, eğitim olanaklarının, daha üst düzeyde faaliyet biçimleri için yeterli zamana sahip olan toplumun «üst» kesimlerinde toplanması toplumsal çıkarlara uygun düşüyordu. Bugün toplumsal çıkarlar, üretim araçlarının özel mülkiyetine ve zihinsel çalışma ile bedensel çalışma arasındaki karşıtlığa son verilmesini gerektirmektedir. Bu da toplumun sosyalist tarzda yeniden örgütlenmesiyle olanaklıdır.

Üretim araçlarının özel mülkiyetinin ve ekonominin özel sevk ve idaresinin yerini üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin ve ekonomideki süreçlerin toplumsal yönetiminin aldığı sosyalist toplumda, sınıfların temel çıkarları gitgide daha fazla çitişmektedir. Gerçekten de, tüm maddi ve manevi zenginlikler, komünist partisinin yol göstericiliğinde sosyalist toplumun tüm toplumsal gruplarının birleşik faaliyetiyle yaratılmakta ve emekçilerin yararına kullanılmaktadır.

Sosyalizmde toplum, bütünsel *kollektif bir varlık* oluşturur. Sosyalist toplumu oluşturan, toplumsal topluluklar, çalışma kollektifleri, çeşitli birlikler gibi tüm gruplar, toplumun tümünün maddi çıkarlarından kaynaklanan çıkar ortaklığıyla birbirlerine bağlanmışlardır.

Ne var ki, sosyalist toplumda da her grup kendi özgül çıkarlarına sahiptir. Bu durum, bu özgül çıkarların toplumsal çıkarlarla nasıl bağdaştırılacağı sorununu doğurmaktadır. Çıkarların bu bağdaştırılmasının hem öznel hem de nesnel yanları vardır. Nesnel yan özel bir grubun gereksinimlerini giderme olanağını sağlayan ulaşılmış koşullarda dile gelir. Öznel yan ise, kendisini, toplumsal çıkarlar ile grupsal çıkarları bağdaştırmakta yardımcı olabileceği gibi, bunu engelleyebilecek olan insanların eylemlerinde gösterir. Grupsal çıkarların bir bütün olarak toplumun çıkarlarının korunması bahanesiyle göz ardı edildiği ya da tam tersine grupsal çıkarların toplumsal çıkarlardan üstün tutulduğu durumlar olmuştur. Bu, grupsal çıkarlar ile toplumsal çıkarları bağdaştırma sürecinin, bu sürecin doğru bir şekilde örgütlenmesini, yönetilmesini ve her çeşit öznel çarpıtmadan kaçınılmasını gerektirdiğini göstermektedir. Ancak, bu çıkarlar arasında bazı çelişkilerin ortaya çıktığı durumlarla da karşılaşabiliriz. Böyle bir durumda, daha geniş çıkarlara öncelik tanımak biricik doğru ve vazgeçilmez ilkedir. Bu ilke, çıkarların bağdaştırılması yanında birbirlerine tabi kılınmasını da kapsar.

Lenin, farklı topluluklar ve gruplar arasındaki karşılıklı ilişkiyi ele aldığı *partimizin program taslağı* başlıklı makalesinde, otokrasinin devrilmesine ilişkin maddenin, yalnızca işçi sınıfının değil, toplumun bütününün gelişmesinin çıkarlarına atıfta bulunacak şekilde değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. «Böylesi bir tanımlama, teorik bakımdan da asli bir önem taşır; çünkü Marksçılığın temel fikirleri açısından toplumun gelişiminin çıkarları, proletaryanın çıkarlarından -bir bütün olarak işçi sınıfı hareketinin çıkarları, işçilerin tek tek kesimlerinin çıkarlarından- daha yüksektir...» (7)

Genel olarak, toplumsal çıkarlar ile grupsal çıkarların tamamen uyumlu olması bile, bunların tamı tamına özdeş oldukları anlamına gelmez; çünkü bu durum,

(7) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 4, s. 236

bu çıkarlar arasındaki tüm farkları ve dolayısıyla bunların karşılıklı ilişkisi sorununu ortadan kaldırmaz. Toplum, toplumsal bakımdan homojen bir hale geldiğinde, sınıflar, uluslar ve özel toplumsal bir kategori olarak aydınlar tümüyle ortadan kalktığında bile, toplum belli bir yapıya sahip olacaktır. Çeşitli faaliyet biçimleri, kendilerine tekabül eden, özgül gereksinimleri olan kollektiflere ve gruplara sahip olacaktır. Gereksinimlerin tam olarak karşılanması ilkesi, yalnızca tek tek her bireye göre değil, aynı zamanda her gruba göre gerçekleştirilecektir; bu ise, toplumsal çıkarlar ile grupsal çıkarlar arasında uyumun sağlanması anlamına gelir.

Ne var ki, tam komünizm çağında ulaşılacak olan bu yüksek düzeydeki kollektivizm, sosyalist toplumdan ve onun temeli üzerinde doğacaktır; bunun önkoşulu, sosyalist toplumda ulaşılan gelişmiş ve güçlenen kollektif birliktir.

Sosyalizmi eleştirmeye çabalayan burjuva ideologları, çoğu kez insanın özünün, gücünün ve potansiyelinin, insanın kendisinden «ebedi ve ezeli yabancılaşması»nın kaçınılmazlığı fikrini ortaya atmaktadırlar. Bugün burjuva felsefesinde ve sosyolojisinde son derece moda olan bu teoriye göre, insanın gerçek özü, yaşayan bireyden yabancılaşmış olup, bu yabancılaşma, sözüm ona insanın hiçbir tarihsel ortamda aşamayacağı değiştirilmez bir yazgı olarak kalmaktadır.

Oysa gerçekte, insan «ebedi ve ezeli bir şekilde» *yabancılaşma*'ya mahkum edilmemiştir. Yabancılaşma, oldukça belirli sosyo-ekonomik koşullarca yaratılmıştır ve Marks'ın deyimiyle, *«özel mülkiyet hareketinin* bir sonucudur. «Yabancılaşmayı yaratan üretim araçlarının özel mülkiyetidir ve yabancılaşma, işçinin ürettiği nesneden yoksun bırakılmasına ve çalışmasının zorla çalışma haline dönüşmesine bağlıdır. Buradan yola çıkılarak, üretim araçlarının özel mülkiyetine, toplumsal mülkiyetle son verilmesinin ve bu temel üzerinde sömürücü sınıfların ortadan kaldırılmasının, çalışmanın yabancılaşmasının ortadan kaybolmasına yol açacağı sonucuna varılır.

Politik yabancılaşma, burjuva devletinin toplumdan, halktan gitgide daha yabancılaşmış bir hale gelmekte olan bir gücü temsil etmesi gerçeğine bağlıdır. Burjuva devleti, sınıfsal mahiyeti yüzünden, emekçilerin çıkarlarına yabancı ve düşmandır. Öte yandan sosyalist devlet, sömürünün tüm çeşitlerinin ve biçimlerinin ortadan kaldırılmasının, emekçilerin çıkarlarına uygun bir toplumun yaratılmasının bir aracıdır.

Kuşkusuz, sosyalist toplum henüz kaynaklandığı eski sistemin kalıntılarından tamamen temizlenmiş değildir. Bu kalıntılar, bürokratik eğilimleri ve insanın bilincinde yer alan din gibi ideolojik kalıntıları kapsar. Sosyalizmin mahiyetine yabancı tüm bu ve diğer fenomenler, yavaş yavaş aşılmaktadır; böylelikle toplum, kendisini yabancılaşmanın öğelerinden kurtarmaktadır.

«Ebedi ve ezeli yabancılaşma» teorisi, toplum ile birey arasındaki çatışmanın kaçınılmaz olduğuna ilişkin eski görüşün yeni bir örneğidir. Sosyalizmin gelişimi, bu fikri pratikte çürütmekte ve toplum ile bireyin büyüyen birliğini, toplumsal, grupsal ve kişisel çıkarların başarılı bir şekilde birleştirilme olanağını gözler önüne sermektedir.

3. KOLLEKTİF VE BİREY

Bireyin kişisel çıkarları, onun gereksinimlerinin karşılanmasını, yetenek, beceri ve güçlerinin geliştirilmesini gerektirir.

İnsanların yemek, içmek, giyinmek, barınmak, ısınmak, aydınlanmak, ulaşım gibi gereksinimleri vardır. Bu gereksinimlerin birçoğu onun biyolojik organizma olarak varlığıyla ilgilidir. Ne var ki bunlar, toplumsal bir çevrede ortaya çıkıp, geliştiklerinden biyolojik değil, toplumsal mahiyette gereksinimlerdir. Toplum hem gereksinimleri hem de onların giderilmesi için gerekli olan araçları yaratır. Ancak gereksinimlerin toplumsal mahiyeti, daha başka şekillerde de dile gelir. Toplumun yapısının çeşitli sınıflara mensup insanların gereksinimleri arasında koskoca bir uçurum yarattığı çok görülür.

Kuşkusuz, ebediyen geçerli bir gereksinimler tablosu çizmek olanaksızdır. Üretim geliştikçe, yeni ürünler, yeni gereksinimler yaratmaktadır.

Komünizmin belgisi, «herkes yeteneği kadar, herkese gereksinimi kadar»dır. Bu belgi, toplumun her üyesinin mantıklı gereksinimlerinin sürekli artan bir ölçüde karşılanmasını gerektirir. «Mantıklı gereksinimler» kavramı yeterince belirlenmiş bir kavramdır. Bu kavramın anlamı, ne -Alman filozofu Max Stirner'in yaptığı gibi, «herkese gereksinimine göre» şeklindeki komünist belgiye karşı çıkarak, «bununla egoizmim doyurulabilecek mi?.. hayır, bunun yerine elde edebileceğim kadar fazla şeye sahip olmalıyım.» (8) demek suretiyle- gereksinimlerini elde edilmesini, karşılanmasını kendi başına bir amaç haline getirmeye; ne de gereksinimlerin «belli bir asgari düzeyini», «belli bir sınırlandırılmış miktarını» saptamaya olanak verir.

Sosyalizme, sırf sahip olmak için sahip olma ilkesi ne denli yabancıysa, dünya nimetlerinden tamamen vazgeçme ilkesi de o denli yabancıdır. Sosyalist üretimin amacı, emekçilerin sürekli olarak artan gereksinimlerini, her geçen gün daha eksiksiz bir şekilde karşılamaktır. Bu, yüksek ücretler ile göreceli olarak düşük ücretler arasındaki farkların sürekli bir şekilde giderilmesi, artan kişisel gereksinimlerin, --büyüme hızı, toplumun komünizme yakınlaşmasıyla, tek tek aylıkların artış hızını geçmek zorunda olan-- toplumsal tüketim fonlarınca karşılanması anlamına gelir. Tüm bunlar, gereksinime göre bölüşüme geçiş için gerekli koşulların doğmasını sağlayacaktır.

«Herkese gereksinimine göre» derken, herkesin gereksinimlerinin bir diğer kişinin gereksinimlerinden farklı olduğunu; «herkesten yeteneklerine göre» derken ise, herkesin yeteneklerinin değişebileceğini ifade ediyoruz. Marks şöyle yazmaktadır: «[Bireyler], eğer eşit olsalardı, farklı olmayacaklardı...» (9)

Yeteneklerin eşit olmayışı ne demektir, nasıl dile gelir ve neye bağlıdır?

Yetenekler kendilerini faaliyet içinde gösterirler ve ancak yarattıkları sonuçlar itibariyle değerlendirebilirler. Güçlerin ve yeteneklerin eşitsizliğini, ya bazılarının belli bir faaliyet biçimini yerine getirebilecek yetenekte iken, diğerlerinin bu yetenekte olmadıkları şeklinde; ya da bazılarının belli bir faaliyet bi-

(8) K. Marks - F. Engels, **The German Ideology**, s. 227
(9) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 3, s. 18

çimini gösterebilme yeteneğine, değişen ölçülerde olmak üzere, başkalarının da sahip olduğu şeklinde yorumlayabiliriz. Yeteneklerde görülen farklarla ilgili yaklaşımımızın bütünü, gereksinimlerin mahiyetine, kökenlerine ve gelişimlerine ilişkin yorumumuza dayalıdır.

Yeteneklerin doğanın bir armağanı olduğunu ileri süren görüşler vardır. Bunlar doğru değildir; çünkü toplumsal çevrenin rolünü hesaba katmayarak, insanı toplumsal değil, yalnızca biyolojik, doğasal bir varlık olarak ele almaktadırlar. Bunun tam karşısında yer alan ve doğanın rolünü tamamen yadsıyan görüşler de yanlıştır; çünkü bu görüşler, aynı eğitim ve yaşam koşullarında bile bireylerin büyük ölçüde farklı yetenekler geliştirdikleri gerçeğini açıklayamazlar.

Doğanın armağanları, yeteneklerin gelişmesi için yalnızca birer koşuldur; yeteneklerin fiili gelişimi, yetişmenin, eğitimin ve öz eğitimin etkisi altındaki bireyin yaşamı boyunca, onun çalışması ve toplumsal faaliyeti boyunca gerçekleşir. Öte yandan gerek toplumsal yaşamın genel koşulları gerekse bireyle doğrudan etkileşim halinde bulunan aile, arkadaşlar, iş arkadaşları, tanıdıklar gibi toplumsal çevre, yani zaman zaman göz önünde bulundurulmayabilen çeşitli rastlantısal etkenleri de kapsayan mikro ölçekteki çevre de bireyin yeteneklerinin karakterine etki eder.

Acaba yeteneklerin oluşmasını ve gelişimini teşvik eden toplumsal çevre koşulları nelerdir? Marks ve Engels bu soruya şu yanıtı vermişlerdir: «Her birey, doğasal yeteneklerini her yönde geliştirebilecek araçlara ancak (başkalarıyla birlikte) topluluk içinde sahip olur; o halde, kişisel özgürlük ancak topluluk içinde olanaklıdır.» (10)

Burada «topluluk» terimi, küçük, yerel bir grubu değil, bir bütün, kollektif bir birlik olarak toplumu, yani sosyalist ya da komünist toplumu dile getirmektedir; çünkü geniş halk yığınlarının özgürce gelişmesini engelleyen toplumsal (sınıfsal ve grupsal) engelleri yalnızca böylesi bir toplum ortadan kaldırabilir. Üretim ile bilim arasındaki bağların daha da sıkılaşması, girişkenliğin çeşitli biçimlerinin gelişmesi, gerek eğitimin gerekse yığınların tüm kültür değerlerine sahip çıkması olanaklarının çığ gibi büyümesi, bütün bunlar bireyin güçlerinin ve yeteneklerinin çeşitli şekillerde dışavurmasını ve yetkinleşmesini olanaklı kılar.

İnsan faaliyeti, onun yeteneklerinin biçimlenip geliştiği süreç dışında, diğer insanlarla karşılıklı ilişkiler olmaksızın düşünülemez. İnsanlar arasındaki bu karşılıklı ilişki doğrudan doğruya ya da dolaylı bir şekilde, yani dil ve kitle iletişim araçları aracılığıyla gerçekleştirilen zamanın ve mekanın önemli olmadığı (kültürün ve geleneklerin sürdürülmesi gibi) iletişimle kurulabilir.

Dolaylı karşılıklı ilişki, insanların yeteneklerinin geliştirilmesi, onların yaratıcı faaliyetleri açısından tartışmasız olağanüstü bir öneme sahiptir. Aynı zamanda, maddi ve manevi kültürün gelişmesiyle birlikte, gerek işbirliğine gerekse doğrudan kollektif faaliyetin biçimlerinin gelişimine duyulan artan bir gereksinim var olduğu da unutulmamalıdır. Bu eğilim günümüzde başta bilimin çeşitli alanları olmak üzere ilerlemektedir.

(10) K. Marks - F. Engels, **The German Ideology**, s. 93, Moskova, 1968

Kollektif çalışma biçimlerinden söz ederken, «bireysel çalışma biçimi» ile «bireysellik» kavramını birbiriyle karıştırmamamız gerekir. Kollektif çalışma biçimlerinin serpilip gelişmesi gerçekten de bireysel çalışma biçimlerini sınırlar, fakat onların topunu birden ortadan kaldırmaz; bireyselliği ise sınırlamak bir yana, zenginleştirir.

Kollektifde zayıf birey bile güçlüdür; bunun nedeni yalnızca kollektif işlevlerinin yardımlaşma ilkesine dayanması değil, bunun yanı sıra kollektifdeki çalışmanın, potansiyelini harekete geçirmekte güçlerini ve yeteneklerini teşvik etmekte bireye yardımcı olmasıdır. Marks, sorunun bu yanına işaret ederek, yalnızca toplumsal temasın bile, çoğu sanayi dalında, bir yaratıcı yarışmaya ve tek tek her işçinin verimini yükseltecek bir şevke yol açacağını söylemiştir. (11) Bu güç, bütün kollektif için yaşamsal önem taşıyan ortak çıkarların ve amaçların bilincinde olma temeline dayalı ekip çalışmasında iki, hatta üç katına çıkar. Yeteneklerin gelişmesi, aynı zamanda belli amaçlara ulaşmak için gerekil iradeyi şart koşar. Diğer yetenekler gibi irade gücü de doğanın bir armağanı değildir; faaliyet içinde doğup değişime uğrar. Kişisel maddi çıkar ya da toplumsal bir övgüden sağlanan manevi tatmin biçimindeki kişisel dürtüler ne denli önemli olurlarsa olsunlar, irade gücünü besleyen ve böylelikle bireyin gücünü ve yeteneklerini çoğaltan şey, kollektif çalışmanın akışı içinde gelişen dayanışma ve kendini birbirine adama ruhudur.

Kollektif çabanın eşgüdüm derecesi, büyük ölçüde, hem sorumluluk hem de yoldaşça eleştiri ve ön yargılardan, kişisel sempati ya da antipatilerden arınmışlık gerektiren ilkeye bağlılığa göre değişir. Ekip ruhu, aynı zamanda yararlı girişkenliğin ve işlevlerin doğru dağılımının teşvikine bağlıdır. Mahiyeti itibariyle bir kollektif, bireysel güçlerin ve yeteneklerin dile gelmesini ve gelişmesini, bireysel özgürlüğü sağlayan bir arenadır.

Bireysellığin gelişmesinin kaynağı olan kollektife ve kollektif ruhuna ilişkin Marksçı fikir, hem komünizmin muhaliflerince, hem de doğrudan doğruya komünizme karşı çıkma eğiliminde olmayan, şu ya da bu şekilde bireycilik psikolojisi ve ideolojisi illetine yakalanmış kişilerin saldırılarına hedef olmuştur. Söz konusu saldırganlar, genellikle *özgürlük* sorununu -özgürlüğün ve onun ölçütlerinin ne olduğu sorununu- dillerine dolamışlardır. Özgürlüğün tanımıyla ilgili somut tarihsel bir yaklaşımdan yana olan Marksçılık, özgürlük kavramını anlamsızlaştıran soyut özgürlük yorumlarına karşı çıkmıştır. Lenin, soyut özgürlük kavramının istenilen yana çekilmesini ikiyüzlülük olarak nitelemiştir. Lenin özgürlüğün, ekonomik, politik, hukuksal, ahlaki hangi türü olursa olsun, bunun yorumunda somut tarihsel bir yaklaşımın gerektiğini söylemiştir.

Mutlak özgürlük kavramı, yalnızca karşıt sınıfların birbirini karşılıklı olarak dışlayan çıkarları çatışmaya girdiğinde varolan koşullar için yanlış bir kavram olmakla kalmayıp, aynı zamanda kişisel çıkarlar ile sınıfsal çıkarlar, kişisel özgürlük ile sınıfsal özgürlük arasındaki ilişkileri dile getirirken, işçi sınıfı ve onun öncü gücü de yanlış bir kavramdır.Kollektivizm, özgürlüğün bir olumsuzlaması değildir. Tersine, kişisel özgürlük ancak toplumda, kollektifde olanaklı olabilir.

(11) Bk.: **K. Marks, Kapital, c. 1, s. 326, Moskova, 1963**

Ancak kollektif, bireyden topluluğun çıkarlarını karşılamak sorumluluğunu yüklemek suretiyle, belirli taleplerde bulunur. Bu olmaksızın, ne genel sınıfsal çıkarlar için kollektif bir savaşım, ne de sosyalist toplumda birlikte yaşama olanaklıdır. Her bireyin kollektife karşı sorumluluğu ile kollektifin üyesi olan her bireye karşı sorumluluğu, sosyalist yaşam tarzının ayrılmaz bir özelliğidir.

Hümanizm fikrinin çarpıtılması da, burjuva ideolojisi ve propagandası için karakteristik olan soyut özgürlük cambazlıklarıyla bağıntılıdır. Hümanizmin soyut bir şekilde yorumlanması, tıpkı mutlak özgürlük kavramı gibi yanlış sonuçlar doğurur. Burjuva hümanizmi, varlığını, kapitalizmin feodalizmin yerini aldığı dönemde ortaya koymuştur. Bu, feodal otokrasinin, kilisenin ve monarşinin ezgisine karşı bir protesto niteliği taşıyordu. Katolikliğin karşısına protestanlığı çıkarmış; mutlakiyetin karşısına liberalizmi, feodal sınıfların hiyerarşik ayrıcalıkları karşısına serbest rekabeti dikmişti. Ancak, bu hümanizmin asıl özü, özel mülkiyet özgürlüğünü güvence altına almak arzusuydu. Bir diğer deyişle, bu hümanizm, her şeyden önce mülk sahibi olan insanları düşünüyordu. Bu nedenle, burjuva hümanizmi, işçilerin kurtuluşu gibi kaygılar taşımadığı için, ilerici bir rol oynadığı dönemlerde bile sınırlı kalmıştı. Burjuva hümanizminin sınıfsal karakterinden kaynaklanan bu sınırlılığı, kendini, yığınların gereksinimlerini ve özlemlerini dile getiren hümanist fikirlerle karşı karşıya geldiği Rönesans Çağında göstermiştir. Rönesans Çağının bu hümanist fikirleri Thomas More ve Campanella'yla başlamak üzere, daha sonraları Fourier, Owen ve Saint-Simon gibi ütopyacı sosyalistler tarafından yayılıyordu.

Proletaryanın tarih sahnesine çıkmasıyla ve kendi bilimsel ideolojisini yaratmasıyla doğan sosyalist hümanizm, hümanizm fikirlerinin gelişiminde nitelikçe yeni bir aşamayı temsil eder. Sosyalist hümanizm, tek tek her bireyin özgürce gelişimine, tüm bireylerin özgürce gelişiminin koşulu gözüyle bakan bir hümanizmdir. Bu hümanizm, toplumda elit bir katmana değil, tüm halka yöneliktir; çünkü insanın, güçlerinin ve yeteneklerinin tüm yanlarıyla yetkinleşmesini en yüce amaç olarak görür.

Sosyalist hümanizm, amaçlar ile bunlara ulaşmak için kullanılacak araçlar arasındaki ilişki sorununa da temelinden yeni bir çözüm getirmiştir. Bu çözümün Machiavelli'nin «amaç araçları meşru kılar» şeklindeki, her aracın kabul edilebileceği yolundaki formülüyle uzaktan yakından ilişkisi yoktur. Elbette, araçlar ulaşılmak istenen amaca uygun düşmelidir. Ne var ki, bir kere her amaç haklı değildir. Eğer, amacın kendisi, saldırgan bir savaş örneğinde olduğu gibi zalimceyse, tüm araçlar da zalimcedir. İkinci olarak, amaç, örneğin bir kurtuluş savaşında olduğu gibi haklı bile olsa, bu, araçların gelişigüzel seçilmesi anlamına gelmez. Örneğin, Sovyet halkı, faşizme karşı savaşım verirken, faşistlerin askersel stratejilerinin bir silahı olarak kullandığı gaddarlığa gaddarlıkla karşılık vermemiştir.

Tıpkı «amaç araçları meşru kılar» şeklindeki soyut formül gibi, Hıristiyanlığın, kötülüğe karşı direnmeyi reddetme şeklindeki ilkesi de inandırıcı değildir. Bu anlayış, her durumdaki bütün kötülüklerin şiddete başvurmadan defedileceğini söyleyen yanlış bir fikirden oluşmaktadır. Öte yandan, savaşım araçları, yalnızca amaç tarafından değil, bunun yanı sıra özgül koşullar tarafından da

belirlenir ve bunlardan en önemli biri, kötülüğü doğuran kaynağı zararsız hale getirebilecek aracın kullanılması gereğidir. Sosyalist hümanizm, kötülüğe karşı savaşımda ikna yönteminden vazgeçmemekle birlikte, kötülüğü doğuran kaynağın ısrar etmesi halinde zorlama yöntemini de haklı görür.

Marksçılık-Leninciliğin, özgürlük ve hümanizm sorunuyla ilgili somut tarihsel yaklaşımı, her ne kadar özellikle bunların sınıfsal ölçütlerinden yola çıkıyorsa da, bu hiçbir şekilde tek tek her sınıfın kendi ölçütünü ortaya koyarak, kendi açısından haklı çıkacağı şeklindeki fikrin kabulü anlamına gelmez. Lenin, sürekli bir şekilde, burjuvazinin kendi özgürlük anlayışını, yalan dolu laf kalabalığı yardımıyla saklamak zorunda olmasına karşılık, proletaryanın özgürlük taleplerini açık açık ileri süreceğini ve buna her türlü moral hakkının bulunduğunu; çünkü onun hakiki hümanizm ve bireyin tüm yanlarıyla özgürlüğü ilkelerine dayalı bir toplum yaratmak için savaştığını vurgulamıştır.

Sosyalist toplumun toplumsal homojenliğe doğru hareketi, ideolojide ve psikolojide, kollektif bilincin serpilip gelişmesi ve anlayışların, görüşlerin ve değerlendirmelerin güçlenmesi biçiminde yansır. Elbette bu, kişiliğin yitirilmesine ve bireyselliğin ortadan kaldırılmasına yönelik bir eğilime işaret etmez. Tam tersine, komünizm kuruculuğu, kendisine insanın manevi bakımdan serpilip gelişmesi eşlik ettiği için, bireyselliğin zenginleşmesine yol açar. Bir insan manevi bakımdan ne kadar zenginse, ufukları o kadar geniştir ve gerek düşüncelerinde gerekse yargılarında o kadar bağımsızdır. O halde, ideolojik birliğin serpilip gelişmesi, bireylerin düşüncelerinin sınırlandırılması temelinde değil, komünizm kurucularının deneyim ve bilgilerinin tüm çeşitliliğini göz önünde bulundurmak suretiyle sağlanır. Bu, toplumsal yönetim sisteminin iyileştirilmesini ve yetkinleştirmesini ve her kollektifin yaşamının örgütlenmesini gerektirir.

Revizyonistler, «özgür» kişisel girişkenlik adına, otorite ve yönetim fikirlerine çamur atmakta ve gerek örgütsüzlüğün gerekse kendiliğindenliğin yaygınlaştırılmasını istemektedirler. Böylesi görüşler, anarşi ve pazar rekabeti temel ilkelerine sahip burjuva üretim tarzının ürünü olan «bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler» şeklindeki belginin sahibi burjuva bireyciliği felsefesinden esas itibariyle farklı değillerdir. Bu belginin, toplumun ekonomik ve kültürel yaşamının planlanmasını, yoldaşça işbirliğini ve yardımlaşmayı kapsayan komünist üretim tarzına uygulanmaya çalışılması anlamsız olacaktır.

Sosyalizm, ileri derecede örgütlü bir toplumdur. Böylesi bir toplum, ancak bir yandan bürokratik otoriterliği, diğer yandan burjuva bireyciliğini dışlayan demokratik merkeziyetçilik temelinde varolup gelişebilir. Sosyalist devletten ve sosyalist mülkiyetten doğup, gelişen, geleceğin komünist gönüllü kendi kendini yönetimi, --içinde kollektif ile bireyin, toplumsal olan ile kişisel olanın tüm yanlarıyla uyuma kavuşacakları-- demokratik merkeziyetçiliği en yüksek biçimine ulaştıracaktır.

O halde, toplum ile birey arasındaki karşılıklı ilişkiler, her ne kadar bunların çıkarları arasındaki ilişkilere dayanıyorsa da, toplumun maddi gereksinimlerindeki, toplumsal yapıdaki değişmelere bağlı bir şekilde tarihin akışı içinde değişime uğrar.

Toplum, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayandığı zamanlar, karşılıklı olarak birbirini dışlayan çıkarlara sahip uzlaşmaz sınıflara ayrılmıştı. Böylesi

toplumsal koşullarda, bireyin kişisel yaşamının genel çerçevesi, onun bireysel yeteneklerinden bağımsız bir şekilde, yakın sınıfsal ilişkilerince belirlenmişti. Örneğin, kapitalist toplumda bireyin toplumsal konumu, onun yetenekleri yerine sahip olduğu sermaye miktarınca belirlenmektedir.

Üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesi ve bunların toplumsallaştırılması, toplumu daha önceki sınıflara bölünmüş bir varlık halinden, onu oluşturan tüm toplumsal grupların kollektif bir birliği haline dönüştürür. Sınıfsal ve grupsal eşitsizliklerin, sınıfsal ve grupsal ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, insanın yazgısını, onun bireysel niteliklerine, onun çalışma karşısındaki tavrına gitgide daha fazla bağımlı hale getirir. Sosyalist toplum, toplumsal, grupsal ve kişisel çıkarların serpilip gelişen eşgüdümü temelinde gelişir ve komünizme doğru ilerledikçe, bireyin tüm yanlarıyla gelişimi ve onun gerek doğal gerekse sonradan kazanılmış yeteneklerinin, güçlerinin ve hünerlerinin uygulanması için gitgide daha geniş olanaklar sağlar.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE BİREYİN VE YIĞINLARIN ROLÜ

Yığınlar ile birey, tarihsel sürecin birbirine kopmaz bir şekilde bağlı iki kutbudur. Tarihi, birlikte toplumu oluşturan geniş halk yığınlarının eylemleri oluşturur; gerek ardarda gelen kuşakların gerekse özlemleriyle, umutlarıyla ve çabalarıyla milyonlarca insanın çalışmasının sonucudur. Ne var ki tarih, kişinin hiç önemli olmadığı bir süreç değildir; yalnızca yığınlar tarafından değil, aynı zamanda bireyler ve özellikle de tarihsel olaylara damgalarını vuran önemli kişiler tarafından yapılır. Bu nedenle, dünya tarihini, halkların tarihini anlamak için, geniş halk yığınları, tüm ulusları harekete geçiren güçleri analiz etmek yetersizdir; bunun yanı sıra, olaylara yön veren tarihsel simalar tarafından bu sürece yapılan etkinin karakterini ve derecesini de değerlendirmek gerekmektedir.

1. *TARİHTE HALKIN VE BİREYİN ROLÜNE İLİŞKİN İDEALİST GÖRÜŞLER*

Dünya tarihinin incelenmesi, bize, sınıf savaşları, devrimler ve karşı-devrimler, kurtuluş savaşları ve saldırgan savaşlar, güçlü devletlerin kuruluşu ve çöküşü, koskoca bir halkın yükselişi, serpilip gelişimi, çöküşü ve hatta ortadan kalkışı gibi tarihsel olaylardan oluşan karmaşık ve çelişkili bir tablo sunar. İnsanlığın belleği diyebileceğimiz tarih, geçmişin önemli tarihsel olaylarına bağlı olarak anılan krallar, imparatorlar ve komutanlar gibi tarihsel simaların adlarını saklamaktadır. Feodal tarih yazarlarının yanı sıra burjuva tarih yazarlarının ve tarih felsefecilerinin pek çoğu, buradan yola çıkarak, bu önde gelen tarihsel kişilerin tarihin yapıcısı, onun başta gelen katılımcısı oldukları sonucunu çıkarmışlardır.

Bu görüş uzunca bir süre egemen olmuş, yalnızca idealistler değil maddeciler tarafından da benimsenmişti. Bunun en açık ifadesi, geçen yüzyılın İngiliz filozofu, tarihçisi ve politika yazarı Thomas Carlyle'nin, *Tarihte Kahramanlar, Kahramanlara Tapınma ve Kahramanlık* adlı kitabında bulunabilir. Carlyle şöyle yazmıştır: «...Dünya tarihi, bu dünyada insanın yaptıklarının tarihi, aslında burada faaliyet gösteren büyük insanların tarihidir.» (1) Carlyle, bu büyük adamların hareketlerine «bütün dünya tarihinin ruhu» gözüyle bakmıştır.

(1) Thomas Carlyle, **On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History**, s. 2, London, 1901

1870'lerin ve 1880'lerin Piyotr Lavrov, Nikolay Mihaylovski gibi Rusya Narodnikleri, farklı nedenlerle de olsa, esas itibariyle aynı idealist bakış açısına sahiptiler. Narodnikler, sıkıntılar içinde kıvranan halka sempati duymakla birlikte, onun tarihsel girişkenlikten yoksun olduğunu sanıyorlardı. Onlar için halk yığını, Plehanov'un belirttiği gibi, sonsuz sayıda sıfırdan başka bir şey değildi ve bu sıfırlar ancak ciddi bir şekilde düşünen bir tamsayı, bir kahraman tarafından yönlendirildiğinde pozitif bir nicelik haline gelebilirdi.

Halka ilişkin öznel idealist görüş, bazı ideologlar tarafından aşırı gerici sonuçlar çıkarmakta da kullanılmıştır. Bu anlamda, Alman filozofu Friedrich Nietzche'nin konumu tipiktir. Nietzche, halkı «kendisinden bir şey yapılan biçimsiz bir malzeme, heykeltraşının keskisini bekleyen taş yığını» (2) şeklinde tanımlamıştır. Nietzche'nin imgelemi, «iyi ve kötünün ötesinde» kalan, çoğunluğun ahlakını aşağılayarak kovabilen, üstün insan, kahraman fikrini yaratmıştır. Aşırı güce tapınma, böylesi bir birey için başlıca ilke ve güdüydü. Güç adına kullanılan her araç mübahtı ve her eylem haklıydı. Nietzche'nin bireyci teorilerinin bazıları, daha sonra, Nazizmin ideologlarınca alınmış ve Nazizm, kendi başlattığı İkinci Dünya Savaşı sırasında «üstün insan felsefesi»nin, «güçlü kişilik»e, «Führer»e tapınmanın ne anlama geldiğini pratikte iyice göstermiştir. Tarihsel sürece ilişkin öznel görüşler bugün de canlılığını korumaktadır. Burjuva sosyologları, tarihçileri ve politikacıları, günümüzdeki olayları hâlâ bazı devlet adamlarının iradelerine bağlamaya çalışmaktadırlar. Amerikalı yazar C. Sulzberger, *Uzun Bir Mumlar Dizisi* adlı kitabında şöyle yazmaktadır: «Öğrendiğim en büyük ders, Marksçılığın olaylara ve eğilimlere tapmasına karşılık, tarihi iradesiyle etkileyenin insan olduğudur... dev... tarihi yapabilir, ama dev olduğunu sananlar, tarih tarafından yıkılıp giderler!» (3)

Tarihte yığınların rolünü göz ardı eden, bireyin rolüne ilişkin öznel idealist görüş, Marks'tan önce bile bir dizi burjuva tarihçisi tarafından eleştirilmişti. İngiliz ve Fransız devrimcilerinin incelenmesi, Thierry, Guizot, Mignet gibi restorasyon dönemi Fransız tarihçilerini, Fransız aydınlanmacılarının tarihte bireyin rolüne ilişkin olarak ileri sürdükleri daha önce egemen olan görüşe taban tabana karşıt sonuçlara ulaştırmıştır. Fransız aydınlanmacıları, önemli kişilerin bilinçli faaliyetinde, tarihsel olayların ana itici gücünü görmüşlerdi. Oysa restorasyon dönemi Fransız tarihçileri, ağırlık merkezinin yığınların faaliyetine, özellikle onların kendiliğinden faaliyetine kaydırmışlardı. Bu okulun temsilcilerinden biri olan Adolphe Monod şöyle yazmıştı: «Tarihçiler, insanın gelişiminde gerçekten liginç ve geçici olmayan -belli bir dereceye kadar yasalara indirgenebilen ve belli bir derecede kesin analize tabi tutulabilen parçayı- oluşturan ekonomik koşulların ve toplumsal koşulların büyük ve yavaş hareketlerinin portresini çizmek yerine, dikkatlerini, insan faaliyetinin parlak, şaşırtıcı ve geçici dışa vurma biçimleri, büyük olaylar ve büyük adamlar üzerinde toplamakla çokça suçlanmışlardır. Gerçekten önemli olaylar ve bireyler, böylesi bir gelişimin

(2) F. Nietzsche, **Ecce Homo**, s. 108, Moskova, 1911, (Rusça Basım)

(3) C. L. Sulzberger, **A Long Row of Candles, Memoirs and Diaries (1934-1954)** New York, 1965, s. 15

farklı etkenlerinin işareti ve simgesi olarak önem taşırlar. Ancak tarihsel olay olarak bilinen olayların çoğunluğu, günümüz tarihi üzerinde, denizin yüzeyinde doğan dalgaların, derin ve sürekli gelgit hareketi üzerindeki etkisiyle aynı bir etkide bulunurlar, dalgalar bir an için parıl parıl ışıldarlar ve sonra arkalarında hiçbir iz bırakmadan kumlu sahile çarpıp dağılırlar.» (4)

Elbette bu, tarihin hareketine ilişkin oldukça derin bir görüşü dile getiriyordu. Ne var ki, önemli kişilerin rolü, salt tarihsel olayların belirtisi ve simgesi olarak tanımlanamaz. Böylesi bir basitleştirme, tarihe, içinde hiçbir şeyin değişemediği, yazgısı önceden belirlenmiş bir süreç gözüyle bakan yanlış görüşe yol açabilir.

İşte, son tahlilde Hegel'in vardığı yer burasıdır. Hegel'in tarihte bireyin rolüne ilişkin görüşleri felsefi-tarihsel gelişimin önemli bir aşamasıdır. Hegel'e göre, tarihsel zorunluğun taşıyıcısı, dünyayı denetleyen evrensel ruh ya da akıldır; tarihin hareketine kılavuzluk eden evrensel ruhun ustalığı, onun büyük kişiler de dahil olmak üzere, --özgürlük bilinci içinde ilerlemenin gerçekleştirilmesi şeklinde ifade edilen-- amaçlarına yönelik bir araç olarak, insanların çıkarlarını, tutkularını ve özlemlerini kullanması gerçeğinde yatar.

Ne var ki, bu idealist temele karşın, Hegel'in öğretisinde gizli, daha önemli ve daha akılcı bir şey vardı. Hegel, özgürlük ile zorunluk arasındaki ilişki sorununa diyalektik bir çözüm getirmeye çalışmış; buna bağlı olarak da, tarihte büyük adamların rolü ile ilgili bir dizi derin yargıya ulaşmıştı.

Hegel, evrenselliğin, zorunluğun yalnızca büyük adamların, tarihsel önem taşıyan bireylerin amaçlarında ve eylemlerinde varolduğunu söylemiştir. Hegel şöyle yazmıştır: «Amaçlarını ve işlevini, yalnızca varolan sistem tarafından kutsanmış nesnelerin dingin, düzenli akışından değil, içerliği gizli olan ve henüz kendini gösterecek bir varlık düzeyinde gelişmemiş olan bir kaynaktan, tıpkı çatlamaya yüz tutmuş bir istiridye kabuğu gibi henüz toprak altında bulunan ve dış dünyayı zorlayan iç ruhtan almış olduklarından, onlara [tarihteki büyük adamlara] *kahraman* adı verilir...» (5)

Tarihteki bu büyük simalar, neyin zorunlu ve zamana uygun, neyin kendi çağları için doğru olduğunu kavramış olan düşünürlerdir. Ne var ki, Hegel'e göre, tüm tarihsel kişiler ve tüm insanlar, ancak onları gizli bir şekilde denetleyen ve onlar yoluyla kendi amaçlarına doğru hareket eden evrensel ruhun araçlarıydılar. Yani, Hegel'in felsefi-tarihsel görüşleri, kadercilik ve mistisizmle iç içe geçmişti.

Nesnel idealist ve kaderci bakış açılarına sahip pek çok düşünür, bireyin tarihteki rolüne ilişkin öznel idealist görüşleri eleştirmişlerdir. Tolstoy'un *Savaş ve Barış* adlı yapıtında yer alan tarih felsefesiyle ilgili görüşleri bu eleştirilerin tipik bir örneğidir. Büyük bir gerçekçi sanatçı olan Tolstoy, 1812 savaşının halkçı karakterini olanca derinliğiyle kavramış; Rusya halkının büyük gücünü,

(4) G.V. Plehanov'un **Seçilmiş Felsefe Yapıtları**'ndan aktarılmıştır, c. 2, s. 313-314 (Rusça Basım)

(5) Hegel'in **Tüm Yapıtları**'ndan aktarılmıştır, c. 8, s. 29, Moskova - Leningrad, 1935 (Rusça Basım)

zekâsını, akıllılığını, yurtseverliğini ve bitmez, tükenmez becerikliliğini dile getirmiştir. Tolstoy, bunun yanı sıra, tarih uzmanlarının, savaşın nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili görüşlerinin ne denli yüzeysel olduğunu gözler önüne sermiştir. Örneğin Fransız tarihçisi Adolphe Thiers, ciddi ciddi, Fransız ordularının Borodino meydan savaşını kaybetmesinin nedenini, Napolyon'un nezle oluşuna bağlamıştır. Tolstoy iğneleyici bir dille, bu görüşü şöyle tamamlamıştır: «... Napolyon'un su geçirmez çizmelerini ayın 24'ünde (savaşın arifesinde) kendisine giydirmeyi unutan oda hizmetçisi, Rusya halkının kurtarıcısı olmuştur.» (6) Tolstoy, büyük olayları önemsiz, sıradan nedenlerle açıklamaya çalışan tarihçilerin öznel yüzeysel görüşlerini eleştirirken ne denli haklıysa da eleştirileri ne denli derinse de, kendi felsefi - tarihsel görüşleri de ikircimli ve son derece çelişkili olmaktan kurtulamamıştır. Tolstoy, savaşın gerçek ve derin nedenlerini kavrayamamış; sonunda her şeyi takdir-i ilahiye bağlamıştır. Böylesi kaderci bir bakış açısı, hakikatten, --her şeyi belli bir tarihsel olmanın hemen hemen doğaüstü iradesine indirgeyen öznel görüşlere sahip tarihçilerin açıklamalarının hakikatten uzaklığından-- daha az uzak değildir.

Pek çok çağdaş burjuva sosyologu, Marksçılığın yığınların, sınıfların ve bireyin toplumsal yaşamdaki rolüne ilişkin teorisinin karşısına, seçkinler teorisi adı verilen teoriyi çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bunlar, halkta yalnızca yıkıcı, olumsuz bir güç görmektedirler. Onlara göre, yalnızca bir halkın, ulusun ya da ırkın en yetenekli kesimini oluşturan bir seçkinler katmanı yaratıcı, olumlu ilkenin taşıyıcısı olabilirler.

Amerikalı sosyolog R. Strausz-Hupe *Kayıtsızlık Bölgesi* adlı kitabında, yığının düşünmediğini, otoriteye ve otoritenin temsilcilerine boyun eğmesi gerektiğini yazmıştır. Başka bir Amerikalı sosyolog Ely Chinoy şöyle demiştir: «Her toplumda bazı insanlar üstün, diğerleri aşağı olarak ayırt edilir... her yerde bazıları yönetir, diğerleri, yöneticiler üzerinde değişen ölçülerde etkiye ya da denetime sahip olmakla birlikte, boyun eğerler. Aşağı düzeydeki ile yukarı düzeydeki, fakir ile zengin, güçsüz ile güçlü arasındaki bu karşıtlıklar, toplumsal katmanlaşmanın özünü oluşturur.» (7) Chinoy, toplumun aşağı düzeydekiler ile yukarı düzeydekiler, yöneticiler ile yönetilenler halinde bölünmesine, kaynağı insanların doğal yeteneklerinde yatan, toplumsal varlığın ebedi bir yasası gözüyle bakmıştır.

Bilimsel-teknik devrim, seçkinler teorisinin, teknokratik seçkinler teorisi haline gelmesine yol açmıştır. Bu teorinin kurucularından biri olan ve üzerinde çok tartışılan *Sevk ve İdare Devrimi* adlı kitabın yazarı Amerikalı sosyolog James Burnham, işçi sınıfının toplumu yönetme yeteneğinden yoksun olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Ona göre, günümüzdeki bilimsel-teknik devrim, erkl, bilim adamlarına ve teknik uzmanlara, özellikle de işletmeleri, sanayi kuruluşlarını, şirketleri ve bankaları sevk ve idare etme işiyle uğraşan kişilere devreder. Teknokratik seçkinler teorisi, çağdaş kapitalist toplumda kendine önemli bir zemin bulmuştur. Bu teorinin amacı, toplumun kapitalist tekeller tarafından

(6) L. Tolstoy, **War and Peace**, c. 3, bölüm 2, s. 211, Moskova, 1968 (Rusça Basım)
(7) **Ely Chinoy, Society. An Introduction to Sociology**, N. Y., 1961, s. 131

filli bir egemenlik altında tutulduğunu gizlemektir. Amerikalı Marksçı Herbert Aptheker, *Emperyalizmin Azizleri* adlı kitabında, Amerikan Işdünyasının bir sözcüsü olan F. Martin'in açık itirafını şöyle aktarmaktadır: «Bizler Amerika'nın sahibiyiz. Onu nasıl elde ettiğimizi allah bilir. Ama bununla yetinmeyerek, bizi tehdit edebilecek her türlü yasaya, her türlü politik platforma, her türlü başkanlık seçimi kampanyasına karşı terazinin diğer kefesine dev ağırlığımızın tümünü, nüfuzumuzu, paramızı, politik bağlarımızı, satın alınabilir senatörlerimizi, gözü doymak bilmeyen kongre üyelerimizi, kamu oyuna hitabeden demagoglarımızı, koymak suretiyle, eğer başarabilirsek, Amerika'yı yitirmemek niyetindeyiz.» (8) İşte, burada dile getirildiği gibi, finans oligarşisi kapitalist dünyanın gerçek yöneticesidir ve bu gerçek tarihle ilgili ne öznel idealist ne de nesnel idealist yaklaşımlardan hareketle kavranamaz.

2. *YIĞINLARIN TARİHTEKİ ROLÜNE İLİŞKİN BİLİMSEL GÖRÜŞ*

Marks ve Engels, daha ilk çalışmaları olan, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi* ve *Alman İdeolojisi* adlı yapıtlarında, bireyin tarihteki rolüne ilişkin idealist görüşü sert bir dille eleştirmişler ve şöyle yazmışlardır: «Bir yanda yığın, tarihin şu *maddi,* pasif, durgun ve tarihsel olmayan öğesi; diğer yanda, tüm tarihsel eylemi doğuran aktif öğe olarak *Ruh, Eleştiri,* Herr Bruno ve şürekası durur. Toplumsal dönüşüme uğrama edimi, Eleştirel Eleştirinin *beyin çalışmasına* indirgenir.» (9) Bu alıntı, Marks ve Engels'in *Kutsal Aile*'de, genç Hegelcilerin tarihe ilişkin öznel idealist görüşlerinin karşısına, kendilerinin, tarihsel süreçte halkın, devrimci sınıfların belirleyici rolüne maddeci görüşlerini çıkarmak suretiyle, onların görüşlerini nasıl hicvettiklerini göstermektedir.

İdealist tarih anlayışı, sosyologların ve tarihçilerin boş laflarından oluşmamıştır. Bu anlayışın toplumsal ve bilgi teorisine ilişkin kökleri vardır. Ekonomik, politik ve manevi ezgi bağlamında, yığınlar tıpkı bugün hâlâ kapitalist dünyada olduğu gibi, politika alanına sonucu belirleyici bir şekilde katılmaktan yoksun bırakılmışlardır. Halk yığınları, yalnızca tarihteki dönemeçlerde, son tahlilde olayların sonucunu belirleyen, bağımsız bir aktif rol oynayabilirler. Ancak olağan, deyim yerindeyse barışçı dönemlerde, «üst düzeydeki politikayı» denetleyenler sömürücü, egemen sınıflar ve onların temsilcileridir. Burjuva sosyolojisi ve tarihi, çoğunlukla yığınların doğrudan göze batmayan, derinden derine sürüp giden günlük faaliyetlerini göz ardı eder ya da bunu kendine özgü bir tarzda yansıtır.

Ne var ki, bu faaliyet, karmaşık ve çelişkili tarihsel sürecin alttan altta oluşan derin akışını oluşturur ve tarihin --birbirinin ardısıra gelen tarihsel olayların oluşturduğu çok değişken sahnenin ötesinde keşfedilmesi gereken-- derin ve belirleyici itici gücüdür.

(8) Herbert Aptheker, **Laureates of Imperialism,** s. 54, N.Y., 1954
(9) K. Marks - F. Engels, **The Holy Family,** s. 116

Halk, tarihin başlıca yaratıcısı, onun gerçek öznesidir. Bu tarihsel maddeciliğin temel önermesidir. Şimdi de halk kavramı üzerinde duralım. Bu kavram, hem nüfus ya da ulus kavramıyla çakışacak şekilde geniş anlamda, hem de yığınlara, tarihin yaratıcılığını işaret eden dar anlamda kullanılmaktadır.

Yığınlar ya da halk yığını kavramı tarihin akışı içinde değişime uğrayan ve gelişen bir kategoridir. Bu kavram, belli sosyo-ekonomik kuruluşlarla, bunların özgül toplumsal yapısıyla ve gerek mevcut toplumun gerekse mevcut ülkenin özgül tarihsel gelişim süreciyle ilişkili olarak ele alınmalıdır. Sınıflı toplumda, yığınlar çeşitli toplumsal sınıfları kapsayabilirler. Yığınların sınıfsal bileşiminin tarihsel bakımdan değişebilir olmasına karşın, bu kavram her zaman 1) özünü, maddi ürünleri üreten emekçi yığınında bulur; 2) toplumun halk düşmanı üst katmanları, gerici sınıfların karşısında yer alan nüfusun ezici çoğunluğunu kapsar ve 3) toplumsal ilerlemeye destek olan tüm toplumsal katmanları içine alır. (Böylece, bazı tarihsel durumlarda, «yığınlar» ya da «halk» kavramları, emekçi olmayan bazı sınıfları da içine alabilir. Örneğin, ulusal burjuvazi, toplumun ilerleme yönündeki hareketine katıldığı takdirde bu kavramın kapsamı içinde değerlendirilmektedir).

Yığınların tarihte belirleyici rol oynadıklarına ilişkin fikir, --maddi ürünlerin üretiminin topluma yaşam veren temel olduğunu ve üretim güçlerin gelişiminin son tahlilde tüm toplumsal süreçleri belirleyeceğini söyleyen-- tarihsel maddeciliğin önemli tüm önermelerinde dile getirilmiştir. Daha önce, toplumun üretim güçlerinin yalnızca üretim araçları ve aletleri olmadığını, her şeyden önce halkın, emekçilerin, maddi ürünlerin üreticileri olduğunu söylemiştik. Emekçi yığınlar son derece önemli yaratıcı bir üretim gücüdür. (10) Toplumun üretim güçlerinin göze çarpmayan, çoğunlukla gizli kalmış gelişimi insanlığın ilerleme yönündeki tarihsel hareketinin temel dayanağıdır; bu gelişim, başta üretim tarzında, daha sonra da tüm toplumsal sistemde devrime zemin hazırlar.

Pek çok halkın tarihi, kentlerin ve köylerin yok edildiği, maddi ve manevi değerlerin yıkıldığı (Hun ya da Moğol İstilâları gibi) kıyım savaşlarıyla doludur; ancak bir halk, yaşamını sürdürmeyi başarabildiğinde her şeyi yeniden yaratıp koruyabilmiş ve kısa bir durgunluk döneminden sonra, toplumsal gelişmenin yeni, daha yüksek aşamalarına doğru daha ileri hareketler için güç kazanmıştır. İşte halkın bitmez tükenmez yaratıcı gücü burada dile gelir.

(10) Tolstoy bu gerçekle ilgili olarak, Solovyov'un **Rusya'nın Tarihi** adlı yapıtına atfen şu eşsiz fikirleri dile getirmiştir: «Nasıl soyulduklarını, egemenlik altında tutulduklarını, yenildiklerini ve yok edildiklerini okurken (tarih bunlardan başka bir şey söylememektedir), elinizde olmadan kendinize neyin soyulduğunu ve yok edildiğini sorarsanız. Bu soru sizi, neyin yok edildiğine kimin karar verdiği sorusuna iter. Tüm bu insanlar nasıl ve kim tarafından beslenmektedir? Çarların ve beylerin giyinip, caka sattıkları kabartmalı kumaşları, elbiseleri, kaftanları, ipekli Şam kumaşlarını kim yapmıştır? Elçilere kürkleri sunulan siyah tilki ve samurları kim avlamıştır? Altını ve demiri kim çıkarmış, atları, öküzleri ve koyunları kim beslemiş, evleri, sarayları ve kiliseleri kim yapmış, tüm bu ürünleri kim dağıtmıştır?» (L. N. Tolstoy, **Tüm Yapıtlar**, c. 48, s. 124, Moskova, 1952, Rusça Basım)

Yığınların, sosyalizm koşullarındaki tarihsel rolünün yeni öğesi, onların çalışma faaliyetinin bilinçli yaratıcılık, çalışma karşısında yeni bir tavır, kendisi için, yani kendi toplumu için çalışma haline gelmesidir.

Gerek sosyalist devrimler, gerekse sosyalizm kuruculuğu deneyimi, pratikte yığınların tarihte yalnızca olumsuz, yıkıcı bir rol oynayabileceğini ileri süren burjuva teorilerinin iflasını göstermiştir. Sosyalist bir devrim yapılırken, işçi sınıfı ve onun partisi tarafından yönlendirilen yığınların, ilk önce burjuva devlet aygıtını yıkmaları ve sömürüye dayalı toplumsal ilişkileri ortadan kaldırmaları gerektiği kuşkusuz doğrudur. Çünkü bu süreç üretim güçlerinin, halkın çalışmasının yarattığı maddi ve manevi değerlerin yıkımdan kurtarılması için biricik zorunlu koşuldur. Ancak sosyalist devrimlerin ana özelliği yıkıcı değil yaratıcı faaliyettir; tarihte daha önce benzerine rastlanmadık yeni devlet biçimlerinin kurulması, insanın insan tarafından sömürülmesine son verecek ve çalışan insanı özgür bir işçi durumuna getirecek toplumsal ilişkilerin örgütlenmesidir.

Geçmiş çağlarda ekonomi, devlet ve ideolojik yaşam alanlarındaki idari işlevler, sömürücü sınıfların tekelindeydi. Sosyalist toplumda, insanlar ilk kez yazgılarını kendi ellerine aldılar ve ekonomik, politik ve manevi yaşamın yöneticisi haline geldiler. Böylelikle tarihte ilk kez halkın her tür ve biçimdeki yaratıcı faaliyetlerinin önünde en geniş gelişme olanakları açılmış oldu.

Yalnızca küçük aristokrat gruplarının, toprak sahiplerinin ya da burjuvazinin üst katmanlarının tarihte ilk planda rol oynadıkları, geniş halk yığınlarının ise «tarihsel uyku»ya (11) terkedildiği dönemlerde, toplum gerçekte çok yavaş bir ilerleme kaydediyordu. Bunun tersine, önemli uğraklarda olduğu gibi geniş yığınlar uyandığında, tarihin akışı da hızlanıyordu. Bu, dinamizmi ile ve yaşamın tüm alanlarındaki derin devrimci dönüşümleriyle günümüz dünyası için özellikle geçerlidir.

Dünya tarihi, harekete geçen halk yığınları ne denli genişse, toplumdaki toplumsal ve politik dönüşümlerin o denli derin olduğunu kanıtlamıştır. Bunun yanı sıra, tarihsel eylemin ölçüsü ve derinliği büyüdükçe bunlara katılan insanların sayısı da büyür. Bu, dünya tarihinin en önemli yasalarından biridir.

Yığınların toplumun maddi ve politik yaşamında belirleyici rol oynadıkları tartışılmaz bir gerçektir. Acaba gitgide genişleyen manevi yaşam alanı bu kuralın bir istisnası mıdır?

Kuşkusuz hiç kimse, felsefe, bilim, edebiyat ve sanat alanlarında büyük dahilerin oynadığı rolü yadsıyamaz. Demokritos ve Aristoteles, Pisagor ve Arşimet, Kopernik ve Galile, Newton ve Einstein, Darwin ve Pavlov olmasaydı, felsefenin ve bilimin durumu ne olurdu? Praxiteles, Pheidias, Rafael, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Titian, Repin, Surikov, Homer, Dante, Shakespeare, Goethe, Byron, Balzac, Puşkin, Gogol, Tolstoy, Bach, Beethoven, Verdi, Chopin, Glinka ve Çaykovski olmasaydı sanatın durumu ne olurdu? İnsanlık, insan kültürünün ölmez yapıtlarını onlara borçludur.

Ancak tüm büyük sanatçılar halka ve sanatlarına kopmaz bir şekilde bağlıdırlar ve halktan kopuk sanat cansız ve etkisizdir. Halk, bilim adamlarına, şairlere, yazarlara yüzyıllar boyunca geliştirdiği dil hazinesini sunar. Halk, masal-

(11) V. İ. Lenin, Tüm Yapıtlar, c. 27, s. 210

lar, destanlar ve şarkılar yaratır; tüm büyük sanatçılar ise, sanatlarında her zaman bu bitmez tükenmez halk sanatından yararlanmışlardır. Maksim Gorki şöyle yazmıştır: «Halk, yalnızca tüm maddi değerleri yaratan bir güç değil, manevi değerlerin biricik kaynağı, asla kurumayacak bir kaynak, zaman, güzellik ve deha açısından dünyada tüm güzel şiirleri, tüm trajedileri ve en büyük şiiri dünya kültür tarihini yaratan ilk filozof ve şairdir.» (12)

Seçkin bilim adamlarının, bilimin gelişiminde ne denli büyük bir rol oynadıklarını biliyoruz. Ancak bilimsel buluşlarda belli bir model vardır; bilimin ve tekniğin daha önceki tüm gelişimi bu bilimsel buluşlara zemin hazırlamaktadır. Alman tarihçilerinden biri haklı olarak şöyle demiştir: «Pisagor yaşamamış olsa ve Pisagorcu okul varolmamış olsaydı, Pisagor teoremi bilinmemiş olarak mı kalacaktı? Newton'suz yer çekimi yasasını asla bulamayacak mıydık? Stevenson lokomotifi icat etmemiş olsaydı hâlâ posta arabalarıyla mı seyahat edecektik?» (13) O halde bilimin, tüm kültürün yazgısı şu ya da bu dehanın rastlantısal doğumu tarafından belirlenmemektedir. Bilim ve sanatın gelişimi yasal düzenliklere tabi bir süreçtir.

Tarihte yığınların belirleyici rol oynadıklarını kavrayamazsak, tarihsel sürecin bütünlüğünü ve sürekliliğini de asla anlayamayız. Bireyler, hatta önemli bireyler gelirler ve giderler; ne var ki halk, kültürün, dilin, geleneklerin ve gerek büyük maddi gerekse manevi değerlerin yaratıcısı ve koruyucusu olarak kalır.

Kuşkusuz halk farklılaşmamış, homojen bir yığın değildir. Tarihsel sürecin önemli noktalarında, tarihin dönüm noktalarında, tarihi yapan toplumsal sınıflar, yığınlar, tanınmış tarihsel simalar tarafından yönlendirilmiştir. Bunların rolüne değer biçilmesi, tarihin hareketinin tüm somut, öznel yanlarıyla kavranması için asli bir önem taşır.

Son tahlilde tarihin yazgısını belirleyen halktır. Ne var ki, yığınların rolü, soyut, sınıflardan ve onların partilerinden ya da onlara yol gösteren önderlerden yalıtlanmış bir şekilde ele alınamaz. Tarihin gösterdiği gibi, yığınların rolü büyük ölçüde mevcut tarihsel dönemde, belli bir ülkede onların nasıl bir politik ve ideolojik yönetime sahip olduklarına bağlıdır. Nazi egemenliği altındaki Almanya örneği, belli kritik durumlarda emperyalist burjuvazinin eli altındaki yığınları baskı altına alma ve yanıltma araçlarının tümünü kullanarak yığınları nasıl kendi temel çıkarlarıyla ve toplumsal ilerlemeyle çelişen eylemlere sürükleyebildiğini gözler önüne sermektedir.

O halde yığınların tarihteki rolüne ilişkin doğru bir anlayışa ulaşabilmek için, örgütlerin ve partilerin fiili rolünü, tarihteki tanınmış kişilerin rolünü açıklığa kavuşturmamız gerekir.

3. TARİHTEKİ BİREYİN ROLÜ

Toplumsal gelişimin temel doğrultusu, örneğin feodalizmden kapitalizme geçiş, ya da sosyalist toplumun kapitalist toplumun yerini alması, ne denli

(12) **M. Gorky on Literature**, s. 20, Moskova, 1961, (Rusça Basım)

(13) K. Kautsky'nin **The Materialistic Understanding of History**'den aktarılmıştır, c. 2, s. 704, Moskova-Leningrad, 1931 (Rusça Basım)

önemli olurlarsa olsunlar insanların iradelerine ve bilinçlerine bağlı olmayan nesnel yasalar tarafından belirlenir. Tarihsel gelişimin genel nedenlerini ele alırken, bireyin rolünü geçici olarak soyutlayabilirlz. Aynı şey, tek tek bireylere de bağlı olmayan -belli bir ülkedeki tarihsel sürece, onun gelişme düzeyinin ve durumunun özgül özelliklerine etkisi gibi- öznel nedenler ve durumlar için de söylenebilir. Ne var ki, yalnızca genel ve özel değil, bireysel nedenlere de bağlı olan özgül tarihsel olayları açıklarken, bireyin rolünü göz ardı etmemek gerekir. Nitekim gerek belli bir ülkede devrimin seyri, gerek devletler arasındaki savaşların seyri ve sonucu, gerekse somut tarihsel olaylar yalnızca ana belirleyici nedenlere değil, bunun yanı sıra bu olayları yöneten liderlerin bilgelikleri ve uzak görüşlülükleri ya da tam tersine beceriksizlikleri ve dar görüşlülükleri gibi etkenlere de bağlıdır. Eğer bu etkenleri dikkate almazsak, böylesi her çeşit tarihsel rastlantılar, dolayısıyla canlı, samut tarih kaderci ve mistik bir karakter kazanır.

Marks, 1871'de, L. Kugelman'a şöyle yazmıştır: «Eğer 'rastlantılar' hiçbir rol oynamamış olsalardı, dünya tarihi... alabildiğine mistik bir mahiyet taşıyacaktı. Bu rastlantılar doğal bir şekilde genel gelişme seyrinin parçasını oluştururlar ve yerleri diğer rastlantılar tarafından doldurulur. Ne var ki, hızlanma ve gecikmeler, hareketin başını çeken halkın karakterinin 'rastlantısallığı' da dahil olmak üzere, böylesi 'rastlantılara' son derece bağlıdır.» (14) Böylelikle Marks olayların başını çeken halkın rolünü özellikle vurgulamıştır.

Marksçılığın bireyin tarihteki rolü sorunundaki konumunu Lenin, en açık bir dille şöyle yazmıştır: «Marksçılık, nesnel durumun ve evrimleşmenin nesnel seyrinin analizinde tam bilimsel serinkanlılığı, yığınların ve kuşkusuz tek tek bireylerin, grupların, şu ya da bu sınıfla bağlar keşfedip, bu bağları kurmayı başaran örgütlerin ve partilerin devrimci enerjisinin, devrimci yaratıcı dehasının ve devrimci girişkenliğinin öneminin en kesin bir tarzda kabulüyle birleştirmekle, tüm diğer sosyalist teorilerden önemli ölçüde ayrılır.» (15)

Tarih yalnızca insanlar tarafından yapılır. İnsanların eylemlerini belirleyen nesnel koşulların göz önünde bulundurulması, hem sınıfların ve partilerin hem de tarihsel simaların toplumsal yaşamda oynadıkları rolün bilimsel bir şekilde açıklanmasının biricik yoludur. Burada önemli olan, belli bir bireyin hangi koşullarda amaçlarına ulaşabilme güvencesi elde ettiğini ve seçkin insanların bile hangi koşullarda kaçınılmaz bir şekilde başarısızlığa uğrayacağını belirlemektir.

Bir an için Cervantes'ın kahramanı Don Kişot'u anımsayalım. Don Kişot, şövalyeliğe uygun soylu davranışlarda bulunmak için ortaya çıkmış bir kişidir. Ancak şövalyelik günlerinden oldukça uzak yeni koşullarla karşılaşır karşılaşmaz aptal, zavallı ve trajik bir kişi olup çıkar. Tarihte, koşulları, engelleri göz önünde bulundurmadan hareket etmeyi yeğlemiş olan Don Kişot gibi pek çok kişi vardır. Yine tarihte, büyük ve başarılı savaşlara girişerek görkemli imparatorluklar kurmuş olan, ama öldükleri zaman kurdukları imparatorluklar hızla çöken ve tarihin derinliklerine gömülen komutanlar da vardır.

(14) **K. Marks - F. Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c. 2, s. 421**
(15) **V. İ. Lenin, Tüm Yapıtlar, c. 13, s. 36**

Yalnızca ve yalnızca nesnel koşullara, zamanlarının gereksinimlerine, amaçlarına ve olanaklarına uygun tarihsel eylemler uzun ömürlü olmuşlar ve gelişmişlerdir. Herhangi bir bireyin başarısında en önemli etken, bu koşullarla ve gereksinimlerle ilgili doğru bir değerlendirme ve güvenilecek gerçek toplumsal güçleri bulup ortaya çıkarabilme yeteneğidir.

Bireyin faaliyet alanını son tahlilde tarihsel koşullar belirler. En önemli kişiler bile bu çerçeveden dışarı çıkamamışlardır. Örneğin, eski toplumun bağrında yeni bir sosyo-ekonomik kuruluş için gerekli olan zorunlu, maddi ön gerekler ya da önkoşullar henüz olgunlaşmamışsa, hiçbir tarihsel sima bu kuruluşun ortaya çıkmasını sağlayamaz. Hiç kimse, hiçbir birey tarihi iradesine göre yapamaz ya da toplumsal gelişmeyi geriye -örneğin kapitalizmden feodalizme ya da köleci sisteme- çeviremez. Hitler'in Avrupa'ya «Alman ırkı»nın yönetimi altında bir tür köleci sistem dayatma hevesleri, tıpkı ondan önceki gerici liderlerin benzer çabaları gibi hüsranla sonuçlanmıştır.

Büyük adamlar, onların yarattıkları ve dile getirdiği büyük toplumsal fikirler gibi, genellikle dünya tarihinin ya da belli bir ulusun tarihinin kritik dönemlerinde ortaya çıkarlar. Büyük çağları büyük adamlar yaratmaz, tam tersine belli bir kişinin hünerlerinin, dehasının ve doğal yeteneklerinin olgunlaşabilmesini ve dışavurabilmesini sağlayan uygun zemini, koşulları büyük çağlar hazırlar.

Oliver Cromwell, İngiliz burjuva devriminin evladı ve temsilcisidir; onun bir devlet adamı ve general olarak yetenekleri, bu devrim sayesinde gelisebilmiştir Eğer Büyük Fransız Burjuva Devrimi olmasaydı, ne Fransa ne de dünya Mirabeau'yu, Saint-Just'u, Robespierre'i, Napolyon'u ve çoğunlukla halktan gelme generallerini tanımayacaktı.

Önemli liderleri yaratan tarihsel koşullar ve tarihsel gereksinimlerdir. «Şu ya da bu adamın ve özellikle de belli bir adamın, belli bir zamanda, belli bir ülkede ortaya çıkması, kuşkusuz tamamen rastlantısaldır. Ne var ki, bu adamı ortadan kaldırın, o zaman onun yerine gecebilecek birine talep doğacaktır ve bu kişi, iyi ya da kötü, uzun erimde bulunacaktır. Şu Napolyon'un, yani özellikle su Korsikalı'nın, savaşlarla tükenmiş [Fransız] Cumhuriyetinin askersel diktatörü olma zorunluğu rastlantıydı; ancak bir Napolyon olmasaydı, başka birinin onun yerini dolduracağı da, bir adamın zorunlu hale gelir gelmez her zaman bulunacağı gerçeğiyle kanıtlanmıştır: Sezar, Augustus, Cromwell gibi.» (16)

Kuskusuz, önemli kişiliklerin, yönettikleri olaylara damgalarını vurdukları inkâr götürmez. Eğer Napolyon'un yerini başka bir general almış olsaydı, Fransa böylesi askersel başarılara ulaşamayacak ve önce Napolyon'un ortaya çıkmasına, daha sonra da düşmesine yol açan olayların fiili akışları farklı olacaktı. Ne var ki, Fransa'nın 19. yüzyıldaki ekonomik, toplumsal ve politik gelişiminin genel doğrultusu değişmemiş olacaktı.

Büyük adamları, toplumsal gereksinimlerin yarattığı şeklindeki önermeye, zaman zaman başka bir itiraz daha yöneltilmektedir. Bu itirazı öne sürenler, büyük adamları, kahramanları yeni ve görkemli ideallerin habercilerine gereksinim duyan çağların varolduklarını, ancak böylesi insanların ortaya çıkama-

(16) K. Marks - F. Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c. 3, s. 503

dıklarını ileri sürmektedirler. Bu anlayışa, göre, böylesi çağlar, durgunluk, bilgisizlik ve tek düzelik dönemleri olarak kalmışlardır. Ortaçağ, genellikle buna bir örnek olarak gösterilmektedir.

Ancak Ortağın görecell bir durgunluk çağı olmasının nedeni, o sırada hiçbir büyük adamın, hiçbir önemli politik simanın yani büyük doğal niteliklere sahip bireylerin doğmamış olması değil, zamanın ve koşulların böylesi kişilerin ortaya çıkmasına elverişli olmamasıydı. Kilisenin ve engizisyonun egemenliği öylesine bir ortam ve ahlaksal anlayış doğurmuştu ki, özgür düşünce ya açığa vurulamıyor, ya boğuluyor ya da manastırlara hapsediliyordu. Büyük Kopernik, ancak ölüm yatağında, günleri sayılıyken güneş sisteminde yeryüzünün konumuna ilişkin eski, dogmatik görüşleri yadsıyıp, bunların yerine kendi görüşlerini koyma yürekliliğini gösterebilmişti.

Ne var ki, Ortaçağda bile, Rönesans çağının doğmasına ve büyük filozofların, bilim adamlarının, yazarların ve sanatçıların ardarda ortaya çıkmasına yol açan ağır, gizli süreçler alttan alta sürüp gitmiştir.

Bu, *büyük adamların ortaya çıkışının, onların yaşadıkları çağın gereksinimlerinin ve amaçlarının ifadesi olduğunu* söyleyen genel yasayı kanıtlamaktadır. Kuşkusuz, bu adamların çağlarının amaçlarını dile getirme ve bu amaçlar doğrultusunda harekete geçirme yeteneklerinin ölçüsü ve derinliği, onların kişisel nitelliklerine ve yeteneklerine bağlıdır. Seçkin simaların ortaya çıkması otomatik bir süreç değildir; burada rastlantı zorunlukla sarmaşmıştır.

Ne var ki, tarihsel simanın büyüklüğünün, uzun erimde çağın onu karşı karşıya bıraktığı görevlerin ölçeğine bağlı olduğu kesinlikle söylenebilir. O halde tarihteki tüm dönüşümlerin en derinine işaret eden sosyalist devrim çağının, çok sayıda tarihsel lideri ve düşünürleri yaratması bir rastlantı değildir. Bu, gerek milyonlarca insanın harekete geçtiği ve tarihin oluşturulmasına katıldığı, gerekse bu yığınlarının yönetiminin gerçekten görkemli devrimci düşünceyi ve eylemi gerektirdiği bir çağdır.

4. İŞÇİ SINIFI LİDERLERİNİN TARİHSEL ROLÜ VE SOSYALİST DEVRİM

Her sınıf kendi kahramanlarını yaratır. Marks ve Engels, yeni bir sınıfın -devrimci proletaryanın- ideologları; yeni, proletarya partisinin -komünistler birliğinin- kurucuları; emekçilerin dünya ölçüsündeki birliği olan Birinci Enternasyonal'in örgütleyicileriydiler. Marks, dünya tarihinde önem taşıyan büyük bilimsel buluşlar yapmıştır.

Diyalektik maddeci felsefenin, artı-değer teorisinin oluşturulması, proletaryanın yeni devrimci sınıf olduğunun bulunması, onun tarihsel görevinin bilimsel bir şekilde temellendirilmesi gibi büyük buluşlardan herhangi biri, Marks'ın adını insanların belleklerinde ebedileştirmek için yeter de artar bile. Zaman zaman insanlar şu soruyu sormaktadırlar: «Bilimsel sosyalizm, Marks olmaksızın ortaya çıkabilir miydi?» İnsanlığın düşünce tarihi doğal bir şekilde bilimsel sosyalizmin yaratılmasına yol açmıştır. Engels şöyle yazmaktadır: «Marks'ın maddeci

tarih anlayışını bulmasına karşılık, Thierry, Mignet, Guizot ve İngiliz tarihçileri 1850'ye kadar bu anlayışın bulunması için çaba harcandığının kanıtıdır ve bu anlayışın Morgan tarafından bulunması, zamanın yeteri kadar olgunlaşmış olduğunu ve zaten bulunması *gerektiğini* kanıtlamaktadır.» (17) Ancak, Engels, Marksçılığın tarihsel yasal düzenliliklere tabi mahiyetinden söz ederken, onun yaratıcısının dehasının önemini yadsımamıştır: «Marks, hepimizden öndeydi, bizden daha ileriyi, daha geniş ve daha hızlı bir şekilde görüyordu... o olmasaydı teori bugün olduğundan oldukça geri olurdu. Bu nedenle, teori haklı olarak onun adını taşıyor.» (18)

Marks tarafından oynanan tarihsel rol örneği yalnızca bir dahinin neler yapabileceğini değil, bunun yanı sıra eğer mevcut koşullar onun faaliyetini engelliyorsa, en büyük kişinin bile neler yapamıyacağını gösterir. Marks'ın ve Engels'in devrimci faaliyetleri ne denli büyük olursa olsun, sosyalist devrim onların çağında tam olgunluğa erişememiştir. Bazı nesnel koşullar eksik kalmıştır. Bizzat işçi sınıfı henüz tarihsel görevini yerine getirmeye hazır değildi. Öyleyse, Marks ve Engels sosyalist devrimin ve onun itici güçlerinin tabi olduğu en genel yasaları bulmuş olmalarına karşın, bu buluşların pratiğe geçirilmesi gelecegin görevi ve gelecek bir çağın nedeni olarak kalmıştır.

Marks'ın öğrètisinin tarihsel yazgısı, farklı bir seyir izleyebilirdi; ancak Lenin'in çalışmaları, onun revizyonistlere ve dogmatiklere karşı devrimci Marksçılığı savunmak için verdiği savaşım buna olanak vermemiştir. Lenin'in, Leninciliğin, yani günümüz Marksçılığının yaratıcısı, Bolşevik partisinin kurucusu, Büyük Oktobr Sosyalist Devrimi'nin önderi ve dünyanın ilk sosyalist devletinin kurucusu olarak tarih sahnesine çıkması, tarihin seyrine büyük bir etki yapmıştır.

Tarih, eski toplumsal sistemin yıkılması için zorunlu maddi koşullar olgunlaştığında, eski toplumsal sistemin ilk çelişkileri yeterince keskinleştiğinde, bu çelişkileri devrimci yöntemlerle aşabilecek toplumsal güçler ortaya çıktığında, öznel etkenin -devrimci bir örgütün ya da bir partinin, yığınları devrimci eyleme girişmek için örgütleyebilecek ve harekete geçirebilecek gerekli otoriteye ve uzak görüşlülüğe sahip deneyimli liderlerin faaliyetlerinin- önem kazandığını kanıtlamaktadır.

Bir proletarya önderi olarak Lenin'in gücü, onun teori ile devrimci pratiği birleştirme yeteneğinde, devrimci eyleme girişmek için gerekli muazzam yaratıcı düşünce ve irade gücünde yatar.

Lenin, proletarya devriminin eşsiz stratejisti ve örgütleyicisidir. Lenin, olayların gelişimini tarihin akışı içinde olası zikzakları ve beklenmedk dönemeçleri bilimsel bir şekilde önceden görebilme, düşmanın ve kararsız öğelerin davranışlarını kavrayabilme ve bunun yanı sıra proletaryanın bağlaşıklar kazanması için yeni tip Marksçı partinin yardımıyla devrimci bir orduyu kurabilme gibi korkunç bir yeteneğe sahipti. Lenin, işçi sınıfının, halkın sınırsız gücüne inanıyordu.

Marks gibi Lenin de, kişilere herhangi bir şekilde tapınmaya, kişiliğin herhangi bir şekilde yüceltilmesine düşmandı; bunu öğretisinin tüm ruhu ve özüne kökten aykırı bir şey olarak değerlendiriyordu.

(17) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 3, s. 503
(18) K. Marks - F. Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c. 3, s. 361

Lenin'in yaşamı ve çalışmaları proletarya, emekçi yığın önderlerinin büyük tarihsel rolünü gözler önüne sermektedir. Bu tarihsel rol öylesine büyüktür ki, burjuvazi komünist ve işçi hareketine ve onun önderlerine amansız bir savaş açmıştır. Her şeyden önce bu hareketin önderlerini yok etmeye çalışmıştır. Burada, Karl Liebknecht'in, Rosa Luxemburg'un, Ernst Thaelmann'ın ve diğerlerinin öldürülmelerini anımsatmak yeter.

Burjuvazinin kullandığı daha sinsi yöntemlerden biri, basın, radyo, televizyon ve diğer propaganda araçlarıyla hareketi baltalamaktır. Bunun yanı sıra işçi sınıfı hareketinin bazı önderlerine yüksek ücretli görevler teklif ederek satın almaya çalışır. Sonunda, şu ya da bu şekilde devrimci Marksçılığın ilkelerinden uzaklaşan ve milliyetçilik ya da revizyonizm yoluna saparak, uluslararası komünist hareketin birliğini parçalamaya çalışan önderleri sırtını sıvazlayarak yanına alır. Uzun bir zaman önce bu yüzyılın başlarında Alman sosyal-demokrat önderlerinden A. Bebel böylesi taktiklerin altında yatan güdüyü teşhir etmiştir. Alman burjuvazisi ona övgüde bulunduğunda, Bebel şöyle demiştir: «Ah, ihtiyar Bebel, düşmanın övgüsünü kazanacak ne aptallık yaptın!» Bugün de, tıpkı o zaman olduğu gibi burjuvazi, işçi sınıfının tutarlı ve kararlı önderleri karşısında çok farklı bir tavır takınmamakta, onlardan nefret etmekte ve onları yok etmeye çalışmaktadır.

Sosyalist ülkelere, gerek komünist ve işçi sınıfı partilerine, gerekse onların yöneticilerine karşı burjuvazinin giriştiği propaganda, özellikle SBKP'nin Stalin'in kişiliğinin yüceltilmesine ilişkin eleştirilerinin yapıldığı sıralarda yoğunlaşmıştır. Burjuva propagandası, kişiliğin yüceltilmesini, sosyalist sistemin bünyesinde barındırdığı bir şey, Leninciliğin ve onun partiye ilişkin öğretisinin ilkelerinden türemiş bir şey olarak göstermeye çalışmıştır. Ancak bu iddianın hakikatle uzaktan yakından ilişkisi yoktur. Kişiliğin yüceltilmesi, önemli simalara karşı batıl itikata dayalı bir tavır, bu simaların kutsallaştırılması hem uzak geçmişte, hem de günümüzde çeşitli zamanlarda ortaya çıkmıştır. Michel Verret, *Teori ve Politika* adlı kitabında, Fransa'da geçen 160 yıl içinde Napolyon Bonapart, 3. Napolyon, De Gaulle, gibi adlarla bağlı birçok kişilik yüceltilmesinin olduğunu yazmaktadır. Bu, çeşitli zamanlarda çeşitli ülkelerde kişilik yüceltmelerinin ortaya çıkmasının, özgül bir tarihsel açıklama gerektirdiğini göstermektedir.

Bizzat SBKP, onun Merkez Komitesi Stalin'in kişiliğinin yüceltilmesini, gerek sosyalizmin gerekse Marksçılık-Leninciliğin ilkelerinin mahiyetine aykırı bir şey, parti-içi Leninci yaşam normlarından bir sapma olarak sert bir dille eleştirmiştir. Bu kişiliğin yüceltilmesinin geliştirdiği koşulların bilimsel açıklaması, SBKP Merkez Komitesinin 30 Haziran 1956 tarihli ünlü karar suretinde verilmiştir.

Merkez Komitesi karar suretinin gösterdiği gibi, kişiliğin yüceltilmesi, hem bazı nesnel durumlar hem de öznel etkenler tarafından teşvik edilmiştir. Nesnel durumlar, örneğin geri kalmışlığın aşılması için gerekli görevlerin zorluğu ve karmaşıklığını, ülke içindeki ve uluslararası alandaki, yönetimin alabildiğine merkezileştirilmesini ve parti içinde çelik disiplini gerektiren ve demokrasiye bazı sınırlamalar getiren sınıf savaşımının yoğunlaşmasını kapsar.

Bir zamanlar Sovyetler ülkesi, teknik ve ekonomik gelişme bakımından kapitalist ülkelerden 50 ile 100 yıl geriydi. Bu fark olanaklı olan en kısa zamanda kaldırılmalıydı. Bu büyük ülke yalnızca iç kaynaklara dayanarak sanayileşmeli ve elektrifikasyonunu gerçekleştirmeli, geri kalmış tarımı sosyalizm temelinde yeniden örgütlemeli ve modern makinalarla donatmalıydı. Devrimden önce halkın % 72'sinin okuma yazma bilmediği bir ülke için bu, bir kültür devrimini gerektiriyordu.

Parti içindeki Leninciliğe düşman eğilimlerle savaşma gereği durumu daha da karmaşıklaştırıyordu. O zamanlar parti içinde Trocki'nin başını çektiği muhalefet, geri kalmış ve tutucu Avrupa tarafından kuşatılmış tek bir ülkede sosyalizmi kurmanın ümitsiz bir iş olduğunu ileri sürüyordu. Öte yandan sağ oportünistler, hızlı sanayileşmeye, kulaklara karşı savaşıma karşı çıkıyorlar; tarımın kendiliğinden gelişimini savunuyorlardı. Eğer Trocki'nin ve Buharin'in teorik ve politik platformu parti içinde utkuya ulaşsaydı, Sovyetler ülkesinin hali ne olurdu? Bu, Sovyet erkinin yıkılması ve sosyalizm davasının yenilgiye uğraması demek olurdu. SBKP, Troçkizmi ve sağ oportünizmi hem teorik hem de politik bakımdan yenilgiye uğratmalı ve sosyalizm kuruculuğunun bilimsel olarak planlanmış yolunu saptamalıydı. Aynı zamanda, o dönemde milliyetçi sapmaya karşı enternasyonalizm uğruna verilen savaşım büyük bir önem taşıyordu.

Stalin'in kişiliğinin yüceltilmesi, SBKP ve ülke tarafından 1930'larda ulaşılan başarıların yarattığı temel üzerinde ortaya çıkmıştı. Bunlar eşine rastlanmadık başarılardı. Tahta sapandan ve gaz lambasından birinci sınıf traktöre, otomobillere ve hidro-elektrik santrallerine muazzam bir geçişe tanık olunuyordu. O günlerde Stalin hem partide hem de halk arasında büyük bir saygınlık kazanmıştı. Ne var ki belli bir aşamadan sonra bu saygınlık kişiliğin yüceltilmesi haline gelmeye başladı. Halkın ve partinin faaliyetleri tarafından başarılan her şey, yanlış bir şekilde tek bir kişiye atfediliyordu. Lenin'in 1922'nin sonu ve 1923'ün başında Parti Kongresi'ne gönderdiği mektupta işaret ettiği öznel etkenler, bizzat Stalin'in karakterindeki -kabalık, yoldaşlarına bağlı olmama, eleştiriye katlanamama ve Marksçılık-Leninciliğin kurucularını karakterize etmiş olan alçak gönüllülükten yoksun olma gibi- olumsuz özellikleri, bu süreçte tartışmasız önemli bir rol oynamıştır.

Ne var ki, Stalin'in kişiliğinin yüceltilmesinin doğurduğu, kollektif yönetimin parti için demokrasinin ve Sovyet hukukuna bağlılığın çiğnenmesini kapsayan olumsuz sonuçlar ne olursa olsun, bunlar ne sosyalist sistemin karakterini değiştirmiş ne de sosyalizmin temellerini sarsmıştır. Gerçekleştirilen tüm tarihsel dönüşümlerdeki asli etken, yığınlar, ulus çapındaki kahramanlık, SBKP tarafından yönlendirilen halkın daha önce benzeri görülmemiş tarihsel yaratıcılığıdır.

SBKP, kişiliğin yüceltilmesinin getirdiği olumsuz sonuçları aşarak, parti içinde ve bir bütün olarak ülkede demokrasinin gelişimi için gerekli tüm koşulları sağlamıştır.

Büyük bir gücün bireyin elinde toplanmasını ya da bireyin partinin ve halkın denetiminden kaçabilmesini olanaksız kılan Leninci kollektif yönetim normları ve ilkeleri yeniden işlerlik kazanmıştır. Eleştirinin ve özeleştirinin, kişi

farkı gözetmeksizin tüm düzeylerde çok yanlı gelişimi de kişilik yüceltmelerine karşı bir güvencedir.

SBKP örneği, olsa olsa Marksçı anlayışla oluşturulmuş bir partinin böylesi bir yüceltmeyi ve onun olumsuz sonuçlarını aşma gücüne sahip olduğunu göstermektedir. SSCB'de ve diğer sosyalist ülkelerde sosyalizm için verilen savaşımın deneyimi ve dersleri, utkunun güvencesinin Marksçılık-Leninciliğin ilkelerine ve onun gerek devrimin, gerekse sosyalizm kuruculuğunun nesnel yasalarına ilişkin öğretişine, sosyalist enternasyonalizm ilkelerine bağlılık olduğunu kanıtlamaktadır. Bu ilkelerden sapma, partinin rolünü ve Leninci kollektif yönetim normlarının önemini küçümseme, eninde sonunda, Çin'de olduğu gibi tehlikeli hatalara ve büyük yanılgılara yol açacak; sosyalizm davasına ihaneti getirecektir. Marksçılık-Leninciliğin tarihte yığınların ve bireyin rolüne ilişkin öğretisi, komünistlere tüm faaliyetlerinde yığınlara dayanmayı ve onları harekete geçirmeyi önermektedir. Bu öğreti, halk yığınlarının girişkenliğinin tam anlamıyla teşvik edilmesinde ve bu girişkenliği sınırlayan her şeye karşı savaşmakta komünistlerden belli bir hüner ister. Sonuç olarak, her düzeydeki yöneticinin, kendi rolüne ilişkin sağduyulu ve nesnel bir değerlendirme yapmasını, alçak gönüllü olmasını ve Lenin'in örneğini oluşturduğu çalışma tarzına girmek için her türlü çabayı göstermesini gerektirir.

Lenin, yığınlar için savaşım deneyimini, partinin yığınları yönlendirme deneyimini genelleştirerek şöyle yazmıştır:

«*Yığınlarla bağları koru.*

«Onlara *yakın* yaşa.

«Onların *ruh durumlarını* bil.

«*Her şeyi* bil.

«Yığınları anla.

«Onlara yaklaşmasını bil.

«Onların *mutlak güvenini* kazan.

«Önderler yönlendirdikleri yığınlardan; öncü-güç ise tüm emek ordusundan yalıtlanmamalıdır...

«Yığınlara ne dalkavukluk edin ne de onlardan kopun.» (19)

Bu önemli satırlar, Marksçılık-Leninciliğin yığınlar, sınıflar, parti ve onun yöneticileri arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgili aslî ilkeleri dile getirmektedir.

(19) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, (Beşinci Rusça Basım), c. 44, s. 497-498

ONİKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL İLERLEME

Tarihsel ilerleme sorunu, toplum biliminde önemli bir yer tutar. Bu sorun, amansız ideolojik bir savaşımın konusudur; çünkü bu soruna ilişkin herhangi bir açıklama, insanlığın bugünün ve geleceğinin bir değerlendirilmesini, onun kısa ve uzun erimli gelişme olanaklarını içerir. İnsanlık, toplumsal yaşamın daha yüksek biçimlerine, daha aydınlık ve insanca toplumsal ilişkilere, daha yüksek düzeyde kültüre ve ahlak bilincine doğru mu ilerlemektedir? Yoksa, tam tersine, termonükleer bir felakete, korkunç bir nüfus patlamasına, insanın biyolojik bakımdan soysuzlaşmasına vb. doğru mu yönelmiştir? Gördüğümüz gibi, bu tartışmalar, tarihsel ilerlemenin varolup varolmadığı sorusunu ortaya çıkarmaktadır. İlerlemenin özü nedir, onun itici güçleri nelerdir? Toplumsal gelişmede ilerici olanı gerici olandan ayırt edebilmemizi sağlayan ölçütler nelerdir? Bunlar, bu bölümde ele alacağımız sorunun bazı önemli yanlarıdır.

1. TARİHSEL İLERLEMENİN ÖZÜ

18. yüzyılın Turgot, Condorcet ve Herder gibi önde gelen burjuva düşünürleri tarafından formüle edilen ilerleme fikri, 19. yüzyılda egemen fikir haline gelmiştir. 19. yüzyıl, kapitalizmin hızla yükseldiği ve pek çok burjuva tarihçisinin, sosyologunun ve filozofunun toplumsal ilerlemeye hemen hemen aşikâr bir gerçek gözüyle baktıkları dönemdi.

Ne var ki, Marks-öncesi filozoflar ve sosyologlar tarihsel ilerlemenin asıl özünü, yasalarını ve itici güçlerini açıklayamamışlardır. İdealist konumlardan yola çıkan bu kişiler, insanın gelişiminin nedenlerini (Turgot'da ve Condorcet'de olduğu gibi) manevi ilkede, insan zekâsının kendini yetkinleştirebilme konusundaki sonsuz yeteneğinde ya da (Hegel'de olduğu gibi) Mutlak Ruh'un kendiliğinden kendi kendine gelişiminde aramışlardır. Buna bağlı olarak, ilerlemenin ölçütünü, tinsel bir mahiyet taşıyan fenomenlerde, toplumsal bilincin bilim, ahlak, hukuk, din gibi özel bir biçiminin gelişmişlik düzeyinde görmüşlerdir. Ancak, bu toplumsal bilinç biçimlerini fiilen neyin harekete geçirdiğini ya da bunların değişmesine ve gelişmesine neyin neden olduğunu açıklayamamışlardır.

Marks-öncesi toplumsal ilerleme anlayışlarının pekçoğunun önemli bir başka eksikliği, onların toplumsal yaşam konusundaki diyalektik olmayan görüşleridir. Bu anlayışlara göre, toplumsal ilerleme devrimci sıçramalar, geriye dönüşler barındırmayan dümdüz evrimci bir gelişme ya da düz bir çizgi halinde

düzenli bir yükselme olarak yorumlanıyordu. Örneğin Auguste Comte ve Herbert Spencer gibi sosyologlar kendi zamanlarındaki toplumsal ilerlemenin çelişkili, uzlaşmaz mahiyetini dikkate almamışlar, ezilen yığınların burjuva sistemine karşı savaşımına «hastalıklı bir fenomen», uygarlığın gelişimine bir engel gözüyle bakmışlardır.

Sonuç olarak burjuva düşüncesi toplumsal ilerlemeyi kapitalist toplumun çerçevesi içine hapsetmeye çalışmış; böylelikle de bu toplumun sınırları dışına taşan herhangi bir çabanın geriye götürücü ve esas itibariyle başarısızlığa mahkûm bir çaba olduğu sonucunu çıkarmıştır.

Marksçılık, tarihsel ilerlemeye ilişkin Marks-öncesi anlayışların zayıflıklarını ve eksikliklerini aşmış, toplumsal ilerlemenin asıl özünü ve itici güçlerini bulmuştur. Marksçılığın kurucuları, genel olarak toplumu olduğu gibi, tarihsel ilerleme sorununu da soyut bir şekilde incelemeyi reddetmişlerdir. Marks şöyle yazmıştır: «İlerleme kavramı, bütün olarak, alışılagelmiş soyut bir biçim içinde kavranmamalıdır.» (1) Bu, (örneğin kapitalizm gibi) tarihsel bir çağda ilerici nitelik taşıyan fenomenlerin, bir başka çağda gerici nitelik taşır hale gelebileceğini dile getirmektedir. Somut analize duyulan gereksinim, farklı sosyo-ekonomik kuruluşların özgül özelliklerinin ortaya çıkarılmasını gerektirmektedir.

İnsanlığın tarihi, barındırdığı çelişkilere, geçici duraklamalara ve geriye dönüşlere karşın son tahlilde eskiden yeniye, basitten karmaşığa doğru yükselen bir harekettir. Bu hareket geliştikçe, insanlık daha yetkin üretim güçleri, daha etkin bir ekonomi, --insanın olanaklarını ve özgürlüğünü adım adım genişleten-- daha yetkin politik yönetim biçimleri yaratır.

Toplumsal yaşamın maddeci tarzda yorumlanması, tarihsel ilerlemenin itici güçlerinin bizzat toplumun bağrında yattığını gösterir. *Toplumun gelişimini belirleyen güçler, aynı zamanda tarihsel ilerlemenin de itici güçlerini oluştururlar.* Tarihsel ilerlemenin kökleri, önce maddi üretim alanında, toplumsal yaşamın sonucu belirleyici alanı olan ekonomide aranmalıdır. İlerici sınıfların, köhneleşmiş üretim ilişkilerine, gerici sosyo-politik sistemlere karşı savaşımları, geçmişte olduğu gibi bugün de yükselen tarihsel gelişimin güçlü, gerçekten sonucu belirleyici gücüdür.

Tarihsel ilerleme, *sosyo-ekonomik kuruluşların birbirinin yerini almasında,* son derece açık bir şekilde gözükür. Komünizmden önceki tüm sosyo-ekonomik kuruluşlar zorunlu bir şekilde, birbiri ardı sıra kendi olumsuzlamalarını hazırlarlar. Gelişmenin belli bir aşamasında, belli bir sosyo-ekonomik kuruluşa egemen olmuş olan tarihsel bakımdan sınırlanmış üretim ilişkileri, üretim güçlerinin ilerlemesini engellemeye ve böylelikle kendini yıkıma sürüklemeye başlar.

Üretim güçlerinin gelişimi durmadan hızlanmaktadır. Yontma taş devri, taş araçlarda herhangi önemli bir değişme olmaksızın yaklaşık olarak beş yüz bin yıl sürmüştü. Oysa buhar gücünden elektrikli makinalara geçiş için 100 yıldan bile daha az zaman gerekmiştir. Yine, atom enerjisinin sanayide kullanımının ilk evrelerine geçiş için daha da kısa bir zaman gerekmiştir. Üretim güçlerinin gelişimindeki ilerleme, son tahlilde, üretim ilişkileri alanındaki, toplumsal kuruluşlardaki ve toplumun manevi gelişimindeki ilerlemeyi koşullandırmaktadır.

(1) **K.Marks, A Contribution to the Critique of Political Economy,** s.215, London, 1971

Toplumun ilerleme yönündeki gelişimi, kendisini yalnızca bir sosyo-ekonomik kuruluştan diğerine geçişte değil, aynı sosyo-ekonomik kuruluşun çerçevesi içinde de gösterir. Bu, her özel sosyo-ekonomik kuruluşun varlığı boyunca yükselen bir çizgi halinde gelişmesi anlamına mı gelir? Gelişiminin belli bir aşamasında eski ilerici karakterlerini yitirerek, tarihin hareketini engellemeye başlayan, komünizmden önceki sosyo-ekonomik kuruluşlar için böyle bir şey söyleyemeyiz. Nitekim, köleci toplum, feodalizm ve özellikle gelişmesinin emperyalizm aşamasındaki kapitalizm buna örnektir. Kuşkusuz emperyalizm çağında üretim güçleri, bilimsel bilgiler ve teknik gelişir; ne var ki, bir bütün olarak bu aşamadaki kapitalizm, halkların yaşamını tehdit eden yıkım güçlerini üreten gerici, geriye götürücü bir fenomen olarak hareket eder.

Tarihte her aşamada, köhneleşmiş düzenlerin savunucuları, ellerindeki tüm araçlarla tarihsel ilerlemeye karşı çıkmaya çalışırlar. Ancak, bugüne dek tek bir gerici sınıf insanlığın yükselen gelişimini durdurmayı başaramamıştır. Böylesi çabalar, olsa olsa, yeni toplumsal sistemin utkusunu kısa bir süre geciktirebilmiştir.

Yalnızca toplumsal ilişkiler değil, bunun yanı sıra halkların kültürleri ve ahlak bilinçleri yükselen bir gelişme çizgisi izler. Bir bütün olarak insanlığın gelişimi, hem köhneleşmiş olanın olumsuzlandığı bir süreç, hem de doğa güçlerine egemen olmamızı sağlayan ve insanın toplumsal gelişimin kendiliğinden akışı üzerindeki gücünü artıran maddi, manevi ve ahlaksal değerlerin korunduğu bir süreçtir. Burada, eski sistemin, tüm olumlu kazanımlarının korunduğu ve çoğaltıldığı diyalektik bir olumsuzlamayla karşılaşırız. O halde, tarihsel süreç, sosyo-ekonomik kuruluşların basit bir şekilde birbirini izlemesi halinde değil, ilerleme yönündeki bir hareket halinde ortaya çıkar; çünkü her yeni sosyo-ekonomik kuruluş, çalışmanın üretkenliği, toplumsal ve politik örgütlenme ve zihinsel kültür açısından, yani mevcut toplumun insanın gelişimi için sağladığı koşullar açısından kendinden önceki sosyo-ekonomik kuruluşlara baskın çıkmıştır.

Sosyo-ekonomik kuruluşların ardarda birbirini izlemesi, yeni, daha ilerici bir sosyo-ekonomik kuruluş ortaya çıktığında, eski sosyo-ekonomik kuruluşun dünya üzerinden birdenbire kalktığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu süreç daha karmaşık ve daha uzundur. Farklı sosyo-ekonomik kuruluşların tek bir tarihsel çağda yanyana varolabildikleri bilinen bir gerçektir. Fakat, eninde sonunda köhneleşmiş toplumsal yapı yerini daha yüksek toplumsal biçimlere bırakarak, kaçınılmaz bir şekilde tarih sahnesinden kaybolmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bu gün de, toplum biçimlerinin aşılması süreci sınıf savaşımı ve toplumsal devrim yoluyla gerçekleşmektedir.

Marksçılık-Leninciliğin muhalifleri, toplumsal ilerlemenin özüne ve itici güçlerine ilişkin bilimsel yorumlamayı çarpıtmaktadırlar. Bu ilişkiler, Marksçılık-Leninciliğe, üretim güçlerinin gelişme düzeyinin otomatik bir şeklide, zihinsel kültür alanı da dahil olmak üzere, toplumsal yaşamın tüm diğer alanlarının ilerleme düzeyini belirlediğini ileri süren fikri atfetmeye çalışmaktadırlar. Bu fikir toplumsal pratikle ve Marksçı teorinin ilkeleriyle çelişmektedir. Çok iyi bilindiği gibi 19. yüzyıl Rusya'sı üretim güçlerinin gelişmesi açısından bir dizi Avrupa

ülkesinden geri durumdaydı; ne var ki, bu durum onun büyük düşünürler, yazarlar, besteciler ve sanatçılar yaratmasını engellememiştir. Öte yandan, tekelci kapitalizm koşullarındaki üretim güçlerinin göreceli olarak yüksek gelişmişlik düzeyi, egemen sınıfların ahlaksal bakımdan yozlaşmasıyla ve faşizm, ırkçılık, soykırım ve emperyalist savaşlar gibi barbarlıklarla yan yana varolur.

Zihinsel kültürün (ve genel olarak üstyapısal fenomenlerin) gelişimi, gerek üretim ilişkileri gerek apaçık sınıf çelişkileri gerekse çok sayıdaki diğer etkenler göz önünde bulundurulmadan, doğrudan doğruya üretim güçleri düzeyine bakılarak kavranamaz. Üstyapısal fenomenlerin ekonomiden göreceli bağımsızlığını ve zaman zaman bu bağımsızlığın kendini alabildiğine sert bir şekilde dile getirebileceğini unutmamak gerekir. Marks bu konuda örnek olarak sanatın gelişimindeki belli doruk noktalarının «hiçbir şekilde toplumun genel gelişimine, böylece de onun örgütlenmesinin adeta iskeleti olan maddi temel yapıya tekabül etmediğini» (2) yazmıştır.

Marksçılık-Leninçilik, bir bütün olarak bir sonraki sosyo-ekonomik kuruluşun bir öncekinden daha ileri bir karakter taşıdığını söylemesine karşılık; bu önermenin basitleştirilmesine karşı uyarıda bulunmaktan da geri kalmaz. Yeni sosyo-ekonomik kuruluşun, kültürün tüm biçimlerinde eskisini aşması zorunlu değildir. Nitekim zihinsel kültürün bazı alanlarında (örneğin felsefede) feodal toplum, köleci toplumdan daha geridir; fakat köleci toplumdan feodal topluma geçiş, bir bütün olarak toplumsal gelişimde gerilemeye değil, ilerlemeye işaret etmiştir. Engels, 18. yüzyılın burjuva aydınlanmacılarına çatarken, bunların Ortaçağı, tarihin akışının olduğu gibi kesikliğe uğradığı bir çağ olarak görmelerine karşı çıkarak şöyle demiştir: «Ortaçağda elde edilen büyük ilerleme -Avrupa kültürünün alanının genişlemesi birbirinin ardı sıra yaşayabilir büyük ulusların biçimlenmesi ve sonuç olarak 14. ve 15. yüzyılların dev teknik ilerlemesi- tüm bunlar anlaşılmamıştır.» (3)

Tarihsel ilerleme, geçmiş ile bugün, bugün ile gelecek arasındaki süreklilik olmaksızın düşünülemez. Tarihin akışı içinde, bazı kuşaklar ve halklar tüm temel, yaşamsal önem taşıyan değerleri diğer kuşaklara ve halklara geçirirler. Peki, acaba tüm kültür değerleri tarihsel ilerlemenin genel akışına katılmakta mıdır? Tarih, bu soruya olumsuz bir yanıt vermektedir. Birbirinden uzaklık, coğrafi yalıtlanmışlık, halkların ekonomik ve kültürel gelişiminde görülen aşırı eşitsizlik gibi pek çok neden yüzünden, geçmişte belli bir uygarlık tarafından yaratılmış bulunan değerler hiçbir zaman başkalarına geçememiş ve böylelikle sözü geçen uygarlıkla birlikte ortadan kaybolup gitmiştir.

Marksçılık-Leninçilik, ilerlemeye tarihsel gelişimin nesnel bir yasası gözüyle bakmasına karşılık, toplumsal ilerlemenin ilkel bir tarzda alt düzeyden daha yükseğe doğru düzgün ve durmaksızın bir yükselme olarak yorumlanmasına karşı uyarıda bulunmaktadır. Yeni sistemin utkusu, katı bir önceden saptanmış takvimi izlemez. Bazı koşullar, tarihsel bakımdan ilerleme güçlerinin geçici yenilgisine neden olabilmekte ve nesnel olarak olgunlaşmış tarihsel görevlerin

(2) **K.Marks, A Contribution to the Critique of Political Economy, s.215**
(3) **K. Marks - F. Engels, Seçilmiş Yapıtlar, c. 3, s. 350**

yerine getirilmesini geciktirebilmektedir. Kapitalizmin kuruluşunun tarihi, bu sürecin farklı ülkelerde nasıl zikzaklı ve çelişkili bir karakter taşıdığını göstermiştir.

Lenin, ilerlemeye ilişkin basitleştirilmiş yorumlamalara karşı çıkarak şöyle yazmıştır: «... Dünya tarihinin akışına, geçici dev geriye dönüşleri olmayan, dümdüz ve her zaman ileriye doğru giden bir hareket gözüyle bakmak, diyalektik ve bilimsel olmayan, teorik bakımdan yanlış bir anlayıştır.» (4) Bu bilimsel genelleme gerek yükselen gelişimi otomatik bir süreç olarak yorumlamaya gerekse tarihte rastlantıların oynadığı rolü göz ardı etmeye karşı olan bu uyarı, kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde büyük teorik ve pratik bir öneme sahiptir.

Sosyalist sistemin yarım yüzyıllık varlığı, gerici güçlerin, yeni toplumu yıkmak ve tarihin akışını geri çevirmek için savaş da dahil olmak üzere olanaklı her araca nasıl inatla başvurduğunu göstermiştir.

Dünya sosyalist sistemi, emperyalizmin karşı devrimci saldırılarını püskürtmek ve eski dünya sistemi ile dünya ölçüsünde süregiden yarışmada tam ve nihai utkuyu kazanmak için tüm nesnel öngereklere sahiptir. Bu nesnel bakımdan olgunlaşmış hedefin gerçekleştirilmesi, milyonlarca insanın devrimci uyanışını, ilerici partiler yanında eyleme geçmesini gerektirir.

Kaba ekonomik maddecilik, tarihin akışını, toplumsal gelişimin bir aşamadan diğerine yükselişini, içinde insanların bilinçleriyle ve iradeleriyle, toplumsal olayların kıpırdanışında bir kum fırtınasında yükselen kum taneciklerinden daha fazla bir ağırlık taşımadığı, tamamen kendiliğinden bir süreç olarak sunmaktadırlar. Burjuva ideologları, bu anlayışı çoğunlukla Marksçılığa atfetmek istemektedirler. Örneğin, Alfred G. Meyer, *Leninçilik* adlı kitabında, Marks'ın, dünya tarihinin tezahürlerini her şeyde aradığını ve kendisine dünya tarihinin peygamberi ve yorumlayıcısı gözüyle baktığını ileri sürmektedir. Meyer şöyle yazmıştır: «Marks için tarih, diğerlerinin kutsal güçlere atfettikleri bir rol, yani insanlığı yeni cennete yöneltme rolünü oynar.» (5)

Oysa gerçekte Marks ve Engels, tarihsel zorunluğun, insanlar ve onların davranışları üzerinde egemenlik kurmuş bulunan dış bir güç olarak kaderci bir anlayışla yorumlanmasına karşı çıkmışlardır. Engels şöyle yazmıştır: *«Tarih hiçbir şey* yapmaz; *'hiçbir* dev zenginliğe sahip olmadığı gibi, *hiçbir* meydan savaşı açmaz'. Tüm bunları yapan, sahip olan ve savaşan *insan, etiyle kanıyla* insandır; 'tarih', *kendi özgül* amaçları için insanı bir araç olarak kullanan apayrı bir kişi olmayıp, insanın kendi amaçları doğrultusunda gösterdiği faaliyetten *başka bir şey* değildir.» (6)

İlerlemeye ilişkin kaderci yorumlama, insanı temaşaya ve pasifliğe mahkûm eder ve gerek kendiliğindenliğin gerekse olayların peşinden sürüklenmeyi haklı gösterir. Toplumsal gelişime ilişkin bilimsel bir anlayışla donanmış bulunan Marksçı-Leninci partiler, dünyanın köklü bir şekilde dönüşüme uğratılması için bilimsel temele dayalı bir stratejiye ve taktiğe göre hareket ederler.

(4) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c.22, s.310
(5) A.G. Meyer, **Leninism**, s.291, Cambridge, Mass, 1957
(6) K.Marks - F.Engels, **The Holy Family**, s.125

Toplumsal ilerlemeye ilişkin Marksçı anlayış yalnızca kaderci yorumlara değil, bunun yanı sıra öznel idealist ve iradeci yorumlara da karşı çıkar. Bu öznel idealist ve iradeci yorumlar tarihin nesnel yasalarının yadsınmasından ve böylelikle ilerlemenin özünün gelişigüzel değerlendirmeler temelinde kolaylıkla yadsınmasından ya da kabul edilmesinden türerler. Bu yorumların tam tersine, Marksçılık-Leninçilik, tarihsel ilerlemeye ilişkin ölçütü kesinlikle nesnel bir temele oturtmuştur.

2. *TARİHSEL İLERLEMENİN ÖLÇÜTÜ*

İlerlemenin ölçütü nedir? Tarihteki ilerleme yönündeki fenomenler, gericilik yönündeki fenomenlerden hangi asli özelliklerle ayırt edilebilir?

İlk önce, toplumsal ilerlemenin *çok yanlılığını* dikkate almamız gerekir. Gerçekten de, toplumsal ilerleme farkı toplumsal süreçlerin oluşturduğu karmaşık bir karakter taşır. Toplumsal yaşamın (üretim güçleri, ekonomi, politika, hukuk, bilim, ahlak, sanat gibi) özgül her alanı, kendine özgü gelişme ölçütlerine sahip olup, bu alanlara ilişkin somut, özgül bir değerlendirmeden uzaklaşılmadığı sürece başka bir alanla karıştırılamaz.

Toplumsal yaşamın özgül her alanınının kendine özgü gelişme ölçütlerine sahip olduğu bu koşullarda, toplumsal ilerlemenin genel ölçütlerinden söz edilip, edilemeyeceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Başta etkenler teorisi savunucuları olmak üzere, toplumsal sürecin tek bir temele sahip olduğunu yadsıyan ve eşit toplumsal etkenlerin olsa olsa mekanik etkileşimini kabul eden pek çok burjuva filozofu, bu soruya olumsuz bir yanıt vermektedirler.

Marksçılık-Leninçilik, bu burjuva filozoflarına karşıt bir konumu benimsemiştir. Marksçılık-Leninçiliğin, bir sosyo-ekonomik kuruluştan kasdettiğl şey, kendine özgü yapısı, gelişiml ve işleyişi olan bütünsel, canlı bir toplumsal organizma, belirli bir toplumsal sistemdir. Eğer ayrı ayrı parçaların toplamıyla değil de, bunların diyalektik bütünüyle, bütünselliğiyle ilgileniyorsak, çok açıktır ki, bu tek tek parçaları karşılaştırmak için ve hangisinin ilerici, hangisinin gerici bir karakter taşıdığını bulabilmek için genel bir ölçüte sahip olmamız gerekir.

Ekonomik ilişkiler, herhangi bir sosyo-ekonomik kuruluşun temelini oluşturduğuna ve son tahlilde toplumsal yaşamın tüm yanlarını koşullandırdığına göre, ilerlemenin genel ölçütü, her şeyden önce *ekonomik ilişkiler* alanında, *üretim alanında* aranmalıdır.

Lenin, *1905-1907 Rusya'daki Birinci Devrimde Sosyal Demokrasinin Tarım Programı* adlı yapıtında, *üretim güçlerini* «toplumsal ilerlemenin en yüksek ölçütü...» (7) olarak tanımlamıştır. Bu tanım, üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin bütünlüğü içinde, üretim güçlerinin bir yandan en dinamik öğe olarak üretim tarzının içeriğini oluştururken, öte yandan gerek üretimin gerekse tüm sosyo-tarihsel sürecin gelişiminde sürekliliği sağlayan etken olması gerçeğine bağlıdır. Üretim güçlerinin böylesi bir özellik taşımasının diğer bir nedeni, bunların

(7) V.İ.Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c.13, s.243

gelişiminin, düzeyinin ve karakterinin açık bir şekilde tanımlanabilmesi ve gerçeğe yakın bir şekilde ölçülebilmesidir.

İlkel komünal sistemi, köleci toplumu, feodalizmi ve kapitalist sistemi birbirleriyle karşılaştırdığımızda, tarihsel bakımdan bu sosyo-ekonomik kuruluşların ilericilik ölçüsünü, esas itibariyle bunların üretim güçlerinin gelişimini ne ölçüde güvence altına aldığının belirlediğini görürüz.

Komünist sosyo-ekonomik kuruluşun kapitalizme üstünlüğü, onun üretim güçlerinin daha planlı, daha hızlı ve uyumlu gelişimi olanağını ortaya koymasında yatmaktadır. Üretim güçlerinin ve çalışmanın üretkenliğinin yüksek düzeyi komünizm koşullarında maddi ve manevi bir ürün bolluğunun yaratılmasını ve bunların halkın gereksinimlerine göre bölüşülmesini olanaklı kılacaktır.

Ne var ki, bir toplumsal sistemin ilericiliği ya da gericiliği değerlendirilirken, yalnızca üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyine, karakterine ve gelişme hızına bakmak yetmez; bunların gelişiminin toplumsal sonuçları, emekçilerin, insanın çıkarları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bugün pek çok burjuva sosyologunun, kendilerini keyfi görüşlere ve hatalı değerlendirmelere yönelten bir şekilde, üretim güçlerini, üretim ilişkilerinden soyutlamaya hazır olmaları bir rastlantı değildir. Örneğin, Amerikalı sosyolog ve iktisatçı William Rostow, toplumsal gelişimin aşamalarını sınıflandırırken, üretim ilişkilerinden tamamen kopuk bir şekilde ele alınan üretim güçlerini ve her şeyden önce de teknik donatımı kullanmayı yeğlemiştir.

Bu şekilde, eğer toplumsal gelişimin sınıflandırılmasında yalnızca üretim ilişkilerinden, toplumsal yapıdan, bizzat üreticilerin fiili konumundan yalıtlanmış bir tarzda ele alınan üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyi kullanılacak olursa, Amerikan kapitalizminin toplumsal ilerlemenin başını çektiği gibi yanlış bir sonuç çıkarılabilir. Gerçekte, ABD'deki üretim güçlerinin yüksek gelişmişlik düzeyi, zamanını doldurmuş, sınıflara bölünmüş bir sosyo-politik sistemle bir arada bulunmaktadır. Üstelik, gerçekler yalnızca istatistiklere bakılarak bulunamaz; gelişimin dinamiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyalist ülkelerin üretim güçleri, günümüzde ABD'den daha düşük bir düzeydedir. Ancak, çoğu eski sistemden miras kalan ekonomik geri kalmışlığı aşmak zorunda bulunan sosyalist ülkeler, daha komünist sosyo-ekonomik kuruluşun ilk aşamasındadırlar. Hiçbir yeni sosyo-ekonomik kuruluş, daha gelişiminin ilk aşamasında eski sosyo-ekonomik kuruluşa olan üstünlüklerini birdenbire sergileyemez. Yeni sistemin tüm olanaklarının gerçekleşebilmesi zaman istemektedir. Ancak, buna rağmen komünizmin ilk aşaması, üretim ilişkilerinin tipi açısından kapitalizmden üstündür; çünkü üretim güçlerinin daha yüksek düzeyde ve daha istikrarlı bir hızla gelişimini güvence altına almıştır. Sosyalizm, tüm üretim güçlerinin en dirimseli, tüm değerlerin en yücesi olan çalışan insan açısından, kapitalizme göre çok daha büyük olanaklar sağlamıştır. Sosyalist üretim ilişkilerinin -toplumsal mülkiyete dayalı işbirliği ve yardımlaşma ilişkilerinin- karakteri, zamanla sosyalist üretimi kapitalist üretimden her bakımdan daha üstün kılacak nesnel koşulların tümünü yaratmaktadır.

Marksçılığın ortaya koyduğu ilerleme ölçütü kesinlikle bilimsel ve nesneldir; ilerlemenin temel ölçütünü, kendisi de bir başka, daha yalın bir fenomen

tarafından belirlenen bir etken olarak gösterme yeltenişlerini boşa çıkartır.

Zaman zaman bu ölçütün tamamen ekonomik bir karakter taşıdığı ve insandan, onun toplumdaki yerinden ve konumundan kopuk olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşlere göre ilerlemenin ölçütü, soyut hümanizmin çeşitli değerleri, ahlaksal yetkinlik vb. dir. Oysa, gerçekte insan, onun bugünü ve yarını, varlığı ve özgürlüğü hem Marksçı bilimin hem de sosyalist sisteminin odak noktalarını oluşturmaktadır. Marksçılık, üretim güçlerine, onların gelişiminin karakterine ve koşullarına başvurarak, insanın varoluşunun temelini ortaya sermektedir. Üretim güçleri, onların gelişiminin karakteri ve koşulları, son tahlilde insanları fiili konumlarını, yaşam düzeylerini, kültürü, özgürlüğün gerçekleşme derecesini, zihinsel ve ahlaksal gelişimin ve yetkinleşmenin olanaklarını belirleyen güçlerin yattığı yerdir.

Ne var ki, tarihin akışı boyunca üretim güçlerinin büyümesinin doğrudan doğruya, insanın gelişimine daha uygun ekonomik ve politik koşulların yaratılmasıyla çakıştığını düşünmek yanlış olur. Genel olarak sınıflı bir sosyo-ekonomik kuruluştan diğerine geçişe, yığınların kişisel bağımlılıktan, yasal kölelikten kurtulma sürecinin eşlik etmesine karşın; yine de sınıflara bölünmüş sosyo-ekonomik kuruluşta yığınlar ekonomik ve politik bakımdan ezgi altında kalırlar. Tarihsel ilerleme emekçilerin doğal yeteneklerinin bastırılması ve sınırlandırılması pahasına gerçekleştirilmiştir. Bu yetenekler, üretim tarafından işçilere dayatılan taleplerin tek yanlı bir şekilde karşılanmasına feda edilmiştir. Ancak ilk kez kapitalizm koşullarında ulaşılan yüksek üretim güçleri düzeyi, içinde bazı insanların ve sınıfların gelişiminin diğerleri aleyhine gerçekleşmediği, üretimin gelişiminin insanın tüm yanlarının gelişimiyle tamamen çakıştığı bir durumun önkoşullarını yaratır. Bu tarihsel hedefe ise, toplumsal ilerlemenin uzlaşmaz karakterini aşan sosyalizm tarafından ulaşılabilir.

3. *SÖMÜRÜCÜ SINIFLARIN BULUNDUĞU TOPLUMLARDA TOPLUMSAL İLERLEMENİN UZLAŞMAZ ÇELİŞKİLER BARINDIRAN KARAKTERİ*

Özel mülkiyete ve sömürüye dayalı toplumlarda toplumsal ilerleme, kaçınılmaz bir şekilde nüfusun çoğunluğunun, yani emekçilerin boyunduruk altında bireyin ise baskı altında tutulması sayesinde gerçekleşmektedir. Sınıflara bölünmüş toplumların gelişimini yaratan şey birbirine düşman toplumsal sınıflar arasındaki yoğun savaşımdır. Dev köle yığınlarının boyunduruk altında tutulması, eski Yunan ve Roma'nın ve onların kültürlerinin varoluşunun tarihsel bakımdan kaçınılmaz koşuluydu. İlerlemeyle emekçilerin yaşam koşulları arasındaki amansız çelişki, hem feodalizm hem de kapitalizm koşullarında varlığını sürdürmüştür. Marks, burjuva toplumuyla ilgili şöyle yazmıştır: «Bir bütün olarak insanlık, doğa üzerinde gitgide artan bir güç kazanırken, birey diğer insanların ya da kendi çaresizliğinin kölesi haline gelmektedir. Hatta öyle görünüyor ki, bilimin saf aydınlığı, cehaletin kara perdesi üzerine başka türlü yansıyamaz. Buluşlarımızın tümü ve ilerlememizin tümü, bir yandan maddi güçlerin içeriğini

entellektüel bir yaşamla derinlemesine doldurmaya öte yandan insan yaşamını, sığ bir maddi güç düzeyine indirgemeye yol açıyor gibi görünüyor.» (8)

Kuşkusuz, Marks'ın zamanından beri burjuva toplumunda önemli değişmeler görülmüştür. Çok gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfının mutlak yoksullaşma eğilimi, ezilen yığınların gerek örgütlenmesi gerekse muhalefetleri sayesinde bir ölçüde durdurulabilmiştir. İşçi sınıfının örgütlü savaşımının baskısı altında, dünya sosyalist sisteminin varlığının sağladığı olanakların da yardımıyla, tekeller, kendi temel çıkarlarını, kendi sınıfsal ayrıcalıklarını savunmak için kısmi uzlaşmalara gitmeye mecbur kalmışlardır. Modern teknik ve donatım ise, işçiler açısından belli bir eğitim düzeyini gerektirmiştir.

Ne var ki, tüm bu değişmeler kapitalizmin özüne etki etmemiş ve sonuç olarak, burjuva toplumu bağlamında ilerlemenin çelişkili mahiyetini ortadan kaldırmamıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde milyonlarca insanın, insanlığın kültürünün en yüksek kazanımlarına yabancılaştığı hiç kimsenin yadsıyamayacağı bir gerçektir. Burjuva basını, Amerikan gençliğinin büyük bir kesiminin ciddi şeyler okumadığını ve yalnızca «yığın kültürü»nün ürünlerinden etkilendiğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Kapitalizm koşullarında montaj sanayii kişiyi aptallaştırmakta, iş süreçlerinin tekdüzeliği ise onun zekâsını yiyip bitirmektedir. Henry Ford, kapitalist üretimdeki bu tip emekçilerle ilgili gözlemlerinden olsa gerek, şöyle bir itirafta bulunmak zorunda kalmıştır: «İdeal fabrika işçisi iyi yetiştirilmiş bir maymundur.» Kapitalist ülkelerde bilimsel-teknik devrime, akıl hastalıklarında bir artış, yaşama sevgisinin ve isteğinin yok oluşu ve hızla yükselen intihar olayları eşlik eder. Emperyalizm, modern bilimin ve tekniğin büyük kazanımlarını kendi askersel aygıtının hizmetine koymaya ve onları yıkım ve yoketme araçları haline dönüştürmeye çalışmaktadır. Marks, burjuvazinin ilerlemeye, bireyleri ve hatta bütün halkları kan ve pislikle, yoksulluk ve rezaletle döşenmiş çetin bir yoldan geçmeye zorlayarak ulaştığını yazmıştı. Bu yargı, emperyalizm çağında tamamen doğrulanmıştır. Kapitalizm, üretim alanında gelişiminin doruğuna ulaşmış ve aynı zamanda, insana, onun özgürlüğüne, demokrasiye ve eşitliğe, ahlaksal ve sanatsal bilincin gelişimine düşmanlığını açıkça sergilemiştir.

Bazı burjuva ideologları, bu hakikatın gizlenmesini olanaksız bulmuşlardır. Örneğin, Amerikalı gazeteci O. Toffler, adından çok söz edilen *Gelecekle Çatışma* adlı kitabında toplumun varolan kapitalist örgütlenmesiyle, hızlı teknik ilerlemenin harekete geçirdiği güçlerin, insanı yok etmekle tehdit ettiğini yazmıştır. Toffler, bir başka toplumsal örgütlenme sisteminin kapitalizmin yerini alması gereğini yadsımamış, ne var ki ancak sosyalizmin bu yeri doldurabileceğini kavrayamamıştır. Erich Kahler, *Tarihin Anlamı* adlı kitabında, makinalaşmış bir barbarlığa doğru yönelen aşırı akılcı bir uygarlıktan sözetmiştir. Kahler'e göre insan, doğa üzerinde denetimini alabildiğine artırmasına karşılık, kendi üzerindeki, kendi doğası üzerindeki denetimini yitirmiştir. Ancak Kahler, mantıksız bir şekilde, kapitalizm koşullarındaki ilerlemenin uzlaşmaz çelişkili mahiyetini, insanlık tarihinin bütününün bir özelliği olarak göstermiştir.

(8) K.Marks - F.Engels, **Seçilmiş Yapıtlar**, c.1, s.500

Pek çok burjuva ideologu, yazılarında 20. yüzyıl bilimsel-teknik devrimi ile büyüyen «yamyamca ahlak» arasındaki uzlaşmaz çatışmadan söz etmişler, ne var ki bu gerçek çatışmanın kapitalizme özgü bir şey olduğunu unutmuşlardır.

Dört ya da daha fazla yüzyıllık varoluşu içinde kapitalizm, halkların ekonomik, politik ve kültürel gelişimleri arasında dev bir uçurum yaratmıştır. Sömürgecilik, koca koca kıtaları durgunluğa itmiştir. Bir dizi ülkede nüfusun dörtte üçünden fazlası kapitalizm koşullarındaki ilerlemenin uzlaşmaz karakteri yüzünden okuma yazma bilmemektedir. Bu ülke halklarının yaşam düzeyleri, gelişmiş kapitalist ülkelerinkinden on ile oniki kat daha düşüktür; ender olarak ortalama yaşam süresi bazılarında otuz yıldır.

Kapitalizm, insanlığın daha da ilerlemesini, insan dehasının mucizelerinin ve muazzam güç kaynaklarının tüm insanların çıkarları doğrultusunda kullanılmasını engellemektedir. Kapitalizm var oldukça, termonükleer bir yıkım savaşı tehlikesi, somut bir olanak olarak varlığını sürdürecektir.

Burjuva reformist ve revizyonist teorisyenlerin, kapitalizmin değişen mahiyetine, onun barışçı yoldan sosyalizm ya da ona benzer bir şey haline «dönüşümüne» ilişkin iddiaları, sosyalist devrime, yani insanın yeni ve daha yüksek bir gelişme düzeyine yükselmesini engelleyen toplumsal güçlere ve koşullara tamamen son verilmesine duyulan gereksinimin ivediliğini ortadan kaldıramaz. Çağdaş tarihsel ilerleme, ne «saflaştırılmış» kapitalizme ya da başka türlü adlandırılabilecek herhangi bir şeye ne de kapitalizm ile sosyalizmin özelliklerini birleştireceği sanılan «karma bir topluma» değil, kapitalist sosyo-ekonomik kuruluşun tamamen ortadan kaldırılmasına yol açar.

4. *SOSYALİZM KOŞULLARINDA TARİHSEL İLERLEMENİN AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ.*

İnsanlığın sosyalizme geçişi, tarihsel ilerlemeyi uzlaşmaz çelişkiler taşıyan biçiminden, toplumsal altüst oluşlardan kurtarır. Marks şöyle yazmıştır: Sosyalizmin utkusuyla birlikte «insanlığın ilerlemesinin, içkisini kurbanlarının kafatasından başka bir şeyle içmek istemeyen o iğrenç putperest ilaha benzemesi son bulacaktır.» (9) Artık ilerleme bazı sınıfların ve ulusların çıkarları doğrultusunda ve diğerlerinin aleyhine oluşmaz. İlerlemenin meyvalarından, toplumun tümü yararlanır. Üretim güçlerinin, bilimin ve tekniğin gelişimi, toplumsal zenginliğin büyümesi, maddi durumun sürekli bir şekilde iyileştirilmesine ve toplumun tüm üyelerinin kültürel düzeylerinin yükseltilmesine işaret eder. Tek başına bu olgu, sosyalist toplum üyelerinin yaratıcı faaliyetini maddi ve manevi bakımdan özendirir. Yalnızca üretim alanındaki değil, bunun yanı sıra kültürel ilişkiler, politika, kültürel kuruculuk, zihinsel yaşam alanlarındaki ilerleme tüm halkın ilgisini toplar. İşte bu, sosyalizm koşullarında toplumsal gelişimin artmış bulunan hızını güvence altına alır.

(9) **K.Marks - F.Engels, On Colonialism, s.87, Moskova, 1968**

Sosyalizm, yalnızca insanlığın yükselen gelişiminde önemli bir halka olmakla kalmayıp, bunun yanı sıra toplumsal ilerlemenin sürekli ve tüm alanları kapsayıcı bir hale geldiği çağın da başlangıcıdır. Lenin şöyle yazmıştır: «...*ancak* sosyalizm, gerek kamu yaşamının gerekse özel yaşamın tüm alanlarında önce *çoğunluğu,* daha sonra da nüfusun tamamını kucaklayan hızlı, gerçek, gerçekten yığınsal bir ilerleme hareketinin başlangıcıdır.» (10)

Bu bilimsel öngörü, pratikte tamamen gerçekleşmiştir. Batıdaki hiçbir ciddi teorisyen, başta Sovyetler Birliği'nin olmak üzere sosyalist ülkelerin son derece hızlı gelişimi konusunda artık kuşku duymamaktadırlar. Emmet J. Hughes 1959 yılında şöyle yazmıştır: «Daha on yıl öncesine kadar, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin, Amerika'nın dev adımlarına yaklaşarak, yeni çağa doğru hızla yürüyebilme yeteneğinde olduğunu kanıtlamasının dikkate değer bir başarı olacağı düşünülebilirdi. Sovyetler Birliği, böylesi bir alçak gönüllülük bir yana... diğerlerinin ayak uydurmaya çabaladığı dev adımlar atmaya koyulmuştur.» (11)

Güvenli ilerlemenin gerçek olanakları, sosyalist gelişimin planlı, bilimsel bir şekilde temellendirilmiş karakterinden, Marksçı-Leninci partiler tarafından yönlendirilen yığınların bilinçli ve amaca uygun faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır.

Ne var ki, sosyalizm koşullarında toplumsal ilerlemenin hızı ve istikrarı otomatik bir karakter taşımaz. Hâlâ, toplum tarafından tam olarak denetlenemeyen ve yönlendirilemeyen bazı fenomenler vardır. Sosyalist toplumun hızlı, uyumlu ve tüm yanlarıyla gelişimini sağlamak için, tüm toplumsal süreçlerin bilimsel sevk ve idaresinin yetkinleştirilmesi, iradeci ve diğer tipte hataların ortadan kaldırılması, geri, tutucu ve bürokratik öğelere karşı düzenli bir savaşım yürütülmesi ve yeni toplum kuruculuğunun çeşitli kesimlerinin uzmanca olmayan sevk ve idaresine bir son verilmesi gerekmektedir.

Herhangi bir toplum gibi, sosyalist toplumun gelişimi de, çelişkiler ve bazısı son derece ciddi olup, aşılması gereken çok sayıda güçlükler olmaksızın gerçekleşemez. Sosyalist toplum gibi karmaşık bir toplumsal organizmanın ortaya çıkışı ve gelişimi, geniş halk yığınlarının örgütlü çabalarını, hedefe erişmek için verilen savaşımda uzağı görmeyi ve ardıcıllığı gerektirmektedir.

Bünyasinde barındırdığı çelişkilerin aşılmasının, onun yükselen gelişimine katkıda bulunması, sosyalizmin özgül bir özelliğidir. Ancak bu, kendiliğinden bir süreç değildir. Sosyalizmin gelişimi, onun komünist sosyo-ekonomik kuruluşun ikinci evresine adım adım geçişi, doğabilecek herhangi bir çelişkinin doğru bir şekilde ve zamanında kavranmasını, onunla aktif bir şekilde uğraşma yeteneğini kapsar.

Sosyalizmin eleştirlcileri, sosyalist toplumda ilerlemenin yalnızca üretim alanında gerçekleştiğini ve bireyi etkilemediğini iddia etmektedirler. Bu uydurma iddia bugün pratik deneyim tarafından çürütülmüştür. Milyonlarca insanı, bilinçli tarihsel faaliyete yönelten, onlara kültürel olanakları sunan ve bireyin tüm yanlarıyla gelişimi için geniş olanaklar yaratan sosyalizmdir. Sosyalizmin

(10) **V.İ.Lenin, Tüm Yapıtlar,** c.25, s.412
(11) **E.J. Hughes, America the Vincible,** s.30, N.Y., 1959

en yüksek başarısı, kollektif bilince, yeni bir hümanist ahlaka sahip yeni tipte bir insanın, hem ileri dünya görüşüyle donanmış ve komünizm ideallerine kendini aktif bir şekilde adamış insanın ortaya çıkışıdır.

Kapitalist sistemin tamamen ortadan kaldırılmasıyla ve komünizmin utkusuyla, tarihsel ilerlemenin hızı daha da artacaktır. Bugün askersel alanda, kırım silahlarının yapılması için harcanan kaynaklar, tüm insanlığın çıkarları doğrultusundaki barışçı, yaratıcı hedeflerin gerçekleştirilmesi yönüne kaydırılacaktır. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyete sahip olan patronlar için çalışmanın tamamen ortadan kaldırılması, üretim anarşisinin ve ekonomik bunalımların kaybolması, bilimsel-teknik buluşların daha hızlı uygulamaya konması, dünya ekonomisinin planlı ve dengeli gelişimi, uzmanlaşması ve eşgüdümü, tarihsel gelişim için geniş olanaklar yaratacaktır.

Sosyalizmin utkusu, tarihsel ilerlemenin doruk noktası değildir. Üretim güçlerinin hızlı ve daha da artan bir hızla büyümesi, toplumsal yaşamın ve bizzat insanın gelişiminin tüm yanlarının daha da iyileşmesinin bir temeli olacaktır. Komünizm doruk noktası değil insanlığın gerçek tarihinin başlangıcıdır.

5. *ÇAĞDAŞ BURJUVA SOSYOLOJİSİNDE TARİHSEL İLERLEME SORUNU*

Sosyalizm çağı gitgide daha fazla yakınlaştıkça, burjuva filozofları ve sosyologları, yükselen tarihsel gelişim fikrinden kopmuşlardır. Daha geçen yüzyılda, Paul Lafargue, haklı olarak şöyle demiştir: «Proletaryanın İngiltere'de ve Fransa'da politika sahnesine çıkması, burjuvaziyi, toplumsal egemenliğinin ebedilliği konusunda karamsarlığa itmiştir. Adım adım ilerleme çekiciliğini yitirmiştir.» (12)

Gelecek korkusu, çağdaş burjuva teorisyenlerinde iki katına çıkmıştır. Dünya ölçüsündeki yıkım savaşlarına işaret ederek, kaderci bir anlayışla bu savaşlara kaçınılmaz gözüyle bakan, toplumsal devrimleri «felaket» olarak değerlendiren pek çok burjuva ideologu, insanlığın yükselmediğini tersine alçaldığını ve hatta felakete doğru sürüklendiğini iddia etmektedirler. Bu yanlış, kötümser iddia, bilimsel-teknik devrim koşullarındaki kaçınılmaz nüfus fazlalığıyla ve insanın biyolojik bakımdan soysuzlaşmasıyla ilgili tezlerle desteklenmektedir.

Bazı idealist sosyologlar ilerleme fikrinin yerine «nötr bir değişme» kavramını geçirmeye çalışmaktadırlar. Bunlar, toplumsal yaşamda hem ilerleme yönünde hem de gerileme yönünde hareketlerin varolması nedeniyle, tarihsel sürecin yükselen genel bir çizgi oluşturduğundan söz etmenin olanaksız olduğunu düşünmektedirler.

Tarihsel ilerlemenin yadsınması, tarihsel gelişimin yasal düzenliliklere tabi karakterinin yadsınmasıyla bağıntılıdır. Eğer pek çok Batı'lı sosyologun iddia ettiği gibi, tarihte hiçbir nesnel yasa yoksa, bir tarihsel ilerleme yasasından söz etmek saçma olacaktır.

Toplumsal yaşama ilişkin böylesi bir yorumdan hareket eden Amerikalı tarihçi George G. Iggers şu sonuca varmıştır: «Bugün ilerleme fikrini, ancak

(12) P. Lafargue, Le Déterminisme Economique de Karl Marx, s.17, Paris, 1928

önemli bazı koşullarla kabul edebiliriz. İlerleme, olsa olsa çok tartışılır bir varsayımdır.» (13) Iggers'e göre, bizler ancak insan yaşamının iyileşmesi olanağına inanabiliriz.

Tarihsel gerçeklerin keyfi yorumlanması ve toplumsal gelişmenin karşılıklı olarak birbirinden ayrı eğilimlerinin çatışması ardındaki egemen, zorunlu ve yasal düzenliklere tabi olan şeyin görülememesi, pek çok burjuva teorisyenini, ilerlemenin bilimsel bir kavram olmayıp, gerçeklerin --tüm etik değerlendirmelerin bünyesinde barındırdığı ileri sürülen öznelcilik ve rölativizmle iç içe geçmiş-- etik bir değerlendirmesinden başka bir şey olmadığı şeklindeki yanlış bir fikre sürüklemiştir.

Marksçılık, tarihsel sürecin çelişkiler barındırdığını yadsımak bir yana, bu çelişkileri gözler önüne serer ve ileriye doğru genel gelişim sürecinin, ilerlemeli-gerilemeli bir süreç olduğunu kabul eder.

İnsanlık ilerici güçlerinin şahsında yalnızca üretim araçlarını yetkinleştirmekle kalmaz, bunun yanı sıra toplumun ekonomik, toplumsal ve politik örgütleniş tarzını, onun manevi zenginliğini ve ahlak normlarını da yetkinleştirir. Nasıl ki eski kuşakların bir özelliğinin birkaç kuşak sonra yeniden belirmesi, türlerin evrimleşmesi teorisini yıkmazsa, aynı şekilde, faşizm, yıkım savaşları gibi geriletici, köstekleyici hareketler, insanlığın genel ilerleme doğrultusundaki hareketi konusunda hiçbir kuşkuya yer veremez.

Toplumsal ilerleme fikrinin bazı karşıtları, bu fikri çürütmek için uzay boşluğunu kanıt olarak kullanmaktadırlar. Kuşkusuz, ilerleme kavramı evrene uygulanamaz. «İleri», «geri», «ilerici» ve «gerici» gibi çeşitli kavramlar uzaya uygulanamaz. Uzay, yeni dünyaların doğduğu ve yokolduğu, maddenin gelişiminin hem «yükselen» hem de «alçalan» bir çizgi izlediği ve maddi yapıların bütünleşmesine onların parçalanmasının eşlik ettiği bir alemdir. Bu yüzden de uzayın gelişiminin karakterini ve doğrultusunu, toplumsal yaşamın fenomenleriyle özdeşleştirmek olanaksızdır.

Çağdaş idealist sosyolojinin diğer temsilcileri, toplumsal ilerleme fikrinin yerine sonsuz kısır döngü fikrini geçirmeye çalışmaktadırlar. Bu fikrin savunucuları, insanlığın bazı evrelerden geçtiğini ve sonra yeniden başlangıç noktasına dönerek, her şeye yeniden başladığını ileri sürmektedirler.

Kuşkusuz, eğer olgular keyfi yorumlanırsa, ilkel komünal sistem geleceğin komünist toplumuyla özdeşleştirilebilir, ilkçağ dünyasında «kapitalizm»e rastlanabilir, sosyalist eşitlik, ilk Hıristiyan komünlerinin «eşitliği»nin bir sonucu olarak sunulabilir, böylelikle de her şeyin kendini yinelediği, her şeyin geriye döndüğü ve yeni hiçbir şeyin olmadığı söylenebilir. Böylesi iddialar, yüzeysel, biçimsel tarihsel benzetmelere dayalı olup, alabildiğine özneldir. İlk aşamalara sürekli olarak dönen tarihin çevrimsel gelişimi fikri, fiili tarihsel süreçten değil, dinsel imgelemin ürünlerinden türetilmiştir. İnsanlık tarihini bir çember üzerinde dönüp duruyormuş gibi gösterme çabası, toplumsal gelişimde geçmiş aşamaları ebedileştirme arzusuyla bağlıdır.

(13) George G. İggers, «The İdea of Progress: A Critical Reassessment», **The American Historical Review**, October 1965, c.71, No:1, s.16

Tarihin hareketini geometrik olarak göstermek istiyorsak, bir çemberden değil, yükselen ve yalnızca görünüşte başlangıç noktasına dönen bir helezondan sözetmemiz gerekir. Her yeni tarihsel aşama, köhneleşmiş ve gerici her şeyi olumsuzlamakla birlikte, aynı zamanda geçmiş kuşakların kazanımlarını korur ve geliştirir. Böylece, yalnızca eski günlere bir dönüş değil, bunun yanı sıra bir nokta üzerindeki herhangi sabit bir zaman olanağı da ortadan kalkar.

Kültür değerlerinin tümünün bir kuşaktan diğerine, bir halktan diğerine geçmediğini söylemiştik. Tarihte, yalnızca belli bir uygarlık çerçevesi içinde kabul edilen, onları yaratan toplumun ortadan kalkmasıyla ebediyen kaybolan değerler de vardır. Nitekim insanlık tarihinde, tamamen ortadan kalkmış bulunan bazı yalıtlanmış, tarihte benzerine rastlanmadık uygarlıkların, daha sonraki kültürel sürece hemen hemen hiçbir katkıda bulunmadığı görülebilir. Bu fenomeni mutlaklaştıran bazı burjuva filozofları, insanlık tarihini, doğan, gelişen ve hiçbir iletişime, değer mübadelesine, diğer halkların maddi ve manevi kazanımlarını daha da geliştirmeye gereksinimi olmayan, birbirinden yalıtlanmış uygarlıkların yan yana varolması şeklinde sunan yanlış teoriler ortaya atmaktadırlar.

Böylesi bir anlayışa sahip bir teorisyen olan Alman filozofu Oswald Spengler şöyle yazmaktadır: «Belli bir doğrultuda giden tekdüze dünya tarihinin yerine ... görkemli kültürlerin çoğalması fenomenini görüyorum ... Bunların herbiri kendi fikirlerine, kendi tutkularına, kendi yaşamına, arzularına, hislerine ve sonuç olarak da kendi ölümüne sahiptir...» (14) Böylelikle Spengler dikkatini yalnızca uygarlıklar arasındaki niteliksel farklılaşma üzerinde toplamakta ve onları birbirine bağlayan ve birleştiren her şeyi görmemezlikten gelmektedir. Bu tarihsel sürecin bütünlüğünün ve onun yükselen gelişiminin tekliğini yadsımasından başka bir şey değildir. Uygarlıkların gelişimindeki kesiklik gerçeğini mutlaklaştıran Spengler, sürekliliği, uygarlıklar arasındaki genetik sürekli bağ etkenini hesaba katmamaktadır. Spengler'i yakından izleyen Alman filozofu Kari Jaspers ve özellikle İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee, herbiri kendine özgü bir tarzda olmak üzere, uygarlıklar arasında nitelik yönünden varolan benzersizliği mutlaklaştırmışlar, bunlar arasındaki sürekli bağları, bir uygarlığın kazanımlarının diğeri tarafından özgül bir tarzda özümlenmesini silmeye çalışmışlardır.

Tarih felsefesinde toplumsal fenomenlerin ve süreçlerin benzersizliğini vurgulayan bu eğilimin tam tersine, bazı burjuva filozofları ve sosyologları tarihte yinelenmeyi mutlaklaştırmaktadırlar. Örneğin, Amerikalı sosyolog Pitirim Sorokin, insanın tarihsel gelişim sürecini, bazı sosyo-kültürel süper sistemlerin yerini, uğraklı bir dönüş hareketiyle, bunlara benzeyen diğer sistemlerin almasına indirgemektedir. «İlerleme» ve «gerileme» kavramlarının böylesi bir tarihsel döngüye uygulanamayacağı açıktır.

Çağdaş burjuva ideologlarının hepsi genel olarak ilerlemeyi yadsımazlar. Bazıları, nicelik olarak dile getirilebilen ve tartışılmaz bir değer birimi taşıyan alanlardaki ilerici değişmeleri kabul ederler. Fransız sosyologu Raymond Aron,

(14) Oswald Spengler, **Der Unergang des Abendlandes**, Bd.1, s.27 - 28, München, Beck, 1924

bunun bilimsel bilgi ve teknik alanında böyle olduğuna inanmaktadır. Öte yandan Aron, ekonomi alanında ilerleme fikrini, daha etkin bir ekonominin daha hakça örgütlenmesi zorunda olmadığını iddia ederek yadsımaktadır. Bu iddia, eğer Aron özel mülkiyetten ya da daha açık bir deyimle kapitalist toplumdan sözediyorsa doğrudur. Kapitalist toplumda maddi ve manevi değerlerin hakça bölüşülmediği bir gerçektir. Ne var ki tarih, kapitalizmle son bulmaz. Kapitalizm, yalnızca daha yüksek bir üretim düzeyine ulaşmakla kalmayıp, bunun yanı sıra bu üretim düzeyi temelinde üretilen ürünleri en adil ilke olan 'herkese gereksinimlerine göre' ilkesine uygun bir şekilde bölüştürecek olan sınıfsız, komünist toplum tarafından aşılacaktır. Aron, politika ve politik kuruluşlar alanında da ilerlemeyi yadsımaktadır. Aron şöyle demektedir: «Çeşitli politik düzenlere, aynı soruna çeşitli çözüm yolları gözüyle bakılabilir. Bir düzenden diğerine geçiş, kötüden iyiye, daha aşağı düzeyden daha yüksek bir düzeye bir geçiş değil, herbiri belli üstünlükler ve eksiklikler taşıyan bir çözümden diğerine geçiş demektir.» (15) Bu teze göre, diyelim ki demokratik cumhuriyetten faşist bir devlet haline geçiş, ya da bunun tersi «ne iyiden kötüye, ne de kötüden iyiye bir geçiştir.» Her iki «çözüm» de birtakım üstünlüklere ve eksikliklere sahiptir. Böylesi tezler, tarihsel ilerlemenin, üretim güçlerinin gelişim koşulları, yığınların temel çıkarları, bireyin filli hakları ve gelişiminin diğer koşulları, onun gerçek özgürlüğü açısından değil de, her şeyi haklı göstermek ya da mahkûm etmek için kullanan keyfi ölçütler açısından doğrudur.

Bugün, milyonlarca insanın toplumsal ve ulusal kurtuluşlarına kavuştukları koşullarda, burjuva ideologları için, tarihte ilerleme fikrini yadsımak giderek güçleşmektedir. Bu yüzden burjuva ideologlarının çoğu, artık ilerleme fikrini kabul etmekte, ancak onun özünü, doğrultusunu, itici güçlerini ve ölçütlerini çarpıtmaktadırlar. Topluma kötümser bir gözle bakanların tersine, bu ideologlar kapitalizmin yükselen bir gelişim içinde olduğunu ve hâlâ toplumsal ilerlemeyi temsil ettiğini kanıtlamaya çalışmaktadırlar.

Bu sözümona iyimser ideologlar, burjuva toplumunun yarattığı derin çelişkileri ve toplumsal altüstlükleri gizleyememekte, fakat bilimsel-teknik ilerleme içinde, kapitalizmin tüm «karanlık yanları»nın aşılacağını ve onun sınıflara bölünmüş bir toplum olmaktan çıkarak, «genel refah» toplumu haline geleceğini öne sürmektedirler. Yaşam, bu toplumsal ütopyayı tamamen çürütmektedir. Kapitalizm çok eskiden olduğu gibi, bugün de toplumsal ilerlemeyi engelleyen, üretim güçlerinin tüm toplumun çıkarları doğrultusunda uyumlu gelişimini baltalayan bir güç olmaya devam etmektedir.

Toplumsal ilerlemeyi, kapitalizmin gelişimiyle özdeşleştiren ve sosyalizme, yükselen tarihsel gelişimin ana yolundan bir sapma gözüyle bakan pek çok burjuva ideologu, kapitalist uygarlığı savunmak ve ebedileştirmek için şiddete bel bağlarlar. Ne var ki tarih, geçmişteki hiçbir köhneleşmiş sistemin, şiddet yoluyla, insanın yeni bir toplumsal ilerleme düzeyine yükselme çabasının önüne set çekmek suretiyle kendisini savunmayı başaramadığını kanıtlamaktadır. Em-

(15) Raymond Aron, **Dix - huit leçons sur la société industrielle**, s.86, Paris, 1962

peryalist şiddet uygulamalarının en üst biçimleri, sosyalizmin SSCB'de utkuya ulaşmasını, diğer pek çok ülkenin kapitalizmden kopmasını ve dünya sosyalist sisteminin ortaya çıkmasını engelleyememiştir.

Kapitalizmi zayıflatan güçler etkisini sürdürmektedir. Kapitalizm ise elinizdeki tüm araçlarla varlığını korumaya çalışmaktadır; şiddet uygulamalarını uzlaşmalarla, yukarıdan getirilen reformlarla ve en gelişmiş yanlış bilgilendirme biçimleriyle birleştirmektedir. Modern burjuva devleti ekonomik bunalımları geciktirmek ve onların önünü kesmek çabası içinde, ekonomik yaşama müdahaleye, birtakım kapitalist üretimi planlama ve onunla ilgili öngörülerde bulunma uygulamalarına başvurmaktadır. Tüm bu ve benzeri varlığını koruma önlemleri, geçici sonuçlar doğurmakta, tarihsel bakımdan ölmeye mahkûm bir sistemin derin iç çelişkilerini ve özellikle de üretimin toplumsal karakterinin artması ile sahiplenmenin özel mülkiyete dayalı kapitalist biçimi arasındaki, emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi önleyememektedir. Emperyalizm, toplumsal ve ulusal eşitsizlikleri yoğunlaştırmaktadır; maddi ve manevi değerlerin, tüm halklar ve uluslar arasında hakça bölüşümünün önünde durmakta ve militarizmi destekleyerek, ölüm saçan yıkım savaşlarına neden olmaktadır. Hiç bir çaba, feodalizmin egemen güçlerini yenilgiden ve toplumu yeni, daha yüksek bir aşamaya ulaşmaktan kurtaramamıştır. Aynı tersine çevrilemez yazgı kapitalizmi de beklemektedir. Tarihsel gelişimin mantığının bütünü itibariyle insanlık, sınıfsız komünist topluma doğru ilerlemektedir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ BURJUVA FELSEFESİ

Marksçı-Leninci felsefe, burjuva felsefi düşüncesinin çeşitli eğilimlerine karşı savaşım içinde gelişmektedir. 20. yüzyıl felsefesinin tarihi, Lenin'in, çağdaş felsefenin tıpkı 2000 yıl önce olduğu gibi taraflı olduğunu, savaşım halindeki tarafların ise maddecilik ile idealizm olduğunu dile getiren yargısını doğrulamaktadır. (1) Her ne kadar, 20. yüzyılın başlarında yaygın olan idealist felsefe okullarının ve eğilimlerinin yerini, yeni idealist eğilimler almışsa da ve burjuva felsefesinin değindiği sorunlar özlü bir şekilde değişmişse de, bunların bilgi teorisine ilişkin temelleri ve sınıfsal özü aynen kalmıştır. Öte yandan Sovyetler Birliği'nde ve ardından şimdi dünya sosyalist sistemini oluşturan diğer sosyalist ülkelerde sosyalizmin utkuya erişmesi, burjuva felsefesini, emperyalist propagandanın sosyalist dünyaya karşı giriştiği ardı arkası kesilmeyen ideolojik savaşın kopmaz bir öğesi haline getirerek, onun ideolojik önemini artırmıştır. Çağdaş burjuva felsefesi, kapitalist toplumun bugün varılan gelişmişlik aşamasındaki çelişkilerinin biricik bir yansısını sunmaktadır. Marksçı toplum biliminde bu çelişkiler, kapitalizmin genel bunalımı kavramıyla özetlenmiştir. Bu bunalım, ekonomideki ve politikadaki, kültürdeki ve ideolojideki, burjuva toplumsal ilişkilerindeki ve burjuva bireyindeki bir bunalımdır ve şu ya da bu şekilde, ideolojinin en önemli parçası olan felsefede yansıyacaktır.

1. *KAPİTALİZMİN GENEL BUNALIMI VE ÇAĞDAŞ İDEALİZMİN ÖZGÜL ÖZELLİKLERİ*

Emperyalizm çağında, kapitalizmin bünyesinde barındırdığı tüm çelişkiler şiddetlenir. Son tahlilde bunların kaynağı, üretimin toplumsal karakteri ile sahiplenmenin özel mülkiyete dayalı kapitalist biçimi arasındaki çelişkidir. Bu, ekonomik, politik uzlaşmazlıklar ve sınıflar arasındaki çelişkiler gibi toplumsal uzlaşmazlıkların oluşturduğu sistemin bütününü kapsar. Kapitalizmin genel bunalım çağında bu çelişkiler öyle bir doruğa ulaşmıştır ki, burjuvazi artık tek bir ülkede olsun, dünya ölçüsünde olsun toplumsal ilerlemenin dümenini tutma yeteneğini yitirdiğinin farkına varmıştır. Burjuva ideolojisinin temel dogmaları, özellikle kapitalist toplumsal sistemin «ebediliği», «doğallığı», «mantıklılığı»

(1) Bk.: V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 14, s. 358

gibi fikirlerin kofluğu, yığınların tarihsel deneyimi tarafından ortaya çıkarıldığından, burjuva ideologları günümüzde, çağdaş kapitalist toplumdaki «hastalığın» belirtilerini açıklamaya çalışmak ve bu belirtilerden yapabildikleri ölçüde kapitalizmi haklı çıkarmak için yararlanmak zorunda kalmışlardır.

Marksçı teorinin, kapitalizmin çelişkilerinin keskinleşmesini, çağdaş toplum biliminin kesinlik ve açıklıkla dile getirilmiş kavramlarıyla ortaya koymasına karşılık, burjuva felsefesi kapitalizmin bunalımını, «modern insanın» bunalımı, «çağın manevi bunalımı», «teknik uygarlığın bunalımı» vb. olarak sunmaktadır. Başka bir deyişle, burjuva felsefesi kapitalizmin tarihsel geleceğini tüm insanlığın geleceğiyle özdeşleştirerek, bu fenomenlerin özgül tarihsel karakterini göz ardı etmektedir. Burjuva ideologları, -yaşamı kendi yaşamları olan- kapitalist sosyo-ekonomik kuruluşun çöküşünü, «dünya kültürünün çöküşü», «uygarlığın sönüp gitmesi» vb. olarak yorumlamaktadır. Yeni toplumsal ilişkilerin kaçınılmaz utkusuna duyulan tepki -yeni sisteme karşı vargücüyle direnmeyi gerektiren irrasyonalist «aktivizm»den, kötümser kaderciliğe ve tanrının merhametine sığınmaya dek- çeşitli şekillerde dile gelir.

19. yüzyıldaki burjuva dünya görüşü, kapitalizmin büyük ölçüde istikrarlı ve uzun süreli toplumsal ilerlemeyi güvence altına alma yeteneğine sahip bir toplum olduğuna ilişkin yanılsamalar tarafından belirlenmiştir. 20. yüzyılın burjuva ideologları böylesi yanılsamalardan oldukça uzaktırlar ve kapitalizmin --kaçınılmaz çatışmaları iyimserliğe yer bırakmayacak kadar açığa çıkmış olan-- önüne geçilmez çelişkilerinin artık iyice bilincindedirler. Fakat bu ideologlara göre, bu çatışmaların kaynağı, toplumsal gerçeğin çelişkilerini «bu gerçeğin dışında doğuran», «insan» ya da insan «ruhu»dur. Amerikalı dinsel kişiselcl filozof Edgar S. Brightman şöyle yazmaktadır: «Kişisel dünya, gerek içi gerekse dışı itibariyle bir çatışmalar dünyasıdır. Kişiler ve toplumlar birbirleriyle amansız bir çatışma içinde olup, bunu nasıl durduracaklarını bilmemektedirler... en kötüsü de tek tek her kişinin içindeki çatışmadır. Ruh, arzuları, bilgisi, bilgisizliği ve önyargıları, zayıflığı, gücü, tutkuları, korkuları, insafsızlığı, vicdanı yüzünden çatışma halindedir.» (2) Brightman, kurtuluşu dinde, azap çeken ruhlara sükûnet sağlayan tanrıda görmektedir. Doğrudan doğruya tanrıyı işin içine karıştırmaktan çekinen daha incelikle işlenmiş felsefi anlayışlara göre, kapitalist gerçekteki çatışmalar, genel olarak insan ilişkilerinin özünün bir dışavurması olarak yorumlanmakta ve böylelikle çıkış yolu bulunamamaktadır.

Çatışmaların kaçınılmazlığının bu şeklide, toplumsal yaşamın belirleyici olgusu olarak kabulü, kapitalist toplumun bunalımının doğrudan bir kanıtı ve bu bunalımın burjuva felsefesince yanlış yorumlanmasıdır. Bugün, kapitalizme pervasızca övgüler düzme dönemi geride kalmış, burjuva ideologları bunalımdan çıkış yolunu bulma, bunalımı aşacak bilimsel bir programı ve araçları sağlama yeteneğinden yoksun olduklarını kanıtlamışlardır.

Burjuva felsefesinin içine düştüğü bunalımın önemli bir diğer belirtisi de *onun bilim karşısındaki tutumunda görülen temel değişikliktir.* 17. ve 18. yüzyılın devrimci burjuvazisinin ideologlarının bilimsel felsefeden hareket etmelerine ve

(2) Edgar Sheffield Brightman, **Nature and Values**, s. 66, N.Y., 1945

insan mantığının gücüne inanmalarına karşılık, pek çok çağdaş burjuva filozofu, bilimin ve mantığın yadsınmasını önermektedir. Alman filozofu Max Scheler şöyle yazmıştır: «*Bilim,* ne kadar ciddi, ne kadar kesin, ne kadar önyargılardan arınılmış olarak kavranır ve kullanılırsa, bir dünya görüşünün kazanılmasında ve kurulmasında esas itibariyle o denli önemsiz bir rol oynar.» (3) Peki ama, bu görüşlerin anlamı nedir ve bugünkü «bilim yüzyılında», bilimin dünya görüşüyle hiçbir ilişkisi bulunmadığı şeklindeki düşünceler niçin vazedilmek zarunda kalınmaktadır?

Burjuva filozofları, herşeyden önce, bilimsel bilgide ve özellikle de toplum biliminde, kapitalist toplumun kaçınılmaz sonunu gösteren ve insanlığın önündeki komünizm doğrultusundaki perspektifi doğrulayan nesnel toplumsal öngörünün bir aracını görmektedirler. İşte, toplumsal gelişim yasalarını gözler önüne serebilecek bilimsel bir teorinin «bulunamamasını» kanıtlamaya çalışmalarının nedeni budur. Çağdaş İngiliz filozofu Kari Popper şöyle yazmaktadır: «... *Teorik bir tarihin* varolması olanağını, yani *teorik fiziğe* tekabül edebilecek tarihsel bir toplum biliminin varolması olanağını yadsımalıyız. Tarihsel öngörüler için bir temel görevi gören tarihsel gelişime ilişkin bilimsel bir teori olamaz.» (4)

Bu noktada, aynı derecede önem taşıyan başka bir konuya gelmiş bulunuyoruz. Çağdaş idealizmin bilimsel bilgi karşısındaki tutumu, --daha önceleri esas itibariyle mekanik olan ve gerçeğin asıl mahiyetini gözler önüne seren bilimsel bilginin yetkinliği anlayışından yola çıkan-- 19. yüzyıl doğa bilimlerinin temel teorilerinde bir bunalıma yol açan doğabilimlerindeki 20. yüzyılın başlarında meydana gelen devrimin yorumuyla da belirlenmiştir. O zamanlar bilimin, dünyanın tam ve çelişkiler barındırmayan bir tablosunu yaratma yolunda olduğuna ve bilim adamlarının yapması gerekenin yalnızca bu tablodaki ayrıntıları doğru bir şekilde doldurmak olduğuna inanılıyordu. Genel olarak dünyaya, --mekandaki mekanik hareketlerinin doğadaki tüm değişimlerin özünü belirlediği-- bölünmez ve değişmez atomlardan oluşan bir bütün gözüyle bakılıyordu. Bu tablonun güvenilirliği, genel geçerliliği ve istikrarlılığı bilimin saygınlığı tarafından güvence altına alınmıştı.

Oysa, somut bilimsel bilgi de dahil olmak üzere her bilgi göreceli bir hakikattir. Bu nokta, metafizik düşüncelere sahip doğa bilimcilerinin kabul edememeyeceği bir şeydi. 19. yüzyılın fiziksel dünya tablosunun yerini, rölativite teorisine ve kuantum mekaniğine dayalı yeni bir tablonun almasına yolu açan doğa bilimlerindeki devrim, diyalektik maddeciliğin dile getirdiği bu hakikati desteklemiştir. Ne var ki, bir dünya tablosunun yerini diğerinin alması o denli hızlı ve beklenmedik bir şeklide ortaya çıkmıştır ki, bu durum, bazı önemli ve etkili simalar da dahil olmak üzere çok sayıdaki bilim adamının maddeci bilgi teorisini yadsımalarına yol açmıştır. Bilimin nesnel hakikate varma olanağının yadsınması ve bir dünya görüşünün kurulmasında bilimin öneminin kuşkucu bir şekilde küçümsenmesi, pek çok bakımdan burjuva felsefesinin önermelerinin karakterini belirlemek suretiyle, günümüze dek bu felsefeye egemen olmuştur.

(3) Max Scheler, **Gesammelte Werke**, Bd. 6, s. 17, Bern, 1963
(4) Karl R. Popper, **The Poverty of Historicism**, s. 10, Boston, 1957

Eğer bilim, nesnel hakikate uzanabilen, gerçeğe tekabül eden bir dünya tablosu sağlayamıyorsa, felsefe de bilimsel bilginin nesnel bakımdan anlamlı bir genellemesini dile getiremez. Çağdaş pozitivistlerin iddia ettiklerine göre, bilim bir «dünya» teorisi olmaktan çıkıp, bizzat dünyadan kopuk bir bilgi teorisi haline dönüşmeli ve son tahlilde, bir teori, bir «öğreti» olmayı tamamen bırakarak, bilim dilinin analizini kapsayan ve «metafizik» (siz felsefi dünya görüşüyle ilgili anlayın) iddialarını ebediyen terketmiş bulunan bir faaliyet haline gelmelidir.

Burada irrasyonalistler farklı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bunlara göre, bilimin soyutlamalarla yetinerek, tek ve «yaşamsal» olan her şeyi bilinçli bir şekilde dışta bırakmasına ve böylelikle hiçbir zaman insan varlığının derinliklerine girememesine karşılık, felsefi dünya görüşü, «yaşam deneyiminin zenginliğinden» yola çıkmalıdır. Alman varoluşçu filozofu Karl Jaspers, felsefenin bir bilim değil, *«bir çeşit farklı düşünce,* bilgisini edinirken bana anımsatan, beni uyaran, beni kendime yönelten ve değişime uğratan düşünce» (5) olması gerektiğini söylemektedir.

İdealizmden ve agnostisizmden etkilenen bazı bilim adamlarının, bilimin, gerçeğin kendisinden başka hiçbir şeyi dile getiremeyen sembollerin basit bir toplamından başka bir şey olmadığını kabul etmeleri, dinci filozoflar için bir cankurtaran simidi olmuştu. Böylelikle bu dinci filozoflar, buradan hemen dinsel dünya görüşü için sınırsız ufukların açıldığı sonucunu çıkardılar. Madem ki bilim, soyut sembollerden ve genel formüllerden öte gidemiyordu, o halde bir dünya görüşü oluşturma işi, insanlık tarihinin binlerce yılı boyunca kutsanmış bulunan dine bırakılabilirdi ve bırakılmalıydı.

Bilimsel bilginin felsefi önemini yadsıyan çağdaş burjuva felsefesindeki *yeni-pozitivizm, irrasyonalizm* ve *dinci felsefe* gibi temel eğilimler, bilimin böyle agnostik ve idealist bir tarzda küçümsenmesinden kaynaklanmıştır. Kuşkusuz, 20. yüzyılın çeşitli idealist felsefe okullarının tümünü bu üç temel eğilimle sınırlamak olanaksızdır. Öte yandan, idealist felsefe okullarının çeşitliliği bile, burjuva felsefesinin bunalımını, kısmen de olsa bütünsel, birleşik bir dünya görüşü geliştirmedeki yeteneksizliğini kanıtlamaktadır. Yine de sözü edilen üç temel eğilim, çağdaş burjuva felsefesinin tüm ana biçimlerinin yanı sıra, ikincil ve ara eğilimlerini de kapsamaktadır.

2. *İDEALİST «BİLİM FELSEFESİ» OLARAK YENİ-POZİTİVİZM*

Bir felsefe akımı olarak pozitivizm 1830'lar ile 1840'larda ortaya çıkmıştır. Burjuvazinin ekonomik ve politik egemenliği kazanmasından sonra, maddeci, aydınlanmacı fikirleri ve devrimci eylemi yadsıması, pozitivizmin toplumsal kaynağı olurken; (klasik Alman felsefesi gibi) spekülâtif bir «bilimler bilimi» olarak felsefenin olanaklarına ilişkin hayal kırıklığı, onun teorik temelini sağlamıştır.

(5) Karl Jaspers, **Existenzphilosophie,** 3. Auflage, s. 10, Berlin, 1964

Pozitivizmin kurucusu olan Fransız filozofu Auguste Comte, pozitivizmi zihninde, «teoloji aşamasından», «metafizik aşamasına», oradan da «pozitiflik» aşamasına ulaşmış bulunan insan düşüncesinin evriminin doruk noktası olarak canlandırmıştı. Comte'a göre, ilk aşamada, gerçek, kutsal varlıklara bağımlı kılınmıştır; İkinci aşamada bu dinsel fikirlerin yerini, fenomenlerin «özüyle» ve «nedenleriyle» ilgili spekülâtif bir öğreti almıştır. Üçüncü aşamada ise, «insan aklı, [fenomenlerin tabi olduğu] yasaların, yani fenomenlerin dayanıklılığı ile benzerliği arasındaki değişmez ilişkilerin keşfedilmesiyle uğraşmak için...gerek dünyanın kökenini ve amacını araştırma fikrinden gerekse fenomenlerin iç nedenlerine ilişkin bilgiden vazgeçer.» (6) Daha en başından beri pozitivizm, (bilinemeyecek sandığı) yasalara, fenomenlerin temel özüne bağlı bir şey gözüyle değil, yalnızca onların dış dayanıklılığını ve benzerliğini karakterize eden bir şey gözüyle bakmıştır. Bu dayanıklılık ve benzerlik, daha sonraları fenomenler arasında nesnel bir şekilde varolan karşılıklı bağıntı olarak değil, onları sistematikleştirmenin nesnel bir aracı olarak yorumlanmıştır.

19. yüzyıl pozitivizmi, bilime duyulan görünüşteki saygı ile bilgi edinmeye kasıtlı olarak sınırlar koyan bir bilgi teorisini birleştirmiş; doğa bilimindeki buluşları, (bunların yalnızca dış fenomenlerle ilişkili olduklarını ve öze ilişmediklerini ileri sürmekle birlikte) spekülâtif felsefe kuramlarının tersine, mutlak bir şekilde güvenilir şeyler olarak kabul etmiştir. Doğa bilimlerinin, doğa bilimlerindeki buluşları bu şekilde mutlaklaştırması, pozitivizmin bu ilk tarihsel biçiminin bunalımının ana nedenlerinden birisidir. Doğa bilimlerinde daha sonra ortaya çıkan devrim, pozitivizme öldürücü darbeyi indirmiştir.

Pozitivizmin ikinci tarihsel biçimi olan Richard Avenarius'un ve Ernest Mach'ın (Mahçılık) ampiriokritisizmi, seleflerinin doğaya ve topluma ilişkin en genel yasaları keşfetme isteklerini geri çevirerek, felsefeyi öznel idealist bir bilgi teorisi durumuna indirgemiştir. Nitekim Mach, bilginin duyumlar ile duyumları, duyumlar ile imgeleri ve imgeler ile imgeleri birbirine bağladığını ileri sürmüştür. Duyumlara, insanın ulaşabileceği biricik «gerçek» ya da varolan her şeyin «öğeleri» gözüyle bakmıştır. Aradan çok kısa bir zaman geçtikten sonra, 20. yüzyılın ilk on yılı içinde pozitivizmin bu ikinci biçiminin bunalımı başgösterdi. Bu bunalım, --varlıkları mantığa dayalı teorik araştırma yoluyla bulunduğu için doyum olarak yorumlanamayacak olan-- madde parçacıklarının bulunmasına yol açan doğa bilimlerindeki derinleşen devrimin kaçınılmaz sonucuydu. Zamanla çürüyen mahçılığın idealist ampirizminin yerini, daha sonra *mantıksal pozitivizm* ya da *yeni-pozitivizm* almıştır.

Yeni-pozitivizm, matematiksel mantıkta ulaşılan çarpıcı başarıların, onu felsefi araştırmaya uygulama fikrini uyandırdığı 20. yüzyıl başlarında ortaya çıktı. Yeni-pozitivizmin kurucularından biri olan İngiliz filozofu Bertrand Russell şöyle yazmıştır: «Çok yakın gelecek, saf felsefe için, günümüz onyılları matematiğinin ilkelerinin incelenmesi için nasıl bir dönemse öyle bir dönem olacak-

(6) **Comte's Sociology as Interpreted by Rigaulage**, s. 2-3, St. Petersburg, 1898 (Rusça Basım)

tır.» (7) Russell, bu temel üzerinde, felsefenin teorik inançların oluşturduğu bir bütün, bir öğreti olmayıp; bilim dilinin analizini kapsayan ve onu tüm «metafizik» ifadelerden ve terimlerden, yani dünyaya ilişkin nesnel bilginin kendi içinde, insan bilincinden bağımsız bir şekilde varolduğunu iddia eden yargılardan ve kavramlardan arındırmaya yönelik bir eylem olduğunu öne sürmüştür.

Bilimsel bilginin, bilimin temel kavramlarının, bilimsel teorilerin yapısının analizinin, felsefenin asli bir işlevi olduğunu hemen belirtmeliyiz. Felsefe, bilimsel araştırmanın onlar olmaksızın olanaksız olduğu, bilimin nedensellik, zorunluk, yasa, nesne gibi temel kavramlarını her zaman incelemiş ve incelemeye devam edecektir. Ne var ki felsefe, kendisini yalnızca bu kavramların biçimsel önemini, yani bunların bilimsel bilgiyi sistemleştirmede taşıdığı önemi saptamakla sınırlandıramaz. Her şeyden önce felsefe, doğasal fenomen ile toplumsal fenomen arasındaki bağıntıları yansıtan düşünce biçimleri olarak kavramların nesnel önemini keşfetmeye çalışır. Ne var ki, yeni-pozitivizm, «metafizik» olarak, öznel deneyimin sınırları ötesine giden bir «sözde-sorun» olarak kabul ettiği bilimin belli başlı kavramlarının nesnel önemlerine ilişkin bu çeşit bir araştırmayı reddetmektedir.

Elli yıldan uzun bir zamandır varolan yeni-pozitivizmin tarihi, ard arda yenilgilerin ve farklı biçimlerinin yer değiştirmelerinin tarihidir. Yeni-pozitivizm, ilk önceleri, 1920'lerde, Russell'in ve Whitehead'in *Principia Mathematica* adlı yapıtlarında işleyip hazırladıkları şekliyle, dünyanın yapısını matematiksel mantığın yapısıyla özdeşleştiren «mantıksal atomizm» halindeydi. Daha sonra, felsefi araştırmayı, bilimsel ifadeleri «metafizik» (felsefi) ifadelerden ayırt etmenin aracı olarak «ampirik düzeyde irdeleme» ilkesi üzerinde odaklaştıran Viyana Okulu'nun mantıksal pozitivizmi geldi. Bunun yerini, mantıksal analizin yerine terimlerin anlamlarının analizi olan semantik analizi geçiren semantik pozitivizm almış, ardından gündelik, doğal bilim ifadelerini irdelemeyi konu alan dilsel felsefe gelmiştir.

Şimdi, yeni-pozitivizme ilişkin genel bir bilgi edinmek için, çağdaş pozitivizmin klasik ifadesi olan Viyana Okulu'nun görüşlerini ele alacağız. Viyana Okulu, Viyana Üniversitesi Tümevarımlı Bilimler Felsefesi kürsüsü çevresinde, 1920'lerde ortaya çıktı. Bu akımın başını Moritz Schlick çekiyordu ve en aktif temsilcileri Rudolf Carnap, Otto Neurath, Victor Kraft vb. idi. Benzer görüşler Berlin'deki ampirik felsefe derneği üyeleri olan, Hans Reichenbach ve Walter Dubislav; Lvov-Varşova Okulu'nun temsilcileri olan Kazimierz Ajdukiewicz ve L. Fistek tarafından da geliştirilmişti. İngiltere'de de A. J. Ayer, Viyana Okulu'nun görüşlerini dile getiriyordu. Viyana Okulu 1938'lere kadar aktif bir çalışma yürüttü. 1938'de Nazi Almanyası Avusturya'yı işgal ettiğinde, bu okulun temsilcileri, ABD'ye ve İngiltere'ye göç etmek zorunda kaldılar ve bu ülkelerde yeni-pozitivizmin yaygınlaşmasına destek oldular.

Viyana Okulu üyelerinin temel felsefi yöntem olarak ele aldıkları mantıksal analizin özü aşağıdaki şekilde özetlenebilir: Bilimde iki tip ifade vardır: Man-

(7) [B. Russell] **The Latest Works in the Fundamentals of Mathematics**, In: **New Ideas in Mathematics**, c. 1, s. 103, Petrograd, 1917 (Rusça Basım)

tıksal-matematiksel (analitik, totolojik) ifadeler ile ampirik (olgusal) ifadeler. Örneğin «2x2 = 4» ifadesi totolojiktir, yani «4 = 4» ifadesine indirgenebilir. Aynı şey «bekârların tümü evli değildir» ifadesi için de doğrudur. Eğer «bekâr» sözcüğünün yerine onun sözlük anlamını kullanırsak, «evlenmemiş adamların tümü evli değildir» gibi bir ifade elde ederiz. Bu tip ifadeler, bilimsel teorinin mantıksal iskeleti hizmetini görürler. Bu ifadelerin ölçütü, biçimsel mantığın yasalarıdır. Bunların tam tersine, «bu odada 4 tane sandalye var» ya da «bekârların tümü ilginçtir» ifadeleri ampiriktir, çünkü odadaki sandalyeleri saymak ya da bekârların huylarını gözlemlemek suretiyle sınanabilirler. Tüm diğer ifadeler, ya sözdizimi kuralları çiğnenerek oluşturulmuş hatalı ifadelerdir ya da (totolojiye indirgenemiyor ya da ampirik düzeyde sınanamıyorlarsa) «metafizik»tirler, yani bilimsel bakımdan anlam taşımamaktadırlar.

Carnap bu fikri şöyle açıklamaktadır: «Tüm deneyimlerin üstünde ya da ötesinde olan bir şey hakkında, yani nesnelerin gerçek özü hakkında, kendinde şeyler hakkında, mutlak ve benzerleri hakkında... bilgi sunma iddiasında olan tüm önermeleri *metafizik* önermeler olarak adlandıracağım.»

«Thales, 'dünyanın özü ve ilkesi sudur', Heracleitus 'ateştir' demişlerdir.» «Monistler'den 'bütün her şeyin üzerinde temellendiği tek bir ilke olduğunu' öğreniyoruz; öte yandan düalistler 'iki ilke vardır' diyorlar. Maddeciler 'her şey özünde maddidir' derlerken, maneviyatçılar 'her şey manevidir' diyorlar... 'Dünyanın ilkesi sudur' önermesinden, gelecekte beklenebilecek herhangi bir algı ya da duygu ya da deneyim ortaya koyan herhangi bir önerme türetemeyiz.» (8)

Başka bir deyişle, yeni-pozitivizm, tüm felsefi sorunları ve özellikle de felsefenin temel sorununu bilim alanının dışında bırakarak, «metafizik» saymaktadır.

Kuşkusuz, bu hatalı bir görüştür. Felsefe, bilimsel bilginin ve toplumsal pratiğin verilerinin genelleştirilmesidir. Nitekim Thales, «... tüm yiyeceklerin ıslak olduğunu ve bizzat ısının ıslaklıktan doğduğunu ve onun sayesinde varolduğunu (ve nesneleri doğuran şeyin her şeyin ilkesi olduğunu) gözlemlemek suretiyle» (9) nesnelerin özünün su olduğu sonucuna varmıştır. Yani, Thales'in çıkardığı bu sonuç, «metafizik» bir düş olmayıp, ilkel bilimsel bir varsayımdı. Benzer şekilde, yeni-pozitivizmin «metafizik» aleminde saydığı diyalektik-maddeci monizm, «felsefenin ve doğa biliminin uzun ve çetin gelişimi» (Engels) tarafından kanıtlanmış bir teoridir. Oysa, yeni-pozitivistler onu ne doğru, ne de yanlış, yalnızca «metafizik» ve anlamsız ilan ederek, bir yana itmeye çalışmaktadırlar.

İlke olarak doğrulanamayan ifadelere dayalı felsefenin elbette hiçbir değeri yoktur. Nitekim, kimi filozoflar önermelerinin, deneyim sınırları ötesine gittiğini iddia etmekle birlikte, aslında ilke olarak doğrulanamayan ifadelere dayalı felsefi öğretiler hiçbir zaman uzun ömürlü olmamıştır. Asıl önemli olan, felsefenin zamanın bilimsel bilgilerini ve toplumsal deneyimini nasıl genelleştirdiğidir. İşte bu yüzden, felsefi sistemleri ele alırken, hem bunların ayrı ayrı önor-

(8) Rudolf Carnap, **Logical Positivism.** In: **The Age of Analysis,** Selected by Morton White, s. 212 - 213, Boston, 1955

(9) **Aristotle's Metaphysics,** s. 17, Indiana University Press, 1966

melerinin, hem de bir bütün olarak oluşturdukları sistemin doğruluğunu araştırmak yerinde olur.

Yeni-pozitivizm, ampirik önermeleri, «metafizik» ifadelerden, doğrulama temelinde ayırt etmektedir. Yeni-pozitivistler açısından doğrulama, önermenin belli sayıdaki deneylerle («duyu verileri», gözlemler) ya da aynı olguyu kaydeden diğer bir ifadeyle karşılaştırılması demektir. O halde bir ifade ya duyumla, ya da bu duyuma ilişkin ifadelerle karşılaştırılır. Böylelikle, yeni-pozitivistler, İngiliz filozofları Berkeley ve Hume tarafından formüle edilmiş bulunan öznel idealist bilgi teorisinin temel fikrini yeniden canlandırmaktadır: Bilincimizin olgularından ya da bu olgularla ilgili ifadelerden başka hiçbir şeyi ne biliriz, ne de bilebiliriz.

Doğrulama ilkesi, temel bir ilkedir ve fiilen bilimde kullanılmaktadır. «Yağmur yağıyor» ifadesini doğrulamak için, pencereden dışarı bakarız. Ne var ki, bu temel yöntemin, yeni-pozitivistlerin kullandığı gibi, bilim tarafından neyin ele alınıp, neyin ele alınamayacağına karar veren «zihinsel bir polis» adı verilen felsefi bir ilke olarak kullanılması, doğrudan doğruya bu yöntemin sınırlılığını gözler önüne serer. Her genel ifade bizi düşünmeye iter. «Arsenik zehirlidir», «cisimler ısınınca genleşir», «Fatih İstanbul'u aldı» gibi ifadelerden hiçbiri yalnızca gözlemle doğrulanamaz. İlk iki ifade sonsuz sayıda gözlem gerektirirken, üçüncüsü çoktan tamamlanmış oup, bu nedenle artık gözlemlenemeyecek olan bir olguyu dile getirir. Bu, böylesi ifadelerin «metafizik» olduğu anlamına mı gelir? Böylesi ifadeleri bilimden dışlayabilir miyiz?

Peki doğrulama ilkesinin kendisi nasıl doğrulanacaktır? Buna olanak olmadığına göre, bu ilke de bilimden atılması gereken bir ilke sayılmaz mı? Bu, bilimde bir ilkeyi körükörüne uygulamamızın, bırakın bilimde bazı «metafizik» izler bulup uzaklaştırmayı, bilimin kendisini kovmak zorunda kalmak anlamına gelir. Çünkü bilimsel yasalar da, tıpkı genel felsefi ifadeler gibi, duyu organlarıyla doğrulanmaya (duyuların sağladığı kanıtlarla karşılaştırılmaya) karşı «duyarsız»dırlar.

Doğrulama ilkesinin çok fazla eleştiriye uğraması, onun daha «yumuşatılmış» bir hale getirilmesine yol açmış, yeni-pozitivistler de artık, ilke olarak doğrulanabileceği kabul edilen herhangi bir ifadenin ampirik yani bilimsel bir ifade sayılabileceğini söylemeye başlamışlardır. Ne var ki, doğrulama ilkesindeki bu «yumuşatma» da durumu kurtarmaya yetmemektedir. Bugün doğrulanamayacak olan bazı bilgiler vardır, fakat gözlem teknikleri geliştirildiğinde bunları sınamamız olanaklı hale gelebilecektir. Örneğin, Auguste Comte, gök cisimlerinin kimyasal bileşimi sorununa, bu sorunun o sırada, henüz «ilke olarak» saptanamayacağını öne sürerek «metafizik» bir sorun gözüyle bakmaktaydı. Onun ölümünden iki yıl sonra, tayf analizi keşfedildi ve gök cisimlerinin kimyasal analizine başlandı.

Böylelikle, yeni-pozitivizmin saygınlığına gitgide gölge düşmesi yüzünden, doğrulama ilkesinin felsefi önemi adım adım kayboldu. Yeni-pozitivizm, güçlükleri aşamayınca doğruluğun ölçütü olarak bağlamlılık ilkesini, yani bilimsel bir sistemin öğelerinin birbiriyle bağıntılılığı ve çelişkisizliği (mantıksal tutarlılığı) ilkesini benimsedi. Yeni-pozitivistlerin görüşüne göre, bağlamlılık hem sistemin

mantıksal doğruluğunu, hem de onu oluşturan terimlerin ve kavramların bilimsel anlamını güvence altına alır.

Böylelikle bilgi edinme, nesnel önemini gitgide daha fazla yitirerek, dilsel ifadeler içerisine hapsolup kalır. Ayer şöyle yazmıştır: «Hiçbir zaman yapamayacağımız şey, doğruca dilin çerçevesi dışına çıkmak ve bu elverişli noktadan hangi sistemin onu en iyi betimleyeceğini kavramak için dünyayı ele almaktır.» (10) Bu görüşe göre felsefe, yalnızca dille --ya matematiksel mantığın itibari bir şekilde kurulmuş ve kabul edilmiş diliyle ya da insanların günlük yaşamlarında kullandıkları doğal dille ilgili bir faaliyettir.

Ne var ki, felsefenin uygulanma alanı dille sınırlandırılacak olursa, felsefe bizi çevreleyen dünyayı dönüşüme uğratmanın bir aracı olmaktan çıkar; hatta dil de dahil olmak üzere hiçbir şeyi değişime uğratmaz olur. Yeni-pozitivist Ludwig Wittgenstein şöyle yazmaktadır: «Felsefe, hiçbir şekilde dilin fiili kullanımına karışmaz; son tahlilde onu yalnızca tanımlar. Çünkü onu temellendiremez. Her şeyi olduğu gibi bırakır.» (11) Bu son cümle ister bilinçli söylenmiş olsun, isterse bilinçsiz, yeni-pozitivizmin toplumsal özünü mükemmel bir şekilde dile getirmektedir. Gerçekten de *yeni-pozitivizm, her şeyi olduğu gibi bırakan bir felsefedir.* Tek tek yeni-pozitivistlerin savunduğu (Otto Neurath'ın sosyal-demokrat görüşlerinden, Karl Popper'in anti-komünizmine dek uzanan) somut sosyo-politik görüşler ne olursa olsun, yeni-pozitivizmin toplumsal rolü, felsefi kuşkuculuk ve nihilizm tohumları ekmek ve böylelikle bilimsel bir dünya görüşünün varolması olanağını yadsımaktır. Bertrand Russell şöyle demiştir: « [Felsefe] insan yazgısı ya da evrenin yazgısı sorununa ne bir çözüm önerir, ne de böyle bir çabaya girer.» (12) Bu ifade, Wittgenstein'ın yukarıda adı geçen teziyle aynı açıklıkla, bir felsefe olarak yeni-pozitivizmin kendisini fildişi bir kuleye hapsetme çabasını kanıtlamaktadır.

Ne var ki bu ifade, aynı zamanda, yaşamın düşünürün önüne çıkardığı sorulara, esas itibariyle nesnelerin varolan durumunun kabulünü kapsayan bir yanıttır. O halde pozitivistler arasındaki politik farklılıklar, şu ya da bu şekilde kapitalist toplumu kabul eden insanların bilinçleri alanında ortaya çıkan farklılıklardır.

Machcılığın toplumsal rolünün belirgin özelliklerini ortaya koyarken Lenin şöyle yazmıştır: «Ampirlo-kristislzmin nesnel, sınıfsal rolü, tamamen fidelstlerin genel olarak maddeciliğe ve özel olarak tarihsel maddeciliğe karşı savaşımlarına inançlı bir hizmet sunmayı kapsar.» (13) Yeni-pozitivizmin toplumsal rolü de aynıdır. Yeni-pozitivizm, bilimsel bir dünya görüşünün varolmasının ilke olarak olanaksız olduğunu ileri sürmek suretiyle, din ile ateizmin, aynı şekilde «doğrulanamıyacağı»nı ve buna bağlı olarak da bilimin bunlar arasındaki çatışmayla ilgili olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Böylesi bir anlayıştan günümüzde din kârlı çıkar. Bugün dinci felsefenin sözcüleri bilimsel bilgiyi yıkma çabalarını artık bir yana bırak-

(10) A. J. Ayer, «Philosophy and Science». In: Voprosi Filosofii, No: 1, 1962, s. 103
(11) L. Wittgenstein, **Philosophical Investigations**, s. 49, Oxford, 1967
(12) B. Russell, Our Knowledge of the External World, s. 28, London, 1926
(13) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 14, s. 358

mışlardır ve onun «yalnızca» felsefi önemini yadsımaktadırlar. İşte bu, din ile yeni-pozitivizmin uyuştuğu noktadır.

Şimdi, yeni-pozitivist A. Ayer'den ve yeni-Tomacı F. Cobleston'dan aldığımız iki ifadeyi karşılaştıralım: Dile getirdikleri fikirlerdeki özdeşlik apaçıktır; tek fark din karşısındaki öznel tavırlarındadır. Yani, Ayer kuşkucu görüşler taşırken, Cobleston dindardır.

A. Ayer: «Din ile doğa bilimleri arasında uzlaşmazlığı destekleyen hiçbir mantıksal temelin varolmadığı belirtilmelidir. Doğruluk ve yanlışlık sorunu açısından doğa bilimci ile yüce bir tanrıya inanan dindar bir kimse arasında hiçbir karşıtlık yoktur.»

F. Colbeston: «Doğrulanmış hiçbir tez, vahiy dogmasıyla çelişmediği için, bugün din ile bilim arasında geçen yüzyılda sanıldığı anlamda bir çatışma varolmadığını ve varolamayacağını görüyoruz.»

Aynı şekilde, irrasyonalist felsefede «canlı duygu»nun bir ifadesini gören yeni-pozitivizm, onu bu durumda «bilime uygunluk»unu araştırmaya gerek olmadığı şeklindeki tezlerle haklı çıkarmaya çalışır. İşte bu nokta, yeni-pozitiviistlerin «tarafsızlık»ı ile --gerek dinsel felsefeye, gerekse irrasyonalist felsefeye, yalnızca bilime uygun düşmeyen felsefeler değil, aynı zamanda, bilincin yanlış, çarpıtılmış biçimleri gözüyle bakan-- diyalektik maddeciliğin ilkeli konumu arasındaki farkı göstermektedir. Dinsel ve irrasyonalist felsefe, bilimin, bilimsel felsefenin yargılanmasına konu olmuş ve o yargılama karşısında tutunamamıştır. Dinin yeni-pozitivist tarzda mantıksal analizi, bilimsel-olmayan «metafizik»i aştığını öne sürmekle birlikte, aslında, dinin ve irrasyonalizmin iddialarının tutsağı olmuştur.

3. ÇAĞDAŞ İRRASYONALİZM. VAROLUŞÇULUK

«Mantık çılgınlık, iyilik eziyet haline geldi.» Goethe'nin bu sözü herhalde, kapitalist sosyo-ekonomik kuruluştan başka hiçbir sosyo-ekonomik kuruluşa bu denli yakışmamaktadır. İrrasyonalizmin, --varolan her şeyin mantık-dışı, saçma olduğunu ileri süren felsefenin-- çağdaş burjuva düşüncesindeki en etkili eğilimlerden biri olması bir rastlantı değildir. Kapitalist toplumun, kendi çelişkilerini aşma yeteneğine sahip olmayışı, onun ideologlarının kafalarındaki, insanın güçsüz olduğu, başa çıkılmaz irrasyonel güçlerin egemenliği altında bulunduğu şeklindeki fikirlerde yansır.

Çağdaş irrasyonalizm, 19. yüzyılın son otuz yılı içinde, (temsilcileri Alman filozofları F. Nietzsche, Dilthey, Simmel ve Fransız filozofu Bergson olan) «yaşam felsefesi» adı verilen felsefeyle birlikte doğmuştur. 1920'lerde Max Scheler ve Oswald Spengler bu akıma katıldılar. Bunların ardından, «20. yüzyıl faşizm miti»nin destekleyicileri ve savunucuları haline gelen bir çok çömez ortaya çıktı. İrrasyonalizmin daha sonraki biçimleri tarafından devralınan «yaşam felsefesi»nin temel fikri, 19. yüzyıl bilimsel dünya görüşünün temelini oluşturan madde kavramının yerini, irrasyonel bir akım ya da «dürtü» olarak «yaşam» kavramının alması gerektiği şeklindeydi. Öte yandan madde, «yaşam»ın sönmüş bir

kalıntısı (Bergson), ya da taşlaşmış bir biçimi (Simmel) olarak kavranıyordu. Bu filozofların görüşlerine göre, taşlaşmış soyut kavramlarla işlem yapan ve yalnızca katı «cisim»lerle uğraşabilen rasyonel bilgi, hiçbir zaman, kendilerinin «yaşam» adını verdikleri değişen, akan, flili, özgül olan şeyi kavrayamazdı. Mantık, sözümona «yaşam»ı öldürüyor, onu parçalıyor ve onun sürekli hareketini kesintiye uğratıyordu. O halde yaşamın bilgisini edinmek ya da onu «kavramak» için, mantıktan temelinden farklı olan sezgi, ya da doğrudan «yaşam» deneyimi olmalıydı.

Burada irrasyonalizmin şu olgudan hareket ettiği görülmektedir: Düşünce aslında gerçeği ve onun hareketini yalınlaştırır; sürekli olarak hareket ve etkileşim halindeki maddi kuruluşların oluşturduğu son derece karmaşık yapıyı yalınlaştırır. Ne var ki, buradan bilimsel düşüncenin kaçınılmaz sınırlılığı sonucuna varıp, elimizi kolumuzu bağlayamayız, tam tersine, düşünceyi geliştirmek ve onun yeniyi, daha yetkin ve etkili yollarını --diyalektiği-- bulup işlemek gerekir. Ancak irrasyonalizm, düşüncenin sınırlılığını saptayıp, orada durur. Diyalektiğin, somut gerçeği, hareketi ve gelişmesi içinde, kavramlar yardımıyla yansıtmanın yollarını ve araçlarını keşfetmesine karşılık, irrasyonalizm hem mantığa, hem de bilime sırt çevirir.

İrrasyonalizm, toplumsal süreçleri yorumlarken, bu süreçlerin insanın bilgisini edinebileceği nesnel maddi etkenlerin gelişimi tarafından değil, esrarengiz içgüdüler, «aşırı güç tutkusu», mistik «yaşam», kısacası bilinemeyecek irrasyonel güçler tarafından yönlendirildiğine inanır. Birinci Dünya Savaşı'nın iğrençlikleri ve yolaçtığı felaketler, toplumsal ilerlemenin tarihin akışı boyunca rasyonel ve uyumlu bir şekilde gerçekleşeceğini söyleyen 19. yüzyıl burjuva liberalizminin düşlerini tamamen yıkmıştır. Bu düşlerin yerini, toplumsal varlığın anlamsızlığı, tarihsel sürecin saçmalığı anlayışları ve derin acizlik duygusu almıştır.

«Flandr'da Souches bölgesinde bulunan, 1914'ten 1916'ya dek elli kez Almanlar tarafından Fransızlardan alınan, yine en az o kadar kez Fransızların Almanlardan geri aldıkları ve her seferinde birkaç yüz insanın öldüğü ya da yaralandığı, geri kalanların ise gerek bu yanda, gerekse o yanda bando eşliğinde büyük utkuyu kutladıkları, ama sonunda yeniden, başlanılan yere dönülerek yeni savaşlara sahne olan şeker fabrikası, tarihin en güzel simgelerinden biri gibi geliyor bana... Ardı arkası kesilmeyen erk değişikliği kavgalarının bu anlamsız cehennemi --onda biri aklın hizmetine koşulsa, dünyayı cennete çevirecek olan-- görkemli enerji ve hünerleri, emekleri ve değerleri saçıp savurmayı gerektiren sonu gelmez savaşım, bu işkence ne zaman bitecek? Talihsiz dünyanın kendisi gibi, hep birlikte kendi etraflarında dönüp duran, savaş alanlarının ve savaşçıların, haydutların ve haydut başlarının, çapulcuların ve domuzların, aldatılanların ve aldatılmış aldatıcıların, tutkulu laf ebelerinin ve talihli askerlerin oluşturduğu, uzayıp giden felaket zinciri içinde nasıl bir tanrı kendini açığa vuracaktır?» Alman filozofu T. Lessing bu şekilde devam ederek, «tarih»i, yabancılaşmış olan ve daha da yabancılaşan anlamsız bir güç olarak kavramanın daha doğru olup olmayacağını sormaktadır. Her şeyden önce «Biz, canlı tek tek insanlar, ezelden beri dev hayaller imparatorluğunun içine yerleştiril-

mlşiz: İşte, toplum, yönetim, devlet ve kilise, kastlar ve kümeler; işte hukuk, yasa, okul, erdem, büyüklük, insan, onur, toplumun iyiliği, düzen, billm, aile, anayurt gibi tüm acımasız ve tamamen hayali soyutlamalar. Tüm bu hayali güçler arasına yerleştirilmiş bulunan canlı birey, en iyisi olsa bile, herhangi bir şey adına, diğer bir insana karşı bir polis köpeği, bir şeytan olarak yetiştirilir; öyle ki, tek tek insanların yaşamı, gösterişli ülkülerin utkusunu kutlarmışcasına, sonunda, son derece gerçek ve elle tutulur, gözle görülür bir cehennem olur cıkar.» (14)

Gerçekten de burjuva dünyası için son derece geçerli olan bu duygu, bazı açıklamaları gerektiriyordu. «Varoluşun anlamazlığı» duygusunu açıklamayı ve bunun yanı sıra haklı çıkarmayı, tüm idealist okullar arasında en iyl varoluşçuluk becermiştir. İşte bu nedenle, varoluşçuluk, çağdaş felsefi irrasyonalizmin egemen biçlmi haline gelmiştir.

Varoluşçuluk bir felsefe olarak 1920'lerde ortaya çıktı. Başta gelen temsilcileri, Alman filozofları Martin Heidegger ve Karl Jaspers ve Fransız filozofları Gabriel Marcel, Jean-Paul Sartre ve Albert Camus'dür. Varoluşçuluk özellikle İtalya'da, İspanya'da ve Latin Amerika ülkelerinde yaygınlaşmış, seçkin Rus filozofları Nikolay Berdiaev ve L. Çestov varoluşçuluğa yakınlaşmıştır. «Varoluşçuluk» deylmi, Latince *existentia* (varoluş) sözcüğünden gelir. Varoluşçuluktaki varoluş kavramı en azından üç kaynağa dayanır.

Bu anlayış özellikle, fiili varoluş kavramını ve «varolan düşünür» fikrini öneren 19. yüzyılın Danimarkalı dinci filozofu Sören Kierkegaard'a dayanır. Kierkegaard'a göre geleneksel felsefenin ve bilimin «soyut düşünür»ünden farklı olarak, «varolan düşünür» gerçeği *öznel bir şekilde,* yani olsa olsa bireysel varlığı, duygusal yaşamı yoluyla ışınların kırılması gibi yansıttığı haliyle ele almalıdır. Sınırsız öznellik, insanın varoluşunun başlıca tanımıdır. Kierkegaard şöyle yazmıştır: «Nesnel düşünme, düşünen özneye ve varoluşuna karşı kayıtsız kalmasına karşılık, öznel düşünür... özü itibariyle kendi içinde varolan düşüncesine ilgi duyar.» (15) Buradan, Kierkegaard'ın felsefi öncülünün, billmsel nesnellikten köklü bir şekilde ayrıldığı sonucu çıkar.

Varoluşçuluk, bunun yanı sıra Alman filozofu Edmund Husserl'in öğretisinden de kaynaklanır. Varoluşçuluk, Husserl'in fenomenolojisinden, insanın varoluşunun ontolojik» bir temeli olan bilincin *«a priori»* yapısının ayırt edilmesi tekniğini alır.

Husserl, daha 20. yüzyıl başlarında insan bilincinin analizi temelinde «kesin bir bilim olarak felsefeyi» kurmaya çalışıyordu. «Bilimsel bir felsefe» de yaratmaya çalışan yeni-pozitivistlerin felsefeyi, matematiksel mantık temelinde bilim dilinin analizine indirgemesine karşılık, Husserl «saf bilincin» fenomenleriyle ilgili olan «fenomenolojik» bir araştırmanın seyri içinde bilgi edinmenin yapısını keşfetmeye çalışmıştır. Husserl bu amaçla, «indirgeme» ya da «parantez koyma» olarak bilinen bir işlemi kullanmıştır. Bu işlem, bizleri dış dünya-

(14) **W. Heise, Aufbruch in die Illusion. Zur kritik der bürgerlichen Philosophie in Deutschland,** s. 407-408, Berlin, 1964

(15) **S. Kierkegaard, Gesammelte Werke,** Bd. 6, s. 155, Jena, 1925

nın varoluşundan, doğa ve toplum bilimlerinin içeriğinden, duygular, estetik ve ahlaksal duygular gibi doğrudan zihinsel tepkilerden soyutlamayı kapsar. Bunlardan soyutlandığımızda, geriye, karakteri itibariyle -Husserl'in «kasıtlılık» adını verdiği- belli bir nesneye yönelmiş olan ve gerek «madde»ye (güle) gerekse «biçim»e (morphe) ve bunun yanı sıra gerek «genel olarak anlam»ın gerekse «nesnel anlam»ın öğelerine sahip bulunan «saf bilinçlilik» kalır. Husserl'e göre, işte bilincin bu *a priori* yapısı, tüm bilgilerin yapısını belirler.

Bu iddia, bilginin (örneğin, bir yargıda dile geldiği gibi) duyu organları tarafından sağlanan bir nesnesi, bir olgusal içeriği olduğu ve belli bir biçimin (cümlenin dilbilgisi kurallarına uygun biçiminin ya da yargının mantıksal biçiminin), genel olarak kavranabilir olması gerektiği (kavranamazlık bilgi değildir) ve somut bir öneme sahip bulunduğu şeklindeki biraz saçma bir fikre dayanmaktadır. Bu fikre göre, «bu gül kırmızıdır» şeklindeki yargı, nesne olarak rengi kırmızı olan belli bir çiçeğe sahiptir, yargının mantıksal biçimi «S,P'dir» olup, kavranabilir ve belli bir gülün, kırmızı nesneler sınıfına bağlı olması gerçeğini kapsayan somut bir anlamı vardır. Tüm bunlar doğru olup, bilgi edinme sürecinin nesnel ve temel olarak pratik karakterini dile getirdiği için bazı yönlerden bilgi teorisi açısından oldukça büyük bir önem taşırlar. Ne var ki Husserl, bilgi edinme sürecindeki bilincin bu öğelerinin *a priori,* yani deneyimin ötesinde ve böylelikle de birincil olduğunu ilan etmiştir. Bu şekilde «saf bilinç» hem bilginin hem de nesnenin ilk öğesi ve yaratıcısı haline gelmektedir. Bilinç nesneyi, kendi yapısına uygun bir şekilde «oluşturmaktadır.»

Bilincin bu şekilde «fenomenolojik bir anlayışla tanımlanması» tekniği, varoluşçular tarafından, yalnızca bilgi edinme sürecindeki bilincin yapısını değil, bunun yanı sıra aktif, acı çeken, duyan bilincin, yani dünyanın bilgisini edinmekle kalmayıp, onu kendi duygusal durumunun tüm nüanslarıyla süsleyen «varoluşun» yapısını tanımlamak için kullanılmıştır. «Klasik» öznel idealizmde «dünya»nın *bilgi edinmenin* sunduğu bir şey olarak kabul edilmesine karşılık, varoluşçulukta «dünya», *deneyimle algıladığımız* bir şeydir.

Bu, varoluşçuluğun «yaşam felsefesi»nden kaynaklandığı anlamına gelmektedir. Varoluşçuluk, genel olarak önemli bilimsel bilginin, mantığın «canlı yaşamı» öldürdüğü inancını yaşam felsefesinden almıştır. Ancak varoluşçu için önemli olan «yaşam» değil, *bireysel yaşam*'dır. Bu nedenle, «yaşam felsefesi»nin yalnızca şöyle bir değindiği iki sorunu, varoluşçuluk ön plana alır. Bu sorunlardan birincisi, bireyin «diğerlerinin» tersine taşıdığı iç önemdir. İkincisi ise, bireyin, insan soyunun «ortalama» temsilcisine karşıt olarak benzersizliğidir.

İşte bu iki sorunun ışığında, varoluşçuluk bir yandan bilimsel bilgiyi küçümsemeye, diğer yandan da irrasyonalizmi savunmaya kalkışır. Bu, varoluşçuluğun *«varoluş», «insanın varoluşu»* gibi «benzersiz varlık» anlamına gelen ana kavramlarında özellikle belirgindir.

«Klasik» öznel idealizmde, dış dünyanın nesnel varlığının, onun bilinebilirliğinin yadsınması ile öznenin bilinebilirliğine ve bu özneden hareketle bilimsel bilginin temellendirilebilme olanaklılığına olan inanç birleştirilmişken, varoluşçuluk, bizzat öznenin bile rasyonel bilgi edinme yoluyla bilinemeyeceğini iddia etmektedir. Karl Jaspers şöyle yazmıştır: «Varoluş, hiçbir zaman nesne haline

gelmeyen, sayesinde düşündüğüm ve hareket ettiğim, hiçbir şey bilmeyen düşüncemin gelişimi sırasında onunla ilgili ifadeler kullandığım *Hepsi Birinci İlkedir.*» (16)

Peki ama, varoluş neden nesne olmasın? Neden rasyonel bir şekilde bilinemesin? Bu soruların yanıtlarını varoluşçular tarafından şöyle verilmektedir: Varoluş nesne olamaz ve rasyonel bir şekilde bilinemez çünkü bir kere bireyseldir ve «hiç bir genel önem iddiasında değildir.» (17) Oysa rasyonel bilgi edinme genel önemi gerektirir. İkinci olarak, varoluş, *biz kendimiziz;* biz, ona bilimin nesneleri gözlemlediği gibi, nesnel bir şekilde, dışarıdan bakamayız. Varoluşçular buradan, bilimsel bilgi edinme «sorunu» ile varoluşçu tarzda düşünmenin «esrarengizliği» arasındaki karşıtlığı üretirler.

Bu ayırımı Gabriel Marcel çıkarmış ve şöyle yazmıştır: «... Bir sorun ile bir giz arasında asli bir fark vardır, öyle ki, bir sorun karşılaştığım, bütünlüğü içinde karşımda bulduğum, böylelikle kavrayabildiğim ve denetimim altına sokabildiğim bir şeyken, bir giz, bizzat bağlı olduğum ve bu yüzden, ancak *içimde olan şey ile karşımda olan şey arasındaki ayırımın önemini ve başlangıçtaki değerini yitirdiği bir alan* olarak kavranabilecek bir şeydir. Gerçeğe uygun bir sorunun, onun yardımıyla açık bir şekilde tanımlanabileceği belli bir tekniğe boyun eğmesine karşılık, bir giz, daha başından tüm kavranabilir tekniklerden üstündür.» (18) Diyelim ki, bildiğim bir tekniği kullanarak matematiksel bir eşitliği çözebiliyorum; bu durumda, kullandığım bu tekniği bilen herkes bana hak verecek ve çözümümü kabul edecektir. Oysa ki ölüm ve ölümsüzlük, tanrının varlığı ya da yokluğu, aşk, doğruluk ve başkasından öğrenilmeyen, ancak insanların uğruna canını verdiği hakikat gibi varlığın gizleri, kendimden, kişisel kararımdan ayrılamaz, yani genel bilgi haline gelemez.

Görüldüğü gibi, burada insan yaşamıyla ve bilgisiyle ilgili önemli sorular ortaya çıkmaktadır. Ancak, varoluşçuluk, bu sorunların çözümünde başlangıçtan itibaren, onların nesnel ve her şeyden önce toplumsal anlamlarını bir yana bırakır. Sorunların bilimsel çözümü yerine, idealist dinci çözüm yolunu önerir. Gabriel Marcel şöyle yazmıştır: «Yaşam gerçeğimizin, insanın yaşam gerçeğinin... tam da kendisi, onu derinlemesine düşünen herkes için, kural olarak keşfedilemeyen, ama gerçekte varlığı duyumlarımız üzerine hacmini, değerini ve gizemli yazgısını bahşeden bir çeşit metafizik Atlantis'in varolduğunu göstermez mi?» (19) Marcel'e göre bu «Atlantis», varlığı insan tarafından sürekli bir şekilde hissedilen tanrıdır. Marcel şöyle yazmıştır: «Tanrının varlığını duyan bir insan için, bu varlığı kanıtlamaya gerek olmadığı gibi; belki de bu kişi, daha da ileri giderek tanrının varlığını kanıtlama fikrine, kendisinin kutsal gerçek kabul ettiği bir şeye hakaret gözüyle bakacaktır. Varoluşçuluk felsefesi açısından bu, bu felsefenin merkezi ve vazgeçilmez hareket noktasını sağlayan aynı tipte bir gerçek-

(16) K. Jaspers, **Philosophie,** Bd. 1, s. 15, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1956
(17) **A.G.E.,** Bd. 2, s. 19
(18) Gabriel Marcel, «Etre et avoir», **I. Journal métaphysique (1928-1933),** s. 146, Aubier-Montaigne, 1968
(19) Gabriel Marcel, **Du refus à l'invocation,** s. 124, Paris, 1940

tir.» (20) Buna benzer ancak içerik olarak ona karşıt bir «kanıt», Jean Paul Sartre'ı (öne sürdüğüne göre ilke olarak kanıtlanamayacak bir sonuca) «tanrının olmadığı» sonucuna götürmüştür.

Varoluşçuluk insan varlığının irrasyonelliğinin bir kanıtını da, varlığın «gerçek derinlikleri»nin, bizlere --Jaspers'in «sınır durumlar» olarak adlandırdığı-- ancak özel koşullarda görünür hale gelmesinde bulmaktadır. Böylesi «sınır durumlar», ölüm, acı çekme, terör, savaşım, suçluluk, dinsel vecd, akıl hastalığı gibi durumlardır. İnsan ancak böylesi uğraklarda, «günlük olağan işler»in, olağan bilincin «gerçekdışılığı»nın ya da Heidegger'in «das Man»ın («insan»ın) egemenliği adını verdiği şeyin ardında, olağan koşullarda üstü örtülü «gerçek varoluşu»nun (özgürlüğünün) bilincine kendiliğinden varır. İnsanların olağan, günlük varoluşları hep birlikte, «diğerleri»nin varoluş tarzı içinde gerçek varlığını tamamen eritir. «Genel olarak [diğerlerinin] tad aldıkları gibi tad alırız. Onların okudukları gibi okur, baktıkları gibi bakar ve gerek sanat gerek edebiyat konusunda tartıştıkları gibi tartışırız... Bütün olmamasına karşılık, sonsuz ve aynı zamanda her şey olan 'das Man', kendini günlük varoluş tarzı olan şeye koşullar.» (21)

Heidegger'in sık sık ele alınan bu önermesi, varoluşçuluğun toplumsal önemini açıklamakta bize bir başlangıç noktası görevi görebilir. Heidegger, Almanca'da «man sagt» («onlar söylerler»), «man muss» («gereklidir») gibi öznesi belirsiz cümleler oluşturmakta, toplumda insanın varlığının kişisellikten ve belirgin özellikten yoksunluğunu, çehresizliğini, onun olağan durum içinde çözülmesini dile getirmekte kullanılan belirsiz zamir «insan» sözcüğünden türeyen «das Man» terimini kullanmaktadır. Heidegger, sömürünün egemen olduğu, sınıflara bölünmüş toplumda bireyin konumunun bu karakteristik özelliğini gözler önüne sererken, bunu «kişisellikten yoksunluğun» ve «olağanlığın» toplumun bir çeşit özelliği, insanın herhangi bir toplumdaki varoluş tarzı olduğunu iddia etmek suretiyle gizlemeye çalışmaktadır. Varoluşçular bu gibi iddialardan hareketle hiçbir dönüşümün bu kişisellikten yoksun, yabancılaşmış varoluşun önünü alamayacağı sonucuna varmışlardır.

Varoluşçuların çeşitli terimlerle ifade ettikleri «gerçekdışı varoluş» kavramı, varoluşçuluk felsefesinin tüm akımları için tipik bir kavramdır. Bu kavram bazen toplumsal yaşamın oldukça derin bazı özelliklerini gözler önüne serer. Örneğin Marcel'in görüşünü ele alalım. Marcel, «sahip olmak» ile «varoluş»u karşı karşıya getirmekte, sahip bulunduğumuz şeylerin aslında bize sahip olduğunu söylemektedir. Ona göre bu şekilde, sahip bulunduğumuz şeyler «bizi yiyip yutmaktadır.» Marcel, «sahip olmak»ta yani mülkiyette, özel mülkiyet dünyasının insanlık dışılığını keşfetmektedir. Peki, acaba insan mülkiyete bağımlılıktan nasıl kurtulacaktır? Marksçılık, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete, yani kapitalist toplumsal ilişkilere son vermeyi çıkış yolu olarak görmektedir. Marcel, «varlık» (insanlık) ile «sahip olunan şey» (mülkiyet) arasındaki çelişkinin kaynağını bizzat insanda, onun varoluşunun ikili mahiyetinde görmekte, kurtuluşu

(20) Gabriel Marcel, Le Mystère de l'être. II. Foi et réalité, s. 177, Paris, 1951
(21) M. Heidegger, Sein und Zeit, Tübingen, 1957, s. 126-127

sevgide ve sevecenlikte, «özveri»de ve sonuç olarak sahip olunan şeyi, varlık düzeyine yükseltme gücüne sahip olduğunu iddia ettiği dinde, sanatta ve felsefede aramaktadır. Bu görüşler, binlerce yıldır amacı değişmeyen tipik dinci ideallst görüşlerdir; ne kadar iyi niyet taşırlarsa taşısınlar, mülk sahiplerinin mülk sahibi olmayanlara karşı kullandıkları iki yüzlü bir propaganda olmaktan öte geçemezler.

Heidegger, «gerçek dışı varoluş»un aşılması olanağını «ölümle yüz yüze bulunmak»ta ararken; Jaspers bunu «sınır durumu»nun bilincine varmakta görüyor. Burada, insanın, kritik durumlarda, örneğin ölüm tehlikesiyle burun burunayken olayları, bu olaylar içindeki rolünü, nasıl bir eyleme geçmesinin gerekli olduğunu derinlemesine kavramış olması şeklindeki iyi bilinen bir psikolojik gerçeği dayanak olarak kullanmaktadır. Böylelikle, insan ölüm tehlikesiyle burun buruna geldiği zaman, -örneğin savaşta- özünü -örneğin bir kahraman mı yoksa bir korkak mı olduğunu- ortaya koyar. Jaspers, böylesi bir kritik durumda, eylemin başarısının o kişinin o duruma ne denli hazırlanmış olduğuna bağlı bulunduğunu, -örneğin, silah kullanmasını bilmeyen bir kahramanın savaşta çok az işe yarayacağını- hesaba katmamaktadır. Gerçek ve kaçınılmaz bir bunalım durumunda, günlük yaşamın o güne dek gizlediği ilişkiler gerçekten de ortaya çıkar. Tolstoy *İvan İlyiç'in Ölümü* adlı hikâyesinde, son nefesini vermekte olan bir kişinin diğer insanlarla, yaşamla olan ilişkisini çok çarpıcı bir dille anlatmıştır. Bu hikâyenin kahramanı, öleceğini anlayınca, diğer insanlar karşısındaki umursamazlığın insanlıktan ne denli uzak bir şey olduğunu ve insanları birey olarak umursamayan kişilerin başına neler geldiğini kavramaktadır. Oysa kendisi de o insanların kaderini duruşma salonunda tayin ederken insanlara kayıtsız davranmıştır. Neden sonra, ancak ölüm döşeğinde, yalnızca kendi şahsında değil, diğer insanların şahsında -duruşma salonunda hesap veren hizmetçinin, memurun, köylünün şahsında- bunun farkına varmıştır. Tolstoy'un bu hikâyesini kendi fikirlerini gözler önüne serebilmek için kullanan varoluşçu, hikâyede anlatıldığını öne sürdüğü bu «sınır durumu»nda, insanın yalıtlanmışlığını ve yalnızlığını göstermenin bir aracı olarak her insanın yalnız öleceği gibi bir sonuç görür. Oysa ki, elbette ne soyut hümanizmiyle Tolstoy ne de varoluşçular, ortaya koydukları sorunların gerçek toplumsal ilişkilerden kaynaklandığını ve bu sorunların çözümüne giden yolun, insanlar arasındaki nesnel ilişkilerin dönüşüme uğratılmasından geçtiğini görmemektedirler.

Varoluşçuluk felsefesi, burjuva *bireyciliğinin* canlı bir ifadesidir. Ne var ki, varoluşçuluğun dile getirdiği bireycilik insana «toplumsal bir atom», kendi kendine yeten toplumsal bir birim gözüyle bakan geleneksel bireycilikten temelinden ayrılır. 20. yüzyılda bu «toplumsal atom» fikri çağa ters düşmektedir, çünkü günümüzde toplumsal yaşam oldukça açıktır ve kaçınılmaz bir şekilde her bireyi kendi yörüngesinin dışına çekmektedir. Hatta 19. yüzyılın toplumsal atomizm görüşünün temelini oluşturan bireyin (ya da bir toplumsal birimin, ailenin) göreceli olarak bağımsız varlığından bile bugün söz edemeyiz. Bu nedenle, varoluşçuluk toplumsal ilişkiye (varoluşçuluk felsefesinin «diğerleri» şeklinde dile getirdiği şeye) büyük önem vermekte, ancak bu ilişkiyi kendi bildiği gibi yorumlamaktadır. Varoluşçu bireyciliğin özü, toplumsal ilişkileri, --sırf insanla-

rı sınıflara böldüğü için biraraya getiren-- *çatışma* ilişkileri saymasıdır. Jaspers'e göre, insanlar arasındaki bağ («diğerleriyle yaşam» şeklindeki «iletişim») *yalnızca bireyler* arasındaki bağdır. Jaspers şöyle yazmıştır: «İletişim yoluyla yalnızlığın her ortadan kaldırılışında, bir iletişimin bir koşulu olarak varolmamız sona ermeden yokolmayacak yeni bir yalnızlık doğar.» (22) Jaspers'e göre, ilkel iletişim biçimi, bir hükmetme ve hizmet etme ilişkisidir. Bu koşullarda iletişime duyulan arzu, kaçınılmaz bir şekilde, iletişim korkusuyla, iletişim olanağından kuşku duyulmasıyla vb. birleşir.

Buradan da anlaşılacağı gibi, varoluşçuluk bir kez daha, kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkiler arasındaki fiili çelişkileri ve çatışmaları dile getirmektedir. Ne var ki, hemen bunun ardından, bu çelişkileri «insanın varoluşu»nun içinde barındırdığı birer öğe olduğunu, bu nedenle de önünün alınmasının olanaksız olduğunu ileri sürerek, onları gizlemeye çalışır. Varoluşçuluk, sömürüye dayalı toplumda doğan uzlaşmazlığı, insan ile insan arasında genel geçerli bir ilişkiymiş gibi gösterme çabasındadır.

Burjuva edebiyatında varoluşçuluğa, çoğunlukla «özgürlük felsefesi» adı verilmektedir. Kuşkusuz, *özgürlük* sorunu varoluşçuluk felsefesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ama, acaba bu felsefede özgürlüğün özü nedir? Özgürlük bu felsefece nasıl yorumlanmaktadır? Jean Paul Sartre şöyle yazmıştır: «İnsan kimi zaman özgür, kimi zaman köle olamaz, o ya her zaman ve tamamen özgürdür ya da hiçbir zaman varolmaz.» (23) Peki, bu ne anlama gelmektedir? Marksçı felsefe açısından, gerçek özgürlük, zorunluğun bilgisi, «kişinin ne yaptığının bilincinde olması» temelinde hareket etme yeteneğidir. Varoluşçuluk açısından ise özgürlük, düşünmeden, duygusal bir şekilde yapılan seçimdir. Varoluşçulara göre, gerçek özgürlük kişiye kendisini endişe, sıkıntı ve yalnızlık sırasında hissettirir. «Sıkıntı, yalnızlık, sorumluluk... gerçekte, saf ve yalın özgürlük olduğu için, bilincimizin *niteliğini* oluştururlar.» (24) Buradan özgürlüğün, herhangi bir nesnel içerikten yoksun, bilinçsiz ve içgüdüsel bir edim olduğu sonucu çıkar. Kuşkusuz burada özgürlüğün keyfilik olduğu söylenmemektedir. Sartre'a göre, kişi bir birimdir ve o, en önemli eylemi ne denli keyfi görünümde olursa olsun, bu eylem temelinde yargılanabilir. Ne var ki, Sartre için bir kişinin ve davranışlarının fiili biçimlenişi derin bir gizdir; böylelikle de, o kişiyi etkileme, özgür bir kişi olarak bilincini ve davranışlarını dönüşüme uğratma yolları da bir giz olarak kalır.

Sartre, özgürlük ile sorumluluğu bağdaştırmaktadır. Hatta bunları özdeşleştirmektedir. Sartre şöyle yazıyor: «... Özgür olmaya mahkûm olmuş insan, bütün dünyanın ağırlığını omuzlarında taşır: Bir varoluş tarzı olarak hem dünyadan hem de kendisinden sorumludur.» (25) Sartre, bu fikri formüle ederken, İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransız direniş güçlerinin omuzlarına dayanan Fransa'nın ve tüm insanlığın yazgısı için sorumluluğun taşıdığı anlamdan hareket etmiştir. Bu trajik durum Sartre'ın ve diğer Fransız varoluşçularının çalışmaları üzerinde önem-

(22) K. Jaspers, **Philosophie**, 2. Buch, s. 348, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1948
(23) Jean-Paul Sartre, **L'être et le néant**, s. 516, Paris, 1943
(24) **A.G.E.**, s. 541 - 542
(25) **A.G.E., s. 639**

li bir etki bırakmış, «sorumluluk edebiyatı» akımının tümü için bir temel oluşturmuştur. Ancak varoluşçular arasında, *mutlak* sorumluluk anlayışı diyalektik bir şekilde karşıtına, mutlak sorumsuzluk anlayışına dönüşmüştür; çünkü, birincisi, toplumsal sınıfların, grupların ve bireylerin sorumluluğu «genelde sorumluluk», «herkesin» eşit sorumluluğu içinde çözülmüştür; ikincisi özel olarak Sartre, yanlış ya da doğru eylemin nesnel ölçütünü, yani sorumluluğun nesnel ölçütünü kabul etmemiştir. Tüm bunların sonucu olarak, Sartre'ın özgürlük anlayışı uzun erimde anlamsız bir soyutlama haline gelmektedir.

Sartre, 1950'lerin ortalarından itibaren, giderek özgürlük anlayışının sınırlarını kabul etmiş olup, bugün başlangıçtaki konumundan biraz uzak bir konuma gelmiştir. Bununla birlikte yukarda söylenenler özgürlük ile zorunluğu karşı karşıya getirmeye, toplumsal gelişme zorunluğunu yadsımaya yol açan özgürlüğe ilişkin varoluşçu yorumun mantığını çok canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Sartre'ın özgürlük konusundaki öğretisinin önemli bir yanı, onun ateizmidir. Sartre için özgürlük, tanrının varolmamasının bir kanıtıdır. Sartre'a göre tanrının varolmaması bireyin içinde bulunduğu durumu alabildiğine güçleştirmekte, bireyin yalnızca kendinde destek aramasını gerektirmektedir. Tanrı olmadığına göre, «arkamızda ya da önümüzde ne haklı çıkarmalar ne de özürler vardır. Bu durumda yalnızızdır ve özürsüzüzdür. İşte bu, benim özgürlüğe mahkûm edilmiş insan derken kasdettiğim şeydir.» (26) Sartre'ın ateizminden çıkarılabilecek ana sonuç kötümserliktir, çünkü Sartre, tanrıya olan inancını yitirdiğinden, başka bir ideal kazanmayı olanaksız bulmaktadır.

Öte yandan, dinci varoluşçuluk insanın özgürlüğünde tanrının varlığının kanıtını görmektedir. Jaspers, mutlak üzgürlüğün varolmadığını -özgürlüğün, «derin bir zorunluktan» yani tanrıdan kaynaklanan özgürlüğün ve boyun eğmenin bir bütünlüğü olduğunu- varsaymıştır. Böylelikle Jaspers, kutsal buyruklara boyun eğen geleneksel dinci özgür irade anlayışına dönmektedir. Leon Çestov, daha da açık bir şekilde, özgürlüğü «aklın ve bilginin ötesinde» yatan bir mucizeyle, İncil'in yazdığı gibi, «dağları yerinden oynatacak inançla» bağdaştırmaktadır. Ne var ki, «tanrının iradesi» olarak bir mucizeye bel bağlamak gerçek çaresizliğin ve bunun ebedileştirilmesinin bir ifadesidir. Bu yüzden, ister «ateist» olsun, isterse dinci olsun, varoluşçu akımların hepsi, insanın özgürleşebileceğini öne sürmek bir yana, toplumların geleceğine inançlarını tamamen yitirmiş olan bir takım ideologların düş kırıklıklarını gözler önüne sermektedir.

Varoluşçu felsefenin *kötümserliği,* onun temel kategorileri olan ölüm ve korku, suç ve endişe, sıkıntı ve yalnızlık, keder ve acı gibi kategorilerin, insanın varoluşunun genel geçerli özellikleri olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Bu kategoriler, kapitalizmin gerçek çelişkilerinin yansılarının damgasını taşır. Ne var ki, varoluşçuluk tarafından dünyanın değiştirilmesine yönelik her çeşit çabanın etkisizliğinin açıklanması, ya dünyayı mevcut çerçevesi içinde «yetkinleştirme»yi ya da eski ezgi dünyasını yıkarak, yenisini kurmayı uman insanları kaçınılmaz bir şekilde kendi felsefi anlayışından soğutmaktadır. Eski ezgi dünyasını yıkarak, yenisini kurmayı uman insanların giderek Marks-

(26) Jean-Paul Sartre, L'existantialisme est un humanisme, s. 32, Paris, 1967

çılık-Leninciliği bayrak edinmesine karşılık, dünyayı mevcut çerçevesi içinde «yetkinleştirme»yi uman insanlar, varoluşçuluğu kapitalizm için doğrudan bir özür haline getirmek ve ümitsizlik ve korku felsefesinin yerine, --Alman filozofu Otto F. Bollnow'un görüşü olan «varlığa inanma»nın belgisi olan-- «yeni güvenlik» felsefesini koymak suretiyle, varoluşçuluğu «olumlu» bir ruhla yeniden ele almaya çalışmaktadırlar. Son söz olarak diyebiliriz ki, bazı burjuva filozoflarının hâlâ dünyayı değişime uğratabilme konusundaki tüm umutlarını yitirmiş olan kişiler için uygun kaçış yollarından biri olarak gördükleri din diye bir şey elbetteki vardır. Burjuva ideologları açısından din, insanları umutlandıran, sükûnete kavuşturan ve arzuların doyurulmasını öbür dünyaya erteleyen her derde deva cinsinden bir şeydir.

4. *20. YÜZYILDA DİNCİ FELSEFE. YENİ-TOMACILIK*

Çağdaş dinci felsefe, bütünlüğü ve bütünselliği olan bir felsefe değildir; çeşitli felsefi düşünce akımlarına ve felsefi düşünce tiplerine ayrılır ve dinci felsefenin savunucuları çeşitli felsefe okullarına mensupturlar. Çağdaş dinci felsefe denilince, Hıristiyanlık, Musevilik, Müslümanlık, Budizm felsefeleriyle karşılaşırız. Hıristiyanlık, Katoliklik, Protestanlık ve Ortodoksluk felsefelerini kapsar; Katolikliğin çerçevesi içinde şu yeni-skolastik akımlar vardır: Yeni-Tomacılık, (16. ve 17. yüzyılların İspanyol skolastik filozofu Francisco Suarez"in izleyicilerinin savundukları -Suarezcilik-, 16. yüzyıl cizviti Luiz de Molina'nın izleyicilerinin savundukları -Molinacılık-, 13. yüzyıl İskoç skolastikçisi Duns Sucotus'un izleyicilerinin savundukları -Skotçuluk-, vb.. Dinci felsefe içinde, Protestan dinci felsefesine bağlı olan Karl Barth'ın, Paul Tillich'in ve diğerlerinin teolojik varoluşçuluğu, Museviliğe bağlı Martin Buber'in varoluşçuluğu, Katolik felsefesine bağlı olan -«kilise babası» Augustine'in izleyicilerinin savundukları- yeni-Augüstincilik gibi irrasyonalist eğilimler vardır. Kapitalist ülkelerde, kişisel-celcilik -dünyanın kutsal bir kişiliğin yaratıcı faaliyetinin ifadesi olduğunu kabul eden dinci bir felsefe- oldukça yaygındır.

Çağdaş dinci felsefeyi en iyi temsil eden akım, 13. yüzyıl filozofu Akinalı Thomas'ın skolastik sistemini yeniden canlandıran *yeni-Tomacılık*'tır. Tomacılığın yeniden canlandırıldığı, 1879'da Papa 13. Leo tarafından Katolik piskoposlara gönderilen tamimde ilan edildi ve Tomacı filozofların gerek Belçika'daki Louvain felsefe enstitüsünde birçok kürsüye yerleşmeleriyle gerekse Katolik kilisesinin tüm ideolojik araçları yoluyla yürütülen yoğun propagandayla desteklendi. Bugün yeni-Tomacılığın işlenip geliştirilmesi işiyle uğraşan merkezler, Vatikan'daki Roma St. Thomas Aquinas Akademisi, Freiburg'daki (İsviçre) Katolik Üniversitesi, Köln'deki Albert Akademisi, Washington ve Ottowa'daki Katolik Üniversiteleri, Paris, İnnsbruck, Madrid, Toronto ve diğer yerlerdeki Katolik enstitüleridir. Bu merkezlerin faaliyetleri, Dünya Katolik Felsefe Dernekleri'nce eşgüdümlü hale getirilmektedir. Yeni-Tomacı filozoflar içinde en seçkinleri, skolastik felsefenin tarihine ve yeni-Tomacılığın tarihsel bakımdan temellendirilmesine ilişkin çalışmalarıyla tanınan Martin Grubmann, M. de Wulf ve Etienne

Gilson olup; G. M. Manser, Joseph Geyser, Jacques Maritain ve diğerleri yeni-Tomacılık sistemini işleyip geliştirmekte; G. Gundlach, O'Neill-Braining ve diğerleri «toplumsal katoliklik öğretisi»ni açıklayıp yaymaya çalışmakta; İ. Bochenski, Gustav Wetter gibi yeni-Tomacılar ise tüm çabalarını Marksçı felsefenin «eleştirilmesine» yöneltmektedirler.

Yeni-Tomacılık içinde iki eğilim ayırt edilebilir. Bunlardan biri, kendilerine «koyu Tomacılar» adını veren, Akinalı Thomas'nın öğretisini olduğu gibi savunan ve onun çalışmalarının felsefi sorunların tümüne yanıt getirebileceğine inanan «eski-Tomacılar»dır. Diğer eğilim -asıl yeni-Tomacılık- Papa 13. Leo'nun «eskiyi yeniyle zenginleştir» şeklindeki özdeyişine bağlı bir şekilde, yeni-Tomacılar açısından bile eskimiş gözüyle bakılan Akinalı Thomas'nın tezlerini, -özellikle Kantçılıktan olmak üzere- yakın çağlardaki felsefe akımlarından ya da -fenomenoloji, yeni-pozitivizm gibi- günümüzdeki felsefe akımlarından bazı fikirler almak suretiyle «geliştirmeye» çalışmaktadır. Ancak Tomacılığın --tanrının varlığına, gerek ruhun gerekse özgür iradenin ölümsüzlüğüne ilişkin dinsel önermelerin yanı sıra, tanrı tarafından yaratılan maddi dünya gerçeğine ilişkin teori, metafizik dünya teorisi, «rasyonalizm» gibi tamamen felsefi bazı önermelerden oluşan-- ana içeriği değişmeden durmaktadır. Yeni-Tomacılık, tüm diğer felsefi eğilimlerin «aşırılıklarını aştığını» iddia ederek, maddeciliğe, öznel idealizme ve irrasyonalizme karşı bir polemik yürütmektedir. Ne var ki, --kuşkusuz yeni-Tomacılık ile maddecilik ve ateizm arasındaki temel karşıtlık dışında-- bu felsefe akımları arasındaki görüş farkları, idealizm sistemleri arasındaki alışılagelmiş sözümona anlaşmazlıktan öte gitmemektedir.

Tomacılık niçin böylesi elverişli bir felsefe sistemi haline gelmiştir? Onu, çağdaş burjuva ideolojisinin gereksinimlerine bu kadar kolaylıkla ayak uydurabilir hale getiren nedir? Bu soruları yanıtlayabilmek için Akinalı Thomas'nın sistemine dönmemiz gerekmektedir. Akinalı Thomas, Aristo'nun felsefesini Katolik teolojiye bağdaştırmıştır. Akinalı Thomas, bir yandan irrasyonalizmin inanç lehine bilimsel bilgiyi yadsıması (2. yüzyıl Hıristiyan teologu Tertullian'ın «bilimsel bilginin saçma bir şey olduğuna inanıyorum» demesi), öbür yandan rasyonalizmin hakikatin iki kaynağı olarak mantık ile inancı karşı karşıya getirmesi («ikili hakikat teorisi»nin ortaya atılması) gibi aşırılıklardan kaçınmayı başarmıştır. Akinalı Thomas 13. yüzyıl için oldukça büyük bir yüreklilikle «insan bilgisi» alanında otoriteden kaynaklanan kanıtların en zayıf kanıtlar olduğunu» (27) ilan etmiştir. Bunun yanı sıra, Akinalı Thomas'nın görüşüne göre «insan bilgisi», «kutsal» bilgiye -mantığa karşıt olmamakla birlikte, mantığın üstünde yer alan bilgiye- tabidir. Akinalı Thomas şöyle yazmıştır: «Hıristiyan teolojisi, inancın nurundan, felsefe ise mantığın doğal nurundan yararlanır. Felsefi hakikatler inancın hakikatleriyle çelişemez. Kuşkusuz bu felsefi hakikatler yeterli değildir, ama genel benzeşimli çıkarsamalara izin verirler, üstelik bazıları [inancın «hakikatleri»nden - yazarın notu] önce gelirler, çünkü doğa mutluluğun habercisidir.» (28) İşte bunlar, yeni-Tomacılığın, mantığın (bilimsel dü-

(27) S. Thomae Aquinatis, **Summa Theologiae**, Ia, 1.8, ad. 2

(28) Sancti Thomae de Acquino, **Expositio super librum. Boethii de Trinitate**, s. 94, Leiden, 1955

şünmenin) inançla çeliştiği noktaya kadar yargılarında bağımsız olduğunu kanıtlamaya çalışan «inancın ve mantığın uyumu»na ilişkin tezinin temelini oluşturan fikirlerdir. Yeni-Tomacılığa göre bir yandan felsefe bilimden bağımsızdır, dinsel dogmalara bağlıdır; öte yandan bilim, felsefi sorunları ortaya atabilme ve çözebilmekten, böylelikle de felsefe üzerinde bir etki göstermekten yoksundur.

Peki acaba inanca olsun, dinsel felsefeye olsun bilimin işine karışma hakkını sağlayan nedir? Bu noktada yeni-Tomacılık, çeşitli bilimler arasındaki fiili ilişkileri kurnazca kullanma çabasındadır. Gerçekten de, çeşitli bilim dalları birbirlerine sıkıca bağlıdır ve belli bir bilim dalında çalışan bir bilim adamı, kendi dalına yakın bilim dallarının sağladığı bilgileri göz önünde bulundurmak zorundadır. Örneğin fizik ile kimya arasında, moleküllerin özellikleri konusunda bir çelişki olamaz; bunun yanı sıra fizik matematikte geliştirilen araçları kullanmak zorundadır vb. Yeni-Tomacılar inanç ile mantık, teoloji ile felsefe, (dinsel!) felsefe ile bilim arasındaki ilişkilerde de durumun benzer olduğunu söylemektedirler. Yeni-Tomacılar, bazı bilimlerin felsefeden, felsefenin ise teolojiden biçimsel olarak bağımsızlığıyla maddi bakımdan (yani içerik açısından) bunların karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğunu kanıtlama çabasındadır. M. de Wulf, filozofun teolojisinin *gerçeğe uygun* verilerini ortadan kaldırma çabalarının, onun belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin *gerçeğe uygun* sonuçlarını ortadan kaldırma çabaları kadar yararsız olduğunu yazmıştır. M. de Wulf'a göre, bilimsel faaliyetin çeşitli biçimleri, bilimin çeşitli dallarının birbirlerine içten bağımlılığı tarafından düzenlenmiş ve sınırlanmış olup, bu karşılıklı sınırlamaları yadsımak çelişki ilkesini yadsımak ve tüm bilgilerin kaçınılmaz sonu olan rölativizme düşmek demek olacaktır. (29)

M. de Wulf'un bu görüşleri safsatadan başka bir şey değildir. Bilimsel bilginin «gerçeğe uygunluğu» ile bilimsel bilginin yokluğunda doğmuş bulunan ilkel dinsel efsanelerden çıkarılan teolojik dogmaların «gerçeğe uygunluğu» arasında bir karşılaştırma yapmak saçmadır. Dinin efsaneleri ve dogmaları bilimin sağladığı felsefi sonuçları düzenlemek şöyle dursun, gerek bilim gerekse bilimsel-maddeci felsefe tarafından çürütülmektedir.

İşte bu yüzden, bilim ile dinin doğrudan bir yüz yüze getirilmesinden kaçınmaya çalışan pek çok dinci filozof, yeni-pozitivistlerin dinsel dogmaların, ampirik bilimden oldukça farklı bir bilgi alanına bağlı olduğunu, bu yüzden de onunla çelişkiye düşemiyeceğini öne süren iddialarına katılma eğilimindedirler. (30) Her iki yargı da -bir yandan, felsefenin ve somut bilimlerin içeriklerinin teolojiye bağımlılığı, öte yandan bunlar arasında bir tez-antitez ilişkisinin yara-

(29) Bk.: M. de Wulf, **An Introduction to Scholastic Philosophy**, s. 192, N.Y., 1956

(30) «Artık, bilimsel teoriler ile **Tekvin** arasındaki gözle görülür ayrılıklardan yana bir sorunumuz yoktur; çünkü duyumlama yetisine sahip olan herkes İncil'in, bir astronomi ya da herhangi bir başka bilim dalının el kitabı olarak tasarlanmadığını kavramaktadır.» (F. Copleston, **Contemporary Philosophy**, s. 32, Londra, 1956) Copleston'un bu söylediği doğru mu? Hayır, çünkü İncil tamı tamına bu amaca yönelik olarak tasarlanmıştır; ne var ki bilim, onu bu işlevinden yoksun bırakmıştır.

tılması- birbirinden olsa olsa biçim yönünden farklıdır. Her iki yargı da aynı amaca, dini koruma, onun felsefi önemini bilime ve bilimsel felsefeye karşı savunma amacına yöneliktir. Bu yargılar arasındaki fark, bilimsel ilerleme boyunca doğan güçlüklere yönelik farklı tutumları doğurur. Bazı dinci filozoflar, bilimden, bazı bilimsel varsayımlara dayanmak suretiyle «tanrıya erişmek» için yararlanmaktadırlar. Bu amaçla, dogmalarla çelişen her şey yadsınmakta, onlarla uyum halinde olan her şeye ise sıkıca bağlanılmakta ve bunlardan yararlanılmaktadır. Böylelikle de, tanrının varlığı ve dünyanın yaratılışını «temellendirmek» için, «evrenin sıcak ölümü teorisi»nden, evrenin «faniliği»ne ilişkin varsayımlardan, yaşam, akıl vb. konularda bilimsel açıklamalar yapmanın güçlüklerinden yararlanılmaktadır. Ne var ki, günümüz doğa bilimlerinin buluşları, dünyanın tanrı tarafından yaratıldığı görüşünü çürütürken, dünyayı yaratanın onun iç faaliyeti, maddenin kendi kendine hareketi olduğunu ve maddi dünya açısından bir «yaratıcı»ya, bir «ilk hareket ettirici»ye (tanrıya) gerek bulunmadığını kanıtlamaktadır. Evrenin faniliğinin kanıtlarına ilişkin, örneğin onun «sıcak ölümü»yle ilgili fikre dayalı haklı kuşkular taşıyan pek çok yeni-Tomacının, teolojinin katılığından kaçınarak, bilimsel gerçekler karşısında daha dikkatli bir tutum almasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu filozoflar bilimsel varsayımları ve olguları, Akinalı Thomas'nın görüşleriyle ve Katolikliğin ilkeleriyle yorumlamaktadırlar.

Bu yorum, hilemorfizme (Yunanca *hyle:* madde, *morphe:* biçim sözcüklerinden gelir), yani doğadaki tüm fenomenlerin maddeden ve biçimden oluştuğunu ve biçimin maddeyi belirlediğini iddia eden yeni-Tomacı doğa felsefesi tarafından yapılmaktadır. Bu felsefe akımına göre doğadaki nesneler, biçimlerinin yetkinlik derecesine göre, en alt düzeyde inorganik cisimler, sonra organik cisimler, bitkiler, hayvanlar ve son olarak insan olmak üzere bir hiyerarşi halinde düzenlenmiştir. Toplumda da, bir yandan dinsel, öbür yandan dinsel olmayan ve bunların üstünde bir «tanrısal» hiyerarşi vardır. Akinalı Thomas'nın, yeni-Tomacıların da kabul ettiği bir görüşüne göre, burada sözü edilen hiyerarşide en yüksek basamak, belirleyici olan basamaktır ve bu yüzden evrimleşme sonucu alt düzeyin üst düzeyi yarattığı öne sürülemez.

Yeni-Tomacı doğa felsefesi, açıklamalarını «varlık», «edim ile potansiyel» ve «öz ile varoluş» gibi kavramları kullanan «metafizik»ten hareketle yapar. Böylesi kavramların analizi, yeni-Tomacı öğretinin kısır skolastikçiliğini gözler önüne serer. Örneğin Tomacı «varlık» kavramını ele alalım.

Yeni-Tomacı metafiziğin önde gelen kavramı «varlık» kavramına, dünyanın bütün somut içeriğinden yapılan soyutlamayla ulaşılır. «Doğa bilimlerinin ele aldığı hareketin ve gelişmenin bünyesinde barındırdığı yasaların sınırlarının ötesinde, matematik tarafından incelenen niceliğin, uzunluğun ve alanın sınırlarının ötesinde bir fazlalık kalır. Bu fazlalık, tüm rasyonel bilgiler için ortak olan en temel ilkeleriyle varlıktır.» En temel kavram olarak varlık, ancak totolojik bir şekilde tanımlanabilir: «Varlık varlıktır», «varlık olmayan şey varlık değildir», «varlık ile varlık olmayan şey arasında ortada yer alan bir terim yoktur.» Biçimsel mantığın özdeşlik, çelişki ve ortada yer alan şeyi dışlama gibi yasalarını işte böyle varlığın özellikleri olarak ortaya çıkarıldığı öne sürülür. Bunun ardın-

dan altı tane «transandantal» (*), yani varolan her şeyi karakterize eden *ens* (öz), *res* (nesne), *unum* (birlik), *aliquid* (diğer), *verum* (hakikat), *bonum* (iyi) kavramları gelir. Bununla birlikte, zaman zaman yalnızca dört «transandantal» -birlik, hakikat, iyi ve güzel- kullanılmaktadır. Bunlar varolan her şeyin özellikleri olduğuna göre, benzeşim yoluyla «herşeyin en gerçek varlığına (tanrıya) da uygulanabilir ve onun özelliklerini dile getirebilir. Bu dört transandantal tanrıya yalnızca benzeşim yoluyla uygulandığına göre, tanrının bunları bünyesinde barındırdığını biliyoruz, ancak nasıl barındırdığını bilmiyoruz. Bu yüzden Tomacılık, bir yandan kutsal özellikleri bilme olanağını yadsıyan agnostisizmden, öte yandan insan özelliklerini tanrıya atfeden antropomorfizmden kaçınır.

Varlık konusundaki yukarıda sözü geçen iddialar, 12. ya da 13. yüzyılın bazı skolastik tezlerinden değil, 1914 yılında özel olarak *Felsefede Yeni Fikirler* adlı bir toplama yapıt için Louvain Üniversitesi profesörlerinden N. Balthazar tarafından yazılan bir makaleden alınmıştır. (31) Burada, biçimsel mantığın yardımıyla her çeşit çıkarsamanın yapılmasını sağlayan «aşikâr kavramlar»dan yola çıkan özgül bir skolastik felsefeyle karşılaşıyoruz. Yeni-Tomacılık, bir zamanlar Francis Bacon'un gayet güzel dile getirdiği gibi örümceğin kendisinden yarattığı ağa benzeyen böylesi iddiaların boşluğuna işaret etmemeyi yeğlemiştir.

Varlık (öz) kavramı, Aristo'dan potansiyel (olanak) ve edim (gerçek) kavramları alınmak suretiyle somutlaştırılmıştır. Bu kavramların, olanağın gerçek haline dönüşmesindeki somut süreçlerin ifadesi olduğuna inanan Aristo'dan farklı olarak, yeni-Tomacılık olanağa, sonlu her varlığın *eksikliğinin* ifadesi gözüyle bakar. «Saf edim» demek olan tanrının dışında tüm varlıklarda edim ile potansiyel bir arada bulunur. Bu şekilde, bir çocuk fiilen bir çocuk, potansiyel olarak ergin bir insandır. Edim ile potansiyel arasındaki ilişki, diğer kategorilerin -öz ile varlığın (öz, varoluşta dile gelen potansiyeldir), cevher ile onun özellikleri olan rastlantının (rastlantılar ile cevher arasında, potansiyel ile edim arasında olduğu gibi bir ilişki vardır) ve oluşumun (oluşum potansiyelin edim haline geçmesidir; bu yüzden de oluşum eksik varlıktır)- ele alınmasında başlangıç noktasıdır. Burada yine Tomacı kavramların boşluğu gözümüze çarpıyor. Yeni-Tomacılar olanak ile gerçek arasındaki diyalektiğe ilişkin hiçbir fikre sahip değillerdir; onlar için bu kategoriler, tanrı ve onun «yetkinlikleri» ile «eksiklik taşıyan» bir şey olarak maddi dünyayı karşı karşıya getiren dinsel bir düalizmin temeli olmaktadır.

Bu düalizm, «gerçekçilik» ve «rasyonalizm» gibi iki kavramla karakterize edilen yeni-Tomacı bilgi teorisinde özellikle çarpıcıdır. «Gerçekçillk» kavramı, yeni-Tomacılığın *insan* mantığından bağımsız bir gerçekten yola çıktığını gösterir. Ancak bu «gerçekçilik», gerçek dünyanın tanrının yarattığı bir şey olması, yani özü itibariyle ideal bir oluşum olması nedeniyle *kutsal* mantığa bağlı olduğu şeklindeki iddia yüzünden anlamsızlaşır. Bunun yanı sıra, yeni-Tomacılar

(*) Transandantal: Tüm kategorileri aşacak kadar evrensel bir anlam taşıyan kavramlara verilen ad.

(31) Bk.: New Ideas in Philosophy, c. 17, St. Petersburg, 1914 (Rusça Basım)

«gerçek»i, yani «evrenseller»i ya da genel kavramları insan aklından bağımsız kabul ederler. «Evrenseller»in nesnelerden önce (tanrının aklında), nesnelerin içinde (akıl onu kavrayabildiği ölçüde nesnelerin özü olarak) ve nesnelerden sonra (insan aklının kavramları biçiminde) varolduğunu kabul ederek ılımlı «gerçekçilik» konumlarını alırlar. (32) Böylelikle, yeni-Tomacıların belirleyici rol oynadığını kabul ettikleri duyumsal düzeyde bilgi edinme, yalnızca «maddi kabuk»la ilgilidir; oysa nesnelerin özü yalnızca zekayla bilinebilir. Bu nedenle yeni-Tomacıların «gerçekçilik»i *nesnel idealizmdir.*

Yeni-Tomacılığın «rasyonalizm»e ilişkin iddialarının varacağı yer de farklı değildir. Yeni-Tomacılar irrasyonalizmi yadsıdıklarına ve gerek mantığın gerekse zekanın erdemlerini kabul ettiklerine inanmaktadırlar. Ne var ki, Tomacı «rasyonalizm», vahiylerin «süper rasyonel hakikati»nin insan mantığına ve bilime göre öncelik taşıdığını kabul ettiği için sözde rasyonalizmdir. Bunun yanı sıra, Akinalı Thomas, tanrının varlığını «kanıtlamak» için aklın kendisini --sınırlı güçlerinin izin verdiği ölçüde-- kullanmaya çalışmıştır. (33) Görülüyor ki Tomacı ve yeni-Tomacı sözde rasyonalizm, tamamen dinin hizmetindedir. Bununla da kalmayarak, inancı savunmak için mantığı zorlamak suretiyle bir bilgi kaynağı olarak felsefeyi de hiçe saymaktadır. Bertrand Russell bu noktayı iyi dile getirmiştir: « [Akinalı Thomas - yazarın notu] daha felsefe yapmaya başlamazdan önce, Katolik dininde açıklanmış olan hakikati biliyordu... Önceden bilinen bir sonucun kanıtlanması felsefe değil, bu sonucun özel olarak savunulmasıdır.» (34)

Ortaçağda Tomacılık, feodal sistemin ideolojik bakımdan haklı çıkarılmasına yarıyordu. Günümüzde yeni-Tomacılık, kapitalist sistemin ideolojik silahı olarak yeni bir işlev yüklenmiştir. Tomacılık, kendini «temellendirdiği» din gibi, feodalizmden farklı ama onunla ortak bir temele dayalı olan başka bir sosyo-ekono-

(32) «Evrenseller»e (genel kavramlara) ilişkin «gerçekçi» öğreti ortaçağda biçimlenmiştir. Bu öğretinin savunucuları olan John Scotus Erigena (9. yüzyıl), Anselm of Canterbury ve William of Champeaux (11. yüzyıldan 12. yüzyılın başlarına dek), maddi dünyanın onların eksik bir kopyası olmasına karşılık, «evrenseller»in fiilen yalnızca Tanrının aklında varolduğunu öne sürmüşlerdir.

(33) Akinalı Thomas, Tanrının varlığını kanıtlamanın «beş yolu» olduğuna inanmaktadır: 1) Dünyadaki hareketin varlığı, bir önkoşul olarak, hiçbir şey tarafından harekete geçirilmemiş hareketsiz bir harekete geçiricinin varlığını gerektirmektedir; 2) sonsuz sayıda nedenler varsayılamayacağına göre, Tanrı ilk neden olarak varsayılmalıdır; 3) varolan nesneler rastlantısaldır, varolabilirler ya da varolamazlar, ancak bütün dünya böyle olamaz ve mutlak bir şekilde zorunlu bir öz taşır; 4) Dünyada gözlemlediğimiz yetkinlik derecelerinin sınırlılığı, mutlak yetkin bir varlığın bulunduğu şeklindeki varsayımı gerektirir; 5) varolan her şeyin temelinde yatan amaç, bunların mantıklı bir varlık tarafından yaratılmasını şart koşar. Bu «kanıt»lar, bir yandan benzeşim yoluyla çıkarmaya dayanırken, diğer yandan maddenin kendi kendine hareketinin anlamsızlığına ilişkin kanıtlanmamış bir varsayımdan hareket etmektedirler. Bu nedenle bunlara kanıt gözüyle bakamayız.

(34) Bertrand Russell, **History of Western Philosophy, and Its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day,** s. 485, London, 1948

mlk kuruluşa (kapitalizme) uydurmak suretiyle bu dönüşümü başarmıştır. Bu yüzden, yenl-Tomacılığın sosyo-felsefi öğretisinin, özel mülkiyetin ebedi mahiyetinin ve toplumun sınıflara bölünmüşlüğünün «doğallığı»nın kabulünden türemesinde şaşılacak bir taraf yoktur. Daha 1878'de Papa 13. Leo, mülk sahibi olma hakkının «insanın temel özünün barındırdığı» bir şey olduğunu ilan etmişti. Katolik toplum teorisyeni Gustav Gundlach şöyle yazmıştır: «Katolik dininin toplumsal öğretisi, ...özel mülkiyet kurumunda *toplumun örgütlenmesinin en asli biçimlerinden* birini görmektedir.» (35) Böylece özel mülkiyet, katolikliğin ahlaksal onayını ve desteğini kazanmış oluyordu.

Kapitalist toplumda fiilen özel mülkiyetin doğurduğu çelişkileri yadsıyamayan yeni-Tomacılar, bunların bireylerin günahlarının, dinsel emirleri göz ardı etmelerinin ve Hıristiyan ahlakına uymamalarının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedirler. Yeni-Tomacılara göre adaletin yeniden sağlanması, tek tek her bireyin bilincine bağlı bir sorundur. Batı Alman yeni-Tomacı Heinrich Faik şöyle yazmaktadır: «Bilinç, işverene, yardımcılarına adil bir ücret ödemesinin bir görev olduğunu ve onları sömürme hakkına sahip bulunmadığını söyler. Bunun yanı sıra çalışmaların işverene zarar vermelerini yasaklar.» (36) Oysa kapitalist, işçiyi, bilinçsiz olduğundan değil, sömürüye dayalı bir toplumda hüküm süren toplumsal-ekonomik bir zorunluk olduğundan sömürür. Bir kapitalistin bilinci ne denli insanları incitmekten kaçınır bir özellik taşırsa taşısın, bu kapitalist, iflasa uğramamak için işçilerini sömürmek zorundadır. İşte, yeni-Tomacı ahlak anlayışının gizlemeye çalıştığı nesnel zorunluk budur.

Ancak, sosyalizmin giderek büyüyen ekonomik ve politik ilerlemeleriyle yüz yüze kalan Katolik dininin ideologları, özel mülkiyeti açıktan açığa savunarak halk yığınlarını doğrudan doğruya karşılarına almamak için, bir takım manevralara başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle, onların toplumsal programı, kapitalizmin ve komünizmin «aşırılıkları»ndan kaçındığı öne sürülen «üçüncü yol» fikrini içermektedir. Bu, politikada kilisenin nüfuzu, ekonomik alanda ise tekellerin demagojik bir tarzda eleştirilmesine karşılık küçük-burjuva mülkiyetinin korunması anlamına gelen bir yoldur. Gustav Gundlach şöyle yazmıştır: «Özel mülkiyet kurumu ...*eğer özel mülkiyet yaygın bir şekilde bölüşülmemişse* örgütleyicilik işlevini başarılı bir şekilde yerine getiremez.» (37) Ne var ki günümüz koşullarında küçük ölçekli özel mülkiyete yönelmek bir yandan küçük-burjuva yanılsamalarını beslemek, öte yandan burjuva propagandasının «refah devleti»nin temelini oluşturduğu ileri sürülen «mülkiyetin yaygınlaşması» ve «gelir devrimi» gibi masallarını desteklemek anlamına gelmektedir.

Yeni-Tomacı tarih felsefesi, tarihsel süreci, tanrı tarafından tasarlanan «ebedi bir planın» yerine getirilmesi amacına yönelik bir süreç olarak görmek suretiyle, bu süreci kaderci, her şeyi tanrıya bağlayan bir zihniyetle yorumlar. Bu şekilde insanların bilinçli faaliyetleri, «kutsal değerler düzeni»ne tâbi olmalıdır; «bu düzen»e gelince, o da insanın tanrının imgesi ve benzeri olarak yaratıldığı

(35) G. Gundlach, **Die Ordnung der menschlichen Gesellschaft**, Bd. 1, s. 35, Köln, 1964
(36) H. Falk, **Die ideologischen Grundlagen des Kommunismus**, s. 91, München, 1961
(37) G. Gundlach, **Die Ordnung der menschlichen Gesellschaft**, Bd. 1, s. 35

şeklindeki fikre dayalıdır. Kuşkusuz bütün bunların gerçek amacı, bireye kapitalist toplumsal sistemi dayatmak, böylelikle toplumun örgütlenme tarzının değişmez biçimleri olduğu ileri sürülen özel mülkiyeti, piyasa ekonomisini ve burjuva devletini korumaktır.

Daha 19. yüzyılda Katoliklik, sosyalizmi ve komünizmi «tehlikeli kötülükler ve uygar toplumun hemen hemen ölümü» (38) olarak mahkûm etmiştir. Bu tarz bir muhakemeye, maddeci felsefenin ve özellikle de diyalektik maddeciliğin kararlı bir düşmanı olan yeni-Tomacılar sahip çıkmıştır. Yeni-Tomacılıktan başka hiçbir çağdaş idealist akım, Marksçılık-Leninciliğin felsefesinin «eleştirilmesine» bu kadar çok makale ve kitap ayırmamıştır. Yeni-Tomacılık, Marksçılık-Leninciliği «ahlaksal maddeci» olmakla, yani en yüksek idealleri maddeci idealler uğruna feda etmekle; varolan her şeyi cansız maddenin hareket yasalarına indirgemekle, mekanikçilikle ve yansıma teorisinin yorumunu mekanik bir tarzda yapmakla; diyalektik maddeciliğin maddecilik ile diyalektiği bağdaştırmasını, karşıtları bağdaştırma çabası olmakla vb. suçlamaktadırlar. Öte yandan, yeni-Tomacıların Marksçılıkla «uzlaşmaya» çalışmaları, Marksçılığın vardığı bazı sonuçları -bu sonuçların yeni-Tomacılığın genel dinsel-felsefi yönelimine tabi olması koşuluyla- «kabul etmeleri» şaşılacak bir şey değildir. Bu koşul, yeni-Tomacılığın felsefeyi maddi içeriğinden sıyırarak, dinsel inanca tâbi kılma niyetlerini gözler önüne sermektedir. Aynı durum yeni-Tomacılığın toplumsal öğretisi için de geçerlidir. Bu öğretide, sosyalizmin «günahkâr bir dünya görüşü» olarak kategorik bir şekilde mahkûm edilmesinden, gerek komünist dünya görüşünün yığınlar üzerindeki, gerekse dünya sosyalist sisteminin toplumun gelişimi üzerindeki etkilerinin artması üzerine, Marksçılığa çamur atma çabalarına kadar çeşitli yaklaşımlar bulmak olanaklıdır.

• • •

Bu bölümde ele aldığımız çağdaş idealizmin temel biçimleri birbirlerinden farklı farklıdır; biçimsel olarak bilimsel pozitivist felsefi düşünceden irrasyonalist ve dinci felsefi düşünceye kadar, felsefi düşüncenin çeşitli türlerini temsil ederler. Bu felsefi düşünce türleri, idealizmi haklı çıkaracak çeşitli tezler kullanmakta ve idealizm, bu düşünce türlerinin oluşturduğu teorilerde çeşitli biçimlere bürünmektedir. Tüm bu felsefi eğilimlerin, idealist bir karakter taşımalarından daha önemli bir ortak yanı da, onların amaçlarının ve toplumsal işlevlerinin aynı olmasıdır. Bu aynılık, söz konusu felsefi ilimler arasında «anlaşma», «işbölümü» ve birbirlerine karşılıklı omuz verme olanağını sağlar. Daha önce, modern idealizmin tüm temel eğilimlerinin ortak özelliğinin, bilimin felsefi işlevinin yadsınması olduğunu görmüştük. Dinci felsefe ve irrasyonalizm, buna dayanarak, bilimsel dilin geleneksel olarak yapısı tarafından birleştirilmiş bulunan doğruluğu kanıtlanmış ifadelerin oluşturduğu bir sistem olarak yeni-pozitivist bilim öğretisiyle uyum sağlamaktadır. Çağdaş yeni-pozitivizme gelince, o da «canlı bir anlam» taşımaları nedeniyle dinci ya da irrasyonel felsefenin

(38) Alighiero Tondi, **I. Gesuiti**, Parenti Editore, Firenze, 1954, s. 92

etkilerine açıktır. Tüm bunların yanı sıra, bağımsız ya da hatta bazı bakımlardan karşıt anlayışlara sahip olarak doğmuş bulunan felsefi akımlar arasındaki uzlaşmaya hatta kaynaşmaya da oldukça sık rastlanmaktadır. Kuşkusuz, günümüzdeki tüm idealist eğilimlerin Marksçı felsefenin eleştirilmesi konusunda birleşmelerinde şaşılacak bir şey yoktur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, tek tek de ele alınsa, bir bütün olarak da ele alınsa modern idealizmin hiçbir felsefi sistemi, toplumsal gelişmenin ve bilimsel bilgilerin yükselttiği sorulara ikna edici bir yanıt getiremez. Günümüz burjuva felsefesindeki temel eğilimlerin ele alınması bu yargımızı kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde doğrulamaktadır.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ BURJUVA SOSYOLOJİSİ

Çağdaş burjuva sosyolojisi, ikili bir işlev gören çok sayıda akımdan ve eğilimden oluşur. Bu akımlar ve eğillmler, bir yandan kapitalizmi ideolojik bakımdan savunma ve gerek toplumun yapısına ve özüne gerekse toplumsal gelişimin itici güçlerine ve perspektiflerine ilişkin sorulara yanıt getirme çabasında olup; öte yandan kapitalist işletmelerin ve grupların faaliyetlerinin pratik bakımdan sevk ve idaresi için gerekll olan belli miktardaki ampirik bilgiyi sağlamaya çalışırlar.

Burjuva sosyologlarınca yapılan ampirik düzeydeki araştırmalar, büyük bir olgusal malzeme sağlamış, toplumsal yaşamın çeşitli kesimlerinin ve yanlarının incelenmesine yarayacak teknik yöntemleri geliştirmiş ve az çok bilimsel bir önem taşıyan araştırmalar ve gözlemler yapmıştır. Ne var ki, bir bütün olarak ele alındığında, topluma ilişkin burjuva teorileri, bunların temel ilkeleri ve genel teorik vargıları gerçek bilimsel temelden yoksundur. Bunun nedeni, burjuvazinin, günümüzde, gerek toplumsal yaşamın yasalarına gerekse temel itici güçlerine ilişkin nesnel bilgilerden bir çıkarının olmamasıdır, çünkü toplumsal gelişmenin fiili eğilimleri, sınıflar arasındaki uzlaşmazlığa dayalı kapitalist toplumun ortadan kaldırılmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

Günümüzde Marksçı olmayan sosyolojide, burjuva gerçeğinin kokuşmuşluğunun ve insanlık-dışılığının bilincinde olan, onu az çok sert bir şekilde eleştiren ve Marksçı toplumbilimine artan bir ilgi gösteren sosyologlar da vardır. Bu sosyologlar arasında, genel olarak kabul edilen felsefi ve sosyolojik kurallarıyla kapitalist toplumun yüzyıllardır süren etkilerinden kendilerini çeşitli ölçülerde kurtarmış olan Amerikalı profesör Wright C. Milis ve izleyicileri gibi, dürüst ve uzakgörüşlü pek çok bilim adamı bulunur.

Ne var kl, bu bilim adamları çağdaş burjuva sosyolojisini temsil etmezler. Çağdaş burjuva sosyolojisinin en tipik temsilcileri, kesin nesnellik ve yansızlık, ideolojisizlik ve politikadan bağımsızlık gibi teranelerine karşın, emperyalist devletlerin politikalarına teorik temeller hazırlayan öğretileri özenle oluşturan ve savunan sosyologlardır.

Günümüz burjuva toplumsal düşüncesi, bu düşüncenin en önemli teorik ve politik genellemeleri tarih tarafından çürütüldüğü için, derin bir bunalım içinde debelenip durmaktadır. Bu yüzden, burjuva toplumsal düşüncesi sürekli bir şekilde manevralar yapmaya, yaşam tarafından bir öncekiler gibi istikrarsız ve kısa ömürlü olduğu kanıtlanan fikirlerin yerine benzeri başka fikirleri geçirmeye zorlanmaktadır.

Ulaştıkları teorik genelleme düzeylerine göre topluma ilişkin çağdaş burjuva öğretileri, ayrım çizgilerinin az çok görecell olduğu hesaba katılarak, üç büyük gruba ayrılabilirler. Birinci grup, toplumsal yaşamın genel geçerli özelliklerini kapsama, gerek en genel kapsamlı ilkeleri gerekse tarih yasalarını formülleştirme çabasında olan anlayışları içermektedir. Bu en soyut toplumsal öğretiler *modern burjuva tarih felsefesi*'ni oluştururlar. İkinci grup, dünya tarihini sistemleştirmeye değil, çoğunlukla kapitalist toplumun bünyesinde barındırdığı toplumsal fenomenleri ele almaya yönelmiş olan *asıl sosyoloji teorileri*'ni kapsar. Üçüncü grupta ise, burjuva toplumunun sınırlı yerel kesimlerindeki toplumsal fenomenlerin tanımlanmasıyla ve basit bir şekilde sınıflandırılmasıyla uğraşan çok sayıda akım ve grup vardır. Bu çalışmalar *çağdaş burjuva ampirik sosyolojisi*'ni oluştururlar.

1. *BURJUVA TARİH FELSEFESİ*

Burjuva tarih felsefesi, geçmişte olduğu gibi bugün de tarihin tümüne uygulanabilecek genel geçerli ilkelerle ve yöntemlerle uğraşmaktadır.

Elbette, toplumsal gelişimin en genel özelliklerinin ve bir bütün olarak ele alındığında tarihin itici güçlerinin keşfedilmesi önemli bir sorundur.

18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk on yıllarında, tarih felsefesi alanınındaki Montesquleu, Voltaire, Condorcet, Herder ve Hegel gibi belli başlı simalar, o günlerde tarihsel fenomenlerin bilgisini edinmeden çıkarı olan yükselen burjuvazinin görüşünü yansıtıyorlardı. Bu yüzden, bu düşünürlerin spekülâtif görüşleri ve düşünce sistemleri, tarihsel zorunluluğa, toplumsal gelişimin yasal düzenliklere tâbi karakterine, toplumsal ilerlemeye vb. ilişkin parlak fikirleri ve varsayımları içeriyordu.

1830'larda, kurucularının (Comte ve Spencer) ve izleyicilerinin ampirik olgulardan kopuk soyut tarihsel sistemleri reddederek, topluma ilişkin bir takım somut, pozitif bilgilerin toplanmasını sağlayan pozitivist sosyoloji, eski tarih felsefesine karşı saldırıya geçti. Pozitivist sosyolojinin savunucuları, her ne kadar idealist genel sosyoloji anlayışlarını terketmek niyetinde değillerse de, ampirik sosyoloji alanındaki burjuva toplum incelemeleri, tarih felsefesinin konumlarını zayıflatamamışlardır.

Çağdaş burjuva tarih felsefesine gelince, bu felsefe geçmişin rasyonel, ilerici fikirlerinden elini ayağını çekmiştir. Bu felsefe, çoğunlukla fiili tarihsel sürecin genelleştirilmesinden kaçınmakta ve kendi kavramlarını, nesnel gerçeğin çeşitli yanlarını abartarak ya da mutlaklaştırarak oluşturmaktadır. Böylelikle de, toplumsal gelişimin gerçek tablosu, onun itici güçleri ve perspektifleri çarpıtılmış olmaktadır.

Sosyologlar da dahil olmak üzere, burjuva tarih felsefesinin pek çok temsilcisi, kendi idealist amentülerini açığa vurmamayı yeğlemektedirler. Bunlar, hem maddeciliğin hem de idealizmin «üstünde» bir konum almayı önermekte; çoğunlukla toplumsal yaşama ilişkin plüralist (çoğulcu) bir görüşü benimseyerek, yani tarihsel süreçte etkileşim halinde bulunan çeşitli etkenlere eşit ve ba-

ğımsız ilkeler gözüyle bakarak, tarihe ilişkin monist açıklamaları reddetmektedirler.

Ekonomik ilişkilerin rolünün, kendisini güçlü ve açık bir şekilde hissettirdiği günümüzde, burjuva tarih felsefesi ve sosyolojisi ekonomik ilişkilerin bu rolünü yadsıyamamakta; ancak ekonomik ilişkilerin toplumsal yaşamı koşullayan diğer pek-çok etkenden yalnızca bir tanesi olduğunu söylemektedirler. Bunun yanı sıra, burjuva tarihçilerinin ve sosyologlarının bu etkenlerin bağımsız ve eşit değerde olduklarını öne süren iddialarının tümü, onları, nesnel ekonomik ilişkilerin yükselişini ve gelişimini şu ya da bu şekilde manevi ilkeye tâbi kılma çabalarından alıkoymamaktadır. Fransız sosyologu Raymond Aron'un tezleri bu bakımdan tipiktir. Aron, üretim güçleri ve teknik gibi maddi bir etkenin önemli rolünü kabul etmeye hazırdır; ama işi, tarihsel gelişimin itici gücünün, insan aklının bilgi edinmeyle ilgili yeteneklerinde bulunabileceğini söylemeye kadar vardırır.

Entellektüel elitin rolünü abartma ve yığınların rolünü küçümseme, her zaman, tarihe ilişkin idealist yorumlara bir temel vazifesi görmüş ve görmeye devam etmektedir. Tarihsel idealizmin temsilcileri, bu elitin erdemlerinde ya da eksikliklerinde, gücünde ya da zayıflığında, zekâsında ya da hatalarında, yürekliliğinde ya da korkaklığında, tarihin hareketinin nihai temelini, belli başlı tarihsel olayların tümünün nedenlerini bulmaktadırlar.

Topluma ilişkin günümüz burjuva teorilerinin *idealizminin* yanı sıra diğer önemli özelliği, toplumsal gelişimin *yasal düzenliklere tabi karakterini reddetmesi*'dir. Burjuva toplumsal düşüncesi, Marksçılığın zorunluğa, bir sosyo-ekonomik kuruluşun yerini bir diğerine bırakması zorunluğuna, bu bırakışın yasal düzenliklere tabi karakterine ilişkin fikrinin karşısına, sırf tek tek olguların ve durumların rastlantısal bağıntısını dile getiren bir süreç gözüyle baktıkları tarihsel sürecin endeterminizmi fikrini çıkarmaktadır. Böylesi bir tarih anlayışını savunan Herbert A. L. Fischer, *Bir Avrupa Tarihi* adlı kitabında şöyle yazmıştır: «Yalnızca birdenbire ortaya çıkan bir durumun diğerini, bir dalganın diğerini izlemesi gibi izlediğini ve tek olduğu için genellemeler yapılmasına izin vermeyen [mevcut] tek bir büyük olguyu kavrayabileceğimiz için; tarihçi açısından güvenilir biricik kuralın, insanın yazgısı boyunca parçaların ve görülemeyenlerin oynadığı rolün kavranması olduğunu söyleyebilirim.» (1)

Bu zorunluklar alemi olduğu ileri sürülen doğa ile özgürlük alanı olduğu ileri sürülen toplumun yeni-Kantçı bir tarzla karşı karşıya getirilmesi, elbette, idealist akıma bağlı pek çok çağdaş filozof, sosyolog ve tarihçi tarafından da benimsenmiştir. Burjuva tarih felsefesinin yöntemsel konumları, büyük ölçüde *İrrasyonalizm*'den etkilenmiştir. Bu alanda, Alman filozofu Wilhelm Dilthey'in görüşleri oldukça önemlidir. Dilthey tarihe, belli bir yapıdan ve yasalardan yoksun bir irrasyonel olaylar akışı gözüyle bakmıştır. Böyle olunca da, varolmayan toplumsal yasaların araştırılmasının ve tarihsel olguların bu yasalar temelinde açıklanması çabalarının yararsız olduğu sonucunu çıkarmıştır. Dilthey, tarihin açıklanamayacağını, ancak kavranabileceğini söylemiştir. Dilthey'e göre, tarihi

(1) H.A.L. Fischer, **A History of Europe**, c. I, s. VII, London, 1935

kavrama süreci, bir deneyim sürecidir. Tarihçinin görevi, tarihi yapan insanların deneyimlerini olanaklı olduğu ölçüde «elverişli bir şekilde» yeniden canlandırmak ve bu deneyimleri betimlemektir. Bu şekilde, nesnel yasalardan yoksun bulunan tarih, büyük ölçüde betimleyici psikolojinin bir sorunu olup çıkmaktadır.

Toplumsal gelişimin yasal düzenliklere tâbi karakterinin yadsınması, toplumsal fenomenlerin bilgisinin edinilmesi olanağının, bunların özünün keşfedilmesi olanağının yadsınmasıyla (agnostisizmle) bağıntılıdır. Eğer tarihteki her şey tek ve benzersiz ise, tarihçiler, sosyologlar ve iktisatçılar nasıl bir yol tutturmalıdırlar? Böylesi bir durumda, bu bilim adamları açıklamaya değil, salt ampirik olguların betimlenmesine, düzenlenmesine ve sınıflandırılmasına, bu olguların (yeni-Kantçılığın yaptığı gibi) ahlaksal değerler açısından ya da (örneğin, Fransız filozofu Maurice Merleau-Ponty'nin kabul ettiği gibi) bizzat tarihçinin düşünceleri ve fikirleri temelinde değerlendirilmesine yönelmelidirler. Tarihin, esas itibariyle tarihi yazan kimselerin akıllarının ve imgeleminin bir konusu olduğu şeklindeki fikir, burjuva tarih yazınında son derece yaygındır.

Toplumsal teori alanındaki agnostik görüşler ile emperyalizm çağında, burjuva dünya görüşünün irrasyonalizm, alojizm ve sezgicilik gibi özellikleri arasında bir iç bağıntı vardır.

Pek çok çağdaş burjuva filozofu ve tarihçisi, tarihsel sürecin bilgisinin edinilmesinin özgül özelliklerini ve zorluklarını abartmaktadırlar. Örneğin, *Tarihsel Bilgi Üzerine* adlı kitabın yazarı olan Fransız sosyologu Henri Marrou bunlardan biridir. Henri Marrou'ya göre, her tarihçi yalnızca kendi görüşlerini değil, bunun yanı sıra bağlı bulunduğu toplumsal grubun konumlarını da dile getirir. Marrou, bu doğru önermeden yola çıkarak, nesnel, genel olarak önemli tarihsel bilgilerin edinilmesinin olanaksız olduğu gibi hatalı bir sonuca varmaktadır. Marrou, işçi sınıfının ideologlarına atıfda bulunmamakla birlikte, ilerici sınıfların, emekçi sınıfların ideologlarının, belli sınırlar içinde nesnel tarihsel hakikati yansıtabildikleri gerçeğini reddetmiştir.

Çok sayıda çağdaş burjuva ideologu, nesnel tarihsel bilgilerin edinilmesi olanağını yadsıyarak, bilimsel öngörülere, özellikle Marksçı bilimsel öngörüye karşı savaş açmıştır. Raymond Aron şöyle yazmaktadır: «Bana öyle geliyor ki, geleceği kestirmeye çalışmak boşuna bir zaman kaybına neden olmaktadır ...ekonomik ve politik düzenlerin geleceği öyle çok etkene bağlıdır ki, gelecekte hangi tip bir düzenin kurulacağını söylemek olanaksızdır.» (2) Elbette, bu görüşler, Aron ve diğer burjuva sosyologlarını, gelecekte görmeyi arzu ettikleri şeylerle ilgili öngörülerde bulunmaktan alıkoymamaktadır. Böylesi «öngörüler», iki tip «sanayi toplumu»nun, kapitalizmin ve sosyalizmin, kaçınılmaz bir şeklide kaynaşacağını ya da sosyalizmin kapitalizm tarafından yutulacağını öne süren iddiayı içermektedir.

Çağdaş burjuva sosyolojisi teorilerinin önemli bir diğer özelliği de, bunların toplumsal gelişime ilişkin *metafizik, antl-dlyalektik* bir yaklaşıma sahip olmaları ve *tarihsellik ilkesini* reddetmeleridir. Bu öğretilerin pek çoğunda, tarihsel bilgi mevcut toplumsal organizmanın yapısının ve işleyişinin incelenmesiyle sınırlandırılmakta; öte yandan bu organizmanın kökenini, gelişimini ve daha ilerici

(2) Raymond Aron, Démocratie et totalitarisme, s. 369, Paris, 1965

bir organizma (ilişkiler) tarafından yerinin alınmasını kapsayan sürecin incelenmesine ilgisiz bir şeymiş gözüyle bakılmaktadır. Burjuva toplumsal düşüncesinin, gelişim ilkesine bağlı kalmayı sözümona arzulayan temsilcileri, gelişimi, tüm iç çelişkilerden, süreklilikte başgösteren kesikliklerden ya da devrimci sıçramalardan yoksun dümdüz bir evrimleşme süreci haline indirgemeye yeltenmektedirler.

Kuşkusuz, belli bir toplumsal sistemi, göreceli kalıcılığı ve istikrarlılığı içinde incelemek değerli bir çabadır. Ne var ki, bu çaba söz konusu göreceli istikrarlılığa mutlaklaştırma noktasına varırsa; toplumsal organizma zamanın akışından kopuk bir şekilde ele alınıp, bu organizmanın iç çelişkileri, gelişimi, dönüşümü ve kaçınılmaz olarak bir başka organizma tarafından yerinin alınması hesaba katılmazsa, toplumsal bilginin bütün doğruluğu ve derinliği kaybolur. Herhangi bir toplumsal ilişkiler bütününün, statik bir şey gibi ele alınması, doğaldır ki, bu ilişkilerin özünün, onların varoluşunun ve işleyişinin tabi olduğu gerçek yasaların keşfedilmesinin olanaklılığını tümünden ortadan kaldırır. Böylesi bir yaklaşımın iflası, toplumsal gerçeğin proletarya ile burjuvazi, sosyalist sistem ile kapitalist sistem arasındaki derin ve uzlaşmaz çelişkileri barındırdığı günümüzde, alabildiğine açığa çıkmıştır. Gerçeğin diyalektik bir tarzda analiz edilmesinin reddedilmesi, çağdaş tarihin itici güçlerinin, insan toplumunun gelişme perspektiflerinin kavranmasını olanaksız hale getirmektedir.

İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee tarafından yazılan *Bir Tarih İncelemesi* adlı kitap, günümüzde Batı'da önemli bir ilgi görmektedir. Toynbee'nin ilk önermelerinden biri, tarihsel sürecin birliğinin yadsınmasıdır. Toynbee, ortaçağ nominalizm anlayışıyla genel kavramların nesnel varlığını reddederek, «insanlık» sözcüğünü «boş bir sözcük» olduğunu ve gerçekte yalnızca tek tek etnik ve kültürel toplulukların varolduğunu ileri süren Spengler'in fikrini benzeri görülmemiş bir biçimde geliştirmiştir. Toynbee'ye göre, tarih, birbirleri üzerinde kayda değer bir etkide bulunamayacak bir şekilde doğan, gelişen ve ortadan kaybolan birbirinden kopuk uygarlıkların tarihidir. Acaba, uygarlıkların hareketini, yükselişini ve gelişimini koşullayan güç nedir? Toynbee, bu gücün, bağımsız tarihsel yaratıcılığa katılacak mantıktan ve iradeden yoksun «hareketsiz çoğunluğu» yöneten entellektüel elit, düşünen ve yaratıcı azınlık olduğunu söylemektedir. Böylelikle Toynbee, burjuva toplumsal düşüncesinin diğer pek çok temsilcisi gibi, sosyo-ekonomik kuruluş kavramının yerine, özü manevi ilke, yaratıcı güdü, özgül kültürel değerler bütünü olan uygarlık kategorisini koymaktadır.

Farklı uygarlıkların özgül özelliklerini kavrama arzusu oldukça haklı bir arzudur; ne var ki Toynbee, bu farklılıkları mutlaklaştırmaya ve onlar arasındaki bağıntıları silmeye çalışmaktadır. Kuşkusuz, tarihte, maddi ve manevi kültürün daha sonra gelişimi üzerinde dikkate değer hiçbir iz bırakmadan kaybolup gitmiş bulunan nispeten içine kapalı uygarlıklar vardır. Ancak bunlar, insanlığın ve insanlık kültürünün dünya çapındaki, iç bağıntılı, ilerleme yönündeki gelişim tarihini karakterize etmezler. Toynbee'nin anlayışı bu dünya tarihinin varlığını reddetmekte, onu küçük parçalara ayırmaya, birbirleriyle iletişim halinde olmayan uygarlıklara bölmeye, genel bir toplumsal yasa olarak tarihsel ilerleme fikrini bir yana atmaya çalışmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Toynbee'ye göre tüm uygarlıklar doğar, gelişir, belli bir doruk noktasına ulaştıktan sonra çökerler ve yokolurlar. Bu önerme, acaba batı uygarlığına da, yani kapitalizme de uygulanabilir mi? Pek doğaldır ki insan, Toynbee'nin mantığına uyarak bu soruya olumlu bir yanıt bekliyor. Ne var ki Toynbee soruyu beklemediğimiz bir şekilde yanıtlamakta; batı uygarlığının çöküşünü yadsımamakla birlikte, onun eksiklerinin önüne geçilemez eksiklikler olmadığını söylemektedir. Toynbee'ye göre, Hıristiyanlığın yenilenmesi, sözümona, toplumsal uzlaşmazlıkları yumuşatacak, karşıt güçleri uzlaştıracak, batı uygarlığını bütünleştirecek ve varlığını sürdürmesini sağlayacaktır. Görüldüğü gibi belirli bir sosyo-politik işlev yüklenmiş olan Toynbee'nin anlayışı, onun hareket ettiği ilkelerle açık bir çelişkiye düşmektedir.

Çağdaş burjuva toplumsal düşüncesinin diğer önemli bir temsilcisi de Amerikalı sosyolog Pitirim A. Sorokin'dir.

Toynbee'nin «uygarlık» kavramına sarılmasına karşılık, Sorokin'in öğretisinin odağında sosyo-kültürel sistemler teorisi bulunur. Sorokin, sosyo-kültürel sistemlerden, fiziko-kimyasal ve fiziko-biyolojik fenomenlerden farklı olarak belli bir anlam taşıyan ve bir değere ya da norma sahip olan süper-organik toplumsal, kültürel fenomenleri kasdetmektedir. Sorokin, eğer Milo Venüsü'nün anlamını, değerini göz ardı edecek olursak, bu heykelin belli bir geometrik biçime sahip bir mermer parçası haline geleceğini yazmıştır. Bunun yanı sıra Sorokin, genel ideolojik ilkelere dayalı çok sayıda kültürü içeren «süper sistem» kavramını kullanmaktadır. Sorokin'e göre, insanlık tarihi, ardarda bir süper sistemin diğerinin yerini almasının tarihidir. Söz konusu süper sistemler arasındaki farklar, onların neyi değer olarak kabul ettiklerine bu sistemi nasıl tanımladıklarına ve buna bağlı olarak hangi tür dünya görüşüne (manevi, bütünsel-idealist ya doyumcu) temel aldıklarına göre belirlenir.

Sorokin'in anlayışında yer alan süper sistem kavramının amacı, sosyo-ekonomik kuruluş kavramını hesaptan silmektir. Ne var ki, gerçek tarihi, insanın bilgi edinme faaliyetinin çeşitli biçimlerine dayalı olarak kurulan bu yapay sistemlere hapsetme çabasının toplum bilimini geliştirmediğini görmek zor değildir. Bugün hâlâ, söz konusu süper sistemleri doğuran gerçek güçlerin neler olduğu, bu sistemlerin birbirlerinin yerini almasına neyin yol açtığı ve insanlık tarihinin yasalarının neler olduğu soruları açıklığa kavuşturulmamıştır.

Sorokin, çalışmalarında geleceğe ilişkin bilimsel öngörülerde bulunabilme olanağının yadsınmasına önemli bir yer ayırmıştır. Sorokin, kendi görüşüne göre mikrokozmos (mikro ölçekteki dünya) fiziğinde egemen olan endeterminizm ilkesinin tarihe uygulanması halinde, tarihsel gelişimin nesnel yasalarına ilişkin fikrin yanı sıra, toplumsal süreçlerin ve fenomenlerin nedensel bağlamlılığının kabulüne dayalı bilimsel öngörüde bulunabilme olanağının da ortadan kalkacağını ileri sürmektedir. Sorokin şöyle yazmıştır: «İnsanlık tarihinin bu yaratıcı dinamizmi, tek başına önemli tarihsel olayların öngörülmesini hemen hemen olanaksız kılmaktadır.» (3) Oysa bugün, endeterminizm yalnızca göreceli olarak önemsiz sayıda fizikçinin bağlı olduğu bir kabuldür. Bir zamanların,

(3) Pitirim A. Sorokin, **Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences**, s. 258, Chicago, 1965

elektronun «özgür iradesi»ne ilişkin yaygın fikri ve benzeri görüşler, bugün mikrokozmosu inceleyen pek çok bilim adamı tarafından yadsınmıştır. Bu yüzden, Sorokin'in bazı doğa billmcilerinin idealist saçmalıklarını, geleceğe ilişkin bilimsel öngörülerde bulunabilme olanağının yadsınması için kullanması pek ikna edici olamamaktadır.

Çağdaş burjuva tarih felsefesi, insanlığın tarihsel gelişimindeki aşamalara ya da çağlara ilişkin çeşitli tanımlamalar yapmaktadır; ne var ki bu felsefenin temsilcileri, özellikle sınıflı toplumun yerini sınıfsız bir toplumun alması olmak üzere, toplumsal gelişimin perspektiflerine ilişkin sorunu göz ardı etme arzusunda birleşmektedirler. İnsanlığı sosyalizme ve komünizme götüren gerçek tarihsel süreç, soyut süper tarihsel anlayışların saçmalığını ve böylelikle de çağdaş burjuva tarih felsefesinin içine düştüğü bunalımı gözler önüne sermektedir.

2. *ÇAĞDAŞ BURJUVA SOSYOLOJİ TEORİLERİ*

Kapitalizmin savunulması, pek çok çağdaş burjuva sosyoloji teorisinin karakteristik bir özelliğidir. Bu teoriler, kapitalist toplumun bazı olumsuz yanlarını belirtirken bile, özel mülkiyete dayalı ilişkilerin «doğallığı»nı ve «yaşayabilirliği»ni kanıtlama, böylelikle de bunları haklı çıkarma amacını gütmektedirler. Pek çok burjuva sosyologu, komünizme karşı yürütülen kampanyanın ön saflarında yer almaktadırlar.

Burjuva sosyolojisinin -organik, psikolojik, coğrafi sosyoloji gibi- eski geleneksel akımları, günümüzde de, ideolojik savaşımın yeni koşullarına ayak uydurabilmek için önemli değişiklikler geçirmiş olmalarına rağmen varlıklarını korumaktadırlar. Başta yeni-pozitivist akım olmak üzere yeni akımlar ve eğilimler de ortaya çıkmıştır. Teorilerde, sosyolojiyi, psikoloji analizinin yardımıyla grup ve birey davranışlarının incelenmesine indirgeyen yaygın bir anlayış vardır. Yapısal-işlevsel analiz burjuva sosyolojisinde önemli bir yer kazanmıştır.

«Sanayi toplumu» teorisi, «sanayi-ötesi toplum» teorisi ve iki sistemin «yakınlaşma» teorisi vb. burjuva toplumunda yaygın teorilerdir. Bu teorilerin çoğunlukla «teknik determinizm» anlayışlarına dayandığını belirtmek yerinde olur.

«Teknik determinizm» kavramı, ekonomik ilişkileri, üretim ilişkilerini göz ardı ederek, üretim güçlerinin ve tekniğin toplumsal gelişimde oynadığı rolü özellikle vurgulayan burjuva teorilerini tanımlamak için kullanılmaktadır. «Teknik determinizm» görüşü en göze batacak şekilde Walter Rostow'un *Ekonomik Büyümenin Aşamaları: Komünist-Olmayan Manifesto* adlı kitabında savunulmuştur.

Rostow'un tarihsel süreci, onun belli başlı aşamalarını --bu aşamaların üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyine bağımlılığı içinde-- ele alma çabası, aslında Marksçılığın toplumsal gelişme anlayışının çağdaş burjuva sosyoloji düşüncesine belll bir ölçüde yansıdığının bir bellrtisidir. (4)

(4) Bu durum, bilimsel-teknik devrimi soyut bir şekilde ele alarak, çağdaş tarihin uğursuz bir gücü gibi göstermeye çalışan Raymond Aron ve «sanayi toplumu», «sanayi-ötesi toplum» gibi teorilerin savunucuları için geçerlidir.

Ne var ki, bazı burjuva sosyologlarının, özellikle Karl Marks'ın ekonomi öğretisi olmak üzere, Marksçı sosyoloji düşüncesinin başarılarını görünürde nesnel bir şekilde göz önünde bulundurmaları, onların bir bütün olarak Marksçılığı, onun diyalektik yönteminl, temel değerlendirmelerini ve vargılarını göz ardı ettiklerini gizlemektedir. Örneğin, Rostow okuyucularına, Marks'tan farklı olarak; toplumsal üretime, toplumsal yapının temeli gözüyle bakmadığını söylemekte ve onları uyarmakta oldukça sabırsızdır. Rostow şöyle yazıyor: «... Büyüme aşamalarının, tüm toplumlara bakmanın ekonomik yolu olmasına karşılık, bu aşamalar, politika, toplumsal örgütlenme ve kültür dünyalarının yalnızca ekonomiye dayalı olarak kurulmuş ve özgül bir şekilde ekonomiden türemiş dünyalar olduklarını kesinlikle göstermez.» (5)

Rostow, ekonomiyle toplumsal-politik ilişkiler arasındakl neden-sonuç bağıntılarının yerine basit etkileşim ya da işlevsel bağıntıyı geçirmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, Rostow'un maddi ve manevi etkenlerin etkileşimine, bunların eşit değerine ilişkin iddiaları, ekonomik gelişimin dürtülerinin, insanların «iç gereksinimleri», insan bilgisi, arzular, tutkular vb. olduğunun kabulüne varmaktadır. Böylece, üretim güçlerinin rolünün vurgulanması, tarihsel sürecin bir açıklaması olarak kimi zaman örtülü bir idealizmde doruğuna ulaşır.

Rostow, üretim illşkileri sorununu, üretim araçları mülkiyetinin biçimlerini ve sınıf ilişkilerini bir yana bırakarak, sosyo-ekonomik kuruluşlar arasındaki nitelik farklarını silmeye ve genel olarak sosyo-ekonomik kuruluş kavramını göz ardı etmeye çalışmaktadır.

Rostow, daha önce varolan toplumların ve bugünkü toplumların tümünün tarihini beş aşamaya ayırmaktadır: «Geleneksel toplum», «Atılımı hazırlayan toplum», «Değişimler toplumu», «Olgun toplum» ve «Büyük tüketim toplumu».

Rostow'un «Geleneksel toplum»u, üç farklı sosyo-ekonomik kuruluşu kapsamaktadır: İlkel komünal sistem, köleci sistem ve feodal sistem. Rostow'a göre, sanayi toplumunun tersine, «Geleneksel Toplum», Newton öncesi bilim ve tekniğe bağlı olarak sınırlı üretim kapasitesiyle karakterize edilir ve makinalı üretim nedir tanımaz; ancak bu durum üretimde herhangi bir artış olanağını ortadan kaldırmaz, ama bu artış çok yavaş olup sınırlıdır.

Üretim ilişkileri göz ardı edilecek olursa, kapitalizmi ve sosyalizmi «tek bir sanayi toplumunun» çeşitleri olarak gösterme olanağı doğar. «Teknik determinizm» görüşünün yapay ve çürük temeli bugün burjuva çevrelerde son derece yaygın olan «yakınlaşma» teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre, sanayi gelişimi, bir yandan kapitalizm ile sosyalizmin birbirine yakınlaşmasına ve kaynaşmasına diğer yandan karşıt ideolojiler arasındaki savaşımın küllenmesine ve yitip gitmesine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, günümüz bilimsel-teknik devrimin, kendi başına, sınıf savaşımı olmaksızın herkes için bir bolluk yaratacağı, adım adım tüm toplumsal sorunları çözümleyeceği ve gerek sınıflara ve gerekse sınıf uzlaşmazlıklarına son vereceği sanılmaktadır.

«Tek bir sanayi toplumu» teorisinin savunucuları, sanayi üretimini, benzer örgütlenme yöntemleri, bilimin rolü, kentleşme gibi hem kapitalizmde hem de

(5) **W. W. Rostow, The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto, s. 2, Cambridge, 1960**

sosyalizmde görülen fenomenleri göz önünde bulundurmakta; diğer yandan sosyalizmi kapitalizmden ayıran en asli şeyi -üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyeti, sömürünün yokluğunu, tüm halkın erki olarak bir devlet erkinin varlığını- göz ardı etmektedirler.

«Tek bir sanayi toplumu» ve «yakınlaşma» teorilerinin derinliğine incelenmesi, bu teorilerin savunucularının yakınlaşmayla, sosyalizmi kapitalizmle yanyana getirmeyle ilgilenmekten çok sosyalizmin adım adım kapitalizm tarafından yutulmasıyla ilgilendiklerini ortaya koyar.

Bugün birçok burjuva sosyologu ve iktisatçısı, kapitalist ve sosyalist biçimleriyle sanayi toplumunun yerini «sanayi-ötesi toplumunun» alacağı fikrini savunmaktadırlar. Varna'da yapılan 7. Uluslararası Sosyoloji Kongresi'nde Amerikalı sosyolog Daniel Beli, «sanayi-ötesi toplumu» daha şimdiden varolan bir toplum olarak sunmaya çalışmıştır. Bell'in iddialarına göre, «sanayi-ötesi toplumu», ABD'de savaş sonrası yıllarda biçimlenmeye başlamıştır. «sanayi-ötesi toplum» teorisinin savunucularına göre, bu toplumun belirgin özellikleri, en başta insanın ve insan çalışmasının üretimden uzaklaştırılmış olması, süper güçlü bir sanayinin varlığı, «entellektüel teknoloji»nin varlığı, gelirin olanaklı olan en yüksek düzeye ulaşması, bilim adamları ve teknisyenlerin, daha çok bunların üst katmanının, ya da elitin toplumda ve devlette yol gösterici bir rol oynamasıdır. Daha yakından incelenecek olursa, «sanayi-ötesi toplum»un esas itibariyle, kapitalist toplumun, devlet-tekel mülkiyetinin ve diğer özel mülkiyet biçimlerinin korunduğu, süper güçlü kapitalist tekellerin ve gelişmiş kapitalizmin diğer özelliklerinin egemenliğinin sürdüğü kapitalizmin yanlızca bir çeşidi olduğu görülür.

Pek çok burjuva sosyoloji teorisi, devletle bütünleşmiş tekelci kapitalizmin özünü çarpıtmakta ve kapitalist mülkiyetin «kişisellikten kurtulması» (gayri -şahsileşmesi) sürecini, devletle bütünleşmiş tekel mülkiyetinin ortaya çıkmasını ve gelişimini, kapitalistlerin ve bizzat kapitalizmin varlığının son bulması şeklinde göstermeye çalışmaktadırlar. Gerçekte, devletle bütünleşmiş tekel mülkiyeti, yani egemen burjuva sınıfının en güçlü katmanlarının mülkiyeti ile bu sınıfın devletinin birleştirilmesi, milyonlarca ücretli işçinin artık-çalışmasının sonuçlarına sahip çıkılmasına dayandığından, sömürücü mahiyetini tamamen korumaktadır.

O halde, üretim güçlerinin üretim ilişkilerinden koparılması, genel olarak toplumsal gelişimin, özel olarak kapitalist toplum tablosunu çarpıtmanın yöntemsel bir aracı haline gelmiştir.

Bu, başlıca sözcüleri T. Veblen *(Mühendisler ve Görevi Başında Bulunmayan Mülk Sahibi* adlı kitapların yazarı) ve J. Denham (*Sevk ve İdare Devrimi* kitabının yazarı) olan teknokratik teorinin herhangi bir eğiliminde alabildiğine açık bir şekilde görülebilir. Bu yazarlar, ABD'de «barışçı bir devrim»In oluştuğunu; bu devrimin kapitalistlerin denetim işlerini işletmecilere devretmeleri gerçeğinde dile geldiğini öne sürmektedirler. Bu iddialar, her şeyden önce, üretim ve mübadele sürecinde toplumsal bakımdan yararlı herhangi bir işlevi artık yerine getirmeyen egemen sınıfın çağdaş burjuva toplumundaki asalak mahiyetini göstermektedir. Bir ölçüye kadar mülkiyetin bölüşümü ve üretimin doğru-

dan sevk ve idaresinin işletmecilere devredilmesi, hiç bir şekilde kapitalist mülkiyetin, kapitalistlerin ve onların şirketlerinin erkinin, burjuva devleti gibi kollektif bir kapitalistin egemenliğinin son bulduğunu göstermez.

Çağdaş kapitalizmin, kapitalizm olmaktan çıktığını kanıtlamaya çalışan tüm bu teoriler tek bir amaçta birleşmektedirler: sosyalist devrimin haklılığının, kapitalist toplumun sosyalist topluma doğru devrimci bir tarzda dönüşüme uğratılması gereğinin yadsınması.

Bazı burjuva teorisyenleri, toplumsal akışkanlığa, bireylerin toplumun bir katmanından diğerine geçebilmesine dikkat çekerek, sosyalist bir devrim süreci içinde kapitalist ekonomi sisteminin yıkılması olmaksızın herkesin refaha kavuşabileceği şeklindeki önermeyi savunmaya çalışmaktadırlar. Toplumsal akışkanlığa ilişkin benzer bir yorumlama da, çağdaş burjuva toplumunun, çeşitli sınıflar ve toplumsal gruplar arasındaki katı sınırların sözümona ortadan kaldırılmış olduğu «açık bir toplum» olduğunu iddia etmekte kullanılmaktadır. Ne var ki, bugün en gelişmiş kapitalist devletlerde varlığını sürdüren, doğuştan proleter olmaya mahkûm milyonlar, bir yedek işsizler ordusu, aşılmaz ırk ayrımları, ayrıcalıklar, milliyetçi ve dinsel ön yargılar, «açık toplum» görüşünün çürüklüğünü gayet güzel göstermektedir.

Çağdaş kapitalizme açıktan açığa mazeret arar yöndeki teorilerin yanı sıra, burjuva sosyolojisi, inceden inceye çağdaş kapitalizmi savunan teoriler de oluşturmaktadır. Ne var ki bu teoriler de hâlâ belirli ideolojik işlevler yerine getirmektedirler; bunların anlamı ve amacı, toplumun itici güçlerine ve mekanizmasına ilişkin kendi yorumlarını Marksçı teoriye karşı çıkarmaktır.

Burjuva sosyolojisinin, tarihsel determinizmi ve tarihsel gelişimin yasal düzenliklere tâbi karakterini yadsımasına karşılık, toplumsal yaşamın bazı sınırlı kesimlerinde toplumsal gelişme yasalarının varlığını kabul ettiğini görüyoruz.

Örneğin Amerikalı sosyolog Alex Inkeles, bilimsel bir sosyolojinin perspektifinin yalnızca toplumsal olayların yinelenir olduğunu öne süren iddiaya değil, bunun yanı sıra söz konusu olayların düzenli ya da «yasaya uygun» (6) olduğu kabulüne dayandığını söylemektedir. Aynı şekilde Amerikalı iktisatçı Hans Morgenthau şöyle yazmıştır: «Toplumu iyileştirmek için önce onun yaşamını sürdürmesini sağlayan yasaları kavramak zorunludur. Tercihlerimize kapalı olan bu yasaların işleyişi...» (7)

Ne var ki, Inkeles'in ve Morgenthau'nun kabul ettiği yasalar, toplumsal fenomenlerin yalnızca sınırlı bir grubunu kapsamakta ve derin tarihsel süreçler üzerinde kayda değer bir etkide bulunmamaktadırlar. Inkeles de bu yasaların etkilerinin sınırlı çerçevesinden sözetmekten kendini alamamaktadır: «Sosyologlar, tüm alanları kapsayan tek bir değişme teorisini araştırmaktan vazgeçmişlerdir. Bunun yerine onlar değişmeyle daha somut bir şeklide, başka bir deyişle daha gerçekçi bir şekilde uğraşmaya çalışmaktadırlar...» (8)

(6) Bk.: Alex İnkeles, **What İs Sociology?** Englewood briffs, New Jersey, 1964, s. 95

(7) Hans I. Morgenthau, **Politics Among Hations. The Struggle for Power and Peace,** N. Y., 1954, s. 4

(8) Alex İnkeles, **A.G.E.**, s. 88

Bunun yanı sıra, burjuva sosyolojisinde yasal düzenlilliklere tâbi bir takım daha genel bağıntıları dile getirdiğini önesüren anlayışlara rastlamak da olanaklıdır. Nitekim, her türlü kapitalizmin dönüşüme uğrama «yasaları», aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sosyo-ekonomik sistemlerin yakınlaşması «yasaları», toplumsal eylem yasaları vb. böylesi anlayışların ürünüdür.

Hatta İngiliz burjuva filozofu Kari Popper, Marksçı tarihsel determinizm anlayışına karşı çıkardığı «sosyolojik determinizm» gibi kendine özgü özel bir anlayışı tanımlamaya bile kalkışmıştır. Popper'in iddiasına göre, gelecek, tarihe dayanılarak kestirilemez; bu yüzden tarihsel misyonlara olan inanç batıl bir inançtır; çünkü insanlık tarihinin nasıl bir yol izleyeceğini hiçkimse önceden söyleyemez. Popper devam ederek, buna karşılık tarihin özgül toplumsal süreçlerin göstergelerini kaydedilebileceğini ve ölçebileceğini; bu anlamda sosyolojik bir determinizmin ve buna tekabül eden «teknik öngörünün» varolduğunu söylemektedir. «Teknik öngörü», matematiğin uygulandığı, «toplumsal mühendisliğe» ve toplumsal yaşamın belirli yanlarının iyileştirilmesine ya da düzenlenmesine bir temel sağlar.

O halde, determinizm çağdaş burjuva sosyolojisinde ancak ele alınan fenomenler, burjuvazinin temel çıkarlarını -teknik ilerlemeyi ve toplumsal ilişkilerin burjuva sistemi çerçevesinde değişikliğe uğratılmasını- doğrudan doğruya tehdit etmediği sürece kabul edilir. Öte yandan çağdaş burjuva sosyolojisi, sosyo-ekonomik kuruluşların birbirinin yerini almasına yol açan sınıflar arasındaki devrimci savaşımın nesnel zorunluluğu anlamında determinizmi dışlamaktadır.

Buna bağlı olarak, çağdaş burjuva sosyolojisinde, daha önce belirttiğimiz gibi gelişme ilkesine sırt çevrilmesi, bu ilkenin yerine toplumsal fenomenlerin işlevlerini tek tek görmesi ilkesinin geçirilmeye çalışılması doğrultusunda bir eğilim vardır. Çağdaş burjuva sosyolojisi, en önemli noktanın, ortaya çıkışlarıyla, gelişmeleriyle ve yok olmalarıyla toplumsal organizmaların incelenmesi değil, toplum bütününün ayrı ayrı parçaları arasındaki işlevsel bağıntıların, toplumsal yaşamn çeşitli alanları arasındaki denge sisteminin analiz edilmesi olduğunu ileri sürmektedir.

Amerikalı sosyolog Talcott Parsons ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilen «toplumsal eylem» teorisi, çağdaş burjuva sosyolojisinde önemli bir yer tutar. Parsons, «toplumsal eylem» teorisinin yardımıyla, «toplumsal davranışa» ilişkin eksiksiz bir genel teoriye, «tüm alanları kapsayan» teorik bir sosyoloji sistemine doğru yol gösterdiği iddiasındadır.

Parsons'un teorisinde «eylem» terimi, insanın toplumsal davranışını, onun toplumsal çevre içindeki faaliyetlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Parsons şöyle yazmıştır: «Etkileşim içinde, çeşitli işleyişleri ve uyumlarıyla insan düzeyinde [eylem düzeyinde--yazarın notu] kişilik ve toplumsal sistem adını verdiğimiz nüveyi sağlayan temel süreci buluyoruz.» (9)

«Toplumsal eylem» teorisi, burjuva sosyolojisinin ana yönelimini -insanın gerçeği «kabul etmesini» başka bir deyişle ona yenik düşmesini, kapitalist iliş-

(9) **Toward a General Theory of Action,** Ed. by Talcott Parsons and Edward A. Shils, Cambridge, Mass. 1951, s. 17

kilere daha iyi ayak uydurmasını sağlayacak olan yöntemlerin ve araçların keşfedilmesine olan yönelimini- dile getirmektedir. Bu teori, toplumda varolan toplumsal ilişkiler sisteminin bütününü dört bütünleyici parçaya indirgemektedir: Eylemde bulunan, amaç, araç ve durum. Bu öğeler, en yalın biçimleriyle yalnızca birinci (eylemde bulunan) ve sonuncu (durum) tarafından sınırlanmıştır.

Gerçekte bu teori, toplumda insanlar arasındaki gerçek ilişkilerin yerine, insanların bu ilişkilere ilişkin fikirlerini geçirmeye çalışmaktadır. Toplumsal bir sistemin işleyişinin, beklentileri, bir başka kişinin beklentileriyle çakışan bir kişinin sorunu olduğu ileri sürülmektedir. Böylece toplumsal ilişkiler, bir kişinin diğerine karşı öznel psikolojik ve ahlaksal tavrına indirgenmektedir.

Ayrıca, bireye, bir sınıfla, bir kollektifle vb. olan nesnel bağlarından büyük ölçüde kopuk bir varlık gözüyle bakılmaktadır. Gerçek toplumun bünyesinde barındırdığı insan ilişkilerinin zenginliğinin yerine, bireyler arasındaki ilişki kümeleri geçirilmek istenmektedir. Bu teoriye göre, maddi toplumsal ilişkiler, (örneğin, malların hareketi yoluyla dile gelen kapitalist toplumda mal üreticileri arasındaki ilişkiler gibi), çoğunlukla «kişisellikten yoksun» bir biçim alırlar.

Görüldüğü gibi, «toplumsal eylem» teorisi gerçekte insanların eylemlerinin, bunların toplumsal ilişkiler bütünü içindeki ve her şeyden önce üretim ilişkileri sistemi içindeki nesnel konumlarınca belirlendiğini göz ardı etmektedir.

«Toplumsal eylem» teorisi, başlıca toplumsal sorunları, nesnel gerçeği -ekonomiyi sosyo-politik yaşamı- değişimi uğratma yoluyla değil, yalnızca öznel yanı -bireylerin görüşlerini, fikirlerini, duygularını- değişime uğratmak yoluyla çozmeyi, yani Alman sosyologu ve psikologu Kari Lewin'in yazdığı gibi «eylemi algılamayı değişime uğratmak suretiyle değişime uğratmayı» (10) savunmaktadır. Bu teoride «denge», «istikrar» ve «düzen» durumlarına «toplumsal sistem»in üstünlüğü gözüyle bakılmaktadır. Parsons, herhangi bir toplumsal sistemin, düzene duyulan işlevsel bir gereksinime dayandığını yazmaktadır. Toplumsal ilişkilerde «düzen»in korunması, toplumun arzu edilmeyen sapmalardan ve sıçramalardan korunmasına yönelik toplumsal denetim yoluyla sağlanmalıdır.

Burjuva sosyolojisinde «toplumsal eylem» teorisinin gelişimi, çağdaş burjuva sosyolojisinin hemen hemen en önemli araştırma yöntemi haline gelen *yapısal-işlevsel analizi yaygınlaştırmıştır.*

Yapı ve işlev, kendi içlerinde her toplumsal sistemin, her toplumsal organizmanın kopmaz öğeleridir. Lenin, Marks'a atıfta bulunarak, diyalektik yöntemin bizi «... topluma, işleyen ve gelişen canlı bir organizma gözüyle bakmaya...» (11) zorladığını yazmıştır. Marksçı teoriye göre, her «üretim ilişkileri sistemi, doğuşu, işleyişi ve daha yüksek bir biçime geçişi, bir başka toplumsal organizma haline dönüşümü özgül yasalarca düzenlenen özgül bir toplumsal organizmadır.» (12) Tarihsel maddecilik, üretim güçleri ve üretim ilişkileri kavramlarını, maddi ve ideolojik toplumsal ilişkileri, temel yapıyı ve üstyapıyı vb. toplum yapısına ilişkin ana kategoriler olarak ayırt etmektedir.

(10) Karl Lewin, **Resolving Social Conflicts**, N. Y., 1948, s. 139
(11) V.İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 1, s. 189
(12) V.İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. 1, s. 410

Parsons, Merton ve diğer burjuva ideologları açısından toplumsal sistemin temel bütünleyici parçaları, değerler, normlar, roller ve kurumlardır. Bu sosyologlar, söz konusu yapısal öğelerin işleyişinin, toplumun gelişiminin içeriğini biçimlendirdiğini sanmaktadırlar. Böylelikle toplumsal gelişimin içeriği, bireysel bilinç ile toplumsal bilinç arasındaki karşılıklı ilişkiye -normlar, roller ve kurumlar bütününde somutlaşmış kültür sistemine- indirgenmektedir. Buna bağlı olarak da, bireyin varolan, mevcut standartlara ve normlara ayak uydurma mekanizması, yani toplumsallaşma mekanizması, burjuva sosyolojisinin başlıca araştırma konusu olup çıkmaktadır.

İlk durumda, toplumsal yaşama ilişkin maddeci bir yaklaşımı, ikinci durumda ise bu soruna idealist bir yaklaşımı görüyoruz. Bir zamanlar Parsons'un yazdığı gibi, bu yaklaşımlar, «fikirler ya da değerler yoluyla yapılan açıklamalar ile ekonomiye ya da çıkarlara dayalı açıklamalar» (13) arasındaki tartışmalara ilişkin bir sorundur.

Marksçılık-Leninçilik yapısal-işlevsel yaklaşıma bilimsel yöntembilimin en asli öğelerinden biri gözüyle bakmış, ne var ki onu ne mutlaklaştırmış ne de toplumsal fenomenlerin analiz edilmesinin biricik yöntemi kabul etmiştir. Marksçılık-Leninçilik, nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin işleyiş süreçlerinin yanı sıra, doğuş ve gelişme süreçlerinin, bir toplumsal sistemin diğeri haline dönüşümünü de ayırt eder. Burjuva sosyolojisinde, gerçekte yapısal-işlevsel yöntem toplumsal bütünün ve onun bütünleyici parçaları arasındaki bağlamlığın analizinin başlıca aracı haline gelmektedir. Burjuva sosyolojisi, sınıfsal bakımdan kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin «bütünselliğini» ve «istikrarlılığını», denge durumunda olduğunu kanıtlamaya yönelmiştir. Burjuva sosyolojisinin öne sürdüğü ana ilke, «toplumda olan her şey olmalıdır» şeklindeki bir formülle özetlenebilir. Bu nedenle, Parsons ve izleyicileri, dikkatlerini, sırf, toplumsal sistemi mevcut «normal durum» içinde destekleyebilen ve koruyabilen toplumsal düzenleme mekanizması üzerinde toplamışlardır. Sonuç olarak, kapitalist toplumsal ilişkileri üstü örtülü bir biçimde savunan bir eğilim ortaya çıkmıştır.

3. *BURJUVA AMPİRİK SOSYOLOJİSİ*

Yapısal işlevsel analiz aygıtını geliştiren burjuva sosyoloji teorileri, bireylerin ve küçük grupların davranışlarını açıklamak üzere yapılmış olan özgül ampirik incelemelerin çığ gibi büyümesine yol açmıştır.

Bununla birlikte, ampirik sosyolojinin gelişimi, temel olarak, kapitalist toplum sisteminin işleyişine ilişkin pratik gereksinimler tarafından desteklenip teşvik edilmiştir. Üretimin rasyonel bir şekilde örgütlenmesini sağlama ve azami kârı güvence altına alma arzusu, burjuvaziyi, üretimin örgütlenmesine, iş ilişkilerine, vb. ilişkin sorunları inceleyen dev bir sosyologlar ordusunu istihdam etmeye zorlamıştır. Burjuvazi, toplumsal yaşamın tümü üzerindeki denetimini güçlendirmek için, insanların davranışlarını etkileme, devrimci patlamaları ve

(13) Talcott Parsons, Theories of Society, c. 1, s. 72, Glencoe, 1961

sıçramaları engelleme yollarına vb. ilişkin olarak sosyologlar tarafından sağlanan bilgiler ve pratik öneriler temelinde hareket etmeye başlamıştır.

Amerikan sosyolojisinde uygulamalı, belli alanlarda uzmanlaşmış disiplinler ilk kez 1920'lerin başlarında ortaya çıkmıştır. Genelleştirilmiş sosyoloji sistemlerinin bilgisine sahip olan sosyolog-filozofun yerini, ilgileri ve ufukları sosyolojinin kesin bir şekilde belirlenmiş, sınırlı bir alanına hapsedilmiş bulunan ampirik sosyolog almıştır. Kapitalist tekeller ve hükümetler tarafından istihdam edilen ve doğrudan doğruya bunların emirlerini uygulayan sosyologların sayısı, kolejlerde ve üniversitelerde sosyolojinin çeşitli dallarının sayısının artmasına paralel olarak artmaya başlamıştır.

Pozitivizmin yöntemsel temeli üzerinde somut, niceliksel ampirik gözlem yöntemleri geliştirildikçe, burjuva sosyolojisindeki uzmanlaşma da artmıştır. Bu ampirik gözlemleme yöntemleri arasında, kamuoyu yoklamaları, mülakatlar, saha araştırmaları, karşılaştırmalar, veri işleme, çeşitli ölçekler, tablolar vb. yardımıyla olgu ayıklama vb. bulunmaktadır.

Ampirik sosyolojik analizin somut yöntemsel temeline ilişkin incelemeler de başlamıştır. Bu alandaki ilk çalışma, sosyolog Florian Znanieckl ve sosyo-psikolog William Thomas'ın ortak incelemesi olan ve tek tek kişilerden toplanan verileri, seçilmiş durumları inceleme yöntemlerine ve benzeri ampirik yöntemlere ilişkin ayrıntılı bilgileri veren *Avrupa ve Amerika'da Polonya Köylüsü* (1918'den 1920'ye kadar) adlı kitaptır. Robert Park ve Ernest Burgess tarafından 1920'lerde yazılan kitaplar daha sonra burjuva sosyologlarına somut sosyoloji çalışmaları için bir model hizmeti görecek olan bir grup araştırma yöntemlerini geliştirmişlerdir. Amerikalı sosyolog Paul Lazarsfeld, «belirti göstermeyen yapı»yı, yani farklı etkenler biçiminde sunulan niceliksel verilerin işlenme tekniklerini oluşturmuştur. Sosyolog J. E. Landberg çeşitli ölçülerin, istatistiklerin vb. yardımıyla niceliksel verileri işleme yöntemlerinin irdelenmesine önemli bir dikkat göstermiştir.

Çağdaş burjuva ampirik sosyolojisi, çok sayıda uzmanlaşmış dala sahiptir. Bu dallar içinden en önemlileri şunlardır: Toplumsal değişme, toplumsal patoloji, toplumsal kuruluşlar, toplumsal planlama, toplumsal örgütsüzlük, toplumsal denetim, toplumsal yapı, toplumsal katmanlaşma, toplumsal akışkanlık, elit sosyolojisi, toplumsal kollektifler, grup yaşamı, sosyometri, kent sosyolojisi, istihdam sosyolojisi, insan ilişkileri, sanayi sosyolojisi, politik sosyoloji, kamuoyu sosyolojisi, kültür, eğitim, kamu iletişim araçları sosyolojisi, toplumsal psikoloji, ekoloji, çevre bilim, din sosyolojisi, aile ve evlenme, boş zamanlar, spor, kişilik sosyolojileri, suç, kriminoloji, nüfus, demografi, ırk ve ırk düzeyindeki ilişkiler sosyolojisi, etnik gruplar ve etnik ilişkiler sosyolojisi, gelişmekte olan ülkeler sosyolojisi, savaş ve barış sosyolojisi.

Bu dalların her biri de çeşitli alt dallara bölünmüştür. Örneğin kent sosyolojisi, kent planlaması, kentleşme ve planlama ve kent çevre bilimi gibi alt dalları kapsar. Kişilik sosyolojisi, kişilik ve kültür, kişiliğin gelişiminde ve çatışmalarında toplumsal etkenlerin rolü, kişiliği etkileyen sosyolojik ve psikolojik etkenler ve kişiliğin toplumsal psikolojik bakımdan ele alınması gibi sorunları inceler.

Kapitalist toplumun gelişiminin sanayi ve etnik ilişkiler, eğitim, toplumsal planlama, savaş ve barış gibi yanlarıyla uğraşan, toplumsal sorunlar sosyolojisi de önemli bir daldır. Böylesi araştırmaların amacı, büyük ölçüde durumun nasıl «iyileştirilebileceğine», yani kapitalist gerçeğin barındırdığı çelişkilerin önüne nasıl geçileceğine ilişkin pratik öneriler hazırlamaktır.

Sanayi ve fabrika sosyolojisi, kapitalist iş dünyasına pratik olarak yardım etme görevini yürütür. Sanayi sosyolojisi dalındaki ilk çalışmalar 1910 ile 1920 arasında yapılmış ve 1930'larda 1929 ile 1933 yılları arasındaki büyük ekonomik bunalımdan sonra bu dal önemli bir gelişme göstermiştir. Burjuva sosyologları, üretimde istihdam edilmiş olan insanların faaliyetleri, özellikle işletme yönetimiyle karşılıklı ilişki biçimleri ve fabrikalarda sendikaların yeri ve rolü gibi konularda incelemelere girişmişlerdir. Bugün yüzlerce sosyolog bu alanda istihdam edilmiştir ve bunların pek çoğu, doğrudan doğruya üretimde «danışman», «uzman», «rehber» olarak çalışmaktadır. Bu sosyologların amacı, işçi ile işveren arasındaki ilişkileri, üretimi ve buna bağlı olarak kapitalistin kârını artıracak şekilde «ayarlamak» ve «düzenlemek»tir. Bunlar, çalışmada teşvik, çalışma psikolojisi, işçilerin yetiştirilmesi, sanayinin büyümesi süreci boyunca işçilerin hünerlerinin gelişme perspektifleri, işçiler ile amirler arasındaki, işletme ile sendika arasındaki ilişkiler, işsizlik sorunu ve bunun üretim süreci üzerindeki etkisi gibi konuları incelemektedirler. Elton Mayo tarafından kurulan ve yaygınlaştırılan fabrika sosyolojisi, sanayi sosyolojisinin çeşitli dallarından biridir.

Sanayi ve fabrika sosyologlarının gerçekleştirdiği araştırmalar, «insan ilişkileri» sosyolojisinin yalnızca sanayiyle sınırlı bir alan olmamasına karşın, bazı bakımlardan bu alanın ele aldığı sorunlarla çakışmaktadır. «İnsan ilişkileri» sosyolojisi, çeşitli çalışma alanlarındaki insanlar arasındaki karşılıklı ilişkileri, toplumsal ilişkilerin geniş alanına bağlı bir şekilde incelemektedir.

Grup yaşamına ilişkin sorunlar burjuva sosyolojisinde önemli bir yer tutar. Burjuva sosyologları, insanın tüm yaşamının grup yaşamı olduğunu; insanların her yerde diğer insanlarla birlikte yaşadıklarını söylemektedirler. Ne var ki, burjuva sosyologları insanları gruplar halinde yaşamaya zorlayan nedenleri açıklamak yerine, insan ilişkilerinin tümü arasında, sonucu belirleyici ilişkiler olarak üretim ilişkilerini ayırt etmek yerine, kendilerini grup yaşamının çeşitli yanlarına hapsetmektedirler. Birbirleriyle doğrudan ilişki halinde bulunan insanların oluşturduğu küçük gruplar sorunu sosyometri tarafından incelenmektedir. Sosyometrinin kurucusu, kendi anlayışını *Sosyometri* adlı kitabında dile getiren J. L. Moreno kurduğu sitemi şöyle formüle etmektedir: «Milyonlarca insanın oluşturduğu toplumsal sınıfları analiz etmek yerine, küçük insan gruplarına ilişkin zahmetli analizler yapıyoruz. Bu toplumsal evrenden onun atomik yapısına geri dönüştür.» (14) Sosyometri, burjuva sosyologlarının, küçük gruplar içindeki psikolojik ilişkileri iyileştirmek ve birbirini «benimseyen» insanlar arasındaki bu mikro ölçekli ikilimi bir bütün olarak topluma uygulamak yoluyla

(14) J.L. Moreno, **Sociometry. Experimental Methcd and the Science of Society,** Beacon, N. Y., 1951, s. 25

kapitalist toplumun sınıf çatışmalarının «üstesinden gelme» konusundaki başarısız çabalarının bir örneğidir.

Burjuva ampirik incelemeleri birtakım genel özelliklere sahiptir.

Birincisi, bunlar karakterleri itibariyle son derece sınırlı ve dardır; çünkü çoğunlukla küçük gruplara uygulanan kamuoyu yoklamalarına dayanırlar.

İkincisi, kural olarak, bunlar, nesnelerin özüne nüfuz etme gücünden tamamen yoksun, yapay incelemelerdir. Açıklama yerine betimleme, sosyolojinin belli alanlarda uzmanlaşmış alanlarındaki araştırmaların ayırt edici bir özelliğidir. Amerikalı sosyolog Arthur Davis pek haklı olarak şöyle yazmaktadır: «Toplumsal sorunlara ilişkin, mesleksel yazımdan hemen Jack Doe'nin gençliğinde nasıl suçluluğa itildiğini öğrenebiliyoruz; ama çocuklardaki suçluluğun, bir bütün olarak toplumsal yapı ile derin ilişkileri hakkında pek az şey öğrenebiliyoruz. Toplumumuzda suçluluk niçin varlığını sürdürmektedir; bu hangi çıkarlara hizmet etmekte, hangi gerginliği gidermektedir? Toplumsal sorunlarla uğraşan akademik çevrelerde böylesi sorunlardan sakınma eğilimi vardır...» (15)

Ampirik incelemler, çoğunlukla alabildiğine özneldir. Bunlar, bir yandan alınan olguların nihai açıklamasını insanın toplumsal davranışlarında, sosyopsikolojik fenomenlerde bulmakta; öte yandan, «ekonomi»ye ilişkin olanlar da dahil olmak üzere, yorumlarının hepsi, çoğunlukla kamuoyu yoklamasından çıkarılan görüşlere dayanmaktadır.

Burjuva sosyolojisindeki somut incelemlerin dar ampirizmi, araştırma hedefleri arasında önemsiz ayrımlar yapılması, yapay olgusal betimleme, vb., Pitirim Sorokin, Robert Murton, Paul Lazarsfeld gibi bizzat burjuva teorik sosyologları tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Robert Murton, Dördüncü Uluslararası Sosyoloji Kongresi'nde yaptığı konuşmada şöyle demiştir: «Sosyologlar, insan toplumuna ilişkin gerçekten önemli sorunlar dururken, önemsiz sorunları inceleyip durmaktadırlar...savaşların sömürünün, yoksulluğun, adaletsizliğin ve yarınına güvensizliğin insanın ve toplumun başına bela kesilmesine ya da onların varlığını tehdit etmesine karşılık, pek çok sosyolog kendilerini, sorumsuzca önemsiz olarak kabul ettikleri bu felaket niteliğindeki fenomenlerden ellerini ayaklarını çekmişlerdir.» (16)

Bu sözler kuşkusuz haklı bir eleştiriyi içermektedir ama bu eleştiriyi yöneltenburjuva sosyologlarının sınıfsal konumları, burjuva sosyolojisinin sınırlı yöntemsel yaklaşımı yüzünden, teoriyi ve ampirik analizi organik bir şekilde sentezleştiren, böylelikle de toplumsal yaşamın doğru bir tablosunu, onun ana aşamalarını ve gelişme perspektiflerini ortaya koyabilen bilimsel bir sosyolojiye ulaşılamamıştır.

Ne teorik ne de ampirik burjuva sosyolojisi, hiçbir şeklide toplumun bütünsel bilimsel bir tablosunu ve onun gelişimini ya da kapitalist gerçeğin tek tek yanlarının tutarlı bilimsel bir analizini sağlayamaz. Günümüz koşullarında, bur-

(15) Arthur K. Davis, «Social Theory and Social Problem». İn: **Philosophy and phenomenological Research,** December 1957, c. 18, No: 2, s. 197

(16) P. Fedoseyev ve Y. Frantsev'in «Ölüm Döşeğindeki Burjuva Sosyolojisi» adlı Rusça makalesinden çevrilmiştir, **Komünist,** sayı; 17, 1959, s. 96

juva sosyolojisinin bunalımı, aynı zamanda, onun kapitalizmin yeni duruma ayak uydurmasını çeşitli biçimlerde yansıtmaya, toplumsal demagojiyi kulanarak, sözümona «çağdaşlaşma», «büyüme» ve «gelişme» fikirlerini öne sürmeye zorlamaktadır.

Günümüzün muğlak kalmış sorunları, topluma ve toplumsal gelişmeye ilişkin kesin bilimsel bilgiler olmaksızın çözülemez. Böylesi bilgileri de ancak Marksçı-Leninci felsefe ve sosyoloji sağlamaktadır.

Ne var ki Marksçı sosyologlar, burjuva ampirik sosyolojisinin kapitalist toplumun tek tek yanlarını ve fenomenlerini incelerken topladıkları olgusal malzemenin zenginliğini göz ardı etmek şöyle dursun, bu malzemeyi göz önünde bulundurmakta ve onun dikkatli bir şekilde işlenerek hazırlanmış tekniklerinden ve yöntemlerinden yararlanmaktadırlar.

Lenin, ekonomi-politiğin genel teorisi söz konusu olduğunda burjuva iktisatçılarının yazdıklarının bir tek sözcüğüne bile inanılmaması gerektiğini, ancak burjuva iktisatçılarının kapitalist ülkelerdeki ekonomik yaşamın olgusal yanına ilişkin incelemelerini Marksçıların göz ardı edemeyeceklerini yazmıştır. Lenin'in bu görüşü, olduğu gibi Marksçı sosyologların burjuva sosyolojisine ve onun sonuçlarına karşı alacakları tutuma da uygulanabilir.

Tarihsel maddeciliğin teorisine ve yöntemine dayalı somut toplumsal incelemelerin geliştirilmesi, Marksçı sosyologların önünde duran asli görevlerden biridir. İşte bu somut toplumsal (bunun yanı sıra da sosyolojik) araştırmaların işlevi, Marksçı sosyolojiyi ve tarihsel maddeciliği zenginleştirmek, bunların vargıları yoluyla komünist toplumun pratik kuruculuğuna yardımda bulunmaktır.

SONUÇ

Buraya kadar Marksçı-Leninci felsefenin -diyaektik ve tarihsel maddeciliğin- temel sorunlarını ele aldık. Şimdi bazı sonuçlar çıkaralım.

1. Amacı kapitalist ilişkiler sistemine son verip, sınıfsız komünist toplumu kurmak olan işçi sınıfının devrimci savaşımının temel gereksinmeleri Marksçı felsefeyi doğurmuştur. Bu felsefe, bilimsel bilgi edinmenin, dünyayı devrim yoluyla dönüşüme uğratmanın teorik bir aracı olmuştur. Marksçılık, kendinden önceki tüm ilerici toplumsal düşüncelerin gelişiminin zorunlu bir sonucuydu. Marksçı felsefe, felsefenin, toplumsal bilincin iki yüzyılı aşan gelişiminde ortaya çıkan değerli ne varsa her şeyi eleştiriden geçirerek özümlemiştir.

2. Lenin'in, yeni tarihsel deneyime ve bilimdeki yeni ilerlemelere dayanarak geliştirip zenginleştirdiği Marksçı felsefe, Rusya'da ve diğer ülkelerde gerçekleştirilen sosyalist devrimlerin utkuya ulaştırılmalarında göz kamaştırıcı bir rol oynamıştır. Marksçı-Leninci öğretinin can damarı olan maddeci diyalektik, toplumsal gelişme analizinin denenmiş bir aracıdır. O, içinde yaşadığımız çağın çağdaş ekonomik, sosyo-politik ve entellektüel süreçlerin ortaya çıkarılmasına, emekçilerin anti-emperyalist savaşımlarını yöneten Marksçı-Leninci partilerin bilimsel temellere dayalı strateji ve taktiğini oluşturmalarına katkıda bulunur.

Maddeci diyalektikle donanmış sosyalist ülkeler Marksçı-Leninci partileri, sosyalizm koşullarındaki toplumsal gelişmenin genel yasalarını, özgül özelliklerini, dost sınıflar ve dost uluslar arasındaki karşılıklı ilişkinin özgül mahiyetini, sosyalizmden komünizme geçişin gerçek diyalektiğini izlerler. Sosyalizm ve komünizm kuruculuğuna ilişkin yasaların bilinmesi, tarihsel gelişme zincirindeki ana halkaların ortaya çıkartılmasına, yığınların seferber edilmesine, ülkenin belli bir tarihsel aşamadaki ekonomik, politik ve kültürel yaşamını yönlendirecek en esnek ve en etkili biçim ve yöntemlerin zamanında belirlenmesine katkıda bulunmuştur.

Marksçı-Leninci felsefe günümüzde süregitmekte olan ideolojik savaşımda oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Marksçı-Leninci fesefe emperyalizmin ideolojisine karşı çıkarak, toplumsal ilerleme, gerçek ve etkin hümanizm, insanlığın aydınlık geleceğine, insanlığın ilerici düşüncesinin engin yaratıcı olanaklarına derin inanç bayrağını yükseltmektedir.

3. Marksçı-Leninci felsefe, dünyaya ilişkin bilimsel bilgi edinmenin özgül biçimidir. O, bilimin kazanımlarına dayanarak, insanlığın dünya üzerindeki tarihsel pratiğinin gelişimini özetleyerek dünyanın dinamik şekilde gelişen bir tablosunu çizer, genelleştirilmiş bilimsel felsefi bir dünya görüşü olarak kendine düşen görevi yerine getirir. Marksçı-Leninci felsefe uzmanlaşmış bilimlerin nice özgül yöntemlerini, bilginin tüm dallarına eşit derecede uygulanabilen ve bunlar için zorunlu olan genel bir felsefi yöntemle tamamlamakta, bu bilgi dallarını araştırmaya ilişkin temel yöntemsel ilkelerle donatmaktadır. Diyalektik maddeci felsefe, bilime, dünyaya ilişkin derinlemesine bilgi edinme yolunu gösterir, insan bilgisini sınırlamaz, gerek dünyaya ilişkin genel geçer yasaların, gerekse dünya çevresine ilişkin yeni yeni yanların keşfedilmesi zorunluğunu ortaya koyar.

Son olarak, Marksçı felsefe ve Marksçı sosyoloji bilim ve teknikteki en yeni ilerlemelerin özünün ve anlamının derinden derine kavranması için elverişli bir durum yaratmakta, bu ilerlemelerin kapitalizm ve sosyalizm koşullarındaki farklı farklı toplumsal sonuçlarını göstermektedir.

4. Marksçı-Leninci felsefede kesin nesnellik ve bilimsel kesinlik, taraflılıkla bağdaştırılmaktadır. Marksçı-Leninci felsefe «tarafsızlık» ve «sınıflar-üstü» olma belgileri altına gizlenmek zorunda kalan burjuva felsefesinin tersine, taşıdığı devrimci amaçlar nedeniyle sınıfsallığını, taraflılığını açık açık ortaya koyar. Marksçı-Leninci felsefe, her türden önyargıya karşı hoşgörüsüz olan geçmişin mlltan maddeciliğinin geleneklerini sürdürür. O, dünyanın tablosunun, dinci-idealist ve metafizik her türden tahrifatıyla, çağdaş sosyo-ekonomik ve politik sistemlerin savunulması ve sürdürülmesi çabalarıyla, açık bir şekilde, ardıcıl olarak savaşır. O, halkların geleceğinden, dünya insanlığının kaderinden ciddi endişe duyan kapitalist ülkelerin tüm ilerici düşünürlerini savaşıma çeker.

5. Marksçılık-Leninciliğin önemli bir ilkesi de, teori ile pratiğin kopmaz bütünlüğü ilkesidir, yani teorik önermelerin pratikte sınanması, pratik deneyime dayanılarak teorinin genelleştirilmesi ilkesidir. Bu ilke Marksçılığı, düşüncenin herhangi bir duraganlaştırılmasına, entellektüel tutuculuğa ya da dogmatizme karşı canlı yaratıcı bir öğreti hallne getirmektedir. «Bir öğretinin en üstün ve tek ölçütü, bu öğretlnin fiill toplumsal ve ekonomik gelişme sürecine uygunluğu olduğu yerde, dogmatizm barınamaz.» (1) Marksçı-Leninci felsefenin doğruları ne bir bütün olarak toplmsal pratiğe, ne de bilginin herhangi bir dalına hazır çözümler sağlar. O, araştırılan şeyin özgül özelliklerinin göz önünde bulundurulması suretiyle, önermelerinin somut uygulanmasını gerektirir. Marksçı-Leninci felsefe, dogmatizmle taban tabana zıt olmasının yanı sıra, revizyonizmi de yadsır. Revizyonizm, Marksçı teorinin yaratıcı bir şeklide gellştlrllmesl görünümü altında, Marksçılık-Leninciliğin kapitalist ülkelerdeki sınıf savaşımının temel yasalarına ilişkin ana doğrularını, sosyalist devrimi ve sosyalizm kuruculuğunu bir yana bırakır, öznelciliği ya da burjuva nesnelciliğini, fenomenlerin nesnel diyalektik maddeci analizinin yerine koyar.

(1) V. İ. Lenin, **Tüm Yapıtlar**, c. l, s. 298

«Dünya ölçüsünde kapitalizm ve sosyalizm güçleri arasındaki savaşımın her boydan ve her soydan revizyonistlerin devrimci teoriyi güçten düşürme, sosyalizm ve komünizm kuruculuğu pratiğini çarpıtma çabaları, teorinin sorunlarına ve teorinin yaratıcı bir şekilde geliştirilmesine verdiğimiz tüm dikkati sürdürmemizi gerektirmektedir... teorimize ve pratiğimize yöneltilen burjuva ve revizyonist saldırıların eleştirilmesi, bu eleştiri, toplumsal bilimlerin, Marksçı-Leninci teorinin aktif ve yaratıcı bir şekilde geliştirilmesine dayandırıldığında çok daha ikna edici hale gelmektedir.» (2)

6. Marksçı-Leninci teorinin yaratıcı bir şekilde uygulanması bu teorinin adamakıllı kavranmasını gerektirir. Engels şöyle yazmaktadır: «Bir bilim haline geldiğinden beri, sosyalizm bir bilim olarak ele alınmayı yani incelenmeyi gerektirir.» (3) Bu, Marksçılık-Leninciliğin diğer bileşenleri, özellikle diyalektik ve tarihsel maddecilik için de geçerlidir. Marksçı felsefeyi incelemeksizin bilinçli ve inançlı bir komünist olunamaz. Lenin bunu öğretmiştir.

Marksçı felsefenin ilkelerini pratikte başarıyla uygulayabilmek için, onların esas olarak temel metinlerden, Marksçılık-Leninciliğin klasik yapıtlarından derinlemesine ve sistemli bir şekilde incelenmesi gerekir. Marksçı-Leninci felsefe, çağdaş dünya kültüründe önemli bir etkendir. Abartmaksızın denilebilir ki, günümüzde bir insanın entellektüel gelişim düzeyini, onun Marksçı-Leninci felsefe ve sosyoloji bilgisinin derinliği, bu bilgileri yeni bir dünya kurmada uygulayabilme yeteneği belirler.

(2) **24th Congress of the CPSU**, s. 123-124, Moskova, 1971
(3) **K. Marks-F. Engels Seçilmiş Yapıtlar**, c. 2, s. 170

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR BİLİM OLARAK TARİHSEL MADDECİLİK 5
1. Tarihsel maddeciliğin doğuşu 5
2. Tarihsel maddeciliğin inceleme konusu 8
3. Toplumsal gelişme yasaları ve bunların nesnel karakteri 11
4. İnsanın bilinçli faaliyeti ve bunun tarihteki rolü. Özgüllük ve zorunluk 16

İKİNCİ BÖLÜM

MADDİ ÜRETİM TOPLUMSAL YAŞAMIN TEMELİDİR 21
1. Toplum ve doğa. Bunların etkileşimi 21
2. Toplumdaki üretim güçleri. Üretim güçlerinin oluşturduğu sistem içinde insanın yeri 32
3. Üretim ilişkileri 39
4. Üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin gelişmesinin diyalektiği 42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-EKONOMİK KURULUŞ. BİR SÜREÇ OLARAK DÜNYA TARİHİNİN BİRLİĞİ VE ÇEŞİTLİLİĞİ 49
1. Sosyo-ekonomik kuruluş kavramı 49
2. Sosyo-ekonomik kuruluşun yapısı. Temel yapı ve üstyapı 52
3. Tarih sürecinde birlik ve çeşitlilik 56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SINIFLAR VE SINIF SAVAŞIMI 64
1. Sınıfların kökeni ve özü 64
2. Toplumsal yapı ve toplumsal yapının değişikliğe uğrama tarzı 69
3. Sınıfsal çıkarlar ve sınıf savaşımı. Sınıf savaşımının ve sınıfların örgütlenmesinin biçimleri 75
4. Tarihsel zorunluk ve sınıfların ortadan kaldırılmasının yolları 83

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNSAN TOPLULUĞUNUN TARİHSEL BİÇİMLERİ : KABİLE, MİLLİYET, ULUS 91
1. İnsan topluluklarının sınıflı toplumdan önceki tarihsel biçimleri 91
2. Sınıfların ortaya çıkması ve insan topluluğu biçimlerinin gelişmesi. Milliyet. Ulus 92
3. Kapitalist toplumda ulusal düzeydeki ilişkiler 96
4. Komünizm ve ulusların geleceği 100

ALTINCI BÖLÜM

TOPLUMUN POLİTİK ÖRGÜTLENİŞ TARZI 103
1. Toplumun politik-olmayan (komünal) örgütlenmesinden politik örgütlenmesine geçiş 103

2. Politik örgütlenmenin gelişmesi ve bunun toplum yaşamındaki rolü 108
3. Sosyalist toplumun politik örgütleniş tarzı 114
4. İçinde bulunduğumuz tarihsel çağ ve toplumun politik örgütleniş tarzı 118

YEDİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DEVRİM 121
1. Sosyo-ekonomik kuruluşların birbirlerinin yerini almasının yasası olarak toplumsal devrim 121
2. Devrimin tarihsel tipleri 128
3. Devrimin nesnel koşulları ve öznel etkeni 132
4. Çağdaş dünya devrim sürecinin karakteri 137

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BİLİNCİN YAPISI VE BİÇİMLERİ 145
1. Zihinsel kültür kavramı 145
2. Psikoloji ve ideoloji 147
3. Toplumsal bilinç biçimleri. Bunların toplumsal işlevi ve özgül özellikleri 153
4. Toplumsal bilincin göreceli bağımsızlığı. Onun biçimleri arasındaki karşılıklı bağıntı ve etkileşim 165
5. Toplumsal ve bireysel bilinç 169
6. Çağımızda fikirler arasındaki savaşım 170

DOKUZUNCU BÖLÜM

BİLİM-BİLİMİN TOPLUM YAŞAMINDAKİ YERİ VE ROLÜ 174
1. Toplumsal yaşamın özgül bir fenomeni olarak bilim 174
2. Bilimin gelişiminin tarihsel yasaları. Doğa bilimleri ve toplum bilimleri 178
3. Bilimsel-teknik devrim ve iki dünya sistemi arasındaki yarışma 185

ONUNCU BÖLÜM

TOPLUM VE BİREY 193
1. Birey nedir? ... 193
2. Toplumun, toplumsal grubun ve bireyin çıkarları 196
3. Kollektif ve birey 200

ONBİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE BİREYİN VE YIĞINLARIN ROLÜ 206
1. Tarihte halkın ve bireyin rolüne ilişkin idealist görüşler 206
2. Yığınların tarihteki rolüne ilişkin bilimsel görüş 210
3. Tarihte bireyin rolü ... 213
4. İşçi sınıfı liderlerinin tarihsel rolü ve sosyalist devrim 216

ONİKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL İLERLEME 221
1. Tarihsel ilerlemenin özü 221

2. Tarihsel ilerlemenin ölçütü ... 226
3. Sömürücü sınıfların bulunduğu toplumlarda toplumsal ilerlemenin uzlaşmaz çelişkiler barındıran karakteri 228
4. Sosyalizm koşullarında tarihsel ilerlemenin ayırt edici özellikleri 230
5. Çağdaş burjuva sosyolojisinde tarihsel ilerleme sorunu 232

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ BURJUVA FELSEFESİ 237
1. Kapitalizmin genel bunalımı ve çağdaş idealizmin özgül özellikleri 237
2. İdealist "bilim felsefesi" olarak yeni-pozitivizm 240
3. Çağdaş irrasyonalizm. Varoluşçuluk 246
4. 20. yüzyılda dinci felsefe. Yeni-Tomacılık ... 255

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ BURJUVA SOSYOLOJİSİ 264
1. Burjuva tarih felsefesi 265
2. Çağdaş burjuva sosyoloji teorileri 270
3. Burjuva ampirik sosyolojisi 276

SONUÇ 281

"Felsefenin Temelleri 1: Diyalektik Maddecilik"in devamı olan bu kitapta tarihsel maddeciliğin ana konularını ele almakta, toplumsal gelişmenin genel yasaları sergilenmekte, tarihte ayrı ayrı sosyo-ekonomik kuruluşlar çerçevesinde, ekonomik ilişkiler temeline dayalı sınıflar savaşımının üst yapı kurumlarını (ve özellikle devleti) diyalektik bir bütünlük içinde nasıl koşulladığı ve onun tarafından nasıl koşullandığı açıklanmakta, devrimlerin tarihte nasıl gerekli birer eşik olduğu gösterilmekte ve çağımızda varolan nesnel koşulların işçi sınıfının savaşsız sömürüsüz bir dünya kurmasını ne denli olanaklı kıldığı gösterilmektedir.

Yayınevimiz böylesine önemli bir yapıtı tümüyle Türkçe'ye kazandırmakla, felsefenin yığınlara malolmasına bir katkıda bulunmaktan kıvanç duymaktadır.

YÜZ YİRMİ BEŞ LİRA